60. Keuromnibus

Theun de Vries

bron
Theun de Vries, *60. Keuromnibus*. De Arbeiderspers, Amsterdam 1967

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vrie049keur01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

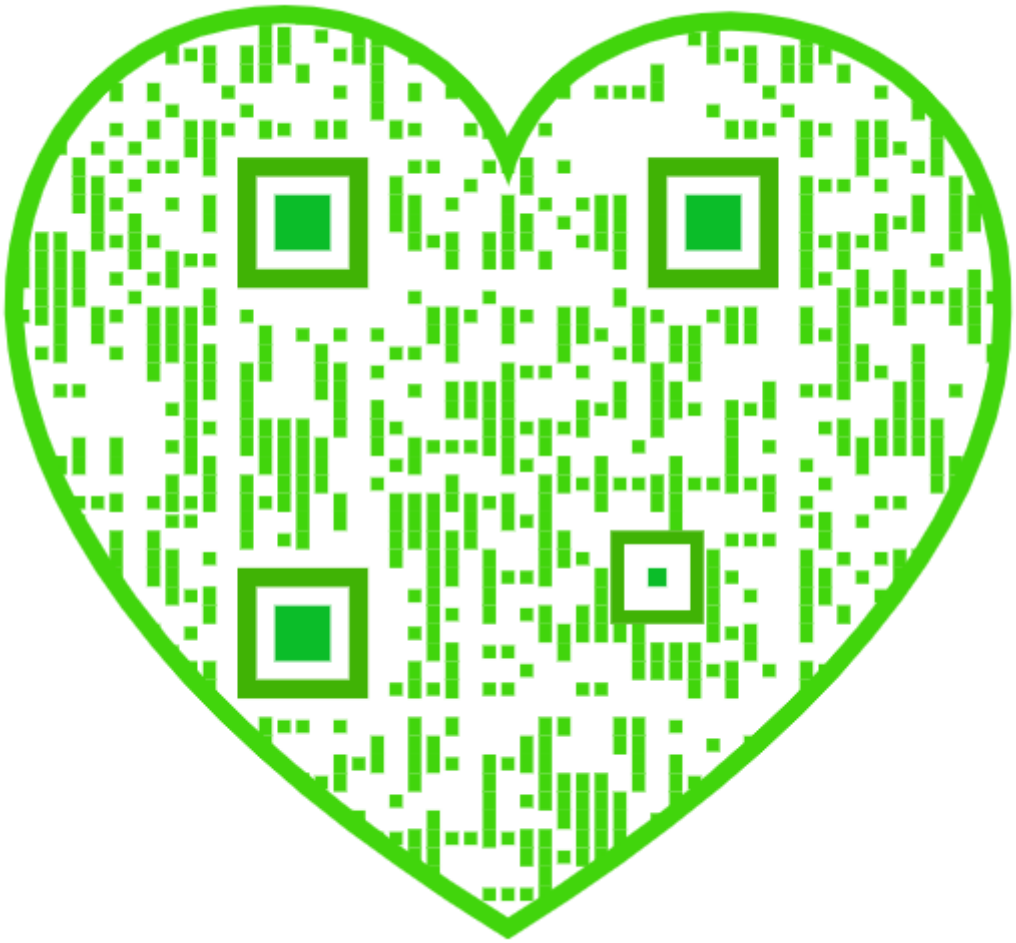

De vrijheid gaat in het rood gekleed

Deel I

I

Bijna heel de morgen en voormiddag had men op de plantage horen schieten. Het was een ongewoon en nadrukkelijk omschreven geluid temidden van de al niet meer opvallende van iedere dag: het knersen van de getande cylinders die de rietstengels fijn kraakten; het geroezemoes rondom de suikermolen, waar het korzelig tikken van ezelhoeven de arbeidsgeluiden en negerstemmen aanvulde; het rollen van de vaten bij de opslagplaats. Justin d'Ogeron was na de eerste salvo's van de aanplantingen teruggekeerd, waarheen hij op een muildier was uitgereden, en had David toegeschreeuwd het Mexicaanse paard te zadelen. Het verre schieten was toen een ogenblik geluwd, om vlak daarna hardnekkiger los te barsten. Voor zover David kon nagaan, waren er zowel musketten als lichte scheepskanonnetjes bij het vuur betrokken, en de richting vanwaar het klonk wees op vijandelijkheden te Point-à-Pître; men kon dat soms moeilijk berekenen met die hete, verwarrende winden op de zuidkust van La Grande Terre. Justin was maar korte tijd in het huis verdwenen, juist lang genoeg om de losse plantersklediij voor strak civiel te verwisselen. Gelaarsd en gespoord, met pistool en degen, was hij in gezelschap van zijn vrouw weer op de houten, omwingerde veranda opgedoken waarvoor David al met de Mexicaan klaar stond. Monsieur en Madame hadden levendig en gehaast met elkaar gesproken, en vóór Justin de trapjes afsprong had hij zijn vrouw gekust, - een zeldzame gebeurtenis; ze leefden in 't geheel niet op gespannen voet, maar gingen veeleer onverschillig langs elkaar heen. De verre schietpartij en de haast en de ongewone omhelzing bevielen David volstrekt niet. Hij wist niet waarom, maar er hing met die weerklank van gevecht en explosies een spanning in de lucht, die bij hem de indruk wekte als was er nu in het bestaan van allen op de plantage een wending gekomen, die nog te veel onzekerheden in zich borg om ze na maanden en jaren van geprikkeld afwachten onverdeeld blijmoedig te mogen begroeten. Dit alles was nevelig in zijn gedachten; hij keek naar de blanke meester en de meesteres, als kon hun gedrag op dit ogenblik beslissend zijn voor de beoordeling van de situatie. Hij had de stijgbeugel vastgehouden terwijl Justin te paard steeg, en nam zijn hoed af toen de planter, na het paard een keer kunstig te hebben laten steigeren, langs de korte, beschaduwde inrit van het herenhuis weg draafde - zonder

omzien. Hij was nog blijven staan om hem na te kijken met de breedgerande hoed in de handen, die meer weg had van een in hoofddekselvorm gebogen matting; maar er was alleen een hoefslag hoorbaar. Hij keek omdat dit wegrijden hem helemáál niet naar de zin was. Justin, de doorgaans flegmatische, had zich te geestdriftig, te uittartend haast, betoond.

Toen David zich omkeerde naar de veranda, de houten zuilengaanderij, had hij gezien dat ook Madame veranderd was. Het verveelde en kwijnende was van haar gevallen; haar ogen schitterden, mond en wangen leken warmer rood - kwam dat van de kus? - en zij hield de handen tegen haar borst, half in de ijle fichu, waaronder het bewogen deinde. Toen ze David zag had ze een pasje naar hem toe gedaan: ‘Zouden het de Engelsen zijn, David? Eindelijk?’

Hij was zo verward geweest door die vreemde vraag dat hij de zonnehoed weer opzette, en zij was blijkbaar zo opgewonden dat ze het niet eens bemerkte, hoewel zij de eerste was geweest om hem te leren in het gesprek met de blanken, ja zelfs in hun bijzijn, zijn hoofdbedekking in de hand te nemen. Overigens was het haar in 't geheel niet om zijn antwoord te doen geweest; ze draaide zich om zodra ze de vraag had gesteld en liep het huis weer binnen. Hij hoorde haar stem, zingender en voller dan hij die misschien ooit, maar zeker de laatste tijd gehoord had; zij sprak tegen de kinderjuffrouw die een quadroon, wellicht zelfs tegen de keukenslavinnen, die toch volslagen zwart waren... en dat op die toon! Alsof zij gelijken waren, zo uitgelaten! Zijn beklemming nam toe; en in de blakende morgen met zijn vaste geruchten, kraken, malen, rollen en balken, alles dringend doorweven met windgesuis en het snerpen van duizenden cicaden in het uitgewoekerd gras, waarboven ten overvloede de nu haast regelmatig weerkerende verre schoten uitploften, als behoorden ze reeds tot de natuurlijke atmosfeer, bekroop hem na de benauwde verwondering een soort zorg. Met alle speurzin van ziel en zinnen voorvoelde hij een ophanden ommekeer. Hij stond besluiteloos om zich heen te kijken. Het herenhuis lag met gesloten blinden, schijnbaar zonder levende ziel; tussen de negerkotten, westelijker op het afhellend terrein achter vroegtijdig verdorde, landinwaarts gewrongen acacia's en bejaarde palmen, was het bijna even verlaten; een paar kinderen schommelden er op saamgeknoopte lianen; in de schaduw van een naar hem toe liggend afdak stampte mamma Salomée cassavemeel in de verweerde houten trog, waarin men wel een driejarig kind had kunnen baden. Dat was alles. David liep naar de stal, kwanswijs om de deuren te sluiten; achter in de schaduw lag Hatuey op het hooi in zijn rode koetsiersbroek, voeten en bovenlijf bloot;

hij richtte even het hoofd op, grinnikte toen hij David gewaar werd en strekte zich daarop wijdbeenser en gemakkelijker. Hij had het vertrek van Justin natuurlijk al bemerkt en profiteerde ervan, zonder zich voor de rest iets aan te trekken van de verweg dreunende schietpartij. David sloot de ogen en liep voorbij de stallen der ponies het koetshuis binnen, langs de barouche op veren die Justin d'Ogeron in het eerste revolutie-jaar van Martinique had laten komen en waarvan de zwanenlijnen en de elegantie der ivoorkleurige kussens David andere keren met telkens hernieuwd welbehagen van oog en hand vervulden. Op deze ochtend had hij het rijtuig nauwelijks met een blik verwaardigd, geen vinger langs de binnenbekleding gestreken. Hij was er om heen gelopen, de trap op naar zijn verblijf, de zolder van het middengebouw. Onder dit steelse verdwijnen waren zijn gevoelens nog aanmerkelijk versomberd; deed hij feitelijk iets anders dan wat hij in Hatuey als een ondeugd verachtte? En dan nog wel op klaarlichte dag en tegenover zulke weldoeners! Maar het was de laatste maanden steeds meer voorgekomen dat hij de ogenblikken om te tekenen roven moest, - alle tijd, die hij voor zichzelf voelde nodig te hebben en die toch *hun* tijd was...

De zolder had nauwelijks onder zijn buigzame voeten gekraakt.

II

Op de plantage van de d'Ogerons was David het zonderlinge, op heel Guadeloupe zelfs een uniek geval.

Zijn moeder was dood en omtrent zijn vader bestonden er welbeschouwd enkel gissingen. In dat opzicht was hij geen uitzondering, want op alle plantages liepen kleurlingen die hun afkomst alleen van moederszijde konden vaststellen. Maar de negers van Justin, en hier lag het grote verschil met die der andere planterijen, leidden, voor zover zij hun vader niet kenden, hun oorsprong allemaal min of meer officiëel af van Boucman de vermaarde - Boucman le Paresseux, zoals hij algemeen werd genoemd, en dat met een zeker ontzag, omdat hij het niets-doen, dat alle planters in de West hun negers verweten, tot een ware kunst, men kon zeggen tot zijn eigen handwerk had verheven. Iedereen kende de herculische veroveraar, die als wijlen Elia op geheimzinnige wijze aan de kost scheen te komen (maar hiervan wisten de jonge, levenslustige negerinnen meer te vertellen) en die op de suikerplantage, welke nu aan Justin behoorde, jaren aaneen als een pacha had geleefd, door de mannen benijd

en gevreesd om zijn lichaamskracht, en door de vrouwen - nu ja.

‘Hij is mijn beste springbok,’ had Justins voorganger Durantin dikwijls met een toespeling op de naam van de Luiaard tot zijn medeplanters gezegd. ‘Hij zorgt er voor, dat mijn plantage de kinderrijkste van de hele zuidkust blijft... Het is gek, maar het heeft er soms wel van, of die zwarte duivelinnen de kinderen die hij hun maakt niet kunnen laten verdwijnen, al weet God hoe handig ze anders in zulke praktijken zijn.’ Men had hem bij dergelijke uitlatingen tegengeworpen, dat Boucman het luiste kreng van de hele Archipel was en dat Durantin wel verdwaasd leek, als hij toestond dat zo'n krachtpatser zijn dagen verrookte en versliep, om maar te zwijgen van de harem die hem onderhield. Een planter moest, sacrénom, harder werken! ‘Boucman werkt 's nachts voor vier,’ zei Durantin dan, ‘en hij brengt mij op die manier meer op, dan wanneer ik hem in de suiker laat sjouwen; en zolang niet te veel van zijn eten uit mijn keuken gestolen wordt, mogen zijn zwarte geiten hem wat mij betreft gezamenlijk op krachten houden.’

Zo ging ook David door voor een zoon van Boucman. Zijn moeder had Pélagie geheten. De oude madame, de moeder van Durantin, had er streng op gestaan dat de negerinnen van de plantage goed-christelijke namen droegen. Zij gingen toch ook des zondags naar de mis! Maar de aldus onderscheiden Pélagie had, trots heiligennaam en kerstening, geen weerstand kunnen bieden aan de zwarte magie van Boucman. Men kon althans met des te meer zekerheid aannemen dat het Boucman was geweest, omdat de negers zeiden dat de door hem bezochte vrouwen bij latere mannen onvruchtbaar bleven. En dat was bij haar zeker uitgekomen, want drie jaar na de geboorte van David, die ze op haar vijftiende ter wereld bracht, was ze getrouwd geraakt met een zekere Pépé zonder ooit weer zwanger te worden. Pépé was na nog eens drie jaar verdwenen en hij was niet de enige wegloper, want Durantin, die haast had om rijk te worden, liet de opzichters wat al te royaal met lijfstraffen omspringen. Pélagie zelf was kort daarop aan een valse koorts bezweken; het was een zeldzaam heet en vochtig muggenjaar geweest, door springvloeden en zeebevingen aangekondigd.

Overigens kwam Boucman in dezelfde koortstijd om, na in zijn bestaan minstens drie generaties op stapel te hebben gezet. Men fluisterde dat het niet de ziekte was die hem had weggerukt, want wat zijn weerstand betrof had hij zeker honderd jaar kunnen worden en nog wel drie generaties het aanzijn geven, maar dat hij achterhaald was door de wraak der *vaudoux*, tot wier secte hij zou hebben behoord en wier wetten hij overtreden had.

Dat zeiden de negers; onder de blanken ging een ander verhaal, maar dat doet hier weinig ter zake. Pélagie was dood, Boucman was dood, en David had niemand meer dan zijn grootmoeder Deborah die de kleine bastaard zo goed en kwaad het ging grootbracht. In die tijd verkocht Durantin, er naar hakend om in Parijs een groot leven te gaan leiden van het verdiende suikerkapitaal, zijn plantage aan d'Ogeron; en het was Madame d'Ogeron die Davids tekentalent ontdekte en die, zoals zij en haar man het uitdrukten, de ‘zorg’ voor de jongen op zich genomen had.

David tekende als klein kind al, in de natte leem van de dorpspaden als het pas geregend had, of op de gewitte wanden van huizen en schuren, en niemand sloeg er acht op buiten mamma Deborah die er een soort duivelskunst in zag en de jongen keer op keer aan zijn kroesharen uit de tekendrift sleepte om hem evenals de rest van de jeugd te laten werken in de cassaven, de rijstveldjes te besproeien, eindeloos te besproeien, en vogels en insecten te verjagen van patates, maïs en maniok. Ze schold hem in 't begin vaak voor ‘luiaard’, waarbij de omwonenden altijd grijnsden, wanneer ze het hoorden, en mamma Deborah door hun dubbelzinnige blikken nog kwader maakten. Er waren gelukkig nog andere scheldwoorden in overvloed. Mamma Deborah zelf was rusteloos bezig en daarbij vroom. Ze had in haar hut behalve een houten kruisje en een wijwaterbakje van schelpjes een glimmend gesleten fetisj hangen, - het enige bezit dat zij in 1751 mee had kunnen nemen van de Goudkust, toen de Engelse slavenhaler haar en honderden lotgenoten ving en naar de Indiën van de West verscheepte. David tekende het afgodje met zijn puntschedel en monster-phallus nog wel eens uit de herinnering aan zijn grootmoeder, die hem bijwijlen overvleugelde; hij was bang geweest voor het ding, misschien wel omdat mamma Deborah er met oerwoud-stem in onbevattelijk Afrikaans bij placht te neuriën. Maar tijdens de oude madame Durantin was ze toch ook gedoopt, en ze sloeg met overgave kruisjes en bad wees-gegroetjes in het patois dat de slaven op Guadeloupe spraken; en zó herinnerde hij zich haar met minder beklemming en ietwat meer aanhankelijkheid.

Overigens wist hij nu minder dan ooit of hij de wending zegenen moest, die zijn leven door toedoen van madame d'Ogeron genomen had. Zij had hem op een dag verrast, toen hij op de groezelige achterwand van de raffinaderij de lastdragende negers en zwoegende ezeltjes stond te tekenen. Madame liep met een kanten parasolletje; zij was van een noordelijke blankheid die zij voor al de doublons van de Caraïbische piraten niet had willen ruilen, en onder dat zonneschermpje kwam zij hem helemaal voor als van kant, luchtig, gehuld in een wolkje van curieuze ranken, figuren,

bloesems, symbolieken, een soort witte magie. Zij was nog maar pas in de tropen en had hem bevolen vlug naar huis te gaan en wat aan te trekken, want hij liep als alle kinderen poedelnaakt, en dan terug te komen. Toen hij haar bevel had opgevolgd, was de meester er ook bijgekomen; zij bekeken samen de tekening op de muur, nu eens achteruitlopend, dan weer zich vlak op de ruwgekalkte muur buigend, als wilden zij de korreling van elke koolstreep volgen. David wachtte al die tijd vol angst; hij was er zeker van dat zij hem naar een van de opzichters zouden sturen om hem vijftig slagen met het rietje in ontvangst te laten nemen, en hij voelde zich te klein en onbeschermd om het hazenpad te kiezen. Zij spraken met elkaar in snel Frans dat hij niet volgen kon; - het kwam hem voor alsof de azuren dag geheel betrok, vol verborgen rommeling; en in zijn ingewand was hetzelfde samentrekken dat hij ook gevoeld had vlak vóór de grote wervelwind, die hij zich met kinderlijke ontzetting herinnerde. Maar er waren geen klappen gekomen, de meesters hadden gelachen en hem van alles gevraagd, waarop hij in zijn verwarring geen antwoord had kunnen geven; en Madame praatte weer snel en gedempt met de meester, en die knikte toestemmend en ging weg na hem op het hoofd te hebben getikt, - niet met de hand natuurlijk, maar met het rijzweepje dat hij altijd bij zich had.

Sindsdien droegen zij ‘zorg’ voor hem. Het begon met zijn verhuizing uit de hut van mamma Deborah naar het bijgebouw van het herenhuis, waar de huisslaven woonden. Men liet hem een kieltje en een broekje aantrekken en scheen hem daarna glad te vergeten, zodat iedereen hem als boodschappenloper en voetveeg gebruikte, een slaafje van slaven. Hij begreep maar niet wat de meesters met hem van plan waren, en begon al terug te verlangen naar de hut, waar hij nu en dan althans heimelijk ontsnappen kon om zijn tekenkunst bot te vieren, toen Madame hem onverwacht bij zich liet roepen.

Er waren gasten in de kleine, wit-en-gouden salon die David voor het eerst betrad, machtig aangedaan door de straling van spiegel, luchter en stoelen; en de blanken keken allemaal zo nieuwsgierig naar hem, dat hij weer de benauwde spanning in het onderlijf kreeg die op gevaar leek te wijzen, totdat hij opgelucht bemerkte dat de blikken niet onwelwillend waren. Er lagen op een tafeltje een vel papier en een kort, houten staafje dat hij niet kende; en toen hij op de herhaalde wenken van Madame bedremmeld dichterbij kwam, bemerkte hij naast het tafeltje een man met lang, grijs haar en een smal gezicht, die hem bemoedigend toeknikte en zei dat hij maar eens iets op het papier moest tekenen. David had zich ge-

schaamd omdat men alles twee, drie keer tegen hem zeggen moest, maar toen de grijze heer het staafje opnam en er enkele vlugge lijnen mee over het papier haalde, bemerkte hij vol verbazing dat het een tekenmiddel was. Hij werd zo in beslag genomen door die ontdekking, dat hij de voorname blanken en de glans van de salon vergat en dadelijk begon. Hij tekende zijn grootmoeder, geknield voor de fetisj, het wijwaterbakje en het kruis; en toen hij er mee klaar was, zag hij dat de grijze man verbaasd was geworden; alle gasten waren om hem heen komen staan en de tekening ging van hand tot hand. Er steeg gelach op, vooral bij de mannen, dat hij niet begreep; en Madame hield haar waaier voor het gezicht, maar zij schenen zijn werk allemaal goed te vinden, want men klopte hem op de schouder, en de grijze heer die de tekening weer voor zich genomen had zei: '*C'est merveilleux*,' en reikte hem nog eens het potlood. Hij tekende in een andere hoek van het papier een neger die een bos suikerriet op de schouder draagt, daarna spelende kinderen, en ten slotte Hatuey de toen pas aangestelde koetsier, op de bok van de landaulette, en het lachen en prijzen was niet van de lucht. Toen het papier helemaal vol was, vroeg de grijze man die telkens het langst naar de tekeningen keek, van wie hij dat had geleerd, en David zei: 'Van niemand, mussieu, allemaal zelf.' Het werd even stil, maar daarop zei de magere oude heer, dat David veel natuurlijk talent had, en dat Madame daarom had besloten hem bij een echte vakman in de leer te doen, en of David dat wilde - nog beter, mooier leren tekenen, verduidelijkte hij, toen hij Davids vragende blik bespeurde. En David, die langzamerhand gloeide, zodat hij het liefst hemd en broekje uit had willen gooien, fluisterde: 'Oui, mussieu,' en de blanke heer lei de hand op de borst en zei: 'Ik, Horace Bastiat, zal je leermeester zijn, maar je moet Madame bedanken voor haar incomparabele goedheid,' toen was hij door en door met zichzelf verlegen. Hij viel op zijn knietjes voor Madame d'Ogeron neer en hoorde de dames iets mompelen van 'touchant' en Madame, die haar waaier al lang weer dichtgevouwen had, tikte hem er nu mee op 't hoofd, zoals Monsieur het indertijd met het rijzweepje had gedaan, gaf hem een handje vol bonbons uit een zilveren doos en zei dat hij nu maar gauw moest gaan en 'être bien sage', - wat hij nog het best verstond.

Nu kwamen er iedere week twee dagen waarop David naar Point-à-Pître liep, waar de schilder woonde: een wandeling van vijf uren langs de eenzame, deinende kustweg die hij de volgende dag in omgekeerde volgorde nog eens volbracht. Hij zou het ook gedaan hebben als het drie maal zo ver was geweest. Het leek hem op die tochten stadwaarts door het toch

bergloze land of hij aanhoudend, zij het moeiteloos, steeg: - het atelier van Horace Bastiat was de top van de wereld. Achter een deur vol roze houtreliëfs opende zich de lange, koel doorschenen ruimte waar doeken en gravures hingen; er stonden werktafels en ezels, het rook er naar linnen, terpentijn, was en bijtend zuur, en naar nog iets, iets onbeschrijflijks dat David nergens meer had aangetroffen, maar dat voor hem de atmosfeer van het werkende kunstenaarschap aanduidde, zo onstoffelijk was het en toch zo vol nadruk. Het enige wat David in de eerste tijd vermeed te bezien, waren de opgezette dieren, vooral de reptielen, alsook het vergeelde doodshoofd; die tovenaarskraam bevond zich gelukkig allemaal bijeen in een hoekje van het atelier. En temidden van deze requisieten bewoog zich de schilder, het meest bezielende van alles in zijn besmeurde pij, het haar vlokkig en ongekamd op de schouders, de smalle kin en neus vooruitgestoken als zinnebeelden van een strijdbare droom...

Nabijer en oneindig verhevener tegelijk was hij David zo, dan als gast in de salon van Madame d'Ogeron. Elke keer als David kwam, werd hij weer overstelpt; dit alles was ook te wereldwijs voor een kleine zwarte slaaf, die niets kent buiten zijn plantage, te oud en te gevaarlijk voor zijn jonge ziel. Met een soort deemoedsinstinct nam hij er ook alleen datgene van op wat dienen kon om zijn talent te zuiveren en te bekwamen, en dat was bijna uitsluitend het handwerk. Dromen, eerzucht, vooruitzichten, zelfs al bleven zij in de verbeelding steken, bestonden voor hem niet. Zo beseften hij noch Bastiat eigenlijk, welk venijn er voor de leerling in de aanraking met de kunst verborgen lag. De oude artist vergat dat David, zoals de Code Noir het uitdrukte, het ‘meubel’ was van zijn bezitter; en David was van geboortewege al zozeer slaaf, dat hij in de opgetogenheid van zijn leermeester over zijn aanleg haast iets onwelvoegelijks zag. Hij kon niet de geestdrift peilen van een kunstenaar die zichzelf en zijn bedoelingen in volmaakter vorm door een opvolger bestendigd ziet; hij begreep die geestdrift alleen als een aansporing om nog vlijtiger te zijn. Wat Bastiat voor zijn vlug begrip hield, was misschien het meest nog de haast om op alle wenken van zijn meerderen te vliegen, geen aanstoot te geven, het gehoorzamen aan een bevel. Ieder van hen bleef in zijn eigen wereld, en David vertaalde uit eigen beweging de opmerkingen van de oude schilder in zijn neger-gedachten die Bastiat zeker verbaasd zouden hebben. Waar Bastiat zijn leerling al in Parijs zag, zag David zijn toekomst daar, waar zijn verleden geweest was: op de plantage. Waar Bastiat, ijverig lid van de Loge, met een soort utopische vanzelfsprekendheid Davids talent beschouwde als een hem door de natuur verstrekte vrijbrief,

omtrent de geldigheid waarvan geen twijfel kon bestaan en waarover hij dan ook tegen de zwarte jongen nooit repte, kwam het David voor als was zijn tekengave meer een toevalligheid, een bijkomstig iets dat in wezen niet hem, maar zijn meesters behoorde, en waarover evenmin hoefde te worden gepraat. Wat David buiten het atelier was, daarover brak zich de brave grijze Bastiat het hoofd niet; het zou hem trouwens even ondoorgrondelijk zijn als het de leerling duidelijk was.

Want behalve Bastiats atelier lag er aan het einde van Davids wekelijkse wandeltochten de stad zelf; en die stad had de jongen, als hij het nog niet wist, voldoende getoond waar zijn plaats in de ordening der dingen was. De stad was voor hem een plek waar men meer stompen, verwensingen en snauwende commando's toebedeeld kreeg dan elders ter wereld. De stad, van ver gezien een lieflijke, lichte architectuur van landhuizen in tuinen, slechts bewaakt door haar grijs, vijfhoekig zee-fort, was het eigendom van de blanken, zoals het hele eiland met zijn plantages, bossen en mensen hun eigendom was. Aan hen behoorden de winkels met stoffen en sieraden en lekkernijen, waarvoor hij in het begin schuw was blijven staan, tot een geuniformde met een stok hem verder had gejaagd, zodat hij voortaan wist dat die kijk-ruiten er niet voor zwartjes waren. Aan de blanken behoorden de draagstoelen en de rijtuigen, die negers in livrei torsten of op de bok waarvan zij zaten; hun behoorden clubs, café's en de schouwburg, waarvan de deuren door negers geopend werden, waar negers de vloeren bezemden, spuwbakken voor de meesters klaar hielden, hun pijpen stopten, prikkelende koude dranken en sapvruchten brachten. Alleen de blanken droegen de fraaigeplooide cambric en de gesteven jabot; zij alleen poederden hun pruiken, zij hadden daarvoor hun toupet-kunstenaars, zoals zij voor hun bottines en zachte rijlaarzen schoenmakers hadden, en handwerkers voor hun rottingen met gouden knoppen. David overwoog dit alles niet tot in bijzonderheden; hij zag alleen dat het zo was, en dat ook Bastiat het heel gewoon achtte.

Zo leek Point-à-Pître voor David geen loknest van nieuwe, onbevredigbare verlangens. Hij had er afstand van gedaan vóór ze konden rijzen. Hij genoot al van het onschatbaar voorrecht, door de straten te mogen wandelen en zijn ogen de kost te geven, alvorens hij de top van zijn bestaan bereikte: het schildersatelier. Hij had trouwens werk genoeg met het leren beheersen van de vele indrukken die dit atelier hem opdrong. Hoeveel moeite had het hem gekost niet luidkeels te waarschuwen, als hij zag hoe Bastiat ongeduldig een spinneweb van een meubel of een schilderij wegvaagde, of eigen trekken lang en aandachtig in het spiegelglas bestudeerde

terwijl hij een zelfportret ontwierp. Had mamma Deborah hem niet geleerd dat in het web van de spinnen geluk geweven is, dat men niet straffeloos vernielen kan; en behekst niet de spiegel degenen die er al te lang in staren met boze toverij, ziekten of hoofdpijn? Om maar te zwijgen van de dode reptielen, wier vermoeide ogen hem overal leken te volgen en waarvoor hij de heiligste angst had en heel lang bleef houden. Die uithoek van de werkplaats, waar zij opgesteld stonden of aan ijzerdraden hingen, was voor hem bijna het onbetreedbaar verblijf van een medicijnmeester, een *papaloi*, zoals er een op de plantage was (maar daarover sprak David met geen sterveling; de blanken mochten niet weten, dat de negers behalve het zondagse misbezoek nog andere riten volgden).

Het had hem mettertijd gerustgesteld dat hij zelf noch Bastiat enige schade van de verboden handeling of van de dode slangen en de kaaiman ondervonden, maar hij bleef ze vermijden tot op de dag waarop Bastiat hem de ratelslang liet tekenen. Het kwam hem voor of hij door de uitbeelding van het bruingrauwe kronkelmonster alle boze geesten uitdaagde; maar omdat bevel bevel was, overwon hij zijn sidderen en vrezen, om na afloop de leermeester eigenlijk dankbaar te zijn: hij was van zijn bijgeloof genezen!

Hij had in een paar jaar bij Bastiat veel geleerd, leren zien ook: in de eerste plaats het eiland waarop hij woonde en dat hem, het plantagekind, volslagen onbekend gebleven was. Er gingen onder de negers wel allerlei verhalen over, maar ze waren zo schromelijk opgesmukt dat David al heel gauw bemerkt had, dat zij eigenlijk niet anders beduidden dan een bonte bemanteling van onkunde. Bastiat had Davids onbekendheid met Guadeloupe spoedig doorzien en het eens voor hem getekend: een onregelmatige vlinder, wier ene wiek dwaas genoeg La Basse Terre heette, ofschoon het de hoogste en bergachtigste van beide delen was, terwijl de andere wiek, waar David thuis hoorde, al even dwaas La Grande Terre heette en de kleinste was. Bastiat had met lichte arcering de kammen en bergwervels van La Basse Terre op het papiertje aangegeven dat David nog steeds in zijn bezit had, en er de kraters op aangestippeld: de Sans-Toucher met zijn beide haarden, waar de gasbellen naar het oppervlak barsten en het hete water opspuit uit de kalk, en bovenal de Soufrière waarvan men de rookpluim soms ook op de plantage kon zien hangen, als het bijzonder helder was. De oude kunstenaar was al tekenend in geologische verrukking geraakt en had David een boek gereikt waarin alles uitvoerig beschreven stond, maar David draaide het verlegen om in zijn handen en had eindelijk gezegd dat hij niet lezen kon. Bastiat had iets ge-

bromd en was ook ietwat verlegen geworden; voor het eerst scheen het tot hem door te dringen dat ‘meubelen’ niet behoren te lezen of te schrijven. Daarna had hij zelf een paar passages uit het boek voorgelezen, maar het Frans van de geleerde Moreau de Saint-Méry was te moeilijk voor Davids begrip. Hij zat stil gehurkt naast de oude heer en liet hem al de terugkerende verrukking uitvieren, genietend van de gezichtsuitdrukking van de leermeester die hij later meer dan eens uit de herinnering tekenen zou.

David vertrouwde voor de kennis van Guadeloupe ten slotte op eigen ogen en eigen ervaring; en als hij zijn wandelingen van plantage naar atelier maakte, begreep hij de gesteldheid van het eiland allengs beter en zeker beter dan uit een boek, ook al leerde Bastiat hem sindsdien lezen en schrijven. Hij zag La Basse Terre wazig ver, aan de overzijde van de blauwe Cul de Sac Marin waarover de passaten streken, om het eiland met zeekoelte te overstuiven. Fregatten, koopvaarders, een enkel linieschip hesen er hun puntige, verblindendwitte zeilen. De verte was blauw, roze, lavendelkleurig; daartussen hingen de groene schaduwen van het oerbos dat dicht over de hellingen kroop en waarin niet, zoals de negers van Justin beweerden, monsters met leeuwenkoppen en mensenhoofden, maar dan toch zeker jagoears, wasberen en poema's huisden. Hij kon zich de zwavelbronnen voorstellen, sissend in hun kalksteenbekkens; de onbruikbare woeste riviertjes, in de natte tijd met regenbogen overhuifd, vol stroomversnellingen zeewaarts schietend. Hij zag vanaf de kustweg van Point-à-Pître de gekartelde kust met haar tientallen inhammen en baaien, waaraan men de nederzettingen had gebouwd, en de witte vlammen van die nederzettingen zelf tegen de rode en okeren wanden, die zich als een reeks van vestingwerken voor de vulkanen oprichtten...

Toen Horace Bastiat zag dat zijn leerling eensklaps landschappen ging tekenen, en de landschappen ook in hun grondtrekken herkende, gaf hij David een briefje mee voor het echtpaar d'Ogeron. Een week later vernam David dat hij met de schilder een tocht door La Basse Terre mocht maken.

Het werd de grootste gebeurtenis van zijn leertijd. Op de plantage benijdden ze hem allemaal om het hardst. Ze waren met een kustvaardertje naar Trois Rivières gegaan, en vandaar met een gids, een Caraïbe, en gehuurde burro's het binnenland in. En David had eindelijk van dichtbij gezien wat hij zich na Bastiats verhalen en de boekbeschrijvingen alleen had kunnen dromen: de reuzenvarens, de mahoniebomen, de fladderende en krijsende kolonies van papegaaien; hij had in de avond de brulapen hui-

veringwekkend horen klagen, en met de gids een tapir opgejaagd die gelukkig geen jongen had. Bovendien had hij de krater-plateaus bestegen waar de rotsen onder gele zwavelafzettingen zaten, grillig, geschroeflijnd, uitgebeten door weer en wind en water, hier en daar vol uitlopers van oerwoud, elders volslagen leeg en dood. Ze waren over woeste schietbeken getrokken; zij hadden geslapen om een kampvuur, wat hij een van de opwindendste dingen gevonden had. Ze hadden er beide schetsboeken gevuld, Bastiat voornamelijk met de planten en steenvormingen, David met dierenschetsen en de wonder-beelden van het landschap, waarover de vegetaties als wolken van een onoplosbaar groene neerslag deinden. Hij had de reusachtige vlinders pogen te betrappen die schitterende landkaarten op hun vleugels schenen te dragen, en was eens in paniek gevlucht voor een lans-achtig gevormde, purper flitsende slang die even snel verdween als zij opdook... Het was lang, lang geleden. Na die ene keer was David niet meer op La Basse Terre geweest.

En ook de wandelingen naar de hoofdstad waren eensklaps afgebroken. David was een jaar of dertien toen Madame hem, zo maar midden in de week, in huis had laten roepen. Hij vroeg zich al af of hij soms een vergrijp had begaan, toen ze hem meedeelde dat hij Horace Bastiat nooit weer zien zou: de oude schilder was in een beroerte gebleven. Hij, David, moest zich nu verder maar alleen oefenen, hij had nu toch al zoveel van de meester geleerd... David was onbeschrijflijk geschokt, en na de schrik verviel hij tot een neerslachtigheid waarin hij zich apathisch door de andere slaven voor allerlei vuile werkjes liet gebruiken, tijden aaneen. Hij tekende ook niet, want elke lijn, elke pastelveeg die hij zette, kwam hem nietszeggend voor als hij terugdacht aan de middagen waarin Bastiat zijn gangen geleid en zijn eigen talenten getoond had.

Hij begon pas van zijn gevaarlijke inzinking te genezen, toen hij in een opwelling een geheugen-portret van de leermeester tekende, wat hij nadien in een soort bezetenheid zo dikwijls herhaalde dat zijn hele schetsboek binnen korte tijd vol stond met herinneringsbeelden aan de dode: Bastiat tekenend, lezend, voor de spiegel, over de etstafel gebukt, Bastiat op de kam van de Deux Mamelles, een lavabrok bestuderend, Bastiat op het ezeltje, Bastiat uit den treure. David verbruikte er behalve zijn leed zijn hele papiervoorraad mee, en dorst Madame daarna niet vertellen dat het papier op was, zodat hij wekenlang zijn tekenwoede moest opkroppen. Toen Madame zich zijner weer eens herinnerde en aan haar ‘zorg’ werd gemaand, moest hij het wel bekennen; sindsdien mocht hij eens per maand met Hatuey mee naar de stad, als deze inkopen ging doen. Hij

kreeg wat geld mee om het benodigde in te slaan; hij besteedde het met het grootste overleg en wist er steeds wat van over te houden dat hij trouw aan mamma Deborah gaf. De oude vrouw was verzot op de kleine muntjes, maar stopte ze in een gebarsten kookpot onder de grond omdat er op de plantage niets te kopen viel.

III

In de jaren dat David man werd, kwam het hem voor als verloor het bestaan geleidelijk-aan de betoverende verwachting die het in zijn jongenstijd had gehad, al begreep hij vaag dat die betovering voor hem het meest gelegen had in de kennismaking met al wat nieuw was. Hij kon en wilde zich niet bekennen dat de jaren na Bastiats dood met ontnuchteringen waren gekomen. Hij hield zichzelf in een soort krampachtig bewaarde deemoed voor dat hij dankbaar en niets dan dankbaar hoorde te zijn: zijn meesters lieten hem immers niet op de plantage werken, hij mocht tekenen, zij ‘droegen zorg’ voor hem! Met dat al was het slavenwerk in het bijgebouw toch niet opgehouden, al waren er weer verscheidene andere kleine creaturen bijgekomen die knechtje van het huispersoneel speelden. David was op die moeilijke leeftijd aangeland, waarop niemand recht scheen te weten wat er met hem moest gebeuren, hijzelf allerminst. De blanke meesters, zo kwam het hem voor, hadden hun eigen ontnuchteringen. Een jaar of tien in de tropen, de gedwongen afzondering van het plantersleven, hadden de sleur in hun huwelijk gebracht die hen nu met een hoffelijkheid zonder inhoud langs elkaar liet gaan. Er waren drie meisjes geboren die maar heel zelden thuis kwamen, daar de ouders ze lieten opvoeden bij de nonnen te St. Anne; en David giste niet helemaal verkeerd, als hij dacht, dat een deel van de verkoeling tussen het echtpaar daaruit voortkwam dat Justin graag een zoon had willen hebben. David verdiepte zich niet in het intieme leven der blanken; hij zag slechts de sleur in zijn eigen bestaan en het hunne, - sleur die onvermijdelijk scheen en enkel bij tussenpozen onderbroken werd door een voorval van enige betekenis. Voor de meesters was dat een bal, een diner, een kinderpartij in het seizoen dat de nonnenschool gesloten was; voor David de opdrachten van Madame: nu eens om de wanden van de kinderkamer te versieren, hetgeen hij luchtig en fantastisch deed, grotendeels teruggrijpend op zijn herinneringen aan de tocht over La Basse Terre: jungletafrelen, aapjes, kakatoes, de bontste orchideeën en zwaardlelies, slangen en vlinders; dan

weer, om een roodkrijttekening van haar of de meisjes te maken die zij met het gouvernementsschip naar het moederland liet sturen, aan haar pleegouders in de Franche-Comté, uit wier huis Justin haar had weggetrouwd.

Dikwijls begon David zich af te vragen hoe het verder met zijn tekenkunst moest gaan. Het venijn waarvan Bastiat noch hij enig besef hadden gehad, begon stilaan te werken. Hij voelde dat zijn onderricht te kort had geduurd, en dat hem juist in de jaren van zijn man-wording het laatste, leidende toezicht ontbrak. Hij schepte maar matig behagen in de opdrachten van Madame: zij wilde immers dat hij ze naar een wormstekige mode zou volvoeren, in de gravurestijl die weer een nabootsing was van de nabootsers van Boucher en Fragonard. Hoe ouder David werd, hoe meer hij tot de beelden van de werkelijkheid getrokken werd; de omgeving van zijn jongenstijd, grootmoeder, het dorp, de andere negers. Hij zocht zijn rasgenoten vaker op, hij tekende hen tijdens het werk in de aanplantingen, bij het snijden van het suikerriet, bij de watermolen en bij de ‘batterie’, waar schuim en vuil uit de stengelpap geslagen werd, bij het volschenken van de geweldige lemen matrijzen waarin de suiker kristalliseerde, bij het opladen van de melasse die als veevoer verscheept werd, en ten slotte bij het vullen van de vaten waarvan hij nu de opschriften ontcijferen kon: Riga, Dantzig, Amsterdam, hoewel hij zich vrijwel niets bij die namen dacht. Hij tekende de oudjes en kinderen die de veldjes bestellen moesten, omdat mannen en vrouwen van zonsopgang af tot aan de avond toe voor de blanken bezig waren, en hun siësta wel nodig hadden om op kracht te komen. Hij tekende deze arbeiders en arbeidsters op het heetst van de dag, als zij in de schaduw kropen, tabak kauwden, bananen pelden; hij keek toe bij hun uitgelaten dansen, laat op de avond, bij de stokgevechten die de kampioenen van de plantage tegen elkaar leverden. Hij was weer een van hen, en zijn manbaarheid maakte hem dat duidelijker dan voorheen; hij stoeide met de negerinnen die Madame bedienden, liet zich ook keer op keer betrekken in de woeste vermaken, welke in maannachten door de hele jeugd van het dorp onder de acacia's werden verzonnen, en geloofde bijna weer in amuletten en liefdedranken... Zijn leven was immers met het hunne verstrengeld! Zij van hun kant waren hem goedgezind, als toen hij nog David van Deborah heette, en benijdden hem in een soort kinderlijke verbazing om zijn beeld-vermogen de plaats niet die hij in het huis van de blanken innam.

Maar die plaats in het herenhuis...! Monsieur en Madame hadden natuurlijk ook de tekeningen gezien die hij van het leven der negers gemaakt had; en dat was al een van de ergste ontnuchteringen geworden.

Want in het begin lachten zij er nog om, op de hem bekende, beschermende manier; later zei Justin die toch niet de kwaadste slavenbezitter was, dat David vooral niet moest vergeten wat hij bij *Bastiat* geleerd had; en zijn kille, nooit opgewonden stem gaf een doordringendheid aan die opmerking die David kwetste. Madame, in een opvoedkundige bevlieging, of misschien ook alleen maar gedreven door haar voorkeur voor de doodgeboren hoofse stijl, meende dat zijn onderwerpen al te plat en te ruw begonnen te worden. Dát had men van hem niet verwacht toen men hem aan Horace Bastiat toevertrouwde, dát kon Bastiat zelf nooit bedoeld hebben. David was ontdaan omdat zij de dode leermeester (van wie zij immers niets wisten) tegen hem uitspeelden. Hij hield volstrekt niet op met het tekenen van werkende, dansende en minnende negers en negerinnen; dat was al haast een tweede natuur geworden. Maar hij verborg de bladen zorgvuldig; hij begreep maar al te goed wat Madame bedoelde met haar ‘ruwe en platte’ onderwerpen, en waarom zij hem haar fabel- en roman-prenten liet zien: het kwam eigenlijk niet te pas dat hij iets anders tekende dan blanken, hetzij de familie zelf of willekeurige blanken, herders, herderinnen, pages met hun aanhang van wind- en schoothonden, duiven en lammeren; het ruwe en platte was voor háár, dat hij negers uitbeeldde zoals zij werkelijk waren, negers zoals zij woonden en arbeidden en zich vermaakten. En hij dacht in die ogenblikken na over zijn bestaan in het herenhuis... met een somber mokken vol leegte en hardheid. Het was niet de vrees dat hij dit leven vaarwel zou moeten zeggen, maar wel de vrees dat hij op den duur misschien niet meer zou kunnen tekenen, wat *zij* van hem verlangden...

De d'Ogerons zelf schenen enigszins pijnlijk te zijn aangedaan door zijn geval, vooral sinds Madame hem nu al eens verrast had, terwijl hij zijn lief van dat ogenblik, het kamermeisje Melitta, in het Engelse priëel in vrijpostige omhelzing hield. (Eigenlijk gebeurde dat achter het priëel, want nooit zou hij het gewaagd hebben een plek te betreden, waar de familie placht te zitten). Melitta en hij waren beiden een andere kant uitgevlucht; later had hij zich diep-ongelukkig gevoeld onder de koele, vorsende blik van Madame die wonderlijk genoeg niets had gezegd, zelfs niet tegen Melitta.

Er was iets aan het veranderen geraakt. Iedereen scheen opnieuw zijn houding te moeten bepalen. De blanke meesters - Justin het minst, hij kwam niet zo makkelijk uit de plooi, en beschouwde de hele David-affaire meer en meer als een gril waarmee hij zijn vrouw in tederder dagen geplezierd had - gingen toch tegenover de buitenwereld min of meer prat

op David, die zulk een handig decorateur van het huis en zo'n vlug portrettist bleek: een soort schilder van het kleine hof dat elke suikerplanter op zijn eentje voert. Niemand anders had een hofschilder: het maakte Davids geval bekend en uniek. De mannen van de club te Point-à-Pître waartoe Justin behoorde plaagden hem met de neger-schilder, en beschouwden het onder elkaar als een vrijheid, waarmee Justin toch wel wat te ver was gegaan, zodat er in hun schertsen altoos een angel stak. De vriendinnen van Madame die zij thuis ontving of naar wie zij zich mijlen ver door de omtrek liet rijden, toonden openlijk haar nijd. Zij werden het niet moe over David te beginnen, als de gesprekken uitgeput raakten over het nut van koepokinenting, de gevaren van het mesmerisme, de schandaaltjes en zwangerschappen van de afwezigen, de buitensporigheden van haar echtgenoten en de talenten of ondeugden van haar kinderen; zij spraken over David minstens evenveel als over de goedkope successen van de Creoolse actrices. Zij allen hadden de tekenende neger graag eens een tijdje willen lenen, maar zij wisten veel te goed dat Héloïse d'Ogeron hem naijverig aan haar huis bond. En waar zij niet bij was, haalden zij haar lichtvaardigheid over de tong, om juist een *neger* te kiezen voor een werk dat bij het meubel alleen maar hoogmoed kon wekken!

Het was niet meer doenlijk, David tot de gewone huisslaven te rekenen, en dat was een van de eerste consequenties die de andere planters en hun babbelzieke vrouwen voorzien hadden. Maar het leek even onmogelijk hem uitsluitend te laten tekenen: hij was ten slotte Justins eigendom! Justin had er eindelijk iets op gevonden. Hyacinthe, de kamerdienaar die hij met plantage, herenhuis, dode en levende inventaris van Durantin had overgenomen, was te oud geworden voor zijn werk en aan genadebrood toe: de terugkeer naar het huttendorp waar hij met de kinderen in de rijst en maniok kon werken, of naar verkiezing doen alsof, en David kon zijn plaats innemen. David hield het voorstel dat natuurlijk een commando was in zijn argeloze waan voor een weldadige beslissing. Hij kreeg een oude jas van Justin, waarvan de koperen knopen waren afgetornd en door zwarte tressen vervangen om vooral te doen uitkomen, dat het geen ‘vrije’ kledij was; hij liep op leren muilen, in een wit en rood gestreepte broek waarin Justin vroeger geslapen had, en na verloop van tijd gooide Justin hem zelfs een halsdoek toe die hij niet meer dragen kon omdat er champagnevlekken op zaten. David kwam zichzelf in zijn nieuwe uitrusting korte tijd nieuw en groot voor, en Melitta bewonderde hem er bovenmate in; hij bemerkte echter al spoedig dat zijn zwarte vrienden en vriendinnen in het dorp hem niet zonder wantrouwen bekeken. Maar het

ergste waren de opzichters van de plantage, Descluzes met de buldoggen-tronie en Tom Braines, die indertijd van een gestrande Britse schoener op Guadeloupe was blijven hangen en de zee van dat uur af aan vervloekte. Zij namen hem meesmuilend op en lieten het niet aan schimpscheuten ontbreken, waarvan ‘mislukte salon-aap’ nog het minst kwetsend was. Als David hen buiten het domein van het herenhuis ontmoette, liep hij om, warm van schaamte. Het plezier in de blanke kledij was volkomen bedorven; er bleef hem niets over dan een hachelijk onbehagen, dat hij opnieuw als een van de onvermijdelijke uitvloeisels van zijn slavenstaat aanvaardde en droeg.

Zo deed hij dan nu alle werkjes waarvoor Hyacinthe te beverig en vergeetachtig geworden was. Het baantje bezorgde hem ten overvloede de gedwongen samenwerking met de quadroon, die Madame aan tafel bediende, zoals hij Justin. De quadroon was een wees die vroeger de kinderen had verzorgd en nu kamenierster bij Madame d'Ogeron geworden was: een zinnelijke, gemaakte en ook opgemaakte sloerie die bij de negers in het dorp voor een *sorcière* doorging, waarom zij zich tegen haar trachtten te beschermen door zakjes grafaarde, vermengd met as en zout, om hun nek te dragen en die aan te raken, als zij de heks gewaar werden... David was niet zozeer bevreesd voor haar hekserij als wel voor de gesprekken, die zij onophoudelijk met hem trachtte aan te knopen en waarin zij blijk gaf van hoogdravende en sentimentele gevoelens, die hem even vreemd waren als de romantische geschiedenissen die zijn meesters bij voorkeur lazen. Hij was blij geweest toen men hem als verblijfplaats het zoldervertrek van het koetshuis aanwees. Madame had er bij gezegd dat het haar beter voorkwam, wanneer hij zijn *nachten* althans niet in het bediendengebouw sleet, en hij had eerst ietwat ongelukkig-beschaamd gemeend dat in die woorden een veelzeggende bestraffing school voor de betrapte minnarij, totdat het achteraf een gunst bleek. Er stak immers nog een stukje vrijheid in dit wonen buitenshuis, waar hij niet, zoals de anderen, steeds voor allerlei wissewasjes uit zijn bed kon worden gebeld. En op zijn zolder kon hij de deur afgrendelen, zo vaak hij vreesde door de quadroon belaagd of door Melitta gestoord te worden, wanneer hij er 's middags tijdens de siësta of in de schaarse ogenblikken, die hij voor zichzelf wist te roven, aan het tekenen sloeg.

En zo was het gebleven tot op deze dag, waarop de schietpartij begonnen was en Justin weer eens gewapend was uitgereden: een verdeeld, een onbeslist, een dubbelslachtig en bindend leven. Geen volslagen kamerdienaar en geen volslagen lijfschilder, en tenslotte geen volslagen slaaf zoals

zijn rasgenoten in hun hutten onder palmen en dode acacia's. Als hij naar het negerdorp ging om er te praten, te dansen, naar de stokgevechten te kijken, of ook om er in opzwepende maannachten te stoeien ging hij er heen als vroeger: David van Deborah, met lendendoek of linnen broekje, en niet als de nagemaakte sinjeur die door de opzichters en hun concubines verachtelijk werd nagejouwd. Maar steeds was er de terugkeer binnen het ompaalde leven van het herenhuis, de dienst aan de d'Ogerons. Hij deed stipt wat hem bevolen werd, borstelde kleren, frakken en rijbroeken, legde pijpen met tabak klaar, liep achter Justin aan door de aanplantingen met de zonnehoed van de meester in de hand, als hem dit gelast werd; hij zadelde het rijpaard als de planter zelf naar de Club of de Assemblée of een nabuur wilde rijden, en joeg de altoos luier wordende Hatuey uit varens en hooi als deze moest inspannen. Hij had geleerd hoe warm Justin het bad wilde hebben, hoeveel eau-de-cologne er in het scheerwater ging; hij wist welk soort hemd Justin bij bepaalde kostuums droeg, welke laarzen voor morgen, middag en avond dienden. Hij wist dat zijn heer niet alleen naar Point-à-Pître ging om er de Parijse couranten te lezen, kaartspelers te ontmoeten (alle planters waren aan bézique en omber verslaafd); Justin onderhield er een maîtresse, een van de veelbesproken Creoolse actrices, wier talent volgens de jaloerse plantersvrouwen in hoofdzaak uit haar bedrevenheden *hors des coulisses* bestond. David keek er zijn meester noch Madame anders om aan. Hij wende zich het *massa* en *mussieu* af en praatte dragelijk Frans. Hij leerde zien en zwijgen. Hij besefte dat hij dit alles anders had gewild, maar er viel al niets meer te willen; men had voor hem gekozen; zó zou hij blijven, jaar in, jaar uit, zolang de familie d'Ogeron over hem wenste te beschikken; en wat daarna zou komen, een andere bezitter, een andere plantage, dáárover dorst hij zich het hoofd niet eens breken...

IV

Onvermoede veranderingen waren desondanks voor hem en allen op til. In Parijs begon, roerig, maar ver weg en volkomen onbegrijpelijk in haar strekking (zij was dat voor de meeste Fransen en Parijzenaars van 1789 ook) de revolutie. Nog nooit was er zoveel onrust op de plantage geweest - niet onder de zwarten, maar onder de blanken. Nog nooit had Justin zoveel tijd buitenshuis gesleten, nog nooit had hij zoveel bezoek ontvangen. David, die de gasten had te bedienen, was bij al hun wijd-

lopige gesprekken aanwezig; zij letten niet eens op hem, en zij hadden uit een oogpunt van discretie niets van hem te vrezen, want hij kon de verwikkelde conversatie niet volgen en had doorgaans zijn eigen gedachten. Hij begreep wel dat de planters het niet eens waren met wat er in Parijs voorviel, maar wat daar voorviel was hem nog raadselachtiger. Er scheen een koloniaal comité te zijn, waar de slavenbezitters het doorlopend over hadden, zodat het David scheen of de hele revolutie om de koloniën draaide; maar wat dit alles beoogde en waarom Justin en de anderen in de loop van dat eerste jaar met zoveel verbitterde hoon over artikel 1 spraken, ontging hem. Hij schonk thee en rum en bracht de luchtige wafels binnen die la reine de Shéba, zoals de zwaarlijvige kokkin genoemd werd, bijna zo befaamd in de omtrek hadden gemaakt als wijlen Boucman. Er werden soms door de heren adressen opge teld en af en toe stuurde Justin hem toch de kamer uit, wat hem in 't minst niet deerde omdat hij zich dan op zijn teken-zolder terug kon trekken.

Deze toestand duurde van maand tot maand, met inzinkingen waarin de belangstelling van de planters merkbaar verflauwde, zonder dat David wijzer werd omtrent de partij-geschillen, die onder de blanken woedden. Justin en de zijnen spraken haatdragend en sarcastisch van de republikeinen die er ook op Guadeloupe moesten zijn; en het was hem niet duidelijk waarom zij juichten toen er in '91 een besluit uit Parijs kwam, dat de koloniën toestond zich op dezelfde voet te administreren als het moederland. Alles ging buiten de zwarten om wier bestaan zich voortzette als van ouds en die er geen weet van hadden, hoe heet de bekvechterijen in de nieuwe municipaliteit verliepen - ook over hen. Ze wisten weliswaar allemaal dat er grote veranderingen waren gekomen, maar die golden alleen de mulatten: wat ging het de plantage-zwoegers aan dat de kinderen van halfbloeden en vrijgelaten kleurlingen burgerrechten verkregen hadden? De slaven wisten niet eens wat burgerrechten waren; zij waren met het woord recht zelf niet eens vertrouwd. Zij wisten evenmin dat zij door de planters in de Assemblée voorzichtigheidshalve niet langer werden aangeduid als slaven, maar als ‘onvrijen’. De betiteling had hun weinig gebaat. De planters bleven, de opzichters bleven, het suikerriet en de koffie en de indigo bleven. Zij zagen alleen dat de planters meer wapens in huis hadden dan vroeger, en dat de opzichters behalve de stok ook dubbelloops pistolen onder de ceintuur droegen en grimmiger het wit van hun ogen lieten zien...

David hoorde in die jaren veel namen noemen; zij glipten weg door zijn herinnering; maar enkele ervan bleven langer en hardnekkiger hangen:

Brissot en de Constituante en Robespierre welke laatste, naar de opmerkingen van de planters het lieten uitkomen, gezegd zou hebben, dat de koloniën voor zijn part konden verrekken. En dan was er nog de naam van kapitein Lacroix; die naam overvleugelde tenslotte alle andere, want kapitein Lacroix was commandant van het garnizoen te Point-à-Pître en een volbloed republikein. Zijn naam werd ook onder de negers meer en meer genoemd, sinds de eerste geruchten doordrongen van kloppartijen tussen 'aristocraten' en 'patriotten' op St. Pierre, zodat iedereen op Guadeloupe hetzelfde begon te verwachten. Er kwamen in het geheim op sommige plantages mulatten, die zich overdag in de negerkotten schuil hielden en des nachts bijeenkomsten belegden met de slaven die zij tot verboden dingen opruiden. Ook de meesters begonnen daar achter te komen; Justin schafte zich in die tijd een paar bloedhonden aan die gewoonlijk op het voorplein van het herenhuis aan de ketting lagen en waarvoor iedereen het diepst ontzag had, vooral nadat de monsters in een ommezien een drietal ontvluchte negers hadden opgespoord. Het kwam op de plantage van Justin niet voor dat er nachtelijke vergaderingen in het negerdorp plaats grepen, buiten die der Afrikaanse riten dan die veeleer naar het verleden wezen... David zag het nut van geen dezer dingen in. Alles mocht anders gelopen zijn, dan hij het zich eens had voorgesteld - Justin was zijn bezitter, hij en zijn soortgenoten behoorden hem toe, zij hadden rondom hem te staan, en als hij zich aan de kant van de 'aristocraten' schaarde, dienden zij allen partijgangers van de aristocraten te zijn... Davids bewijsvoering was simpel en zonder vernuftskronkels. Het nam niet weg dat hij leed onder de allerwegen wassende onrust, in het herenhuis, daarbuiten, in Point-à-Pître waar een driekleurige vlag de leliënbanier op de openbare gebouwen verdrongen had. Als dit de revolutie was, dan kon zij hem gestolen worden; het enige wat hij er aan den lijve van ondervond was de nervositeit der meesters, die hem vooral daaruit bleek dat zij hem hoe langer hoe meer voor hun grillen opeisten en daardoor al minder gelegenheid gaven om te tekenen; wat kon hem erger gebeuren?

En zo was er dan de wrevel, een bijzonder soort van spanning, traag zich samenballend in de zenuwen en gedachten; waar ging de revolutie heen? De kleine planters - de koffie met name - stonden aan de zijde van kapitein Lacroix en de republiek; maar de rijken - en die zaten in de suiker, en de suiker faalde niet, politiek bezien - gesteund door de gouverneur die alle instructies uit Parijs aan zijn laars lapte, heersten in de Assemblée; zij dreven hun zin door, zij schiepen al intrigerend de voorwaarden om

alles onder nieuwe namen bij het oude te laten blijven. Maar ook dit was niet van lange duur geweest; voortdurend hoorde David de planters rondom Justin foeteren op de ‘anarchie’ die hun zaken in de war stuurde, hun verbindingen met Europa bemoeilijkte, hun invloed lam sloeg. Wat die anarchie eigenlijk was, bleef David even nevelachtig als de rest, totdat hij meende te begrijpen dat zij belichaamd moest zijn in de nieuwe gouverneur, die plotseling was opgedoken om de royalist te vervangen. De schok van zijn aankomst deinde haar golven zelfs tot op de meest afgelegen plantages uit, want voor het eerst was het ook op Guadeloupe tot een handgemeen tussen de partijen gekomen. David had Justin al dadelijk bij de komst van Collot tegen M. de la Pelouse horen zeggen dat men de sansculot weliswaar aan wal had laten stappen en dat M. d'Arrot de vlag had gestreken, maar dat het eiland zich, bij Sint Louis, zo'n belediging niet kon laten welgevallen. Hij voor zijn deel was niet van zins de koningsmoordenaar te erkennen, laat staan te begroeten. En M. de la Pelouse had geantwoord dat dit de taal was van een vrije colon. Diezelfde week waren uit alle delen van het eiland planters en aanhangers van het oude régime gewapend bijeengekomen om te laten zien dat zij niet met zich lieten sollen. Maar zij hadden geen succes gehad; de ‘anarchie’ was baas gebleven; de militie van kapitein Lacroix had de royalisten uiteengeslagen en M. Collot was plechtig geïnstalleerd.

Dat was nog maar ettelijke weken geleden. Madame en Monsieur hadden elkaar sindsdien nooit zo onverschillig behandeld; de nederlaag scheen een ieder in zijn eigenste wereld terug te drijven. Justin reed door de aanplantingen met een zwart gezicht, vond overal wat op aan te merken en verkilde de warme azuren ochtenden met zijn bitse verwijten die stuk voor stuk als bedekte dreigementen klonken. Descluzes bezatte zich vaker dan voorheen en Tom Braines moest des zondagsmorgens de slaven naar de mis drijven, ofschoon hij als protestant was geboren en zich na zijn schipbreuk in het geheel niet meer met de religie bemoeide. Hij nam natuurlijk wraak door de zwarten voddiger te behandelen dan ooit. David had des avonds in het negerdorp zelfs een keer vernomen dat hij er een gewoonte van maakte negermeisjes in de struiken te trekken, om ze eerst te misbruiken en daarna te ranselen. Niemand had het tegen Justin durven zeggen, die toch naijverig waakte voor de bepaling der Zwarte Code dat geen blanke zich geslachtelijk met een negerin mocht afgeven. Er was een dof afwachten ontstaan.

En dat afwachten was ook gebleven, toen de tweede schok kwam: de Engelsen (met wie men in oorlog was sinds een goed jaar, voor David een

bron van nieuw mysterie) maakten zich bij verrassing meester van Les Saintes, de eilandjes die geen dag varens bezuiden La Basse Terre lagen. Van die dag af waren de Conventie, de onthoofding van de koningsfamilie of het koloniaal comité niet langer het gesprek van de dag. Er was iets op handen; men koerste - ja, waarheen? Men begon het de geprikkelde Madame in deze dagen meer dan voorheen aan te zien dat zij haar blanke aantrekkelijkheid van eens reddeloos was gaan verliezen; en Justin was, met al zijn uiterlijke beheerstheid, zo chagrineus dat David blij was wanneer hij 's avonds door de meester naar bed werd gestuurd.

En nu was er het verre schieten, op deze ochtend vol glorieuze zon en passaatwind, de aarde gewassen door de regenval van de verstreken weken, de plantages in hun prilste groen -; nu dreunden de echo's van kanonnen langs de kust. Waren de Engelsen dan ‘eindelijk’ gekomen zoals Madame had gezegd? Waarom hunkerde zij zo naar de komst van de Engelsen met wie men toch in oorlog was? Waarom was Justin zo zelfbewust en uitbundig weggeklepperd, en waarom had de stem van Madame zulk een nieuwe, zingende volheid...?

V

David zat op zijn zolder en bemerkte dat de vragen hem niet los wilden laten. Hij legde het zwarte krijt naast het blad papier neer en steunde het hoofd op de handen.

Het ‘atelier’ ontving zijn licht door een dakluik dat naar het westen gekeerd stond. Het licht was nu klaar en egaal. David staarde in de spiegel die hij voor zich op de werktafel had neergezet - een grote scherf die hij van de rommelzolder der d'Ogerons had mogen nemen. Al een tijdlang was hij te hooi en te gras bezig aan een zelfportret, dit keer toch welbewust met het weerkaatsende glas er bij, en het was niet verwonderlijk dat hij het vlak na zijn aankomst op de zolder te voorschijn gehaald had uit de koele dikke deklaag van palmloof tussen balken en dakpannen, waar hij het werk verborgen hield dat niemand zien mocht. Ook dit zelfportret was geboren uit de vragende, benauwende stemming van de laatste weken; vroeger zou de gedachte eraan niet bij hem zijn opgekomen. Hij had het eerst, als moest de beschouwing van zijn eigen trekken hem een antwoord geven, voor zich uitgebreid, maar hij bemerkte dat het aantal vragen er eerder door toenam. Stille verwondering keek hem aan vanuit de ogen die ietwat bol in hun zware kassen stonden; de mond breed en

vol, scheen zich te willen ontsluiten voor een uitroep van twijfel of verweer; het wijde voorhoofd had een rimpel. Terwijl David er naar keek steeg het verlammende besef van tweeslachtigheid in hem met nieuwe kracht. Hij keek van het papier naar de spiegel en schudde het hoofd. Hij zag zichzelf zittend, het lange, niet gespierde bovenlijf, veeleer licht en rank van bouw en beweging, waardoor de rok van Justin (door David altoos haastig uitgegooid zodra hij op de zolder kwam) hem ook zo averechts en ruim zat. Zijn kortgehouden haar kroesde op de onvermijdelijke wijze; men verbood de huisslaven Om het in te vetten, daar de familie niet tegen de stank kon; en David die genoeg had aan zijn zonnemat was er blij om.

Hij trachtte verder te werken aan de tekening en begon aan de schaduw, die van het jukbeen naar de mondhoeken liep, maar na een paar krijtstrepen liet hij de hand weer rusten. Voor het eerst vroeg hij zich af wat er nu feitelijk nog in stak: hij was immers een neger als alle negers, en het had alleen nog zin hen daar op de plantage en in het dorp af te beelden, nu de zorgen en belangen van de blanken meer dan ooit de omstandigheden beheersten. Hij besefte dat hij eigenlijk naar de zolder was gegaan om alleen te zijn en tot zichzelf te komen. Hij borg het zelfportret weg, bladerde wat in een schetsboek, en stond lange tijd voor een oud schilderijtje te kijken dat hij tussen twee ijzeren haakjes tegen een van de rechtop staande steunbalken geklemd had. Hij had na de dagen van Bastiat nooit meer geschilderd, het materiaal ontbrak hem, en hij dorst het zonder leermeester ook niet aan. Hij keek en voelde even de aandrift tot schreien. Hij wist niet waarom hij zich zo verslagen en zelfs bedroefd voelde, evenmin of hij blij moest zijn, toen het schel geroep van een der slavinnen aan de voet van de ladder klonk. Hij moest snel komen, Madame had naar hem gevraagd.

Hij stond op, schoot zijn tressenjas aan, streek de hand langs de vocht en hitte werende palmwaaiers van het dak, waarachter de ‘geheime’ tekeningen scholen, en ging naar beneden. De bloedhonden luierden kwijlend op het voorplein; onder de veranda rook het grondig naar de stenen bevloering. In de keuken komend, vernam hij dat Madame in het park was; hij moest zelf maar uitvissen waar. Zij had gezegd dat David haar om deze tijd verfrissingen moest brengen. Nee, zij wil een oog op me houden, dacht hij niet zonder bitterheid, hoewel hij die onmiddellijk verdrong.

Hij liep zoekend door het ‘park’, op een witgehandschoende hand het blad met schijfjes meloen in gekoelde brandewijn voor zich uithoudend, toeziend dat er geen insekten in vielen. Na enig speuren vond hij Madame bij de Engelse hermitage, temidden van een wilde plantenrijkdom die de

Lenôtremetriek van Durantins voormalige aanleg volkomen overwoekerde, wat gemakkelijk gevallen was in deze wereld van snelle en enorme bloei. Madame's lichte wijde japon hing als een eilandje van gele zijde tussen het overdadige groen. Zij zat met een boek in de diepe rieten schommel en deed alsof ze las; David voelde bij ingeving, dat ze boordevol spanning was en zich geweld aandeed het haar slaaf niet te laten merken. Haar wangen waren nog steeds rood en warm, en zij praatte onnatuurlijk hoog, toen hij voor haar opdook: ‘Hier neerzetten, David’ en stelde een paar vragen over zijn werk die hij gewillig, maar zonder geestdrift beantwoordde. Dit alles deed niet ter zake, zo bespeurde hij, evenmin als het boek dat inmiddels al aan haar handen ontgleden was. Madame scheen zelf te bemerken hoe onwaarachtig haar vragen klonken, en wenkte onverwacht dat hij kon gaan.

Hij liep weer terug over de kettingbrug, door wier ijzeren schakels zich een uitbundig groen slingerde, nu, vroeg in het seizoen, overstort met de rode regen van duizenden bougainvilléas. De tropen overweldigden, eenmaal toegelaten, zonder moeite bloembedden, paden, taxusheggen; hij zag het vandaag met een zekere genoegdoening, als moest hij partij kiezen voor de oorspronkelijke plantendrift. Hij verliet de tuin door een zijpoortje dat hem naar de suikerraffinaderij bracht. Hoe lang geleden had de regen zijn kindertekening van deze muren gewist, hoe vaak was de verse witkalk al weer tot deze okerkleurige groezeligheid versomberd! Onderweg naar de werkgebouwen, vanwaar de dikke weeë reuk van melasse hem in golven tegemoet deinde, sloeg hij een paadje in dat langs de zomen van de aanplanting leidde. Af en toe bleef hij staan en luisterde: nog altijd beheerste de schietpartij de dag; de schoten zwegen bij tussenpozen, en juist als hij dacht dat ze niet terugkwamen volgde er een nieuw salvo.

Terwijl hij over een van de bevloeiïngsgeulen sprong die naar de rietplanting leidden, hoorde hij stemmen. Plotseling, achter een golving van de bodem die hem in een soort kom bracht, stond hij tegenover vier negers. Twee ervan kende hij niet; de andere twee waren Massou, de beste stokvechter op Justins plantage, en Scipion die nu in het kot van mamma Deborah woonde. Zij keken hem allen aan als was hij uit de lucht gevallen om hen op het een of ander te betrappen. Zo stonden ze, David ook, een tel of wat roerloos naar elkaar te zien; daarop verdwenen de twee onbekenden snel over de terreingolving. Scipion aarzelde een oogwenk en verdween toen ook. Massou was de enige die bleef. Zijn prachtige borst en schouders glansden van vet en zweet terwijl hij zich

voor David plantte; zijn blik werd klein, de nek ietwat ingetrokken. Hij fluisterde schor en waakzaam en niet zonder een begin van grimmigheid: ‘Sturen ze jou, om...’

Hij voltooide de vraag niet, want David nam hem verwonderd en zonder een zweem van vrees op.

‘Wie? wie zou mij sturen?’

Massou ontspande het bovenlijf, nadat hij Davids gezicht aandachtig opgenomen had, en glimlachte. Zijn gebit, aangevreten door de suikerdampen, was geel als bij een geit. Hij legde zijn zware handen op Davids schouders, zijn stem klonk nog lager en heser:

‘Je weet, bij wie je hoort, David. Ik waarschuw je -’

Een eerste vermoeden steeg in David, en tegelijk met dit gevoel van onraad een nieuwsgierigheid naar wat zijn soortgenoten bezielde. Hij keek om zich heen; er was niets dan de rietstengels, het kopje achter hen, niets dan de korrel-aarde onder hun voeten, cicadengesnerp allerwege.

Hij maakte een gebaar in de richting waarin de onbekende negers verdwenen waren, en vroeg op dezelfde gedempte toon die Massou gebezigd had: ‘Wie zijn ze?’

Massous glimlach verstrakte; weer krompen zijn pupillen achterdochtig. Hij drukte een keer met de knuisten op Davids schouders, zodat het lichtelijk pijn deed, en zei alleen: ‘Bek dicht, dicht, dicht...!’

Hij rondde de waarschuwing af door een stokvechtersgebaar, de vuisten eensklaps ter schouderhoogte gebald, draaide zich om en ging de anderen na.

David bleef in de kleine, hete kom achter. Hij liet zich naar de grond glijden en dacht na. Er werd gecomplotteerd op de plantage. Het had natuurlijk iets te maken met alles wat er sinds de kloppartijen op St. Pierre en in Point-à-Pître gebeurd was, met de geruchten die er gingen, en met de schoten wier verre uitbarstingen hem weer dubbel onheilspellend klonken. Overigens: Massou kon gerust zijn. Hij was geen verklikker. Hij wist werkelijk bij wie hij hoorde. Hij zou Massou noch Scipion noch iemand anders aan Justin verraden, zomin als hij Justins geheime wegen verried aan Madame, Melitta of wie ook. Hij zat met de handen onder het hoofd, en dacht aan Madame in de schommelbank. ‘Hier neerzetten, David.’ - ‘Teken je nog wel eens negers, David?’ Weer was er de drang tot bitterheid en tranen in hem.

Complotten! De hele dag leek vervuld met kruitdamp, samenzweringen en geheime spanning. Hij was nog niet bij het herenhuis terug of hij hoorde de honden dol te keer gaan; over het hardgebakken leem van de

oprit klonken hoeven en raderen. Een rijtuig. Hij glipte de keuken binnen. Judith kwam juist, nog na-verend in haar dikke knieën, uit de voorhal terug en zei dat hij vlug, vlug naar Madame in de tuin moest rennen: Madame de la Pelouse en Mlle Malenfant waren zojuist gearriveerd; ze had ze in de leeskamer gelaten waar het 't koelst was; waarom stond hij haar zo aan te gapen? 'Vlug, vlug!' Hij bemerkte bij het herbetreden van de tuin dat Madame de honden en het rijtuig al gehoord had; ze kwam met lichtgetilde, wapperende rokzomen aanlopen, zo ademloos als hij haar zelden gezien had.

'Wie, David, wie?'

Hij bleef staan, de hoed in de hand en meldde de namen van de bezoeksters.

'*Ah! Est-ce possible...*'

Ze voltooide de zinsnede niet, schoot langs hem en hij volgde traaghartig. Alles was uit de gewone plooi: bezoek nog vóór de middag, onaangemeld, bijna op 't heetst van de dag...! In de keuken liepen la reine de Shéba, Melitta, Judith, Phèbe en de rest in wanorde door elkaar, alsof ze een nieuw spel aan het oefenen waren. Hij was een oogwenk van plan om weer naar zijn zolder te gaan, maar de nostalgische droefenis welde meteen weer bij hem op. Hij ging naar het negerdorp waar alles sliep; afdaken en tuintjes lagen verlaten. Hij strekte zich onder de palmen in het hoge gras en sliep zijn siësta uit.

Madame had zich met haar beide gasten opgesloten na het uitgebreide déjeuner, dat de keukenprinsessen klaargemaakt hadden, en de drie vrouwen raakten verwikkeld in gesprekken die even levendig als gesmoord gevoerd werden. De quadroon die stil achter haar borduurraam boven vandaan kwam, bood aan bij de deur te gaan luisteren, wat natuurlijk werd aangenomen. Maar ze kon buiten een paar nietszeggende uitroepen geen jota verstaan, behalve het woord 'Engelsen', dat herhaaldelijk terugkwam. 'De Engelsen!' zeiden ze allemaal met een verbaasde zucht.

Toen David na de middaghitte in de keuken kwam om zijn maaltijd, hoorde hij het; wat vond hij er van? zo vroegen ze allemaal tegelijk; - wat kon het beduiden?

'Laat mij in vrede met de Engelsen!' zei hij geprikkeld omdat ze allemaal om hem heen stonden en hem in zijn bewegingen belemmerden. 'Laat me eten! Hier de peperpot! Melitta, knijp me de adem niet af! Ruk uit, zwarte feeksen!' Zij hieven over zijn hoofd een schril en gekwetst koor aan tegen hem en elkaar, en hij greep een paar warme maïskoeken van de stapel en vluchtte daarmee de keuken uit...

Het was laat op de middag toen het schieten na enkele langgerekte pauzes nog één keer opflakkerde en daarna voorgoed zweeg. De zon stond midshemels, er hing al moeheid in het loof, de cicaden gonsden voor het laatst hun hete en doordringende hymne aan de dag. Uit de richting van molen en leemkuipen kwamen de arbeidsgeluiden amechtiger over. Muggenzwermen fonkelden op in de zon die met volle banen door hun balletten viel, terwijl de kleine huisslaafjes, gewapend met lange ruige takken, de insekten trachtten te verjagen. De honden richtten zich op uit hun kuil, geeuwden en bleven daarop met gespitste oren staan. David en Hatuey zagen het tegelijkertijd. Ook zij bleven staan wachten, geleid door eenzelfde instinct. Het blauw van de nadag was van een volmaakte reinheid. Daarna brak het punt van evenwicht, de dag gleed naar zijn voltooiïng, in de verte werd het haarfijn tikken van paardenhoeven hoorbaar, ergens op de kustweg. Hatuey keek David een paar tellen gespannen aan, en David bemerkte dat de luiaard toch ook zijn gedachten had, toen hij de gegalonneerde koetsierssteek afnam, zich achter de oren krabde, de steek weer opzette en zonder David aan te zien, voor zich mompelde: '*Mussieu*' komt niet alleen naar huis...'

En zonder overgang voegde hij er aan toe: 'Vast en zeker hebben de Engelsen Point-à-Pître...'

Het was als had Hatuey een gedachte uitgesproken die iedereen plotseling bezielde. Uit de veranda-deuren die vlak daarna opengestoten werden, kwamen de drie blanke dames in hun wijde rokken naar het voorplein en vulden de omgeving met zijdegeruis en hakgetak. Madame d'Ogeron had nog steeds die zweem van jeugdige straling over zich; Madame de la Pelouse, wat jonger dan zij, maar ook onbeduidender, scheen nerveus; ze werkte steeds luidruchtiger met haar waaier als hadden alle muggen het louter op haar voorzien; tussen haar beiden trippelde, bejaard en uitgedroogd en nietig, maar zorgzaam gekapt en in bontgestreepte taf gehuld als wilde zij zó naar een jongemeisjesbal gaan, de zuster van M. Malenfant, volmaakt rustig, met iets ondeugends op haar apinnegezichtje... Uit de keukenramen bogen zich een paar glanzende zwarte kroeshoofden, terwijl de kinderen van het negerdorp onverwacht op de staketsels tussen hun nederzetting en de plantage verschenen en vandaar zwijgend en roerloos naar de blanke gebiedsters staarden. David en Hatuey volgden de dames op gemeten afstand.

De honden stonden nog altijd stil, maar hun nekharen rezen langzaam. Het paardengedraaf verfladderde een oogwenk op de eerste avondzucht. Vlak daarna keerde het terug; bij de eerste kromming werden de ruiters

zichtbaar, aanrennende dwergcentauren. Zij wuifden en hun stemmetjes klonken schel en klein. In Davids hoofd hing nog altoos de opmerking van Hatuey: ‘Vast en zeker hebben de Engelsen Point-à-Pître...’ en hij wist niet wat te doen: blij zijn omdat de blanken het schenen te wensen, of afwachten. Er was iets in Hatuey's stem en oogopslag geweest, dat bedektelijk waarschuwde... Hij had nog een waarschuwing gekregen, die dag; plotseling herinnerde hij zich Massou, machtig de nek en het hoofd, de blik wantrouwig bijeengenepen: ‘Bek dicht!’ Tot driemaal toe had Massou ‘dicht’ gezegd. Waren die beide waarschuwingen met elkaar te rijmen? David vermoedde het: zijn mismoedige, tweeslachtige stemming keerde weer; hij richtte de blik bijna angstig in de verte.

Men kon nu de ruiters herkennen. David zag Justin voorop rijden; half achter, half naast hem volgden de anderen: M. de la Pelouse, stijf en lang en mager, M. Beaupré, een jager en ruiter, blakend van levenskracht, en M. Lucas van wie niet anders viel te zeggen dan dat hij een blanke en een planter was. Zij riepen weer iets, en David hoorde nu dat hun geroep triomfantelijk was; zij zwaaiden hun hoeden onder de rit, zij hadden de wachtenden voor het herenhuis al bemerkt, wier aantal nog steeds groeide. Want de zon stond op doven, de negers kwamen terug van de plantage. Descluzes met het puffend, wasachtig gezicht dat bleker werd naarmate hij opgeblazener was, hijgde temidden van hen, de hoed als waaier gebruikend; meer in de achterhoede volgde Tom Braines wiens rode halsdoek een bloedvlek op de avond leek. De negers maakten woordeloos plaats waar zij tussen de rijen doorliepen; nieuwsgierigheid drong tenslotte allen naar de kant van de oprit en het voorplein waar men, met de dames in de voorhoede, aan de rand van de rijweg bleef wachten om de ruiters vrij baan te geven. Het volgende ogenblik waren die er ook, levensgroot nu, bestoven, de paardeflanken licht beschuimd, maar alle acht, mensen en dieren, door één élan gejaagd.

De negers stonden langs de oprijlaan, een deel hunner leunde tegen de staketsels waarop de kinderen zaten. Allen waren roerloos, woordeloos en op het oog zelfs gevoelloos. Zij keken alleen maar hoe de blanken elkaar begroetten. Justin en M. de la Pelouse omhelsden hun eega's, iedereen drukte iedereen de hand, steeds opnieuw, alsof men niet genoeg kon krijgen van het weerzien; de dames kusten elkaar en praatten evenals de mannen lachend en luid. David en Hatuey die de paarden aan de teugel genomen hadden, waren dicht genoeg bij om te horen dat Hatuey's vermoeden juist was geweest: de Engelsen waren werkelijk de hoofdstad van het eiland binnengerukt!

Toen David naar Justin keek, zag hij dat deze popelde om het nieuws den volke kond te doen; zodra de blanken, teruggewandeld naar het herenhuis, bij de veranda-trap waren gekomen, draaide Justin zich om en hief de hand. David gaf Hatuey een wenk en zij bleven luisterend staan, ofschoon de beschuimde paarden eigenlijk verzorgd moesten worden. Davids blik gleed langs de onbewogen negers, over de opzichters en hun mulattinnen terug naar de blanken; Justin rekte zich op de veranda en overzag de zijnen; Madame stond een paar treden lager dan hij en keek meisjesachtig bewonderend naar hem op. Het avondlicht gaf haar een soort roze, gebronsde zachtheid die zelfs door de mazen van haar japon scheen te schemeren. Het grote handgebaar van Justin kwam David eensklaps belachelijk voor. Zijn meester bezat doorgaans niet zoveel pathos.

'Kinderen!' riep Justin plotseling (het patriarchale van het woord was op dat ogenblik al even dwaas als het gebaar), 'kinderen, ik heb jullie iets zeer belangrijks te zeggen... Jullie hebt vandaag ongetwijfeld het schieten gehoord... Er is iets groots gebeurd: in de ochtend heeft een Brits eskader in de omgeving van Point-à-Pître troepen aan wal gezet die de stad na heftige schermutselingen genomen hebben...!'

Hij zweeg als om het bij de schranderste luisteraars goed te laten bezinken, dat de royalistische planters natuurlijk aan Engelse zijde in die 'heftige schermutselingen' betrokken waren geweest.

'De militie van kapitein Lacroix,' ging Justin met luider stem verder, 'die tot nog toe optrad namens de schandelijke en wreedaardige Conventie, is verslagen. Collot, de verjager van onze oude vriend en beschermer, de seigneur d'Arrot, is op zijn beurt smadelijk verjaagd en misschien al op de vlucht naar de Verenigde Staten... dat gezegend land waar men zo verzot is op republikeinen en democraten...!'

M. Lucas trok zijn alledaags gezicht in een plooi die een lachje van ironie moest aanduiden; de dames keken elkaar veelzeggend aan. De wind stak nog een keer over de tientallen hoofden op en liet de dode palmblaren als messen langs elkaar schuren. Geen van de negers of negerinnen verroerde zich.

'Kinderen,' begon Justin weer, 'deze verandering van zaken is uitermate gewichtig, en ik hoop dat jullie het allemaal inzien... De troepen van Zijne Britse Majesteit hebben ons eiland bezet, maar niet als overweldigers! Zij hebben ons toegezegd ons woonoord, onze haardsteden, onze arbeid te beveiligen totdat de anarchie in het moederland ten val is gebracht en Frankrijks wettige regering terugkeert... tot ook de vrede in de

koloniën is hersteld... De vlag van de republiek die zoveel misdaden gedekt heeft, de ambtenaren van de republiek, de republiek zelf zijn op Guadeloupe *afgeschaft...!* Wij, uw meesters, en de Engelsen, ons aller beschermers, erkennen niet anders dan de leliebanier van de Bourbons en de wetten van ouds... *Vive le Roi!*'

Hij was al nadrukkelijker gaan spreken, en de laatste woorden beet hij er nagenoeg uit. David keek vol verwondering naar de zwetende, wild gebarende man in zijn stoffige rijjas en met de uiteengewapperde haren, wiens redevoering kennelijk voor de blanken bedoeld was geweest. Hij herkende nauwelijks de hem vertrouwde Justin; geen van de blanken was deze avond meer zichzelf; zij schenen te zijn aangeraakt door iets onnoemelijk opwindends. Tom Braines die bij de zinswending omtrent de 'Britse Majesteit' de hand al naar de hoed had gebracht, rukte die bij Justins laatste woorden van het hoofd en herhaalde de zegekreet die in zijn mond iets van krijgsgeschreeuw kreeg en op de negers in de eerste plaats een verlammende indruk maakte. Zij volhardden in hun dof, bokkig zwijgen; er ging alleen een onbehaaglijk deinen door hun gelederen. Op dat ogenblik bemerkte David pas Massou, die voordien blijkbaar achter een vrouw met een wijd uitstaande hoofddoek verborgen was geweest, en zich nu een oogwenk vertoonde. Hij scheen te glimlachen; zijn vechtersborst ging haastig op en neer. Tom Braines, met nog meer nadruk en grimmige blikken naar de negers gekeerd, herhaalde zijn kreet, dit keer bijgestaan door de blanken op de veranda, door Descluzes, de concubines en de quadroon die uit het keukenvenster wuifde. David trok in allerijl de paarden naar de stal, gevolgd door Hatuey, om wiens mond zich een verdrietige en tegelijk honende kerf aftekende. Ze bonden de rijdieren in de al schemerige ruimte vast; en terwijl David de beesten met een oude deken begon droog te wrijven vroeg hij: 'Hatuey, wat wil dat zeggen: de republiek is afgeschaft? En wat moeten wij hier op Guadeloupe met Engelse troepen?'

Vlak daarop besefte hij dat hij zich door die vraag verraden had van een zijde die hij nooit aan iemand had willen openbaren. Maar Hatuey, kennelijk evenzeer in beslag genomen door zijn eigen gevoelens, merkte niet dat David een altoos tussen hen bestaande terughoudendheid verbroken had, en antwoordde, zich niet minder bloot gevend: 'Dit is het einde van de vrijheid...'

'Van welke vrijheid?' wilde David verwonderd vragen, maar hij hoorde terzelfdertijd buiten een zwak geroep uit negerkelen. De slaven waren nu blijkbaar toch zo ver dat zij met de zegekreet van de royalisten in-

stemden... David zag de zwarte koetsier van M. de la Pelouse uit het donker van de stal opduiken waar de man ongetwijfeld sinds zijn aankomst had liggen slapen, gooide hem de wrijfdeken toe en ging weer naar buiten. In die paar minuten was de avond gevallen. De zon vergleed achter de plantage in een wankele waaier van rood. De laatste negers verspreidden zich over de paden van hun dorp, de blanken waren al naar binnen. Toen David in de richting van het herenhuis liep, begonnen achter de tuindeuren en hoge voorruiten feestelijke schimmen van kaarslicht te bewegen.

Het werd een avond van zegevierende vreugde voor de blanken. La reine de Shéba barstte bijna van zenuwachtigheid en hitte uit haar vel voor oven en fornuis, maar zij bracht een groots diner tot stand. Er was damast en kristal ter tafel en het fraaiste zilver met de emblemen; de dames droegen shawls van de schuimigs e kant en de heren, gebaad en bijgeborsteld, dronken het beste champagne-merk dat Justin in zijn koud gemetselde kelder bewaarde. Telkens, als David een fles moest gaan halen, scheen het buitenlicht ietwat bleker door de kieren van het luik. Midden in de nacht, toen de gesprekken begonnen te stokken en Justin met alle geweld zijn gasten wilde blijven amuseren, liet hij David een paar negermuzikanten in de nederzetting wakker maken. Zij volgden slaapdronken en gedwee met hun instrumenten en speelden lang aaneen hun eentonighoge oerbosmuziek, totdat het op de zenuwen van de gasten begon te werken en men de slaven ten teken dat het mooi genoeg was een paar Spaanse muntjes voor de voeten gooide. De nanacht kreeg al de duifkleur die aan de dageraad vooraf gaat, toen de gasten naar huis terug wilden, trots het aandringen van Justin dat iedereen kon blijven logeren. Het werd een luidruchtig, chaotisch afscheid. M. de la Pelouse en M. Lucas waren zo aangeschoten dat zij hun kleppers niet meer konden berijden, Mlle Malenfant moest naar huis gebracht worden, maar er was door de dronkenschap van de eigenaar geen plaats meer voor haar in het cabrioletje van de Pelouses waarmee ze gekomen was. Justin hakte de knoop door en gaf Hatuey bevel de barouche in te spannen en daarmee de kleine, volmaakt evenwichtig gebleven dame alsmede M. Lucas in zijn onbekwame staat naar hun woonsteden terug te brengen. Er werd nogmaals wijdlopig gekust en onsamenhangend gecomplimenteerd: de gloriedag was voorbij...

David stond in de schaduw van de veranda en keek toe hoe de rijtuigen, begeleid door M. Beaupré te paard (hij werd nooit dronken), als spookwagens weg reden. De late nacht was bedauwd, vol oorspronkelijke aard-

geuren; de nacht zoog alle geluiden van hemel en zee en eiland in; de nacht kreeg de gespannen stilte van een harp waarover men de vingers van de bespeler voelt tasten. Alleen in de keuken vernam David nog gesmoord gegrinnik: de slavinnen ruimden de serviezen op en leegden ondertussen de restjes champagne tot op de ziel. Het duurde lang eer David de pathetisch doorlallende meester in zijn nachthemd gehesen en te bed gestrekt had; en zelf toen nog wilde Justin niet bedaren en stak met David als enige hoorder een lange donderrede af tegen de democratie, die gesel der natiën.

... Toen David eindelijk op zijn matras boven het koetshuis lag, was het al morgen. Maar hij sliep niet. Hij moest te onrustig denken aan het vele dat in hem botste: beelden, gezegden, stemmingen... De republiek is afgeschaft! had Justin de negers toegeroepen, en ook aan het diner had hij het meer dan eens gejuicht. David had nooit iets van politieke partijzucht begrepen; maar eensklaps herinnerde hij zich een spreekwijze van mamma Deborah, die als het ware diep en vermanend uit zijn geheugen rees en zich bij de waarschuwingen voegde die hij in de afgelopen uren ontvangen had: 'Wanneer de blanke meester juicht, heeft de zwarte slaaf meestal reden tot klagen.'

Alles voegde zich samen tot een last op zijn hart; en hij lag slapeloos met hetzelfde heimwee en dezelfde onverklaarbaar-trieste neiging tot schreien die hem eerder op de dag ontmoedigd hadden.

VI

De ontmoediging bleef in de eerstkomende dagen. Er broedde iets in het negerdorp dat aan Davids bekommernis niet ontsnapte, ook al wist hij niet wat het was. Met een duister zintuig voelde hij de stemming zwenken naar een mengeling van neerslachtigheid en verzet. Het was de terugslag op de gebeurtenissen te Point-à-Pître die zelfs de negers in hun slavenpositie niet ongemoeid liet.

De negers konden overigens niet weten dat deze gebeurtenissen in heel de West stof voor het dagelijks gesprek vormden. Zij wisten niet dat de vrijheid nooit zo beklaagd en verwenst was als op dit ogenblik van de bezetting van Guadeloupe door de Britten. Zij konden niet weten dat de verslagen republikeinen in de gevangenissen van het fort het woord *liberté* met wraakzucht en hunkering jegens de buitenwereld uitzuchtten. Ze konden evenmin weten dat de planters - de suiker in de eerste plaats - het

woord slechts nog honend gebruikten; zij konden zich veroorloven er op te schelden! Maar de negers zelf spraken er over. David bemerkte het als hij des avonds onder zijn oude makkers verscheen; er werd nog wel gedanst, de dobbelzuchtigen lieten de geblutste stenen rollen, de stokvechters stonden, omringd door kijkers, als kemphanen tegenover elkaar. Maar het was niet meer het enige. Er werd heimelijk gepraat, althans door sommigen; als David in hun buurt kwam, gingen de bijeengestoken hoofden vaneen en zweeg men; maar het kon soms toch niet zo gauw gebeuren, of hij vernam dat zij het over artikel 1 hadden. Hij dorst hun het wantrouwen niet eens kwalijk nemen, maar hij trok het zich aan.

Er kwam een avond waarop David begreep wat Hatuey's opmerking over het einde van de vrijheid betekende. Hij kwam slenterend het paadje tussen de stro- en leemhutten af dat naar het 'plein' voerde - de platgetrapte, harde open plek onder de doodse bomen - toen hij van de andere zijde een oploop zag naderen. Hij liep vlugger en zag tussen een gedrang van mannen, vrouwen en kinderen dat er iets op een rietmat gedragen werd. Het benauwende daarbij was dat men alleen maar duwde en drong, - niemand bijna zei iets, riep iets, zoals David dat bij andere opstootjes gewend was.

Toen David vlak bij de drukte was, zag hij dat men in de rietmat een meisje torste. Hij bleef staan om de stoet voorbij te laten gaan, het kind werd kennelijk naar huis gebracht. Eerst dacht hij dat het meisje uit een boom was gevallen of zich de enkel verstuikt had; maar hij begreep uit de stilte en zag aan de mensen dat het iets heel anders moest zijn. Het kindergezicht was grauw en gerimpeld als bij een aapje; maar de ogen stonden vol ontzetting gesperd en keken gejaagd van de een naar de ander. Men had het kind in een dun katoenen vod gewikkeld; hier en daar zaten er bloedplekken op. David wendde het gezicht in een voorgevoel van onheil af en hield een van degenen aan die achter het gedrang liepen.

'Wat is er met haar?'

'Braines deed het,' zei de man.

David bleef staan en keek hoe men het verkrachte meisje bij haar moeder binnenbracht. Hij liep langzaam door de drukkende stilte van de nederzetting naar het erf van het herenhuis terug. Hij dacht aan de bepalingen van de Code Noir. De blanken maalden dus niet meer om de Code Noir. Het beeld van het ontstelde, bebloede kind keerde, met geweld verdrongen, met geweld terug. Iemand moest het tegen Justin zeggen. Wie? David draaide om de veranda heen waarachter de verlichte ramen rezen, en keerde naar het koetshuis terug; maar weer werd hij naar het

herenhuis getrokken. Na een laatste aarzeling liep hij de keuken binnen, besloten het feit aan de slavinnen te vertellen. Vast en zeker zou het dan wel tot de meesters doordringen. Alleen Phèbe en la reine de Shéba waren binnen. Hij zat een tijdje ineengedoken in een hoek totdat Phèbe hem aanstiet: ‘Ga naar je bed, als je slapen wilt, nikker!’

Hij stond op en vond niet de moed haar van het meisje te vertellen. De lichte, glanzende keuken met de twee tevreden, zwarte vrouwen had iets dat hem verbood aan de misère van daareven te denken. Het scheen hem zelfs dat men de schanddaad van Braines misschien overdreven had. Zeker, de neger die hij er naar gevraagd had, had hem verteld dat het Braines' werk was. Maar misschien had hij, David, door de halve schemering, in het gesmoorde avondlicht alles verdraaid en veel erger gezien. David wist diep in zijn hart dat er niets overdreven was. Hij voelde zich ongelukkig, innerlijk nog pijnlijker verscheurd dan wanneer de negers gezamenlijk een van die slepende, eindeloze koorzangen begonnen waarbij hij het liefst als een kruipkind in de schoot van mamma Deborah had willen vluchten, om zich daar voor het leed van die zang te verbergen...

Een dag of wat meed hij de nederzetting. Het gevolg was dat ze hem juist daardoor machtiger trok. Hij kon niet laten om met de vallende avond weer naar het ‘plein’ te slenteren. Hij liep tussen de lage hutten, de smalle leempaden hadden iets leegs en eenzaams, de schaduwen van de onvruchtbare palmen beschutten niet. Hij trof de negers en negerinnen op de drempels, in het gele gras, op het leemplein; er hing een grimmige kalmte, een afwachten dat met afweer doortrokken scheen. Het verontrustte hem als een beschuldiging; - wat was er waarin hij te kort schoot? Hij ging temidden van hen zitten als moest hij mee wachten. De wind stak op vanuit de zee; de dorre palmen klepperden als skeletten. De negers gingen één voor één naar huis. David speurde rond of hij Massou of Scipion niet zag; hij liep zelfs langs hun hutten. Maar alles was er donker, wrevelig en gesloten.

Ja, er broedde iets. David deed zijn best Hatuey weer aan het spreken te krijgen. Wat zou de dagdief eigenlijk precies weten? Ook hij had zijn vrienden in het dorp, zijn broers en zijn ‘vrouw’. ‘Er is een complot op de plantage,’ zei David tegen de koetsier. Hatuey schudde het hoofd, maar ontkende niet dat er in het geheim vergaderd werd. Er waren mannen van San Domingo geweest en Massou had ongetwijfeld plannen... David staarde de luiaard aan: wat had San Domingo er nu mee te maken? Toen Hatuey zag dat David veel slechter op de hoogte was dan hij voor-

wendde, werd hij opnieuw uiterst behoedzaam. Maar ditkeer liet David hem niet los. De zucht om alles te weten die hij voor het eerst bemerkt had, toen hij Massou en Scipion met de vreemdelingen betrapte, maakte hem plotseling koppig en zelfs fel. Hij *wilde* nu eindelijk op de hoogte zijn van wat er op de plantage voorviel; hij *wilde* niet langer blind, doof en stom tussen de samenzweringen door wandelen! Hatuey liet zich na Davids smeken en dreigen een uitleg afpersen: wist David dan werkelijk nog niet dat de negers op San Domingo zichzelf bevrijd hadden en heer en meester waren op hun eiland? Hun aanvoerder was Toussaint die zich Louverture noemde, en hij had de rang van generaal.

'En de planters dan?' vroeg David, geschokt door de bondige mededelingen van de koetsier.

Hatuey maakte een gebaar van keel-afsnijden.

'Geen blanke, geen Fransman, geen Brit, geen Spanjool heeft er meer iets te zeggen!'

Toen David na dit gesprek buiten kwam, schrok hij. Descluzes stond voor het koetshuis en monsterde hem met een schuinse afkerige blik. Had de opzichter geluisterd? Hij groette de bleke, opgeblazen man nederig en ging vlug en geruisloos achter hem om naar het herenhuis. Hij voelde de blik van de drinker in de rug als een gevaar. En weer besefte hij wat Hatuey bedoeld had met het 'einde van de vrijheid'.

Er kwamen dagen, waarin David moeizaam begon na te denken en de dingen hem in een nieuwe samenhang voor ogen traden. Daar waren Justin en zijn vrienden, de aristocraten, geholpen door hun opzichters en de Britse soldaten; aan de andere kant stonden Massou, Scipion, allen die door de blanken gecommandeerd werden, de levende meubels van de plantage... Hij dacht aan het meisje in de rietmat... Vrijheid? Wat was dat: een bestaan zonder meester, een leven zonder de zweep van Braines of de bespijkerde zolen van Descluzes? De vrijheid behoorde bij de revolutie, ze had behoord bij de nu afgeschafte republiek. Hoe? Hij wist alleen dat de mulatten en vrijgelaten kleurlingen hun burgerrechten sinds korte tijd weer kwijt waren. Met de komst van de Britten was de driekleur weer door de leliën vervangen. De planters regeerden als van ouds in de Assemblée. Kapitein Lacroix en zijn mannen waren gesneuveld voor de Conventie en Robespierre, voor de republiek en de driekleur. En wat was er van aan dat men op San Domingo een zwarte generaal had? Was dat mogelijk... géén planters, wel een zwarte generaal? Het denkbeeld verwarde hem. Het begrip van de vrijheid verschrikte hem door zijn naaktheid, zoals de naaktheid van lichamen het de blanken deed. De be-

grippen schenen hem met elkaar verbonden, trots het feit dat negers en negerinnen nagenoeg naakt liepen en de meesters volslagen gekleed. Vrij en naakt.

Enkele middagen na het gesprek met Hatuey begon David voor het eerst weer uit eigen beweging te tekenen. Hij tekende de vrijheid die hij vreesde. Ze was geweldig en naakt. Ze leek op sommigen van de jonge negervrouwen, maar ze liep rechtop en torste geen last op haar hoofd. Ze schreed met een zwaard in de ene, een fakkel in de andere hand. Ze was zwart; ze was niet de vrijheid van de blanken die despotie is van de eigen wil; ze was de vrijheid van de negers - het einde van de willekeur. Ze was meer dan levensgroot gedacht; om het te doen uitkomen, tekende hij aan haar voeten een paar dwergkinderen, aards en klein. Ze was volmaakt als een godin. Schoften als Braines zouden haar niet durven aanraken. Hij tekende de gestalte in een mengeling van geestdrift, aanbidding en stille ontsteltenis. Hij voelde dat het tekenen van zulk een figuur een misdrijf was. Hij verborg de tekening op een afzonderlijke plaats in de daklaag en ging wel twee maal daags kijken of de plek niet opviel. Terwijl hij en de quadroon des avonds aan tafel bedienden, had hij een kwellend besef van schuld, als hoorde hij al tot het laagste complot. Er was iets van een tweegesprek in hem gaande; de ene helft van zijn ik bestreed de andere.

‘Verraad is onder alle omstandigheden laaghartig.’

‘Ik heb niemand verraden.’

‘Je bent toch zwart?’

‘Ik weet, bij wie ik hoor.’

‘Je bent niet eerlijk; je bedriegt je meerderen.’

‘Je bedriegt jezelf...’

Justin was sinds de bezetting van Point-à-Pître door de Britten goed geluimd. Hij praatte des avonds opgewekt tegen Madame: er moest spoedig weer eens een kinderpartij gegeven worden, ook de jeugd moest de val van het republikanisme vieren. Madame, die haar straling van de overwinningsdag al weer kwijt was, maar Monsieur toch meer boeide dan voorheen (zoals David opmaakte uit Justins verminderde bezoeken aan de hoofdstad) ging graag op de plannen in. Ze spraken breedvoerig over hun dochters, met de sentimentaliteit van ouders die hun kinderen niet dagelijks zien; ze overwogen wie er bij zo'n feest uitgenodigd zou worden; wat men doen kon, om de kinderen te vermaken. Eens op een avond had Monsieur een heel voorstel: ze zouden paardrijden door de heuvel-kopjes, zee-lekkernijen eten die men van de Caraïben-vissers bij Pointe des Chateaux moest laten komen; laat op de avond kon er voor het huis een vuur-

werk ontstoken worden, en David moest decoraties voor het feest ontwerpen. David schrok bij het horen van zijn naam op en bleef een tel of wat roerloos staan, terwijl Madame vroeg: ‘Je ben je kunst toch nog niet verleerd, David?’ en er meteen aan toevoegde dat hij maar eens gauw moest laten zien wat hij de laatste tijd gemaakt had. Hij dacht aan de zwarte Vrijheid en ging met een bonzend hart naar zijn zolder. Madame had de vraag zo gesteld dat hij even aan een valstrik geloofde en aan Descluzes dacht. Of was het alleen maar zijn slecht geweten?

Op zolder stopte hij het nog altijd onvoltooide zelfportret bij de Liberté en zocht haastig iets uit dat een inspectie der meesters verdragen kon: waterverfschetsen van de tuin en het huis, gezien van de omringende terreingolvingen, een tekening van het pony-veulen, een paar bloemen- en vruchtenstudies. Justin keek ze vluchtig door en zei: *Bien touché*, - en liet zich het vlees nog eens aangeven. Madame bestudeerde alles door haar oeilettes met meer zorg, vooral de bloemen, en vond dat David vaker met kleuren moest werken. Hij stond onderworpen achter haar en zei: ‘*Oui*, *madame*, *certainement*, *Madame*,’ en terwijl hij het zei rees om onverklaarbare redenen het beeld van Bastiat in zijn geheugen, mager, vergrijsd en geestdriftig; hij hoorde de stem van de leermeester: Als je later in Parijs werkt... Hij keek naar zijn bezitters, voor wie er maar één vraag bestond: of zij tijdig rijk genoeg zouden zijn om in datzelfde Parijs van de rest van hun bestaan te genieten. Plotseling voelde hij dat hij als het ware uit zijn eigen lichaam trad en zich zelf van buiten-afbekeek: Kijk, die zwarte daar, dat is David, de zoon van Pélagie, de slaaf die elke ochtend de pot-de-chambre van zijn meester leegt; - wat had hij misschien elders kunnen zijn...?

Hij hoorde de stem van Madame, hij zag Justin glimlachend luisteren en onderwijl zijn zak-uurwerk opwinden: het ontging hem volstrekt wat ze zeiden, wat de zin van hun gebaren was. Er kwam een floers voor zijn ogen, een onbekende pijn trok zijn borst kortstondig samen; hij had - waarom dat wist hij niet - de kracht van een Massou willen hebben... Het floers trok weer op, hij hoorde en zag hoe Justin zijn stoel achteruit schoof, opstond, naar Madame toeliep, haar hand kuste. David stond al bij de deur, opende die met een buiging, volgde zijn meester op diens schreden naar buiten - de knecht van vroeger en thans.

VII

‘Een vlokje haar, een stukje huid van de hiel, een stripje nagel van vinger of teen: onweerstaanbaar als liefdesamulet voor mannen,’ zei de quadroon behaagziek, terwijl David zijn noenmaal at en de slavinnen om hem heen kakelden, lachten en onderwijl haar werk deden. De quadroon, deze grote romanlezeres, was sinds lang bezig hem met haar netten te omspinnen; ook nu stond zij tegenover hem in een houding die er op gericht was, haar boezem te doen uitkomen als ‘een paar exquise halfronden’, zij het dan tot haar leedwezen niet ‘van albast’. Ze had nauwelijks haar minnerecept geuit of er werd furieus gescheld; ze zwegen allemaal.

‘Dat is voor David,’ zei Judith eindelijk die er in deze dingen een onbedrieglijk voorgevoel op nahield.

De jonge Phèbe werd als verkenster op het bellen afgestuurd en keerde terug met de melding dat men inderdaad David nodig had. Hij verliet zijn maal en vond Justin in de leeskamer met het palissanderhouten schrijfbureau, de geelgeworden gipsbeeldjes op zuilen van geschilderd marmer, de her en der gestrooide oude boeken en pamfletten, waaruit de kinderen zonder vragen silhouetten plachten te knippen; en behalve Justin was er nog iemand dien hij niet kende: zeker geen blanke van rang, want hij droeg in zijn stoffige logge laarzen een linnen broek, zijn pandjesjas was verkreukt en zijn jabot beduimeld en vuil en naar het scheen slechts voor de gelegenheid omgeknoopt. Aan de wapens in zijn ceintuur kon David hem thuis brengen als een opzichter, ongetwijfeld van een van de omringende plantages.

Toen David voor Justin bleef staan, zag hij dat het gezicht van zijn meester een balsturig-bekommerde uitdrukking vertoonde.

‘David,’ zei hij, ‘je moet onmiddellijk een rijpaard zadelen... Neem er maar een van de kinderen. Ik heb brieven, die je bezorgen moet.’

David boog zwijgend het hoofd. Justin ging achter het bureau zitten en trok de inktkoker heftig naar zich toe. Het nerveus gebaar liet de ganzeveren pen op de grond rollen. David bukte zich vlug om ze op te rapen. Justins gezicht was vagelijk rood geworden als schaamde hij zich voor de andere blanke om zijn onbeheerste emotie. David keek de man tersluiks in 't gezicht; het was een alledaags gezicht dat echter naast de pathetische gipsen majesteit van Lodewijk XIV een zonderlinge mengeling van domheid en kruiperigheid kreeg.

‘Maak voort, David,’ zei Justin, de vingers trommelend op het papier, ‘zodra je klaar bent, haal je de brieven. En neem vooral het snelste paard!’

Toen David terugkwam, lakte Justin de brieven dicht. Het waren er een vijftal. De blanke was weer verdwenen, maar de lucht van zijn aanwezigheid, snuiftabak, drank en zweet, de vulgairste blankenlucht die David zich maar denken kon hing nog in de leeskamer. Justin scheen er geen last van te hebben. Zijn gezicht stond nog altijd zwart, maar er was voor de mokkende uitdrukking een zekere ongerustheid en verslagenheid in de plaats gekomen. David bemerkte dat Justin zijn zorgelijkheid niet wilde laten blijken en onder het mom van kort aangebonden, zakelijke bewegingen verborg. Hij hield David de brieven in de geheven hand voor en vroeg: 'Ik kan je toch vertrouwen... niet waar?'

Davids ogen knipperden een seconde; een onwillekeurig schokje ging door hem heen. Hij keek naar zijn muilen en zei op zo vast mogelijke toon: 'Monsieur kent mij...'

Justin liet een kuchend, onaangenaam lachje horen.

'Kennen...? Nu goed: het beste zal zijn, niet te twijfelen...'

Hij legde de gelakte brieven in Davids hand.

'Hier zijn de brieven. Je weet waar de heren wonen; ik heb de adressen in volgorde op elkaar gelegd. Je maakt voort als de wind en vervoegt je rechtstreeks bij mij zodra je terug bent. Heb je gegeten?'

'Ja, monsieur,' zei David, ofschoon zijn maag nog half leeg was.

'Vooruit dan,' zei Justin, zijn gele kamerjapon weer dicht trekkend over de naakte gladde borst en de slaapbroek waarin de komst van de vreemde opzichter hem blijkbaar verrast had. 'Rijd, alsof ons leven ervan af hing...'

Hij en David namen elkaar een vluchtig, vragend ogenblik op. David kon uit Justins blik niet opmaken, of hij het werkelijk zo somber bedoelde als het geklonken had; Justins trekken stonden overigens donker genoeg. David hield de brieven met voorzichtige vingers vast om ze in de gegeven volgorde in zijn zadeltas te kunnen bergen. Justin zuchtte een keer alsof hij nu maar alles aan het goedgunstig toeval overliet, en boog zich nog eens naar de schrijftafel. David zag hem een der laden opentrekken en deed een stap terug: Justin haalde er een pistool uit dat hij een tel of wat op de hand woog. Daarop keerde hij zich streng naar David:

'Hier,' zei hij, 'neem dit mee. 'Men kan niet weten...'

Voor het eerst roerde zich Davids onbehagen in de hele aangelegenheid. Zijn stem was laag:

'Wat kan men niet weten, monsieur?... Ik neem liever geen wapens mee... Wie zou nu een neger iets doen...? Ik kan trouwens niet schieten...'

Justin nam zijn vrije hand en drukte het wapen er in. David zag dat zijn

meester diep onder de indruk van een of andere dreigende en verbijsterende gebeurtenis moest zijn, en zijn onbehagen groeide.

'Neem mee,' zei Justin korzelig kort; 'er is niets aan. De vinger aan de trekker: zó. Als je schiet, eerst de haan met de duim achterover halen... *Diable*! sta niet zo te fietelen... Heb je me begrepen?'

David zag dat Justin onwrikbaar was wat het wapen betrof, en fluisterde: 'Ja, monsieur...'

'Ruk uit dan!'

Hij duwde David de leeskamer uit, en David liep met het schietwapen in de hand alsof het een helse machine was, waaraan een brandende lont hing, ver van zich, in de andere hand de brieven. Hij bevestigde het pistool aan de zadelriem, zo dat de loop langs de paardebuik naar de grond wees. Hij had een oogwenk het voornemen het ding onderweg van zich te smijten en straks, bij zijn terugkeer, te zeggen dat hij het verloren had. Hij reed, nog altijd met het gevoel dat hij aan alle kanten door ontplofbare gevaren omringd was, over het voorplein, maar niet de oprit af: hij had de adressen bekeken en uitgerekend dat hij beter de binnenpaden nemen kon die talrijk waren, weliswaar niet zo begroeid als de hoofdwegen, maar meer beantwoordend aan het bevel van Justin om haast te maken. Hij was al ter hoogte van de werkgebouwen waarlangs de ezels en de negers in een slingerende rij naar de molen sjokten, toen hij bedacht dat hij eigenlijk proviand en water mee had moeten nemen; het was de vraag of men het hem op de plantages zou geven waar hij de brieven moest bezorgen. Maar hij had geen zin terug te keren naar de keuken vol vrouwen; hij sloeg het paard met de vlakke hand op de bil, het kwam in een draf, alras reed hij tussen de rietbossen door die op deze plek haast een hoogte van twee manslengten hadden en dientengevolge gauw afgesneden zouden worden. Hij was van plan de heuvelweg te kiezen die tussen de plantages doorliep, waar hij achtereenvolgens moest zijn: die van M. de la Pelouse en M. Lucas. Nog noordelijker lagen de plantages van M. Beaupré en M. Falconet; David betreurde het alleen dat hij de binnenpaden daar niet zo goed kende, wat hem zou dwingen de hoofdwegen te volgen; maar het ergste oponthoud betekende toch wel de omweg die hij nemen moest om de laatste adressant, M. Malenfant, te bereiken. Het bejaarde heerschap woonde buiten de zône van de suikerplanterijen; hij verbouwde indigo en had daartoe de bijna boomloze streek achter Le Gozier uitgekozen. Hij was een van de zonderlingste mensen die David ooit onder de blanken had meegemaakt en ongetwijfeld de oudste planter op Guadeloupe dat hij eenvoudig niet scheen te willen verlaten. Waar de andere

planters zich haastten hun zakken te spekken en zo spoedig mogelijk naar Europa terug te keren, scheen hij die terugkeer te schuwen, zo niet te verafschuwen. Hij leek zo verzot op het eiland of hij er niet van scheiden wilde, aleer hij alle mogelijkheden had uitgeput die het de blanken kon bieden. Hij was begonnen in de cacao en de koffie - nu cultures voor kleinen en nieuwelingen. Hij had zich moeiteloos opgewerkt tot de suiker. Plotseling had hij alle planterij er aan gegeven, om zich toe te leggen op de invoer van zwart werkvolk, en de ene Britse slavenhaler na de andere was door hem gecharterd. Toen hij daarvan zijn bekomst had werd het Europees vee: paarden, ezels, hoorngedierte. Nu waren er ook op Guadeloupe hele kudden van de zware runderen van Vevey, geiten van de Midi, en alle kruisingen van Pyrenese paardjes met Spaanse burro's en hun variëteiten, tot heil van blank en zwart. Intussen had M. Malenfant ook die invoer gestaakt om zich met zijn zuster - die evenals hij ongetrouwd was en de huishouding voor hem deed - in Les Habitants te vestigen, een nest aan de westkust van La Basse Terre. Klaarblijkelijk was dit verblijf door de beide vitale, bruine en foeilelijke mensjes - die door velen voor tweelingen gehouden werden - beschouwd als een onbeperkte vakantie, gewijd aan natuurmin, schildpadvisserij en jacht. Mlle Malenfant had in die dagen de prachtigste kapellenverzameling weten aan te leggen die men zich denken kon, en zelfs de beroemde Moreau de Saint-Méry (dezelfde onderzoeker, uit wiens boek Bastiat eens de jonge David tevergeefs had willen onderwijzen) was er door in de wolken gebracht. Maar ook dit was niet het laatste stadium in de reeks van gedaanteverwisselingen geweest die M. Malenfant doorlopen had; terwijl er op la Grande Terre al een heel nieuw plantersgeslacht gevestigd was, dook hij plotseling weer in de hoofdstad op en verraste de inheemse wereld door de aankoop van een indigo-plantage. Indigo! de gewaagdste en grilligste speculatie waarmee men even snel rijk als straatarm kon worden: want niets hing zozeer als de indigo af van de markt, de mode en niet te vergeten van de gunst der passaten... De quadroon had dit alles aan David verteld; zij interesseerde zich ongemeen voor al wat de planterswereld betrof en legde het oor onvermoeid te luisteren. M. Malenfant, zo had ze er bij gevoegd, moest wel een fortuin bezitten om al deze proefnemingen ongeschokt te kunnen volvoeren... David herinnerde zich haar gezegden, nu hij de brief van Justin voor de oude zonderling op zak had; en hij zag M. Malenfant ook in de geest voor zich: een curieuze, geschrompelde, kleine avonturier die er uitzag als een bejaarde baviaan, welke zich in abbé-gewaad heeft gestoken, altoos in het zwart met witte bef, sinds de laatste tijd gewapend met

een gouden bril en sinds mensenheugenis gehuld in een pedanterie, die hem haarfijn van alles op de hoogte deed zijn en tot de ogenschijnlijk stijfste en traditioneelste aller stervelingen maakte... David stelde zich ook de ietwat ondeugende apinnegrijns voor van Mlle Malenfant, die haar broer trouw gebleven en met hem oud geworden was op Guadeloupe. Zou zij het nooit betreuren dat ze niet naar Frankrijk was teruggekeerd, toen ze jonger was en met haar vermogen zeker nog een man had kunnen lijmen...? Wat voor nut had het op dit eiland te blijven als men vrij was en geld had...? Parijs! De naam steeg weer uit de schemering van Davids gevoelswereld, dit woord der betoveringen, deze heksennaam van onbekende fortuin, formule van al wat onbereikbaar was.

Hij had de sterk hellende weg bereikt die de plantage van Justin d'Ogeron doorsneed. Een rij van divi-divi-bomen, gewelddadig naar één zijde gewrongen door de overheersende passaat, zoomden met hun martelgedaanten zijn pad. Hij hief zich op in de stijgbeugels en overzag de plantage: het herenhuis, half zichtbaar in een mantel van onbesnoeid, wollig groen, oprit en park, waartegen de dode geboomten van het negerdorp als verbrand afstaken. Tussen de nederzetting en de plek waar hij stond, droeg het golvend terrein de aanplantingen op haar landruggen naar hem toe, wisselend van tint en gehalte al naar de stand van wasdom en aanbouw; men onderhield minstens altijd drie oogsten tegelijk op de plantage, opdat de suikerlevering zonder onderbreking kon doorgaan. David hief de blik over de rietvakken, het herenhuis en de zwarte nederzetting heen naar de verte, waar onder eenzame en verminkte bomen de ‘moederborsten’ van het flauw glooiend landschap met aquareltinten gepenseeld lagen. Daarachter - een ingehouden fonkeling van ultramarijn en zilver, meer in de dampkring aanwezig dan volledig zichtbaar: de zee. Het eiland bleef eiland, ook al zag men het water niet.

David nam de hand van de ogen; het drong eensklaps weer tot hem door dat hij bevel had gekregen, zich te haasten; en aan de zadelknop bungelde, enkele minuten aaneen vergeten reeds, het pistool! Hij vloekte zachtjes en bracht het paard door een paar kniestoten weer op gang, zich afvragend wat er eigenlijk voor onrustbarends aan de hand was en wat er wel in de brieven zou staan. Terwijl hij voor zich keek waar de kalkige, stuivende weg geleidelijk tussen de rietbossen daalde, die de divi-divi-bomen links en rechts weer vervingen, hoorde hij een gerekt fluitje. Hij wilde zich als de wind uit de voeten maken, gewaarschuwd door een ingeving dat er iets haperde, toen het al te laat was; uit de rietbossen sprongen een twintigtal negers die hem de smalle weg versperden. Onder de

voorsten herkende hij Scipion. Davids paard steigerde even en stond stil.

De mannen naderden en omringden hem zwijgend; een paar hunner tastten naar de halster van Davids paard en kalmeerden het trillende beest. David begreep niet goed waar deze overval toe dienen moest. Scipion drong door tot vlak naast de paardehals, leunde tegen de zadelrand en vroeg als terloops: ‘Waarheen, David?’

David liet de blik haastig over de gezichten gaan. Hij kende ze bijna man voor man, hij was verbaasd over de geslotenheid en afweer die de bekende trekken maskerden. Een soort afwachting draalde van over en weer. David dacht aan zijn opdracht. Hij keek naar het pistool, toen hij bemerkte dat Scipion er kwanswijs spelend de hand op gelegd had; de lenige, glimmende hand van iemand die niet bang was voor vuurwapens... zoals hij. En opnieuw vroeg de ander, maar nu kort en zonder Davids naam te noemen: ‘Waarheen?’

Hij keek David aan en kneep één oog streng en vorsend dicht. David bespeurde gevaar. Het complot, dacht hij. En ik sta er buiten. Justin had hem gevraagd of hij te vertrouwen was. Hij herinnerde zich de halve minuut van kwellend zelfverwijt die hij had doorstaan. Wat moest hij Scipion antwoorden? Hij zweeg. Vlak daarop zag hij dat Scipion het pistool van de zadel haakte en kalm in eigen ceintuur stak. David maakte een vaag gebaar om het terug te nemen; terwijl hij zich weifelend bukte, zag hij dat Scipions gezicht vergramde; hij balde de vuist om David in 't gezicht te slaan. David week haastig zijwaarts uit, de slag trof hem vanonder tegen de kaak. Hij zwaaide in het zadel en viel. Gespierde zwarte handen drukten hem languit op de grond. Een knie werd op zijn borst gezet. Hij draaide met moeite het hoofd om te zien wat Scipion deed. Deze had de brieven in de tas al ontdekt en ze er uit gehaald. Hij keek er naar; zijn gezichtsuitdrukking werd goedig en hulpeloos. Hij kon ze natuurlijk niet lezen... net zo min als een der anderen. Terwijl David naar hem keek, begon zijn kinnebak te gloeien en gaf ze hem het gevoel, wel drie, vier maal zo dik te worden. Hij richtte zich op, de knie gleed van hem; terzelfdertijd klonken passen achter David. David draaide het hoofd zover hij dat kon, en zag veel zwarte benen die op zij gingen; andere benen verschenen.

Het volgend ogenblik stond Massou voor hem - doordat David van de grond naar hem opkeek, reusachtiger en majestueuzer dan ooit, een levende kaffergod. Hij boog zich wijdbeens over David die onmiddellijk rustig werd; hij voelde tegenover de vechter niets dan een soort vreesloos evenwicht dat door de machtige harmonie van Massou's gestalte zelf leek te

worden opgeroepen. Overigens bespeurde David de vijandschap in Massou's blik, zij het ook dat deze ontzenuwd werd door iets dat samen moest hangen met de oude, bindende verwantschap. Misschien was het nog het meest achterdocht wat Massou aan de dag legde, en wat zich op de omringende donkere gezichten begon te spiegelen.

Massou wendde zich vragend naar Scipion. Het was David duidelijk dat het complot goed in elkaar zat. Men had hem daarstraks natuurlijk bij de raffinaderij uit zien rijden, nadat de vreemde opzichter Justin uit diens siësta had gehaald, en door tekens of geluiden - David dacht aan het fluitje - gewaarschuwd, tot hier de gelegenheid was gekomen hem in alle stilte te overvallen. Een complot - met Massou als hoofdman. Hij was zijn vrees, zelfs zijn kinnebakpijn vergeten; benieuwd wachtte hij af. Massou had de brieven uit Scipions hand genomen, draaide die een paar keer om in zijn geweldige oliekleurige handen en brak toen zonder bedenken het zegel van één ervan los. David glimlachte onwillekeurig toen ook Massou's blik iets verwards en kinderlijks kreeg; de stokvechter bekeek de brief van alle kanten en nam daarna David onderzoekend op wiens glimlach meteen verstrakte, ofschoon hij zich niet onaangenaam geraakt voelde door de scherpte van Massou's blik.

'Jij kunt lezen...?' vroeg Massou.

David knikte vóór het tot hem doordrong dat hij zijn leeskunde beter niet had kunnen toegeven. Massou gaf degenen die David nog steeds bij armen en benen vasthielden en tegen de warme aarde drukten, een teken; zij hesen hem met een ruk overeind. Massou hield hem het opengevouwen perkament onder de neus; het stond op de kop. David draaide het om en begon langzaam voor te lezen, wat Justin geschreven had; hij zag dat het de brief voor M. de la Pelouse was, want er stond boven:

'*Mon cher Etienne*,
Zojuist stuurt M. Chuquet mij zijn opzichter met het weinig fraaie bericht dat er in de vroegte een contingent Franse troepen onder republikeinse vlag aan de kust onder zijn plantage geland is, *ongetwijfeld met de bedoeling Point-à Pître te ontzetten. Natuurlijk zijn het soldaten van de Conventie; we kunnen dus aannemen dat er gevolmachtigden van de bloedregering bij zijn. Hoe de kerels er zo gauw achter zijn gekomen dat de Engelsen het eiland bezet houden*, *is mij een raadsel*, *maar het feit ligt er. Het lijkt me zaak snel met elkaar te overleggen; herhalingen van de Collot-affaire zouden zeer onaangenaam zijn. Ik nodig je uit morgen in de voormiddag bij mij te komen; ik schrijf ook aan de andere vrienden een soortgelijk verzoek. David brengt je deze brief. Inmiddels, t.à.t. Justin d'Ogeron.*'

Daaronder stond - David achtte het overbodig dit voor te lezen - de datum: 2 juni 1794.

De mannen hadden zwijgend geluisterd. Over Massou's gezicht gleed een glans die van een bijna primitieve blijdschap was. Hij nam de brief uit Davids hand en vroeg, zonder dat de glans zijn gezicht verliet: ‘Weet je zeker, dat dit in de brief staat?’

David haalde de schouders op.

‘Het staat er zwart op wit, waarom zou ik liegen?’

Hij zag dat Scipion, achter Massou staande, deze op de arm tikte. Massou keerde zich om, Scipion trok hem een paar pas ter zijde. David hoorde hem haastig het een of ander betogen en verstond het woord ‘valstrik’. Massou scheen het niet met hem eens te zijn en schudde een paar keer het hoofd. Niemand zei een woord terwijl de twee negeraanvoerders beraadslaagden. Massou scheen ongeduldig, Scipion zweeg onverwacht. Toen Massou zich opnieuw naar David wendde was de glimp van wantrouwen weer in zijn ogen. Hij tikte met een vinger op het weer dichtgevouwen blad en vroeg: ‘Voor wie zijn die brieven?’

David noemde de namen. Massou luisterde aandachtig. Hij zei enkele tellen niets, toen David zweeg; daarop greep hij David in de borst, schudde hem een keer niet te zachtzinnig bij de kreukelige halsdoek, die eens aan Justin had behoord, en zei gedempt: ‘Begrijp jij wat het zeggen wil als het waar is wat er in die brief staat?’

David keek de zwarte kampioen recht in de ogen.

‘Ik weet alleen dat de planters de Conventie haten,’ zei hij.

Massou knikte ironisch.

‘Hij weet het... Luister goed, kleinzoon van Deborah: wat betekent het dat de planters de Conventie haten? Dat wij negers vrienden van de Conventie horen te zijn. Begrijp je dat? Het betekent dat wij de Franse soldaten, die hier volgens de brief geland zijn, dienen bij te springen.’

David voelde zijn hartslag versnellen.

‘Bijspringen...? Maar *wij* zijn toch niet in oorlog?’

Massou maakte het rukkend gebaar met de vuisten dat David zo goed kende.

‘Wij *zijn* in oorlog...’ zei hij grimmig, ‘en het wordt tijd, David van Deborah, dat ook jij het inziet. Jij bent een negerslaaf zoals wij, ook al draag je kledij van een blanke en al woon je niet onder ons. Ik heb je eerder gewaarschuwd... Wanneer wij onze oorlog werkelijk beginnen, moet iedere slaaf weten aan welke kant hij staat.’

‘Maar wélke oorlog?’ vroeg David weer met een begin van vertwijfe-

ling. Wat hield het complot in, waar stuurde men op aan? Hij hoorde een paar mannen verachtelijk snuiven. Massou bracht zijn gezicht vlak voor dat van David. Zijn gele tanden ontblootten zich.

'Je hebt je lang genoeg van de domme gehouden, David,' zei hij; 'en wij hebben je laten begaan, omdat onze tijd nog niet rijp was. Maar nu eisen wij klaarheid, van elk van ons. Ben je te vertrouwen, ja of neen?'

David sloeg de ogen neer voor de kracht en het inwendig vuur van Massou's blik, die in een kraal van het zwarte werelddeel een koningsblik had kunnen zijn. Voor de tweede maal op die dag vroeg men hem of hij betrouwbaar was. Hij had Justin ontwijkend geantwoord; hij zag in dat hij Massou zo niet kon afschepen. Een antwoord - maar wat? Hij wist het niet.

'Ik weet niet eens, wat jullie van plan zijn,' zei hij op ingehouden toon. En meteen voelde hij dat dit niet waar was: dat hij in zijn diepste hart steeds geweten had wat men van plan was, sinds hij van Hatuey vernomen had van de zwarte vrijheid op San Domingo en van Toussaint Louverture, sinds hij zelf de naakte vrijheid van de negers getekend had. Hij kuchte onrustig, bewust van de schampere blikken waarmee allen hem opnamen.

'Ik geloof, David, dat je het heel goed weet,' zei Massou driftig, maar nog altijd gesmoord. 'Ofschoon je misschien niet met al onze plannen op de hoogte bent. Iedere neger weet het,' voegde hij er aan toe. 'Je moet partij kiezen, David, voor of tegen de Conventie, voor of tegen de planters...!'

'Ze zijn goed voor me geweest,' zei David moeizaam. 'Wat moet ik doen? Ik bén een negerslaaf. Maar ze zijn goed voor mij geweest.'

Er viel een korte stilte; hij voelde het zware ademhalen van de zwarten om zich heen, hij hoorde hun schuifelende voeten, zij stieten elkaar verholen aan. Hij kromp ineen toen de hand van Massou op zijn hoofd viel.

'Misschien waren ze goed voor jou,' zei Massou met een honende nadruk op het woord 'goed', 'maar wanneer je, zoals wij, was grootgeworden onder de stok van de opzichters...'

David stond roerloos onder de zware hand van Massou.

'Nu?' zei Massou korzelig en dringend.

'Ik... weet... het... niet,' antwoordde David nauwelijks verstaanbaar.

Hij zag een flikkering in de kleine Afrikaanse ogen van de stokvechter die hij maar al te goed begreep: verzet tegen de stam! Hij bukte zich om de verwachte vuistslag te ontgaan, toen hij als alle anderen opschrok door een naderbij hollende zwarte.

'Braines...!' hijgde de man.

De negers verspeidden zich bliksemsnel tussen het riet - op Massou na. Hij duwde David de brieven in de hand, stiet hem in de richting van het nog trillende paard en snauwde: ‘Je hebt geluk vandaag, heksenkind. Verdwijn, voor die vervloekte Brit jou hier ziet... Verzin een uitvlucht voor die geopende brief! En denk er aan: dit is de laatste keer, dat je er zo makkelijk afkomt.’

Hij hielp David in de zadel en gaf het paard een geduchte klap op de schoften zodat het meteen het slingerend pad afrende; toen David omkeek, waren Massou, Braines en de rest al ver achter hem. Hij zat minuten aaneen versuft in het zadel, terwijl het paard langs de plantagepaden snelde, alsof het wist waar zijn berijder naar toe wilde. David kwam pas tot zichzelf toen hij bemerkte dat Scipion het pistool gehouden had. Hij zou Justin dan toch een leugen op de mouw moeten spelden, zo goed als hij het M. de la Pelouse moest doen inzake het verbroken briefzegel. De gedachte aan de brief riep ook de inhoud ervan terug in zijn geheugen. Troepen onder republikeinse vlag geland! De Conventie die de negers moesten steunen! De oorlog die de zwarten wilden beginnen! Voeg daarbij nog het wantrouwen van Massou, van allen, de verachting bijna die (zo besefte hij) op haar beurt aan de haat grensde. David voelde zich rampzalig. Hij wilde zijn broeders niet verloochenen; hij wilde Justin niet afvallen. De opwelling rees in hem om door te rijden, zinneloos door te rijden en nooit meer naar de plantage terug te keren, naar zijn meesters niet en niet naar de negers. De brieven - de duivel mocht ze halen! Hij zou ze verscheuren, de snippers verstrooien op de wind! Maar hij verwierp de gedachte weer. Overal op het eiland waren meesters en negers. En hoe kwam men van het eiland af? En daar waren de bloedhonden: wat was makkelijker dan het volgen van het paardespoor? Neen, hij moest volharden op de weg die hij beging: tot het onbekende, dreigende einde...

Toen hij het pad bereikte dat hem op het grondgebied van M. de la Pelouse bracht, had hij ook het redmiddel klaar om niet van de brief te hoeven reppen: hij zou doen alsof Justin hem de boodschap mondeling had meegegeven. Met een vage vrees en een vage hoop dat alles zich ten beste schikken mocht, repeteerde hij in zichzelf het gelezene.

Het was zonsondergang geweest toen hij de laatste brief had bezorgd en het vrijwel boomloos erf van M. Malenfant afreed, terug naar de plantage d'Ogeron. Tot zijn geruststelling - want hij hield niet van het duister - was het opkomende maan; een uitgebeten meloenschijf gelijk, dubbel zo groot en dieper van tint, klom het hemellichaam aan zijn linkerhand, om mee te drijven over het doodstille landschap. Maar het gaf geen

vertroostend licht, en in dit schimmig, godverlaten schijnsel werd de maan zelf beklemmend, ros en grijnzend. David hield tenslotte de ogen star op de hals van zijn paard gevestigd dat al niet meer zo snel liep, ofschoon het - in tegenstelling tot hemzelf in wie de honger knaagde - zowel bij M. Beaupré, geboren paardenliefhebber, als bij M. Malenfant gevoederd en gedrenkt was. Toen hij de plantage van zijn meester naderde, wies zijn angst dat Massou en de zijnen opnieuw voor hem op de loer zouden liggen. Hij luisterde gespannen of het fluitje dat des middags het sein tot de overval geweest was, terug zou komen. Het bleef uit, de maan rees hoger, dreigender, de wind bracht huiveringwekkende geruchten van het slapend eiland. Nat van zweet en onrust reed hij de oprit in om Justin te melden dat alles naar de eis was volbracht en dat de heren morgen zouden komen. Het stelde hem enigszins gerust dat M. de la Pelouse niet verwonderd was geweest over de mondelinge boodschap, zoals het hem ook kalmer stemde dat Justin niet naar het pistool vroeg. Het avondtoilet van de meester verliep zonder stoornis; Justin was alleen zwijgzaam en bleek en David wist nu de reden. Hij bemerkte toen hij zelf ging slapen, dat de afgetrokken somberheid van zijn bezitter hem niet meer onbehaaglijk, bijna voldaan stemde...

VIII

M. Malenfant kwam 's anderen daags in een tentwagentje dat hij zelf mende en waarvan de ‘tent’ uit gevlochten riet bestond; de andere heren waren natuurlijk te paard. Hatuey had handen vol werk om de dieren te stallen en te voederen. David hield zich in de keuken op, klaar om te verschijnen zodra Justin om koffie en rum zou bellen, hetgeen niet lang op zich liet wachten.

De planters waren in de leeskamer; Justin zat achter zijn schrijfbureau; op de kleine divan had M. Malenfant zich genesteld, ietwat ineengezakt, bezig zijn brilleglazen met een sneeuwwitte zakdoek schoon te wrijven. M. Beaupré, biefstukkleurig en actief, liep met grote passen op en neer; M. de la Pelouse en M. Falconet praatten zacht bij het raam. M. Lucas ten slotte hing met een vragend, nogal ongelukkig gezicht in een leunstoel en keek van de een naar de ander.

David had het grote, porseleinen dienblad met het koffiekomfoor en het dunne Sèvres-servies op de tafel gezet en begon de kopjes vol te schenken; een geur, heet, dik en prikkelend doortrok de kamer. M.

Beaupré bleef staan en snoof behaaglijk; M. de la Pelouse en M. Falconet verlieten het raam en gingen tegenover M. Malenfant op de grote divan zitten. Justin was nog altoos bleek; zijn haar, ofschoon in de onvermijdelijke krul gekapt, leek sluiker.

'Maar...,' zei M. Lucas en wreef zijn vlakke handen traag langs zijn benen, 'hoe kunnen ze nu geland zijn? Hebben de Engelsen dan niets bemerkt?'

'Dat is het nu juist,' zei Justin met een gebaar alsof hij het M. Lucas al minstens een paar maal had uitgelegd. 'Ze hebben het niet *tijdig* gemerkt en de republikeinen *zijn* aan land...'

'Een stout stukje, ondanks alles,' zei M. Beaupré die zich graag een sportsman noemde.

David rangschikte de dampende kopjes op een zilveren schaaltje en begon de heren te bedienen. Er was geiteroom met kandij, die Justin voor eigen gebruik altijd door een paar geoefende negers liet kristalliseren. M. Falconet vatte de zoetigheid met ongeduldige vingers aan, inplaats van in de blinkende suikertang die naast het schaaltje lag, en liet ze zo hard in de koffie plensen dat deze over de rand van de kop spatte.

'Een stout stukje?' zei hij verontwaardigd. 'Het had niet mogen gebeuren... Waarvoor zitten die Engelsen hier eigenlijk? Was er geen kustwacht?'

Justin boog zich naar hem toe.

'Het nieuws dat ik gistermiddag nog van Chuquet kreeg,' zei hij, 'schijnt er op te wijzen dat de republikeinen de kustwacht eerst door een salvo vanuit zee uit elkaar gejaagd hebben en toen onbelemmerd aan wal konden gaan...'

Er volgde een ogenblik van zwijgen waarin alleen zilver en porselein tinkelden.

'En hoe zouden die kerels ook weer heten die zijn meegekomen, ik bedoel... deze volksrepresentanten?' vroeg M. de la Pelouse met een gezicht of hij door het uitspreken van het laatste woord lichaam en ziel bezoedelde.

'Er schijnen twee gevolmachtigden bij te zijn,' zei Justin; 'maar M. Chuquet had maar één naam horen noemen: Victor Hugues. Hij schijnt de belhamel van de bende te zijn.'

Vanaf de divan van M. Malenfant kwam een langgerekt en glansloos: 'Aha!' Allen keken naar de oude planter die er, al naar men wilde, als een verwereldlijkt priester of als een verpriesterd wereldling uitzag met zijn zwarte rok, schoenen en kousen en smalle bef; en zelfs David, die het ge-

sprek geheel tegen zijn gewoonte met spanning volgde, bleef staan en staarde hem aan.

'Ooit van gehoord, M. Malenfant?' vroeg Justin beleefd en aanmoedigend (M. Malenfant was de enige die hier niet met de voornaam werd aangesproken).

M. Malenfant nam omzichtig de bril af, vouwde die op en tikte ermee tegen zijn kopje.

'Of ik ooit van hem gehoord heb? Mijne heren...! Als het dezelfde Hugues is die ik ken, dan kan ik u verzekeren dat wij een harde dobber aan hem zullen hebben.'

Hij hief een smal, donker rimpelhandje bij de vragen die van alle zijden tegelijk opklonken, en vervolgde toen het opnieuw stil werd: 'Victor Hugues... vroeger kapitein op de koopvaardij... daarna, als ik mij niet bedrieg, planter op San Domingo...'

M. Beaupré lachte zijn koperharde lach.

'Op San Domingo? Dan moet hij geruïneerd zijn door de opstand!'

M. Malenfant knikte een paar maal aaneen.

'Dat is hij ook, dat is hij ook... Het neemt niet weg dat hij al vóór die tijd republikein was... een door en door gevaarlijk republikein. Ja, ja, ik herinner het mij: de man is, onmiddellijk nadat de nikkers onder Toussaint de boedel ter hand namen, naar Frankrijk gegaan en heeft zich daar ter beschikking gesteld van de Conventie.'

'Welk een belangeloosheid!' zei M. Falconet sarcastisch. M. de la Pelouse lachte; de anderen keken nog steeds vol belangstelling naar M. Malenfant die zich volstrekt niet haastte bij het verder raadplegen van zijn herinnering.

'Wat sta je te treuzelen, David,' zei Justin d'Ogeron eensklaps ongeduldig. 'Hebben de heren allemaal suiker? Geef de room door, David; dróóm je?'

David haastte zich terug naar de dientafel en zette de roomkommetjes op de schaal om er mee rond te gaan. M. Malenfant schoof zijn bril weer op de neus en staarde listig voor zich.

'Laat mij eens zien, waar heb ik het gelezen? Kan het in de "Mercure Français" zijn geweest? Het zou me niet verbazen... Victor Hugues, ongetwijfeld: hij sloot zich aan bij de Jacobijnenclub en werd kort daarop afgevaardigd naar Rochefort en Brest, als openbaar aanklager...'

'Onmisbare antecedenten voor het vertrouwenspostje dat hij nu blijkbaar bekleedt,' hoonde M. de la Pelouse.

M. Malenfant glimlachte droogjes.

‘Zeeman, officiële beul, volksrepresentant... inderdaad een carrière die op en top modern is,’ zei hij op zijn krakerige toon. ‘Mijne heren, deze landing is voor mij geen raadsel meer.’ Hij wendde zich naar M. Lucas die met ietwat open mond het gesprek had gevolgd. ‘Alleen heethoofden van dit slag schrikken er niet voor terug met zo'n handjevol mannen aan land te gaan...’

‘*Als* hij ooit geweten heeft dat de Engelsen in Point-à-Pître zitten,’ zei M. Falconet.

‘Ongetwijfeld,’ zei Justin; ‘op het fort waaien de verbonden vlaggen.’

‘Een Gideonsavontuur dus, en een Gideonsbende,’ zei M. Beaupré, nog altijd met iets vergenoegds in zijn stem.

‘Je schijnt het nogal een prestatie te vinden, Marcel,’ zei Justin die geprikkeld op het blad van zijn bureau trommelde. ‘Ik dacht dat Gideonsbende een erenaam was.’

M. Beaupré liet zijn hagelwit gebit in een hernieuwd lachen zien.

‘Ere wie ere toekomt,’ zei hij. ‘Ik heb graag te maken met vijanden, die de moeite waard zijn.’

M. Malenfant hief weer de pedante vinger.

‘Een alleszins nobele houding,’ zei hij, ‘als het hier een normale tegenstander betrof. Maar vergeet u één ding niet, M. Beaupré, te weten dat deze volksrepresentanten hulptroepen achter de rug hebben, of hopen te hebben...’

‘De negers,’ zei M. de la Pelouse kortaf.

Een bedrukte stilte volgde. David stond voor M. Malenfant terwijl deze zijn laatste uitspraak had gedaan, en reikte hem de room. Zijn hand trilde er bij. Het gesprek van de blanken tastte hem in een verborgen diepte gewelddadig aan. De negers. De oorlog. Massou had dus toch gelijk. Hij was blij dat M. Malenfant niet op hem lette terwijl hij zich bediende.

M. Lucas verhief het eerst weer zijn stem.

‘Maar in godsnaam... Wil men de negers dan in het conflict betrekken?’

Men keek ietwat medelijdend naar de verbijsterde.

‘Sacrébleu,’ riep M. Falconet gesmoord, ‘je weet toch, Sébastien, dat de Conventie voor geen middel terugschrikt? Als ze de zwarte honden voor haar zegekar kan spannen, spaart ze paarden uit!’

‘In casu blanken,’ vulde M. de la Pelouse aan.

...‘en heeft ze alle kans op succes!’ besloot M. Falconet.

M. Lucas wendde zich met uitgespreide handen naar M. Malenfant. Deze knikte hem wijs en weloverwogen toe.

‘M. Lucas,’ zei hij, ‘op de 16de pluviôse van het jaar 11...’

Het ironisch lachen van twee, drie aanwezigen klonk door zijn woorden heen. Hij wachtte een paar tellen en ging verder:

'... of, om het uit te drukken in een tijdrekening die u beter bekend is, op de 11de februari van het jaar 1794 der Christenheid namelijk, heeft de Conventie de afschaffing van de slavernij in plechtige zitting geproclameerd... Het lijkt mij een feit, het memoreren in deze bijeenkomst wel waard. Men moet' (- zijn stem werd nog zandiger en droger -) 'van alle bewegingen van de vijand nauwkeurig op de hoogte blijven... Wanneer hier een volksrepresentant opduikt die niet bang blijkt te zijn voor een bezetting van 10.000 Engelsen, dan baseert hij zijn *coup* natuurlijk op de veronderstelling dat het Conventie-besluit alle zwarten zonder slag of stoot aan zijn zijde zal brengen...'

M. Lucas knipperde met de ogen.

'Ik moet zeggen,' zei hij langzaam en als zich bezinnend op elk woord dat hem moeizaam ontviel, 'dat ik steeds in de mening heb verkeerd, alsof de koloniën de Conventie niets konden schelen... Ik bedoel, Robespierre moet toch gezegd hebben dat de koloniën voor zijn part naar de duivel konden lopen?'

David spitste de oren die nog tuitten van de docerende openbaringen van de oude planter. M. Malenfant onderbrak M. Lucas op voorkomende toon:

'Pardon, M. Lucas,' zei hij, 'ook zonder dat u mij verdenkt van sympathieën voor deze terrorist, dien ik uw opvatting omtrent hem recht te zetten... De heer Maximilien Robespierre heeft tijdens de debatten over de vrijheid in de koloniën ongeveer het volgende gezegd... (u houdt het mij wel ten goede als ik niet woordelijk citeer, maar mijn geheugen wordt minder): "De koloniën mogen tenondergaan, als de kolonisten ons door hun bedreigingen een verklaring willen afpersen die strookt met hun belangen; ik verklaar uit naam van de gehele natie die vrij wenst te zijn, dat wij aan de koloniale afgevaardigden noch de natie, noch de koloniën, noch de gehele mensheid opofferen..."'

M. Lucas keek hem onthutst aan, en de anderen, voor wie deze woorden naar alle waarschijnlijkheid even nieuw waren, zwegen. M. Falconet keek met een verlegen lachje naar Justin die vluchtig en ietwat wrevelig de schouders ophaalde. M. Beaupré werd nog roder in het gezicht. M. de la Pelouse hield het zittend niet langer uit.

'Wat Robespierre precies gezegd heeft, M. Malenfant,' zei hij met bevende stem, 'dat kan ons, zoals wij hier zitten, gestolen worden...! Wij hebben wel andere zorgen aan ons hoofd dan de woorden van volksmen-

ners te memoreren. Ik vraag mij' (zijn blik ging snel over de verzamelden) 'alleen af waarvoor wij de lummels van de club Massiac in Parijs zo lang betaald hebben, als zij met al hun invloed en ons goud niet in staat blijken de slinkse streken van deze sansculotten jegens de koloniën te verlammen... Victor Hugues had nooit onder zeil mogen gaan...! Ik denk er sterk over mijn aandeel in de subsidies aan de Société te staken - het is weggesmeten geld!'

Hij liep opgewonden naar het zijvenster en terug. M. Beaupré volgde zijn bewegingen met sympathie.

'Ik ben er onmiddellijk vóór,' zei hij.

'De heren hebben gelijk...' begon M. Falconet. 'De koloniën onderhouden, godbetert, het moederland, een overschot van 240 miljoen franken om de gehavende boedel jaarlijks op te lappen... en men wil ons voorschrijven, wat wij met onze negers doen moeten?'

Justin hief bezwerend de hand.

'Maar mijne heren! wij zitten hier niet bij elkaar om de gedragingen van de club Massiac te beoordelen... Ik mijnerzijds twijfel er niet aan of ze hebben in Parijs het uiterste gedaan om deze maatregel tegen de koloniën ongedaan te maken...'

'Zeer juist,' zei M. Malenfant en kruiste zijn zwartgekousde stokkebenen over elkaar.

'Wij zijn hier bijeen om te beraadslagen wat men tegen deze ambassadeur van Robespierre ondernemen moet die hier gisteren geland is,' ging Justin door. 'En het lijkt mij dat wij daarvoor nog gelegenheid hebben, zolang dit heerschap, Hugues, niet tot daden is overgegaan. Volgens M. Chuquet en alle geruchten kan hij met niet meer dan een goede 1000 man aan wal gegaan zijn.'

Op dit ogenblik trof zijn blik David, die roerloos achter het tafeltje met koffiekan en servies stond. Justin zweeg, als was er iets in gezicht en houding van zijn zwarte valet dat hem waarschuwend trof. Hij fronste het voorhoofd en vroeg scherp: 'Wat is er nog, David?'

En zonder Davids antwoord af te wachten, voegde hij er bij: 'Breng de rum. Wij zullen zelf voor ons tweede kopje koffie zorgen.'

David boog woordeloos en verliet de leeskamer. Hij voelde niet de minste lust om naar de keuken te gaan. Hij had een gevoel of er een bijenzwerm in zijn hoofd was gaan zoemen en of het gonzen van iedere bij miniem en tintelend in zijn gehoor trilde. Hij had zoveel vernomen dat een antwoord leek op de vele vragen, die hij zich in de verstreken dagen en weken gesteld had, dat hij alleen had willen zijn om te denken, op zijn

zolder, in het park, in de aanplantingen - overal waar het belletje van zijn gebieders hem niet bereiken kon. De schaduwkoele binnengang waar hij stond kalmeerde hem weliswaar, maar zijn hart hamerde met voelbare slagen en zijn Europese kleren verstikten hem half. Dit was dus wat de blanken vreesden: de Conventie, de republiek, had de negers vrij verklaard! Zelfs Massou scheen dat niet te weten. De opwelling om het huis steels te verlaten, naar de plantage-gronden te gaan en de kampioen mee te delen wat hij bij Justin had gehoord, bezielde hem een oogwenk blindelings. Toen bedacht hij dat Justin hem vertrouwd had door hem bij de gesprekken te laten zijn; vlak daarop weer besefte hij dat dit vertrouwen immers voor het grootste deel uit minachting jegens zwarte onderhorigen bestond... Hij sloot de ogen bij de duizeling, die hem overviel. Vrijheid, slavernij, driekleur, aristocraten... Hoe heette de gevolmachtigde van de Conventie die het gedurfd had met zijn kleine troepenmacht te landen? Een zeeman, een planter, een openbare aanklager in het land van de revolutie zelf: Victor Hugues. In David groeide een enorme nieuwsgierigheid; door de overmaat en verwarring van zijn gevoelens heen bespeurde hij de dringende wens, deze blanke te zien die op Guadeloupe geland was met de vrijbrief voor de zwarten op zak. Hoe zag zo'n mens er uit? Was het een soldaat - een soort priester - een man in toga - een avontuurzoeker met een vrijheidsmuts op het wildgolvend haar?

Toen hij eindelijk, uit zijn zware mijmering gestoten door Phèbe die met een mand vol linnengoed door de gang kwam, de rum ging halen en daarmee de leeskamer opnieuw betrad, hadden de planters de tafel in het midden getrokken en hun pijpen opgestoken. Zij zaten nu in een ruwe kring; het gesprek over de maatregelen, die men tegen de landing der republikeinen dacht te nemen, was blijkbaar achter de rug. David hoorde M. Beaupré spreken over een mulatse schone in Point-à-Pître die voor iedereen was te krijgen, maar zo rijk van vacht was dat elke toenadering beschouwd moest worden als baanbrekerswerk in de jungle... ha, ha, ha! De koperen lach van de planter schalmeide; de jongere mannen lachten mee. M. Lucas was opeens veel levendiger geworden en Justins ogen stonden vrijwel normaal. Terwijl David de rum inschonk en ronddiende, liet zich, bij het afnemend gelach, weer de kraakstem van M. Malenfant vernemen, stijfjes als van een onverbeterlijke schoolvos.

‘Ahem, M. d'Ogeron, duidt het me niet euvel, dat ik het gesprek nog even onderbreek en u attent maak op een kleine verschrijving in uw brief...’

De oude pedant stak de hand in de binnenzak en vouwde terwijl het

stil om hem heen werd, het gelakte perkament open dat David hem de vorige dag had bezorgd. ‘U dateert uw schrijven op de 2de juni van dit jaar... weet u, dat het gisteren pas de eerste was?’

Justin lachte goedmoedig bij deze pedanterie en knipoogde haast onmerkbaar tegen de anderen. David keek met een plotseling zinkend hart naar M. de la Pelouse, die buiten M. Malenfant de enige was die niet glimlachte, maar verbaasd naar het papier keek.

‘Heeft u het nieuws per brief...’ begon M. de la Pelouse; en eensklaps de blik op David richtend, vroeg hij: ‘Heeft David die brief bezorgd?’

‘Wie anders?’ zei Justin, de hand naar het gevulde rumglas strekkend. ‘Ik gaf hem alle brieven tegelijk mee.’

David werd koud van binnen. Hij had aan het bedrog van de vorige dag niet meer gedacht. Hij verwenste op dit ogenblik met heel zijn ziel de verschrompelde, kleine mensaap, die met zijn haarkloverijen het chapiter op de ongelukkige opdracht had gebracht. Hij dorst M. de la Pelouse niet aankijken, ofschoon hij voelde dat deze hem heel zonderling op moest nemen.

‘Ik heb geen brief ontvangen,’ hoorde hij hem daarop zeggen. Het was goed dat de heren hun glas allen in de hand of voor zich op tafel hadden. De zilveren schaal viel met een schelle klap uit Davids hand op de tegelvloer. Justin hief met een rukje het hoofd.

‘Wat is dat, David...! Wat heb je met de brief voor M. de la Pelouse uitgevoerd?’

David keek naar de schaal op de grond; hij had in de gemarmerde estriken willen verzinken.

‘Verloren, monsieur...’

‘Verloren...?’ herhaalde Justin met een bijklank van ongelovigheid.

Allen keken nu naar David; hij voelde het koude kruisvuur van de blikken op zijn hoofd en borst gericht. M. de la Pelouse kuchte gewichtig.

‘David bracht mij het bericht mondeling over... niet waar, David?’

‘Ja, monsieur.’

‘En je verloor de brief! Wat zijn dat voor tegenstrijdigheden? Hoe wist je dan welk bericht je had over te brengen!’ riep Justin.

Een stilzwijgen volgde dat met nieuwe spitsen geladen was, David tastbaar scheen te omcirkelen en met elke seconde benauwender insloot. Hij bukte zich om het presenteerblad op te rapen. Justins stem, ijzig en bits als van ouds, weerhield hem in het gebaar.

‘Laat liggen dat blad! En geef antwoord, ik vraag je iets! Hoe kende jij de inhoud van die brief?’

David haalde moeizaam adem. De planters keken, belust op het intrigerend schandaal, van Justin naar David, van David naar elkaar. M. Malenfant zat daar, klein en boosaardig, met het verraderlijk document op de magere knieën, als moest blanke stiptheid plichtshalve te allen tijde triumferen over de onbetrouwbaarheid en losse zeden van het zwarte gespuis. Justin stond op en liep om de tafel heen naar David toe. Een nog ingehouden gramschap ging hem voelbaar vooruit en vulde de dampkring tussen heer en knecht.

'Geef antwoord, David! En kijk mij aan!'

David hief rampzalig het hoofd.

'Monsieur, ik zie in, dat ik verkeerd deed... ik kon het niet helpen.' (Hij stotterde, aleer hij zijn moeilijk verhaal wist te vervolgen). 'Een van de brieven woei onder het rijden uit mijn tas... Ik sprong van het paard, om hem op te rapen. Het papier was in een van de bevloeiïngsgeulen terecht gekomen. Ik schaamde me om met zo'n doorweekte brief bij M. de la Pelouse te verschijnen... Daarom brak ik het papier open en prentte me de inhoud in 't hoofd. Ik dacht toen dat dat beter was...'

Justin ademde snel.

'Jij *dacht*...? Je hebt alleen te doen wat ik je opdraag! Ik gaf jou bevel de brief af te geven, géén mondelinge boodschappen!'

M. de la Pelouse nipte van zijn rum en zei: 'Je verhaal klinkt zonderling, David.'

Justin scheen zich ongelooflijk te ergeren aan het feit dat men zijn kamerdienaar had betrapt op een verzuim, - als het zo zachtzinnig betiteld mocht worden. Zijn ergernis keerde zich voluit tegen David:

'M. de la Pelouse heeft volmaakt gelijk... Het *is* een zonderling verhaal, en ik heb een vermoeden dat je je niet ontziet mij en de heren hier eenvoudig wat op de mouw te spelden... Nu?'

David zweeg. De harteloze superioriteit van de blanken, die zoveel nieuwsgierig en beschuldigend leedvermaak aan de dag legden, ontkrachtte hem. Hij voelde zich niet tegen de situatie opgewassen. Hij wist niet wie hij op dit ogenblik inniger haatte: de planters tegenover hem, of zijn rasgenoot Massou die hem in deze afschuwelijke klem had gedreven.

'Ik... heb... niets meer te zeggen, monsieur,' zei hij eindelijk, met een lamme poging een einde aan het verhoor te forceren. Het lukte hem niet. Hij begreep onmiddellijk dat zijn opmerking volkomen fout was. Hij hoorde het aan Justins gekwetst, schamper lachje, aan het tonggeklak van een der heren, dat onmiskenbare verbazing te kennen gaf over de schaamteloosheid van een dergelijke neger-uitlating.

‘Wat jij al of niet te zeggen hebt, maak *ik* uit,’ zei Justin, wiens kunstmatige zelfbeheersing David onheilspellender voorkwam dan de aanvankelijke woede die zijn bezitter had laten blijken.

‘Als verklaring klinkt het inderdaad... zwak,’ merkte M. Malenfant op, uit wiens brilleglazen honende glimpjes leken te schichten.

Justin scheen, ten overstaan van zijn vrienden, te weifelen hoe hij verder op moest treden.

‘Je hoort het, David,’ zei hij te langen leste. ‘Je bent met je opmerking niet van de zaak af.’ Plotseling scheen hem iets in te vallen; hij stak onverhoeds de hand naar David uit: ‘Het pistool! Waar is het pistool?’

Het was de tweede slag. David had het gevoel of het laatste houvast uit zijn knieën verdween. Hij begon redeloos te sidderen. Nógmaals een verzinsel - nogmaals de vernedering door deze blanke gebieders op bedrog te worden betrapt?

‘Men heeft mij het pistool afgenomen, monsieur,’ zei hij schor.

De zes mannen leken nog verbaasder dan tevoren.

‘Wat moet dat betekenen?’ zei Justin met een ijzigheid die David al fataler klonk: het geduld van de meester hing nog maar aan een draad! ‘Een brief verloren... een pistool dat men je heeft afgenomen? Allemaal bij één gelegenheid?’ Eensklaps steeg het bloed, niet langer te teugelen, naar zijn gezicht. ‘Je liegt, nikker!’ zei hij, zich op de tenen voor David verheffend als maakte de slaaf zijn meester in het oog der mede-blanken slechts belachelijk. ‘Je krijgt nog één kans: waar is het pistool, dat ik je gaf?’

David raapte zijn laatste kracht bijeen.

‘Monsieur, ik spreek de waarheid! Ik werd overvallen onderweg door zwarten... ik weet niet, wie het waren. Zij namen mij het pistool af en lieten mij gaan... De waarheid monsieur, bij God!’

Justins kaakspieren bewogen, als konden zij onmogelijk het brok vermalen dat David opdiste. Maar voor hij iets had kunnen zeggen, was M. Falconet opgestaan en schoot op David af. Zijn grijze, harde ogen namen David doorborend op.

‘Bij wie heb je gezworen?’ vroeg hij honend, ‘bij de God van de blanken? Of dacht je soms in stilte daarbij aan de Oude Meester die jullie zwarte bandieten in het geheim aanbidden?’

David begreep hem de eerste ogenblikken niet. Maar de betekenis van de gestelde vraag scheen des te scherper tot de andere blanken door te dringen. Een soort van verstijving kwam over hen; niemand zei een woord. Toen had David ook ingezien welke beschuldiging tegen hem

was geuit. Hij herinnerde zich eensklaps geruchten van vreemde nachtfeesten die op het gebied van M. Falconet gevierd moesten zijn en die de planter had ontdekt en uiteengejaagd. Hij opende de mond, maar Justin was hem voor. Het leek wel of hij bang was voor wat David zeggen zou, - of het opgeroepen denkbeeld te veel was voor het ogenblik, dreigend met al wat daarachter schuilging.

'Geen woord, David!'

Hij wendde zich naar M. Falconet die als een scherprechter naast David verrees:

'Ik kan het nauwelijks geloven, Jean... De *vaudoux*?'

M. Falconet knikte met sombere blik.

'Justin,' zei hij plechtstatig, 'het ligt immers allemaal voor de hand... Het spijt me, mijn waarde, maar je hebt een slang aan je borst gekoesterd. Natuurlijk de *vaudoux!* Natuurlijk hoort hij tot de ingewijden! Al die praatjes over weggewaaide brieven en afgenomen pistolen dienen alleen maar om je zand in de ogen te strooien: hij heeft de *papaloi* - God weet, is het een *mamaloi* - van je plantage op de hoogte gesteld van het nieuws dat jij onder het lak van je zegel besloten had, en het wapen aan zijn medeplichtigen gegeven!'

En zonder overgang zich tot David wendend, zei hij grauwend: 'Beken liever - wie is het?'

'Ik begrijp u niet, monsieur,' zei David verbijsterd.

'Wie is het "ongehoornde offer" van dit jaar... he? Wie van de planterskinderen op het eiland is door jullie uitgekozen om geslacht te worden?'

En terwijl David hem met verblufte wanhoop aanstaarde, schoot hij zijn hagel van snelle vragen af:

'De vuurdans is bij mij op de plantage gehouden - waar volgt de slangendans? Waar heb jij voor de laatste keer een zwarte haan geofferd? Wie is hier "koning" of "koningin"? Van de hoeveelste graad ben je? Welke bezweringen ken je om kanker te verwekken? Wat is het geheim van de kaakverstijving, waaraan jullie borstkinderen laten kreperen...?'

Hij begon zich mateloos op te winden, zijn speeksel vloog in Davids gezicht, zijn geheven hand schokte als wilde hij zich zover vergeten, een neger met eigen lichaam aan te raken. Justin trad haastig tussenbeide. Ook de andere blanken schenen te vinden dat er een grens was bereikt. M. Beaupré, achter M. Falconet staande, hield hem bij de armen vast; M. de la Pelouse zei iets in 't Engels tegen hem dat hem tot rede scheen te brengen, want hij werd opeens rustig en lachte; maar de vernielingslust was nog niet uit zijn ogen toen hij, zijn glas opnemend, tegen Justin zei:

‘Zo zie je, wat het weldoen van deze zwarte schurken oplevert... Ik begrijp trouwens niet dat jij het al niet lang ontdekt hebt; hij’ (zijn blik ging vluchtig naar David) ‘is toch een zoon van Boucman?’

David voelde het bloed naar zijn hoofd stijgen; een bittere zwelling balde zich in zijn keel om de hondsheid van het gezegde; zelfs zijn afkomst, waar niemand meer over sprak, werd tegen hem in 't geding gebracht! M. Falconet scheen te voelen dat zijn laatste opmerking doel trof; de gezichten rondom hem werden half vrolijk, half achterdochtig; ogen nepen klein en vragend samen.

‘Ach, Boucman...’ zei Justin met een zwak afwerend gebaar.

M. Falconet die zijn rumglas met één snelle teug geleegd had, bereidde zich kennelijk op een tweede, perfider aanval voor.

‘Justin, voor het laatst: je laat je verkopen, waar je bij staat... Wij zijn hier langer dan jij, ik althans, en er zijn dingen voorgevallen, ook op mijn gebied, die ik je liever onder vier ogen zou vertellen; maar zoveel kan ik je wel zeggen’ (zijn stem rees triumfantelijk): ‘Boucman was een priester van de *vaudoux*, en hij heeft als een werkelijke koning over deze negers geheerst!’

‘En hoe!’ zei M. de la Pelouse die mee warm scheen te lopen.

Justin zweeg; M. Falconet tikte hem op de revers van zijn huisjas.

‘Wou jij beweren dat de zoon van Boucman onkundig zou zijn van sommige feiten, dat hij er geen gedachten op nahield die op zijn minst de sekte ten goede moeten komen...?’

David luisterde verwezen, met wassende vrees voor het nieuwe gevaar dat over hem werd opgeroepen. Maar hij kreeg onverhoeds hulp: M. Malenfant liet zijn stem waarschuwend kraken:

‘Mijne heren... Boucman had zovéél zonen! En zoveel zonen die niet eens weten óf hij werkelijk hun vader is geweest! En wat de *vaudoux* betreft... men zegt juist dat Boucman afvallig is geworden en daarom door hen uit de weg is geruimd. Dat zou eerder voor Davids onschuld pleiten dan ertegen; hij kan toch onmogelijk iets voelen voor de moordenaars van zijn vader?’

‘Zegt mij niets,’ gromde M. Falconet ontevreden; ‘de *vaudoux* hebben vele machtsmiddelen. Ze kunnen iemand ook tegen zijn zin tot iets dwingen...’ Hij wendde zich weer naar David. ‘Beken dan toch, nikker - met wie sta je eigenlijk in complot?’

David was ontdaan, uit de mond van een planter het woord ‘complot’ te vernemen. Hij slikte een keer met moeite: maar hij hoefde niets te zeggen. Justin, die blijkbaar inzag dat hij de eer aan zich diende te houden en dat

David al te veel had gezien en gehoord, wees met strenge beweging naar de deur:

‘Je gaat naar je verblijf, David, en komt daar niet eerder vandaan vóór ik je laat roepen. Ruk uit...!’

Met de bijtende blikken van de planters in de rug haastte David zich naar de deur.

IX

Toen hij buiten kwam, in de ongetemperde ochtendzon die naar de middag klom, duizelde het hem opnieuw. De dag was bladstil, alleen smoorwarm; het loof van de oprit hing bezwijmd; geluiden tekenden zich in het zwijgen af als gloeiende krassen op glazuur. Het zweet brak hem onmiddellijk uit: de bevrijding uit de folterkamer van de blanken en de zinderende dag deden tegelijk hun werk. Hij stak snel het plein over om in de schaduw van de boompjes te komen die rondom stallen en koetshuis treurden, en bereikte half buiten adem zijn verblijf. Hij wierp zich op de matras; zijn ledematen gloeiden van zon, vernedering en wanhoop.

Hij lag daar, niet wetend van ogenblik of tijdsduur. Hij hoorde hoe er voeten beneden liepen; negervoeten. Wielen rolden: Hatuey reed het tentwagentje van M. Malenfant naar buiten. Op het plein schraapten hoeven; een paard hinnikte. De gasten van Justin vertrokken om voor de middag binnen eigen koele wanden te zijn. Een trilling doorliep Davids mager bovenlijf; nu zou het niet lang duren of Justin kwam en riep hem ter verantwoording. Maar ook die siddering ging voorbij in hernieuwde dofheid, nadat hoeven en wielen zich verwijderd hadden en alleen de stilte met haar last van hitte en roerloosheid overbleef. Hij vergat Justin; hij vergat alles. Hij sliep.

Hij werd wakker en zag aan het licht dat de zon door de middagboog gewenteld was. Nog steeds was er geen order van Justin. Hij richtte zich op; in zijn hoofd en ledematen was uitputting. Hij verliet de matras en liep naar het luik; de dag was nog even onbewogen, goudgrijs stof brandde over gebouwen en bomen en aarde; de wereld lag ontzield. Hij goot zijn waterkan leeg in het gebarsten wasbekken en wies zich traag en moe. Het leek wel of het water opdroogde zodra het zijn huid aanraakte, of de hitte van zijn lichaam het verdampte. Hij had de ingeving naar buiten te lopen, toen hij zich Justins gebod weer herinnerde. Gevangen op deze zolder! Hij stond gebogen over de ruwe werktafel waarop vellen papier,

potloden en krijt lagen. Hij nam werktuigelijk een pijpje krijt en begon te tekenen; hij bemerkte dat het M. Malenfant werd. Hij ging zitten en bekeek de schets: een dor en hatelijk ding stond daar, de menselijkheid ervan door het aapachtig karakter grimmig overheerst. Waarom? Was M. Malenfant feitelijk niet voor hem in de bres gesprongen? Waarom tekende hij, als hij in een stemming voor karikatuur was, niet liever M. Falconet -?

Boucman. De *vaudoux.* De zinneloze, woeste beschuldigingen die in vraag na vraag door de planter over hem waren uitgespuwd.

Wat was er aan van de geruchten en wie waren de *vaudoux* eigenlijk? Het speet hem plotseling dat hij niet meer van hen wist. Hij dacht aan de geheimen van het dorp. Dat er een medicijnman op de plantage was, wist hij sinds zijn kinderjaren al - maar wie? Dat men zich een paar maal des jaars naar een verborgen vergaderplek begaf, dat men er de Afrikaanse fetisj-dienst (waarvan hij als kind al een afkeer had) met een soort duivelaanbidding verbond die klaarblijkelijk uit het Christendom stamde, het was hem niet geheel vreemd. Hij had er nooit aan meegedaan; niets zou hem overigens bewogen hebben om er tegen de blanken over te spreken; dit was een wet van de stam die ieder in zich meedroeg. Hij begreep onverhoeds waarom dit alles bestond, waarom de vaudoux er *moesten* zijn, zelfs al was het waar dat zij honden en levende kippen offerden - (dat zij kinderen zouden roven, vergiftigen en slachten leek hem te ongerijmd om er verder over te denken), dat zij elkaar verstonden met getallen of bedekte namen, dat zij elkaar de rituele praktijken leerden uit het donkere continent vanwaar zij stamden. Zij moesten er eenvoudig zijn, omdat er geen andere broederschap mogelijk was dan die welke zij uit hun verleden hadden meegebracht, omdat zij geen gelegenheid hadden hun saamhorigheid openlijk te laten blijken. Het was of dit onverhoeds begrijpen David rustiger stemde. O ja, de blanken hadden gelijk, als zij bevreesd waren voor de sekte; niet omdat die over onheilsbezweringen en moordmiddelen beschikte, maar omdat zij de herinnering bewaarde aan de Afrikaanse vrijheid. De vaudoux - dat waren de werkelijke leiders van het zwarte volk: de namelozen en degenen die hij kende: Boucman? Scipion? Massou?

Een merkwaardige kalmte vervulde hem. Hij nam de tekening op die hij van M. Malenfant had gemaakt en begon die in snippers te scheuren. Het tekenen kwam er nu niet langer op aan. Hij opende het luik en liet de snippers naar buiten vallen. Ze zonken loom, als konden ze zich zwevende houden op de dikke lagen van de lucht.

David had het luik nauwelijks gesloten, of hij hoorde dat men hem riep. Judith stond aan de voet van de ladder: ‘Word wakker, luiaard, zwarte niksnut, onderhouden ze jou om je mooie dromen?’ Hij kwam zonder overhaasting naar het luik. ‘Ik ben wakker, Judith.’ ‘Mussieu zal je zo dadelijk nodig hebben,’ zei ze met haar goedige grijns en zichtbaar zonder enig vermoeden van de toestand. David ging, zijn jas aanschietend, de ladder af en liep door het koetshuis; Judith, al bijna bij de deur, keek om: ‘Neem je zonnehoed, het is een oven buiten.’ Hij vatte haar bij de mouw van haar geruite, katoenen jurk en trok haar terug: ‘Judith, je hebt veel gezien en gehoord, hier op de plantage...’ Ze nam hem vragend op, kennelijk niet afkerig van een praatje. Hij liet zijn stem dalen: ‘Judith, zeg me eerlijk: wie is de vader van Massou?’ Judith sloot de zware, gewelfde lippen en schudde traag het hoofd. Haar gezicht betrok. Het maakte hem alleen begeriger om de volle waarheid te weten. ‘Zeg het,’ drong hij aan, ‘zeg het dan toch.’ Ze keek een keer naar de deur en scheen te aarzelen. Hij schudde haar bij de arm. ‘Je weet het...!’ Ze boog het hoofd op de vlezige blote hals naar hem toe en fluisterde: ‘Goed, omdat *jij* het bent... Ze zeggen, dat het Boucman was!’

Een grote, zegevierende voldaanheid kwam over hem. Hij klopte Judith een paar keer dankbaar op de mollige rug en duwde haar daarop naar buiten. Ze keek nog een keer om, maakte een gebaar dat hij zwijgen moest en verliet dribbelend het koetshuis. Hij ging naar de zolder terug om zijn zonnemat te halen en volgde toen ook. Buiten bleef hij opnieuw staan. Hitte en stilte waren adembenemend. Hij had een gewaarwording of hij nooit zo'n stilte vernomen had, zelfs niet voor een wervelstorm of een zee-beving. Hij zag Judiths bonte jurk bij de keuken verdwijnen. Bedachtzaam volgde hij. De voldoening in zijn binnenste bleef, sterker dan de angst waarmee hij tegen het onderhoud met Justin begon op te zien. Op dat ogenblik drong het tot hem door wat Judith blijkbaar niet in 't minst was opgevallen, waarom het zwijgen rondom huis en plantage zo grondeloos was: de geluiden van stemmen, hoeven, raderen en maalstenen waren afwezig; er werd niet gewerkt.

Terwijl hij het bevreemd vaststelde, hoorde hij voetstappen op de veranda, aan de van hem afgekeerde zijde van het huis. Hij ging haastig achter een van de houten pijlers staan, zo, dat hij tussen de lianen der wingerd door kon zien wat er gebeurde. Het volgend ogenblik liep Descluzes om de hoek van het huis en bleef bij de hoge tuindeuren staan, waarvoor de blinden gesloten waren. Hij begon met de vuisten op het lichte hout te trommelen. David zag dat zijn buldoggengezicht wit en

verwilderd was onder vlokken van ordeloos, vochtig haar die de achterover gezakte hoed vrijliet. De opzichter wachtte een, twee tellen en trommelde opnieuw. De blinden werden van binnenaf opengeduwd en Justin vertoonde zich in een van de deuren, het gezicht betrokken van slaapdronkenheid, de gele zijden kamerjas loshangend om het naakte bovenlichaam. Hij nam Descluzes verbaasd op.

'Wat nu? Hoe kom jij op deze tijd...'

Hij scheen bij zijn vraag al te bemerken dat er iets haperde. Hij voltooide de zinsnede niet maar trad op Descluzes toe, die zijn hoed afnam en met een mouw het zweet van zijn platte wassen tronie veegde.

'Monsieur,' zei Descluzes, 'de bandieten hebben Braines... achter de raffinaderij...'

David zag dat Justins gezicht vaal werd. Hij trok Descluzes met één hand naar binnen. David wachtte een ogenblik, aleer hij uit zijn schuilhoek kwam. Zijn rust en voldaanheid waren aangetast: er was iets met de plantage-slaven, iets met Braines dat hij weten móest. Hij hoorde de stemmen van de twee blanken binnen; daarop riep Justin hard en droog: 'Héloïse...!' David liep haastig langs de bloedhonden, in de richting van de negerkotten. Ter hoogte van de kennel bleef hij staan: een weeë en scherpe stank, anders dan hij gewend was, kwam uit het nest der dieren. Hij deed een stap nader; een optocht van insekten woelde en rende rondom het hondenleger. David boog zich om naar binnen te kijken. De honden lagen onnatuurlijk stijf, de poten van zich gestrekt. Dood!

De stilte werd rechtuit benauwd. David stapte haastig door de grillige schaduw van de palmen en overzag het negerdorp. Het was nog verlatener dan anders op deze middagen; geen kind, geen kat op de bouwlandjes; een vezeltouw met bonte vodjes eraan hing roerloos boven een maïsakker; maar zelfs de vogels benutten de afwezigheid van mensen en afschrikkers niet. David wendde zich om. Achter de raffinaderij, had Descluzes gezegd. Hij rende het pad naar de werkgebouwen op, in de onheilspellende stilte, bijna blij dat hij tenminste een paar amechtige ezeltjes in de schaduw van de muur zag hurken. Hij liep om het hoofdgebouw heen en bemerkte wat Descluzes bedoeld had.

Op het platgetrapte, gruizige terrein tussen leem-matrijzen en rietmolen stond een mahonieboom, jaar in, jaar uit door de ezeltjes als wrijfpaal gebruikt, zonder schors, zonder bladeren. Aan een van de hoogste zijtakken bungelde nu een lichaam: Tom Braines. Onder de boom stonden de twee mulatinnen, waarmee de opzichters leefden (en waarvan men zei, dat zij ze af en toe ruilden). Een van hen - ze noemde zich Inez en nam

Spaanse allures aan, hoewel de quadroon beweerde dat ze nooit van het eiland afgeweest was - deed vertwijfelde pogingen om in de boom te klimmen. Ze had een mes in haar ceintuur gestoken. De andere hield haar nu eens tegen en deed dan weer ongelukkig haar best, om Inez te helpen. Ze was zo mogelijk nog meer van haar stuk dan deze. David kwam nader en zag dat Braines dood moest zijn, althans nauwelijks meer leven kon. Hij keek nieuwsgierig naar het gezicht van de hangende, waaruit de tong bruin en gezwollen puilde. Daarna zocht hij met de ogen het terrein af; tegen de zijwand van de raffinaderij lag een ladder. Hij liep er vlug op af en sleepte ze mee. De twee vrouwen die hem nu pas vernamen, staarden naar de ladder en wierpen er zich tegelijk op. Ze rukten zo wild aan Davids schouder en arm dat zijn elleboog ontveld werd, en toen ze de ladder eindelijk vrij hadden, sprongen zij er zo onbesuisd mee om dat ze het ding niet tegen de stam konden plaatsen. David duwde haar kort aangebonden op zij, zette de ladder tegen de boom en wilde juist naar boven klimmen, toen hij de schorre stem van Descluzes vernam:

'Blijf met je poten van de ladder!'

Hij daalde vlug de onderste sporten af en keek toe hoe Descluzes op een sukkeldrafje naderde. De opzichter rukte Inez het mes uit de ceintuur en ging er mee de ladder op. De twee mulattinnen begonnen redeloos te gillen; Inez drukte het hoofd tegen de schouder van haar vriendin om vooral niets te zien van hetgeen ze eerst zelf van plan was geweest. Descluzes, verwilderder nog dan daareven, hijgend, een lucht van slechte rum om zich verdampend, was met een opvallende behendigheid de ladder ingeklommen; maar het opschuiven naar de zijwaarts gestrekte tak was moeilijker. Hij stond met de voeten tussen de gaffels van de topknoesten en probeerde het touw met het mes te bereiken. Zij hoorden hem tussen de tanden vloeken, hij maakte steeds driftiger gebaren. Hij begon eindelijk aan de tak te rukken waaraan Braines bengelde; een wolk van dikke blauwe aasvliegen stoof op. De gehangene zwiepte een paar keer heen en weer; het geknakte hoofd veranderde niet van uitdrukking.

'Een bijl...!' riep Descluzes hees en woedend vanuit de boom; 'desnoods een zaag!'

David rende al. Hij betrad de verlaten raffinaderij, een hol van koelte en aanvankelijk van een duisternis waarin hij niets kon zien. Toen zijn blik gewend was, bespeurde hij rommel van allerlei aard, maar geen werktuigen. Hij kwam buiten om verder te kijken, maar zag dat het al niet meer nodig was: de opzichter had het touw weten door te snijden. De twee mulatinnen, over de gevallen Braines gebogen, wedijverden in onbeheers-

te kreten. David wilde naderbij komen, maar hij zag Descluzes, de ladder afdalend, een woest gebaar tegen hem maken met het mes en bleef staan. De opzichter nam David op met vijandige, blikkerende ogen en zei, buiten adem: ‘Naar je meester, jij - hondsvot!’

David liep naar het herenhuis terug. Hij bemerkte dat hij niet beefde of ontsteld was, hoewel hij het volstrekt niet op doden begrepen had. De wonderlijke rust en het besef van voldoening waren veeleer teruggekomen. Hij stelde vast dat het al zo geweest moest zijn, sinds hij Braines had zien bungelen. De eerste, dacht hij, zonder er zich verder rekenschap van te geven wat hij daarmee bedoelde. Er was iets in hem dat het feit van de hangende man volmaakt natuurlijk en gerechtigd vond, zoals het hem ook niet meer bevreemdde dat de negers verdwenen waren, de cylinders stil stonden, molen en batterie midden onder het werk in de steek waren gelaten. Hij had plotseling behoefte iemand deelgenoot te maken van wat hij gezien had; en met een boog naar de stallen omlopend, riep hij gedempt de naam van de koetsier. Het geluid hing in de middagblakering, roerloos en onbeantwoord. Hij riep nog eens, zonder dat het gevolg had. Sliep Hatuey zo vast, of was hij mee met de anderen? Waarom had men hem, David, eigenlijk niet gewaarschuwd? Toen hij de keuken naderde, hoorde hij een stemmen-kabaal dat plotseling afbrak, zodra hij zich op de drempel vertoonde. Ze keken hem allemaal met bange ogen aan: de kokkin, Melitta, Judith, een paar kleine slavinnen. De quadroon was afwezig: natuurlijk bij Madame. Hij zag aan de gezichten dat zij inmiddels iets gehoord moesten hebben. Zijn komst scheen verbijsterend te werken. Judith barstte in tranen uit, ook een van de kleintjes huilde; Melitta vloog hem om de hals en hield hem stijf vast.

‘David...’ zei Judith haperend, ‘wat heb je gedaan?’

‘Madame heeft verschrikkelijke dingen van je gezegd,’ huiverde Melitta.

‘En de zwarten zijn weg, allemaal weg,’ barstte la reine de Shéba uit, met een kastrol in de hulpeloos geworden handen. ‘Ave Maria pleine de grâce... wat hangt ons boven het hoofd?’

‘Ja,’ zei David kortaf, ‘ze zijn er vandoor. Maar ze hebben Tom Braines vooraf gegrepen en opgeknoopt.’

Het werd stil; Melitta hield hem losser, met achterover gehouden hoofd gaapte ze hem aan. Ze stonden elkaar allemaal aan te kijken alsof de dag des oordeels gekomen was. Het woeste geluid van een schel steeg uit de diepten van het huis.

‘Mussieu belt al voor de tweede keer om je,’ zei Melitta.

David bevrijdde zich uit de bruine, gespierde knoop van haar omhelzing en verliet de keuken.

In de leeskamer vond hij Justin, die van een zonderlinge vaalheid en rust was. Zijn neusvleugels trilden alleen; alles wees David op een nog verdrongen, gepassioneerde toorn.

'Waar kom je vandaan? Ik had je bevolen, op je zolder te blijven, tot ik je liet roepen!'

David boog het hoofd.

'Monsieur, ik vraag excuus.'

'Er is geen excuus! En til je kop op, als ik tegen je spreek!'

David keek Justin in de ogen met een gevoel alsof hij sinds kort iets bezat dat geen blanke hem kon afnemen, iets dat hem zelfs min of meer onbenaderbaar maakte voor deze eens gevreesde toon van de meester.

'Braines is dood en de honden vergiftigd!' zei Justin daarop, terwijl zijn vaalheid met vlaagjes in het onderdrukte gloeien der emotie overging. 'En het is duidelijk wie de daders zijn: de negers van het dorp zijn op een paar oudjes na verdwenen... jouw negers!'

David begreep niet waar de laatste toevoeging goed voor was. Hij luisterde met een mengeling van de oude deemoed en de nieuwe voldaanheid naar elk van de kille, afgebeten woorden die Justin hem als het ware toesmeet.

'De moordenaars hebben hun doel bereikt... Je begrijpt dat ik, wij, de blanken hier niet langer veilig zijn. Nog voor de avond gaan we hier vandaan.'

David was verbaasd. Justin scheen werkelijk door en door overstelpt. Hij sprak steeds sneller en verloor zijn bedriegelijke rust meer en meer. Terwijl hij in het begin stil had gestaan, de handen op de rug, begon hij nu heen en weer te lopen. Onder het lopen nam hij het rijzweepje van het schrijfbureau en blafte David inquisitorisch toe: 'Spreek op: hoeveel wist jij hiervan?'

David sperde de ogen: 'Monsieur...!'

Hij zei het woord in verwondering en protest. Justin bleef opnieuw staan.

'David, het is welletjes zo. Ik geloof dat M. Falconet gelijk heeft en dat ik me kolossaal door jou heb laten misleiden. Ik heb het niet willen geloven na al wat Madame en ik voor je hebben gedaan. Nu moet ik het wel. Jij weet meer dan je voorgeeft. Je hebt ons naar alle waarschijnlijkheid bespioneerd en verklikt. De belhamels van de plantage hebben Braines vermoord omdat hij een Engelsman is... Of wou je ontkennen soms

dat jullie nikkers de Engelsen haten en voor de Conventie werken...?'

Hij frommelde wild in zijn binnenzak, haalde er een reepje papier uit en strekte het David met bevende, ongeduldige vingers toe.

'Hier is het bewijs: op Braines' borst gespeld...!'

David keek naar het vodje waarop met grove hand iets gekrabbeld was. Hij kon het maar moeilijk ontcijferen.

Zo zal het iedere slavendrijver op dit eiland vergaan. Weg met de schurken.

DE VRIJEN.

Hij bedwong de onwillekeurige neiging tot een glimlach, zich afvragend wie dat kon hebben geschreven. De plantage-negers moesten hulp van buitenaf gehad hebben. Mulatten natuurlijk... of zendboden van San Domingo! Hij voelde Justins blik krampachtig op zijn gezicht, dwingend om antwoord.

'Monsieur,' zei hij langzaam, '... ik weet niet van wie dit briefje komt. Maar ik weet, waarom Braines gehangen is... Hij misbruikte de negerinnen en sloeg ze na afloop.'

Justin stopte het briefje weg zonder de ogen van David te wenden. Hij lachte geringschattend.

'Probeer mij niets wijs te maken! Alsof Tom Braines de Code Noir niet beter gekend had...! Je speelt goed komedie, maar ik doorzie je. Ik moet zeggen dat je even onbeschaamd als ondankbaar bent. Voor de laatste keer vraag ik je: wie heeft dit briefje geschreven?'

'Monsieur,' zei David, 'ik weet het werkelijk niet. Er is niemand van de negers die schrijven kan.'

'Niemand... *behalve jij*!' zei Justin met bevende traagheid. En zonder overgang de toon vierend aan zijn hysterie, schreeuwde hij: 'Ontken dan toch niet langer, zwarte hond, dat je van alles op de hoogte bent! Jij hebt ons verraden! Jij hebt dit briefje geschreven, misschien heb je het Braines wel zelf op de borst gespeld. De Vrijen: dat zijn de *vaudoux* - en jij bent een van hen!'

Een stroom van dolle scheldwoorden volgde, die David op zijn hoogst van een zuiplap als Descluzes of van een oud-zeeman als Tom Braines had verwacht..., niet van deze Franse seigneur die er zich op liet voorstaan dat hij niet alleen uit politieke voorkeur tot de aristocratie behoorde. En temidden van die verwensingen, wier furie hem onwillekeurig achterwaarts deed deinzen en het hoofd met één arm beschutten, vernam hij een fluitend geluid. De striem van de kleine rijkarwats viel op zijn bovenarm, ze beet

zich bliksemsnel en slangachtig kronkelend voort langs zijn schouder en rug. Het was de eerste zweepslag die David in zijn leven gekregen had. Niet de pijn, maar de ontstellende schande liet hem opspringen. Hij richtte zich tegenover Justin omhoog met een gebrul dat ergens uit een schuilhol in zijn binnenste kwam, waarvan hij het bestaan nooit had vermoed, maar dat plotseling grimmig ontsloten werd. Justin d'Ogeron verbleekte en liet het rijzweepje vallen; hij gaf David een stomp in de borst, waardoor deze een paar pas terugwaggelde, rende naar de deur en wierp haar met een slag achter zich in het slot. David sloeg met de vuisten op het hout, terwijl het smartelijk brullen uit zijn binnenste bleef stijgen. Hij sloeg tot het hem voor de ogen schemerde. Hij liet zich tegen de divan vallen en bleef met het hoofd in de armen liggen, al die tijd zich huilend bewust van de striem die hem met haar pijn en vernedering doorgloeide.

Deel II

I

David richtte zich op en bemerkte dat het schemerig was. Gipsbeelden staarden naar hem in de doodse duisternis van de leeskamer, waarvan de blinden ten overvloede gesloten waren. Hij moest opnieuw geslapen hebben. Vreemd, dit wegvluchten en verzinken in de slaap, dit wanhopig terugworstelen naar het oppervlak van het bestaan... Hij tastte zich herinnerend langs schedel en schouder, en trok de hand snel terug voor de vurige streep in zijn vlees. De stilte klemde dubbel, buiten en binnenshuis. Hij stond op en trok aan de deur; nog altijd in het slot. Dacht men hem gevangen te houden...? Hij probeerde het raam en rukte er aan tot het hout meegaf en barstte. Hij sprong op zij voor het kletterend glas dat hem meer verschrikte door zijn tumult dan dat hij bang was voor sneden en bloed. Het openstoten van de blinden was kinderspel. Met een zwaai belandde David op de veranda.

De avond was luw van de tederste tinten; de afkoelende aarde had een eind gemaakt aan het schrikbewind van de hitte. Maar hij bemerkte het nauwelijks; al zijn aandacht was gericht op de rommel die hij tussen woelige hoef- en wielindrukken op het erf gezaaid zag: kapotte dozen, een oude herenhoed, een flard van een sjerp, een verrafeld boek, snippers papier die als droge sneeuw onder de windstilte bleven liggen. Hij liep naar de tuindeuren waarvan er nog altijd één open stond; klaarblijkelijk had men daardoor de bagage naar buiten gesleept. Justin had dus de waarheid gesproken: - de blanken waren verdwenen. De kleine salon scheen volkomen intact, tot hij ontdekte dat er iets aan de wand ontbrak: de kleine, ovale Boucher, een pastel dat trots glas en koelte door de tropen zwaar geleden had. Ze hadden het meegenomen... Hij stond midden in de kamer en voelde zich zenuwachtig worden; toen bemerkte hij dat het van de pendule kwam die lichtvoetig en argeloos in de volkomen verlatenheid doortikte. Het geluid werkte zo onrustbarend op hem dat hij de salon uitvluchtte. In de andere vertrekken was enkel wanorde, verschoven stoelen, openstaande kasten, halflege klerendozen waarin de kakkerlakken al feest vierden; op de grond lagen kledingstukken, een struisveer, een nog dichtgelakte fles met reukwater, oud kinderspeelgoed, om sentimentele redenen waarschijnlijk bewaard en nu toch achtergelaten. De keuken leek wel geplunderd toen hij van de bovenverdieping naar bene-

den kwam. Insekten schoten in alle kieren weg, een hagedis glipte uit de kast en rende geruisloos tussen zijn voeten door naar buiten. Kaarsensnuiters, wafelijzers, tangen, taartvormen - alles ontbrak. De negerinnen natuurlijk! Wat maar onder haar greep hing, hadden zij meegenomen. Meegenomen waarheen? Waren zij met de blanken gevlucht... of hadden ze zich op eigen kracht uit de voeten gemaakt?

David liep door de laatste kamers die in de vergaande dag gesluierd leken met spinneweb; hij bleef nog een keer staan bij zijn schilderingen in de vroegere kinderkamer. De schemering wiste ze al half uit. Hij keek er naar en ging er zelfs bij zitten, hoewel het hem duidelijk was dat dit staren en zitten geen zin had. Hij had de schilderingen mee willen nemen, maar daartoe had hij de hele muur moeten meenemen. Het volgend ogenblik dacht hij er over, ze onherkenbaar te vernielen. Hij keek om zich heen, zag op de tafel een pompeus inktstel staan. Toen hij de inktkoker ter hand nam - een groot, hoekig voorwerp van hardgeslepen glas - was die uitgedroogd. Hij smeet het ding weg, het bonsde langs de houten vloer en wierp het borduurraam omver, waaraan de quadroon zoveel middagen gobelin-werk had zitten doen; nog hingen de bonte rafels eraan. Het lawaai klonk oproerig en waarschuwend in het onbewoonde zwijgen - erger nog dan de trilstem van de pendule. David besefte voor het eerst dat hij alleen was, alleen in dit huis, misschien op de hele plantage. Hij liep de kamer uit en sprong de veranda af, nu en dan omkijkend. Hij wist genoeg! Er stond hem nog maar één ding te doen, en daarna zou hij er als de rest vandoor gaan. Hij wist ook, waarheen.

Hij kwam in het koetshuis. De ouderwetse, stevige rijtuigen waren allebei verdwenen; enkel het tweewielig kinderwagentje was er nog, ook de barouche; de laatste op zij geduwd, met krassen op het vlekkeloos politoer. Een mode-vehikel, een weelde-wagen, iets dat bij parasols en groot gala paste, of om er oude blanke dames na een diner mee naar huis te brengen... David klom niet zonder gejaagdheid naar zijn zolder. Het was er vrijwel duister. Hij zocht met de hand langs de werktafel naar kaarsenstomp en tondeldoos. Het licht, schril en met monsterachtige schaduwen, was haast nog angstiger dan het donker. Hij voelde zijn hart bonzen alsof er iets gebeuren zou dat hem in zijn voornemens belemmeren kon... Hij haalde zijn tekeningen uit de schuilplaats en begon ze met onrustige handen te doorbladeren. Het zelfportret. Ja. De kleine waterverfschetsen van huis en plantage... weinig betekenend. De Vrijheid. Ja, ja. De negers aan het werk, het dorp met de oudjes en kinderen. Ja, volmondig ja. Hier het kaartje van Guadeloupe dat Bastiat lang geleden voor hem getekend had...

Hij streelde het met liefkozende vingers. Toen hij klaar was met uitzoeken, scheurde hij de onbruikbare tekeningen zonder bedenken stuk, de andere schoof hij met zorg in elkaar en maakte er een rol van die hij vastsnoerde met een vezel uit het bladerdek. Hij keek de zolder nog één keer rond. Was er iets bij deze armzalige slavenboedel dat hij nog gebruiken kon?... Hij hief de kaars, en ontdekte het schilderijtje dat hij bij Bastiat had gemaakt. Hij haakte het van de spijker en schoof het onder de rol. Hij verwonderde zich vaag, omdat hij niet neerslachtig was nu hij de zolder voorgoed verliet; trots zijn overwegende spanning kwam hem de aftocht voor als een oplossing... Moest hij nu de kandelaar uitblazen, of met een vervloeking in het binten- en dakwerk slingeren, dat zeker binnen een kwartier in lichterlaaie zou staan...? Vuur: het denkbeeld betoverde hem een oogwenk met verborgen hekserij. Maar hij bedacht dat de brand niet bij het koetshuis zou blijven stilstaan; het denkbeeld dat het vuur langs het droge gras door zou vreten naar het neger-dorp waar de dode acacia's en palmen maar op een vonk leken te wachten, schrikte hem af. Er waren zeker nog een paar oudjes, een hond, een kat, tamme vogels. Er waren... herinneringen. Hij snoot de kaars, een tel of wat beefde hij in het donker, vóór hij de opening van de ladder zag.

Buiten stond de wassende maan laag boven het herenhuis. Onder haar dood licht werden het groen en roze en wit en zandgeel van de dag tot schakeringen van één blauw. De schaduwen, zijn eigen schaduw in de eerste plaats, lagen ijl als zwart vloeipapier op de aarde. Hij liep vlug en zonder omzien de oprit af, in de richting van de kustweg die hem langs de bezittingen van M. Chuquet zou voeren, op wiens gebied de republikeinen uit Frankrijk met de volksrepresentant waren geland. Victor Hugues. Victor Hugues. Hij herhaalde de naam: naar die man wilde hij toe. Er was geen sterveling op heel de wereld naar wie het hem zo machtig trok. Hij beredeneerde zijn stemming en gevoel niet; hij liet er zich enkel door leiden. Hij klemde de rol met het doekje vaster onder zijn arm en liep nog vlugger. Hij had honger, maar hij dacht er niet aan het pad te verlaten en iets eetbaars te plukken uit de neger-tuintjes, die nog een eindweegs mee liepen aan zijn rechterhand. Na een tijd keek hij om: het herenhuis lag bleek en klein en roerloos onder een grondeloze nachthemel. Het denkbeeld dat hij nog maar kort geleden alleen in dat spookhuis had rondgelopen, joeg hem bijna schrik aan; hij ging tot een drafje over, tot hij de kromming in de weg had bereikt die het huis aan zijn blik onttrok.

Het duurde niet lang voor hij de zee bereikte, die hij eigenlijk al na de

kromming aanhoudend had gehoord. Het water deinde met zeer lange, trage glanslijnen, besterd en vaag fosforiserend. De zee had de geur van vocht en bloesems, vergaand hout, oester-diepten, - een geur waarvan het land niet weet. David liep behoedzaam, de blik over het water. Hij dacht aan zijn kinderlijke wandelingen hier, iedere week. Troostrijke zwaarmoedigheid kwam over hem, maar tegelijk een besef van bevrijding. De vrijheid was in de zee en in de gesternten die hun donkere weiden daarboven uitspanden, maar ook in hemzelf. Plotseling was hij blij dat Justin hem gekastijd had. Het had de geboorte van de vrijheid in hem verhaast, als moesten er vliezen scheuren en pijnen geleden worden. Hij lachte zacht en met een zweem van trots in zichzelf: de vrijheid was bezielend, maar zij was zo nieuw, zij wekte nog een gevoel van siddering en hachelijkheid in hem...

Hij liep steeds behoedzamer, zijn waakzaamheid vóóruit gericht, waar het terrein grilliger werd en de bitterzoete geuren van bosgrond zich mengden met die van de plantages en de zee. Hier ergens was een brede bosstrook gespaard, een soort grensgebied tussen de aanplantingen; het grondbezit van Justin ging daar over in dat van M. Chuquet. Lagen hier ergens de republikeinse troepen? David meende af en toe onder het lopen dat hij wachtvuren zag; daar kon het bivak van de Fransen zijn... Maar bij nadering en toezien bleken het de sulferige lichten van de zee die tegen een rotspunt brak of doodliep in een kleine baai.

Er bonsde iets. David bleef staan. Hij keek eerst naar de zee omdat zij zo dikwijls dood hout aandrijft. Het klonk als het stoten van balken tegen een oever. Hij luisterde. De regelmaat van het bonzen waarschuwde hem meteen dat het iets anders moest zijn. Hij stak het hoofd vooruit, alle zintuigen gespannen op het half onwerkelijk gerucht. Het kwam uit het oerbos. Hij verliet de zeeweg en daalde de korte glooiïng af, over koel zand en onkruid dat snel in hoog gras overging. Het gras woekerde over de flauwe kopjes, het werd steeds veerkrachtiger, het droeg sponzige vetplanten die op hun beurt plaats ruimden voor heesters - scherm-acacia's en doornstruiken, stil en spokig oprijzend in het temperlicht. Het oerbosje lag er achter als een verwarde berg van schaduw waardoor hij zich een weg zou moeten banen. Het bonzen nam toe. Het lokkend geluid - hij besefte niet eens dat hij gelokt werd - trok hem binnen het bereik van die levende schaduw; de acacia's werden hoog, de kruipplanten begonnen, hij haakte er met de armen en ellebogen in, rukte zich los, struikelend over de eerste boomwortels, viel een paar keer met het gezicht in scherpgeurende boomvarens. Tussen de schaduw die groen en zwart en lakkig was,

wiegden als de schimmen van reuzenkapellen de kelken van orchideeën; hij sloeg alles weg met driftige, gejaagde hand. Het geluid groeide; het leek op dat van de tam-tam. Telkens als hij met een sprong voorwaarts wilde, legden zich de harige, harsige knopen van lianen om zijn schouders en trokken met onzichtbare vingers aan zijn haar. Het water liep langs zijn gezicht in zijn mond.

Geen twijfel aan: er was een tam-tam, zelfs meer dan een. Het ritme werd sterk en vast. Er waren negers in de buurt. *Zijn* negers. Justin had het tegen hem gezegd; niet eens beseffend hoezeer hij gelijk had! David schoof bijna wanhopig de weerstrevende weefsels van vezels, blad en twijgen op zij om de tam-tams te bereiken. Sinds zijn jeugd had hij op de tam-tam horen trommelen, maar de zonderlinge, hitsende maatslag die hij nu vernam kende hij niet. Of kende hij haar toch... zij het anders dan men een gezicht of een landschap of zijn eigen handen kent? Hij gaf zich geen rekenschap van de nieuwe kracht die hem doorstroomde en allengs ongevoelig maakte voor de weerstand van het vijandige bos, dat naar hem dreigde, zwiepte en beet. Hij voelde het steken van de zandvlooien niet, hij lette niet op het kraken en schuifelen van reptielen aan zijn beide zijden, op het moederleven van het bos. Hij stortte languit, toen hij met de voet in een mierengang bleef hangen; een heet, stekend gewriemel liep over zijn benen en polsen. Hij schudde zich als een dier en gleed verder. De tam-tams waren vlak bij.

Hij hurkte neer aan de rand van een open plek waarover het maanlicht hing als een groen, diamanten stof. Hij lag stil en hijgde, maar zijn ogen namen alles gulzig op. Er waren tientallen negers bijeen, sommigen hurkend als hij, anderen staande, er waren half geklede en naakte; alle gezichten waren naar de drie tam-tam-spelers gekeerd. Drie tam-tams. Dat betekende een feest, een inwijding, een plechtigheid. David wist niet precies, wat; maar er gebeurde iets van het hoogste en dringendste belang. Hij zag het aan zijn rasgenoten; hij wist het aan de spanning die als een onweer in hem zat opgekropt - de blinde nieuwe kracht die het eerst in hem wakker was geworden toen hij zich tegen Justin had gekeerd. De negers op de open plek hadden het in hun gezichten, hun ogen en hun lichamen als hij. Hij zag het zonder nadenken en zonder te vergelijken; zoals hij eigenlijk ook zonder nadenken en zonder verwondering negers en negerinnen van Justin onder hen herkende. Hij had het niet anders verwacht. Zijn aandacht was enkel gericht op wat er gebeurde.

Geen van de negers zei iets; alleen nu en dan brak een gesmoorde keelklank los alsof iemand zijn aandoening niet bedwingen kon. Iedereen be-

woog; de zittenden wiegden hoofd en bovenlijf op het geluid van de tam-tams. Een van de spelers zat met het hoofd tussen de schouders gedoken; zijn handen sprongen met de rapheid van kleine wildernisdieren langs het gespannen trommelvel. Zij die stonden werden af en toe, in ongelijke mate en op ongelijke ogenblikken, geschokt door iets dat het midden hield tussen dansen en sidderen - een beweging waarvan de aandrift uit de aarde zelf scheen te komen. David zelf voelde de kracht van de aarde; hij hield het hurkend nauwelijks uit. De aarde droeg mensenlichamen als bewegelijke gewassen, glanzend, mahoniekleurig; zij kwamen niet van de plek en toch straalden zij een hevigheid van gevoel uit, die hen tyrannieker samenbond dan wanneer zij elkaar bij de hand gehouden hadden. De kracht van de aarde steeg op door hun knieën, zij bereikte hun heupen in een onvermoeibare golfslag, die vervolgens doorvloeide naar de schouders en slangachtig wegkronkelde door de armen. Niemand behoefde David te zeggen wat hij zag. Het was de dans van de vaudoux op de trommelslag van de vaudoux - de dans van ‘het complot’.

Een ongekende, onbeschrijflijke bezieling bonsde in David mee op de maat der tam-tams. Hij gespte de rol los van zijn gordel en lei die neer; hij stond op en mengde zich tussen de dansers. Geen mens lette op hem. Hij stond vooraan, door zijn lendenen en schouders stroomde de Afrikaanse ontroering. Het hoorde zo. Het kwam diep, diep uit de holen van zijn innerlijk, dieper en ouder dan al wat hem sinds zijn geboorte wedervaren was. Niemand behoefde hem deze wiegeling te leren; zij ging moeiteloos door hem heen, als wind door het suikerriet; hij hoefde zich alleen maar toe te vertrouwen aan het geheel. Zij allen hier, de weggelopenen, zij waren losgekomen - niet alleen van hun bezitters; en tegelijk werden zij vastgehouden door iets dat uit gezamenlijke spanning geboren werd en als een bevrijding beloofde te komen. Hij hoefde alleen maar naar de tam-tam-spelers te kijken. Het geluid sprong uit hun lenige handpalmen; het gleed op in zintuigen en zenuwen, het wekte in het brein de weldadige beheksing waarbij men alles wat was en alles wat komen kan vergeet. David wist niet meer dat hij naar de soldaten van de Conventie had willen gaan, zo min als hij nog wist dat hij eens een nukkige planter en zijn vrouw had gediend, of op een vliering gewoond en getekend; hij had vergeten dat hij een opzichter had zien hangen en dat zijn meester hem gestriemd had. Hij staarde naar de handen van de tam-tam-spelers. De handen, vlak gehouden, bewogen zich zeer snel, zo snel dat het telkens leek als sprong het bonzen al uit de trommel voor ze het ezelsvel raakten, als was het deze stotende, vliegende beweging der handen die het gerucht

teweeg bracht. David staarde er naar tot hij zijn ogen en achterhoofd star voelde worden. Een korte vlaag van ontzetting greep hem; door het maanlicht dansten vlekken en kringen die uiteenspatten voor zijn gezicht. Daarop brak de angst: tussen de lichamen en de vlezige bosgewassen weerkaatste een lange kreet.

Er wervelde een negerin door de rijen van dansers. Haar heupen en buik golfden bij de dans onstuimig onder het flard, dat zij als rok droeg en dat aan één zijde al gescheurd was. Terwijl David zijn blik naar haar richtte, verdween de kramp die uit zijn schedel over zijn nek en kaken tot onder zijn tong gekropen was. Hij klappertandde en keek naar de jonge vrouw. Zij droeg het haar kort en kroezig als een jongen: ook het gezicht had iets knaapachtig prils; maar haar lichaam was edel en vrouwelijk als dat van de zwarte godin die hij eens getekend had. Hij besefte weer niet wat hij in haar verschijning begroette terwijl zij de tam-tam-spelers naderde - op het oog bijna alleen voortbewogen door de machtige bewegingen van haar bekken. Zij stond nu, op enkele passen van de zittende, dolle tam-tam-bespeler als trok de aarde haar weer terug; zij drukte een ogenblik de handen tegen de zijde, vóór ze die omhoog wierp en met achterover gehouden hoofd extatisch begon te zingen.

De tam-tams bonsden nadrukkelijker. Het zingen van de negerin zonk af en toe laag weg, maar vaker steeg het boven het roffelen, begeleid door het onverhoedse antwoord uit honderden kelen. Davids aandacht verdeelde zich weer naar alle zijden. Het was geen vaudoux-lied, dat vernam hij, ook al had hij die geheime riten dan nooit gezien en gehoord. Het mochten vaudoux zijn die hier bijeen waren, maar hun opwinding gold iets volkomen nieuws. De echo van de negers en negerinnen op wat de jonge vrouw zong, was Frans, - het was het woord, dat iedereen op het eiland nu kende: *Liberté.* De negerin zong een lied aan de vrijheid. David verbaasde zich evenmin als voorheen. De jonge negerin danste en zong de vrijheid, zij *was* de vrijheid. Er viel niets meer te verlangen, te dromen. De vrijheid was op Guadeloupe geland en de negers hadden haar in hun midden. Iedereen wist het en beleed het. De trommels riepen het, de tongen vormden zonder moeite het uitheemse, nieuwe, beheksende woord, de lichamen verheerlijkten het met de kracht van de gebaren.

Plotseling zweeg een van de tam-tams. David keek haastig op: de tam-tam-speler stond op zijn benen te zwaaien. De extase fladderde door zijn handen, zij puilde uit het hevig wit van zijn ogen. Een seconde sperde hij de mond. Er kwam geen geluid; hij rolde voorover en lag roerloos. Het dansen en zingen ging onverminderd door. De zittende tam-tam-

speler roffelde sneller, men kon niet meer zien wat hij met zijn handen deed; zij waren beweging geworden zoals de grote negerin de vrijheid was. Achter David werden lange kreten geslaakt. Hij wendde zich om: weer rolden er mensen ter aarde. De dans steeg en ebde door David heen, steeg en ebde zonder onderbreking. Een reus van een neger in wie David met hartkloppende opgetogenheid Massou herkende, sprong naar voren en plantte zich tegenover de jonge vrouw. Hij keek naar haar gezicht terwijl de sidderingen in hem opklommen en zich in de ruimte boven lichamen en gewassen, in de toverkringen van het maanlicht, verloren. De negerin noch Massou verroerden zich van de plek. Hun vervoering greep de omstanders het eerst. De een na de ander schreeuwde en stortte neer. Een oude negerin in een afgedankte huisjurk wie men het kon aanzien, dat zij zo uit de keuken van haar meesteres was weggelopen, lachte en schreide tegelijk; David hoorde tussen het grommen der overgebleven tam-tams en het zingen van de danseres door hoe zij Frans en Afrikaans, medicijnspreuken en christelijke gebeden door elkaar stamelde, terwijl het zweet langs haar tanig gezichtsvel gutste: zij hield het hoofd achterover, de handen ter schouderhoogte. Plotseling gleed ook zij naar de grond, vormloos en zonder beweging bleef zij in de schaduw liggen.

Er dansten nog maar enkelingen; ook de tweede tam-tam-speler was gevallen. Massou en de negerin naderden elkaar vingerbreedte voor vingerbreedte. Massou's gezicht was star op het gezicht van de zingende gericht. David bespeurde, hen waarnemend, een pijn die niet uit het lichaam afkomstig leek, maar die hem alras van de voetzolen tot de kruin doorgloeide, - een pijn die tegelijk de zaligheid van een eindelijke bestemming inhield. De tijd scheen om een eigen middelpunt te wentelen. Af en toe verzonk David in een schemertoestand zoals men die heeft voor het slapengaan, terwijl men weet dat men in de vergetelheid gedompeld wordt, - een toestand, waarvan hij de duur niet berekenen kon. Als hij uit die tijdelijke bedwelmingen ontwaakte, bemerkte hij dat Massou en de negerin nog steeds tegenover elkaar stonden, zij alsof zij alleen van haar eigen lichaam en haar bezeten zingen wist, hij alsof hij op het ogenblik wachtte dat de spanning tussen hen zou breken. Davids eigen lichaam bewoog, onafhankelijk van wat hij vaag bedacht en onafhankelijk van het feit of hij wakker was of droomde; ook hij moest tijdens zijn slaapzieke verzonkenheid doorgedanst hebben... David had uren en uren zo willen dansen en kijken, van Massou naar de negerin, van haar naar de stokvechter. Het kwam hem voor als was hij zichzelf en tegelijk Massou, als

wachtte ook hij op het ogenblik dat de negerin zou tuimelen; en tegelijk verlangde hij zelf door de extase geraakt en neergeveld te worden. Hij voelde hoe de eb en vloed van de dans in hem tot een eb en een vloed van de bewustheid werden; lange ogenblikken van zintuigelijke afgestorvenheid begonnen haast regelmatig af te wisselen met pozen van gespannen helderheid. Hij kreeg iedere keer waarin hij uit de slaaptoestand tot het waken terugkeerde een schok bij het herkennen van de negers, van Massou bovenal die met de vrijheid danste. De nacht scheen hem vergevorderd, maar de maan gloorde nog steeds groen als door water. Hij bemerkte dat het gezicht van de laatste tam-tam-speler - de zittende - de kleur begon aan te nemen van koper dat uitslaat. De maan was zo hoog boven de kartelende spitsen van het boomloof gestegen dat ze vlak in de ogen van de muziekmaker scheen. Davids blik vloog heen en weer tussen hem en het paar totdat een nieuwe verzinking hem overweldigde. De negerin zong nog steeds, maar met onverwachte haperingen; en hij zag, bijkomend, dat de deining die zich door haar had voortgeplant, niet meer lang en meeslepend was; het werden trillingen, schokken die dans en lied met stokkende kramp bedreigden. Toen de tam-tam-speler plotseling vooroverknikte op de langwerpige trommel, viel er een stilte waarin de laatste negerstemmen schor en amechtig rondfladderden. Opnieuw voelde David door zijn verdoving heen de angst: zijn huid werd tot krimpend kippevel onder het onverhoeds gevoel, alsof duizenden en duizenden kille mieren hem vliegensvlug bekropen. Hij staarde naar de jonge negerin: zij wankelde, haar armen zakten, haar zingen brak middenin af; op haar mond stond het lichte schuim van de verrukking. David stak de handen uit als moest hij haar opvangen. Maar Massou was hem voor. Het vochtige, zwarte lichaam van de bezwijmde vrouw gleed in zijn behoedzaam uitgestoken armen; hij droeg haar, met een stille triomf op zijn gezicht, weg in de wildernis.

II

David voelde hoe een naakte voet hem in de ribben schopte. Iemand zei: ‘Sta op.’ Hij zuchtte zwaar en verontrust. Een ondeelbaar ogenblik lag hij verward in de ongerijmdheid van zijn gewaarwordingen. Was Descluzes of Braines op de dakzolder gekomen om hem te wekken? En waarom droegen zij geen laarzen? Hij voelde een tweede schop, sloeg de ogen open en ontwaarde twee zwarte, herculische benen. Hij had ze nog eens

zo gezien, ook terwijl hij lag. Tegelijk drong het tot hem door dat het hem toegesnauwde bevel in het patois was gegeven.

Hij richtte zich op. Massou keek van bovenaf op hem neer. Achter Massou sprankelde de dag. In de verte schaterden uitgelaten vogels een morgengesprek. De dauw wolkte in groene gazen boven het bos, een heel ander groen dan wat het nachtfeest had beschenen - bijna vurig en toch zo doorschijnend dat goud en blauw van de hemel er nauwelijks minder schel van werden. Het was de plek van het nachtfeest. In enkele seconden herinnerde David zich alles. Hij krabbelde haastig overeind en keek Massou aan. De stokvechter hield de handen uitgestrekt voor het geval David aanstalten mocht maken weg te lopen. Zijn gezicht was zeer somber, gluiperig haast, in een gemengde uitdrukking van macht en achterdocht. David sloeg de ogen niet neer.

'Wat is er gaande, Massou?' vroeg hij. 'Hoe zijn jullie weggelopen?'

Massou antwoordde niet. Hij gaf een van zijn korte kreten, zonder David uit het oog te verliezen. Het duurde maar kort of er kwamen enkele negers uit het bos. Scipion was er bij, en van de anderen herkende David de stotteraar Aristide. Zij schenen bij de aanblik van Massou en David zonder uitleg te begrijpen, wat er aan de hand was, want zij omringden David onmiddellijk aan alle kanten.

'De spion is er weer,' zei Massou tegen Scipion. 'We nemen hem mee.' En weglopend beval hij de overigen: 'Bind hem stevig.'

David wilde een kreet slaken, een beweging van verzet maken. Scipion omcirkelde zijn keel met een wurgende arm, terwijl de anderen Davids handen op de rug met een taaie liaan samenbonden. David was meer verbluft dan woedend. Hij zei niets en liet zich in eenzelfde woordeloze verwondering voortstompen, langs een smal pad, in de richting van het verwarde, ontwakende bos waarin Massou al verdwenen was.

Op dat ogenblik bedacht hij dat de rol met zijn tekeningen en het schilderijtje hier nog ergens moesten liggen. De schrik hamerde in zijn hart. Hij bleef met een onwillekeurige ruk staan. Scipion, die half voor hem uit liep, keerde zich om, de wenkbrauwen laag over de ogen neergetrokken.

'Mijn tekeningen...!' zei David met een hoofdbeweging achter zich wijzend: 'Ze moeten nog ginds aan de zoom van de open bosplek liggen!'

Hij zag dat Scipion een vorsende, ontevreden blik op de anderen wierp, maar ook dat hij aarzelde. Hij was altijd een van degenen geweest die een kinderlijke bewondering voor Davids tekeningen getoond hadden, en ook al zag hij er niet als velen een soort magie in, hij koesterde toch een

licht bijgelovige eerbied voor de kunst van Davids hand. Hij ontweek Davids blik, terwijl hij een van hen wenkte die achter David liepen en hem een eindweegs met zich trok om zachtjes te gaan praten. David kon het niet volgen; in plaats daarvan trachtte hij iets te weten te komen omtrent de algemene vlucht, zowel van de negers als van Justin; hij keerde zich daarom naar Aristide met dezelfde vragen die hij Massou gesteld had, maar de stotteraar krulde de ontzaglijke lippen, kneep de ogen krampachtig dicht en sputterde tenslotte: 'W... weet n... niets.'

'Maar waar brengen jullie mij naar toe?' vroeg David.

Aristide schudde het hoofd. Zijn steevaste stotteraarskramp herhaalde zich op het goedige gezicht.

'V... vraag n... niets.'

David haalde de schouders op en wendde de blik weer naar Scipion. Hij zag dat deze zich met de ander had omgewend en terugliep naar de open plek. Terwijl David onder bewaking van Aristide en de onbekenden wachtte, kon hij zien hoe Scipion en zijn metgezel in heesters en grondgewassen aan het zoeken waren. Het kleine bos dat David nooit eerder betreden had - vanaf de zeeweg leek het maar een verre koepel van groen - werd steeds levendiger. De kakelende jalouzie van de papegaaien, de uitgelatenheid van de toekans die in de bomen hamerden als dolle leerjongens in een smidswerkplaats, klonken van verschillende kanten. Het duurde niet lang of Scipion had de rol gevonden. Hij bond ze aan zijn ceintuur met de koordjes die er nog aan hingen, en wenkte de kleine stoet dat men verder kon gaan.

David had weinig besef van de richting, ofschoon het pad waarlangs zij zich voortbewogen, de zon tegemoet ging. Hij wist niet hoe lang de zon op was, en aarzelde tussen een oostelijke en een zuidelijke koers. Het kwam hem voor dat het nog tamelijk vroeg zijn moest, ofschoon er al geen dauwfloersen meer hingen; de warmte heerste onbestreden. De vogelgeluiden bleven rondom verneembaar; af en toe schoot een apenkolonie met schel en spottend keelgegakker over de slingerpaden om onder veel geruis te verdwijnen en elders verrassend op te duiken, meestal om de voorttrekkenden met een lading wilde, onrijpe agaven of harde vijgjes te bekogelen. Hier en daar zaten zij met roerige families in het campèche-hout dat zij bij afwisseling zo heftig schudden, dat een wolk van dor oud blad, larven en stof naar beneden sloeg. Een vogelspin daalde en klom met fluwelen snelheid tegen de schubbige stam van een Adamsnaald die op veel plaatsen onder een dik, zacht en wit pantser van reuzencocons schuil ging. Twee of drie keer kwamen zij langs de bouwsels van

bosmieren - geweldige gespitste geitenuiers gelijk, de tepels omhoog gericht. De mieren kruisten het pad als kleine somberrode riviertjes, die bergopwaarts stromen. David hoorde een van de onbekende begeleiders tegen Aristide zeggen dat er een mierenegel in de buurt moest zijn, maar de stotteraar had zo lang werk om te vragen hoe de ander dat wist, dat zij al weer te ver waren om nog naar sporen te kijken.

Scipion, die eerst achteraan gelopen had, kwam op een gegeven ogenblik naast David. David knikte met het hoofd in de richting van de rol en vroeg: 'Krijg ik mijn tekeningen?'

Scipion had niets van zijn onwillige nurksheid verloren. Hij grauwde dat hij de tekeningen zelf wel zou bewaren, en passeerde David, om vooraan te gaan lopen, kennelijk met het doel de weg te wijzen.

David verbaasde zich over de uitgestrektheid van de bosgordel die hij van zijn kinderjaren af tussen de plantages van Justin en zijn buren had zien liggen, zonder dat het hem ooit was ingevallen er een bezoek te brengen. Hij vermoedde overigens terecht dat zij in de lengterichting van het bos liepen; zij hadden er zeker al lang uit moeten zijn als zij het overdwars doorstoken hadden. Hij merkte op dat de vrijstaande hoge bomen harder ratelden in de zeewind. De dag klom naar het zenith. De citroengeur van het door de zon geblakerde campèche-hout, de waseming van conculvulus, kruidnagelen en hars, het zoet verdovend stuifmeel van roze oleanderstruiken dat overal de boslucht doorpulverde, mengde zich met de ruimtelijke frisheid van de passaat tot een aroma van zeldzame chemie. Als men tegen David gezegd had dat men hier blijven zou, voor eens en altijd, om holen en hutten te maken waarin het negervolk huizen kon, - dat men weer jagers en vissers worden zou, had hij zich zeker zonder verweer en misschien zelfs met een fatalistisch genoegen aan dat bevel onderworpen. Maar de onzekerheid van het doel, de banden om zijn polsen die hem begonnen te knellen, de terugkerende pijn in zijn schouder en het feit dat Massou hem een spion genoemd had, verontrustten hem - zozeer dat de overdaad van de natuur om hem heen door die onrust eerder dreigend dan troostend werkte. Hij begon, terwijl zijn lichamelijk ongemak hem plaagde, aan grimmige fantasieën toe te geven. Het zou hem niet verbaasd hebben als er bijvoorbeeld in dit bos een jagoear huisde, waarvan de negers op de plantages elkaar bloedige en geheimzinnige fabels vertellen. Misschien lag dit dier vlakbij in een hoge hinderlaag om een van hen naar de keel te springen, misschien zou hij juist die ene zijn. Het was meer een besef van het noodlot dat onwrikbaar zijn loop neemt dan van angst dat in hem leefde. Hij schrok dan ook nauwelijks meer van

de al schaarser, maar onverminderd onbeschaamde aanvallen van de aapjes, en evenmin van het razend geruis dat reigers en flamingo's in plotselinge horden over de toppen suizend, dwars tegen de zeewind in te weeg brachten.

Het bos werd veel minder dicht. David bemerkte dat zij niet de enige negers waren die hier trokken. Waar het grondgewas maar even lichtte, zag hij op andere paden die in hun richting gingen andere negers - zoveel zelfs dat het een volkomen volksverhuizing leek. Niemand van zijn begeleiders zei iets. David speurde scherp of hij Massou in de omtrek ontdekken kon. Een van de mannen die hem bewaakten was op een wenk van Scipion al langs een zijpad in de heesters verdwenen. David trachtte nog een keer een gesprek met Aristide aan te knopen die hem altijd goedgezind was geweest, maar hoewel de stotteraar zijn wangen angstwekkend opblies en zijn lippen vochtig liet spetteren, bracht hij het met al dit vertoon niet verder dan tot een hardnekkig afwerend hoofdgeschud.

De heesters hielden vrij onverwacht op, nadat men een laatste acaciazône doorgetrokken was. Een paar witte kakatoes waagden zich nog van losstaande boom tot boom mee; de apen waren al verdwenen. David voelde dat de zee dichtbij moest zijn; hij kende de zoele, zilte luchtstroom die langs de kusten van het eiland heerste. Was men dezelfde weg getrokken die hij de vorige avond, gelokt door de tam-tams, gekropen was? Hij trachtte herkenningspunten terug te vinden, maar terwijl hij daarmee bezig was werd hij verrast, doordat Massou uit een verwijderd groepje negers opdook en naar hen toe kwam lopen om zonder een woord naast Scipion mee verder te gaan. Terzelfdertijd vertoonden zich de negers, waarvan David in het eigenlijke bos hier en daar een glimp had opgevangen, aan alle zijden. Er waren mannen, vrouwen en kinderen - sommigen kende hij, anderen waren hem volkomen vreemd. Het had er veel van of alle plantages in de omtrek hun slaven in massa hadden uitgedreven, hoewel het in werkelijkheid natuurlijk eenvoudig zo was, dat zij met kind en kraai waren ontvlucht om zich in heuvels en oerbos te verbergen. David rekte de hals naar verschillende kanten, om onder hen de tam-tam-spelers en bovenal de jonge negerin terug te vinden. Soms meende hij dat hij ze herkend had; maar terwijl zij langzaam in een wijd verspreide, langs paden en hellingen voorttrekkende optocht geraakten, kwamen hem zowel de mannen als de jonge vrouwen, in wier gezicht hij bekende trekken meende te bespeuren, na enkele ogenblikken van gespannen beschouwing volkomen veranderd voor. Hij rimpelde het voorhoofd bij de spottende blik die Massou, omkijkend, een keer op hem wierp. Wist de stokvechter

zo goed wat er in hem omging...? David gaf alle vragen er aan en keek naar de trekkende menigte. Onder de hoge, spaarzame eucalypten en de divi-divi's die de nadering van de kuststrook aankondigden - in de toppen wiegden reigernesten en de verstoorde vogels zwermden en kreten - bewogen de negers zich voort door het kniehoge gras. David vergat, naar hen kijkend, zijn eigen ellende. Zij trokken met mandjes en zakken, armzalig in hun plantage-kledij, soms met een bont doek-valies of in vezels geknoopte have op het hoofd. De kinderen zeulden bastaardhondjes mee, er waren geiten en zelfs een enkele ezel. De meisjes en vrouwen torsten het simpelste kookgerei, maïszakjes en gedroogde vruchten-rissen over de schouders. Moeders droegen de allerkleinsten, half ze steunend op de heup; ergens reed een oude negervrouw met spierwit kroeshaar en de lichtblauwe ogen van een blinde op de rug van een halfvolwassen jongen. De kinderen renden af en aan, gooiden elkaar met groene noten en aardkluiten zoals de apen het in het bos gedaan hadden, tierden en twistten of lieten zich moe en gedwee door oudere handen meetrekken. David herkende talrijke bewoners van Justins plantage-dorp; enkelen groetten hem schuw, maar de meesten lieten het bij een nieuwsgierig kijken; niemand naderde hem of sprak hem aan. Het drong tot hem door dat de aanblik van zijn geboeide handen hun te denken geven moest. Hij voelde meteen weer de smaad en de pijn van die banden; hij bleef als op bevel staan en riep Massou.

Massou keerde zich grimmig om.

‘Waarom ben ik gebonden?’ vroeg David.

Massou's ogen kregen een valse gele glans.

‘Niet wij hoeven jou rekenschap af te leggen, maar jij ons,’ zei hij.

David ried, wat hij bedoelde.

‘Ik kon niet bij jullie komen, gisteren,’ zei hij. ‘Justin hield mij opgesloten.’

Massou lachte met scheve, schampere mond.

‘Je liegt, nikker,’ zei hij. ‘Als *hij* kon komen, hoefde jij zeker niet achter te blijven.’

David volgde de richting van zijn wijzende vinger en herkende tot zijn verbazing Hatuey... zonder kuitbroek, gekleurd vest en steek, in een oude, vuile, gestreepte katoenen broek, juist als een plantage-slaaf. Hij droeg op de ene schouder een paardendeken, waarin hij blijkbaar allerlei bezittingen gerold had die hij met de elleboog steunde; in de neerhangende hand hield hij een fijngevlochten vogelkooitje met kolibri's. David herinnerde zich hoe het steeds aan de stalmuur gehangen had.

Hij wilde Hatuey iets toeroepen, maar voor hij een geluid had kunnen geven gingen er aan alle zijden kreten en langgerekte fluittonen op; de hele neger-stoet kwam in snellere beweging. De kinderen, moe of niet, holden voor de ouderen uit; de jongen met de lamme, blinde grootmoeder (wie weet, was het een overgrootmoeder), de vrouwen die elkaar duwden, stieten en in haar opwinding tegenhielden, klerenbundeltjes lieten rollen en huisraad om zich strooiden, alles holde. De geiten mekkerden wild en rukten zich los, door opgeschoten jeugd luidruchtig achtervolgd en teruggehaald. David die met zijn begeleiders was blijven staan en bemerkte dat alle mannen vrijwel bleven staan, zag voor zich in de kom van het naar zee afglooiend landschap een reusachtige kolonie van negers. Er werd gekookt, gewassen; er werd gezongen; meisjes en jongens waren bezig een soort afdaken tegen de zon te vlechten. Het aantal van de zwarten moest in de duizenden lopen. Zij hadden evenals degenen die met David uit het bos gekomen waren, gedierten bij zich: geiten, schapen, een paar runderen. De bonte hoofddoeken van de vrouwen, hun gestreepte baadjes en wiegelrokken maakten van verre de indruk als werd de bodem bekropen door een bonte overvloed van hibiscus, wilde peperbloesem en bougainvilléa's waarin de wind speelde. Een fluiten, gonzen en lachen, een verwelkomen van wederzijden klonk op, toen de nieuw aangekomenen met have en vee uit de kopjes naar de kom huppelden, liepen en krukten, al naar de mate van hun ouderdom, de kracht van hun gevoel en van hun ledematen. Terwijl David keek, bemerkte hij dat er bij de menigte in de kom geen volwassen mannen waren, tenzij een aantal grijsaards. Het was blijkbaar tijdens het voorttrekken al afgesproken dat de mannen zich ergens anders heen zouden begeven; David giste ook waarheen.

Het duurde niet lang of Massou wendde zich naar Scipion en zijn andere volgelingen, gaf hun een hoofdteken en begon de kopjes in andere richting, recht naar zee toe, af te dalen. David die nog weifelend en door het schouwspel geboeid omkeek, voelde een zachtzinnig rukje van Aristide en volgde, geflankeerd door zijn begeleiders, de rest van de mannen. De kopjes verliepen hier snel in effen terrein, de laatste heesters hielden op, tussen de schaarse palmen door zag men de met zonnesterren besprankelde Cul de Sac Marin, een smalle lazuren ceintuur, rondom de horizon gespannen. De negers liepen snel als spoorde hen een nieuwe prikkel tot haast aan. David hield geen oog van Massou af, gereed hem aan te spreken zodra de stokvechter zich om zou draaien. Maar David kreeg die kans vooralsnog niet. Wel een halve mijl liepen zij door het onveranderlijk landschap van schaarse palmen in wier loof de passaatwind zwatelde en

schuurde, door het zwiepende, droge gras, met de zee aan hun linkerzijde, terwijl Massou het zware hoofd ietwat voorover hield, als luisterde hij ingespannen naar iets dat hij door de geruchten heen verwachtte. Zeegedruis en wind en lovergerucht stroomden in een haast regelmatig ruisen over hun hoofden, niet ongelijk aan het gieren van de flamingozwermen die bij tussenpozen nog door het uitzicht cirkelden. Een dof hartkloppen begon in David toen hij Massou behoedzaam zag wenken, stilstaan en de vinger heffen. David hoorde nog niets, maar terwijl bijna allen bleven staan, keerde Massou zich naar de zwarten en zei met een glimlach, die zijn gezicht breed en glimmend ontspande: 'Dáár zijn ze!'

Eerst hoorde David nog niets, maar onverwacht kantelde er een brokkelige, dunne koperen echo van de verre kopjes terug. Hoornsignalen! Davids hartklopping nam toe. Hij had dus goed gegist daarstraks: hier waren de troepen uit Frankrijk - de soldaten van de Conventie! Hij had haast aan hen niet meer durven denken, alhoewel op dit ogenblik een naam in hem heldere gedaante aannam die zich voordien in de schemergrond van zijn gedachten verscholen had gehouden: Victor Hugues!

Hij sprong bijna naast Massou die hem nauwelijks scheen op te merken en zijn loop in de richting der signalen haastiger hernam. Iedereen liep sneller. David riep Massou een paar maal bij de naam, voor de stokvechter zich verwaardigde naar hem te kijken, waarbij hij zijn pas niet onderbrak.

'Massou!' zei David, schor van een nieuwe aandoening, 'maak mijn handen toch los! Ik hoor bij jullie! Ik ben immers weggelopen... net als jullie!'

Massou nam hem onder het gaan met afwezige blik op; David zag dat zijn gedachten al ver vooruit waren.

'Weggelopen, he...?' Massou herhaalde bijna peinzend het woord; daarop groefde zich zijn gezicht boosaardig, zoals voorheen in het bos. Hij bleef nu ook staan, waardoor hij de andere begeleiders van David tevens dwong halt te houden. Zijn stem kwam laag uit de keel.

'Je bent óns in de armen gelopen. Je hebt een misdaad jegens de zwarten begaan. Je weet zelf welke. Wij doorzien je...!'

Onverhoeds siste het speeksel tussen zijn brokkeltanden.

'... Je komt te laat met je leugens! Wij hebben lang gewacht nadat we je waarschuwden. Je hebt niets gedaan om je goede wil te tonen. Zouden wij je niet doorzien? Je bent achtergebleven toen je meester er van door ging, met al dat zwarte keukengespuis dat liever vet wordt in slavernij, dan dat ze honger lijden voor hun vrijheid... Jij hebt gedacht, ons aan de blanken te kunnen verraden...!' Hij sperde de mond, zoekend naar adem

en woorden; zijn tong bewoog als een weekdier tegen zijn bleekrood verhemelte.

'Ik heb je gezien! Voor mij kun je je niet verbergen! Ik heb je gedwongen mee te dansen, ik heb je laten slapen. Ik heb gezorgd dat je niet ontsnappen kon. Je bent een knecht van de planters. Wij zijn met de planters in oorlog. Ik heb je eerder gewaarschuwd. We zullen je naar de blanken brengen die van overzee gekomen zijn, onze bondgenoten. Zij zullen uitmaken of je leven of sterven zal...!'

David was zo verslagen door Massou's uitval en vooral door de lengte ervan dat hij niets kon antwoorden. Nog nooit had de stokvechter - in zijn bijzijn tenminste - zo veel inééns gezegd. Maar dit verbijsterde David niet alleen. Massou had hem laten slapen...? Hij herinnerde zich inderdaad niets meer van hetgeen er gebeurd was, nadat Massou de danseres had opgevangen en weggedragen. Massou beweerde dat hij alles gezien en geweten had...? Een begin van onbehaaglijk ontzag verontrustte hem. Het slapen moest iets te maken hebben met de geheimen der vaudoux. David voelde zich opnieuw voortgestompt en liet zich willig drijven; de onbekenden, die hem moesten leiden, waren even ongeduldig als de anderen om de Franse republikeinen te zien. Aristide danste naast David als een driftig veulen, en zelfs door zijn sombere vragen heen bespeurde David dat hij zelf niet ongevoelig bleef voor de stemming en haast die hij alom waarnam. Hij zag nu ook aan het landschap waar ze doortrokken en dat hij van zijn vroegere wandeltochten naar Point-à-Pître zonder moeite herkende, dat het punt waarop zij de kust bereiken zouden, heel wat dichter bij de hoofdstad lag dan hij in zijn eerste berekening gedacht had. Aan zijn rechterhand deinden in rijke variaties van groen de aanplantingen van M. Chuquet, op dit moment al even verlaten en als het ware aan de natuur overgelaten als die van Justin en naar waarschijnlijkheid van de meeste planters op La Grande Terre.

Toen de zeeweg een buitenwaartse zwenking maakte, werd in de grote halvemaanvormige zandboog van de kust het kampement van de Fransen zichtbaar. David, tot voor kort door het rukken van zijn begeleiders onophoudelijk aan zijn banden herinnerd, vergat onmiddellijk zijn geboeide handen weer en keek toe. De Fransen waren tussen zeeweg en plantagegrond aan het oefenen. Sommige groepen lagen in het zand, sprongen op, lieten zich weer vallen en schoven daarna behoedzaam in de richting van de kopjes; andere stormden, in brede rij, met gevelde bajonetten op denkbeeldige tegenstanders af en wierpen zich op hen als moesten zij ze aan de bodem priemen. Aan de kust waren een aantal bezig, met opge-

stroopte broeken tot de knieën in het water staande, een soort spel van aanval en verdediging te spelen; tenslotte zat er een deel der manschappen in bootjes die zij op een paar honderd meter uit de kust snel lieten manoeuvreren, van koers veranderen en draaien. Bij elke groep waren officieren en hoornblazers die de commando's door signalen te kennen gaven. David moest toegeven dat de aanblik van het hele garnizoen van Point-à-Pître, in volledig tenue en bewapening, niet zoveel indruk op hem maakte als de militaire bedrijvigheid van deze duizend mensen (hoewel hij dit getal niet kende en zelfs niet kon schatten). De zon scheen op de witte slobkousen en gekleurde chevrons; het blauw van de uniformen en het rood van de omgeslagen revers sprenkelden het dode zand met nieuwe kleuren. Hier en daar, waar de mannen langs de grond gleden, moest David denken aan een schare blauwe hagedissen die lenig maar traag door een zonneplek kronkelen. Nog verderweg, waar de kopjes weer begonnen en de heesters als een zacht golvende bemanteling van de plantage-terreinen naar de zeeweg schoven, zagen de negers het tentenkamp waar de mannen huisden. Het landschap daarachter zonk in groene schaduw en zonne-dalen weg om pas aan de uiterste horizon te stijgen met verheffingen die de overgang naar La Basse Terre vormden; lager schitterden een reeks kustmeertjes, waarachter fort Fleur d'Epée, vlak voor de stad, nog even zichtbaar was.

Lange tijd stonden de negers zonder beweging te kijken; de aanblik van dit leger dat zwijgend, alleen door hoornfanfares gedrild en begeleid, tegen onzichtbaren vocht, scheen hen met bedremmeling te slaan. Sommigen hurkten neer; de ouderen zaten al lang; een uitgeputte enkeling viel, zodra hij zich op de aarde strekte, onmiddellijk in slaap. David monsterde Massou. De reus wreef zich nadenkelijk de kin. Wat wilde, wat dacht Massou...? Is hij werkelijk van plan, zo dacht David, om mij aan de Fransen uit te leveren... als vijand? Hij begon zich nu pas rekenschap te geven van het gevaar waarin hij verkeerde. Hij had er tot op dit ogenblik niet eens bij stilgestaan dat de soldaten van de Conventie, die gekomen waren om de zwarten de vrijheid te brengen, ook de rechters konden worden van negers die de zijde der planters bleven kiezen - dat was de zijde van de Engelsen. Een jachtige onrust vervulde David bij het kijken naar de beweeglijke geuniformden daar aan de zeekust. Zou men hem geloven als Massou, Scipion, Aristide en Hatuey tegen hem getuigden...? Wie bewees dat zij ongelijk hadden?

Voor het laatst had David zich tot Massou willen keren om hem tot rede te bewegen, maar Massou lette zelfs niet op hem, verdiept als hij

was in de aanblik van de vreemdelingen; en toen David voor de tweede keer een stap in zijn richting deed, duwde hij hem achteloos op zij om fluisterend met Scipion en zijn tweede adjudant Bonny (die van een andere plantage komen moest, want David had hem nooit eerder gezien en zijn naam pas bij deze gelegenheid gehoord) te spreken.

Men had hen nu blijkbaar in het Franse kamp ook ontdekt, want eensklaps klonk er een hoornsignaal dat bij alle andere uit de toon viel; en toen Massou en zijn helpers zich omkeerden om te zien wat het te beduiden had, bemerkten zij wat de waarschuwers al gezien hadden; een aantal soldaten rende naar de in rotten staande geweren en kwam de negers met de wapens in de hand tegemoet. Massou gaf, dóórlopend, de zijnen een wenk en ook zij kwamen weer op gang. Blanken en negers liepen elkaar tegemoet totdat ze beide bleven staan, een twintig meter afstand tussen zich in. De Fransen wachtten met de geweren onder de arm; zij wilden kennelijk niet de eersten zijn om het woord te doen. Massou zette de handen aan de mond en riep, op zijn schorre, zware toon: *'Amis! amis! vive la liberté!'*

Scipion en Bonny herhaalden de kreet die door de meeste negers werd overgenomen. Uit de rijen van de Fransen kwam een man naar voren met rode omslagen op zijn mouw en rode epauletten. Hij droeg een lange, dunne degen aan een witte bandelier, zijn borststuk was rood en met twee rijen koperen knoopjes bezet die flitsten in het middaglicht. Massou verliet de troep en ging de officier tegemoet. Het had veel weg van een militaire onderhandeling en David begreep flauw dat het eigenlijk ook zo zijn moest: de negers boden ongetwijfeld de Conventie hun hulp aan. David die tussen zijn begeleiders in stond zag Massou met snelle, levendige gebaren iets betogen, waarvoor zijn tong alleen blijkbaar niet voldoende was. De Franse officier stond wijdbeens, de degen nu horizontaal in de vuisten geklemd: de zijden kwast op zijn steek fladderde in de passaat. Hij hield het hoofd met die driekantige, glimmende steek een tikje scheef, en op zijn naar de negers gekeerd gezicht wisselden de uitdrukkingen af, terwijl hij zich inspande het patois van de kampioen te begrijpen; hij scheen te strijden met een zekere lachlust en tegelijk te beseffen dat er ernstige belangen op het spel stonden. Af en toe kwam hij tussenbeide; David zag dat hij dan vragen stelde die Massou steeds wijdlopig en met levendige gebarentaal beantwoordde. Eindelijk draaide Massou zich om en wees naar David; iedereen keek naar hem; ook de officier die een stap voorwaarts deed, langs Massou heen, om hem beter op te kunnen nemen. Hij bleef een tijdje zo staan en David boog het hoofd. Hij schaamde zich en hij was woedend, zowel op Massou als op de Fransman als op

zichzelf, omdat hij zich door de onderzoekende blik van een blanke nog steeds verdeemoedigd voelde, - een zwakte die hij in zichzelf haatte, vandaag meer dan ooit. Het leek of hij schuld bekende, maar er was geen schuld en derhalve geen bekentenis. Weer zei de Fransman iets; Massou antwoordde door toestemmend het hoofd te buigen, de vuisten gebald voor de borst; daarop keerde hij zich naar zijn mannen en wenkte ze naderbij. Ze kwamen vlug en vol belustheid. Terwijl de negers, waaronder David met zijn gebonden handen, naar het Franse kamp toeliepen, schaarden zich de gewapende Fransen die blijkbaar nog niet geheel zeker waren van de bedoelingen der zwarten in een losse cirkel rond de troep om ze te begeleiden.

Davids beklemming keerde in groeiende mate terug. Maar het was een zonderlinge beklemming, want de verwachting er in was minstens zo sterk als de vrees. Hij was er nu wel zeker van dat Massou hem als spion aan de man uit Parijs zou overleveren, - en toch: hij zou die man uit Parijs zien. De vormloze, ongegronde, niettemin dwingende overtuiging die hem naar deze republikein gedreven had, mengde zich met vrees- en verwachtingsgevoel: het lot zelf scheen te willen dat hij Victor Hugues ontmoette...

III

Toen de negers bij het Franse kamp aanlandden, hielden de soldaten met hun oefeningen op, iedereen kwam de toeloop bezien. Zwetend stonden de blanken in hun blauw-rode uniformen; zij wisten zich nek en gezicht met de losgeknoopte halsdoeken; zij wuifden zich met mutsen en steken koelte toe, terwijl de zwarten, halfnaakt, glimmend en zonder overlast van de warmte, in de richting van de tenten liepen, steeds vergezeld van de mannen met de geweren en voorafgegaan door de officier. Vele ogen richtten zich op David, op zijn geboeide handen; de blanken schenen elkaar af te vragen wat deze ene gebondene tussen de anderen moest.

De negers bereikten de tenten; David twijfelde niet of onder het witte zeil, waarvoor een dubbele wachtpost stond en waarboven de tricolore uitwoei, bevond zich de volksrepresentant. Het gerucht van de stemmen, het naderen van soldaten- en negervoeten scheen daarbinnen al de aandacht te hebben getrokken. Iemand riep de officier binnen; na een minuut of vier, vijf kwam de geuniformde in gezelschap van een andere blanke terug. David rekte de hals; hij voelde zijn hart laag, als in de maagstreek,

kloppen. De eerste ogenblikken zag hij de gestalte van de blanke maar half, schuil als hij ging tussen de negers die zich tussen hem en David bevonden. Maar hij vernam al weer de stem van Massou; vlak daarop kwam de stokvechter ook door de dicht opeengedrongenen heen, vatte David bij de arm en trok hem mee naar voren. In zijn gespannen aandacht voor de man uit Frankrijk vergat David dat er een fatale reden was voor de onderscheiding waarmee hij voor het front werd getrokken. Hij nam de blanke met een lange, haast gretige blik op. De Fransman was lang, in dunne zwarte broadcloth gekleed; boven de strak aanliggende kraag rees de schuimrand van een vlekkeloos witte, zorgvuldig geknoopte jabot, in de uitsnijding van de jas bijeengehouden door een doekspeld met een ruesachtige gele steen. Het gezicht van de man had iets van het lichte hout der cedréla's naar tint en naar maaksel, zo gezond en droog was het en zo roerloos gekorven. De ogen stonden er zonder merkbare gevoeligheid, maar schrander in; de blik van de Fransman deed denken aan de koele, monsterende aandacht welke David dikwijls had waargenomen bij de gouvernementsbeambten die af en toe bij Justin kwamen om lijsten te maken van het aantal slaven, de opbrengsten van de plantage en de verscheepte lasten aan suiker en melasse. De man hield de ene hand, waaraan een ring glom met eenzelfde grote gele steen als in de doekspeld, in de overslag van zijn lange jas, terwijl de andere rustig en smal op de heup rustte. Victor Hugues...? De gelaatskleur en de pedante manier waarop de man om zich heen keek zouden hem inderdaad tot een voormalig bewoner van de koloniën kunnen stempelen (want David herinnerde zich dat Hugues op San Domingo moest hebben gewoond); maar David had toch het aarzelend gevoel dat een scheepskapitein, een openbaar aanklager en aristocraten-jager meer temperament en minder staatsievolle bezonkenheid vertonen zou dan deze man, wiens verzorgdheid zich ook naar de kruin toe in een ongeschokt kapsel en naar het voeteneinde tot in de fijnste, strak om de kuit gespannen kousen en een paar smalle, spitse schoenen met enorme gespen uitstrekte. Terwijl David dit alles met één omvattende oogopslag vaststelde, zonk iets in hem; zijn vertrouwen vervloog. De ommekeer van hoop naar ontnuchtering voltrok zich in hem zonder nadere overgang; het was een gevoel van verlorenheid dat het nu van alle andere won. Hij schrok op uit zijn teleurstelling toen hij Massou in het gesprek met de vreemdeling een schor, meedogenloos woord hoorde uiten: '*Oui*, *oui*, *li espion*!' De klank ervan schoot koud uit zijn gehoor naar zijn bewustzijn door en deed hem de blik terugwenden naar de vechtkampioen, die de volksrepresentant nogmaals met uitbundige ge-

baren verzekerde dat hij en alle kleurlingen vrienden en bondgenoten waren van de Franse republiek, op David na die niet anders was dan een door de royalisten uitgestuurde zwarte verklikker. De Fransman liet de hand van zijn revers naar zijn zijzak glijden, haalde er een platte, zilveren doos uit die met haar slank volume de strakke snit van zijn opperkleed nauwelijks gebroken had, en nam een snuifje. Hij niesde een keer ingehouden achter zijn lichtbruine cedrélahand, en keek weer vorsend naar David. Daarop wenkte hij de officier, gaf hem enkele onverstaanbare orders en trok zich terug in de tent.

Davids aandacht was geheel verdwenen. Hij voelde het lianensnoer om zijn polsen pijnlijker kerven; zijn schouder, gelukkig bedekt door het hemd, gloeide als van een brandmerk. Hij besefte dat hij alles moest laten komen wat komen wilde. Hij zag de officier met een soldaat op zich toetreden; de soldaat duwde hem voor zich uit en kwam daarna naast hem lopen om hem met zich mee te nemen, toen de officier na het geven van een bevel op zijn beurt weer achtergebleven was. De soldaat bracht David in de richting van het strand, waar door het water aan de ene en de uitgestrektheid van het hele kampement aan de andere kant een poging tot ontvluchten bij voorbaat tot mislukken gedoemd was. Terwijl de soldaat op een paar meter van David af in het zand ging zitten en een pijp en tabak uit zijn tuniek opdiepte, nam David hem goed op. Het was een niet meer jonge man met een korte baardstoppeling op de benedenhelft van zijn gezicht, waar het zwart met grijs doorzilverd was. De handen waren heel anders dan die van de meeste blanken die David gezien had, kort, knoestig en boers. Het scheen een man die de uniform had aangetrokken omdat hij er een doel mee had. Een republikein. David keek toe hoe de man zijn pijp stopte, haar omzichtig met behulp van zijn tondeldoos aanstak, een reeks ringen wegblies en toen in een wolk van rook gehuld bleef zitten. Nog nooit had David een blanke zijn eigen pijp zien stoppen. Deze soldaat scheen tot een nieuw mensenslag te behoren. David staarde naar hem totdat de soldaat een schuins oog naar hem toekeerde.

‘Wat kijk je?’ zei de soldaat ontevreden.

David sloeg de ogen neer. Hij voelde dat hij het liefst zou willen liggen, nu hij niet meer naar de pijproker kijken kon; maar zijn boeien beletten het.

‘Is het nodig dat ik gebonden blijf?’ vroeg hij.

De soldaat scheen verbaasd te zijn; het duurde even voor hij antwoordde.

‘Ik veronderstel het... Hei, jij spreekt goed Frans, beter dan je soortgenoten.’

David keek de man opnieuw aan; het blanke gezicht drukte nog steeds verwondering uit.

'Ik zou graag willen slapen,' zei hij toen; 'maar ik kan zo niet liggen.'

De soldaat krabde zich een paar keer weifelend met de pijpesteel langs de kin.

'Je mag niet opstaan, tenzij het je gelast wordt,' zei hij brommerig en bijna meer alsof hij een order herhaalde dan dat hij David inlichtte. 'Maar ik denk wel niet, dat slapen je verboden is... Kom hier.'

Hij had de pijp in het zand gelegd; David zag dat hij een zakmes te voorschijn haalde. Hij stak de soldaat zo goed en kwaad het ging de geboeide polsen toe. De man sneed de liaan met een grimmig rukje door, maakte een beweging dat David zich nu eindelijk koest diende te houden, draaide zich opnieuw om en rookte verder.

De pijn in Davids polsen en armen was aanvankelijk niet minder. Zij brandde, een bezoeking die hem herinnerde aan een bloedvergiftiging die hij als jongen van een jaar of vijftien gehad had en waarbij Justin hem genezend in het vlees had gesneden. Allengs werd het een tintelen en trekken door zijn aderen; zijn vingers die hij eerst in een kramp bewoog werden langzaam weer levend. Hij strekte zich in het zand, op de gezonde schouder, en naarmate het bloed geregelder door zijn arm ging stromen verdween de pijn en gaf hij zich zonder moeite aan zijn moeheid en innerlijke leegte over. Hij dommelde half, geruchten en schaduwen dreven langs hem in een onrustige, onaangename wolk, zonder dat ze hem innerlijk deerden...

Hij schrok toen iemand hem in de rug stiet. Hij keek op en zag de soldaat met de grijze baardstoppels, die over hem gebogen stond en hem gelastte op te staan. Hij knipperde tegen de dag die van louter vlamgeel en azuur gewelfd scheen, hoorde zee en ver geboomte, terwijl de stemmen en gedaanten, die eerst vaag geweest waren, rond en hard en tastbaar leken te worden. Aan alle kanten stonden soldaten; hij voelde hun blikken steken en sloeg de zijne naar de grond.

'Mee naar de volksrepresentant,' zei zijn bewaker.

David krabbelde overeind en volgde in het spoor van de niet meer smetteloos witte, half afgezakte slobkousen, door het gloeiende zand, waarin een zeeschildpadje roerloos lag alsof het geroosterd was. Hij voelde dat de hoogste hitte maar net achter de rug kon zijn. Weer gingen zij naar de tent met de schildwachten en de vlag. Hoe dichter zij naderden, hoe hardnekkiger David het vermeed links of rechts te kijken. Toen het hem bevolen werd bleef hij opnieuw staan. Hij verschoof zijn blik, als werd hij

er toe gedwongen, twee brede, zwarte voeten in ogenschouw te nemen. Hij kende de voeten. Hij klom met de ogen langs de knieën tegen de gestalte van Massou omhoog. David was verbaasd over de gedaanteverwisseling die de stokvechter ondergaan had. Hij droeg nu een rode, zonderlinge muts met een driekleurige kokarde, en over zijn borst spande zich een gekruiste bandelier, aan wier brede, witte banen links een sabel en rechts een pistool in een gevlochten huls bengelde. David zocht vluchtig de gezichtsuitdrukking van de reus: in de trekken van Massou spiegelden zich verwondering over het feit dat David niet langer gebonden was, even goed als hoon en trots, tegelijk met een kinderlijke genoegdoening die het verwerven van de nieuwe uitrusting bij hem opriep. Op dit ogenblik kwam de schildwacht terug en zei, naar Massou gekeerd: 'Je kunt naar binnen gaan.'

De soldaat had nog niet uitgesproken of een stem uit de tent voegde er aan toe: 'En neem ook die zwarte arrestant mee!'

David, die zijn blik verder liet dwalen dan het vreemdsoortig verfraaid uiterlijk van Massou, om te bemerken dat alle negers die hij in zijn blikveld waarnam, een of ander uitrustingsstuk, een of ander wapen hadden buitgemaakt, spitste de oren bij het vernemen van die stem. Hij had nog het zanderige, afgemeten stemgeluid van de man in het zwart in zijn gehoor; déze stem was anders. Massou keek op naar de schildwachten die korte hoofdknikjes gaven dat hij niet langer dralen moest, kuchte toen en ging voorop; David volgde gedwee. In de witte, onregelmatige ruimte van de tent - onregelmatig vooral door het wapperen van het tentdoek dat de indruk wekte van enorme wangen die zich slordig opbolden en hun lucht weer uitbliezen - stonden een paar met metaal beslagen koffers. Uit een ervan puilde linnengoed; op het platte deksel zag David boeken, papieren en instrumenten die hij niet kende. Daarnaast lagen schots en scheef een paar laarzen, als had de eigenaar ze onwillig uitgeschopt. Op de grond waren kaarten uitgespreid, de hoeken bezwaard met steenbrokken, ofschoon de wind nog onder het papier speelde. Dit was het eerste wat David zag, omdat hij nog niet naar de blanken in de tent durfde kijken. Tot zijn verwondering bleken er drie te zijn. De man dien hij al kende stond met het bovenlijf over de kaart gebogen, die veeleer een plattegrond leek dan een landkaart. Op een houten bankje zat achter de kaart een man, die ongeveer dezelfde uniform droeg als de officier die de negers het kamp had binnengeleid, alleen veel kostbaarder van snit en stof. De revers waren vol met gouden krullen, waartussen pijlenbundels en andere figuren geborduurd waren. De uniformjas zelf was van boven

opengeknoopt en liet een witzijden hemd zien; de witte nankingbroek van de militair eindigde in bestoven, maar zwierige laarzen. De man hield een potlood in de hand; zijn gezicht was goedmoedig, voor een blanke zelfs ietwat dom, zo vond David die snel naar hem keek; een paar blondbehaarde wratten tekenden de kin, en het litteken van een sabelhouw gaf aan het voorhoofd een uitdrukking van gramstorigheid, die ogen en mond van de officier volstrekt ontkenden.

Tenslotte was er de derde man; hij zat, op een gestrekte arm en vlakke hand leunend, naast de kaart met de rug naar de tent-ingang gekeerd. Hij had een woeste, bruine haardos die in de nek door een staartzakje werd opgevangen en bijeengehouden. Hij was in hemdsmouwen. David zocht snel met de ogen: daar lag op een klapstoeltje de jas, een blauwe soldatentuniek zonder epauletten of rode revers, een rode rozet op de kraag waaromheen rood eikenloof geborduurd was. De witte broek van de zittende was onder de knie met bandjes dichtgesnoerd; de man droeg blote benen en blote voeten, de laatste in kurken muilen, zoals David ze de concubines van de opzichters wel had zien dragen. Toen de magere heer in het zwart zich oprichtte om naar de binnenkomende negers te kijken, wendde ook de blootbeense zich half naar hen om. David zag een koperkleurig, nog tamelijk jong gezicht waarin de ogen blauw en borend glansden. Het was een sterk, gevaarlijk gezicht, maar tegelijk zo betoverend in zijn hardheid, dat David voor het eerst zijn deemoed vergat en de blik niet neersloeg. De man stond op, klopte zich vluchtig wat zand van zijn broekspijp, gooide toen de soldatentuniek van het klapstoeltje op de koffer en ging zitten. David zag tot zijn verwondering dat hij maar klein was; zijn kleren zaten los en luchtig als kende hij de tropen langer dan vandaag. Hij wierp het haarbuideltje ongeduldig in de nek en keek naar de man in broadcloth:

‘Zijn ze dit, Chrétien?’

Chrétien, Chrétien..., dacht David.

Hij had tot op dit ogenblik in de stellige mening verkeerd dat de droge, lange man Victor Hugues was. Een nieuw verward vermoeden stelde meteen de vraag in hem naar de identiteit van de twee anderen.

‘Ze zijn het, citoyen,’ zei de zorgvuldig geklede Fransman, nadat hij Massou en David om de beurt een seconde of wat had gemonsterd.

Davids verwarring begon voor groeiende zekerheid te wijken. Hij herinnerde zich nu, terwijl de blauwe, genadeloze ogen van de kleine man in hemdsmouwen hem tot in de ziel drongen, dat Hugues niet alleen gekomen was. Justin en zijn gasten hadden immers gesproken van *twee*

volksrepresentanten uit Parijs. Men had alleen de naam van Hugues gebezigd, en dat was natuurlijk de reden waarom David die van de ander vergeten had. Nu wist hij dat Victor Hugues één van de twee overblijvenden zijn moest. Hij wist bijna zeker dat het de kleine man met de beheksende gezichtsuitdrukking zijn moest. De man van wie hij zich geen beeld had kunnen vormen, omdat hij zo vervuld geweest was van het denkbeeld dat hij vertegenwoordigde.

Chrétien nam de blauwe soldatenjas die aan zijn metgezel behoorde, vouwde die met een enkel gebaar keurig tezamen en schoof vervolgens de papieren en instrumenten op de koffer een eindje op zij, om op de vrijgekomen plek te gaan zitten. De officier speelde nog altijd met het potlood, terwijl hij de twee negers niet minder onderzoekend opnam dan zijn metgezel in hemdsmouwen. Davids blik keerde aldoor naar die laatste terug. Zijn profiel stond als de kop van een goudmunt tegen het beweeglijk tentdoek, hardgesneden, uitheems. David keek zo gespannen dat de aanblik van dit hoofd zich nu al in zijn geheugen prentte; hij had het onmiddellijk en zonder model op papier of linnen kunnen vastleggen. Al die indrukken en gewaarwordingen verliepen in de tijd van seconden, een halve minuut, waarin de man in uniform reeds het gesprek begon. Terwijl hij iets tegen Massou zei, voelde David een plotseling verlangen om te tekenen, - een behoefte die lang niet in hem geleefd had. Hij zag de Fransman, van wie hij hoopte dat hij Hugues niet zou zijn, spreken, en Massou antwoorden; en pas na een ogenblik waarin hij zich tot aandacht dwingen moest drongen hun vraag en antwoord tot hem door.

‘Jij bent het hoofd van de negers, die hier zijn aangekomen?’

‘Van deze en nog veel meer, *massa mussieu*',’ zei Massou die zich hoog uitrekte en vaag glimlachte.

‘Goed... Hun aantal?’

Massou's glimlachje vervloog; hij keek zelfs verlegen.

‘Ik weet 't niet, *massa mussieu*'... duizenden.’

‘Men spreekt mij niet aan alsof ik een royalist en een planter ben... Zeg: burger-generaal.’

‘Burger-generaal,’ zei Massou gehoorzaam, vol ontzag voor de hem nieuwe en moeilijke woorden.

David zag dat de kleine man op het klapstoeltje bij de vraag van de generaal een gebaar naar Chrétien had gemaakt, om zijn papieren te vragen; Chrétien reikte ze hem, en hij bladerde er in. Hij scheen niet te kunnen vinden wat hij zocht.

‘Hm, Aubert,’ zei hij daarop tot de generaal, ‘ik dacht dat ik de getallen

ergens genoteerd had... Maar ik herinner me het aantal zwarten hier ruw genomen wel; het moeten er volgens de telling van het jaar '89 zowat negentigduizend zijn.'

De generaal tikte met het potlood tegen zijn kinwrat.

'Hoeveel weerbare mannen?'

'Tien, ten hoogste twaalf duizend...'

David hoorde hen nog meer getallen noemen, maar hij luisterde nauwelijks in de zonderlinge, haast reddende voldoening dat de kleine Fransman met het koperen gezicht werkelijk Hugues was. Toen hij de stem van Massou hoorde, die een paar keer nadrukkelijk iets zei, was hij terug in de ondervraging. De generaal scheen deze voor een ogenblik over te laten aan Victor Hugues; een tikje achteroverleunend, nam de afgevaardigde van de Conventie de stokvechter opnieuw scherp op.

'Je naam?'

'Massou, *citoyen général*...'

'Ik ben geen generaal. Ik ben volksrepresentant... Je weet, Massou, waarom we hier zijn en wat dit voor de zwarten betekent?'

'We weten het, citoyen volksrepresentant... Wij verheugen ons over uw komst. Wij staan klaar om te doen wat de Republiek ons beveelt,' zei Massou, die zijn spraakzaamheid steeds hervond. Hij nam de handen niet van zijn wapens af, en ging door: 'De planters weten het ook... Op La Grande Terre beginnen ze te vluchten...'

Hugues spitste de oren, terwijl hij een gebaar tegen de twee anderen maakte dat zoveel betekenen kon als: Zei ik het niet? De generaal die Aubert genoemd werd boog het bovenlijf opnieuw naar Massou.

'Waar vluchten ze heen?'

'Wij hebben mannen uitgestuurd om er achter te komen, *massa*,' zei de zwarte aanvoerder.

'Zijn ze niet naar de Engelsen gelopen?' vroeg Aubert.

'Sommigen,' zei Massou; 'anderen verbergen zich. Wij zullen gauw te weten komen, waar... Wij zullen ze u in handen geven.'

'Goed,' zei Aubert. 'Massou, was je ooit soldaat?'

Massou's groot, rond gezicht stond verbluft.

'Ik, citoyen...?'

David zag Victor Hugues een gebaar tegen de generaal maken dat de vraag absurd was: de generaal lachte kort en verlegen. Hugues stond op van zijn stoeltje en liep naar Massou toe.

'Je zou toch een goede indruk maken in een uniform,' zei hij. Hij bleef monsterend voor Massou staan, stiet hem toen een keer met de gebalde

vuist tegen schouders en borst. De stokvechter glimlachte fier. Hugues glimlachte terug. David was bijna jaloers op zijn zwarte metgezel. De glimlach van Hugues gaf aan het harde blauw van de ogen een zweem van donker violet; de mond met de vaste, geëtste hoeken krulde zich, het hele gezicht nam een uitdrukking aan van waardering, verstandhouding, bijna van zachtzinnigheid. De glimlach van de volksrepresentant scheen Massou niet minder te treffen dan David. Hij wierp een blik op zijn eigen gestalte, van borst naar voeten, en zei: 'Dit is mijn uniform, citoyen...'

Hugues knikte. Zijn profiel werd weer strak. Hij kruiste de armen over de borst en keerde zich naar zijn mede-blanken.

'*Alors?*'

De droge, deftige Chrétien, die aandachtig toegeluisterd had, liet zijn benige vingers in de gewrichten kraken.

'*We could use them*, *we even ought to*,' zei hij daarop, van de generaal naar Hugues kijkend. Aubert zei niets. David moest inwendig lachen: zij wisten niet dat hij een mondje Engels kende, en in elk geval de eerste helft van Chrétiens uitspraak verstaan had. Hugues liep op de andere twee toe; zij spraken vlug en halfluid met elkaar, maar Frans, daar Aubert blijkbaar geen andere taal machtig was. David ving af en toe een woord:... fanatisme... betrouwbaarheid... Daarop zei Hugues weer in het Engels, naar Chrétien gewend: '*Reminds you of some Zulu king... eh*?' om terug te springen op het Frans: 'Jammer, dat we er geen duizend zo hebben.'

Generaal Aubert was opgestaan en naderde Massou. Hij stak hem de hand toe:

'Massou, van nu af aan zijn we bondgenoten.'

Massou keek naar de hand, en David bemerkte de verbijstering die het gebaar van de burger-generaal hem bezorgde. Aarzelend stak hij zijn eigen donkere hand uit die de Fransman drukte. David had bijna medelijden met Massou om de linkse en schuwe wijze waarop hij reageerde, en tegelijk gloeiden zijn wangen van een zonderlinge schaamte om deze linksheid, de diepe afstand die er tussen deze blanken en zijn rasgenoten was - zelfs al waren zij vrij. Vrij...? Onwillekeurig keek hij naar zijn eigen handen; de polsen droegen nog de sneden van de boeien.

Hij hoorde vaag hoe de generaal iets tegen Massou zei over 'nadere orders', want hij stond opnieuw roerloos en betoverd onder de blauwe straling van Hugues' blik. De vreemdeling scheen, na hem lang veronachtzaamd te hebben, zich zijner te herinneren.

'En nu jij - de spion, zoals men zegt... Hoe heet je?'

'David, *monsieur.*'

‘Bén je een spion?’

David keek de volksrepresentant hulpeloos aan terwijl Massou, wiens onderhoud met de generaal afgelopen scheen, een pas naderbij kwam.

‘Hij is het, citoyen! Hij komt van dezelfde plantage als ik... ik ken hem!’

Hugues scheen de twee mannen een ogenblik met elkaar te vergelijken. Ook Chrétien en Aubert kwamen dichterbij. De drie blanken en Massou vormden onwillekeurig een ruwe kring om David, waarin David zich eensklaps bedreigd en opgesloten voelde.

‘De knaap ziet er niet uit als een plantage-slaaf,’ zei Chrétien daarop tegen de twee andere blanken.

Hugues knikte beamend.

‘Ik begrijp het al,’ zei hij langzaam. ‘Een huisslaaf, die voor *valet de chambre* gespeeld heeft... Aan zijn meester verknocht natuurlijk en daarom doof voor de vrijheid. Is het niet zo?’ vroeg hij, David doordringend met de kracht van zijn blik en niet zonder dat een zekere spot in zijn opmerkingen David kwetste en teleurstelde. Een vreemdsoortige rust kwam over hem; een kalmte, waaronder al zijn zenuwen trilden.

‘Neen, citoyen volksrepresentant... zo is het volstrekt niet.’

Hugues trok verrast de wenkbrauwen op.

‘Hoor jullie dat, Aubert, Chrétien? Zijn Frans is vrijwel vlekkeloos. Een geval op zichzelf, hier in de West... Jij beweert dus dat Massou leugens over je vertelt?’

Davids wangen gloeiden ten tweede male.

‘Dat wil zeggen,’ zei hij, ‘ik *was* een huisslaaf, maar een spion ben ik niet... Ik heb nooit iets om mijn meester gegeven, of de vrijheid veracht.’

Massou's geweldige hand bewoog zich bazig tussen David en de volksrepresentant.

‘Hij liegt, *mussieu*'!... Hij kan niet ontkennen dat hij door mij gewaarschuwd is. Wij hebben hem gevraagd bij wie hij wilde horen. Hij heeft ons geantwoord dat hij het niet wist! Wij hebben aangedrongen. Hij heeft gezegd: Zij zijn goed voor mij geweest... *Zij*: daarmee bedoelt hij M. d'Ogeron en Madame, die hem naar men mij verteld heeft het herenhuis vol hebben laten schilderen met vogels en vlinders en apen...’

De drie blanken keken elkaar aan, als begrepen zij eensklaps niet meer wat Massou hun vertelde.

‘Wat heeft dat te betekenen?’ vroeg Chrétien met een knorrige kraakstem. ‘Wie heeft er geschilderd?’

De generaal zuchtte als berouwde hij het al te laat, maar goedmoedig,

dat hij in deze affaire verwikkeld was geraakt. Hugues' gezicht stond vorsend naar David gekeerd.

'Ik heb geschilderd,' zei David, in wie het trillen van zenuwen en spieren het van de rust begon te winnen. 'Zij... dat zijn de blanke meester en zijn vrouw, waarover Massou het had, gaven mij indertijd bij een schilder in de leer -'

'Halt!' zei Hugues. 'Een schilder? Hier? Dat moet Horace Bastiat geweest zijn!'

'Het was Bastiat,' zei David.

Hugues kruiste weer de armen op de borst.

'Dit wordt interessant,' zei hij. 'Verder... David.'

'Massou heeft gelijk als hij zegt, dat ik eerst niet wist wat ik doen moest, toen ik bemerkte dat er een complot op de plantage was...'

Hugues keek snel naar Massou.

Wás er een complot?'

Massou lachte breed.

'Wij stonden in verbinding met San Domingo, mussieu' -'

Hugues wees met de duim naar David.

'En jij wist van alles niets?'

'Ik leefde en werkte op het herenhuis, citoyen... Ik begreep het eerst niet. Ik erken dat ik Massou en de anderen door mijn twijfel wantrouwig gemaakt heb. Maar ik moest ook wel twijfelen, omdat M. d'Ogeron en Madame mij jarenlang anders hebben behandeld dan hén.'

Hij hoorde Massou een keer verachtelijk grommen en zocht naar steun bij de blanken; maar op hun gezichten overheerste een verwonderde twijfel. Hij balde de vuisten.

'Maar ik was een slaaf als alle anderen! Ik had willen weglopen met de anderen, als ik gekund had! Ik hoorde bij Massou, ik hoor bij de zwarten... En al zijn *zij* lang goed voor me geweest - ik dacht, dat ze goed waren, maar ze kwelden mij alleen maar op een andere manier dan hem en Scipion en allemaal... en ik wéét het pas nu.'

Hij had zich van de Fransen weggewend en keek onafgebroken naar Massou, die naar hem luisterde met een haast verwaten, tartend lachje in zijn mondhoeken.

'Massou!' zei David. 'Begrijp me! Ik haat hem en haar! Ik haat zijn familie tot in het verste voorgeslacht, en ik haat ze tot in alle geslachten die er zullen komen... Hier! geloof me dan eindelijk! Dat heeft Justin mij als beloning gegeven!'

Het gezicht van Massou verstijfde, toen David het hemd van de schou-

der neerstreek en de stokvechter de rauwe, gestriemde wondstreep vertoonde die de rijzweep van Justin had gelaten. Ook de blanken keken. David hoorde Chrétien een gesmoord: '*Dame!*' zeggen; daarop draaide de Fransman zich om. De generaal en Hugues keken zwijgend naar de wond. Massou's gezicht ontspande zich somber, terwijl hij David aankeek als begon er iets tot hem door te dringen.

'Wie is Justin?' vroeg Hugues, die David een teken gaf dat hij de schouder weer bedekken moest, maar de vraag tot Massou richtte. Massou nam de blik niet van David af; er was merkbaar een schok aan zijn zelfverzekerdheid toegebracht.

'Justin was onze plantage-bezitter, mussieu' - de meester van hem en mij.'

Hugues knikte als daagden er ook voor hem samenhangen.

'Vertel me je verhaal, David,' zei hij; 'maar kort en naar waarheid beginnend bij het begin. En jij -' (hij keerde zich naar Massou, met opgestoken vinger) 'luister goed toe en waarschuw me als je hem op leugens attrappeert.'

Massou knikte traag. David keek hulpeloos om zich. Nog steeds duurde de ontkrachtende trilling in hem voort. Zijn keel was dik. Hij dacht aan de afschuwelijke vorige dag, de verhoren, de hoon van de planters, de barbaarse woede van Justin. Plotseling was hij niet meer geremd. Hij sprak snel, stotterend, 'beginnend bij het begin', zoals Hugues bevolen had.

Hugues en de generaal waren gaan zitten, Chrétien bleef afgewend met de handen op de rug terzijde staan. De enige die niet van zijn plaats kwam was Massou. Breed en wijdbeens op de aarde geplant als een oerbosboom, volgde hij Davids verhaal. David vertelde het uitvoerigst van de voorgaande dag: hoe de planters vergaderd hadden, hoe hij er door M. Falconet van beschuldigd was tegen Justin te heulen, hoe hij bemerkt had dat de negers Tom Braines hadden opgehangen alvorens zij de plantage verlieten, en hoe Justin hem tenslotte gestriemd had.

'Toen wist ik het,' zei hij, en hij sprak nu meer voor Massou dan voor de aandachtig luisterende blanken. 'Toen wist ik dat Justin en ik vijanden waren geweest, van het ogenblik af aan dat hij mij als klein kind bij de raffinaderij aantrof, waar ik stond te tekenen... Er was vijandschap tussen hem en mij, al liet hij mij tekenles geven, al kreeg ik zijn oude frakken en dassen, al ben ik nooit door een opzichter geschopt. Hij is mijn vijand en ik zweer dat ik zijn bloed zien wil, zoals hij zich gebeten heeft getoond op mijn bloed. Hij was mijn vijand voordat ik geboren werd, hij was het al toen hij mijn grootmoeder en moeder van zijn voorganger kocht...'

De generaal, die met het hoofd naar de grond gekeerd had zitten luisteren, humde en keek op.

‘En... je vader? Wat was hij?’

David wachtte een seconde met antwoorden. De stilte was gespannen, maar David zag dat alleen Massou die spanning begreep; de zware oogleden van de stokvechter knipperden.

‘Ik heb mijn vader niet gekend, citoyen général.’

Victor Hugues was opgestaan. Hij stiet Massou, die zwaar en roerloos was blijven staan als voorheen, tegen de arm.

‘Nu...? Heeft David gelogen?’

Het leek of zich pas nu de spanning in Massou slaakte. Hij ademde hard en hoorbaar en toen hij antwoordde, klonk zijn stem David heel anders in de oren:

‘Het lijkt me, dat hij de waarheid spreekt, mussieu’.

‘En je beschuldiging?’

Massou sloeg de ogen even neer en hoestte.

‘Ik heb niet geweten, mussieu', wat David gisteren op het herenhuis overkomen is, ook niet van de zweepslag... Ik geloof, dat daardoor alles verandert.’

Hugues knikte veelzeggend.

‘Je hebt het gezegd, Massou... Citoyens -’ (hij keerde zich naar de twee andere blanken) ‘wat dunkt u van het geval? Is David een spion?’

De generaal maakte een gebaar alsof hij eigenlijk al veel te lang met de zaak bezig geweest was en van het spreken van een oordeel verschoond wenste te blijven. Chrétien, op wiens houtige trekken zich kleine, dwarse rimpels gegroefd hadden, kwam, de handen onder de staartpanden van zijn jas gevouwen, een pas dichterbij.

‘Hm, ja, zijn verhaal klinkt geloofwaardig... werpt een merkwaardig licht op de koloniën, *n'est-ce pas*? Maar één ding zou ik willen weten: die *vaudoux*...’

‘Juist,’ zei Hugues tegen David. ‘Hoe zit het met die *vaudoux*?’

Massou's ademhaling versnelde zich en zijn neusvleugels trilden. David wendde zich naar de Fransman die hem de vraag had gesteld, maar hij wist dat Massou eigenlijk weer de enige was wie het antwoord zou raken.

‘De vaudoux bestáán, maar ik ken hun religie niet, citoyen,’ zei hij. ‘Zij bevinden zich, alleen door elkaar gekend, onder de andere negers, en noemen zich sinds kort “de vrijen”. Op de plantage van M. d'Ogeron hebben *zij* de Britse opzichter opgehangen...’

‘En jij hoorde niet bij hen?’ vroeg Hugues met nadruk.

‘Ik hoorde niet bij hen,’ zei David; ‘maar ik zou bij hen willen horen. Er wordt veel slechts van hen verteld. Ik geloof het niet. Elk ras heeft zijn eigen zeden, en de zwarten kunnen die van Afrika maar niet vergeten... Maar ik weet dit, dat de vaudoux dapper zijn en vooraan zullen staan, als het op vechten aankomt.’

David zag, dat Massou zijn aandoening ternauwernood beheerste en kort de ogen sloot. Daarna keek hij David weer aan, maar zijn blik en oogopslag waren volslagen veranderd, bijna vertederd en schuldig. Een gevoel van opluchting dat eindelijk het doel bereikt was kwam over David. Onder dat besef keerden ook de sidderingen terug; zij schokten hem met onverhoedse kracht. Hij wilde zich verzetten en voelde tegelijkertijd, hoe uitgeput de ondervraging hem had gemaakt en dat hij honger had; hij had sinds de ochtend niet gegeten, toen Aristide hem wat had toegestopt. Voor de tweede keer in dat etmaal ging hij overstag: de gestalten in de tent werden schimmen, het licht zinderde verblindend achter het witte tentdoek; hij gleed zonder weerstand ter aarde.

IV

Na al wat er sindsdien gebeurd was, leek het verhoor soms lang geleden. Toen hij was bijgekomen, had hij in de schaduw van een tent gelegen, ergens uit het gewoel van het kamp. En om zich heen had hij zwarten gezien: Scipion, Bonny, Hatuey... velen die hij kende. Een schrale blanke knielde naast hem in het zand en was, toen hij bijkwam, opgestaan om zich de handen te wrijven, te zeggen: ‘In orde’ en weg te gaan. Aan zijn andere zijde knielde de nog steeds ‘geuniformde’ Massou die hem met een waaier van gebundeld loof koelte toewuifde. David was duizelig geweest, en er gonsde nog iets door zijn hoofd als waren er bijenzwermen in de omtrek. Maar terwijl hij uit de zwarte kuil van zijn verdoving opklom, alles met de ogen, de zintuigen en het verstand begrijpend, werd het hem duidelijk dat zijn leven sinds het gesprek met de drie hooggeplaatste Fransen in de tent veranderd was. Er kwam een voldoening over hem die hem naar geest en vlees weldadig vervulde. Massou en hij waren verzoend. Hij was verzoend met al zijn rasgenoten. Hij zag het aan de uitdrukking van hun gezichten; zij keken bezorgd, glimlachend of nieuwsgierig, en de achterdocht die hij voordien in hen had bespeurd, de afkeer en de wrevel waren nergens herkenbaar meer. Hij had daar uitgeput gelegen, maar de voldoening was zo strelend diep dat dit uren zo had mogen

duren. Massou had de anderen met een kort gebaar weggejaagd; David was alleen gebleven met de stokvechter, kijkend naar de breekbare hemel die in het gouden teken van de namiddag stond. Terwijl hij zich rekenschap gaf van het welbehagen dat hem ziel en zinnen doortintelde, had hij ook bespeurd dat zijn schouder inmiddels was verbonden; er was een zachte druk van zalf en welbevestigd linnen dat de pijn ophief. Hij begreep dat de blanke, die naast hem geknield had, een chirurgijn moest zijn geweest. Had Massou er voor gezorgd? Het kwam hem zo voor. Hij keek de reus aan en zei langzaam het Afrikaanse woord dat 'broeder' betekent:

'*Minoe' moto...*'

Massou beantwoordde blik en woord met zwijgende verlegenheid. Hij bewoog de bladwaaier een keer of wat en deed een poging om te spreken. David zag hoe moeizaam hij zich tot een zelfrechtvaardiging inspande, en weerde af: 'Het is goed...'

Zoals alles was, was het volmaakt geweest; hij had dit ogenblik voor eens en altijd stil willen zetten: de glans van de hemel; de geruchten van het kamp die door de afnemende passaat zachtjes werden vereffend, de aanwezigheid van die ander. Eindelijk boog zich Massou naar hem over, schraapte zacht zijn keel en vroeg: 'Je wist het dus?'

David knikte toestemmend.

'Ik wist sinds gisteren dat je mijn broer bent,' zei David. 'En sinds gisteren weet ik dat jij de *papaloi* op Justins plantage bent geweest!'

Over Massou's verlegen gezicht had een kleine trotse glanzing gespeeld.

'Goed... ik wist het al jaren. Maar ik kon het niet zeggen omdat ik niet zeker van je was. Je woonde op het herenhuis - ver van ons allemaal. Maar nu ben ik overtuigd, wij allemaal zijn overtuigd van je. En iedereen weet nu dat wij beiden zonen van Boucman zijn.'

David knikte weer.

'De volksrepresentant,' begon Massou eensklaps, als was er tussen hem en David al te veel vertrouwelijk gevoel gewisseld, 'heeft gevraagd waar hij tekeningen van je kon zien. Scipion had ze, en ik heb ze aan massa Hugues gegeven. Hij is een groot hoofdman. Hij is beter dan hij die zij generaal noemen.'

David had zich op de ellebogen opgericht.

'Mijn tekeningen...? Wat wil hij er mee? Heeft hij er iets van gezegd?'

Massou schudde het hoofd met een uitdrukking in zijn ogen, als betreurde hij het meer dan David dat de Fransman alleen maar nieuwsgierig gebleken was.

'Geduld moet je hebben,' zei hij. 'Hij zal ze rustig willen bekijken...'

Daarop was Aristide gekomen en had een Frans kookketeltje vol vleesnat gebracht, en wittebrood met gedroogde vis, en David had heerlijk gegeten; en kort daarop, vóór de schemering viel, waren de negers op aanraden van de Fransen teruggekeerd naar het kamp in de delling waar zij des ochtends de vrouwen, kinderen en ouden van dagen gelaten hadden, die niet onbeschermd mochten blijven, aangezien de Britten maar enkele mijlen verder weg in Point-à-Pître zaten, en er zeker kleine patrouilles in de omtrek waren, en ook omdat er in het Franse kamp geen plaats over was voor duizenden zwarten. Die avond waren van verschillende plantages nog veel meer negers komen opzetten. Er was een groot feest geweest; overal hadden vuren gevlamd, er waren geiten geslacht, men had zich te goed gedaan, gelachen en gebabbeld; later waren allen, tot aan grijsaards en besjes toe, gaan dansen. De hoofden zaten met Massou om een groot vuur, de nieuw aangekomenen keken met jaloerse eerbied naar de Franse wapens, die Massou en de zijnen al gekregen hadden; en een van de kampioenen had Massou tot een stokgevecht uitgedaagd waarbij de opwinding ten top was gestegen. De tam-tams hadden tot diep in de nacht door Davids slaap geklonken, want hij was bij al zijn geluk en bijna kinderlijke vreugde moe geweest en tussen de bedrijvigheid door telkens ingesluimerd, niet zonder dat hij zich bewust gebleven was van een rusteloos deinen en bewegen, dat gerucht en gezang, maar ook gebaar en dans had kunnen zijn... Hij had de hemel zien verbleken tot saffraangeel, zeegroen, melkwit, totdat de nacht plotseling het firmament besloeg met een warme blauwe nevel, waar een vonkenzwerm doorheen beefde, sterren en vuurvliegen... Hij was nog één keer ontwaakt om te bemerken dat de hoofdmannen met gevelde speren de oorlogsdans dansten. Massou was temidden van hen. Zij hadden alle kleren afgelegd op een gordel van papegaaien- en reigerveren na; hun lichamen waren met rode en grijze aarde beschilderd, in hun oren hadden zij grote koperen ringen, om hun nek een ketting waaraan de tanden van jagoears en haaien naast glasscherven en bloedkoralen glinsterden; boven hun voorhoofd wapperden vederbossen, waarschijnlijk van onschuldige vogels, maar bloedrood en schelgroen geverfd. Zij waren uitgelaten als iedereen, krijsten, lachten en zwaaiden de assegaaien, terwijl de tam-tam uitbundig dreunde... David had zich als een kind laten wiegen op de vreugde en saamhorigheid van deze honderden mannen, met wie hij zich nooit zó verwant had gevoeld. Diezelfde avond, zo hoorde hij later, hadden ook de Fransen in hun kamp gedanst en gezongen; zij hadden een nieuw lied met een refrein, waarin het woord ‘republique’ aldoor terugkeerde; en David verheugde zich om

de overeenstemming, die er onbewust tussen zwarten en Fransen scheen te bestaan.

De volgende dag was er krijgsraad in de tent van de volksrepresentanten. De negerhoofden met Massou aan de spits waren erbij uitgenodigd. Zij keerden terug, Massou dit keer in een werkelijke uniform, lichtblauw met witte tressen en epauletten, die hem om de schouders knelde tot de naden dreigden te zullen springen; en het was nog wel de grootste die men had kunnen vinden. De anderen droegen ook bandelieren, sabels en pistolen; en Bonny, die met zijn meester ter jacht placht te gaan, torste fier de nieuwste Franse vinding: het tirailleergeweer met de slanke kolf, een gevaarlijk wapen dat elk schot vrijwel trefzeker maakte. Zij allen hadden het vuurwapen bewonderd; Bonny, die een paar uur naar de Franse instructeur geluisterd had, beweerde dat de Fransen met dit wapen een tienmaal sterkere vijand konden verslaan; de roodrokken en aristocraten hadden enkel ouderwetse musketten. De republiek, zo zei Bonny, is niet alleen rechtvaardig; alle wijze mannen staan aan haar zijde en denken iedere dag een nieuw strijdmiddel uit; alle blanke medicijnmeesters bieden Frankrijk hun diensten aan. Hij schreed met fiere pauwentred, het geweer op de schouder, door het roerige negerkamp, en moest het wonder tot zijn grote tevredenheid telkens opnieuw aan andere groepen van nieuwsgierigen uitleggen.

Massou had ander nieuws dat hij David in vertrouwen vertelde: spoedig zouden de Fransen en Engelsen slaags raken. Nog enkele etmalen en de republikeinen, die nu de ligging van het land enigermate kenden en wier verkenners van de Britse posities rondom de stad en langs de Salée terugkeerden, waagden de aanval op fort Fleur d'Epée dat de haven van Point-à-Pître beheerste en met de verovering waarvan Hugues beginnen wilde, voor hij de zwakkere stellingen aantastte. Generaal Aubert was vrij somber gestemd geweest aangaande de vooruitzichten van een bestorming en Massou had uit de gesprekken van de generaal en de volksrepresentanten opgemaakt, dat de militair de hele onderneming eigenlijk donker inzag sinds hij bemerkt had dat er 10.000 man Engelsen op het eiland waren, en er naar waarschijnlijkheid nog evenveel onderweg van Martinique... ongerekend nog de versterking die de Engelsen al van de planters en andere royalisten op Guadeloupe ontvingen. Massou had betoogd dat die versterking nooit zo groot kon zijn, en dat daar dan toch tegenover stond dat er duizenden mannen aan zwarte hulptroepen bijgekomen waren. Hugues had de generaal, die aldoor met de plattegrond van de stad voor zich gezeten had, scherp aangevallen en gezegd dat het er om ging de Britten

vóór te zijn en dat het hem, welbeschouwd, geen snars kon schelen of er nog meer tegenstanders bijkwamen; hij had, zo zei hij, opdracht ontvangen van de Conventie om Guadeloupe te heroveren en te zuiveren, en hij dacht er niet aan die opdracht naast zich neer te leggen... De generaal antwoordde dat hij er natuurlijk evenmin aan dacht de orders van de Conventie te veronachtzamen, maar dat men zich tegenover een militaire overmacht geplaatst zag waarop men niet gerekend had; hij had echter ook gezegd dat hij de laatste beslissing aan Hugues en Chrétien overliet. Chrétien was opgestaan om te verklaren dat republikeinse deugd zich nimmer verloochent, in 't bijzonder niet als het gevaar dreigend is; en daarop was besloten het fort stormenderhand te nemen, omdat men de hoofdstad en haar haven in onbestreden bezit moest hebben. Nu kwam het er voor de negers op aan, besloot Massou, om te tonen dat zij evengoed konden vechten als de blanke soldaten, omdat het beter was de vrijheid zelf te verdienen dan haar geschonken te krijgen...

David luisterde niet zonder trots naar wat zijn herculische broer vertelde. Hij zelf wachtte met spanning het ogenblik af waarop hij met de soldaten tegen Britten en planters op kon trekken. Er was een soort blinde bezieling in hem die hem drong de jaren van slavernij door een grote daad ongedaan te maken, al besefte hij dat zij allen tezamen eigenlijk niets goed konden maken voor zover het 't verleden betrof; men kon misschien alleen zeggen, dat men nu een kans had het leven der nakomelingen dragelijker te maken... Er bestond bij dit alles, dat hij niet redelijk overwoog, maar als aandrift en overtuiging doorleefde, één vage zorg: wat was er met zijn tekeningen gebeurd? Hij begreep dat Victor Hugues nu geen tijd had, die te bekijken, of althans om er met hem over te spreken, - laat staan dat hij zelf getekend kon of wilde worden. David had brandend graag nog veel meer dingen willen tekenen, maar hij bezat de moed niet papier en krijt te vragen, evenmin als hij daartoe de tussenkomst van Massou durfde in te roepen. Hij dwaalde een paar keer door het Franse kamp en zag Chrétien en de generaal van verre, maar hij durfde hen niet naderen, en hij wist veel te goed dat voor hen op een afstand alle negers te vaak op elkaar lijken. De meeste tijd sleet hij bij zijn eigen volk, voornamelijk met de hoop dat hij tussen negers en negerinnen haar terug zou vinden, die in de ‘nacht van de vrijheid’ op de open plek gedanst had. Hij twijfelde er niet aan of de jonge vrouw was een *mamaloi* van de vaudoux, zoals Massou een van hun medicijnmannen was. Misschien waren zij zelfs de ‘koning’ en ‘koningin’ van heimelijke feesten. Hij dorst er Massou ook al niet naar vragen, zonder naar de geheimen van het zwarte genootschap

zelf te moeten vorsen die Massou natuurlijk strikt verborgen hield, en die hij, David, hoogstens te weten zou komen als men hem ooit de eer van een inwijding waardig keurde...

Het feit dat hij de danseres niet terug kon vinden werkte, met al de spanningen en roerige gedachten van het ogenblik, af en toe beklemmend op hem. Hij kon zich haar als hij de ogen sloot klaar en als op steen getekend voorstellen; maar wanneer hij haar met open oog en wakend in deze of gene dacht te herkennen, vervluchtigde die inwendige herinnering altijd opnieuw. Het kwam hem voor alsof veel van wat hem in de dagen vóór de algemene vlucht overkomen was nauwelijks meer was geweest dan een droom, want ook de jonge negerin kreeg de betekenis van een gedaante uit de droom. Wanneer David des avonds in het halfdonker van de natuur en in het halfdonker van zijn wensen en denkvoorstellingen geborgen lag, vroeg hij zich af hoe hij er toe gekomen was de naakte Liberté zo te tekenen dat de danseres er op lijken moest; hij bemijmerde in gelukkige en hoopvolle verwarring vaak wie er eigenlijk eerst was geweest, de vrouw van de tekening of de negerin die bij de tam-tams zo extatisch gezongen had.

Massou en hij hadden over de ‘vrijheidsnacht’ als bij zwijgende afspraak nooit meer met een woord gerept. David giste tennaastebij dat Massou de anderen wel eens kon hebben wijsgemaakt dat hij David alles had laten ‘vergeten’. Het eigenaardige was dat David inderdaad, buiten het beeld van de negerin dat dan alleen zin had in zijn dromen, weinig heldere herinnering meer bezat aan de dans en het lied van de bijeenkomst, alsof ook die tot de zonderlinge, nu ontastbare wederwaardigheden van een afgesloten bestaan behoorde. Het gaf hem een dubbelzinnige voldoening dat Massou zo veel meer bleek te zijn dan een plantage-slaaf met bruikbare spieren. Massou verstond iets van de Afrikaanse tovernij waarmee David vaak de spot had gedreven, en waaraan hij in zijn binnenste toch steeds vaag was blijven geloven. Hoe ver ging die heksenkunst, en voor en tegen wie werd ze gebruikt...?

V

Op de dag waarop de bestorming van het fort plaats zou vinden, kwamen zowel reguliere troepen als negers vroeg in beweging. Er waren strenge consignes gegeven ieder overtollig gerucht te vermijden, en de voorbereidselen tot de afmars voltrokken zich nagenoeg in een geruisloosheid

die door de slaap van de natuur alleen maar spokiger werd. De dauw had de zoete frisheid van een met pepermunt gekruide drank; er hingen ijle huiven over het landschap dat de bleekheid van kristalblauw en hagedisgroen kreeg. Boven de luchtstreek waar fort Fleur d'Epée en de hoofdstad lagen, stonden wolken als schimmen van een teder gebergte. De passaat was nog niet wakker, de zee glad, met zeepbeltinten waardoor af en toe een langgerekte schaduw trok; men wist dat daar haaien zwommen, ofschoon de gedachte aan levensgevaar nauwelijks opkwam. Kakatoes, kolibri's en toekans die de dag met hun hectisch getier vervullen leken verdreven, evenals de flamingo's die zich in de zône van de kustmeertjes verschanst moesten hebben.

Vóór de opmars van blanken en negers begon hadden de officieren en zwarte hoofdmannen een laatste bespreking; generaal Aubert gaf de beslissende orders. David die Massou tot in het kamp vergezeld had, zag nu ook Hugues voor het eerst in volledig tenue. Het hield het midden tussen dat van een militair en een beambte; de blauwe jas en laarzen schenen op soldatenrang te wijzen, maar de muts met geborduurde vrijheidssymbolen, het witte losse hemd dat als bij Chrétien over de jaskraag bloesde en behaagziek onder uit de slanke mouwen stak, waren des burgers. David liet hem niet uit het oog zolang de volksrepresentant zich buiten vertoonde. Hoewel hij naast de dorre, zwarte Chrétien en de divisiegeneraal nog altijd de kleinste was, zag hij er met zijn adelaarsprofiel en vierkante schouders verreweg als de gevaarlijkste van hen drieën uit, en David begreep waarom Massou veel meer vertrouwen in hem stelde dan in Aubert. Waarschijnlijk voelden de zwarten die een blanke niet alleen bezien, maar ook de voelhorens van hun instinct naar hem uitsteken, beter dan Hugues' eigen rasgenoten de kracht, die in deze korte gestalte was saamgebald. David mocht niet bij de besprekingen aanwezig zijn, in tegenstelling tot Scipion en Bonny die een rang hadden, en fier waren op het vertrouwen van de republikeinse opperhoofden. Toen Massou en zijn mede-aanvoerders na een kwart-uur uit de grote, bevlagde tent terugkeerden waar de staf ook voordien dagelijks bijeen geweest was, begon de zon de hemel helder te kleuren. De pasteltinten van het landschap werden hard; de zeemist trok niet meteen op maar werd zo transparant, dat David de twee Franse oorlogsbodems kon zien die zich tot nog toe schuil gehouden hadden achter de korte, bosrijke kaap van de Baie des Innocents: beeld en fantoom tegelijk.

Er was vastgesteld dat de Fransen het fort vanuit zee zouden aanvallen; de negers zouden het van de landzijde benaderen, langs de smalle paden

die tussen de moerassige kunstmeertjes doorliepen, en attaqueren zodra de scheepskanonnen begonnen te schieten. Het was nog altijd stil, toen Massou zijn manschappen liet oprukken. Terwijl de zwarte onregelmatige colonnes met hun willekeurige en primitieve bewapening - pistolen, pieken, oude cavalleriesabels, schermdegens en het tirailleergeweer van Bonny - de paden inschoven, nog steeds zwijgend of hoogstens met elkaar fluisterend, ontvlamde aan hun linkerzijde de eerste luchtige waaier van rood, geel en oranje die de nachtkleur uit de hemel joeg. In de zompen, nog kruidig en koel in de geur van wilde specerijen, vluchtten schildpadden en groene krabben, af en toe onderduikend in de stilstaande kolken. Amechtige mangroven rekten zich als een soort omgekeerde divi-divi's, doorstrengeld met wierachtig, druipend mos. De negers hadden eerst gelachen om de angst van de waterdieren, maar nu de zonnewarmte het water bereikte, walmde spoedig een brakke hitte van alle zijden op, en met de hitte wemelde het van zandvlooien om de voeten, terwijl zwarte en venijnige muggenzwermen de lichamen bestookten. Er werd gesist, gevloekt, met uitgerukte lissen gewaaierd; het baatte niet veel. Af en toe gromden de aanvoerders een aanmaning tot stilte. De rode hemel spiegelde zich in de geulen als een donkere bloedstroom. David liep dicht achter Massou en Scipion in de voorhoede. Boven hun hoofden vlogen de steltlopers op en ijlden in grote, blanke scholen vooruit om de nog slapende kolonies te waarschuwen. Doorlopend moesten de mannen stilstaan om de zandvlooien van hun benen te slaan. De lasten van de opmars begonnen pas.

Zij hadden misschien een uur gelopen toen Massou bleef staan, luisterend op zijn dierlijke, gespannen wijze. Er was nu een veelheid van gerucht - vogels, aanwakkerende wind, bewogen heesters. Massou luisterde niet lang. Hij dook, met een brede handbeweging naar degenen die achter hem liepen. Alles dook. Toen Massou na een paar lange, door insektenbeten en hitte verergerde minuten half op de hurken verder schoof, kropen ook de anderen. Bonny hield het tirailleergeweer krampachtig onder de oksel gekneld, de zwarte vinger aan de trekker. Vlooien en muggen vielen met heftiger belustheid aan, nu de gesmoorde bevelen om geen kik meer te geven ook een einde aan het waaieren hadden gemaakt.

Het moeras vóór hen verdichtte zich tot een woeste rijkdom van luchtwortels; zeedennen staken hun sombere bezems boven een warreling van druipmos en waterkers, op hun beurt overvleugeld door een enkele donkere moerascypres. Het was een eiland van groen, een ware verschansing van loof, stammen en twijgen. Terwijl David gespannen keek, merkte hij

er een aantal rode vlekken op die onregelmatig bewogen. Het konden geen bloemen of bloesemende heesters zijn, daarvoor was het rood te levenloos. Toen bedacht hij dat de Britten rode uniformjassen droegen. Hij klemde de pas geslepen en gladgeschuurde sabel in de hand, niet eens beseffend hoe er sinds weinig etmalen een volkomen verandering ook in hem geboren was. Met hoeveel vreugde zou hij nu niet het vuurwapen gehad hebben dat Justin hem mee had gegeven, toen hij de brieven bezorgde en waarvoor hij destijds werkelijk bang geweest was. Nu had hij alleen de sabel. Hij popelde om het wapen te kunnen gebruiken; hij verwachtte elk ogenblik het teken tot de aanval. Maar Massou liet opnieuw halt houden zonder de kruiphouding van zich of zijn mannen er aan te geven. David zag hem achter de hand een kort gesprek met Bonny voeren; Bonny luisterde met de ogen dicht en een sluw klein lachje. Daarop sloop hij door de stilliggende, wachtende gelederen, die nu ook begrepen hadden dat er tegenstanders in de omtrek moesten zijn en waarvan de voorsten de rode rokken zeker ook hadden gezien.

Het duurde lang, voor David begreep, wat Massou van plan was. Hij bemerkte het pas toen hij op een ver pad, op gelijke hoogte als waar hij zich bevond, een metalen flits gewaar werd die weer verdween, om telkens op te duiken waar een gaping in het moerasgewas kwam. Het was de loop van Bonny's wondergeweer. Toen David nauwlettender toekeek, zag hij de zompige struiken grilliger deinen dan de hier getemperde wind scheen toe te laten. Er kropen dus daar ook negers. Massou maakte een tang; met twee levende grijparmen zou hij de Britten achter hun dichte groene wand omsingelen.

Weer duurde het een tijdlang voor Massou het behoedzame teken tot verder schuifelen gaf. De beweging van Bonny en zijn mannen, evenwijdig met de hunne, bleef het verre groen verontrusten. Af en toe tilde David het hoofd, om te zien dat zij maar uiterst langzaam vooruit kwamen. De insektenplaag was zo onduldbaar geworden dat hij er naar hunkerde op te springen en het gebroed in een dolle ren af te schudden. Iedereen scheen er naar te verlangen. Maar weer liet Massou de troep stil liggen als moest hij voordien draagwijdte en snelheid van zijn sprong ernstig berekenen. David stiet Scipion die voor hem gehurkt lag in de zij.

‘Kunnen de Britten niet begrijpen, dat er mensen in de buurt zijn?’ vroeg hij zacht, toen Scipion omkeek.

Scipion sloeg de blik omhoog waar David naar verstoorde vogels wees.

‘De Britten verstaan de tekens van dit land niet. Ze zijn nog te kort hier.’

Massou keek woedend om bij het horen van de stemmen, en David die nog meer had willen zeggen zweeg. Hij wachtte opnieuw met de anderen, kijkend waar Bonny zich bevond. Het tirailleergeweer blonk bij tussenpozen vluchtig en steeds verder weg, totdat het achter de plek verdween waar de Engelsen zaten. De omsingeling voltrok zich.

David onderging het als een bevrijding toen Massou, bij het horen van een gerekte reigerkreet, opsprong en met het pistool in de hoog geheven vuist begon te rennen. Scipion rende, David rende; achter zich hoorde hij het klakken van honderden ongezoolde voeten op het leempad. De negers achter Massou schoten door het moerasgewas als een meute van jachthonden. Niemand uitte een kreet, alleen riet en struiken maakten een driftig zwiepend geluid. Zij naderden snel de verschansing van de tegenstanders die eindelijk, eindelijk bemerkten dat er onraad was. Schrille, waarschuwende stemmen klonken onder zeedennen en waterkers; David hoorde niet wat er geroepen werd, er moest verwarring onder de aangevallenen heersen, de rode rokken bewogen zenuwachtig. Daarna doken de Britten, zich van de schrik herstellend, in het groen; en terwijl de negers nu bij tientallen door het water plonsden, omdat het moeraspad te smal was voor allen, volgde een salvo uit de musketten, waarbij ver in de omtrek de watervogels omhoog wervelden. David hoorde het zoeven van de kogels, volstrekt niet bewust van gevaar, tot hij naast zich iemand zag vallen. De neger viel met één hand aan de getroffen keel, de andere gebald. Het water sloot zich rimpelend over hem. David zag Massou ver voor zich uit. De stokvechter schreeuwde een bevel, de negers doken in het groen of in het water; een tweede salvo van de musketten volgde. De Britten schenen nog niet gezien te hebben dat Bonny en zijn manschappen van de andere zijde kwamen aangerend, totdat een enkele ontdane stem uit hun midden opklonk.

'*Look behind you! Blacks... everywhere!*'

Een van de Britten stak het hoofd omhoog. Een lange neger, vlak voor David uit het water rijzend, drilde haastig zijn piek en slingerde het logge wapen weg als een assegaai. Het suisde langs het hoofd van de Engelsman en schoot blijkbaar de grond in; tussen takken en pluimen zag David het rechtstandig trillen van de schacht. De Engelsman was al weer verdwenen, maar er klonken toch uit hun schuilhol kreten van pijn: van alle kanten begonnen de zwarten hun werptuigen te slingeren. De negers naderden het groene eiland van alle zijden, - een nauwer, maar ook kwetsbaarder wordende kring. Toen het derde musketsalvo viel, tuimelden verscheidene zwarten. Het was het laatste schot dat de Britten losten.

Weer hoorde David de keelstem van Massou: ‘stormen!’ gevolgd door een furieuze toedrang van negers die langs en over elkaar sprongen, om de blanken op het eilandje onder hun aantal te overstelpen. Toen David de plek bereikte waar de Britten verschanst gezeten hadden, was het handgemeen in volle gang. De roodrokken vochten verbitterd, maar de negers waren ver in de meerderheid; er was geen ruimte voor de tegenstanders meer om zich te weren; ten overvloede schreeuwde Massou dat men zich van hun musketten meester moest maken. Het duurde geen twee minuten of de patrouille was ontwapend en gevangen. De Engelsen stonden met stugge, ontvelde en bezwete gezichten in de dichte kring van zwarren, waarvan de voorsten de musketten dreigend onder de arm hielden, die zij als schietwapen niet eens konden hanteren maar waarmee zij ook bereid waren te slaan. Massou nam de tegenstanders, wier zwierige rode frakken vrijwat gehavend waren, enkele ogenblikken onbeweeglijk op, als gunde hij hun tevens de gelegenheid zich er van te vergewissen dat zij door een troep verachte slaven overweldigd waren. Daarna trad hij op een van hen toe die gouden epauletten en een gouden streep op de mouw droeg, vatte hem bij de borst van zijn tuniek en trok hem bij de anderen vandaan.

‘Jij bent de hoofdman?’

De Engelsman, over wiens voorhoofd een diepe snede liep waarvan hij met zijn zakdoek het bloed trachtte te stelpen, keek Massou van onder lage wenkbrauwen aan en zei niets. Massou schudde hem.

‘Waarom zeg je niets? Spreek je geen Frans?’

De Britse sergeant opende de mond.

‘*Frans* versta ik en spreek ik. Jouw nikker-bargoens ken ik niet.’

Het was duidelijk dat de Brit Massou niet alleen zeer goed begrepen had, maar dat hij ook van plan was de zwarten zijn grondige minachting te laten voelen. Scipion grauwde iets en hief de vuist om de Brit in het gezicht te slaan. Massou ving de slag met snel voorgeschoven arm op.

‘Wacht...’ zei hij, ‘wij zullen hem anders laten zingen.’

Hij greep de beide bovenarmen van de Brit met zijn machtige handen en wrong ze op 's mans rug. De Engelsman werd bleek en klemde de lippen op elkaar. Het bloed uit de voorhoofdswonde liep in een dunne straal tussen zijn ogen en langs zijn neus, om op de rode frak te vallen.

‘Ik zie, dat wij elkaar heel goed verstaan,’ zei Massou, en David hoorde de woede in de schijnbaar kalme woorden.

‘Ik heb een paar belangrijke vragen. Waar ligt de naastbijzijnde Britse post?’

De Britse sergeant keek Massou aan zonder antwoord te geven. Massou's handen nepen harder. De Brit gaf geen krimp. David voelde een vaag respect voor de gepijnigde, alhoewel zijn instemming geheel met Massou was. De andere gevangenen keken ongerust toe; de negers zwegen met een soort triomfantelijkheid die David als een speurbare bedreiging onderging.

'Hij heeft zijn tong verloren,' zei Scipion.

Massou lachte genadeloos.

'Zijn tong verloren? We zullen zien.'

Plotseling drukte hij de Brit door een achterover wrikkende beweging ter aarde, zette hem vliegensvlug de knie op de borst en brak hem de mond open. De Engelsman steunde een keer, toen Massou hem de hand in de mond stak en de tong probeerde te grijpen.

'Hij héέft zijn tong,' zei hij, tegen de andere negers gekeerd. 'Ik voel hem!' Hij wierp het hoofd in de nek en lachte. Uit de rijen van de negers steeg een honend gelach. Massou liet de tong van de Engelsman los en sloot de handen om 's mans keel.

'Je hebt geen tijd tot nadenken, massa mussieu',' zei hij, de gevangene heen en weer schuddend. 'Wij hebben nog meer werk vanochtend. Ik moet weten of er nog meer van jouw soort in het moeras verschanst zitten. Je kunt me antwoorden, want je tong is er nog steeds.'

De Engelsman sloot de ogen. David wendde de blik af van het bebloede, vertrokken gezicht. Niemand zei een woord. Massou liet de Engelsman onverwacht los, stond op en zei: '*All right.*'

Het was waarschijnlijk de enige Engelse zinswending die hij kende. David keek bevreemd wat Massou zou gaan doen. Massou nam het pistool uit de bandelier, rukte de liggende Engelsman met één greep omhoog, tot hij hem op schouderhoogte voor zich had, hield hem op een armlengte van zich en schoot hem door het hoofd. Hij hield de gevangene nog enkele seconden vast, alhoewel het duidelijk was dat de man niet meer leefde, en wierp hem toen met een snauwend geluid tussen de andere Britten, die roerloos en met witte gezichten hadden toegekeken.

David verliet stil de plek waar hij met zoveel strijdlust naar toe gerend was. Misschien had Massou gelijk, alhoewel het hem voorkwam dat men zo niet met gevangenen om kon springen. Toen hij op een afstand staande weer omkeek, zag hij Massou en Bonny met de overgeschoten Engelsen praten. Vlak daarop wees Massou een aantal mannen aan die zich rondom de gevangenen schaarden en hen, terwijl de negers hun kring openden, met zich meenamen, blijkbaar om ze terug te brengen naar het Franse

kamp. Andere negers waren in het moeras naar hun getroffenen aan het zoeken; ze legden ze op draagbaren van snel gekapte takken en droegen ze achter de gevangenen aan, die één gewonde hadden, die niet lopen kon en met de armen om de schouders van twee kameraden geslagen weghompelde. Het scheen dat men de dode sergeant eenvoudig liet liggen.

Het duurde enige tijd voor de negers opnieuw verder gingen. Massou en Scipion liepen voorop, in een nog gramstorig stilzwijgen. David begreep dat zij uit de Engelsen gekregen hadden wat zij wilden weten. Hij voelde ternauwernood meer de woede van de insekten, zo hield hem de vraag bezig of Massou gerechtigd was te doen wat hij gedaan had. Hij bemerkte maar terloops dat het moeras geleidelijk ten einde liep en uitmondde in een rietveld waar enkel wat verspreide eucalypten stonden, de overgang vormend naar de gordel van geboomte die de buitenrand van de stad omgaf. Het terrein begon hier nadrukkelijker te stijgen, met brede glooiingen loodrecht op de kust, wier leem en mergel onder de voet in kalkrots overging. Tussen het schraler groen en de doornige struiken zouden Massou en zijn mannen zich voorlopig moeten verbergen.

Terwijl de negers, nu weer verenigd tot één uitgezwermde, brede colonne, door het stijgende landschap schoven, sloeg een verre torenklok, en David bemerkte, opschrikkend, dat Point-à-Pître reeds aan hun rechterzijde lag. Dunnere klokkenstemmen gaven het antwoord. Hij herkende de slag van St. Louis, en de klok van de Municipalité; de andere parochie-klokken had hij nooit goed leren onderscheiden. Het was tien uur in de morgen. De hitte was nog niet volslagen, maar zij beloofde de dag tot een ware oven te maken. David was om allerlei redenen blij dat zij uit het moeras vandaan waren. Er dreef haast geen wolk; wat des ochtends voor zonsopgang als een luchtig gepenseeld sneeuwgebergte boven de stad had gehangen, was tot dons verstrooid. De wind blies zwakker dan de vorige dagen. David vroeg zich af of de Franse oorlogsbodems genoeg zeil zouden kunnen bijzetten. Toen dacht hij weer aan het gezicht van de Engelsman die Massou door het hoofd geschoten had. Hij had er Massou het liefst over willen aanspreken, maar ofschoon deze hem tijdens de tocht een paar maal met de ogen gegroet had, had David de indruk als was Massou op deze dag onbenaderbaar. Hij liep tussen de anderen door tot hij Scipion op zij kwam, en vroeg hem op een ondertoon als voorheen: ‘Wat, als onze mannen met de gevangenen ontdekt worden?’

‘Door wie?’ vroeg Scipion onwillig.

‘Stel, dat er nog meer soldaten in het moeras waren, die de schoten hebben gehoord en poolshoogte gaan nemen?’

Scipion trok verachtelijk de zware lippen op.

‘Er zijn geen soldaten meer in het moeras.’

‘Hoe weet je dat?’ vroeg David, ofschoon hij zich voor kon stellen hoe Scipion aan zijn wetenschap kwam.

‘Omdat de andere gevangenen hun tong wél wisten te gebruiken,’ zei Scipion en knipoogde.

Massou die enkele passen voor hen uitliep bleef staan, en vroeg over welke tongen zij het hadden. David, die blij was dat hij Massou toch te spreken kreeg, herhaalde wat hij tegen Scipion had gezegd. Massou en Scipion keken elkaar aan; Massou klopte David op de schouder.

‘Maak je geen zorgen. Onze broeders zijn veiliger in het moeras dan de blanken... En áls de Britten gelogen hebben, en ze worden toch overvallen...’

Hij maakte een snijdend gebaar met de vlakke hand langs de strot. David bespeurde de stille ontzetting die hem ook bij de aanblik van Massou's meedogenloosheid jegens de sergeant had beklemd. Hij keek naar de grond terwijl hij zei: ‘Als ik het wel heb, bestaat er bij de blanken een afspraak, dat men gevangenen niet mag doden...’

Hij hoorde Scipion aan zijn andere zijde op zijn grauwende wijze lachen.

‘De volksrepresentant heeft inderdaad zo iets gezegd,’ zei hij. ‘Hij is een wijs man en hij kent deze eilanden. Maar hij kent óns toch niet goed genoeg... Trouwens, onze mannen weten, wat ze moeten doen.’

David keek naar Massou om te weten wat deze dacht. Massou knikte grimmig.

‘Waar zou Toussaint Louverture zijn,’ zei hij met gedempte nadruk, ‘als hij de royalisten en planters gespaard had? De blanken dorsten naar ons bloed. Was je er niet bij toen die Engelse schoft mij te woord stond, - of liever niet te woord stond? Misschien sparen blanken blanken; dat moeten zij weten. Maar ons zwarten ontzien ze niet. Waarom zouden wij hen sparen... als de nood dringt?’

‘Ik heb geen ogenblik geweten, dat de nood drong,’ zei David. ‘Wat die aanvoerder niet wilde vertellen, had je van de soldaten te weten kunnen komen.’

Massou scheen verbaasd.

‘Hoe kun je het zeggen?’ zei hij tenslotte. ‘Ze spraken toch pas toen ik een voorbeeld had gesteld?’

David zweeg en Massou leek ietwat verlegen te worden onder dit zwijgen. Hij keerde zich van David af, zodra hij zag dat Bonny wenkte, en

David die hem nakeek maakte uit de snelheid waarmee hij weer naar de voorste gelederen liep op, dat Massou blij scheen te zijn dat het onderhoud achter de rug was. Misschien had Massou toch gelijk. Wat hij over blanken en zwarten gezegd had, was waar. Maar er bleef een duister waarschuwende onzekerheid in David, telkens als hij aan de gedode Engelsman terugdacht.

Op dit ogenblik richtte Massou zich aan het hoofd van de troep op en gaf het sein stil te staan. Allen hurkten op de gruizige hellende bodem, die het natuurlijk bastion rondom de haven vormde. Massou en Bonny kropen naar de rand waar nog wat verwrongen mimosastruiken met fladderend, geel gebloemte leven uit de kalk trachtten te zuigen. Een tijdlang tuurden de twee mannen, bij wie Scipion zich na enig aarzelen evenzo had gevoegd, naar beneden, alvorens zij wenkten dat ook de anderen konden komen.

Binnen enkele minuten hadden de negers zich verspreid langs de gehele bovenzijde van de kom, in wier diepte fort en haven lagen. De binnenrand van de kom was niet overmatig steil; er daalden een aantal ‘geitenpaden’ naar de kustweg die, vol met de David zo bekende sporen van ossenkarren, langs de voet van de rotsen met een buitenwaartse bocht naar de stad leidde. Aan een smalle loopsteiger in de baai, onder de schaduw van het fort, waren negervrouwen bezig te wassen; grote strooien korven met bonte kledij stonden langs de oever. De gestalten van de vrouwen waren sierlijk en scherp besneden, vanaf de rotsen gezien. Helder nog, maar al veel kleiner, waren ook de gedaanten van soldaten op de verdedigingsranden van het fort. Rondom een lomp, rond en zwaar gemetseld hartstuk stak het fort drie punten, in de stijl van Vauban, naar zee uit, de toegang tot stad en baai breed bestrijkend. Het wekte van bovenaf de indruk als had men verzuimd een eens begonnen ster te voltooien, omdat aan de stadszijde geen donjons en spitsen waren aangebracht. Achter het fort was de eigenlijke haven met een drietal ver in zee lopende steigers. Er dobberden een paar Franse, scherpgesnavelde brikken, veel Caraïbische vissersboten, sloepen, een ééndeks Engels fregat, welks masten die van de brikken in slanke gerektheid overtroffen, en wat kleine handelsschepen van uiteenlopend model. Smalle laadsteigers liepen van de hoofdsteiger naar een kade waar nauwelijks bedrijf van belang viel te bespeuren; een enkele blanke, enige tientallen negers. Het was duidelijk dat het verladen van de suiker deze dag en wie weet nog hoeveel dagen volkomen stil lag. David herkende met een zwakke ontroering de rij van hoge, geschonden palmen achter de laadkade, die het begin vormden van de

door een bijna gesloten loofdak overwelfde, oplopende straat, leidend naar het pleintje waaraan Bastiats huis gestaan had... Vandaag geen tijd voor Bastiat. Hij vermeed het in de richting van de stad te kijken, en nam weer het beeld van de haven, schijnbaar vreedzaam en lichtelijk van hitte trillend, in zich op. En weer keek hij naar het fort, het middelpunt van dit beeld. Het zag er in vergelijking met de kade en haar lage, roodgedakte, witgekalkte huisjes grimmig uit, - een sterkte, waarvan men zich afvroeg of men ze werkelijk bestormen en innemen kon. Op het ronde middenstuk stond een vlaggestok, waaraan twee vlaggen boven elkaar wapperden: de Union Jack en daaronder, zonder pardon, de oude koningsvlag met de leliën, waarschijnlijk uit een ietwat twijfelachtige hoffelijkheid jegens de royalistische bondgenoten op het eiland gehesen... De negers rondom David lieten hun ogen aandachtig langs het uitzicht gaan. Sommigen van hen waren hier misschien nooit geweest, vooral zij niet die van de plantages in de uiterste noord- en oostpunten van La Grande Terre afkomstig waren. Hier was nu de sterkte van de blanken, het ‘grote stenen huis’ dat vuur kon spuwen. En de aanblik van de vele rode rokken bewees dat het bewoond was ook, zoals de kleine, zwarte kartouwen op hun rollende onderstukken, achter de borstweringen opgesteld, bewezen dat vuur en lood aanwezig waren...

David voelde bij de gedachte aan de naderende strijd een trekken in de maagstreek dat hem onrustig stemde. Zijn onrust nam op onverklaarbare wijze toe, toen hij naar Massou keek. Massou, in zijn blauwe, betreste uniform die door de moerastocht en de schermutseling met de Britse patrouille niet geheel vlekkeloos meer was en ook ietwat verwrongen aan zijn steeds indrukwekkend lichaam zat, keek als de anderen naar het fort. Fleur d'Epée. David zei zachtjes de hoofse, bloemrijke naam die een soort verbintenis van rozen en floretten scheen voor te toveren, volstrekt niet van toepassing op de lompe citadel daar beneden. Het had er veel van of Massou het tegelijk met David bedacht, want om zijn mond speelde een lachje van geringschatting, maar tegelijk was het gezicht van de zwarte commandant vragend. Of stelde het fort hém een vraag...? In Davids maag duurde de zwaarte van de onrust, zolang zij daar stil lagen en keken en wachtten waar de soldaten van de Conventie bleven. Af en toe verschoof David de blik van wasvrouwen naar kade, van kade naar zeevaarders en vissersboten, om ze steeds weer terug te laten keren naar het fort en de uitstekende rotspunt, die zich boven de zeeweg tussen het verschiet ter linkerzijde en de baai oprichtte. Hij had het misschien twintig keer en vaker gedaan, steeds in dezelfde volgorde, - de klokken hadden al

opnieuw geslagen, - toen de Franse oorlogsschepen zichtbaar werden.

Ze voerden geen vlag en zeilden, Davids vrees voor windzwakte logenstraffend, het uitzicht zo bevallig binnen als gold het een spelevaart. David zou ze uit tientallen schepen herkend hebben. Hij stiet Bonny aan en wees hem de vaartuigen; en Bonny die naast Massou lag stiet deze aan, maar Massou maakte een kort hoofdgebaar dat hij de oorlogsbodems al gezien had. Een gesmoorde, weer verlopende opwinding fluisterde door de zwarte gelederen. Massou leunde op de ellebogen als verwachtte hij elk ogenblik het teken tot de aanval. De Franse schepen gleden langzaam naderbij onder het volle, schitterende gewicht van hun zeilen. Op het fort liepen de soldaten in kleine groepen bijeen; zij wezen ook, en een van hen, klaarblijkelijk een officier, bracht zijn kijker naar het oog. De Franse fregatten, die nu de bocht naar de haveningang namen, gingen door de wind; de manoeuvre werd feilloos uitgevoerd, en door allen als een schouwspel genoten. Maar terwijl de schepen zwenkten, schoot het ene snel langs het andere, door het de wind uit de zeilen te nemen en in het verlengde ervan terecht te komen; zij keerden beide de stuurboordzijde naar het fort.

Op de borstweringen van Fleur d'Epée kwam men eensklaps in actie; de negers hoorden verraste en gejaagde uitroepen, de soldaten liepen enkele tellen door elkaar en namen toen hun plaatsen in; de kanonnen werden naar de schietgaten gereden. De operatie was nog niet volbracht, of in de lange tweedeksscheepswand, die de Franse oorlogsbodems vormden, klikten vierendertig luiken als hoekige, zwarte oogholten open; in elk oog verscheen een koperen pupil; uit elk van de pupillen schoot een rosse straal. Waar het geluid van de vuurmonden en hun echo elkaar op het water, tussen de rotsen, kade en fort tumultueus ontmoetten, stegen vierendertig bruine, gebalde rookwolkjes boven de Franse wanten. Terzelfdertijd ging op beide schepen de tricolore in top.

Massou was overeind gesprongen. Hij scheen zich niet in het minst meer te bekommeren om dekking of geheimhouding. Zijn geweldig gezicht straalde. Hij wees naar het fort waar de kanonnen met jachtige snelheid gericht en geladen werden; zij hadden het salvo van de Franse vuurmonden nog niet beantwoord, of de koperen scheepsogen bliksemden voor de tweede keer. Massou maakte bijna een luchtsprong.

'*Sacré...*!' zei hij schor, alle heiligennamen verdraaiend die hem in zijn opgetogenheid invielen. 'De vervloekte roodrokken hebben hen zelfs niet verwacht...!'

Van het fort dreunde eindelijk het contra-salvo. Een scherm van woeste, kleine fonteinen sprankelde over het water van de baai, vlak voor de fre-

gatten die heftig wiegelden. De afstand was kennelijk te kort genomen. Op de bastions van het fort liepen de soldaten opnieuw wanordelijk dooreen. David bemerkte dat er toch projectielen op de Fransen terecht moesten zijn gekomen; in een van de zeilen brandde iets. De negers zagen hoe kleine figuren, donkerblauw als torren, in het want klommen om de brand te doven.

Terwijl fort en schepen elkaar met regelmatige, spannende tussenpozen bestookten, klepten er klokken in de stad. Langs de havendam renden mensen weg. De negerinnen beneden aan de baai hadden haar wasgoed en manden in de steek gelaten en vluchtten in de rotsen aan de overzijde van de zeeweg, om zich daar onder overhangend geboomte te verbergen. Uit de stad kwam zwak tromgeroffel: het garnizoen werd ontboden. David bespeurde in de hete atmosfeer de fijne, prikkelende bezieling van kruitdamp. Hij vergat de zwakte en onrust in zijn maagstreek door nieuwe verwachting: wanneer zouden de Franse oorlogsbodems sloepen uitzetten om het fort aan te tasten, - bovenal: wanneer dacht Massou het sein tot de bestorming te geven...?

Terwijl de vragen in hem draalden, schetterden vlakbij op de kustweg trompetten. De eerste seconden stonden de negers, waarvan de meesten Massou's voorbeeld gevolgd en hun lighouding er aan gegeven hadden, verstijfd. Toen zagen zij beneden zich, bij de kromming, blauwe uniformen. Massou balde de vuist en stiet Scipion met een uitbundige zwaai tegen de schouder, die hem de vreugdestoot even opgetogen terugbetaalde.

'De republikeinen!'

David vroeg zich haastig af wat er gebeurd was. Hij had de mannen van Aubert van de zeezijde en uitsluitend van boord der schepen verwacht. Het had er veel van of de blanke aanvoerders hun krijgsplan nog op het laatste ogenblik gewijzigd hadden. Beschieting van het fort door de schepen, - maar het gros van de manschappen langs de zeeweg brengen om de aanval veelzijdiger en gevaarlijker te maken? De witte slobkousen, de lange gevelde bajonetten beneden schitterden in de zon. Massou stond nog altijd wijdbeens, zijn gezicht glom van emotie en zweet; zijn grote handen beefden. Scipion, achter hem, wiegde zich trappelend op de tenen.

'Massou...! Waar wachten we op? De aanval is begonnen!'

Massou weerde af.

'Wacht, *waar* de soldaten aanvallen. Waar zij zijn, kunnen wij niet zijn... Wacht.'

Het opgewonden af en aanhollen van de Britse bezetting op het fort verergerde opnieuw. Een deel van de kanonnen werd naar de kustweg gericht. Op het Britse fregat, dat aan de havensteiger lag, werden in allerijl de zeilen gehesen. Het scheen een kleine zeeslag te moeten worden. Onder de dubbele tricolore vuurden nog steeds de koperen kanonnen, grommend beantwoord door de kartouwen van Fleur d'Epée. De walm van de explosies deinde langzaam boven de haven, askleurig, als hoestte een krater onder zee zijn rook omhoog. Op de kustweg verschenen steeds meer Franse soldaten. De eerste Britse kanonskogels kwamen tussen hen neer; zij weken op zij, sloten na elk schot de gelederen en betraden de waterstrook die fort en kustweg scheidde. De hele weg lag bestrooid met de houten cartouches, waaruit zij hun geweren geladen hadden. Bonny kon zijn opwinding niet langer bedwingen. Hij knielde op de rand van de kalkrots en schoot het nieuwe tirailleergeweer af. Hij deed het als had hij de hele ochtend op dit ogenblik gewacht. Het schot ketste ijl tussen de manse echo's van de kannonade en sloeg te pletter tegen de buitenste spits van het fort. Het was in het toenemend tumult nauwelijks aan te nemen dat de Britten er iets van hadden bespeurd; zij hadden de handen meer dan vol. Massou lachte met diepe borststem voor hij zijn cavaleriesabel uit de schede trok en, daar mee zwaaiend, naar de plek liep waar hij dalen wilde.

'*En avant... sacré*, *sacré!*'

Bijna zingend braakte hij een reeks van ontuchtigheden uit, terwijl hij een der paden begon af te dalen. De zwarten volgden juichend. Op de kustweg waar het schot van Bonny meer aandacht getrokken had, zag men de negers overal uit de rotsen te voorschijn springen en de helling in looppas afdalen. Sommigen lieten zich eenvoudig door de mergel neerwaarts rollen, anderen hielden elkaar bij een hand, een arm, een schouder vast en bleven op het pad. David had geen tijd meer naar blauwe of rode soldaten te kijken. Het gold heelhuids beneden te komen, bij Massou te blijven die zong en vloekte tegelijk. Van de zeeweg ging bij het verschijnen van de zwarten een luid hoera op. Vlak boven zich hoorde David het hamerend inslaan van kanonskogels; een wolk van steengruis en stof regende over de hoofden van hem en degenen die vlak naast hem waren. Toen rolden er twee, drie lichamen langs hem; een ervan sloeg tegen zijn knieholten en gooide hem bijna naar beneden. Hij greep zich aan een metgezel vast, en terwijl hij zijn evenwicht herwon, herkende hij in de getroffene die dwars over het pad bleef haken Aristide de stotteraar. Hij sprong over de uitstekende benen van de dode heen - want hij twijfelde

niet of dit geknakte lichaam borg geen leven meer - en voegde zich bij Massou. Hij kon nauwelijks meer afzonderlijke geruchten onderscheiden en bekommerde zich er ook niet meer om wat er op zee, op het fort of in de gealarmeerde stad gebeurde. Klokgelui, musketgeknetter, menselijk geschreeuw - wat deed het er toe? Het was alles opgenomen in de vaart van de aanval; het kwam er alleen op aan, zo te vechten als Hugues en Chrétien en de generaal het van hen verlangden. David landde op de kustweg aan, de laatste afdalende meters meer glijdend dan op zijn voeten staande, steeds kijkend naar de blauwe uniform die vlak voor hem uit om de breedste negerrug gespannen zat die hij kende. Nog altijd sloegen de kogels tegen de rotsen, maar de negers konden er al om lachen, - zij waren te hoog gemikt; de stug hanteerbare kartouwen konden het schietveld nooit zo behendig bestrijken als de negers het verlieten. David keek vol trots naar Massou, die zijn mannen met ongeduldige gebaren verzamelde. Scipion en Bonny wezen elkaar de achterzijde van het fort, waar een lange houten loopbrug naar de hoofdsteiger voerde en waar geen mens te zien was, omdat de Franse aanval van het front en opzij kwam. Terwijl Massou de mond sperde om het commando te geven, brandde een wolk van schroot uit het dichtstbijzijnde vestingbastion in de richting van de negers los. Nog steeds hield Massou de mond wijd open, maar het commando kwam niet. Massou's ogen draaiden in hun kassen met een schrille, smartelijke verwondering. Hij greep met beide handen naar het hoofd; de vrijheidsmuts gleed in zijn nek. David was met een paar sprongen bij hem. Massou stond nog altijd, maar voor David het zware lichaam steunen kon, maakte het een zwaaiende beweging in de heupen en viel voorover. David zag de diepe wonde in Massou's achterhoofd. Hij keek radeloos om zich; daar was Scipion. Ook hij moest Massou hebben zien vallen, want er was een korte kramp van ontsteltenis in zijn trekken. Maar hij kwam niet naderbij, als bezon hij zich wat er gedaan moest worden.

‘De loopbrug! naar de loopbrug...!’ hoorde David hem schreeuwen.

Tientallen stemmen herhaalden het bevel. Scipion liep, met het pistool in de vuist de zeeweg over, gevolgd door Bonny, gevolgd door allen. Tegen de helling bleven tien, twintig gekwetsten, misschien stervenden of reeds gestorvenen liggen. David knielde naast Massou en wentelde het lichaam moeizaam met het gezicht naar boven.

‘Minoe' moto...!’ smeekte hij. ‘Minoe' moto!’

Massou leefde nog. Hij hief de handen moeizaam naar de uniformjas en deed een poging, die open te trekken. David ontblootte de borst van de reus. De stem van Massou was als het kraken van papier:

‘Het medicijn...’

David begreep eerst niet wat Massou wilde. Massou's vingers woelden onder de blauwe tuniek, maar zo machteloos of een onzichtbare hand ze tegenhield. David keek of hij iets om de hals droeg. Hij ontdekte een witte draad. Hij haalde ze haastig in; aan het benedeneinde zat een giereklauw. Hij duwde de klauw tussen Massou's vingers, waarin al de weerstrevendheid van de dood was. Massou's oogopslag bleef er een van gekwetste, kinderlijke ontgoocheling. De lippen werden grauw. David voelde tranen; een oud en wijs en machteloos medelijden met het geloof van zijn broer die op de giereklauw vertrouwde. Weer klonk de stem die aan het scheuren van papier deed denken:

‘Ik had het kunnen weten... David... Er zat een zwarte vlinder op mijn hand... deze ochtend.’

‘Slaap, Massou,’ zei David.

Hij wist niet wat hij anders zeggen zou. Hij kon de blik van Massou niet langer verdragen. De hand die hij onder Massou's hoofd geschoven had, kleefde van dik, warm bloed. Hij dacht eensklaps aan het bebloede hoofd van de Engelsman. Hij had vaker doden gezien, voor korte tijd Braines nog; maar vandaag had hij voor het eerst mensen zien sterven. Het kleine, sidderende schokje dat door Massou's borst en hoofd ging was onloochenbaar. Massou, koning van de vaudoux. David trok de hand onder het hoofd van zijn dode broer vandaan. Ook de vaudoux waren niet sterker dan de dood, al had Massou misschien gedacht honderd jaar te kunnen worden. Ook Boucman was bezweken, en ook in het Afrikaanse oerwoud stierven de tovenaars.

David richtte zich op: voor hem uit liepen negers hard door het water van de baai naar de brug die fort en haven verbond. Zij klauterden langs het paalwerk, de eersten waren al op de smalle steiger, met sabels en pieken op de zware brug afstormend die aan het eind van de steiger was opgehaald. David sloeg langzaam het stof van de knieën, ofschoon er onder deze omstandigheden voor dit gebaar niet de minste aanleiding leek te bestaan. Hij keek naar de gevelde zwarten. Er lagen messen naast hen, op stokken gesnoerd, een enkel pistool; de grote ruitersabel van Massou lag dwars onder hem. David trok het wapen onder het op zij gerolde lichaam uit en lei zijn eigen sabel naast de hand van Massou. Hij wist niet goed, waarom hij het deed. Misschien is er toch medicijn en tovermacht in levenloze dingen als zij een sterke hebben toebehoord. Hij keek naar de giereklauw. Misschien hielp die ook om sterk te zijn. David begreep niet dat het de vertwijfeling om Massou was die hem nieuwe vurigheid gaf.

De kruitdamp en de voortdurende uitbarstingen van de tegen elkaar gerichte kanonnen, het hoera-geroep van de Fransen en het schelle gillen van zijn eigen kameraden riepen hem terug. Hij bukte zich snel, maakte de draad met de giereklauw los van Massou's hals en hing ze op zijn eigen borst, onder het baadje en de bandelier. Hij keek niet om naar Massou. Het fort moest genomen worden en David wist, terwijl hij de zwarten haastig volgde, dat het genomen worden zóu.

Deel III

I

David liep langzaam door de stad waar nog vele republikeinse vlaggen uithingen, ook al waren de daaraan bevestigde kransen merendeels verflenst en in de zon verschroeid. Hij liep in de schaduw van de knoestige, bronzig-grijze olijfbomen door de allee waar eens voorname blanken hadden gehuisd, van wier woningen de luiken nu gesloten en de jalouzieën neergelaten waren. Het slechte plaveisel onder zijn voeten was hem vertrouwd, de richting waarin hij ging was hem vertrouwd, en toch had alles nauwelijks meer dan de schimmigheid van een eerder gedroomde droom. Hij hoorde in de verte blanke en zwarte soldaten zingen, - het lied dat hem nu ook sinds dagen bekend was en waarvan de strijdbare weerklank in hem meetrilde, zonder dat hij zich nog rekenschap gaf van de woorden -:

... la république nous appelle,
sachons vaincre ou sachons périr;
un François doit vivre pour elle,
pour elle un François doit mourir!

Hij streek zich met de hand langs het voorhoofd als kon hij het spinrag van de onwezenlijkheid, dat zijn stemming befloerste, lijfelijk wegvegen. Hij liep niet zonder doel, maar hij verzette er zich uit een vage angst nog tegen dit doel te erkennen. Hij liep in de sporen van het verleden. Hij kende elke boom in deze olijven-laan en de korte, hellende straat, die hij nu insloeg en waar aan de top het koppig plaveisel in gladde, bezoedelde mergeltrappen overging; hij kende de huizen met hun scheefgezakte tuinmuurtjes, de omrankte portico's, de overstekende daken. Jaren en jaren her. Hij stond even stil bij de oude, gebeeldhouwde waterput onder wier pannen afdakje een bejaarde negerin en een zwart kind het wiel lieten draaien. Hier hadden toch broodvruchtbomen gestaan...? Men moest ze gekapt hebben. Maar de palmen, die de weg naar Bastiats huis begeleidden, waren er nog... Zij wiegden zich ernstig, ruig geschubd, de bast rafelde los als weleer; hun kronen waren verfomfaaid door zeewind en onvruchtbaarheid. Vandaag of morgen zouden ook zij omgehakt worden, voordat ze uit eigen machteloosheid vielen.

Het zingen van de soldaten was ver weg. Zij begonnen zich te verzamelen op het grote, met tuinen omgeven plein, dat nu Place de la République heette, en waar de officiële gebouwen aan lagen, die de meeste vlaggen en wimpels uitstaken en waar de nieuwe meesters zetelden. Ja, de republikeinen hadden de stad; en de stad was er anders van geworden. David had er nooit aan getwijfeld of Hugues zou in zijn opzet slagen. Hij schreef het gelukken van de eerste slag volledig aan de kleine volksrepresentant toe. Hij had Hugues vooraan zien gaan bij de inname van fort Fleur d'Epée, tot de borst in het water wadend; hij had hem waargenomen toen hij met zijn tirailleurs het royalisten-garnizoen van Point-à-Pître tegemoet rukte, dat bijeengedreven was om Franse republikeinen en opstandige negers te keren. David was niet meer met Hugues in aanraking geweest sinds het gesprek in de tent. Maar hij had hem vele keren nadien gezien, op de trappen van de Municipalité waar hij met Chrétien en de generaal de overwinnings-parade had afgenomen; onder de arcaden van het witte paleis der Assemblée, tussen Franse en zwarte officieren en nieuwe magistraten toen hij plechtig het Conventie-besluit afkondigde, waarbij de kleurlingen in de Franse koloniën tot vrije, gelijke broeders van het overig mensengeslacht werden uitgeroepen. Hij had er hand in hand gestaan met Scipion, die de plaats van Massou had ingenomen, en blanke en zwarte meisjes in het wit hadden bloemen voor de voeten van de vrijheidsbrengers gestrooid...

David had een onbegrensd vertrouwen in Victor Hugues. Het was misschien dwaas, zoveel menselijke verwachting te stellen in één man die even kwetsbaar was voor vijandelijk lood als iedereen; dwaas en gevaarlijk bovendien, waar de Engelsen nu de hoofdstad weliswaar kwijt waren, maar de overige sterkten van het eiland nog beheersten en zich op een lange oorlog voorbereidden. Zij legerden langs de brede, modderige Salée, die Basse Terre en Grande Terre scheidde - of als men wilde verbond - en waar heuvels en kreupelhout en ontoegankelijke slikgeulen hun gunstige posities verschaften. Zij hadden zich ook verschanst achter snel gebouwde palissaderingen op de hoogten van Berville, waar zij de zee aan de ene en de moeras-delta van de Salée aan hun andere zijde hadden. De Engelse versterkingen van Martinique waren aangekomen, en het laatste bericht, dat David van Scipion vernomen had, meldde dat ook troepen van Zijne Britse Majesteit onderweg waren vanaf St. Christophe. David wist dat Hugues niet minder hard dan de Engelsen aan het werk was om zich op strijd voor te bereiden. Terwijl blanken en negers nog feest vierden - en het was onmogelijk, de eerste overwinning niet te vie-

ren -, had de volksrepresentant zich opgesloten in een van de huizen, waaruit de aristocratie gevlucht was. David kende het lichtblauw gepleisterde, Spaans gebouwde huis; hij liep er dagelijks langs. Hij had op de veranda van de schaduwrijke binnenplaats, waar paarden en kleine, lichtgebouwde ijlkoetsen gestald stonden, de afgevaardigde van de Conventie een keer of wat gezien: op kurken muilen, in hemdsmouwen of in een luchtige kamerjapon, het slordige haarzakje in de nek, de benen ongekousd. Er waren altoos officieren bij hem, en er liepen altoos ordonnansen bij hem in en uit. Hij was ver, zo ver dat David zich niet eens afvroeg of hij de Fransman ooit weer spreken zou, en zelfs niet jaloers was op Scipion die aan vele militaire besprekingen bij Hugues deelnam.

Ja, de negers waren vrij, openlijk en erkend vrij, maar Davids voldoening was niet onbeperkt. Ze nam niet de neerslachtige gedachte weg aan de grafheuvel op de beplante hellingen aan de stadsrand, waar Massou in uniform en met Davids sabel tussen de vuisten met tientallen gesneuvelde Fransen en zwarten begraven was. De voldoening verdreef evenmin de onzekerheid die sinds de inname van de stad in David leefde; onzekerheid, omdat hij er niets voor voelde met het merendeel van de nu nog onder de stadsrook bivakkerende vrouwen en kinderen en oude mensen naar de plantage terug te keren, zodra het eiland door de republikeinen heroverd was. Omdat hij er evenmin iets voor voelde, de campagne mee te maken die Hugues beraamde. De moed ontbrak hem niet, maar hij wist heel wel dat hij geen soldatenbloed had, zoals Scipion en Bonny die met nieuwe uniformen en degens liepen, maar hun waardigheid niet alleen voor de pronk zouden gebruiken. Hij had weer willen tekenen en ook papier en krijt en waterverf ingeslagen, in dezelfde nederige winkel waar hij indertijd met Hatuey naar toe mocht, als zijn voorraden op waren. De oude man, die hem vroeger bediend had, zat in een rolstoel achter in de winkel; hij herkende David niet en kraamde kindse taal uit toen David hem aansprak. Achter de toonbank stond een stuurse, verslonste vrouw die geen antwoord gaf op zijn voorzichtige vraag naar de tegenwoordige bewoners van het huis Place Combats de Coqs, waar eenkeer de schilder Horace Bastiat gewoond had. Doof kon ze niet geweest zijn, want ze had ook zijn bestelling verstaan; of had ze hem die van de lippen gelezen, en bleef al wat de nering te buiten ging haar onverstaanbaar? Hij had, verdrietig geworden, geen moeite meer gedaan haar meer te vragen, ofschoon hij er naar hunkerde te weten wat er met het huis aan het pleintje der hanengevechten gebeurd was, voor hij zelf waagde ernaar toe te gaan, met eigen ogen te zien...

Hij had andere neringdoenden in de omtrek van het huis gepolst, maar ze konden hem niet wegwijs maken, op een oude touwslager na wiens lijnbaan zich achter de Rue des Palmiers tot aan de haven uitstrekte. De man herinnerde zich Bastiat heel goed en vertelde dingen van hem, die David aangrepen met heel de overmacht van losgewoelde jeugdgevoelens. In het huis, zo vertelde de touwslager, was niemand meer. Het was er mee gegaan als zo dikwijls in Point-à-Pître: stierf er iemand die kind noch kraai naliet, dan woonde in zo'n leeggekomen huis soms deze of gene scheepskapitein, deze of gene doortrekkende regerings-beambte tijdens zijn verblijf in de hoofdstad; maar omdat geen sterveling meer iets aan het onderhoud deed, was het verval van huis en huisraad onvermijdelijk, en als de buren er uitgesleept hadden wat zij konden gebruiken, meubels en keukengerei, linnen en zilver, sloot men de blinden en liet de behuizing over aan het knagen van de tijd. David herinnerde zich duidelijk de uitdrukking ‘rongement du temps’, die de ietwat plechtstatige, ouderwetse touwslager gebruikt had; het woord had hem een koud besef van vergankelijkheid en eenzaamheid bezorgd.

Op deze morgen had hij de voor de negers ingerichte kwartieren verlaten; terwijl de meesten zich naar de Place de la République begaven, op wier grazig middenstuk militaire oefeningen gehouden werden, was hij naar het doel gedreven dat hij zo lang angstvallig vermeden had. Hij kon zich het huis voorstellen en niet voorstellen, omdat zich voor het jongste beeld van een door zon een meeldauw en verwaarlozing aangeknaagd huis, dat de mededelingen van de touwslager bij hem opgeroepen hadden, de herinnering aan het levende, gelukkige verblijf van de leermeester schoof. Nu hij de Place Combats de Coqs naderde, werd de tegenstrijdigheid van die beide voorstellingen steeds drukkender in hem. Hij liep heel langzaam, eerst wennend aan de aanblik van de naaste omgeving. Het waren de bekende huizen met zonnedaken en veranda's, half verdekt door geboomte, de gevels bedolven onder de bloesemvlagen van poinsettia's en bougainvilléa's. Zij stonden daar lijdzaam, hun oorspronkelijk wit geokerd door de zon, langzaam verkalkend, de pannendaken nog meer verweerd, de jalouzieën nog verflozer. Eén enkele woning was pas geschilderd; roze en zeegroene wandvlakken achter de overdaad van levend groen. Het was lang geleden dat deze huizen werkelijk hanengevechten gezien hadden; misschien waren ze er ook nooit geweest. David haalde een keer diep adem na de klimtocht, alvorens hij zich uit het straatje waagde dat hem de blik op Bastiats huis nog verdekte. Toen sloeg hij vastberaden de hoek om.

Hij schrok eigenlijk niet toen hij het huis zag. Zo moest het wel zijn na wat hij van de touwdraaier vernomen had; zo moest het zijn nu het verleden met de oude schilder begraven was. Op een negertuinman na, die naast het fris geschilderde huis kweekbloemen stond te sproeien, en een zwerm zeezwaluwen die telkens tussen de bressen van de huizen wegscheerden en over andere daken terugkeerden, waren er geen levende wezens te zien. David liep langs het tuinmuurtje waarin vroeger een houten poort was geweest; nu zaten in de opening alleen nog de verroeste klampen waarop het poortje gedraaid had. De tuin was geen tuin meer, maar een chaos van alle gewas, dat slingert, kruipt en omarmt. De Adamsnaald, die een keer fier en vrij tegen de voorgevel gestaan had, was zo zwaar omsponnen met woekerplanten, dat men zich verbazen moest over de gave stam die zich uit die warreling omhoog rekte. Er was geen duimbreed aarde te zien; varens, wilde oleanderheesters en mimosa hadden de grond voor zich opgeëist. Zelfs de gemarmerde, vlakke stenen van het pad waren vrijwel overdekt. Het huis zelf leek alleen op wat het geweest was, omdat het de vorm en lijnen van het verleden bewaard had; maar de luiken en schilferende wanden hadden een andere, troosteloze kleur, als konden ook huizen ziek zijn. Een van de goten was vermolmd; het neerhangend houtwerk, dat men elk ogenblik ter aarde verwachtte te zien storten, deed denken aan een gebroken arm. Er waren openingen in het dak waardoor men de sparren zien kon; hele reeksen pannen ontbraken. Het was er doodstil, en David aarzelde aleer hij het pad opliep. Hij vermande zich en liep door naar de buitentrap; hij stond op het smalle ommuurde platform, waar rottend gebladerte van vele jaren in een van de hoeken zo dik was opgehoopt, dat ook hier de stenen haast niet meer te onderscheiden vielen. Hagedissen glipten langs Davids enkels weg; de drempel was beslijmd met slakken. David zocht naar de klopper, een eertijds fraai stuk smeedwerk, tussen twee zwierige koperen banden op de deur genageld. Verdwenen; alleen de vorm tekende zich nog op het doorkloofde hout. Hij stiet tegen de deur. Ze kraakte schor, en hij weifelde opnieuw. Hij dacht eensklaps dat het beter zou zijn geweest hier niet alleen te komen; hij had Hatuey bijvoorbeeld mee kunnen nemen. Maar Hatuey had het ook al te druk; hij had zijn koetsierswerk hervat en vervoerde nu, gekleed in een livrei met pijlenbundels en vrijheidsmuts, officieren en gedeputeerden van de nieuwe Assemblée in de koetsen van gevluchte royalisten. David had hem verscheidene keren door de straten der stad zien rijden, en elke keer had Hatuey, die zijn luiheid afgeschud scheen te hebben, hem onzegbaar trots met de zweep gegroet... Nee, niet met

Hatuey, noch met iemand anders. Als hij dit huis betrad, moest hij de moed hebben het alleen te doen.

Hij schopte tegen de deur en ze week zonder moeite. Het voorportaal was een grot, koel, vochtig en donker; zo donker dat David, na de schelle zonneschijn waarin hij totnogtoe verkeerd had, alleen dat stukje van de binnenmuur onderscheiden kon, waarop het buitenlicht viel. Het had een kelderkleur, de kleur van een gemetseld graf. David liep langzaam over de tegels die nog hetzelfde geluid onder zijn gevlochten sandalen maakten als vroeger. Hier moest de deur komen, de met rozetten en klassieke meanders gebeeldhouwde deur die voor hem het jeugd-paradijs ontsloten had. Hij kon de festoenen in het hout niet zien; hij vond ze met de vingers. Hij lichtte de klink als zou hij thuis komen, en betrad de ruimte die eens een atelier was geweest. Onder zijn voet piepte luid een losse plank. Het gerucht wekte nieuwe geruchten in een donker hol... snelle poten van ratten, een gefladder van motten en torren, wegschichtende kakkerlakken... Zijn hart klopte. Hij moest de kamer zién. Hij had het beeld van het oude atelier zo helder in zijn herinnering, dat het hem geen moeite kostte de weg naar de ramen te vinden. Zij sloegen naar binnen open. Hij wist het nog precies. Hij liep door een net van spinnewebben die hij vol afkeer van zijn mond en ogen veegde. Hij liet zijn hand langs het houtwerk glijden. Molmig, koud en wrak. Hij hoefde geen kruk om te draaien, geen haak los te wrikken; het ijzerwerk was al uit het hout gevallen. Hij duwde tegen de luiken en voelde het poederen van stof op zijn haar en schouders. Alles kraakte en knerste; de scharnieren kermden luid. Hij keek de kamer niet in voor alle luiken geopend waren; pas toen keerde hij zich om.

Het vertrek was niet triest, zoals de vliering van de d'Ogerons, waar zelden iemand kwam en waar hij soms een onbruikbaar geworden voorwerp voor eens en altijd had moeten opbergen, omdat het de bewoners van het negerdorp niet werd gegund. Dit was angstwekkend. Stof, kalk en molm, dikke spinsels van vuil, dat draperieën tussen plafond en wanden spande en in de naar binnen spelende wind een spookdans opvoerde. Er was vrijwel geen meubel meer. De lange werktafel op schragen was er, maar kruiken en tinnen borden, gereedschap en inkten waren verdwenen. In een verre hoek stond de divan met leeuwekoppen, langs wier donkergroen trijp eenzelfde spookweb sliertte. Een scheefgegleden prent in een afgebladderde gouden lijst aan de wand; David herkende de ets van Chardin waarop Bastiat zoveel prijs had gesteld, hij veegde voorzichtig de stoflaag weg en ontblootte het keuken-interieur onder gebarsten glas.

Geen mens had de prent blijkbaar de moeite van het meenemen waard gevonden, zoals men wel de ronde tafel, de stoelen op één na, die kapot was, de schildersezels, de rest van tekeningen en doeken had weggesleept. Op de grond waar David over zwamgedrochten en slakkesporen uitgleed, lag een koperen olie-lamp zoals die op schepen gebruikt worden. Onder die lamp had Bastiat des avonds gewerkt... David stapte over de omver gesmeten stoel met drie poten en gesprongen veren heen om de lamp op te rapen. Zij was dof van oxydatie en de val had haar diep geblutst. Hij zette haar op de werktafel. Hij keek van de wanden, waar het zachtgele, aan juchtleer herinnerende behangsel in vellen neerhing, voor zover het niet zwart vergaan was, naar het plafond. Bastiat had er indertijd in een speelse bui en om David het schilderen op natte kalk te laten zien, tropische scènes op aangebracht. Zij waren onherkenbaar. De opgezette dieren in de verre, donkere hoek, slang en kaaiman en vogels: verdwenen... Verdwenen alles, wat deze ruimte geheimzinnig en groots had gemaakt en dierbaarder dan alle plekken van Davids jongenswereld.

Hij duwde de deur naar de kleine kamer open waar Bastiat geslapen had. Het licht volgde hem op de voet, gleed brutaal langs hem en onthulde eenzelfde ontreddering als in het atelier, misschien iets minder hartbrekend omdat hier in het geheel niets meer stond, buiten een stapeltje boeken. David bukte zich. Een klein, in leer gebonden boekje dat er van alle nog het minst gehavend uitzag: ‘Pensées morales de Ciceron’... ‘dédiées au Roi’, las David onder de titel. Een woordenboek van de Académie Française; hij herinnerde zich hoe zuiver Bastiat op zijn taal geweest was en hoe die zorg hem zelf te stade was gekomen... Hij lei de boeken weg en woelde met de voet in de rest. Witte mieren krioelden te voorschijn en verspreidden zich als stralen van een cirkel naar alle kant. Uit de stapel gleed een boek dat David herkende voor hij het opengeslagen en de half weggevreten titel gelezen had: ...‘Déscript... s des Iles... ançaises de l'Am... que sous l... Vent’, en de schrijversnaam, die hij als kind aandachtig had nagesproken als de oude schilder die respectvol rollen liet: Moreau de Saint-Méry.

Een plotselinge zonderlinge woede overviel hem. Hij wist niet tegen wie hij ze richten moest. Hij richtte ze tegen deze ontheiliging, deze inbreuk van de vernielzuchtige natuur op de grootheid van een huis dat meer dan een tempel geweest was. Hij richtte ze tegen allen die hier in de loop der jaren binnengedrongen en voor niets gehuisvest waren, die alles doorsnuffeld hadden en wie weet, behalve tekeningen en tafelzilver en doeken, brieven en dagboeken hadden meegenomen - ‘ter herinnering’.

Er was hier niet alleen gestolen, er was misdadig met onvervangbare schatten omgesprongen. Hij trapte tegen de wand. Een korte lawine van spinnewebben, insekten en verdroogde mortel kwam neer. Hij liep terug naar het geplunderd atelier. De zon scheen onverbiddelijk in deze zwevende warreling van vergankelijkheid. David trok de luiken dicht en sloot de ramen, zover het ging. Hij had hier niets meer te zoeken. Hij had hier nooit mogen komen...

Toen hij weer onder het heet en open azuur van de ochtend stond, de verslapen huizen in het rond aanstarend, de zeezwaluwen boven zijn hoofd, had hij een ogenblik spijt het huis zo haastig verlaten te hebben. Er kiemde een gedachte in hem... een gedachte die hij welbewust terugdrong, omdat hij het gevoel had zich eerst van de indrukken der ruïne te moeten herstellen. Hij slenterde terug, dit keer niet langs het straatje met de trappen, maar naar de haven, om straks met een boog naar zijn kwartier terug te kunnen gaan. Hij vermeed het in de Rue des Palmiers de aandacht van de touwslager te trekken, ofschoon hij de man met een paar zwarte arbeiders op de lijnbaan bezig zag. Hij ging, aan de baai gekomen, in de schaduw van een lange loods staan, leunend tegen een suikervat. Matrozen en negers waren doende het Engels fregat op te kalefateren, dat bij de aanval op het fort werkelijk de strijd met de Franse oorlogsschepen had aangebonden en dat lek geschoten was. Op het fort waren Union Jack en leliënvlag voor de tricolore geweken, de bewakers in rode rokken voor mannen in het blauw. Alles bood zich in het licht scherp, schel en nadrukkelijk aan het oog; het was de werkelijkheid van de thans bestaanden, de nieuwe dag wiens wetten golden. David keek een tijdje naar het werk. Het spreet hem, dat hij zijn pas gekocht schetsboek niet bij zich had. Hij moest niet vergeten hier vandaag of morgen terug te komen, vóór de averij hersteld was. Hij liet zijn blikken naar de verre overzijde van de baai gaan, waar de bergkammen van La Basse Terre zich tegen de hemel kartelden. De rookpluim van Grande Montage of Couronne, hij wist niet precies welke krater, wuifde als een zachte paardestaart langs het blauw. Hij schrok op uit de aangename gedachteloosheid, die hem bij het zien van mensen en natuur begon te bekruipen toen hij hoefslagen hoorde. Paardestaart... Uit de olijven-allee daalde een ruiter naar de haven af. David herkende in de kleine soldatenfiguur met witte, linnen rijjas, ondanks het feit, dat het gezicht zich in de schaduw van een zonnehoed verborg, Victor Hugues.

David bleef roerloos in de schaduw staan; misschien leunde hij alleen wat zwaarder tegen het suikervat. De volksrepresentant merkte hem niet

op. Hij reed langzaam, inspecterend, langs de haven; aan de stand van zijn hoofd en zijn blik te zien leek het of hij de schepen telde. Hij stond stil bij het kalefateren en wenkte een van de opzichters naar de kade. De man kwam haastig; zij verwikkelden zich in een gesprek. Na enkele minuten steeg Hugues van het paard, bond het onder de oude palmen vast en liep met de opzichter naar het Engelse fregat. David volgde de korte, witte gedaante met de grote hoed, terwijl hij tussen een levende laan van respect door over het dek ging, hier en daar iets betastte, iemand aansprak. Tenslotte liep hij over de campagne en verdween in de achterdekskajuit. David wachtte geduldig tot hij terug zou komen. Het duurde vrij lang. Het paard schraapte de hoef langs de grond en knauwde, het hoofd bij tijden achterover werpend, op zijn bit. David zag dat het een prachtig dier was. Waar de stallen van de gedroste aristocraten al niet goed voor waren... Alle paarden ter wereld zijn voor mannen als Hugues niet goed genoeg, dacht hij.

Toen Hugues terugkwam, stond het dier onmiddellijk vol aandacht stil. Ook het paard herkent de kracht, dacht David. Hugues klopte het paard op de hals, bond de teugels los, steeg in de zadel en reed, nog eens de overige schepen monsterend, langs de haven. Weer kwam hij langs de plek waar David stond. Ditkeer bemerkte hij de zwarte in de schaduw; hij keek hem onder het voorbijgaan vluchtig aan en reed door. In David prikte de pijn van de teleurstelling; hij verliet de schaduw om Hugues na te kijken. Natuurlijk: alle negers lijken voor de blanke op elkaar, zoals zij voor ons een soort eenvormigheid hebben. Maar Hugues kon beter weten; Hugues had in de West gewoond... Het leek of de vertrouwensman der Conventie zich eensklaps iets herinnerde. Hij riep ‘haltelà!’ en terwijl het paard met een schokje stilstond, keerde hij zich in de zadel halverwege om. David kwam haastig naderbij. Hij zag Hugues' vorsende, heldere blik en voelde een jongensachtige blijdschap bij het plotseling herkennend: Ah! van de volksrepresentant.

‘*C'est bien vous*, *hein...!*’ zei Hugues. ‘Hoe is de naam ook weer?’

‘David, citoyen...’

‘David! Ik ben er weer... Ik zou je niet herkend hebben, zo stoffig ben je, als er niet iets in je houding geweest was...’ De sterke, blauwe ogen doorboorden hem en David werd er zich met bedremmeldheid van bewust, dat hij nog met vlokken rag en spinsel bedekt was.

‘Waarom ben je nooit meer op komen dagen? Je tekeningen liggen nog steeds bij mij!’

Davids verlegenheid nam toe.

‘Ik kon me indenken, citoyen, dat u andere dingen aan uw hoofd had dan mijn tekeningen...’

Hugues lachte.

‘Attente knaap... *Tout beau*, *Bucéphale*...!’ riep hij, het paard kalmerend dat de kop weer ongeduldig op en neer wierp. ‘Ja, verbaas je niet, David: hij heet naar het paard van Alexander, als je weet, wie dat was.’

David herinnerde zich de geschiedenis van Alexander de Grote in boeken van Justins kinderen te hebben gelezen.

‘Ik weet het, citoyen... Het is een schoonheid, uw paard.’

Hugues liet de hand door de manen glijden.

‘Vind je niet? Een paard om te tekenen... Kom, loop naast me, hij wil niet langer stilstaan en men moet zo'n nobel beest af en toe zijn zin geven... Je tekeningen zijn me zeer goed bevallen, David, al ben ik geen kenner. Het komt zelden voor dat een neger tekent; je bent de eerste in mijn leven die ik ontmoet. Je bent er des te belangrijker om.’

Een andere warmte dan die van zon en ochtend doorgloeide David. En jij, Victor Hugues, bent de eerste blanke die een neger belangrijk genoeg vindt om hem dat te vertellen, dacht hij. Hij keek de Fransman aan.

‘Merci, citoyen...’

Hugues boog zich onder het stapvoets rijden naar hem over en klopte hem op de schouder.

‘We moeten er nader over praten, David, maar niet nu. Ik heb ettelijke besognes zolang er nog een Engelsman op dit eiland zit. Maar morgen op de namiddag moet je bij me komen, na de siësta. Weet je, waar ik woon? *Bien.* Er schijnt niet veel te zijn dat je niet weet... *Au revoir*, vergeet het niet!’

Hij liet de teugels schieten, wuifde een keer achterom en reed verder in de matige galop die het paard scheen te begeren.

David keek hem na. De witte rijjas met wapperende panden, de inlandse hoed die alleen iemand dragen kon, die onder geen enkele omstandigheid, zelfs in zijn nachthemd niet, belachelijk worden kon. Alexander en Bucephalos. Ik moet de geschiedenis nog eens zien te vinden en overlezen, dacht hij. Als ik het wel heb, was ook Alexander klein van stuk. Een veroveraar die er nauwelijks rekening mee houdt wat de tegenstander doet, omdat hij volkomen in beslag wordt genomen door wat hij zelf najaagt. Mensen wie alles gelukt. Hij lachte in zichzelf en bleef staan. In de verte was Hugues' gestalte nietig op het grote paard, maar de hoefslag klonk haarscherp en overmoedig. *Prenez garde aux Alexandres*, *vous autres*

Anglais! David bleef staan tot hij geen ruiter meer zag en hoorde, en volgde bedachtzaam stadinwaarts.

II

Hij besteedde die middag en de volgende ochtend met het maken van een aantal schetsen aan de haven, zittend op de suikervaten. Af en toe was hij omringd door een kleine kring van nieuwsgierigen, negers en soldaten, die hun werk verlieten om te kijken hoe de zwarte kunstenaar opschoot. Het laatste wat David deed, was het maken van een grote tekening van de haven. Hij klom naar de rotsen waar hij zo kort geleden met Massou en de anderen gelegen had, wachtend op de komst van de republikeinen. De geitenpaden waren nog vol gruis, kogelgaten en gebroken heesters. Hij overwon de neiging om terug te keren en knielde, met zijn plankje op de knieën, onder de mimosa's, om de schets van het uitzicht op te zetten. Hij prentte zich de kleuren in het hoofd en keerde in een nadenkelijke stemming naar de kazerne terug, waar eens het garnizoen van de hoofdstad gehuisd had en die nu voor de negers was ingericht. Hij begon er de tekening op een groot vel papier over te brengen, om na maanden zijn eerste aquarel te maken. De negers om hem heen sliepen voor het merendeel, moe van het drillen dat men hen des ochtends op de Place de la République had gedaan. Alleen de man naast David keek vanaf zijn slaapstee toe hoe David het papier met de kleurige afspiegelingen van baai, fort en schepen bedekte. Hij wilde de aquarel nog die middag meebrengen voor Hugues. Hij had zelden zo doeltreffend en snel gewerkt. Hij vergat een tijdlang de overvolle ruimte met rustende mannen, de benauwenis van wasemende lichamen en hitte, de stenen vloer waarop hij werken moest, omdat er geen tafel was. Dit was het, zijn leven. Het leven dat hij nooit had kunnen leiden, omdat hij bezit van medemensen geweest was, en waarvan hij, trots zijn nieuwe vrijheid, nog niet zeker was of hij het ooit onbelemmerd leiden zou. Een kunstenaar, dacht hij, heeft één plek nodig, waar hij zichzelf kan zijn, - één plek en de tijd om de dingen aan het licht te brengen die hij in zijn zintuigen en achter zijn ogen heeft... Het hindert niet, of hij nu en dan ergens moet werken waar alles hem schijnt tegen te streven; maar op de lange duur moet hij een kans vinden, zichzelf te zijn, zich af te zonderen voor de stilten die hij niet missen kan. Hij dacht aan het verwoeste atelier in het vervallen huis, - weg die gedachte, die voorstelling vol pijn, woede en verwarring. Men moet van iets bezeten

zijn, maar woede is gevaarlijker voor een kunstenaar dan een beheksing. Daar baten geen uilebeenderen en gedroogde salamanderpoten tegen. Hij dacht aan de verhalen van zijn bijgelovige grootmoeder: het heette dat er boze geesten op de mens loeren, die iemands stem konden inzwelgen, zodat ieder roepen om hulp tevergeefs werd. Zo was de woede en de haat tegen de schenners van Bastiats huis. Zij smoorden iets in hem dat er nu weer was, dat zijn handen en zijn blik bezielde, terwijl hij de aquarel voor Hugues maakte... Hij moest het huis met al wat er aan verbonden was geweest, uit zijn gedachten bannen... Hij hoorde plotseling hoe de jonge neger naast hem van verbazing en misschien zelfs van een vage angst zuchtte. Hij stond op en bekeek de waterverftekening op een paar pas afstands.

'Het is de haven!' zei de jonge neger, voor wie Davids talent toverij nabij kwam. 'Ik zie de zwarten en de Franse soldaten. Maar waar zijn de Engelsen?'

David wees op de bergen en gaf ernstig antwoord:

'Daar zijn ze achter verdwenen... we kunnen ze niet zien.'

De neger dacht na.

'Als je ze op de beeltenis zette, zouden we een pijl door ze heen kunnen schieten; dat zou ons de overwinning vergemakkelijken.'

David schudde het hoofd.

'Ik ben geen medicijnman,' zei hij; 'en al was ik het, er zou misschien een breuk in de bergen slaan, daarbuiten, als je door mijn tekening heen schoot...'

De jonge neger rekte zich.

'*Lés Anglis* zijn sterk,' zei hij zorgelijk; 'ze komen steeds sterker naar het eiland hier opzetten.'

'Onzin,' zei David. 'Wie heeft je dat verteld?'

'Het wordt overal verteld,' zei de ander.

David bracht een paar laatste penseelstreken aan.

'Luister,' zei hij; 'je weet zelf hoe gemakkelijk wij het fort hebben ingenomen. Ook wij worden dagelijks sterker: alle negers voegen zich bij het Franse opperhoofd die Hugues heet. Laat je niet door praatjes in de war brengen. Als Hugues ons aanvoert, zijn we onoverwinnelijk.'

'Is hij een heksenmeester?' vroeg de neger hoopvol.

'Zeer zeker,' zei David.' Hij is de *maître-sorcier* van de vrijheid, een *papaloi* van zijn volk... dat moet voor jou voldoende zijn.'

De neger zei niets meer en strekte zich gemakzuchtiger op zijn slaapstee. David wachtte tot de aquarel droog was en ruimde onderwijl zijn schil-

dersgereedschap op, ofschoon hij wist dat niemand hier het weg zou nemen, waar allen een soort waarschuwend ontzag voor zijn begaafdheid hadden. Daarop ging hij zelf te ruste.

In de namiddag begaf hij zich met de opgerolde waterverfschets onder de arm naar het huis waar de volksrepresentant verblijf hield. De stad begon na de middaghitte te ontwaken, hoewel de meeste jalouzieën nog waren neergelaten en er zich nog weinig blanken op straat vertoonden. Het te voorschijn komen van de negers bracht altijd de eerste beroering, die de uitgestorvenheid der vroege middaguren brak. In de kleine werkplaatsen en ateliers begonnen vlak daarop de handwerkers hun arbeid; de neringdoenden zetten hun winkels open, dezelfde winkels waarvoor David als jongetje zo graag had willen kijken, maar waar hij door ordebewakers met stokken bij vandaan gedreven was. Nu kon hij vrij naar het uitgestalde leerwerk, de hoeden, de parfums en bijouterieën kijken, zij het ook, dat de *petits blancs* die de zaken dreven, nog steeds met een schuin oog van achterdocht en niet geheel verholen meerderheidsbesef naar de zwarten keken. Zij hadden allen de driekleur uitgehangen, toen de republikeinen kwamen; zij hadden duidelijk hun leedvermaak laten blijken over de vlucht van de welgestelde Brittenvrienden; zij waren vereerd als de soldaten hun vrouwen en dochters het hof maakten; zij voelden zich belangrijke personages als er des avonds in hun politieke clubs officieren kwamen disputeren; zij hadden het hardst meegejuicht toen Hugues vanaf de trappen der Assemblée de opheffing van de slavernij verkondigde. Het nam niet weg dat zij hun houding tegenover de negers van gisteren op vandaag niet radicaal konden herzien. David nam het hun niet eens kwalijk; hij wist veel te goed, dat de negers zelf hun houding van gisteren op vandaag niet wisten te veranderen. Hij slenterde langs de café's waar de zwarte knechten nog altijd de stoepen veegden, de tafeltjes klaar zetten en de zonnetenten boven de terrassen spanden. Het enige wat aan het van ouds bekende straatbeeld ontbrak waren de draagstoelen, waarin zich de nu uitgeweken rijken eenmaal loom en aanmatigend door hun huisslaven hadden laten torsen; ook het aantal dure rijtuigen was verminderd, een livrei viel nauwelijks nog te bespeuren. Alleen op de Place de la République waar het nog tamelijk stil was, stonden rijtuigen langs het grasveld gestald, - voertuigen nu van de militairen en magistraten die de aristocraten vervangen hadden. Wat David ongewijzigd voorkwam en hem met ergernis vervulde, was de hooghartigheid der welgestelde mulatten die hun burgerrechten teruggekregen hadden en grote, driekleurige strikken op hun elegante kledij droegen. Zij lieten overduidelijk merken, dat zij

nog steeds op de negers neerkeken die hun weliswaar naar den bloede even na stonden als de blanken; maar zij schenen zo bang te zijn dat de Fransen hen niet voor vol aan zouden zien, dat zij niet alleen in hun kledij en manieren, maar ook in hun optreden jegens de zwarten de voormalige heren volledig nabootsten. Zij hadden hun speciale café's; David zag hen te paard en in kleine wagentjes arriveren die zij zich verwaardigden zelf te mennen; zij smeten de toegeschoten *garçons* zonder een woord de teugels toe als was er in de slavenstaat niets veranderd, stapten als pauwen naar binnen en begroetten elkaar met de angstvallige vormelijkheid van lieden, die nog niet rijp waren voor de meer ascetische zeden der vrijheid...

David verspilde niet te veel tijd met het kijken naar hun *snobisme.* Hij bleef voor de schouwburg staan waarboven de republikeinse vlag wapperde en las de biljetten. Zij verkondigden dat er drie avonden per week opvoeringen zouden worden gegeven van *Coelina*, *ou l'enfant du mystère*, gevolgd door grootse pantomimes met ballet. Hij had van Scipion gehoord, dat de blanken zich aan de kassa verdrongen om dit stuk te zien en dat zij er hun zakdoeken bij vol huilden, terwijl het ballet daarna meestal oversloeg tot een galop waaraan heel het schouwburgpubliek meedeed. De Creoolse actrices schenen blij te zijn dat de plantagebezitters en grote kooplui plaats hadden gemaakt voor officieren; al waren de planters schatrijk en de militairen der republiek arm als Job, de toneelspeelsters hielden van afwisseling en vertier, en de ommekeer in de politiek was met alles wat er aan vastzat nog te nieuw, om niet als avontuur te worden genoten. David had graag een opvoering mee willen maken; maar aan de andere kant kwam hem alles wat Scipion verteld had zozeer als een privilege der blanken voor, dat hij zelfs geen verdere mogelijkheden aan het verlangen inruimde...

Hij had de zonnige, nagloeiende straten van de binnenstad verlaten, en sloeg de beschaduwde alleeën in die hem naar Hugues' verblijf moesten brengen. Het was gelegen in de bocht van een brede laan, waar rijtuigen elkaar makkelijk konden passeren. Alle landhuizen die hier gebouwd waren en vrijwel stuk voor stuk aan gevluchte koningsgezinden hadden toebehoord, waren opgetrokken van de inheemse kalk- en zandsteen die men op het eiland *maçonne de Bon Dieu* noemde en die men in de helderste kleuren placht te pleisteren. Tussen de landhuizen strekten zich diepe tuinen, uit wier geuren de afnemende hitte een ontastbaar waas van zoetrokigheid bereidde. David had zich zorgzaam geborsteld en gewassen omdat hij niet graag zou willen, dat Hugues weer een opmerking over

zijn stoffigheid maken zou. Het huis waar de Franse aanvoerder woonde, zou ook zonder dat David het wist, herkenbaar geweest zijn; onder de schaduw van de casuarina's en de ene, brede broodvruchtenboom die een deel van de gevel verdekten, liep een schildwacht heen en weer. De brokkelige grond was vol van een babylonisch schrift: hoeven, wagensporen, de hielindrukken van blanke laarzen. Juist toen David kwam, reed een boodschapper uit de Spaans gebouwde binnenplaats en noodzaakte David die meer angst had voor opgejaagd stof dan om onderstboven te worden gegooid, snel op zij te gaan. Hij naderde de schildwacht, zichzelf de beschroomdheid verwijtend, die hij toch nog tegenover de blanke met het geweer voelde rijzen, toen hij zag dat de man was blijven staan en hem opnam. De soldaat was het die David tenslotte aansprak:

'*L'artiste?*'

David knikte sprakeloos.

'Ik dacht het te zien aan de rol. Ik heb orders je binnen te laten. Maak een goed portret van de volksrepresentant, *petit frère*!'

David had willen zeggen dat hij niet kwam om Hugues te tekenen, maar hij bedacht dat het de soldaat niet aanging en vroeg: 'Hoe vind ik hem in dit grote huis?'

'Steek de binnenplaats over; daar zie je de deuren met het paarse glas... De huismeester is er: een neger. Hij zal je de weg wijzen.'

David liep de binnenplaats op. Onder de acacia die in het midden stond zaten een vijftal soldaten als wachtten ze ergens op. In een hoek stond een van de kleine, snelle postwagentjes waarmee hij herhaaldelijk militairen en burgers door de stad had zien vervoeren. David keek uit naar Bucephalos. Hij rook de lucht van de stallen die hem een ogenblik aan het koetshuis der d'Ogerons en aan zijn zolder deed denken; in de schaduw van een der open gebouwen vrat Hugues' paard aan de ruif. David liep onder een reusachtige wingerd door, die een ware wandelgang naar de aangewezen deuren met het paarse glas vormde, en klopte aan. Een oude neger in een gestreepte broek en een te ruime rok opende de deur op een kier.

'Mijn naam is David,' zei David; 'de volksrepresentant heeft me ontboden... Ik ben tekenaar.'

De oude neger opende de deur geheel en wenkte hem naderbij: 'Ik weet alleen niet, of je nu gelegen komt. De heer uit Parijs heeft een Engelsman bij zich. Een gevangene. Een officier. Maar wij willen het proberen. Hierheen, nikker.'

David volgde hem door een voorhal, waar dezelfde soort kleine, vergulde meubels stonden als in de salon van madame d'Ogeron. Op een

stoel lagen een witlinnen rijjas en een grote zonnehoed. Hij keek er naar terwijl de oude neger, die kennelijk met huis en inventaris van de gevluchte bezitter was achtergebleven, langs breedbeloperde traptreden voorging.

'Hierheen, nikker.'

De oude zei weer het goedmoedige, verachtelijke woord dat hij levenslang tot zijn mede-slaven gezegd had. Voor hem is er misschien ook niet veel veranderd, dacht David. Hij was huisknecht van een Monsieur Quelconque; nu bedient hij Victor Hugues en diens gasten en heeft er geen weet van dat hij niet langer tot de meubels behoort... Hij liep in het spoor van de huismeester door een trappenhuis dat langs de hoge lambrizering met wapenborden en jachttrofeeën gedecoreerd was. Nog op de trap staande, had hij al stemmen gehoord; hij herkende thans die van Hugues, klankrijk, strijdbaar en snel. Een andere, tragere stem, antwoordde. De oude neger bleef staan voor de deur, waarachter de stemmen spraken en haalde de schouders op.

'Je ziet 't... Ik kan de heer uit Parijs niet storen...' zei hij, zijn vermoeide bolle ogen op David richtend, het gezicht betrokken door een uitdrukking van onvermijdelijkheid. David wenkte dat het goed was. Hij bedacht hoe weifelend hij zelf in dit geval gehandeld zou hebben. De vrijheid was moeilijk. In elke zwarte leefde een deemoed, die jaren en jaren nodig zou hebben om uit te slijten.

'Ik wacht wel, totdat de heren klaar zijn,' zei hij.

De neger keek hem eerst bedenkelijk aan en wiegde toen gelaten het hoofd.

'Wacht dan maar,' zei hij; 'hopelijk duurt het niet lang.'

Hij keerde zich om en slofte op zijn huismuilen naar beneden. David keek om zich heen, ontdekte een kleine divan en ging zitten, de opgerolde aquarel tussen de vingers. In de kamer waar Hugues zich bevond, ging het gesprek onverminderd door. Overigens was het stil in huis. Beneden in een van de kamers sloeg een klok met nazilverende, heldere gedemptheid. Af en toe drongen tot David brokstukken door van het gesprek achter de deur, waaraan hij eerst geen aandacht besteed had. Hij spitste de oren toen hij het woord 'slavernij' vernam. Hij had er geen erg in dat hij luisterde naar iets dat niet voor hem was bestemd. Het was Hugues, die aan 't woord was.

'... Grieken en Romeinen? Wij hebben de diepste eerbied voor hun republikanisme. Maar wij hebben meer dan zij: gelijkheid en broederschap. Wij verklaren, dat de mensenrechten voor iedereen bestaan.'

De andere stem, een jonge, maar droge, slepende stem antwoordde, waarbij het accent de niet-Fransman verried, hoewel David het Frans van die vreemde uitstekend kon volgen.

'Het recht op de valbijl...?'

Er dreunde vaag iets; het kon een gebalde vuist geweest zijn die op een tafelblad sloeg.

'Het recht van de deugd, die de ondeugd wreekt...! U kent alleen het recht van de heren, de machtigen. Wij verbrijzelen de rechten van wat machtig was... wij erkennen alleen *la nation.*'

'De natie... of het volk?'

'De natie... én het volk.'

De vreemde stem verloor iets van haar lijzigheid en werd ironisch:

'En het laatste argument van het volk is de terreur.'

'Ons laatste argument is de verplettering van alle tirannie. De terreur is daarvan maar één wapen. Als het uitgewerkt heeft, komt er een tijd waarvan Europa nog niet dromen kan, van argumenten die nu alleen een Fransman begrijpt!'

'... Bezitsroof, eigendomsschennis?'

'Ach, u doelt weer op de vrijlating van de slaven. Uw medelijden met de planters is misplaatst! Een man die zijn land verraadt, laat hij werkman zijn of koning, verbeurt elk recht op bezit, afgezien van de vraag naar de immoraliteit der slavenhouderij...'

'U voert een oneerlijke oorlog.'

Hugues' stem werd scherp.

'*Peste*! Wij strijden met vrije mannen - in tegenstelling met uw land, dat huurtroepen onderhoudt, - boerenjongens uit Hessen en Saksen, die door hun gewetenloze landsvorsten voor een handvol zilver verkwanseld worden... Is dat een eerlijke oorlog? Als niet elke Fransman soldaat was, zouden wij niet vrij kunnen zijn. Een onderdrukt volk kan men geen wapens in handen geven. Ik zie al een *levée en masse* in uw land...! Frankrijk verdedigt bovendien niet alleen zichzelf, het verdedigt alle volken tegen alle tirannen!'

De Engelsman, of wie het was, lachte medelijdend.

'Alsof Lodewijk een tiran was! Uw eigen volk, monsieur le citoyen, gelooft het niet eens... Het noemde hem spottend de "bakker". Is er een zoetsappiger scheldnaam denkbaar?'

'Het was niet de bakker alleen, sir...' (Hugues' stem werd langzaam en ernstig.) 'Het was ook de bakkersvrouw, en zijn zoon, en zijn familie, en de bakkersknechten die in de tienduizenden liepen... zwartgerokte en

roodgefrakte, bakkersknechten met diamanten rozenkransen en bakkersknechten met paradedegens... Zij bakten niet alleen van ons meel, zij aten ook de broden op waarnaar Frankrijk hongerde. Uw eigen land had zulke menslievende bakkers: de Karel Stuarts die ook op het schavot eindigden, althans één ervan...'

Het antwoord van de Brit was deels onverstaanbaar.

'... Ik verdedig Cromwell niet, monsieur le citoyen.'

'Uw fout! En noem mij geen monsieur, het citoyen is voldoende... Door Cromwell evengoed te verloochenen als de Stuarts, verzuimt u het enige wat Engeland van zijn Pitt-gezwellen en Tory-koortsen kan afhelpen...' (David begreep niet wat Hugues met zijn opmerking bedoelde; hij wist ook niet wie Cromwell was. Maar hij luisterde met spanning naar het gesprek, als openbaarde het hem de grond van Hugues' bezieling, de oorzaak van de kracht in het gevaarlijke mannengezicht dat hij er zielsgraag bij had willen zien.)

'U doet, alsof ik mijn land niet liefheb!' zei de Engelsman, luider en geprikkelder dan voorheen.

Er volgde een korte stilte. Toen sprak Hugues weer. Hij deed het rustiger dan daareven.

'U hebt uw Engelse *gentry* lief. U hebt uw landgoederen, uw boerderijen, uw stallen en jachthonden lief. Wij Fransen daarentegen hebben Frankrijk lief, ook al bezitten wij er geen duimbreed grond van... En dit wil ik u zeggen, sir: als Engeland op deze wijze doorgaat, zal het méér verliezen dan zijn Amerikaanse koloniën, - het zal geen Engeland meer zijn. Maar Frankrijk zal Frankrijk blijven, zelfs in zijn vernedering.'

De Engelsman kuchte, maar zo overdreven, dat David begreep dat ook dit als ironie was bedoeld.

'Vergeef me, als de keel me bij zoveel politieke leerstellingen vol schiet, citoyen... Het is werkelijk leerzaam, naar u te luisteren.'

'U zult naar mij luisteren, omdat u waarschijnlijk voor het eerst in uw bestaan iets te horen krijgt dat in uw parlement door de Burkes overschreeuwd wordt... Mijn leerstelligheid is gegrond op méér dan politieke overtuiging. Ze rust op het vertrouwen in de harmonie van de natuur en de krachten van de mens, in de geest van zelfbehoud, die iedere fiere natie drijft zich van tijd tot tijd te verjongen. Al wie de dingen beziet, zoals u Engelsen - een volk van kruideniers en slavendrijvers, van hoog tot laag - mag niet oordelen over de strijd die Frankrijk voert.'

'... en nog niet gewonnen heeft,' zei de Brit snel.

'Het zál overwinnen.' (David hoorde aan het op- en afgaande geluid

van Hugues dat de volksrepresentant heen en weer was gaan lopen). ‘Het zal iedere coalitie overwinnen. Ik zeg het u zonder fanfaronnade, zo open en eenvoudig als mijn hand...’

‘Ik begrijp u Fransen niet, citoyen.’

‘*C'est ça.* Wij zullen elkaar misschien ook nooit begrijpen, tenzij de Tower in Londen straks het lot van de Bastille deelt... U wilt nog een glaasje rum?’

‘Ik moet uw hoffelijk aanbod afslaan. Uw rum is voortreffelijk, maar ze heeft op mij een minder inspirerende uitwerking dan op u...’

‘Ah, u is nog niet lang in de tropen. *Ça changera*, *mon cher monsieur*... Ik zie inderdaad dat u moe bent. Ik bied u mijn oprechte excuses aan, - maar er zijn dingen, die gezegd dienden te worden.’

‘Monsieur is gedéchargeerd.’ (Weer de spottoon, dacht David.)

‘*Thank you*, *sir*... En nu heb ik u nog één vraag te stellen, de vraag, waarvoor ik u eigenlijk hier heb laten komen. Ik ben nieuwsgierig naar de posities van kolonel Drummond. Ik weet dat hij versterkingen van St. Christophe heeft ontvangen. Ik weet alleen niet, wat hij van plan is er mee te doen. U was een van zijn officieren - houdt me ten goede, dat ik u zo ruw liet onderscheppen - u kunt mij waarschijnlijk over deze zaak inlichten?’

‘Waarschijnlijk...’ De Engelsman sprak weer lijzig en droog. ‘Maar u, die zo'n goed patriot bent, gelooft toch niet dat een officier, zelfs al is hij een door u verachte Brit, krijgsplannen van zijn landgenoten verraadt?’

Hugues lachte, open en luid.

‘Eerlijk gezegd: nee. Ik heb er dan ook pas nu over gesproken: nu wij ons onderhoud als afgehandeld kunnen beschouwen. Ik dank u voor uw geduld, sir; ik hoop, dat de gevangenschap u niet te zwaar zal vallen. Het spijt me dat ik u geen beter verblijf kan aanbieden dan fort Fleur d'Epée, waar uw bewegingsvrijheid niet al te ruim is. Ik zal mijn best doen, het u aan de rest niet te laten ontbreken. Als u iets nodig hebt, kunt u het de officier van de wacht laten weten.’

Er kwamen snelle passen naar de deur. Hugues verscheen op de drempel, liep naar de rand van de trap en klapte in de handen. Het duurde even, voor de sloffende pasjes van de oude negerslaaf hoorbaar werden.

‘*Mussieu*'...?’

‘Ah, Hannibal: stuur de soldaten naar boven, om M. l'officier te halen.’

Toen Hugues zich omkeerde en naar de kamer terugkeerde, zag hij David, die met een onverhoeds gevoel van schuld en verlegenheid van de bank was opgestaan. Hij sloeg de handen tegen elkaar.

‘*Diantre...* de tekenaar! Heb ik je lang laten wachten?’

‘Ik kwam hier zo juist, citoyen.’

Hugues keek weer over de leuning van de trap. De soldaten met de korporaal, die David buiten onder de acacia had zien zitten, kwamen naar boven. Hugues trok de korporaal terzij en gaf hem enkele gefluisterde orders. Daarna liep de volksrepresentant naar de drempel van het vertrek waar zich de Brit bevond.

‘Mag ik u verzoeken, sir?’

De Engelsman kwam naar buiten. Hij was tamelijk jong, met een smal, gebruind gezicht, een kleine knevel en kort, verward haar. Hij zag er moe, maar niet verslagen uit. Hij salueerde voor Hugues die de groet met een korte buiging beantwoordde en hem nakeek, terwijl hij onder gewapend geleide naar beneden en naar buiten werd gebracht. Daarop hief Hugues de handen, als kon hij niets meer aan de zaak veranderen en ging de kamer in.

‘Kom mee, David...’

III

De kamer was hoog en licht, met drie ramen van vloer tot plafond, waarlangs aan de buitenzijde een balkon liep, door welks beschuttend smeedwerk vol geweldige krullen en guirlandes men langs de kroon van de broodvruchtenbomen en over de casuarina's een deel van de straat zag. Er hing een geur van blanken die David na het verblijf der negers weer opviel, van rum en van leer. Het leer zat aan de wanden, een kostbare, goudkleurige tapisserie, horizontaal gebroken door een lijst van gebeiteld en beschilderd houtwerk. De rumfles en twee glaasjes stonden op een kleine, notenhouten tafel, de glanzende tafelpoten rustten wijdgeboogd op een tapijt, waarin dezelfde gouden en blauwe bloemen gewerkt waren als op behangsel en wandlijst. Met de geslepen kaarsenkroon aan het plafond en het dichtgeslagen spinetje tegen de binnenwand was het vertrek een en al herinnering aan het hoofse, geldverslindende Frankrijk van vroeger, overgebracht naar de West. Maar er was ook iets van het nieuwe Frankrijk: tegenover het spinet was tegen de wand met lange, koperen spelden een kaart van het eiland geprikt, bepind met andere spelden, bekrast met rode pijlen en potloodstrepen. Over een der stoelen leunde de blauwe jas met geborduurd goudloof, die Hugues binnenshuis blijkbaar voor de luchtige kamerjas verruilde; dwars over de jas hing de bandelier

met de degen. En op een elegante, bol gebuikte glazenkast vol kristal en porselein, die David pas opmerkte toen hij achter zich keek, lag een bundel, die opgerold geweest was en wier weerbarstige omkrulling aan de ene kant door een enorme schelp, aan de andere door een pistool werd bedwongen. David herkende zijn eigen tekeningen; de Vrijheid lag bovenop.

Hugues stond bij het tafeltje, vulde nog eens zijn glas en vroeg of David mee wilde drinken. David, die zich nog steeds ietwat betrapt en belemmerd voelde, antwoordde nauwelijks; Hugues liep al naar de kast, haalde er een derde glas uit en schonk hem de rum in. Hij viel in een armstoel neer en wees ook David met een licht-ongeduldig gebaar dat hij moest gaan zitten. David gehoorzaamde.

'Wat heb je bij je...? Een nieuwe tekening? Mag ik zien?'

David reikte hem de aquarel, die Hugues snel openrolde.

'Aááh! Dat is magnifiek! De Cul de Sac Marin, met het fort, en de schepen...!'

'U mag ze houden, citoyen,' zei David; 'ik bedoel, ik heb de tekening voor u gemaakt.'

Het Romeinse, koperkleurige gezicht werd lichter, de ogen straalden.

'*Merci*, *mon ami*! Daar doe je mij een geweldig plezier mee... Er bestaan veel te weinig afbeeldingen van onze West - niet waar? Ik heb er nooit bij stilgestaan, maar nu ik jouw aquarel zie, bedenk ik dat het de moeite waard zou zijn, al onze eilanden door kunstenaars in tekening te laten brengen... *hein*? Is dat een inval? Havens, forten, steden, plantages... en de bewoners: negers en Caraïben en mestiezen, misschien zelfs de blanken...!'

Hij lachte en dronk snel. David lachte ook. Hugues nam de tekening weer op en bekeek haar hoofdschuddend.

'Als twee druppels water...' zei hij, en David was inwendig trots niet om het min of meer platte en kinderlijke van Hugues' vergelijking, dat inderdaad bewees dat het bij hem om niet veel meer dan het 'herkennen' ging, maar omdat hij de bewonderde iets geschonken had dat deze op zijn wijze scheen te bewonderen, ook al was het dan om het ogenblikkelijk te taxeren op de mogelijke bruikbaarheid... Hugues leegde zijn glas, veegde zich met een zijden zakdoek langs de lippen en stond op.

'David, je bent een kunstenaar. Ik heb geen verstand van talenten, maar zoveel heb ik gezien, al dadelijk toen ik je andere tekeningen kreeg, dat je tot de werkelijke meesters zou kunnen behoren...' Hij liep naar de kast met porselein en schoof pistool en schelp op zij, om de bundel er af te

kunnen nemen die hij mee terugbracht en op het tafeltje uitspreidde. ‘Zo kan alleen iemand tekenen die door de natuur is uitverkoren... Deze negers hier bijvoorbeeld: zo heb ik ze gezien, en zo... en de pony's en de vruchten... en hier het huis: een echt herenhuis van de West - zeker van je vroegere meester - hoe heet hij ook weer? Was het de oude Malenfant niet?’

‘Justin d'Ogeron,’ zei David.

‘D'Ogeron! Ik ken die naam... wacht: was hij niet zwaar geliëerd met het koloniaal comité te Parijs? Maar dat zul jij niet weten...’

‘Toch, citoyen,’ zei David, ‘de Club Massiac.’

Hugues keek even verbaasd en lachte.

‘De Club Massiac! Had Justin zó weinig geheimen voor je?’

‘Hij had zo weinig geheimen voor me,’ zei David bitter, ‘omdat ik in 't geheel niet voor hem bestond. Hij placht al zijn zaken met zijn royalistische vrienden te bespreken waar ik bij was. Ik telde toch niet mee.’

Hugues lachte niet meer, maar dronk langzaam zijn glas uit. ‘De heren hebben zich inderdaad in de afgelopen jaren duchtig geroerd,’ zei hij daarop. ‘En natuurlijk hadden ze geld, méér geld dan zelfs Danton in zijn hele bestaan bij elkaar heeft gezien, ofschoon ook hij er weg mee wist, méér geld dan Marat misschien ooit vermoed heeft dat er op aarde bestaan kon... Het koloniaal comité. De halve Constituante stond bij hen in soldij, en de Conventie moest komen voor die drekhoop op zij werd geveegd... Weet je, David, als we alleen deze Britten maar tegenover ons hadden - dit soort, waarvan ik hier straks een exemplaar bij me had - dat zou een openlijke, onbedekte oorlog zijn. Dat zijn vijanden die zich ook omtrent ons niet aan illusies overleveren. Maar deze planters, deze hypocrieten, die hun slaven des zondags naar de parochiepaap stuurden en hen door de week lieten afranselen, deze koloniale heren die de republiek met hand en tand bevechten, - dat zijn de ergsten. Zij trappen Frankrijk omdat het de ketens wil afschudden die zij verguld hebben; zij vluchten in de armen van de vijand en verraden het vaderland... Club Massiac! *A votre santé*!’

Hij ademde zwaar, aan zijn slapen klopte een donkere ader. Weer nam hij de tekeningen van David en haalde er de Vrijheid uit, die bij het doorbladeren tussen de andere terecht gekomen was.

‘Hier!’ Hij sloeg op het blad, zodat David angst kreeg dat hij er iets aan bederven zou. ‘Jij hebt de *liberté* getekend, althans ik geloof dat je iets dergelijks bedoeld hebt...’ (David knikte.) ‘Zij is zwart en dat is goed; voor jou is de vrijheid zwart, zoals zij voor mij blank is, maar dat doet er

niet toe; ik heb ook zwarte heiligen en zwarte Madonna's gezien, en op San Domingo, waar ik gewoond heb, geloofden de oude negers rotsvast dat Onze Lieve Heer zwart zou zijn als zij... Maar jouw vrijheid is naakt, en dat is onjuist, David; de vrijheid gaat in Parijs noch in de West zonder gewaad: zij is in het rood gekleed!'

Hij had de tekening weer neergegooid en liep op en neer, de handen ruksgewijs bij zijn betoog bewegend.

'Rood is haar kleur: de kleur van het bloed der volksvijanden, waarin ze haar mantel gedrenkt heeft... Begrijp je dat, David? Zij eist bloed op, niet omdat de republiek bloeddorstig is, maar - hoe heeft Robespierre het ook weer gezegd? - omdat royalisten en samenzweerders tegen de vrijheid erger voor haar zijn dan vreemdelingen, omdat het bondgenoten zijn van de vijand die zich tussen de despoten en de bajonetten van onze soldaten werpen!'

David zag dat Hugues bleek was onder de kopergloed van zijn huid; het blauw van zijn ogen dreigde. Het was de aanklager van Rochefort en Brest die David voor zich had. Hij bleef roerloos zitten, daar hij voelde dat er geen antwoord van hem verwacht werd. Hij had tot dat ogenblik steeds nog in de overtuiging verkeerd dat Hugues hem over de tekeningen had willen spreken, maar hij begreep dat de volksrepresentant na het gesprek met de Brit op heel nieuwe gedachten-sporen geraakt was. Hugues bleef voor de kaart staan en sloeg er driftig met de hand tegen.

'Hier zitten de Engelsen - en hier - en hier... *Bien.* Met hen speel ik het klaar. Dat is oorlog. Maar zij krijgen hun informaties van de landverraders, en hén moet ik in de eerste plaats in handen hebben, David. Zij voeren de oorlog tegen hun eigen moeder, zij willen ons, hun broeders, uitleveren aan de tegenstander...' Hij keerde zich naar David, de wijsvinger een paar keer vlak voor Davids ogen gestrekt en woord na woord scanderend. 'Hun misdaad, David, is de ergste die er bestaat. Wanneer wij die bestraffen met de dood, het minste wat wij mogen doen, zijn we genadig, omdat wij een lang en onnatuurlijk vergrijp door een korte boetedoening laten betalen... niet verzoenen, want van verzoening kan nooit sprake zijn!'

David had de indruk dat Victor Hugues langzamerhand meer voor zichzelf dan voor hem sprak. Hij liet de blik weer op zijn tekening vallen. Zo was de vrijheid hem indertijd werkelijk verschenen: streng, bovenmenselijk, ongesluierd in haar zelfbewustzijn. Nu begreep hij dat zij onder de mensen wonen moest, een godin die het leven van haar kinderen deelt, en die gerechtigheid oefent terwille van haar kinderen. De eigen-

aardige, bijna plechtige opwinding van de Fransman begon zich aan hem mee te delen. Hij verbond ze onbewust met zijn ingesluimerde verontwaardiging over de schande, Bastiats huis en gedachtenis aangedaan. In het rood gekleed...

Er werd op de deur geklopt. Hugues die weer voor de kaart stond draaide zich om; op de drempel verscheen een man van een jaar of vijftig, die met zijn verwilderde, grauwbruine haardos, zijn onder de inktvlekken gesmeerd, doorgroefd gezicht, loshangend vest en afgezakte kousen een indruk van mateloze slordigheid maakte, welke de schranderheid van de trekken niet liet vergeten en de goedhartigheid van de kleine, rode konen eerder van een soort cynische wijsgerigheid liet glimmen. Met de hand, waarover eveneens inktsporen liepen, hield hij een bundel paperassen omhoog, terwijl hij slim en verlegen over de rand van zijn ijzeren bril naar Hugues keek.

'De brieven zijn geschreven, citoyen.'

'Goed zo, Marotte,' zei Hugues, eensklaps glimlachend, als ontwapende hem de komst van de man in zijn toorn. Hij keek David aan en zei, kwasiterzijde, maar met een voor de man verstaanbare spot: 'Marotte is mijn secretaris, weet je... een hopeloos mens, die de fout heeft overal twee medeklinkers te schrijven, waar één voldoende zou zijn, en die zijn brieven van onder tot boven met inktspatten decoreert... Maar ik ben niets zonder hem. Hij heeft de stijl van een Cicero en zijn handschrift is pure kunst...'

De secretaris keek Hugues met gekwetste lijdzaamheid aan, maar David zag dat beiden komedie speelden, want de ooglichtjes van toegedaanheid en opgewektheid fonkelden achter de brilleglazen van de inktspatter voort.

'Als u een plaatsvervanger voor me hebt, citoyen, ga ik graag weer paarden roskammen,' zei hij.

Hugues weerde haastig af.

'Tut-tut... ik had het niet tegen jou. Overigens ben ik veel te blij dat ik je hier ontdekt heb, je bent een onmisbaar mens. Ik zal de brieven hiernaast met je afhandelen; ga alvast in het zijkabinet. En jou, David, zal ik nog een rum inschenken terwijl je wacht. Ik ben gauw klaar. Ah, je hebt je glas nog niet eens uitgedronken...'

David zette het glaasje aan de mond en dronk. Het ongewilde toekijken van de twee blanken maakte hem onverwacht weer verlegen. De rum gloeide scherp door zijn keel en begon hem heet en te sterk te doortintelen. Hij hield niet van rum, en op het herenhuis had hij het steeds aan de

negerinnen in de keuken overgelaten de restjes uit glazen en flessen op te snoepen. Hij was blij dat Hugues wegging, omdat het hem de gelegenheid gaf bij te komen van zijn verlegenheid, - zoals hij hem tegelijkertijd met leedwezen zag gaan en jaloers was op de wonderlijke secretaris, die nu met Hugues verdween. Hij stond op en keek, op de tenen zich rekkend, naar buiten. Ver in de straat liepen schommelend een paar negerinnen met manden op het hoofd, die zachtjes meeschommelden. Hij volgde ze met de ogen tot ze in de schaduw van geboomte verdwenen. Weer hoorde hij beneden de zilvertonen van de klok, nog gedempter dan daarstraks toen hij in het trappenhuis had gewacht. Buiten luidden de klokken van de stad: de kathedraal St. Louis en de uurslag van de Municipalité. Ergens rolden raderen. Zij naderden van de kant van het huis waar de boomkronen het uitzicht verdekten. De stem van Hugues kwam af en toe hardop lezend en corrigerend uit het zijvertrekje. De raderen en hoeven klonken op de binnenplaats. Beneden scheen men bedrijvig te worden: stemmen en voetstappen werden hoorbaar. Bezoek. Terwijl David nog luisterde, kwam er door de laan waarop hij uitzag een tweede rijtuig. Hij herkende, terwijl het snel naderbij kwam, in de achterover leunende, roerloze, zwarte gedaante met brede jabot, die onder het uitgespannen zonnetentje zat, de tweede volksrepresentant: Chrétien. Het gerucht van laarzen en commando's bleef vaag uit het benedenhuis doorklinken, waar het nu heerlijk koel moest zijn achter de beschaduwde patio. Het duurde lang voor Hugues terugkwam. Als hij klaar is met zijn brieven, dacht David somber, zal ook de generaal nog wel gekomen zijn, de anderen eisen hem voor zich op, en als zij hun zaken besproken hebben is het tijd voor het souper. Dit was voor mij de gelegenheid. Ik ben blij om hetgeen Hugues van mijn tekeningen gezegd heeft, maar het is niet genoeg... De stilte in huis was volkomen voorbij. David zag het licht in de boomkronen van stoffig, kleurverblindend wit tot een warm oranje verzachten. Beneden lachte men; het moesten officieren zijn, Chrétien leek te statig, om te lachen...

De deur piepte en David draaide zich om. Hugues kwam terug, lichtvoetig, de kamerjas wijd achter zich wapperend.

‘Het is laat geworden, David,’ zei hij; ‘ik vrees dat je iets anders van me gehoopt had dan dit doelloos wachten... Maar je kunt er van op aan’ (hij lachte ietwat geheimzinnig en beschermend, en zijn gezicht had de betovering die David weer onvoorwaardelijk gelukkig stemde) ‘dat ik je belangen niet uit het oog verlies... Nee, ik verlies je belangen niet uit het oog,’ - herhaalde hij, als beviel hem die uitdrukking buitengewoon goed.

David, voor het plotseling uitzicht gesteld afscheid te moeten nemen, voelde zich vrijmoedig worden.

'En als u mij aan de haven niet herkend had... citoyen?'

Hugues lachte.

'*Scélérat*! Je stapelt vurige kolen op mijn hoofd... Je hebt gelijk, en je bewijst me daardoor dat je gebruik weet te maken van je vrijheid. Goed. Ik had toch je tekeningen, en ik zou je vroeger of later gevonden hebben. Apropos - waar woon je?'

'In de kazerne, citoyen.'

Hugues trok mond en neus naar elkaar toe.

'Bij de zwarte soldaten...? Voel je je zo strijdlustig...? Laat eens zien. Je bent een kunstenaar. Je moet mijn portret tekenen, en ik zal zorgen dat je nog andere opdrachten krijgt. Ik weet van kunstenaars niet veel af... maar je hebt toch zeker een werkgelegenheid nodig? Is die daar?'

'Op de grond, citoyen,' zei David met een glimlach.

'Wou je zeggen dat je die waterverftekening op de grond...' Voor het eerst zag David een zweem van verlegenheid over de gemarkeerde trekken van de Fransman gaan. 'Te mal... Is er geen betere plek?'

De gedachte, die David meer dan een etmaal onderdrukt had, drong eensklaps met de kracht van het lang-verdrongene los. Hij opende de mond, maar het denkbeeld kwam hem tegelijkertijd zo stoutmoedig en onvervulbaar voor, en hij was eigenlijk van zijn vorige vrijpostigheid zelf zo geschrokken dat hij niets zei.

'Kom,' zei Hugues, die zijn gezicht aandachtig opgenomen had. 'Wees niet bang. Je had iets in je hoofd.'

David sloeg de ogen neer en begon aarzelend over het huis van Bastiat te spreken. Hij had zijn relaas nog niet gedaan, - hij had Hugues uitvoerig willen vertellen van de ontreddering waaraan men het verblijf van de vroegere leermeester had overgeleverd, - of de volksrepresentant sloeg hem op de schouder.

'Het huis van Bastiat? Staat 't leeg, zoals je zegt? Wie is de eigenaar?'

'Er schijnt geen eigenaar te zijn, citoyen,' zei David, en vertelde wat de touwslager hem had meegedeeld over doortrekkende ambtenaren en kapiteins met kort oponthoud. Hugues liep snel naar de deur, opende die en riep op de drempel: 'Marotte!'

De secretaris met de inkthanden en Diogenes-manieren dook voor de tweede keer met een vragend lachje op. Hugues trok hem mee de kamer in en decreteerde, wijdbeens tussen hem en David staande: 'Marotte, schrijf op! Huis Bastiat... waar ligt het, David?... Place Combats de

Coqs? Laten herstellen...! Zijn er nog meubels, David...? Atelier zo veel doenlijk laten inrichten...! Marotte, help het me onthouden. En vraag aan David hier wat een schilder alzo nodig heeft. David, ik laat je roepen als je mij tekenen moet... Ik heb nu geen tijd meer. *Quoi*? Je hebt al wéér vergeten, je rum uit te drinken. Doe het alsnog. We zien elkaar spoedig terug!'

Hij had bij de laatste woorden de kamerjas losgeknoopt, uitgetrokken en neergegooid. David raapte haar snel op alsof het een vanzelfsprekend ding was; hij had altijd neergesmeten kamerjassen moeten oprapen. Hij lei haar op een stoel neer. Dit keer werd Hugues niet verlegen; hij grinnikte.

'Als je toch bezig bent, hijs me dan meteen in mijn jas... *Par amitié*, *hein*?... Mijn degen niet, dank je... ik blijf binnenshuis. Tot weerziens.'

Hij verliet de kamer, zijn voetstappen klonken luid door het trappenhuis. Marotte keek David aan, en van David naar de rumfles.

'Hm,' zei hij, 'als je toch drinkt, kunnen we het net zo goed samen doen... *Par amitié*, *hein*?' bootste hij Hugues zonder boosaardigheid na. Hij schonk zich een glas in, dronk het in een lange teug uit, zuchtte diep en veegde zich de lippen met de rug van de hand. David dronk bedachtzaam, slokje voor slokje; het scheen niet doenlijk weg te gaan zonder gedronken te hebben. Marotte keek met een slim lachje toe.

IV

David zat aan het open raam van Bastiats huis en wachtte op de schemering. Er was nog geen week voorbij sinds zijn gesprek met Hugues, en toch had hij een gevoel of hij sinds lange tijd in dit atelier teruggekeerd was. Niet, omdat zijn aanwezigheid in de herstelde kamers al de sleur van een gewoonte had gekregen; het gaf hem iedere keer als hij van de tekentafel of van de kleine ezel opstond en door het atelier liep, een gewaarwording van trots en diepe voldoening: dit was *zijn* huis, *zijn* werkplaats. Het vertrouwde er in was het hervinden van de omgeving die al jaren van zijn jongens- en jongemannenbestaan een herinnering was geweest, - een herinnering die David met de door Hugues gestuurde negers zoveel mogelijk had trachten te herstellen. Alles was eenvoudiger geworden dan het bij Bastiat was geweest; maar Davids bescheidenheid was een natuurlijk ding en hij had Marotte zeer weinig gevraagd, omdat hij niet meer nodig had dan de bank, om er op te slapen (en hij zou zelfs op de vloer

hebben kunnen slapen), de werktafel om er aan te tekenen, de olielamp, als het donker inviel en hij nog iets voltooien wou van de schetsen die hij buiten maakte en thuis uitwerkte. De vloer was gereinigd, maar naakt; de wanden van de papierflarden ontdaan en streng gewit; het hele vertrek rook nog naar de terpentijn en het kalkzand, waarmee het besprenkeld, gebezemd en geschuurd was. In het kleine zijkamertje stonden nu houten lijsten en ramen; de boekenstapel, van de vraatzucht der insekten gered, wachtte er op dat David een plank tegen de wand van het atelier zou aanbrengen; hij las er meermalen in, bij elke lezing bezield door het denkbeeld dat Bastiat eens dezelfde bladzijden, dezelfde zinswendingen onder ogen had gehad. Toen Marotte, die een keer naar de woning was komen kijken en leidekkers en timmerlieden voor dak en goot had gestuurd, bemerkte dat er behalve een bankje geen zitmeubel in huis was, had hij twee stoelen gestuurd; kleine, fraaie meubeltjes waar David geen weg mee wist, en die hij tenslotte ook maar in het zijvertrekje had gezet. In het souterrain, waar hij bij zijn eerste bezoek aan Bastiats huis evenmin gekeken had als op de zolder, bevonden zich een keuken en een bergplaats, waaruit de behulpzame negers vrachten onherkenbaar gerei en rottend afval hadden opgebracht, die zij tenslotte achter het huis tot een belt hadden opgehoogd om er met kennelijk genoegen de brand in te steken. De zwarte stapel smeulde nog, en als de wind ietwat draaide dreef er een scherpe prikkeling in het atelier. Maar nu was de keuken bruikbaar, en David kookte op haardplaat en oud fornuis iedere avond zijn maal... dat wil zeggen, hij vergat het wel eens ook. Het hinderde niet. Hij werkte om de schade van jaren in te halen, en dit werk leek het enige waar het nog op aankwam. Hij schaamde zich bij pozen, omdat de republiek en de vrijheid en de oorlog tegen Britten en planters er voor hem bijkomstig door werden, en omdat hij Scipion, Bonny en geen van zijn zwarte vrienden in dagen gezien had, en ook nauwelijks behoefte voelde om hen te zien. Hij zou, als hij niet begonnen was met Hugues' portret en bijna elke namiddag naar het blauw-gepleisterde herenhuis achter de casuarina's en broodvruchtenboom ging, nauwelijks geweten hebben dat er krijgsverrichtingen op komst waren, waarvan Hugues zich wonderwat beloofde... Het beslissende in zijn bestaan was het bewustzijn, dat hij niet langer een meubelstuk van Justin was maar een vrijgeworden kunstenaar; en het belangrijkste was om met blank papier of linnen onder ogen, de vaste, gehoorzame stift of het penseel in de hand, beelden te maken, een eindeloze reeks van beelden die in zijn brein waren opgespaard en weggezet tot op deze dag. Belangrijk was de geur van olie en was en etsend zuur, en

de fijne punt van de naald op de plaat, die haar eigenzinnig beeldschrift in het metaal achterliet, en de moeheid des avonds die geen uitputting was, maar een roerloos, volmaakt bevredigd zich-bezinnen op nieuwe, betoverende beelden.

David zat aan het raam, vervuld van deze gelukkige moeheid, en zag de vuurvliegen in de omringende tuinen dansen. Hij had aan de wildernis van Bastiats tuin niets veranderd, behalve dat hij het pad en de buitentrap had laten ruimen. Hij keek neer in de donkergroene chaos van gebladerte en stengels, waaruit iedere avond een wierook opsteeg die zich in zijn haar, zijn kleren hechtte en hem zelfs tot in de slaap leek te volgen. Hij zat daar en keek over het grijze pleintje waar de negers bijeen kwamen, die er iedere avond tot diep in de nacht in elkaars gezelschap zaten. David wist niet waar zij thuis hoorden, maar zij verschenen trouw. Zij bekommerden zich er kennelijk niet om dat het verwaarloosde huis een nieuwe bewoner had en dat deze zelfs een rasgenoot van hen was. Zij zaten op hun hurken onder overhangende boomtakken; zij dobbelden, praatten en zongen een enkele keer; het was meer een neuriën dan een zingen. Ook nu vergaderden ze er weer en ook nu stoorden hun stemmen Davids vormeloze, tevreden gedachtengang niet. Hij keek over de tuinen heen in de wolken, tegen wier onderzijde het snel afnemend avondlicht een barbaarse gloed wierp; achter de negerstemmen trillerde het bestendig concert der krekels, nu en dan snerpend overheerst door voorbijdansende muggenzwermen, hun glasachtig geschitter door de schemering gesluierd.

Het viel David niet op dat er iemand om de hoek van het trappenstraatje kwam, tot hij in de naderende gedaante niet een van het negertroepje, maar een vrouw, een negerin, herkende. Zij kwam het pleintje op en keerde zich aarzelend naar verschillende kanten. De negers onder hun loverdak hadden haar ook bemerkt en riepen haar een paar vrijpostige naampjes toe. Ze veronachtzaamde de zwarten en hun geroep en keerde het gezicht naar het huis van Bastiat. Daarop liep ze recht op het tuinpoortje af. David begreep niet wat ze zocht, toen ze werkelijk bij hem scheen te willen aankloppen. Hij luisterde; de buitendeur die hij nooit afsloot piepte. De negerin maakte niet veel omslag van kloppen of vragen. De schemering in de kamer was zo dicht, dat ze hem een ogenblik deed denken aan de zwarte spinsels van stof en vuil die hier voor kort nog hingen. Maar er was meer in en het had te maken met de nadering van de onbekende: een spanning, die Davids droomverlorenheid niet verbrak maar op een eigenaardige wijze leek te verdichten, als waren

kamer en duisternis en hijzelf werkelijk bestanddelen van een droom.

De losse plank bij de kamerdeur kraakte. David wist dat de negerin binnengekomen was en dat zij blootsvoets liep. Hij verbaasde zich hoe zij de weg gevonden had. Hij had op willen staan, maar de droomachtige spanning hield hem op het bankje neergedrukt, en ook in zijn mond was traagheid en zwaarte toen hij een vraag wilde stellen.

Hij zag de dunne, lichte jurk, waarin de negerin als al haar soortgenoten gekleed was; en toen zij dichterbij kwam, werd hij ook het wit van haar ogen gewaar; vervolgens zag hij de omtrekken van haar hoofd, het kortgekroesde haar als bij een jongen, de prille lijn van voorhoofd naar boezem. Hij herkende haar met een innerlijke schok: het was de negerin die hij met de vaudoux had gehoord en zien dansen. De zwaarte die hij in alle ledematen, tot in zijn tong, ja tot in zijn brein bespeurde, hield aan. Het werd bijna een gevoelloosheid, dezelfde die hij in de 'nacht van de vrijheid' had ondergaan, toen Massou hem had laten 'slapen'. Hij had zelfs geen kracht de mond te sluiten. Slaap ik dan weer, dacht hij, waarom kan ik niet wakker worden...? Het beangstigde hem vaag dat ook de negerin niets zei; ze keek alleen naar hem, ofschoon hij, met de rug naar het raam, nog onkenbaarder was dan haar schim. Misschien was het meer een speuren wat zij deed, een onzichtbaar tasten naar zijn wezenlijkheid. Daarop hoorde hij haar zuchten, een lange, ruime zucht die ook zijn verdoving ten dele brak. Zij sprak onverwacht: 'De giereklauw...?'

Hij greep met een haastig gebaar naar zijn borst, onder zijn hemd. Wat wist deze vrouw van de giereklauw? De klauw hing inderdaad om zijn hals, maar niemand kon dat zelfs gissen, omdat hij er met geen sterveling over gesproken had. Hij hechtte er zelf nauwelijks aan, hetzij dan als een herinnering die hij om het sterven van Massou niet van zich wilde doen. Hij hoorde opnieuw haar stem:

'Is dát de giereklauw?'

Hij opende het hemd en haalde het medicijn te voorschijn. Zij strekte snel haar handen uit en overtuigde zich. In de duisternis lichtten haar ogen en tanden; zij lachte.

'Massou heeft mij gestuurd,' zei ze, en David werd koud van de simpelheid waarmee ze sprak. 'Hij zei, dat ik naar degene toe moest gaan die de klauw bezat.'

'Massou...?' vroeg David moeizaam, met een gevoel dat hij of het meisje niet goed bij het hoofd moest zijn. Maar nee: zo eenvoudig was het niet. Hij wist aan de verwonderde spanning die in hem bleef hangen, dat het geen vraag van waanzin of gezond verstand was.

De vrouw had de giereklauw weer losgelaten en ging tegenover hem in de lage vensternis zitten.

'Hij was bij me,' zei ze; 'drie keer is hij al bij me geweest, sinds wij hier in de stad zijn. Hij is mistroostig en kwaad op mij, omdat ik zijn zin niet heb gedaan. Ik weet dat ik hem niet ongehoorzaam mag zijn, maar het was moeilijk een man te vinden die ik alleen met de geheime ogen gezien had.'

David vond de kracht op te staan en naar de werktafel te gaan. Het was niet in de eerste plaats angst die hem dreef om licht te maken. Hij wilde het gezicht van de negerin zien. Hij stak de olie-lamp aan en liep snel terug naar het raam om de blinden te sluiten tegen de wolken van insekten die naderbij snerpten. Het licht verdreef de kakkerlakken naar de kieren van de vloer. Hij nam het meisje op dat rondkeek in de kamer en langzaam knikte.

'Ja,' zei ze, de blik op David richtend, 'zo zag de kamer er uit. Maar hier horen boeken...' Ze liep naar de lange wand waaraan de ets van Chardin hing, en wees ter schouderhoogte de plek, waar David van plan geweest was, een plank aan te brengen.

David ging op de rand van de werktafel zitten en staarde haar aan.

'Was je hier dan... eerder?'

Ze schudde het hoofd, verwonderd.

'Neen. Maar Massou liet mij zien waar ik de giereklauw vinden kon.'

Davids bevreemding begon voor het eerst op vrees te lijken. Hij verzette er zich tegen: hij en het meisje hadden elkaar immers eerder gezien - bij die gelegenheid. Maar hij wist dat zij hem niet gezien had, terwijl ze haar loflied op de vrijheid zong. Hij greep naar een mogelijkheid om deze beklemmende onwerkelijkheid tot alledaagse, geruststellende afmetingen terug te brengen. Het meisje was tenslotte een negerin, zij zat hier en had niets meer van de nachtelijke priesteres die hij terug had willen vinden.

'Hoe heet je?' vroeg hij. 'Waar kom je vandaan?'

'Perle,' zei ze. 'Ik ben geboren op de plantage des Papayers...'

'Je werkte dus voor M. Falconet,' zei David.

'Bij madame,' zei Perle en streek de jurk over haar ranke, lange benen glad.

Het is toch een droom geweest, dacht David, ook van haar. Zij is een slavin die een blanke meesteres bediend heeft. Zij is, god weet hoe, bij de vaudoux terecht gekomen; misschien was haar vader er bij of haar moeder. Als de tam-tams bonzen, gebeurt er met ons allen iets wonderlijks. Wij weten het later nauwelijks meer. En het mag niet meetellen in het be-

staan, dat wij van dag tot dag leiden. Perle is de geliefde van Massou geweest; misschien alleen maar als er geheime bijeenkomsten waren, en die kunnen nooit talrijk geweest zijn.

'Ja,' zei Perle, terwijl hij haar opnam, 'hij was mijn *homme.* Ik had nooit gedacht dat hij mij aan een ander gunnen zou. Maar nu wil hij het zelf.'

Davids vrees nam weer toe. Had hij het luidop gezegd: dat van haar en Massou...? Het was te dwaas; gedachten kon men niet horen. Hij keek naar het glimlachende, ovale gezicht dat hem opnam, zoals hij voor en na door andere negerinnen was opgenomen.

'Het was wel ver, van ons naar de Papayers,' zei hij. 'Ik herinner me, dat ik er te paard twee uur over deed.'

Perle knikte.

'Het was ver, maar ik hoorde het altijd, als Massou mij riep...' Ze tilde het hoofd met een zekere trots op, haar ogen in een verte starend. 'Hij heeft nooit geroepen, of ik kwam...'

Zij stond op van de vensterbank en liep naar David. Ze legde haar handen op zijn schouders.

'Maar nu is het voorbij... Massou is gekomen om te zeggen dat ik de bezitter van de giereklauw volgen moet. Hij beveelt het. *Y mé voilà.*'

David keek naar haar op. De aanraking van haar handen bracht weer de zwaarte in zijn ledematen en gedachten teweeg die woog als lood. Hij begreep dat het geen zin had Perle te zeggen dat Massou niet meer leefde. Zij zou het bestrijden, zelfs al erkende ze dat zijn lichaam in het soldatengraf was gelegd. Hij zag haar ogen eensklaps door vocht overwaasd.

'Ik weet hoe jij hem ziet,' zei ze; 'hij ligt met het gezicht naar beneden, zijn hoofd bloedt. Maar zo kwam hij niet bij mij. Hij droeg de blauwe jas niet die de blanken hem gegeven hebben. Hij kwam met de koningsveren op het voorhoofd en met beschilderde borst. Ik had hem zeer lief, maar hij wilde niet meer bij me liggen. Hij gaf mij tot twee keer toe het bevel, en de derde keer was hij heel kwaad. Nu zal hij tevreden zijn, want ik heb je gevonden.'

David nam haar handen van zijn schouders en drukte ze vermanend.

'Luister, Perle, dit is ernstig... Wie heeft je gestuurd? Hoe kwam je hier?'

Ze haalde de schouders ongeduldig op. Onder het gebloemde katoen trilden haar borsten. Hij zag hoe mooi ze was; niet mooier dan andere negerinnen misschien, maar met een eigen, onvervangbare betovering die hem tot overmaat zijn armzalig restje aan zekerheid ontnam.

‘Ik heb je alles verteld. Ik ben nu jouw *femme*, *ta biche*, *qué*?’

Hij schudde het hoofd.

‘Waar ben je thuis?’

Ze wees met de vinger in een richting die haar onloochenbaar bekend scheen.

‘Ginds, in het grote bivak, bij de vrouwen en kinderen. Maar nu blijf ik hier, want je bent alleen en hebt niemand op de wereld.’

‘Je kunt hier niet blijven,’ zei hij onzeker. ‘Ik moet alleen zijn. Ik heb geen tijd voor een *biche.* Ik moet tekenen, kijk.’

Hij wees met de hand over de werktafel.

‘Je stuurt me terug?’ zei Perle, en haar mokkend gezicht was niet anders dan het mokken van een Melitta. ‘Je hebt een afkeer van me?’

David schudde het hoofd.

‘O nee. Je bent beter dan alle hinden. Ik moet je terugsturen, omdat... ik heb het je gezegd. Ik moet werken. Ik weet bovendien niet eens hoe lang ik hier blijven kan. De Engelsen kunnen de stad heroveren.’

Perle glimlachte ongelovig.

‘De Engelsen blijven hier niet lang meer,’ zei ze. David keek haar aan. Haar gezicht stond volmaakt oprecht. Ze twijfelde niet in het minst aan wat ze zei.

‘Heeft... Massou dat ook gezegd?’ vroeg hij.

‘Ja,’ zei Perle. ‘Misschien twee, misschien drie manen. Dan zijn ze verslagen. Er is een groot opperhoofd bij de blanken.’

‘Wat heeft hij nog meer gezegd?’ vroeg David, wiens beklemming weer minderde, omdat het hem voorkwam dat Perle tot een soort slaapwandelaarsters behoren moest waarvan hij in het negerdorp wel eens had horen vertellen. Zolang zij waken, heette het, zijn zij als de anderen, en men bespeurt niets bijzonders aan hen; maar in hun slaap zien zij de vreemdste dingen en zij geloven zelf, dat ze waar zijn en kennen het onderscheid tussen waken en dromen niet. Er gingen zoveel verhalen over de Engelsen en Hugues, dat het niet te verbazen was als Perle er nachtgezichten van kreeg. ‘Heeft hij ook over mij gesproken?’ zo verlengde hij zijn eerste vraag.

Perle dacht na.

‘Hij heeft alleen gesproken over de man die de giereklauw droeg en die man zou mijn *chevreuil* zijn,’ zei ze.

‘En toen hij het gezegd had, wist ik, hoe je er uitzag. Toen je de lamp aanstak, zag ik dat alles was, zoals ik het gezien had.’

‘Het was een droom, Perle,’ zei David; ‘dromen liegen soms en soms

kunnen ze waarheid bevatten... Maar het is niet goed er blind aan te gehoorzamen. Daarom moet je naar het kamp teruggaan, Perle.'

Ze zweeg enige tijd. Daarna stond ze onwillig op van het bankje, waar hij haar had laten zitten.

'Omdat jij het beveelt. Ik heb Massou gehoorzaamd en nu gehoorzaam ik jou. Maar het is niet goed, niet zoals het zijn moet, als ik wegga.'

'Toch moet het zo zijn,' zei David.

Hij keek haar na hoe ze naar de deur liep. Ze keek niet meer om, de deur viel achter haar dicht. Hij hoorde ook de buitendeur en toen niets meer. Perle liep op naakte voeten. Hij zat lang aaneen naar de deur te kijken; hij dorst zich niet te verroeren. De tekeningen op tafel, de tafel, het hele atelier dat binnen de lichtkring van de lamp viel, kregen de spokigheid van dingen uit een nachtmerrie, de herinnering aan de negerin werd door de tegenstelling warm en werkelijk...

Het duurde lang, voor hij de beheersing vond op te staan en naar de bank te lopen waar hij zich uitstrekte. Hij blies de lamp niet uit zoals op andere avonden. Hij wantrouwde eensklaps het donker. En in hem begon een gesmoorde, onrustige stem die hem verweet, dat hij háár teruggestuurd had die hij eens met alle kracht had willen ontdekken en die hij nu - het wonderlijkste van alles - niet aanvaard had, terwijl ze uit volle overtuiging tot hem gekomen was... Uit volle overtuiging? Hij twijfelde al weer. Er was toverij in het spel die hij niet verklaren kon en die hij verwierp, omdat zij hem in strijd leek met de waardigheid en vrijheid van de mens. Hij sloot de ogen, maar alleen om in het duister van zijn voorstellingen opnieuw de jonge, sterke negerinnegestalte te ontmoeten die in de nacht van de vaudoux de nieuwe vrijheid bezongen had.

V

Sinds enkele dagen was het Engelse fregat in de haven weer zeewaardig, en het was David duidelijk, zowel uit wat hij in het huis van de volksrepresentant vernam, als door wat hij in de haven zelf opmerkte dat Victor Hugues en generaal Aubert een nieuwe *coup* aan het beramen waren, die zeker weer ten dele over zee zou worden uitgevoerd. Het portret dat hij van Hugues maakte schoot slecht op; er waren hele middagen waarop hij geduldig in de grote boven-salon zat te wachten, tot de volksrepresentant een ogenblik tijd over had; maar Hugues' bezoekers werden al talrijker, en het was tenslotte meestal Marotte die bij David kwam zitten en door

David geconterfeit werd. Hugues sloot zich hoe langer hoe meer op, zei de secretaris, die van onder zijn jas doorgaans een in vloeipapier gewikkeld stuk gebraad en nog vaker een flesje rum of brandewijn te voorschijn haalde, om die teerspijs met of zonder Davids hulp klein te maken; en David zag dat de plannen van de Fransen groeiden, want de pijlen en spelden op de grote landkaart namen metterdag toe. Marotte vertelde ook dat de verkenners nu bijna geregeld een ketting onderhielden waarvan Hugues aan het uiteinde zat, en dat er geen dag voorbij ging of er kwamen berichten binnen. Nu en dan kwam Hugues onverwacht in de salon, zich verontschuldigend, een minuut of wat poserend, om weer weg te lopen als hij op de trap een bepaalde stem vernam of als er buiten een bepaald soort rijtuig rolde. Hij had een geheugen voor bijzondere kentekenen in een gerucht; een speurzin die de opmerkzaamheid van de zwarten nabij kwam; hij gebruikte trouwens ook meest zwarten voor het verkennerswerk. Van gesprekken tussen hem en David was niet veel meer terecht gekomen. Naast zijn voortvarendheid en werkkracht legde Hugues af en toe vlagen van vergeetachtigheid aan de dag, waarover David zich eerst verwonderde en waar hij later om lachte. Hij had David zeker vier- of vijfmaal gevraagd, hoe hij het in zijn nieuwe verblijf had en David had elke keer gezegd dat het hem uitstekend beviel; dan lachte Hugues en sloeg zich voor het hoofd om te zeggen: Heb ik dat gisteren ook niet gevraagd? - en het de volgende dag weer precies zo te doen. David kende al de uitdrukking die Hugues gebruikte, als hij tijdens het poseren door een ordonnans of een andere boodschapper gestoord werd: ‘Ik heb weinig verstand van kunst, maar u ziet, dat ik de kunstenaars bescherm,’ hetgeen hij prachtig scheen te vinden, want hij lachte er zelf het hardst om; en het vermakelijke en rake er aan was dat het waar was ook, dacht David... Tenslotte had Hugues hem ettelijke malen beloofd dat hij ook Chrétien zou bewegen een portret te laten maken; maar David had nog steeds niets van de andere volksrepresentant gehoord.

Na die ene avond had David evenmin meer iets van Perle vernomen. Het stemde hem rustig en onrustig tegelijk. Het kwam hem dikwijls voor als begon zijn bestaan in twee gescheiden helften uiteen te vallen; een deel van zijn leven was droomgebied: gedachten en herinneringen aan Massou, aan de vaudoux, het bezoek van Perle en haar onrustbarende uitlatingen. Het andere deel lag in de zon: het was de vrijheid, de omgang met Hugues en de zeer werkelijke Marotte, het tekenen binnen- en buitenshuis. De twee sferen lagen volstrekt naast elkaar. Hij zou geen mens ooit kunnen vertellen van dat deel van zijn leven, waarin de zonderlinge

droombeelden hun macht deden gelden. Want macht bezaten ze, vooral des avonds als David na een dag vol indrukken en arbeid tot de mijmerstemmingen verviel, waarin de betekenis van zijn kunstenaarsvrijheid en de bescherming van Hugues tot een bijkomstigheid inschrompelden om alle heerschappij over te dragen aan de droom. Hij had in een van die stemmingen Massou getekend, niet de Massou met de uniform, maar de 'koning' die Perle beweerde gezien te hebben in zijn ontzagwekkende Afrikaanse tooi. Als hij die tekening te voorschijn haalde en lang bekeek - hij had het een paar keer gedaan -, leek het hem duidelijk waarom Perle met zoveel overtuiging gesproken had. Het had er telkens veel van als was Massou bij hemzelf in de kamer, en het denkbeeld was niet angstaanjagend; het was in zijn soort ook een natuurlijkheid. Alsof ik met hem spreken kon, wanneer ik dat wou, dacht David. Zo moet Perle met hem gesproken hebben. Zij is een vrouw en zo van hem vervuld dat hij nog altijd haar gebieder is. Zij denkt zich zijn nabijheid, zijn woorden, zijn wil zo overduidelijk in dat de werkelijkheid er zwak bij wordt... Maar hoe wist Perle dat Massou onder aan de rotsen gelegen had met een wonde in zijn achterhoofd; zij zou er bij geweest kunnen zijn toen men de gesneuvelden verzamelde en begroef, ofschoon hij zich niet herinnerde haar bij die gelegenheid te hebben gezien. Maar dat was nog geen verklaring voor haar komst in Bastiats huis, voor de zekerheid waarmee ze tot hem, David, was doorgedrongen en hem naar de giereklauw gevraagd had...

David had ook de klauw na die avond af en toe in de hand gehouden en nadenkelijk bekeken. Hij had nooit helemaal afstand kunnen doen van het geloof in amuletten en spreuken, en ook deze herinnering aan Massou lokte hem diep in het donkere oerwoud van de dromen terug. Het is misschien toch niet goed dat ik hier ben gekomen, dacht hij, als hij des morgens na zulke verwarde nachten wakker werd; de overgang was te groot... voor een neger. Dit is een huis van blanken, met herinneringen aan blanken. Misschien had ik toch alles moeten laten zoals het was. Spinrag en ongedierte en woekerende zwammen. Inplaats daarvan heb ik het verleden opgerakeld en nu wreekt het zich, het wil slapen... Hij bedacht, dat een man als Hugues het zelden over het verleden had. Het verleden, dat was voor hém het koningschap, en de uitplundering van Frankrijk, en het verachte Franse volk. Voor Hugues gold het heden en nog meer de toekomst... Wat is het in een kunstenaar voor vreemde trek, die hem terug doet zien en woelen in de naschemering van levens die hem niet meer aangaan? Of is dat ook een vorm van toverij en zwarte kunst, die doof en blind kan maken voor het heden en de gevaren en glorie van het heden...?

Maar ook voor David betekende het heden meer dan hij soms geloofde. Hij bemerkte het toen hij op een van de namiddagen, waarin hij zich naar Hugues begaf, in de binnenstad een geweldige oploop zag naderen. Er waren bajonetten boven de hoofden van een woelende menigte; op de balkons en bovenverdiepingen van de huizen verschenen mensen die neerkeken en lachten. Ergens keerde iemand een grote mand met papiersnippers boven de optocht om, en het stemgejoel werd een kort ogenblik schril. David bleef met andere passanten tegen een gevel gedrukt staan om de stoet te laten voorbijgaan. Tussen gewapende negers liepen, twee aan twee gebonden, blanke mannen en vrouwen. Zij zagen er gehavend en verdeemoedigd uit; de meesten hadden de blik naar de grond geslagen, maar af en toe keek er een uitdagend op naar de volksmenigte, die meeliep en lachte en plotseling een *ça ira*! liet horen dat door kinderstemmen snel werd overgenomen en schel verbreid. David had eerst niet begrepen wat voor gevangenen hier kwamen; toen herkende hij de kleine, aapachtige M. Malenfant, die met gescheurde bef en één schoengesp en het wanordelijk pruikje scheef over het voorhoofd getrokken, een jammerbeeld van de voormalige pedanterie geworden was. Hij sjokte moeizaam, met de nietgeboeide hand steunend op een lange, ouderwetse, zeer aristocratische wandelstok. Hij zag er evenals de rest uit alsof hij dagen lang onder de grond had doorgebracht, want overal zat hij vol halmen en leem; en misschien had hij ook wel verscholen gezeten, want hier was geen twijfel: men had een deel van de gevluchte royalisten en planters opgespoord die blijkbaar geen kans meer hadden gezien, de Engelse linies te bereiken. David herinnerde zich, wat Massou indertijd tegen Hugues gezegd had: Wij zullen ze weten te vinden..., en hij kende ook Hugues' belustheid om de lieden in handen te krijgen die hij als hoogverraders beschouwde. David rekte zich tussen de rumoerige mensenvolte op de tenen en speurde of hij buiten M. Malenfant nog meer blanken herkennen zou, maar het uitzicht werd af en toe volledig weggenomen door dichte troepen van meelopers, die zich van het schouwspel der gevallen grootheid blijkbaar niet konden losrukken. Hij zag vermoeide, berustende en ongeschoren mannen; vrouwen die niet wisten hoe te lopen, omdat zij altoos in koetsen gereden hadden. Hier en daar ging een kind aan hun hand. Er waren gelukkig niet veel kinderen bij. David giste dat de meesten wel een toevlucht gevonden zouden hebben in het klooster van St. Anne, dat temidden van de plantages op La Grande Terre een soort vrijplaats bood. Hij vroeg zich af of Hugues ook daar zou binnendringen, en zich ook van die kinderen meester maken...? De vrouwen zagen er in haar verflarde

staatsierokken en verlepte keurslijven bovenal machteloos en vervallen uit. Een enkele oudere onder hen, donker en onwerelds gekleed, bewaarde iets van vroeger gezag; maar het deed David onaangenaam aan naar haar te zien, deze bittere en hooghartige gezichten die nog om een knieval vroegen. Hij bemerkte dat er een genoegdoening in hem tintelde bij het zien van deze vernederden, - en hij schaamde zich voor die genoegdoening niet. Hij lachte mee met de blanke en zwarte toeschouwers, toen er een gevangene passeerde die in Point-à-Pître klaarblijkelijk zeer bekend was; het was een zware, op korte laarzen voortplonzende man van middelbare jaren die er uitzag als een reder of een rumfabrikant; zijn haar hing op de schouders; een van de mouwen was uit de jas gescheurd. Hij was met beide handen gebonden en liep alleen. De uitdrukking van zijn gezicht, dat rood kon zijn van de zon en ook van de alcohol, of van allebei, was er een van onbeheerste wraakzucht. Men lachte, omdat een van de bewakers een piek met een vrijheidsmuts boven 's mans hoofd hield, en daarbij af en toe met een lange uithaal de spotnaam van de gevangene riep: ‘Hier ziet u de bevrijder van driehonderd zwarte slaven... *Monsieur Fraternité*!’

David keek de bespotting na met eenzelfde onaangedaanheid als de anderen, toen hij in de achterhoede van de stoet Héloïse d'Ogeron herkende. Een eigenaardig, zinkend gevoel ging door hem heen. Zij zag er vermoeid en mager uit, zonder poeder, rouge en zonder de zware krullen die eertijds behaagziek langs haar oren hadden gehangen en die dus waarschijnlijk vals waren geweest. Haar verflenstheid, haar slepende gang, haar hele verschijning verrieden ontbering. David lachte niet meer, zoals hij het om M. Malenfant en ook om de hem onbekenden gedaan had. Het was geen medelijden; het was een voor het laatst oplevend besef van dienstbaarheid dat zich bij haar aanblik in hem roerde en dat hem deed wensen, ver van deze plek te zijn. Op het ogenblik dat zij de hand langs het voorhoofd streek en de arm weer liet neervallen, zag zij ook hem. Hij stond roerloos onder haar verschrikte, gepijnigde blik, en sloeg de ogen neer toen haar gezicht zich donker kleurde: - verachting, of verontwaardiging of een slecht geweten? Toen hij weer opkeek was ze voorbij, hij keek op de ruggen van de twee soldaten, die de stoet sloten en van een aantal *petits blancs* die de ontadeling der oude machthebbers blijkbaar zo diep genoten, dat zij er tot de poorten van het gevangenhuis getuige van wensten te zijn.

David begaf zich met zware schreden naar het huis van de volksrepresentant. Er was grote drukte op de binnenplaats en hij moest zich hier en

daar tussen groepjes militairen en gesticulerende, luidruchtige burgers doorwringen om naar binnen te kunnen. Maar binnen was het nagenoeg hetzelfde; men liep de trappen op en af, de oude Hannibal zat op een stoel in het voorhuis en keek de beroering aan met sombere ogen en trillingen om de mond. Hij was blijkbaar niet meer tegen de drukte opgewassen. David liep op hem toe, grinnikend om Hannibals vertwijfeld en uitgeput begroetingsgebaar.

'Geen poseren vandaag, *hein*?'

'Ga naar huis, nikker,' zei de oude man. 'De heer uit Parijs weet zelf niet, wie hij het eerst of laatst te woord moet staan.'

'Wat is er eigenlijk gaande?' vroeg David.

Hannibal hief de handen in de te wijde mouwen, zodat zijn magere benedenarmen bijna tot de ellebogen zichtbaar werden.

'*Bah*...! Ze beweren, dat de Fransen een aanval gedaan hebben tegen de voorposten van Berville en dat de Engelsen terugtrekken op Mahault... En ze zeggen ook dat de Fransen alle aristocraten op het eiland gevangen genomen hebben... Mijn hoofd is een bijenkorf, David, een suikermolen, waar alles draait en draait...'

David lachte en klopte de oude man op de knie.

'Dat levert allebei zoetigheid op,' zei hij. 'Van Berville en Mahault weet ik niets, maar ik heb met eigen ogen een grote troep aristocraten binnen zien brengen.'

De oude man stak het hoofd naar dat van David toe.

'En... hoe zagen ze er uit?'

'Als vogelverschrikkers,' zei David.

Hannibal grijnsde vaag; toen versomberde zijn benig gezicht weer.

'Ik voorzie moeilijke tijden, David, het is gedaan met onze rust...'

David stond ongeduldig op.

'Kom, jij met je bijenkorf en je suikermolen... Wou je soms, dat de rust van voorheen terugkwam?'

Hannibal kneep één oog dicht en keek David met het andere geringschattend aan.

'Hm...' zei hij. 'Jij bent ook een van de nieuwlichters, net als mijn zoons die me juist gisteren vertelden dat ze nooit weer een livrei willen dragen... *lés impies*! En wat doen ze nu? Ze gaan heen en dragen de livrei van de republiek!'

David wuifde en ging naar buiten. Op de binnenplaats trachtte hij te luisteren naar de gevoerde gesprekken, of iets op te maken uit wat er geroepen werd. Hij hoorde inderdaad enkele keren de naam Mahault.

Hannibals mededeling scheen waarheid te bevatten. Eensklaps stonden de opwinding en het gedrang en de mensen hem diep tegen. Hij had deze of gene kunnen vragen wat er waar was van de oorlogsgeruchten, maar hij verliet de patio en ging naar huis terug.

Hij werkte die namiddag niet, maar bladerde verstrooid de boeken van Bastiat door, hier en daar een alinea lezend. Daarna ging hij naar de keuken, maakte een maal klaar en verorberde het, zittend in de inham van het lage boograam. Het eten smaakte hem niet als andere dagen. Hij keerde naar het atelier terug, wachtend op de schemering. Onder de schaduw van het geboomte zaten al de eerste negers; hij zag van achter zijn raam dat zij noten of amandelen kraakten en hoorde hen de basten wegspuwen. Een grote ontevredenheid jegens zichzelf bedrukte hem, als had hij een vraag niet beantwoord die hem gesteld was. Hij dommelde op zijn bankje tot hij wakker schrok, en de schemering als kleurige, haastig neerslaande rook over het uitzicht zag vallen. Er was iemand in de kamer gekomen. Hij liep binnen en zag Perle, die op de bank zat. Hij streek de hand langs de ogen en keek nog eens: het was geen inbeelding geweest. Haar gezicht was in de vallende dag met een gloed overtrokken die haar jukbeenderen, mond en zachte keel met schemerlijnen van goud tegen de kalkwand schetste. Hij had tegen haar uit willen vallen, maar toen hij voor haar stond, zweeg hij. Zij zelf begon te spreken, met een stem vol mistroostigheid en zelfverdediging:

'Hier ben ik... Hij is kwaad, heel kwaad op me. Ik móest komen. En jij móet me bij je houden.'

Hij bedwong een gebaar van onwil en ergernis.

'Perle...' Dit is te dwaas. Wij zijn hier niet meer op de plantage, of in onze dorpen. Wij wonen hier temidden van blanken. Wij moeten proberen als zij te leven.'

Weer zweeg hij. Hij had willen zeggen: voor ons moet dood zijn wat dood is, maar het was in volkomen tegenspraak met zijn eigen droomleven en diepste gevoel. Hij hoorde haar zacht, weerbarstig lachen.

'Als de blanken? Wij zijn zwart, en wij zullen nooit worden als zij.'

David wist dat ze gelijk had, ook al bedoelde Perle het waarschijnlijk anders dan hij. Hij stond besluiteloos bij de tekentafel die een barrière tussen hem en haar oprichtte; hij had niet de moed haar weg te sturen.

'*Bien*,' zei hij zuchtend; 'je blijft... maar niet langer dan deze avond.'

Ze stond op en liep om de tafel heen naar hem toe. Ze nam zijn hand en boog zich eensklaps om die te kussen. David schrok zo dat hij de hand ruw terugtrok.

‘Perle...! Zulke dingen doen wij zwarten elkaar niet!’

Ze richtte zich op, de handen gekruist voor de borst.

‘Ik doe het... voor de bezitter van de giereklauw. Ik ben zijn dienares.’

David duwde haar zacht op het bankje neer.

‘Luister goed naar me... Alles wat jij zegt is verleden. In het verleden hebben wij voor de blanken geknield, wij hebben ook onze eigen opperhoofden vereerd als een soort anges du Bon Dieu... Maar het is niet goed voor de mens om te buigen voor anderen, voor blanken niet en voor zwarten niet... De blanken die hier gekomen zijn om de Britten te verjagen hebben het ongezien. Zij noemen elkaar niet langer “heer” en “mevrouwe”. Dat zijn de namen uit de dagen van de ongelijkheid. Ze zijn afgeschaft. Wij waren slaven onder elkaar en nu zijn we vrij. Ook jegens elkaar.’

Hij zag aan het ingehouden schitteren van haar blik dat ze om hem lachte.

‘Wij hebben onze opperhoofden, net als vroeger,’ zei ze.

David dacht aan de vaudoux en liet de armen zuchtend langs de zijde vallen.

‘Ik ken geen opperhoofd,’ zei hij eindelijk; ‘en ik *ben* er zeker geen. En van jou weiger ik slavenhulde aan te nemen...’

Hij zag in zijn herinnering (door welke stille samenhangen uit het donker opgekomen?) het ontdane, vermoeide en vernederde vrouwengezicht dat hij heel de nadag uit zijn gedachten had willen bannen. Héloïse d'Ogeron. Zij, die ‘zorg voor hem had gedragen’ en tegelijk zijn slavenhulde had opgeëist. Hij vergat wat hij tegen Perle had willen zeggen. Hij boog zich naar de jonge negerin over en vroeg: ‘Wat zou jij doen, als je wist dat madame Falconet door de Fransen gevangen was?’

Perle scheen verbaasd over de onverhoedse ommekeer in zijn gedachten, die voor hem geen ommekeer betekende maar een voortzetting van wat hij had betoogd. Daarop zei ze: ‘Ik zou naar de heren uit Parijs gaan en hun vragen, haar aan mij en de andere slavinnen te geven!’

David keek haar onafgebroken aan.

‘En dan... en dan?’

Perle wierp het hoofd achterover.

‘En dan zou ik haar midden op straat neerzetten. En ik zou haar de kleren van het lijf scheuren. Ik zou haar de vingers uit het lid trekken. Ik zou haar gezicht met mijn nagels openhalen. Ik zou haar de ogen uitkrabben. Ik zou alles met haar doen wat ik verzinnen kon, en als ik er genoeg van had zou ik haar aan de anderen geven...!’

Ze lachte luid en helder nu, als stemde het denkbeeld van haar wraakneming haar tot grenzeloze vrolijkheid. David voelde bij haar lachen dezelfde koude die zij hem had ingegeven, toen ze voor de eerste keer over Massou sprak met de verbijsterende, onverbiddelijke eenvoud van haar overtuiging.

'Ik zag deze middag mijn voormalige meesteres,' zei hij tenslotte, de emotie om de herinnering en Perle's simpele vergeldingszucht beheersend. 'Ze werd met een grote troep koningsgezinden, mannen en vrouwen, naar de gevangenis gebracht. Ze was jammerlijk. Ik had haar liever niet willen zien...'

Perle veronachtzaamde zijn laatste woorden en vroeg: 'En je meester... wie was hij? Hadden ze hem ook?'

'Hij heette d'Ogeron,' zei David. 'Hij was er niet bij. Hij zal naar de Engelsen gelopen zijn. Maar M. Malenfant was er bij.'

Perle's vrolijkheid bedaarde niet.

'Die...? O - aha! Ik ken hem en M. en Mme d'Ogeron... Als M. Malenfant met zijn lelijke oude zuster bij ons kwam dineren, moest er steeds een yamswortelgerecht klaargemaakt worden... en hij kwam zelf met een rietje in de keuken en keek ons er bij op de vingers, en als wij niet precies deden zoals hij het wilde, sloeg hij ons op de knokkels en lachte met zijn drie tanden bloot en zei, dat een goede keukentucht een sieraad is voor zwarte slavinnen. En hij kneep ons, hier en hier, - en ik heb hem éénkeer in zijn blanke klauw gebeten, want ik wist dat Massou tot de "vrijen" behoorde, en ik wou niet dat hij zich over mij zou schamen, en Mme Falconet liet mij dertig stokslagen geven.'

Het lachende, onbekommerde leedvermaak was uit haar stem; ze sprak afgebeten en haar adem vloog tussen elke zinsnede. Ze stond eensklaps op en liep naar David toe; ze trommelde hem met de vuisten tegen de schouders:

'Ik zou hem achter de tralies willen zien, David, en hem vragen hoe hij nu over zijn yamswortelgerecht denkt, en of hij het soms uit mijn handen bereid wil hebben met een scheut spinnegift... En háár, Mme Falconet, zou ik niet alleen de ogen uitkrabben, ik zou haar met de doornstok bewerken zoals zij het mij liet doen, alleen veel erger, want elke keer als ze van pijn in zwijm viel, zou ik haar bijbrengen, en begon ik weer van voren af aan.'

Ze lachte, nu kort en met de bijklank van een snik. Hij greep haar kleine, sterke vuisten en schudde haar.

'Perle...! Het is voorbij. De Fransen zullen over hen oordelen.'

‘De Fransen!’ Hij hoorde aan haar snuiven dat er tranen bij haar begonnen te vloeien. Ze rukte zich los; hij kon haar nauwelijks meer zien in het groeiend donker. ‘De Fransen weten niet, wat ons door de blanken is aangedaan. Zij spreken grote, vreemde woorden die wij niet begrijpen, maar zij zullen de meesters en meesteressen ontzien, want hij zijn ook blanken en zij hebben medelijden met hen...’

‘Ze hebben geen medelijden, Perle. Ze zijn rechtvaardig. Wacht af.’

‘Ik wil niet afwachten. Ik wil dat zij ons de blanken in handen geven. Massou had geweten wat hij met hen doen moest. Ik weet het óok...’

Ja, dacht David met sombere instemming. Massou had geweten wat hij met hen doen moest. Op San Domingo hadden de negers geweten wat ze met de blanken moesten doen. Een tweeledig besef van noodzaak en afkeer steeg in hem. Hij gaf geen antwoord meer op Perle's laatste uitroep. Hij had haar gelijk kunnen geven, omdat zij waarschijnlijk gelijk had, en hij wist ook dat het zo niet zijn mocht, omdat de schuld van dit alles verder lag en - hoe had Hugues zich uitgedrukt? - enkel betaald en nooit verzoend kon worden... Hij zag geen kans het haar aan het verstand te brengen.

‘De blanken hebben wetten,’ zei hij tenslotte; ‘ze zullen oordelen volgens hun wetten. Laat ons hier niet meer over spreken, Perle; het maakt me neerslachtig.’

Haar stem was vol zelfverwijt toen ze haastig antwoordde: ‘*Mé méchante...*! Ik wil niet, dat je bedroefd wordt of boos... Je moet goed zijn voor Perle, Perle wil het zijn voor jou.’

Ze scheen zich snel op iets te bezinnen dat hem af moest leiden.

‘Laat mij je tekeningen zien. Ik ben nieuwsgierig.’

Hij stak de lamp aan en sloot de luiken. Zij zat achter de werktafel in een meisjesachtige onderworpenheid die hem ontroerde. Gelijkheid... dacht hij. Onze zwarte vrouwen zijn jegens hun mâles deemoediger dan slavinnen. Zij bijten niet als men ze pijn doet. Ze zouden zelfs genieten van de pijn die wij hun aandoen... Wij zijn het die haar moeten veranderen, door zelf anders te zijn. Maar daarvoor zijn jaren nodig - jaren van vrijheid.

Hij haalde schetsboeken en een map en spreidde ze op tafel uit. Hij stond naast haar en wees haar alles zoals men een kind iets uitlegt. Zij keek naar de tekeningen met een verbaasde opgetogenheid, die de bittere, wraakzuchtige gloed in haar gezicht volkomen wegwiste. Een weke tederheid om haar onverdorvenheid kwam over hem. Zij moest beschermd worden. Misschien miste zij in Massou het meest de beschermer. Hij sprak tot haar

met broederlijke zorgzaamheid, terwijl hij de schetsen voor haar uitbreidde: de werkende matrozen, de haven, de plantage-herinneringen. De tekening die hij van Massou had gemaakt en die in het zijvertrekje bij andere portretstudies lag, onthield hij haar. Hij moest haar afleiden van dat spoor. Af en toe keek ze op van het blad met een grenzeloze bewondering en schuwheid in haar blik, en wreef daarna weer haar vinger behoedzaam langs het papier.

'Ik zie het, en het is diep alsof ik er in opkijk,' zei ze, boven de landschappen gebogen; 'en toch is het papier vlak. Je moeder moet een grote tovenares geweest zijn, dat ze je deze macht schonk in haar schoot... Maar het is geen gevaarlijke kunst, die ze je meegaf.'

'Nee,' zei David glimlachend; 'ze doet alleen goed.'

Perle wilde het niet bij één map laten, en hij sleepte geduldig alles aan wat hij de laatste weken gemaakt had. Daarna wilde ze zien hoe hij tekeningen maakte. Hij nam een blad papier, een pijpje houtskool en een vlerk waarna hij om haar te vermaken snel een paar zwarte figuurtjes tekende die hij met de vlerk weer liet verdwijnen. Ze scheen een ogenblik tegen haar vrees te strijden, maar toen ze naar hem opkeek lachte ze weer.

Het moest laat zijn geworden, ze zuchtte vol teleurstelling toen David zei, dat er niets meer te zien was en dat hij nu ophield.

'Morgen moet ik weer tekenen,' zei hij; 'en daar heb ik goed licht voor nodig. Des morgens is het licht zuiver als water. Daarom sta ik vroeg op, en daarom ga ik nu slapen, Perle.'

Ze rekte zich lang en sierlijk.

'We kunnen samen slapen,' zei ze; 'ik zal je niet teleurstellen.'

Hij schoof zwijgend de tekeningen en etsen bij elkaar.

'En overdag kan ik voor het huis zorgen,' ging Perle verder, 'ik zal het eten klaar maken en de kleren wassen.'

David keek haar niet aan.

'Ik heb niet gezegd dat je hier voor altijd blijven kon, Perle. Deze avond, heb ik gezegd. Het is nu nacht. Ik moet rusten. We moeten nu uiteen gaan.'

Het was een ogenblik stil. Haar stem kwam met een licht beven:

'Je beveelt het?'

'Ik beveel niets. Ik weet alleen dat het beter is als je weggaat...'

Ze maakte een gebaar van ongerustheid.

'Je hebt tóch een afkeer van me?'

Hij nam haar arm en trok haar zacht mee naar de deur.

'O nee. O nee... Vraag mij niets, Perle. Het is beter.'

Bij de deur legde ze haar hand op de zijne.

‘En ik kom terug?’

‘Als je wilt... nu en dan.’

Hij nam haar hoofd tussen zijn handen en kuste haar boven de ogen waar het jongenshaar in een kleine krul voorwaarts sprong. Ze antwoordde met een lange, niet begrijpende blik, alvorens ze de kamer verliet.

David stond bij de tafel vol tekenwerk. Het was leeg in de kamer. Hij bemerkte dat hij haar miste, van het eerste ogenblik af dat ze verdwenen was. Hij ruimde de mappen en schetsboeken op. Triestheid en rust waren in hem, als hij aan haar drift en daarop aan haar verstilde bewondering dacht. Hij zou haar altijd bij zich kunnen hebben als hij het wilde. Hij besefte dat een vrouw uit bewondering een kunstenaar lief kan hebben. Maar hij verkoos Perle niet te bezitten op die grond. En er was een waarschuwing, diep in hem, die niets met het geheimzinnige van haar komst had uit te staan, maar die samenhing met herinneringen aan het verleden, aan Bastiat: wacht, bind je niet, stel het uit.

Hij wilde de lamp uitblazen en gaan slapen toen hij voetstappen langs het tuinpad vernam. Zij klonken op de buitentrap. Iemand sloeg met de vuist op de deur. David zette de lamp zo dat het schijnsel in de gang viel en ging kijken. Hij had de deur nauwelijks geopend of de man die geklopt had stapte langs hem naar binnen. Het verre licht scheen duidelijk genoeg op de soldatengestalte en het harde, hoekige negergezicht om hem Scipion te doen herkennen.

David was verbaasd. Hij volgde Scipion die doorliep tot in het atelier. Scipion stond midden in het vertrek stil, leunde op zijn sabel en keek rond. Daarop zei hij op zijn onaangenaamste toon tegen David: ‘Zij was hier.’

Davids verbazing nam toe. Scipions gezegde kon maar op één mens slaan.

‘Zij?’

Scipion bleef staan waar hij stond, alleen zijn lippen bewogen in het norse, ebbehouten gezicht.

‘Perle.’

David ging rustig zitten en sloeg de knieën over elkaar.

‘Maak jij er werk van, Perle te volgen?’

‘Mijn werk is mijn werk. Ze was hier, zeg ik.’

‘Ja, ze was hier. Ik zou willen weten wat het jou aangaat.’

Scipion hield de sabelgreep met beide handen vast.

‘Zij heeft hier niets te zoeken,’ zei hij. Hij wachtte even. ‘Ze behoort aan mij.’

David haalde de schouders op. Zijn verwondering ging in ergernis over.

‘Ik weet niet of ze hier niets te zoeken heeft... Dat is bovendien haar zaak, niet de jouwe. En het was mij niet bekend dat ze jouw vrouw was.’

Scipion kwam een stapje dichterbij.

‘Ze is mijn vrouw niet, maar ze wordt het,’ zei hij. ‘Zij was de *ma*...’ Hij keek snel naar David en herstelde zijn fout. ‘Zij behoorde aan Massou.’

‘Dat heeft ze me verteld,’ zei David.

‘Luister, nikker,’ zei Scipion, nog dichterbij komend. ‘We hebben onze vijandschap van ons gegooid... zo.’ Hij maakte een gebaar, als wierp hij een kledingstuk van zich.

‘Maar we zouden weer vijanden kunnen worden, als je niet oppast. Je wist dat Perle aan Massou toebehoorde. Ben ik Massou's opvolger, ja of nee?’

‘Aan je uniform te zien... ja,’ zei David. ‘Maar ik wist niet dat de vaudoux jou tot koning gekozen hadden.’

Scipion schrok met iets van opbruisende woede.

‘*Qué*? Heeft een van ons gezwetst? In dronkenschap soms? Of heeft *zij*...’

David maakte een kalmerend gebaar.

‘Niemand heeft gezwetst. Ik begrijp ook wel eens iets dat niet gezegd wordt... Je komt dus als ik het wel heb, om de erfenis van Massou.’

Scipion keek David argwanend, als beetgenomen aan.

‘De erfenis van Massou...’ zei hij eindelijk; ‘zo zou je het kunnen noemen. Perle hoort aan óns. Ze heeft hier niets te zoeken, al was Massou je broer... Jullie hadden zovéél broers,’ voegde hij er met een glimpje van valsheid aan toe.

‘O ja, heel veel,’ zei David. ‘Waarom ga je niet zitten, Scipion?’

Scipion verroerde zich niet. David begon een bitter-voldaan behagen in het gesprek te scheppen. Hij had zin de ander scherp de waarheid te zeggen.

‘Kijk hier, Scipion,’ zei hij; ‘de negers zijn vrijverklaard. Besef goed wat dat betekent. Wij zijn geen slaven van de blanken meer. Maar wij zijn het ook niet van elkaar. Ik weet heel goed dat de vaudoux de beste zwarte soldaten voor de republiek leveren, en Hugues stelt groot vertrouwen in je. Ik, die geen soldaat in me heb, bewonder jullie. Maar ik geloof dat het tijd wordt om de vaudoux niet in alles te laten meespreken. Wij moeten de Afrikaanse barbaarsheid één keer van ons schudden... zó -’ En hij bootste het gebaar na dat Scipion daarstraks had gemaakt.

‘Spreek niet over de vaudoux,’ zei Scipion. ‘Noem het woord niet. Wat zij zijn en doen, gaat je niet aan. Het gaat om Perle.’

‘Perle,’ zei David, ‘is een vrije negerin. Als Perle uitmaakt dat zij jouw vrouw wil zijn, is het goed. Maar je kunt haar niet dwingen. En daarom spreek ik van de vaudoux. Als jij je koningschap denkt te gebruiken om macht over haar te oefenen...’

Scipion bracht zijn gezicht zo dicht voor dat van David, dat David het minieme netwerk van rode adertjes zien kon dat door het wit der ogen liep. De zwarte kapitein leunde zwaar op de tafel:

‘Zwijg over de vaudoux, heb ik gezegd! En luister op je beurt naar mij. Als er vriendschap tussen ons zal blijven bestaan, mag zij hier niet meer komen.’

‘Ik ben haar meester niet,’ zei David opstaande. ‘En jij evenmin. Zij kan doen wat haar goeddunkt... Bovendien: haar bezoeken hier zijn niet, wat jij denkt.’

Scipions mond viel lichtelijk open.

‘Waarvoor komt een vrouw in de avond bij een man...!’ zei hij daarop, maar hij zei het weifelend, want David keek hem recht in de ogen en hij scheen ineens veel minder zeker van zijn zaak.

‘Bijvoorbeeld om tekeningen te bekijken,’ zei David, die eensklaps een soort leedvermaak schepte in het bemerken van de aarzeling, die de trekken van de ander niet schranderder maakte.

‘Tekeningen?’ zei Scipion langzaam en rondkijkend, als moesten er dan toch zulke dingen in de omtrek zichtbaar zijn. ‘Ik zie geen tekeningen, behalve die ene aan de wand.’

‘Ik heb ze weer opgeborgen,’ zei David. ‘Maar *zij* heeft ze gezien... Ik zweer het je,’ - voegde hij er ernstig aan toe, want Scipions onzekerheid en verwarring omschiepen hem van lieverlede met een hulpeloosheid waarvoor David genoeg meegevoel bezat. Hij was daarenboven bang dat Perle het zou moeten ontgelden, als Scipions hulpeloosheid straks in woede mocht omslaan... áls het waar was dat Scipion het nieuwe opperhoofd van de vaudoux was. Maar waarom zou het niet waar zijn? Hij scheen in elk opzicht in Massou's sporen te treden.

‘Ik geloof je,’ zei Scipion op trage toon en in zekere zin tot Davids verwondering. ‘Ik geloof je, omdat je de broer van Massou bent, en mij niet zult willen bedriegen...’ Hij verloor zichtbaar de straffe gespannenheid van zijn dreighouding en werd even de oude Scipion. ‘Ik wil dat meisje, David. Ik heb haar Massou nooit misgund. Maar jou, jou gun ik ze niet...’

‘Ik heb je gezegd waarvoor ze hier is geweest,’ zei David; ‘en je zegt dat je me gelooft. Wat valt er nog meer te beweren?’

Scipion keek hem een tel of wat woordeloos en met bijeengenepen wenkbrauwen aan.

'Leid me niet op een dwaalspoor, David...'

David haalde de schouders op.

'Ik heb je gezegd wat er te zeggen was,' herhaalde hij. 'Laat me nu slapen, Scipion. Het is nacht en ik ben moe.'

'Ook ik ben moe,' zei Scipion. 'Of dacht je, dat jij de enige was die rust nodig had? Maar de slaap komt niet bij me, als ik denk en denk -'

'Ja,' zei David; 'ze drillen de zwarte soldaten goed. Wanneer begint de grote aanval op Berville?'

Scipion ging naar de deur. Hij draaide zich nog één keer om.

'Gauw,' zei hij kortaf. 'En vóór die tijd wil ik dat Perle van mij is. *Compré*?'

'Ik begrijp het volkomen,' zei David. 'Goede nacht, Scipion.'

Hij hoorde Scipion iets onverstaanbaars antwoorden. Hij zuchtte en doofde de lamp, terwijl de voetstappen van de 'koning' op het pleintje verklonken.

VI

Toen David een dag of wat later thuiskwam na een ochtend die meer aan slenteren en kijken dan aan tekenen besteed geweest was, zat Marotte in de schaduw van de zijmuur op de buitentrap. Het was de eerste keer dat David de zonderlinge figuur buitenshuis aantrof. Het sloffe uiterlijk van bungelende kousen en verkreukeld hemd werd nog onachtzamer door de reusachtige, gevlochten, volstrekt vormeloze hoed waar de secretaris kruin en blozende konen mee beschermde. Hij hees zich overeind toen hij David gewaar werd:

'Daar is hij dan eindelijk, *l'artiste*... Ik wacht hier op zijn minst een uur.'

'Wees dankbaar,' zei David grinnikend, 'dat ik u ook eens rust bezorg, citoyen Marotte... Hoe is het met de burger-volksrepresentant?'

Marotte keek om zich heen, en sprak veel zachter.

'Vanmorgen in de vroegte vertrokken,' zei hij. 'Met een stuk of wat officieren. Je zwarte vrienden waren er ook bij.'

'Buiten de stad?' vroeg David.

'De rest gaat je niet aan,' zei Marotte. 'Ik heb voor jou een andere boodschap.' Hij vatte David bij een van zijn hemdsknopen en trok hem naar

zich toe. David zag de schaduw van vuil die als een kring om Marotte's onbedekte hals sloot, en rook de lucht van goedkope rum die de secretaris uitwasemde. Hij had zijn wachtdienst niet met wachten alleen gesleten.

'Je moet mee,' zei Marotte. 'Naar de gevangenis. Ik bedoel: daar is iemand, die je wil spreken. Een dame, een burgeres, hm... een arrestante.'

Er verstrakte iets in Davids binnenste. Hij begreep zonder dat Marotte een naam noemde wie het zijn moest.

'Wat wil ze van me?' vroeg hij.

'Weet ik niet,' zei Marotte. 'Ze heeft de cipiers net zo lang aan het hoofd gezeurd, tot ze toestemming kreeg een briefje aan de volksrepresentant te schrijven. Ik heb het opengemaakt, omdat ik het toch wel onder ogen gekregen had. Ze zegt dat het een zaak van leven en dood is. Daarom kom ik zelf hier. Haar naam ben ik vergeten,' voegde hij er aan toe.

'Ik ken de naam,' zei David somber. 'Was het niet Héloïse d'Ogeron?'

Marotte liet duim en wijsvinger langs elkaar snappen.

'*Touché*!... Je hebt er dus van vernomen?'

'Niets heb ik vernomen,' zei David; 'maar het kan moeilijk iemand anders zijn. Het is mijn vroegere meesteres,' verduidelijkte hij, de vraag van Marotte's gezicht aflezend. 'Ik kom. Ik moet eerst mijn tekengerei even binnenbrengen.'

Marotte volgde hem in huis en keek voldaan en met korte hoofdknikjes in het atelier rond.

'Je woont hier toch maar als een grand-seigneur,' zei hij. 'Er zouden heel wat blanken zijn, die je grif benijdden. Een heel huis voor een neger alleen! Maar ik veronderstel dat 't je toekomt, als de volksrepresentant het zo verordineerd heeft...'

'De volksrepresentant is enorm goed voor me geweest,' zei David. 'Trouwens, u, burger Marotte, hebt zich ook niet te beklagen.'

'Beklaag ik me dan?' zei Marotte met een slim-goedaardig lachje. 'Ik bedoel er niets kwaads mee. Ik zeg toch dat je 't verdiend hebt.'

'Zullen we gaan?' vroeg David.

Ze verlieten het huis en daalden het trappenstraatje af om naar de binnenstad te gaan. Af en toe maakte Marotte een opmerking over voorbijgangers, over een fatterige mulat die met twee pony's voor een wagentje passeerde en hen in een gele stofwolk hulde, over de schaarste van de rum, waaraan duidelijk te zien was dat de stokkende arbeid op de plantages niet bevorderlijk was voor de gemoedsrust van de drankverbruikers. David antwoordde met éénlettergrepige nietszeggendheden. Zijn gedachten waren bij de aanstaande ontmoeting. Hij zag er tegen op. Hij

had een vaag voorgevoel van hetgeen zijn vroegere bezitster van hem verlangde, en het stemde hem onzeker-neerslachtig.

De gevangenis lag temidden van een doolhof van hellende, morsige straatjes, waar behalve enkele blanke handwerkers meest zwarten woonden; er liepen kippen in het zand, kinderen speelden met een tam stekelvarken, op de drempels zaten oude negers en negerinnen hoeden te vlechten en maïs te stampen. Aan sommige deurposten hingen vogelkooien: kolibri's die bij tussenpozen hoog en doordringend twitterden en kakatoes die in het Spaans vloekten. In de stammen van de bomen om en achter de huisjes was gekorven en gekrast; bast en takken fladderden er bij; zelfs de tropische overdaad van bloei en groei was niet bestand tegen de vernielzucht van zoveel bijeen levende mensen. Marotte bracht David langs een smalle steeg naar het plein waar het gevangenhuis tussen met ijzeren punten en glas bezette muurtjes lag. Het was een laag, zandstenen gebouw met een pannendak zonder kleur of in alle kleuren tegelijk, maar dan uitgewist, met mos bewoekerd en haveloos van ouderdom. Een rij kleine, halveboogvormige raampjes met zware buitentralies liep langs iedere muur. Toen Marotte aan de smeedijzeren bellegreep had getrokken die naast de hoofddeur hing, werd hun opengedaan door een kleine, zwarte man in de afgedragen uniform van de koninklijke gendarmerie, die hier blijkbaar nog niet scheen afgeschaft. Hij had een sleutelbos in de hand, een sabel die wel in de schede vastgeroest leek hing hem meer op de buik dan op de heup. Marotte duwde David voor zich uit naar binnen.

'Hier is de man, die met de gevangene - hoe heet ze ook weer? - spreken moet,' zei hij.

De neger nam David van hoofd tot voeten met een slaperige blik op.

'Ik zal de *capitaine* waarschuwen,' zei hij.

De capitaine kwam. Hij hinkte en maakte de indruk van een oud-zeeman die uit een of andere maritieme slag een stijf been had overgehouden. Hij keek David nauwelijks aan en luisterde naar Marotte, terwijl hij met nurkse vingers aan zijn knevelspitsen draaide. Daarop zei hij tot de kleine cipier: 'Arrestante Ogeron, Héloïse; 19, linkse dwarsgang.'

Hij trok aan zijn been en keerde terug achter de met ijzer beslagen deur waaruit hij opgedoken was. David keek rond in het klamme, grijze, gemetselde portaal. Toen de bewaker met zijn vroegere meesteres terugkwam, scheen ook Marotte haast te krijgen. Hij gaf David een ribbestoot en zei: 'Ik laat het aan jou over... Als ze iets belangrijks te zeggen heeft, meld het me dan - *oui*?'

Davids aandacht was te zeer op Mme d'Ogeron gericht om Marotte

van behoorlijk antwoord te kunnen dienen. Hij bleef staan waar hij stond en liet haar naderen. De neger met de sleutelbos keek even van de een naar de ander, voor hij een handbeweging maakte: betrek mij er niet in asjeblief - en op een laag stoeltje tegen de zijwand ging zitten.

Héloïse zag er grauwer en spitser uit. Van een kapsel kon men nu niet meer bij haar spreken; het waren vlokken haar die onder een muts uitvielen, welke ze zelf van een zakdoek kon hebben gemaakt. Haar gezicht en handen hadden de grijsheid van leem, en terwijl ze de handen over elkaar geklemd onder de resten van een eenmaal witte borstdoek schoof, zag David dat de lange, roze en glanzende nagels, waaraan ze de quadroon indertijd zoveel aandacht en tijd had laten besteden, tot op de vingertoppen waren afgebroken. Het wekte weer geen medelijden bij hem op; alleen een soort tegenzin en vooral de wens om zo ver en zo gauw mogelijk van deze vrouw en deze plek vandaan te raken. Hij zag haar ogen die nog mooi waren ondanks de in de cel opgedane fletsheid snel langs zijn gedaante en nieuwe kledij - sandalen, wit linnen broek en gestreept zeemanshemd - naar zijn gezicht gaan; een uitdrukking van deemoed en schuwe verbazing was even zichtbaar vóór ze de blik neersloeg. Haar handen bewogen nerveus.

'Ik dank je, David, dat je gekomen bent.'

Ook haar stem is flets, dacht David. Alle glans is weg. Alle glorie is weg.

'U wilt mij spreken, madame?'

'Als je me wilt aanhoren.'

'Ik zal mijn best doen, madame.'

Ik kan het niet laten, haar 'madame' te noemen, dacht hij, en ik heb nog wel tegen Perle gezegd dat alle titels zijn afgeschaft. Hij keek even naar de zwarte cipier. De man zat onbeweeglijk en onverschillig, misschien dommelde hij al. Héloïse d'Ogeron volgde zijn blik.

'Het spijt me, dat we niet alleen kunnen zijn, David. Ik zou gemakkelijker gesproken hebben... Maar het schijnt hier onmogelijk. Alles schijnt hier onmogelijk.'

David antwoordde niet. Zijn zwijgen leek de wanhoop die in haar laatste woorden geklonken had te verscherpen. Ze kwam dichterbij. Hij bespeurde een kelderlucht aan haar, gemengd met de zure reuk van langdurig beslapen, zelden ververst stro, de lucht van te lang gedragen en ongewassen kleren. Hij deed onwillekeurig een stap terug.

'Geen water,' zei ze bitter; 'geen zeep, geen stuk schoon linnen op de huid. Het moet een ware voldoening voor je zijn, David, mij zo te zien en te weten dat jij ditkeer de bevoorrechte bent.'

‘Ditkeer...,’ zei hij. ‘U bent er dus zeker van dat het vroeger... omgekeerd was?’

‘Het schijnt zo,’ zei ze. ‘Ik moet bekennen dat het tot me doorgedrongen is... hoewel ik niet begrijp hoe het anders gekund had. Misschien begrijp jij het. Zou het jullie slaven gelukkiger gemaakt hebben, als wij in eenzelfde hut hadden gewoond als de negers en met hen op de plantage gewerkt hadden?’

‘Het zou ons gelukkiger gemaakt hebben,’ zei David, haar voor het eerst recht in het gezicht kijkend, ‘als men ons niet uit Afrika had weggesleept om ons hier als koopwaar voor blanken te verhandelen, of als werktuigen zonder eigen gevoel te gebruiken... op een grond die ons vreemd is. En het zou voor de Europeanen waarschijnlijk ook beter geweest zijn, als ze in de landen gebleven waren waar ze geboren zijn.’

Hij zag haar op de dunne, bloedloze lippen bijten.

‘David, ik heb je niet hier laten komen om met je over Afrika of... die andere dingen te spreken. Ik weet er niets van af. Ik heb ze steeds overgelaten aan mijn man. Je kunt niet zeggen, dat ik voor jóu niet goed ben geweest... dat ik niet alles voor je gedaan heb wat ik kon?’

David bespeurde een begin van verachting voor de wijze waarop zij vragen opwierp, om de antwoorden te ontwijken. Verachting, waarin toch ook een spoor van medelijden was... niet in de eerste plaats om de kerkerstraf en onttakeling van deze machtige, coquette gebiedster, als wel om de karakterloosheid die ze openbaarde.

‘Ik denk, madame, dat het u niet veel helpen zal, te bewijzen dat u nergens van afwist... Het is trouwens niet zo.’ Hij sprak korzeliger nu, het beeld van de plantage voor ogen.

‘U bent niet vaak in het neger-dorp geweest, maar u bént er toch geweest, u hebt kunnen weten hoe daar geleefd werd. Van de plantage geldt hetzelfde... U wist dat de opzichters stokken droegen, en sinds de revolutie in Parijs uitbrak, pistolen. U hebt de bloedhonden gekend die op het voorplein lagen, ik heb u de dieren met de naam horen roepen... U was blij, dat ze er waren. Zij en de opzichters stelden u gerust. U kunt moeilijk zeggen dat u al deze dingen niet geweten hebt.’

Ze vouwde de vingers ineen, zonder dat het nerveuze wringen en wenden van haar handen ophield.

‘Wat had ik er aan moeten veranderen, David? Misschien had ik me meer met de zwarten in de nederzetting moeten bemoeien. Maar Justin had het niet goedgevonden. Ze waren *zijn* eigendom, en ik was ten slotte niet meer dan zijn vrouw...’

Dom, dacht David met een vleug van opkomende woede, dom en lichtvaardig.

'Madame,' zei hij, 'ik weet niet waar u vandaan kwam, en of u arm was of rijk voordat u met monsieur trouwde... Maar sinds u op Guadeloupe bent, was u een grote dame. U bent zo verwend en bediend dat dát alleen al een bespotting was voor de toestand, waarin elke slaaf en slavin verkeerde. U hoefde nog niet eens wreed of grillig of veeleisend te zijn. Uw paarden en japonnen en juwelen, uw hele hofstaat waren voor ons iedere dag een kwelling - ook al hebben we dat pas sinds kort beseft. Want het was ons niet duidelijk, waarom wij ons ongelukkig en vernederd voelden en wij hebben zelfs in onze zwarte onverstand gedacht dat de schuld bij ons lag, en dat alles misschien zo hoorde...'

Ze keek hem gekrenkt aan als begreep ze niet waar hij het over had. De kortstondige verontwaardiging in haar ogen liet hem schrikken, als was hij weer de negerslaaf van voorheen die voor zijn vrijmoedigheid zwaar gestraft kon worden... Toen hoorde hij haar hoofdschuddend fluisteren: 'Maar dat is te verschrikkelijk.'

'Ja, madame,' zei hij, 'het was verschrikkelijk. Het was des te verschrikkelijker omdat wij zwarten ons er bij neergelegd hadden. Jaren en jaren al. Omdat wij zo geringeloord en klein waren dat we niet eens de vraag stelden, of het anders kon.'

'David,' zei ze haastig; 'het spijt me. Het is niet gebeurd omdat ik het zo wilde. Ik ben niet slecht of wreed, David. Je weet dat het niet zo is. Ik heb nooit een van jullie laten slaan, geen man en geen vrouw... Ik was als meisje nooit rijk, en ik veronderstel dat het leven me later een beetje bedorven heeft. Maar je kunt niet zeggen dat ik het misbruikt heb. Jou bijvoorbeeld... jou heb ik naar Bastiat gestuurd, toen ik zag dat je kon tekenen.'

Halfheid en karakterloosheid verdedigen zichzelf, dacht David. Het *is* verschrikkelijk, het ene en het andere; maar ik moet het zeggen, nu het mezelf iedere minuut duidelijker wordt.

'Hoe was het, madame... U hebt me gestuurd - of heeft Bastiat gevraagd mij les te mogen geven, nadat hij mijn tekeningen bij u gezien had? Hebt u alleen maar met mij willen pronken?'

Ze drukte de handen stijf tegen elkaar.

'Ik weet het niet meer... Is het van belang, dat te weten? Ik gaf toch toestemming dat je ging? Ik heb je zelfs een reisje met Bastiat laten maken. Je hebt goed leren tekenen, is het niet? Zou het ook gebeurd zijn zonder mij?'

Davids stille woede en verachting namen toe.

'Madame, er is meer nodig om goed te leren tekenen dan een paar jaar les van één meester... En er is meer nodig voor een zwarte jongen om een kunstenaar te worden dan de toestemming van zijn eigenaar om af en toe te tekenen... U hebt dat niet begrepen en ik begreep het ook niet, want daarvoor was ik te onwetend en te zwak, en alleen Bastiat begreep er iets van, maar hij kon mij niet helpen en stierf buitendien te vroeg... Maar elke kunstenaar, of hij zwart is of blank, heeft in de eerste plaats de vrijheid nodig... Men kan ook onderdrukten in het leven houden, men kan hun te eten geven en steeds meer te eten, omdat de verdrukkers menen, dat het ware leven een leven is van zatheid en overvloed. Het is niet voldoende...'

Ze keek hem aan, met wanhopig ongeduld.

'Jij wist het niet, en Bastiat, die een zeldzaam mens was, wist het niet. Hoe kun je het mij dan kwalijk nemen dat ik je niet geven kon waarover ik niet beschikte?'

David fronste het voorhoofd.

'Het is uw schuld ook niet alleen, madame. Het is de schuld van vandaag niet, maar een van vele jaren. U hebt alleen het ongeluk te leven in een tijd, waarin het onrecht de mensen eindelijk in het oog valt, en waarin zij de schuldigen straffen. U kunt het niet helpen, en het neemt niet weg dat u met allen van uw slag schuldig staat aan wat mijn ouders en grootouders en mijn broers en zusters is misdaan!'

Haar gezicht werd grijzer; er lichtte angst in haar ogen.

'David! zeg dat niet! Het is niet waar dat ik schuldig ben! Ik ben buiten mijn schuld op Guadeloupe gekomen, en buiten mijn schuld zit ik in deze hel! Ik wil uit deze verschrikking vandaan! David - het is hier ondraaglijk! Je moet me helpen en je kunt me helpen. Jij bent vrij, je kunt naar de volksrepresentant gaan en voor me pleiten, en als je hem vertelt wat ik voor je gedaan heb en dat ik nooit iemand heb laten tuchtigen, zoals bijna alle anderen het gedaan hebben, en dat ik inzie, dat het slecht was, slaven te houden, zal hij mij loslaten...'

Hij bemerkte vol afkeer dat ze was gaan schreien. De neger op het stoeltje, die zich nauwelijks verroerd had, liet zwaar het slaaphoofd zinken. Héloïse d'Ogeron deed niets om de tranen te keren of weg te wissen. Ze hield haar vaal, bevocht gezicht naar David opgeheven en smeekte om haar leven.

'Red me, David... Je moet me redden. Ik ben bang voor de mannen uit Parijs, David. Ze zijn hier geweest... Er is er één bij, die ik in mijn

leven niet weer hoop te zien. Hij zegt niets en kijkt naar ons en zijn gezicht is als metaal. Als hij te beslissen heeft wat er met ons moet gebeuren, ben ik verloren. Je moet naar hem toegaan, David, en hem genade voor me vragen, je moet bij hem bedelen tot hij doet wat je verlangt. Ik wil niet sterven! Ik heb geen kwaad gedaan!'

'Ik kan niets voor u doen,' zei David. 'U bent de gevangene van de republiek. De rechtbank van de republiek zal over u beslissen. Het recht moet zijn loop hebben.'

'Recht!' - Ze snikte. 'Hier is geen recht meer, David. Hier is misschien alleen nog genade... Ook deze rechters zijn mensen. Ga naar hen toe, David, en vraag hun mijn leven te sparen...' Haar stem daalde deemoedig, terwijl ze het hoofd boog. 'Ik zal mij nog dieper voor je vernederen... Ik ben zwanger, sinds dit voorjaar...'

David duwde de handen weg die ze naar hem uitstak. Haar stem en woorden en gebaren kwamen hem even theatraal en hol voor. Het kon zijn dat ze de waarheid sprak. Hij geloofde het nauwelijks maar het deed er weinig toe. Hij verlangde onuitsprekelijk, van deze armzalige, kermende schim uit het verleden verlost te zijn.

'Het enige, wat ik voor u doen kan,' zei hij langzaam, is 'de volksrepresentant een dokter voor u vragen. Misschien kan die er voor zorgen dat u ergens anders wordt ondergebracht...' Hij haalde gemelijk de schouders op. 'Voor de rest...'

Ze tilde eindelijk weer het hoofd op. Angst en haat en onmacht waren in haar oogopslag.

'Je *wilt* me niet helpen...!' zei ze met nieuwe tranen en de felheid van een verwend, dwingend kind. 'Zeg liever dat je geniet van mijn schande en ongeluk! Ik had het kunnen weten: je bent als alle nikkers, wraakzuchtig en doortrapt en gewetenloos... Vrijheid voor zwart en blank rapaille: dat is jouw republiek!'

Ze was sneller gaan spreken, met een furie die vlekken naar haar gezicht joeg en aan haar doodse ogen een schrille schittering gaf. Haar woorden klonken nu zo luid door het stenen portaal dat de bewaker op het stoeltje wakker werd en opsprong, tegelijk met het verschijnen van de hinkende, kneveldragende kapitein. David was blij dat ze er waren: hij hield Héloïse d'Ogeron bij de polsen vast, zich werend tegen de krabben van de wanhopige vrouw. Hij had niet geweten wat hij tegen haar doen moest dan haar in het gezicht te slaan, en het zou hem niet mogelijk geweest zijn.

'*Elle est folle...*,' zei hij, terwijl de twee mannen zich van Mme d'Oge-

ron meester maakten en haar wegtrokken, de gang in; ‘krankzinnig en ziek! Men moet haar naar een hospitaal brengen.’

De oud-kapitein, die de arm als een boei om Héloïse's middel hield geslagen, hoonde: ‘Het hospitaal...? *Zut*! Ik heb een goede cel voor krankzinnigen... waar ze alleen kan zitten en kalm worden!’

David keerde zich af van het weerzinwekkende schouwspel, de vingers in de oren, om niet meer te horen hoe Heloïse kreet en de hoofdcipier haar ontuchtig bedreigde.

Toen de kleine neger hem had uitgelaten en hij weer gewend was aan de ruisende schelle middaghitte, was er geen blanke meer op straat, en ook op de drempels van de negerhutten was haast niemand meer te zien. Onder de scherm-acacia's lagen de negerkinderen, overvallen in hun spel, te slapen. Zelfs de vogels, over wier kooien men doeken gegooid had, waren stil.

David haastte zich, zoveel mogelijk de schaduwzijde houdend, door de stad naar het huis van Hugues. Misschien had Marotte zich nog niet voor de siësta teruggetrokken. De binnenplaats was volkomen verlaten, een slaperige, brommerige Hannibal deed David open. Terwijl de oude neger David de huid op zijn ongezouten manier volschold, riep Marotte van boven wat er aan de hand was. David liet de zwarte huismeester staan en liep naar boven om de secretaris van het gesprek in de gevangenis te vertellen.

Marotte luisterde, een inktvinger langs de ongeschoren kin wrijvend.

‘Zwanger, *hein*? We zullen zien of ze de moed heeft ons te bedriegen...’ zei hij. ‘Ik denk niet dat er iets op tegen is haar in dát geval ergens anders op te sluiten. Maar de jonge royalist, die ze onder 't hart beweert te dragen, zal heus geen daglicht zien.’

Hij grijnsde, listig en met stoïcijnse goedmoedigheid, en David verbaasde zich dat dit lachen, evenmin als het terugdenken aan het gesprek met de voormalige meesteres, nauwelijks nog een weerklank van ontsteltenis in hem wekte.

VII

Terwijl de zwarte en blanke soldaten der republiek - het was nu geen geheim meer - na enkele schermutselingen, die zij van de Engelsen gewonnen hadden, langs de Salée oprukten waar de Engelsen in allerijl een batterij hadden opgericht, verlieten ook de oorlogsbodems, de Franse zo-

wel als het buitgemaakte fregat, de haven van Point-à-Pître, ‘met onbekende bestemming’ zoals het heette, hoewel een ieder wist dat ze naar de noordzijde van het eiland gedirigeerd zouden worden. Terzelfdertijd bereidde Chrétien het proces tegen de gevangen genomen aristocraten en koningsgezinde planters voor. David behoorde tot de weinigen die dit laatste wisten, zij het ook niet tot de ingewijden die werkelijk deel hadden aan de opzet van het geding.

Victor Hugues en generaal Aubert bevonden zich buiten bij de soldaten, maar David hoorde van Marotte dat zij terug zouden komen om het proces bij te wonen. De grote zaal van de Assemblée waar zich publieke tribunes bevonden, was in gereedheid gebracht, want het proces zou een aangelegenheid worden van de gehele bevolking, - een waarschuwing aan de vijanden van de republiek die zich nog in de stad mochten bevinden, een bezieling voor de republikeinen om minder dan ooit te wankelen.

David had niet bij het rechtsgeding aanwezig willen zijn, maar hij hoopte er Hugues terug te zien die hij op een of andere wijze begon te missen. Hij was nerveus en verstrooid, werkte slecht en ging des avonds, inplaats van achter het raam te zitten en naar buiten te staren of de lamp aan te steken, te etsen en te lezen, vroeg naar bed. De hete onrust van de voornacht en de onrust in zijn gedachten lieten hem meestal niet slapen. Dan verliet hij het huis en zwierf door de stad om het leven van zijn medemensen te bespieden. Hij stond stil voor de café's waar een door hem verwenste en niettemin gehoorzaamde schroom hem verbood binnen te gaan, ofschoon hij door de volte en het babbelen der bezoekers onder talloze brandende kaarsen bekoord werd. Hij zag door neteldoekse muggenetten de officieren met de Creoolse meisjes dansen, en halfbloeden en petits blancs in hun clubs kaarten, biljarten, of ook alleen maar op de terrassen zitten om zich de insekten pijprokend van het lijf te houden en te luisteren naar het voorlezen van de couranten. Soms liep hij ook wel langs de schouwburg waar het mysteriekind Coelina nog altijd tranen en applaus bij een veelkoppig publiek scheen te wekken. Het was ver buiten zijn dagelijkse kring van gevoelens en arbeid, maar het lokte. Een nieuw heimwee kwam over hem. Hij benijdde bij vlagen Scipion en Bonny die met het merendeel der zwarte troepen tegen de Engelsen waren uitgerukt, en die hij nu zij er niet waren ook al begon te missen. Hij benijdde zelfs Hatuey met wie hij een enkele keer gesproken had, maar die weinig tijd meer had omdat hij rusteloos de waardigheidsbeklеders van de republiek van en naar hun bureaus reed. Zij allen deden iets; zij hadden een doel.

Hij betrapte er zich op dat zijn doel eigenlijk nog niet bereikt was. Het wonen in Bastiats huis, het schilderen en rondslenteren kon geen doel zijn. Het had iets van een voorbereiding, een overgang... meer niet.

Aan de vooravond van het proces, toen de dag op verdwijnen stond en David zijn kookschaal stond schoon te schuren, kreeg hij opnieuw bezoek van Marotte die ditkeer het zonnescherm voor een enorme vilthoed verruild had. De secretaris was geheimzinnig, en rook niet eens naar alcohol. Hij wenkte meer dan dat hij het zei dat David vlug met hem mee moest gaan. Terwijl David naast hem voortliep en vragen stelde, was hij de zwijgzame die af en toe kalmeren moest: 'Je zult wel zien, je zult het wel bemerken...' Davids nieuwsgierigheid groeide haast beklemmend, toen ze eindelijk de binnenplaats van het grote huis bereikten. Alle ramen waren verlicht en de langs elkaar glijdende mensenschaduwen verrieden de aanwezigheid van vele bezoekers. In het voorhuis stonden militairen bij elkaar; zij droegen zorgvuldig geborstelde uniformen, glimmende laarzen en degens waarover een vuurstreep liep. Hun gezichten stonden plechtig en feestelijk, al even feestelijk als die van de burgers en burgeressen die op de corridor zaten als wachtten ze ergens op. De oude Hannibal en een paar andere negerbedienden liepen met grote zilveren bladen vol glazen en met champagneflessen in sneeuwwitte servetten. Marotte, een oogwenk snuffelend boven de flessen, trok David mee tussen de lachende en elkaar toedrinkende gasten door, waarvan velen de kokarde van een officiëel ambt op de jas droegen en duwde hem de salon binnen, waar de wandkaart nog steeds hing. David bleef staan. Er stond een klein groepje mannen, een paar militairen en burgers, bijeen; David herkende het eerst de lange, zorgzaam geklede Chrétien. Daarop gingen een paar blanken op zij en Victor Hugues trad met een gezicht vol triomf en trots uit de kring op David toe.

'*Voilà*, *citoyens*, onze zwarte vriend, waarover ik het had... Ik heb op je gewacht, David.'

David keek, lichtelijk bedremmeld en tegelijk getroost, naar de zes of zeven gezichten die nu onderzoekend, nieuwsgierig, maar zonder uitzondering met welwillendheid naar hem werden toegekeerd. Zelfs het bruine, houtkleurige mombakkes van Chrétien was ontspannen, de schrandere koelte van zijn ogen warmer dan David ooit had gezien. Hugues stak de hand half gebiedend, half uitnodigend naar hem uit.

'Kom, kom - wat draal je? Wij hebben goed nieuws voor je - wij kunnen het hem toch vertellen, burgers...? Baron!' riep hij door de deur die open was blijven staan tegen een van de flesdragende negers, 'champagne

voor David!' Hij was opgetogen en overmoedig als een schooljongen, terwijl Baron zich haastte David in te schenken.

'*Funny*, *that we still should have black barons*, *eh*, *after we've abolished all white ones*,' schertste hij onderwijl tegen de blanken, die lachten en hun glazen lieten bijvullen. David stond met de kristallen coupe in de hand, innerlijk nog altijd even bevreemd en vol spanning, maar het was een strelende, gelukkige spanning. Hugues keerde zich met het glas hoog in de hand naar hem toe:

'Je kunt drinken op het welzijn en de overwinning van de Franse Republiek en de Nationale Conventie,' zei hij, terwijl zijn jongens-trots onder de plechtige woorden bleef stralen. 'Wij hebben vanochtend de Engelse batterij te Petit-Bourg bestormd en genomen!'

'*Vive la patrie*!' zei een van de officieren; er werd opnieuw gejuicht en de glazen klonken muzikaal tegen elkaar.

'*Vivent nos soldats*!' zei Chrétien wiens uitbundigheid David bijna ongepast voorkwam.

'*Vivent nos réprésentants du peuple*!' riep een van de gasten in burger.

David hief ook het glas, maar minder overmoedig dan de anderen.

'Mijn gelukwensen, citoyens,' zei hij.

Hugues keek hem lachend aan.

'Drink, David... drink! Weet je wat deze overwinning zeggen wil, kunstenaar? Dat het kamp van Berville vrijwel ongedekt ligt, - dat we nu maar hoeven te landen om de Britten op te sluiten in het schuilhol dat ze voor zichzelf gebouwd hebben...!'

Weer dronken allen, en ook David dronk zijn glas tot op de bodem uit. Het was of er fijne licht-aderen achter zijn ogen begonnen te trillen, zij trilden door heel zijn hoofd en door zijn lichaam met koele vurigheid; in elk van zijn zenuwen tintelde verwachting. Hugues zette zijn lege glas op het tafeltje neer en trok hem uit de kring naar een hoek van de kamer, naast zich op een bank. Weer was het blauw van zijn ogen violet, de Romeinse, gouden hardheid van zijn trekken verzacht in een nagebleven lach.

'Ik heb je hier niet laten komen, om alleen maar te drinken op het succes van blanken en zwarten,' zei hij; 'ja, ook van de zwarten, want jouw negers hebben schitterend gevochten... Ik heb een opdracht voor je.'

David verbaasde zich. Het scheen een slecht-gekozen ogenblik voor een opdracht, al kon het voortkomen uit de jubelstemming van de volksrepresentant juist nu een nieuw portret van zichzelf of van Chrétien te

laten maken. Hugues scheen zijn gedachten te raden; hij schudde snel het hoofd.

'Ik bedoel geen schildersopdracht,' zei hij; 'al heeft het daarmee toch weer te maken... Ben je eigenlijk volleerd in je kunst?'

'Ik geloof niet dat een kunstenaar dat ooit van zichzelf kan zeggen,' zei David.

Hugues schudde het hoofd in een niet-kwetsend ongeduld.

'*Ouiche*... Ik bedoel: zou je naar Parijs willen gaan om je verder te bekwamen?'

De lichtdraden in Davids hoofd en zenuwen sprongen als snaren, en het was of de dunne echo door zijn hoofd vloog.

'Parijs...!'

'Ik zie het,' zei Hugues tevreden. 'Ik zie het al lang. Je wilt het. Goed, David. Weet je dat er in Parijs een groot schilder woont die net zo heet als jij? Hm, je tong zit verduiveld vast vanavond... Het hindert niet. Je zult je spraak te rechter tijd terugkrijgen. Ik zal je brieven meegeven voor Parijs, voor het *Conservatoire des Arts* en voor de schilder David... Ze zullen je aannemen als ze je werk zien. Ik zal voor alles zorgen, - wat heb ik gezegd? Ik verlies je belangen niet uit 't oog, ik heb weinig verstand van kunst, maar ik bescherm de kunstenaars...'

Nu lachte ook David om de herinnering aan de veelgebruikte zinswendingen. Daarop werd Hugues ernstig. Zijn stem daalde:

'Morgenochtend, vóór het proces tegen de royalisten begint, wordt onze overwinning publiek gemaakt. Dat zal indruk maken, ook op *hen*... Maar ik wil dat ze het in Parijs ook zullen weten. Ik heb dringend een boodschapper nodig. Ik kies jou. Jij bent een neger, en niemand zal verwachten dat je rapporten aan de regering overbrengt. *Compris*? Hoor goed toe: morgennacht, zodra het donker is, valt de brik "Inflexible" de baai binnen... niet aan de havendam, maar in een van de inhammen aan de kust van La Basse Terre, bij Point d'Evêque. Vóór de ochtend zal ze weer vertrokken zijn, met jou aan boord en met bestemming: Nantes. Ik laat je in alle stilte met je boeltje, het vrijgeleide en de brieven voor de regering aan boord brengen. De rest wijst zich vanzelf.'

Brik. Vrijgeleide. Nantes. Frankrijk. Ik ga naar Frankrijk, dacht David. Ik ga naar Parijs. Het is een fantastische droom. Pas op, dit stort als een kaartenhuis in elkaar... Ik ben ingeslapen en zal wakker worden als de negerslaaf David. Het is alles onwaar: Massou, de vaudoux, de bestorming van het fort, Victor Hugues, het huis van Bastiat, Perle... Hij knipperde zwaar met de ogen, maar hij wist dat het geen droom was, want Victor

Hugues zat naast hem en dit ogenblik was alleen maar te groot en ongerijmd om door hem bevat te worden. Hij keek Hugues aan die hem met een milde spot opnam.

'Nog altijd met stomheid geslagen... Het mag, als ik dan maar niet voor dovemansoren spreek.'

'Het is veel te veel,' zei David met moeite; 'het is als een wervelwind die iemand van zijn adem berooft...'

'Ik kan het me indenken,' zei Hugues; 'maar ook een cycloon gaat voorbij. Je zult je best moeten doen om het in rust te bevatten, en daarvoor heb je nog een heel etmaal... Ben je het eigenlijk met mijn voorstel eens?'

'Als kind heb ik al naar Parijs willen gaan, citoyen,' zei David.

'*Allons bon*!... Alleen moet ik je nog op één ding wijzen: de Britten zijn ongehoord waakzaam op zee en kruisen overal. Ik hoop dat de brik er doorheen komt. Ik mag je niet laten gaan, zonder je op dit gevaar te wijzen. Het zou kunnen gebeuren, dat je... *ce que la providence ne plaise*... in Bristol of Portsmouth aan een Engelse lord wordt verkwanseld. Engeland heeft de slavernij niet opgeheven, zoals je weet.'

Davids hoge stemming week niet voor het schrikbeeld dat Hugues opriep.

'Ik waag het, citoyen... Het vooruitzicht is te groot, om het niet aan te durven.'

'En... spijt het je niet van het huis?'

'Het huis is geen hoofdzaak meer, citoyen.'

Hugues klopte hem op de knie.

'Goed gesproken... Ik was een ogenblik bang dat je tegen reis en risico op zou zien. En denk er aan, David, ga niet meer uit vóór je mijn volledige orders hebt... Ach - het proces!'

'Ik was niet van plan er heen te gaan, citoyen.'

Hugues keek hem aan of hij het wel meende.

'Toch jammer. Burger Chrétien houdt een aanklachtsrede die je zou interesseren. Nu ja. Je kunt in Parijs inhalen wat je hier mist. Ook daar is de revolutie niet voltooid, men is er nog altijd waakzaam, en men spreekt er voortreffelijk... Wil je nog een glas champagne? Vraag het aan Hannibal of Baron.'

Hugues stond op en keerde naar het groepje terug dat zich niet in zijn gesprekken had laten storen. David begreep dat het onderhoud - al of niet door champagne gevolgd - was afgelopen. Hij boog voor het kleine gezelschap, boog voor Hugues afzonderlijk die hem toewuifde, en verliet de kamer. Toen hij beneden kwam zag hij dat Hannibal en zijn helpers

bezig waren, in een van de vertrekken de tafels te schikken voor een feestelijk souper. Het aantal bezoekers was nog groter geworden en op de binnenplaats moest hij zich een weg banen tussen de calèches en postkoetsjes van de laatst gekomenen.

VIII

Hij zat, hoewel hij zich voorgenomen had onmiddellijk al zijn bezittingen te ordenen en uit te zoeken wat hij mee aan boord zou nemen, toch na korte tijd bij het raam om de laatste avond met nietsdoen te slijten. De stemmen van een verre fruitverkoper en het dichtbije neuriën van de negers op het pleintje rezen murmelend, als achter een wand. Zij raakten al los van zijn gevoelens en gedachten, als leefden ze voortaan hun eigen bestaan. Hij wist dat ze misschien eens weer betekenis voor hem zouden krijgen, maar nu verloren zij die al meer. Hij zou afscheid moeten nemen van het eiland, wie weet voor hoe lang. Hij bevond zich in die zwevende toestand tussen twee zekerheden: de ene die men bezig is kwijt te raken vóórdat de andere nog werkelijkheid geworden is. Hij vroeg zich af hoe het zijn zou. Hij kende Parijs uit de gravures in Bastiats boeken. Maar hij begreep dat de werkelijkheid heel anders zou zijn, omdat er menselijke relaties mee gemoeid waren, nieuwe verwantschappen. Vreemd, dat hij die een Afrikaan was op dit eiland in de Westelijke Indiën thuis was gaan horen. In slavernij geboren, op een eiland ‘onder de wind’. Voor hem was Europa nog even onbestaanbaar als Afrika. Hij herinnerde zich verhalen van mamma Deborah over de Goudkust. Hij wist met zijn verstand dat de oude vrouw van levende dingen gesproken had, maar voor hem bleven ze nog steeds fabelachtig en onwerkelijk als sprookjes. Een rivier die reusachtige gewassen spiegelt, wijd als een meer, stromend door een oerwoud; lange, smalle kano's met negers, een kraal in het hart van de bossen; sluipend gedierte, een monsterlijk geruite slang, een leeuw die uit de heesters springt... Hij neuriede in zichzelf en bemerkte dat het een van mamma Deborahs kinderliedjes was. Europa was zelfs nog minder dan de legende van Afrika voor hem. En toch zou hij er wonen en met blanke schilders omgaan... Een vleermuis suisde schichtig uit de boomtoppen aan de overzij, kantelde langs zijn raam en verdween. Het uitzicht werd een wildernis van schaduw, waarin voetstappen en stemmen nog afgetrokkener klonken. De insekten gonsden onzichtbaar door de stilstaande warmte.

Toen hoorde hij haar, voor hij er op verdacht was. Hij hoorde haar

naakte voeten niet, maar de losse plank kraakte, en hij wist dat Perle gekomen was. Hij stond haastig op. Zij was een licht, rustige schaduw in de losse webben van schemering, haar jurk een zwevende vlek.

Hij hield haar hand in de zijne, en dacht: Ik heb er zelfs niet aan getwijfeld of ze zou komen. Hij had op háár zitten wachten. Daarom had hij niets gedaan en zitten staren en denken aan Afrika.

'Heb je het geweten?' vroeg hij.

'Wat moet ik weten?' vroeg ze, en het duifachtig rollen van haar stem trilde door hem heen.

Hij sloot de ramen en maakte licht. Hij hield de lamp met één hand omhoog en bekeek haar, en zij scheen het goed te vinden dat hij haar lang opnam, al stonden haar ogen vragend. Zo, in haar bont katoen, is ze niet meer de geduchte van eens, dacht hij. Een mooi gebouwde, jonge negervrouw, met kinderogen en een kinderhart. Zij had Massou nodig gehad om een 'koningin' te kunnen zijn. Zonder Massou had ze nauwelijks meer dan de betekenis die ieder meisje voor iedere man heeft. Toch, herstelde hij zijn gedachtengang, voor mij heeft ze nog een betekenis, maar zij weet het niet.

'Wat kijk je me vreemd aan,' zei ze tenslotte; 'wat moet ik weten?'

Hij zette de lamp neer en bracht haar naar de bank.

'Ga zitten, Perle,' zei hij.

'Wil je me tekenen?' vroeg ze met onverholen gretigheid en een behaagzucht, zo eerlijk dat ze hem week stemden.

Hij schudde langzaam het hoofd. Ik heb je al getekend, dacht hij, het hoeft niet meer. Zoals ik jou getekend heb, Perle, zal ik je nooit meer tekenen. Er zijn dingen die een kunstenaar maar één keer doet. En sommige, waarvan hij waarschijnlijk levenslang dromen zal en die toch nooit gedaan zullen worden, omdat het dromen ervan beter is dan de daad die de dromen opheft. Zij hield de armen achter het hoofd en lachte.

'Er is geen tijd meer, om je te tekenen,' zei hij, terwijl hij tegenover haar op het bankje ging zitten. 'Ik heb je wat te vertellen.'

Haar gezicht betrok, maar het duurde niet lang. Haar armen, naakt tot de schouders, waren als gouden cobra's in het olielicht. Haar huid was warmer dan mahonie, en de katoenen jurk niet meer dan een neteldoek dat de levende, bruine schoonheid daaronder dierbaarder maakte. Zo wilde hij zich haar in het geheugen prenten, om in Parijs te weten hoe ze geweest was.

'Het opperhoofd van de blanken, ik bedoel de volksrepresentant Hugues, heeft mij een grote eer aangedaan, Perle,' zei hij. Ze glimlachte,

als kon zijn mededeling ook voor haar een onderscheiding betekenen, en hij vermeed het haar aan te kijken omdat het hem onzeker maakte, en het vooruitzicht minder groots. ‘Hij stuurt mij naar Parijs, naar een beroemde schilder, om de kunst van het tekenen te leren.’

Hij hoorde haar stem, verbaasd en met een zweem van bedruktheid: ‘Parijs?’

‘De hoofdstad van Frankrijk. Waar de blanken en de soldaten vandaan komen.’

‘Ik heb er van gehoord,’ zei ze toonloos. ‘Maar waarom moet jij leren tekenen? Je kunt het toch?’

Hij schudde het hoofd.

‘Dat vinden jij en anderen omdat ze nog nooit gezien hebben, hoe de blanken tekenen en schilderen. Ik ben maar een leerjongen, Perle, bij hen vergeleken. Ik moet nog heel veel leren, voor ik een meester in de kunst kan zijn... En denk eens aan, Perle, de man naar wie de volksrepresentant mij toestuurt, heet net als ik.’

‘David?’ vroeg ze, met een eerste glimlachje.

‘David. Alleen is dat niet de naam waarmee hij zich van anderen onderscheidt. Hij heet eigenlijk Louis Jacques. David is zijn achternaam. Iedere blanke heeft een achternaam.’

‘Omdat zij vrij zijn,’ zei Perle.

‘Omdat ze vrij zijn. Wij zullen ook achternamen krijgen. Voor jou weet ik een goede... Perle la Reine.’

‘En voor jou?’

‘Misschien... Boucman.’

Hij keek weer op toen ze lachte. Maar ze was niet vrolijk. Ze lachte en keek hem onafgebroken aan, maar hij zag dat er onder het lachen twee tranen langs haar wangen liepen. Hij stond haastig op en knielde naast haar.

‘Perle... Dat is toch geen reden om te huilen?’

Ze bedekte eensklaps het gezicht met de handen. De gouden armen bedekten boezem en hals. Hij zag het korte, gekroesde haar, en om een van haar polsen het kinderlijk geregen armbandje van inheems koraal. Zij was een meisje. Een groot, vrouwelijk, meelijwekkend, verrukkend kind.

Hij weifelde een paar seconden voor hij haar handen nam en ze van haar gezicht wegtrok.

‘Je moet juist blij zijn,’ zei hij. ‘Het is een grote eer. Wij negers zullen zijn als de blanken: kunstenaars, officieren, wij zullen wetten leren maken en recht spreken en huizen bouwen en ambachten kennen, en niemand zal

ons verachten omdat wij van slaven afstammen. Perle! Dat betekent het als ik naar Parijs ga.'

Ze verzette zich tegen zijn handen; toen hij de hare eindelijk in zijn greep had en van haar gezicht nam, fonkelden haar ogen hem spijtig en hoogmoedig aan.

'Wil je dan werkelijk bij ons vandaan?' vroeg ze. 'Waarom wil je dat, ons allen in de steek laten? Je hoort toch hier. Ik heb in het kamp horen vertellen dat wij de plantages zullen krijgen. Wij horen bij de plantages.'

Hij schudde haar handen zacht in de zijne.

'Nee, Perle, dat is onzin. Dat is niet waar. Wij horen op de plantages, misschien, maar net zo goed in de bureaus en de Assemblée en in het leger en in de werkplaatsen. Men heeft ons hier gebracht uit Afrika, en nu wij hier zijn zullen wij hier denkelijk wel moeten blijven. Maar niet alleen op de plantages. Wij moeten alles leren om onszelf te kunnen besturen. Op San Domingo is een neger-republiek. Daar regeren de negers zich zelf zonder blanken.'

Ze liet het hoofd op haar schouders glijden en zuchtte lang.

'Je spreekt verstandiger en dieper dan Massou... Ik kan het niet volgen, nu nog niet. Ik begrijp alleen dat jullie gelijk moeten hebben. Is het een bevel - dat van Parijs?'

Haar handen werden eindelijk kalm in de zijne.

'Het is geen bevel, Perle, het is een geschenk. Een grote onderscheiding van de blanken aan David. Een vriendschap van gelijken aan gelijken.'

Ze zuchtte weer.

'En daarna?'

'Wanneer?'

'Als je hebt leren schilderen zoals je naamgenoot in Frankrijk?'

Hij streelde haar vingers.

'Dan kom ik weer hier,' zei hij; 'hier, en als het kan, in dit huis. Hier woonde vroeger een schilder. Hij schilderde zo, dat de aristocraten de schouders over hem ophaalden. Hij wilde de dingen en de mensen afbeelden zoals ze waren, en niet zoals zij het wensten. Daarom ging hij naar het buitenland, eerst naar Guyana, waar ook negers en Fransen zijn, en vandaar kwam hij hier en bleef er wonen tot zijn dood. Ik ben als kind zijn leerling geweest, maar hij stierf al toen ik twaalf jaar was, en daardoor ben ik onvolleerd gebleven. Daarom moet ik zoveel inhalen. En als ik bij die andere David zoveel geleerd heb dat ik evenveel kan als mijn oude leermeester, kom ik terug waar hij gewoond heeft, om te leven en te werken als hij.'

Ze had zitten luisteren als naar een verhaal. Daarop vroeg ze: 'Had hij een *biche*?'

David lachte.

'Hij zal er wel gehad hebben. Hij was oud toen ik hem kende, vrouwen waren er voor hem alleen nog om ze te schilderen.'

Ze mijmerde een tijdje voor zich heen.

'Wanneer gaat het schip?' vroeg ze onverwacht.

Hij liet haar los, stond op en zei, zich afwendend: 'Al gauw. Na morgen.'

Het werd stil. Buiten klonk de beiering van torenklokken, achterhaald door een zwakke taptoe. Daarna was er ook buiten weer stilte. Het oude huis sjirpte in de kieren van insekten, krekels zongen onder de warmte van een balk. Het waren geluiden die al bij de stilte hoorden. David nam een boek van tafel, het van de witte mieren geredde boek van Moreau de Saint-Méry dat hij mee naar Europa wilde nemen, en liet de bladen als een waaier door zijn vingers ritselen. Toen hij het boek weer weglegde, hield het ritselen aan, maar het waren kleren die het gerucht veroorzaakten. Perle was opgestaan, Perle zou weggaan.

Hij keerde zich snel naar haar om. Zij was niet opgestaan, ze leunde nog altijd op de bank. Aan haar voeten lag de dunne jurk, een handvol achteloos weggestreken katoen.

Hij stond stil en hield de adem in bij de aanblik van haar naakte, gepolijste schoonheid. Hij had geweten dat zij heel mooi was, maar hij had maar ééns haar zo gezien, en toen was alles anders, toen was zij onaanraakbaar geweest, hij had haar zelfs niet kunnen begeren. Zij keek hem met ronde warme blik aan. Haar gezicht was effen en kinderlijk en simpel als voorheen... een neger-meisje als velen.

'Perle...!' zei hij verbaasd.

'Massou heeft me gestuurd,' zei ze; 'en omdat je nu afscheid neemt van de zwarten, wil hij dat je me hebben zult.'

Ze sprak met zoveel eenvoud en ernst dat hij de opkomende gedachte: Dit is nu dus haar middel, - meteen verwierp. Ze bracht de handen naar haar boezem en steunde haar licht wiegelende borsten.

'Nu weet ik waarom Massou me gestuurd heeft,' zei ze; 'hij wist dat je zou gaan, en dit is ook zijn afscheid. Ik denk niet dat hij meer komen zal, na deze nacht. David, doe de lamp uit en kom bij mij.'

David gehoorzaamde werktuigelijk. Hij bemerkte dat zijn hand trilde, toen hij de sleutel in het slot omdraaide. Perle was volmaakt kalm en wat zij deed, deed zij trouw aan een bevel. Hij liep naar de tafel en blies de lamp uit. Hij tastte zich door het duister met het krekel-zingen naar het

raam en opende de luiken. Het was helder geworden buiten; de sterren hingen in kransen, in slingers, in trossen; het was een witte druivenoogst van sterren. Perle. Zij leefde volkomen anders dan hij. Was zij ouder, was zij nog Afrika, of was ze al een vrouw, zoals vrouwen misschien één keer zouden zijn, zich gevend omdat het haar innerlijk bevolen wordt...? Hij stond enkele seconden voor het raam, de blik van de overmachtige hemel neerslaand naar het plein dat kleiner leek, de schaduwen, de bleke gevels der huizen. Hij drukte het gezicht tegen het glas. Aan de overzijde, onder de acacia's, stond een gedaante die hij herkende. Het was Scipion.

Hij liep langzaam naar de jonge vrouw terug, kleedde zich uit en kwam naast haar. Ze bewoog zich niet; ze tekende zich af in het nieuwe schijnsel dat de kamer vulde als een zwartgouden meermin in het water.

'Perle,' zei hij zacht; 'er staat iemand buiten die op je wacht.'

'Ik weet het,' zei ze. 'Maar hij heeft de tijd, David, ónze tijd is niet heel groot.'

Haar lichaam was onder het zijne, buigzaam, licht en van een gaafheid die koestering en koel vuur was, zoals de champagne die hij had gedronken, maar dieper en rijker. Hij rustte op haar, en nu was er de voltooiing van een verlangen dat hem tegelijk voorkwam als de vooltooiing van iets anders. Zij leek in niets op de meisjes van de nederzetting die hij gekend had, op de stoeigrage, haastige Melitta. Er was trots en weloverwogenheid in deze wederzijdse benadering. Zij waren gelijkwaardig en zich van de ander als van zich zelf bewust. Hij had bij de andere negerinnen zichzelf vergeten, er was een breken van grenzen geweest, een snelheid, een heftigheid die tot het geslacht is beperkt. Hij hield Perle in zijn armen en bezat haar met zijn nieuwe trots, met geslacht en verbeelding. Hier werd niets verloren, maar alleen gewonnen. Hier is de vrijheid, dacht hij. Ik bezit de vrijheid, haar gouden lichaam, haar edel hoofd. Hij naam Perle's hoofd tussen de handen zoals hij het eerder had gedaan, en kuste haar ogen en voorhoofd en de oorschelpen en de kleine specerijentuin van het haar. Zo moet men geen vrouw bezitten, drong het tot hem door; deze schoonheid en ernst zijn niet die van menselijke liefde. Om duurzaam lief te hebben, moet men geen gedachte omarmen. Ik omarm een vrouw die een gedachte is, die mij haar schoot ontsluit, omdat ik haar onweerstaanbaar heb nagestreefd. Perle... Dit is een toverij die zij niet eens beseft. Zij weet niet dat zij de vrijheid is. Zij zoekt Massou en zij heeft hem lief in mij. Ik ben haar koning. Perle la Reine. David in de vertedering van de gouden cobra's. Dit is ééns, dit is het voorbijgaande. Massou, en straks zij, en ik, en allen. De vrijheid blijft en de kunst. Het doet er niet toe of een kunste-

naar voor het leven liefheeft. Het doet er misschien niet eens toe wie, mits hij in de geliefde de grond van al zijn verlangen bemint.

Maar de levende vrouw? In de sterrenschemering was zij groot en glanzend naast hem, haar ogen lichtten hem tegen.

'Nu heb ik dorst,' zei ze.

Hij maakte zich van haar los en zocht in de spinde de wijnfles. Toen hij met het gevulde glas terugkwam, moest hij haar steunen als een kind. Hij dronk wat zij overgelaten had, op de plek waar haar mond was geweest. Ze kronkelde zich op en stak hem de lippen toe, vol, krullend, vochtig van wijndauw. Hij kuste ze; het waren weer de lippen van een pril, roerend kind. Hij liet de hand langs haar heup en boezem naar haar gezicht glijden en hoorde haar lange, tevreden zucht.

'Dit is de eerste keer dat ik bij een man was op een bank van de blanken, en niet op de grond,' zei ze.

Hij zag haar trots, de trots van een meisje uit de negerhut. Zijn hand kon haar nauwelijks verlaten. O, onze prachtige vrouwen, dacht hij. Maar de toverij was vervluchtigd. Ik had van dit meisje kunnen houden, voor een heel leven; maar nu moet ik naar Parijs. En het is goed, alles is bijzaak, bij Parijs vergeleken.

Hij wachtte tot zij was ingeslapen. De zwoelte lag op haar huid als een waas. Hij kleedde zich aan, liep op de tenen naar de deur, stapte over de krakende plank heen en ging naar buiten, waar de hitte anders was, vochtig en met bloemgeuren, alsof sterren geur verbreiden konden. Toen hij bij het tuinmuurtje stond, kwam de gestalte onder de acacia's vandaan, recht op hem af. De passementen van zijn uniform lichtten witter dan bij de dag, maar het gezicht was zwarter en vergrimder.

'Zij is weer bij je,' zei Scipion dreigend.

David knikte.

'Ze slaapt,' zei hij. 'Laat ons lopen, Scipion. De nacht is prachtig, en ik heb hier niet veel nachten meer.'

Scipion, die zich door hem had laten meetrekken als was David op dit ogenblik de sterkste van hen beiden, bleef staan en sperde de ogen. Hij was zo onverwacht stil blijven staan dat zijn steek met een schokje scheef zakte. Hij zette haar recht en zei: 'Je spreekt heel vreemd...'

David nam hem weer bij de arm en trok hem mee. Ze staken het pleintje over en doorschreden de schaduw van de trappenstraat. Ze zeiden niets onder het dalen. Pas in de olijvenallee, waar de grond een lange, reusachtige slangenhuid leek en de krekels fanatiek in de tuinen snerpten, sprak Scipion weer.

‘Je wilt hier vandaan?’

Sterren, sterren, zover men zag, telkens als er een gaping tussen twee bomen kwam. David zag, beluisterde, ademde de tropische nacht.

‘Ik ga naar Parijs, bij een schilder in de leer,’ zei hij. ‘Ik weet niet hoeveel jaren ik wegblijf. De citoyen Hugues heeft het zo voor me beschikt.’

Scipion zweeg en liet het nieuws op zich inwerken. Het scheen hem te ontwapenen.

‘Je had het over *jaren*...,’ zei hij. ‘Weet *zij* het?’

David knikte.

‘Zij gaf mij zo juist een afscheidsgeschenk,’ zei hij.

Scipion scheen door vrolijkheid geraakt. Hij lachte en stiet David aan.

‘Een afscheidsgeschenk... Ga je zó gauw?’

‘Morgennacht,’ zei David.

Scipions lach klonk opnieuw, gedempt door het zware loof boven hun hoofden.

‘En... zij?’

David legde een hand op de betreste mouw van de ander en zei: ‘Zij is van jou.’

Scipion bleef staan.

‘Zij is van mij... Is dat een afscheidsgeschenk aan mij... *qué*? Ik heb je toch al gezegd dat ze aan mij toebehoorde?’

‘Kom,’ zei David; ‘laat ons niet twisten. Je hebt haar nu. Maar één ding, Scipion... Denk aan wat ik je eens gezegd heb: laat haar niets doen tegen haar wil.’

Scipion maakte een groot gebaar.

‘Hoe kom je er bij? Ze is toch mijn -’ (zijn stem zakte tot een fluistering) ‘*mamaloi*?’

‘En een voortreffelijke koningin ook,’ zei David. ‘O, Scipion, ik heb je nog iets te geven.’

Hij tastte onder het hemd en haalde de giereklauw aan de witte draad te voorschijn. Scipion liep haastiger, naar een plek waar het sterrenlicht door de bladerkoepel drong. Toen hij zag wat David hem toestak werd hij een ogenblik roerloos. Daarop sloten zijn handen zich snel om de klauw.

‘Weten ze dat jij dit hebt?’

‘Niemand,’ zei David.

‘Het komt van *hem*, niet waar?’

‘Ik zie dat je de kostbaarheid ervan beseft,’ zei David. ‘Berg die klauw goed weg, Scipion, en laat ons er over zwijgen... Je weet, dat het spreken van deze dingen gevaarlijk kan zijn.’

Scipion verdween in de schaduw van een der olijfbomen, kennelijk, om zich het medicijn om de hals te hangen. Toen hij zich weer bij David voegde, was hij in plechtige, stralende stemming. Hij stak zijn arm door die van David en zei: ‘Vraag alles van me, wat je wilt... Dit is mijn geluksdag, David.’

‘Ik heb niets meer nodig,’ zei David. ‘Ja, ik weet, dat dit een geluksdag is. Voor ons allemaal. De Fransen hebben Petit-Bourg.’

Zij hadden het einde van de olijven-allee bereikt en staken opnieuw een pleintje over. Uit een naburige straat reed een wagen. De raderen hotsten over het ongelijk plaveisel, met een hortende roffel die het spreken een ogenblik onmogelijk maakte. Toen de wagen zich een eindweegs voor hen uit bevond, begon Scipion van de bestorming der Britse batterij te vertellen. David, in zijn eigen gedachten terugvallend, luisterde maar half.

‘En jij bent teruggekomen... met de volksrepresentant?’ vroeg hij.

Scipion lachte schuldig, zichzelf verontschuldigend.

‘Mm... eigenlijk niet. Ik was plotseling jaloers. De citoyen had me verboden, de post te verlaten, maar Bonny is er... En ik ga in elk geval nog vóór de ochtend terug.’

‘En ben je nu niet jaloers meer?’ vroeg David.

Scipion weerde met brede, donkere handen af.

‘*Bah*! Je bent mijn beste, mijn broederlijke vriend!’ zei hij. ‘Luister, David, geloof je niet dat Perle een uitstekende vrouw zal zijn? Ze heeft in de keuken gewerkt en ze kookt als een engel van God.’

‘Geloof je in God?’ zei David.

‘Ik geloof in God en in de duivel en in alle machten,’ zei Scipion trots. ‘Maar luister nu. Zal ze geen goede vrouw voor me zijn?’

‘Als jij goed bent voor haar... ja,’ zei David.

‘Dat zal ik,’ zei Scipion. ‘Bij al wat machtig is. En ze heeft de goede heupen voor het kinderen-baren. *Non*?’

‘*Si*,’ zei David; ‘ze heeft de goede heupen. Onze negervrouwen brengen makkelijk kinderen ter wereld, zolang ze tenminste niet te veel thee van katoenwortels gebruiken.’

‘Ze zal mij zonen geven, David,’ zei Scipion, die zich aan de gedachte van zijn toekomstig geluk scheen te willen bedwelmen. ‘Vrije zonen, David.’

‘Ook dat,’ zei David.

‘Misschien word ik opzichter op de plantage,’ ging Scipion verder. ‘Als de roodrokken verslagen zijn, en ik zweer je dat we ze zullen verslaan,

worden de negers betaalde arbeiders. Er komen hier andere meesters. Zonder royalisme en zonder zwepen.'

'En de opzichters...?' vroeg David.

'Hoe bedoel je dat?'

'Zullen dat republikeinen zijn... met zwepen?'

Scipion klakte verontwaardigd met de tong.

'*Peste*! Je steekt de draak met me. Natuurlijk geen zwepen. Hoogstens een rietje.'

'Vrije arbeiders worden ook niet met rietjes geslagen,' zei David.

Scipion begon onwillig het hoofd te wiegen maar liet het weer na, want zijn steek waggelde opnieuw.

'Nu ja... hoogstens dan om ze er mee te dreigen.'

David lachte en Scipion lachte mee. Ze sloegen de hoek om en zagen weer de wagen. Het had er veel van als trok het geluid van de rollende wielen hen achter zich aan. De wagen was nu aan het uiteinde van de straat die op de Place de la République uitkwam.

Zij zagen dat de wagen aan de rand van het plein bij het grasveld bleef staan. De voerman was een soldaat, en er zaten soldaten op. Nu sprongen ze van de wagen af. Ze spanden het paard los dat meteen ging grazen, en trokken het zeil van de wagen af dat de vracht had bedekt.

'Wat hebben ze?' vroeg David.

'Laten we gaan kijken,' zei Scipion. 'De nacht is nog lang.'

Ze kwamen dichterbij. Het plein lag wijd in het licht. Ze zagen dat de soldaten ijverig aan het uitladen waren. Het leken balken en dwarsstukken. Enkele soldaten hadden spaden bij zich. Ze groeven in de mergel-aarde vier gaten. David en Scipion bleven op de straathoek staan en keken toe.

'Ze bouwen iets,' zei Scipion peinzend.

Eensklaps wist David wat het was. 'De guillotine...!' zei hij.

Scipion keek hem vragend aan.

'Dat is een valbijl,' zei David; 'ze gebruiken die in Parijs om er de vijanden van de revolutie mee te vonnissen. De veroordeelde steekt het hoofd door een gat in een plank en de bijl suist neer. Ze lijden bijna geen pijn. Het gaat te snel.'

'En het hoofd?' vroeg Scipion nieuwsgierig.

'Rolt in een mand met zaagsel,' zei David. 'Marotte, je kent hem wel, heeft me ervan verteld.'

Scipion wreef zich langs de wang, waarbij hij de ene mondhoek optrok.

'En ze gaan de valbijl ook hier gebruiken? Tegen de vijanden van de republiek?'

‘Ja,’ zei David. ‘Morgen begint het proces tegen de royalisten en planters.’

‘*Sacré...*? Is Justin er bij?’

Soldaten zetten de eerste palen rechtop in de aarde, stampten de gaten dicht en laadden de planken uit voor het schavot. Scipion hield geen oog van hen af.

‘Justin hebben ze niet,’ zei David. ‘Maar ze zullen hem nog wel krijgen. Zijn vrouw is er bij, en de oude Malenfant.’

‘En M. de la Pelouse? En massa Falconet?’ drong Scipion aan.

‘Houd op met je massa en monsieur... Als ze gegrepen worden maken ze grote kans op het schavot.’

Scipions gezicht werd breed en glanzend van eerlijke voldoening. Hij grijnsde tegen David. Hij legde het hoofd in de nek en vierde zijn lachen onbelemmerd uit. Zijn soldatensteek viel op de grond. De mannen die de negers nog niet gezien hadden hielden op bij het horen van die lach, en keken waar ze vandaan kwam. Scipion liep langzaam naar hen toe zonder dat zijn vrolijkheid bedaarde. Af en toe bleef hij staan, hield zich de zijden vast en schudde het hoofd. De soldaten keken elkaar aan en lachten ook. Zelfs David glimlachte nu. Hij raapte de steek op en volgde Scipion die zich van uitbundigheid kromde, zo vaak hij twee, drie passen in de richting van de guillotine gedaan had; en elke keer als hij zich oprichtte en de palen zag, weerkaatste tussen de witte gevels en onder de brede, tot rust gekomen boomkronen zijn enorme, rollende lach.

De merrie

Het paard belacht de vrees en wordt niet ontsteld,
en keert niet wederom vanwege het zwaard.

HET BOEK JOB

I

Kankrin had haar nooit voor deze vroege lente op zijn landgoed of in het dorp gezien. Zijn verbazing dat zoveel wilde, oorspronkelijke schoonheid hier kon bestaan kwam eigenlijk pas later, toen het stuk grond dat door de vrouwen geëgd werd al achter hem lag, tegen de heuvelflank die aan één zijde rond het komvormig landschap steeg. Hij reed langzamer tussen de witte uitbottende berkebomen en hield zelfs de teugels van zijn paard in. Zijn ogen moesten hem bedrogen hebben. Hij had het meisje een ogenblik zien uitrusten van het sleepwerk in de zelen tegen die helling waarop het dorpsland lag. Het was zo - de gedachte had een beschamende bijsmaak - dat de vrouwen van het dorp zichzelf bij gebrek aan voldoende paarden voor de eggen moesten spannen. Kankrin maakte zichzelf wijs dat hij daaraan al lang iets had willen doen, iets in de geest van zijn buurman, Gleb Michailowitsj Skawronski, die liberaal was en zijn lijfeigenen op allerlei manieren tegemoet kwam... een toegeeflijkheid die hij later in zijn grootboeken natuurlijk onder de verliesposten terug vond.

Gleb Michailowitsj probeerde een levend geweten te zijn voor landheren van Kankrins slag, Kankrin wist het uiteraard, zoals hij wist dat de tsaar al enige tijd bezig was met een ontwerp voor de bevrijding van de lijfeigenen; of moest men het een ontwerp noemen om de landheren en grondbezitters zonder te veel kleerscheuren door die ingrijpende hervorming heen te slepen? Hoe het zij: de oude toestanden waren geschokt maar niet overwonnen, de vrouwen op zijn landgoed egden met eigen lichaam het weerbarstige boerenland, terwijl haar mannen het aangrenzende, vlakke en meegaande akkergebied van de landheer met de beschikbare paarden beploegden. Kankrin had het altijd zo gekend en hij geloofde in zijn hart niet dat het anders mogelijk was.

De jonge vrouw had recht tegenover hem gestaan op de hoek van de akker bij het pad. Rechtop, één arm geheven om zich het zweet van het voorhoofd te vegen. De zon van het voorjaar, jong en dartel, had hem natuurlijk een rad en een drogbeeld voor ogen gedraaid toen hij haar voor een weergaloze schoonheid had aangezien. Ongetwijfeld was ze rijziger geweest dan de vrouwen van deze streek menselijker heugenis ooit geweest waren: ze behoorden hier tot het korte, gedrongen type zonder bijzondere bekoring, lomp en gelijkvormig met haar te zware rompen, te korte wipneuzen en vlasbleek haar, schoonheid was zo min haar deel als dat van de grofgelipte mannen met hun overgrote handen en voeten en ronde koppen die te kort op het lijf zaten. Het was een ras dat zichzelf een-

tonig en zonder gratie in elk volgend geslacht herhaalde. Kankrin had het een halve eeuw aangezien. Hij had in zijn jonge groene jaren met sommige van de meisjes gestoeid, waarschijnlijk liepen er bij de dertigjarigen van nu een paar van zijn bastaarden, maar dat soort had dan toch de kenmerken van de plompe moeders geërfd en niets van *zijn* lengte of donkere oogopslag die hij zelf voor een aristocratisch kenmerk hield. Gleb Michailowitsj die Pools bloed in zijn aderen had en alleen al in zijn fijngepunte snorren meer zwierigheid van voorkomen vertoonde dan de meeste landheren van het gouvernement, dreef geregeld de spot met Kankrins zelfgenoegzaamheid op het punt van uiterlijke verschijning. 'Zwartharig, ja,' zei hij. 'Een beetje Turks bloed misschien, en daarbij begin je dan nog te grijzen als een aartsdiaken; en wat je lichaamslengte betreft, Fjodor Kirillowitsj, je slaat geen beroerd figuur vergeleken met al die onderkruipsels van rekruten die je onze tsaar en gebieder, zij het ook bij kleine porties, pleegt te leveren. Maar als totaliteit beschouwd, *mon vieux:* een echte *barin* ben je, een onmiskenbare Russische bojaar, van buiten en van binnen.'

Kankrin placht om soortgelijke opmerkingen van Skawronski te lachen, maar hij wist zelf niet recht of hij ondanks die uitlating over Turks bloed wel gevleid moest zijn vanwege de term *bojaar.* Het woord riep de voorstelling op van oeroude, machtige en eigenzinnige adelsgeslachten; een autochtoon slag van kleine heersers die de bojaar Romanov destijds alleen maar volmacht gegeven hadden namens hen in hun geest te regeren. Anderzijds was er aan de karakteristiek iets tweeslachtigs: dat bojaar lag te dicht naast het begrip *barbaar.* Kankrin verdacht Gleb Michailowitsj ervan die toespeling ook in gedachten te hebben als hij Kankrins bojarendom onderstreepte. Hij drong de gedachte aan de buurman die hem aantrok en ergerde weg; hij zat nu eenkeer het dichtstbij; zij die naar aard en gedachtengang het meest op Kankrin leken woonden schromelijk ver weg...

Alles goed en wel. Liberalisme, bojaren, lijfeigenschap - het meisje had daar op het bouwland gestaan; en nu Fjodor Kirillowitsj de tweede heuvel opreed waar zijn witgepleisterd landhuis in een verwaarloosd park lag (zijn grootvader had er eens een klein Versailles van willen maken en na enkele jaren van wanhopig trachten tuinen, perken en paden aan de luimen van de duivel en de natuur hergeven), nu hij de stallen naderde waar zich zijn bescheiden, maar uitgelezen stoeterij bevond, wenste hij dat hij zich niet kon hebben vergist. De zon had hem geen waanbeeld voor ogen *mogen* draaien. Het meisje bestond en zij was mooi; mooi was het woord

niet, ze was verbazingwekkend, ongeloofwaardig. Terwijl Kankrin zich voorstelde hoe ze daar gestaan had, één arm en hand naar het voorhoofd geheven, speelde door zijn verbazing al de mannelijke onrust die hij bij haar aanblik verdrongen had, het onbepaalbaar, tegenstrijdig heimwee in bloed en zintuigen dat zijn mogelijkheden nog maar vaag voorvoelt en al gespoord wordt door het onmiddellijk vleselijk begeren. Het meisje kon niet ouder zijn dan een jaar of twintig. Misschien ook was ze geen meisje meer maar een getrouwde vrouw. Welke lummel had kans gezien deze schoonheid buit te maken, als het ware achter zijn rug om? Een luide zucht brak zich baan uit Kankrins borst; hij bemerkte nu pas de onzichtbare hand van de beklemming die hem geprest hield. Eén, twee seconden had hij de aanvechting zijn rijdier te laten keren en nog eens te gaan kijken. In plaats daarvan liet hij de teugels hangen.

De merrie die hem droeg zette rechtstreeks koers naar haar weide, achter de stalgebouwen. De roodharige Foma die de landheer wipneuziger en gedrongener voorkwam dan ooit sukkelde hem tegemoet om het paard bij de halster te vatten. Kankrin gromde, steeg onder het stapvoets rijden uit de beugel en sprong naar de grond. Hij keek naar paard en knecht niet om terwijl hij het pad naar het herenhuis insloeg. Tussen de onmatig hoge woekering van rododendrons die bijna een klein bos vormden was het stil en koel. Hij liep langzamer, aan het eind van het pad kon hij de zijgevel van het landhuis zien, de twee boogramen van de kamer die zijn vrouw bewoond had en waar zij gestorven was.

Kankrin liep nog trager. Hij zag haar voor zich, Irina met de gekrulde voorhoofdslokjes, een zwak en schrander wezen dat hem in hun kinderloos huwelijk al meer het besef gegeven had dat het hem bij al zijn paardenkennis, praktische zin voor een goede landopbrengst en een zekere boerse koopmanshandigheid op de graanmarkten van Priloeki of Konotop aan waarlijk fijn verstand ontbrak. Toch een bojaar. Hij zag Irina voor zich zoals ze in het laatst van haar leven geweest was, de breekbare porseleinkleur van haar huid tegen het zwart of donkergroen satijn van haar japonnen en sjaals; hij zag haar spotogen als bij het leven; zij scheen hem vandaag meer dan vroeger uit te lachen vanover het graf. Hij liep opeens weer sneller, vol geprikkeld onbehagen, de blik naar de grond en niet naar de ramen van die kamer gekeerd waar hij alles gelaten had als op de dag van Irina's vroegtijdige dood.

II

Hij bleef ook de eerstkomende etmalen denken aan Irina, vooral aan dat sluwe, vluchtige en provocerende lachje waarvoor hij steeds bang geweest was.

Hij herinnerde zich de trots waarmee hij haar, de erfdochter, tengere, intelligente en veelbegeerde bruid, destijds naar het altaar geleid had. De mededingers hadden het nakijken gehad! Of zij achteraf niet blij waren geweest met robustere en minder geraffineerde echtgenotes te zijn afgescheept? Hij, Fjodor Kirillowitsj, had gedacht met Irina een bestaan te leiden vol nobele plannen, een leven van arbeidzaamheid, ideeën en fysiek geluk. Het was hem al vrij gauw duidelijk geworden, dat hij zich niet kon optrekken tot Irina's niveau. De barbaar! Het had hem met verloop van tijd alleen maar het besef bijgebracht van eigen tekortkomingen, zo goed als hij zich met schaamte bewust geweest was van zijn ruwe gezondheid en levenshonger naast haar toenemend ziekelijk verval.

Zij had zich toen dat lachen aangewend alsof ze meer van hem wist dan hij zelf, met de scherpzinnigheid van de zieke die ligt en het leven waarneemt tot op zijn geheim patroon en de dingen ziet gebeuren zoals zij ze voorzien heeft. In de eerste plaats waren dat zijn grondige inzinkingen (zoals hij ze noemde) die hem enkele malen per jaar uit het huis joegen op zoek naar emoties die hem nooit tegemoet kwamen, zo min als hij ze ooit wist op te sporen: er bestonden enkel de surrogaten voor velerlei gemis, zijn trek naar de jaarmarkten, zijn verfomfaaid opduiken na dagen van somber, bestiaal drinken, sombere muziek, sombere companen, voor een deel parasieten van beiderlei kunne naar wie hij met geld smeet, deels ook landjonkers als hij, nutteloos en verknipt, nog altijd sentimenteel hunkerend naar het nooit bereikte, nooit ervarene.

Hij had Irina nooit een reden opgegeven voor zijn tijdelijke vluchten uit het herenhuis, nog minder redenen verzonnen. Zij wist alles al bij voorbaat, zoals ze geweten had dat ze vroegtijdig zou doodgaan en hem alleen laten met zijn onvervuld bestaan, zijn paarden, zijn vulgaire bereidheid om zich lange, saaie maanden aaneen tot grond en landwerk te bepalen en daarmee goed geld uit zijn bezittingen (en de hare) te slaan, alleen in die platte sleur onderbroken en gekweld door de ziekelijke obsessies die hem - ook nu hij ouder werd - onverminderd overvielen en pas weer loslieten als hij ze ver van huis in hitsigheid en alcoholische furie verdronken had. Het nooit bereikte, het nooit ervarene...? Fjodor Kirillowitsj Kankrin bemerkte dat het heimwee in zijn bloed en lendenen niet alleen

nieuw was in zijn soort, maar hem dingen voorspiegelde die hij al jaren geleden als illusies had laten varen.

III

In die week reed Kankrin vaker dan doorgaans uit, soms wel twee maal op een dag. Hij ging, tegen zijn gewoonte om Foma of een van de jongere paardeknechten mee te nemen, alleen. Hij wist ook waarom. Hij wilde weten hoe diep dat nieuwe heimwee bij hem zat en hoe lang en met hoeveel welslagen hij er zich tegen zou kunnen verzetten, als het niet al binnen afzienbare tijd vervluchtigde. Dieper nog dan die verstandelijke bespiegeling zat de wens dat het hardnekkig mocht zijn en hem meeslepen, de wens naar ongekende emotie.

Hij hield zichzelf op zijn rijtochten in het onbesuisde lentelicht voor dat hij aan leeftijdsverschijnselen ging lijden die niet alleen onvruchtbaar, maar gevaarlijk waren. Hij bereed zijn merrie, Soelika, een van de beste nieuwe dieren die in zijn stoeterij waren gefokt, tot aan de grenzen van Skawronski's landgoed, waar hij steeds weer de teugel wendde, niet uit het besef dat hij 's buurmans souvereiniteit dreigde te schenden als wel om niet de kans te lopen Gleb Michailowitsj in persoon te ontmoeten en verplicht te worden tot gesprekken waar zijn hoofd al bij voorbaat niet naar stond. Hij reed iedere dag iets dichter langs de gehuchten waar zijn lijfeigen boeren woonden, buurtschapjes die zich tot dorp verdichtten rondom de kerk met de byzantijnse, hemelsblauwe koepel; hij kwam zo dichtbij dat hij niet alleen de kerk met het Griekse kruis, maar veel lager ook de omliggende strodaken en pasgewitte muren van de hutten zien kon.

Het paard gaf hem afleiding, hij hield zichzelf voor hoe nuttig het was het dier in te rijden en aan allerlei onvoorziene grilligheden van terrein, zon en wind te wennen. De merrie was een kruising van Engels en Arabisch met een Orlow-moeder, slank en wit, hoger van schoft dan bij dit soort meestal het geval was. Ofschoon Kankrin zelf twee hengsten van kernig gehalte bezat had hij de moeder van Soeliko zelf ter dekking gebracht bij de vermaarde Engelse hengst wiens eigenaar drie dagreizen ver weg woonde, en zich voor de gelegenheid de lange, saaie rit langs miserabele dorpen en de nachtverblijven in vlooienherbergen zonder comfort getroost, heen en terug. De witte merrie was nog maar net aan zadel en tomen gewend, maar zij was niet meer in het nerveuze stadium, ze liet zich zelfs nauwelijks nog in de war brengen door de fladderkuren van

licht en wolken, dood oud blad dat opstoof en al het bedriegelijk ritselen van de natuur. Ze had zich op deze eenzame ritten geheel aan Kankrins leidsmanschap gewend, haast meer nog omdat hij haar nu en dan vrij liet uitzwerven dan dat hij haar bewust stuurde.

Hij reed het lang vermeden dorp op een namiddag onverhoeds, als door de achterdeur, binnen. Hij veinsde tegenover zichzelf dat de merrie hem in haar nieuwsgierigheid en eigenzinnige vrijheid deze poets gebakken had. Hij was zich bewust van zijn zelfbedrog zodra hij tussen de bouwvallige heiningen en lage, gekalkte huisgevels reed: al zijn zintuigen speurden met een herinnering die opluchting was en prikkel tegelijk. Hij zou eindelijk weten, hij moest weten...! Hij keek verstolen naar links en naar rechts: op de erfjes kippen en kinderen op wie niemand lette, een schurftig hondje in de zon tegen de latten van een tuin; zonnebloemen; over het pleintje voor de kerk dat nauwelijks groter was dan de grote zaal van het landhuis sloop de lapjeskat van de pope; de heilige man zelf lag natuurlijk te slapen. De dorpsput piepte. Oude vrouwtjes, zo zag Kankrin; al wat werken kon was op het land. De waterhaalsters verstomden in haar snebbeling toen een van hen hem zag komen en de anderen aanstiet. Ze bogen, dor en zwart. Fjodor Kirillowitsj reed hun met een kort knikje voorbij. De merrie was onrustiger nu zij zich tussen andere levende wezens bevond. Hij krauwde haar bemoedigend tussen de manen, de oren op het sierlijk paardehoofd bewogen rechtstandig en vertrouwelijk. Kankrin besteedde geen aandacht meer aan de hooimijten die bijna tot de vlakke grond waren afgestoken, de grauwe sneeuwhekken die aan de dorpsrand lagen opgestapeld, nadat zij de akkers in de wintertijd beschut en de sneeuw tot het vruchtbaar lentesmelten toe vastgehouden hadden: hij zag de jongere vrouwen op het dorpsland.

Hij had bijna aan de teugels gerukt toen hij tussen banen van hakhout en berken door de opglooiende dorpsakkers bereikte. De vrouwen egden nog steeds maar blijkbaar voor het laatst: ze hadden de verste uithoek van het lijfeigen land bereikt. De zon was overklaar en de wind grillig als de eerste maal. Fjodor Kirillowitsj hief zich in de stijgbeugels voor het tot hem doordrong dat het gebaar voor een landheer te roekeloos was. Hij had eensklaps het verlangen roekeloos te blijven. Hij rekte zich hoger uit, hij keek naar de kleine gedaanten in verslonste bonte kledij die voorover hingen in de zelen. Hij wachtte tot een van haar zou blijven staan, zich strekken en het voorhoofd afvegen. Hij kneep de ogen samen, de blik gescherpt. Soeliko schraapte haar hoef door de nog altijd zachte, zwartblauwe drab van het leempad. Hij beknorde haar voor het eerst om haar onge-

duld. Ze wendde het hoofd half naar hem om, haar groot glanzend oog stond bevreemd. Kankrin lachte en liefkoosde haar hals.

Toen hij weer opkeek zag hij dat er zich bij de vrouwen werkelijk iemand uit de gebogen houding had opgericht. Het was weer het onbekende meisje. Zij had hem ontdekt en waarschuwde de anderen. Kankrin reed naderbij. De vrouwen hielden de een na de ander met werken op. Zij keken en groetten, de oudsten met een buiging waarbij ze de aarde met de gestrekte hand aanraakten. Kankrin zag het nauwelijks. Hij reed langs de zoom van het akkerland zonder de ogen van het meisje af te nemen. Zij had één hand tegen haar grote rechte boezem gedrukt. Ze keek naar hem. Ze droeg haar hoofddoek strak onder de kin maar zo hoog dat de aanblik de voorstelling opriep van zware opgebonden vlechten. Zelfs onder een laag van aarde waren haar handen en voeten welgeschapen, slank en lang. Kankrin werd ademloos. Het onrustig heimwee in hem sloeg weer om in mannelijk begeren zonder dat het onbehagen week. Het meisje was unieker en werkelijker dan hij zich had menen te herinneren, een vrouw in de bloei, de kracht, de straling. Fjodor Kirillowitsj verwonderde zich dat zij zijn blik uithield; van dit soort was hij meer schroomvalligheid gewend. Het meisje nam de hand van haar hoge boezem en trok haar verschoten rok met kalme, korte beweging recht. Ze boog het hoofd ietwat achterover, de ogen half gesloten. Het kon tegen de zon zijn, maar het kwam Kankrin als een uitdaging voor. Hij weerstond de opwelling om van het paard te springen en het meisje aan te spreken. Hij drukte zijn knieën in de ronde, slanke paardeflank, de merrie vervolgde haar weg. De landheer keek niet meer om, maar in zijn rug prikten de naalden van de beheksing.

IV

Kankrin reed van het dorpsland langzaam heuvelafwaarts, naar de kom met het effen vruchtbare akkerland dat hem toebehoorde en door de lijfeigen boeren uit het dorp geploegd werd. Hij bemerkte meteen dat hij als een verrassing kwam. De boeren waren gewend hem van de kant van het herenhuis, uit het verwilderd park, te zien aanrijden; hij kwam zelden of nooit ‘door de achterdeur’. Zij hadden niemand op de uitkijk gezet. Zodra hij door de borstwering van kreupelhout gereden was en het pad afdaalde, zag hij de paarden met slepende zelen langs de grasrand staan grazen. De boeren stonden bij elkaar in een losse kring; ze praatten en lachten. Het

was het oude lied: ze vertraagden of staakten het werk zodra ze zich onbespied waanden. Het was een van de motieven die Skawronski aanvoerde voor het opheffen van de lijfeigenschap. ‘Ze zullen pas werken als het voor hen de moeite waard wordt,’ placht hij te zeggen. ‘Voor die tijd zullen ze doorgaan met saboteren en liegen zoals ze het in de loop van een paarhonderd jaar geleerd hebben.’

Gewoonlijk maakte het Kankrin razend als hij de boeren er op betrapte het werk op het herenland met de Franse slag af te doen. Vandaag raakte het hem de koude kleren niet. Hij reed recht naar de kring van baardige vogelverschrikkers die hem ondertussen in het vizier hadden gekregen, hun mutsen afnamen en woordeloos bleven staan. Uit hun midden verrees de dorpsoudste, Agafon Matwejitsj, die om een door Kankrin nooit bevroede reden in het dorp bekend stond als De Horzel ofschoon hij stekelig noch venijnig was, maar ondanks zijn gelapte kiel en kromgetrokken vilten laarzen een zekere trage en goedige achtbaarheid ten toon spreidde. Hij kwam met de bijeen gefrommelde, kale lamsvelmuts in de hand naar Kankrin toe, boog ter aarde en zei met sonore stem: ‘Fjodor Kirillowitsj! Uwe Genade! U komt als geroepen! Wij vroegen ons juist met z'n allen af...’

Kankrin ontnam hem met een handgebaar het woord; hij nam de Horzel ook de dorperse list niet kwalijk; list was nu eenmaal - een uitspraak die al weer van Skawronski afkomstig was - het intellect der dommen. Hij tikte de dorpsoudste kortaf met de rijzweep op de schouder ten teken dat zijn plechtstatig gesnor aan dovemansoren besteed was.

‘Agafon Matwejitsj! Een ogenblikje!’

Hij reed terug langs het pad. De Horzel volgde gedwee in de sporen van het paard, half naast het rijdier. Kankrin liet zijn paard op de verre rand van de akker stilhouden en mat het gezicht met de grijze vierkante baard en vierkante jukbeenderen van de oudste; het nam hem naïef en bevreemd op. De landheer boog zich over naar de boerenman en vervolgde op zachte, haastige toon: ‘Ik heb daar zo juist iemand bij de vrouwen gezien... Wie is die nieuwe?’

Hij stokte zo onstuimig als hij begonnen was. Hij zag de oudste met de ogen knipperen als had hij zijn landheer onmiddellijk doorzien, maar zich tegelijk in boerensluwheid tot wachten en zwijgen gedwongen. Fjodor Kirillowitsj werd voor het eerst wrevelig.

‘Je weet wie ik bedoel, jij huichelaar! Ze is lang en donker van huid, ze lijkt in geen enkel opzicht op de rest! Ze ziet er uit...’

Hij wist niet waarom hij zich zo tegenover de boerenpummel liet gaan

maar de roekeloosheid bleef, hij had het onweerstaanbaar verlangen zich één keer tegen iemand uit te spreken. ‘Ze ziet er uit als een volbloed merrie!’

Terwijl hij het zei drong het tot Fjodor Kirillowitsj door dat de boeren deze jonge vrouw waarschijnlijk helemaal niet zo bewonderenswaardig en begeerlijk vonden: veeleer moest deze schoonheid hun van twijfelachtig allooi, zo niet onguur voorkomen. Waren de heksen in hun sprookjes en griezelverhalen ook niet altijd uitheems en mooi? Kankrin zag het in de blauwe, trouwhartige blik waarmee de Horzel hem opnam.

‘Ahaaa...,’ zei de boer met een zucht die moest uitdrukken dat hij zijn meester eindelijk begrepen had. ‘Die! Een volbloed merrie, zegt Uwe Genade?’ Hij glimlachte onderworpen, zijn ogen knipperden weer. ‘Wij noemen haar anders.’

Zijn hele manier van doen, zijn slaafs en ingehouden grijnslachje waren voor Kankrin een nieuw bewijs van de reddeloze dierlijkheid waarin dit boerenvolk leefde. Hij stiet Agafon Matwejitsj vanuit de stijgbeugel met de knie tegen de schouder.

‘Lach niet, idioot! Hoe noemen jullie haar?’

De dorpsoudste versoberde; hij sprak minder sonoor. ‘In het dorp heet ze de ketellapster, Uwe Genade.’

Hij zweeg en bestudeerde nu het gezicht van de landheer met achterdocht en afwachting. Kankrin stiet hem voor de tweede keer aan. ‘Verder!’ De dorpsoudste zei: ‘Haar vader was Timofej, de oom van Foma die bij u in de stoeterij werkt... U hebt Timofej toch gekend, *barin?* Hij deugde niet.’

Kankrins hand met het zweepje viel neerwaarts. Of hij zich de oom van de stalknecht herinnerde? ‘Jawel,’ zei hij. ‘De wegloper. Die wij vijf, zes maal hebben moeten laten terughalen. En die ten slotte helemaal is ontsnapt.’

Agafon Matwejitsj knikte volijverig. ‘Hij heette bij ons de Ketellapper, omdat hij in de laatste jaren voor hij verdween af en toe nog in het gouvernement gezien is met een ketellappersuitrusting op de rug. Hij had kundige handen... Hij was, zo zeggen ze, met een Moldavische bedelares getrouwd die hij ergens onderweg had opgepikt. Annoesjka, want ze heet Anna Timofejewna, moet op haar moeder lijken. Dat soort is zo lang en zo bruin als tabak.’

Kankrin had zich bij de woorden van de Horzel het hele geval herinnerd, en meer ervan dan Matwejitsj hem ooit kon vertellen: het rapport van de gouvernementsgendarmerie over de wegloper lag nog ergens tussen zijn

paperassen te vergelen. De dorpsoudste knikte met het hoofd in de richting van de heuvel en de eggende vrouwen achter groenomwaasde berken en struweel. ‘*Zij* is hier teruggekomen, ze woont bij haar tante, de moeder van Foma. Timofej en de Moldavische zijn allebei dood. Dat is alles wat ze wil vertellen.’

Hij zweeg. Ook Kankrin zei niets en keek over de hals van de merrie heen voor zich op het pad. De dorpsoudste schraapte na enige tijd voorzichtig zijn keel. Hij scheen zijn verhaal te willen afronden. ‘Zodoende noemen we haar de ketellapster,’ zei hij, al was er voor zijn ‘zodoende’ geen zichtbare reden. Kankrin schudde het eigenwillig peinzen af dat in hem begonnen was sinds de Horzel hem omtrent de identiteit van het meisje had ingelicht. Hij vatte de dorpsoudste in een plotseling besluit bij één oor.

‘Luister, schobbejak,’ zei hij op gedempte toon, ‘jij gaat vanavond naar de moeder van Foma en bestelt haar: Er is hulp in de keuken nodig op het herenhuis; laat Anna Timofejewna zich bij de huishoudster vervoegen.’

Hij liet het oor van de grijze boer los. Agafon Matwejitsj boog woordeloos, één hand naar de aarde gestrekt, terwijl Kankrin zijn paard wendde en naar huis terugreed. Hij keek op noch om, maar het driftig tonggeklak en de steunende kreten die van het ploegland opstegen vertelden hem ook zonder dat hij ze zag hoe de boeren aan het werk waren gegaan of hun leven ervan afhing, en dat zij zouden doorgaan met ploegen, zwoegen, klakken en steunen zolang zij hem en zijn witte merrie konden zien.

V

Kankrin probeerde zichzelf wijs te maken dat hij het hele voorval en zijn opdracht aan de dorpsoudste als een bijkomstig incident behandelen, ja nagenoeg vergeten kon. Hij wist natuurlijk dat er in het dorp en op het herenhuis zelf over gesproken werd tot alle oren klepperden. De boeren zouden hem met onnozeler onderworpenheid tegemoet treden als hij zich mocht vertonen, terwijl het huispersoneel hem nu al met een voorgewende argeloosheid omgaf waarvan de nederigheid op hem de indruk maakte van een bespotting.

Hij verveelde zich. Hij was prikkelbaar. Het kwam hem voor dat de jonge lijfeigene Tonka, die hij tot een soort kamerdienaar probeerde op te voeden, hem algedurig voor de voeten liep. Hij joeg de slungel met zijn lang geel haar en gewillige hondeogen naar het bodenverblijf: ‘Je vertoont je smoelwerk alleen als ik bel!’

Fjodor Kirillowitsj liep door het huis, het leek hem dat hij iets zoeken moest, hij maakte telkens rechtsomkeert als hij de keuken en het kwartier van het dienstvolk naderde. Hij was het meest in de stoeterij. De dieren leidden hem af, maar hij had de zekerheid dat de stal- en paardeknechten hem behoedzaam gadesloegen vanonder hun lage voorhoofden en vervilte haren, als wachtten zij ergens op. Gespuis! Kankrin luisterde naar de opmerkingen van Foma zonder dat één woord tot hem doordrong. Hij hield zich het langst op bij de witte merrie; het dier begroette hem elke keer als hij opdook met schuldeloze blijheid die ook al ergerniswekkend op Kankrin werkte. Hij bemerkte dat Soeliko hem bij zijn verlaten van de stal telkens met onverholen teleurstelling nakeek. De laatste keer kwam Kankrin in een hinderlijk besef van verzuim terug, sloeg zijn armen om de krachtige, fraaie hals van het dier en fluisterde hem toe: ‘Geduld tot een andere keer. Ik heb nu geen zin in ritjes.’

Het was waar, hij had in niets meer zin. Hij verveelde zich zelfs zo dat hij er nu en dan over dacht naar de vroegere kamer van zijn vrouw te gaan waar een kast vol met Franse en Engelse romans stond, Dickens, Paul de Kock en Dumas, en uit louter spleen te gaan lezen. Hij bleef elke keer voor de sombere eikenhouten deur staan; hij was opeens bang als zou Irina daar binnen onder de Toerkmeense plaid op haar sofa liggen, waskleurig, de onnatuurlijke kinderlijke krulletjes over het voorhoofd, het vrouwenlachje om de mond dat sluw en sprakeloos verried hoe dubbel en dwars zij hem doorzag... Ook nu nog. Hij dook weer weg in zijn eigen kamer. Hij wist dat lectuur geen geneesmiddel was tegen de naderende inzinking.

Hij was verwonderd toen Tonka op een middag onvoorzien en schuchter met een briefje kwam opdagen: een knecht van de Skawronski's had het gebracht, hij wachtte aan de buitentrap bij de veranda of hij soms een antwoord mee terug moest nemen. Fjodor Kirillowitsj brak het briefje open. Skawronski's handschrift - hij schreef nog in het Frans bovendien - was elegant en vluchtig, door en door het handschrift van een liberaal, vond Kankrin. De inhoud van het briefje versterkte zijn prikkelbaarheid: de buurman-landheer meldde dat er weer eens Zigeuners in de omtrek waren. Ze hadden zich thans genesteld in de Vosseval, hij had hun al een bezoek gebracht, er waren een paar fameuze muzikanten bij. ‘Natuurlijk, *Fédor Cyrillovitch*, moet u uw dorpsoudste laten waarschuwen; als de boeren niet uitkijken zal hun de laatste kip ontsnaaid worden, om van hitjes en varkens maar te zwijgen. Voor de rest en wat de betere talenten van het zwerversvolk aangaat: aangename distractie.’ Het briefje sloot met één enkele, luchtig getekende initiaal, de halve maan van de letter S in het

Russisch geschreven, weer zo'n hebbelijkheid die op Kankrin de indruk maakte van ironie. De hele toon van het briefje was ironisch en dubbelzinnig, als hij het goed bedacht. Misschien kwam het mee door de vermelding van de Vosseval, het dalletje tussen de twee landgoederen waarover Kankrin en Skawronski in hun jonge jaren goedmoedig geprocedeerd hadden, meer om een afleiding te hebben dan uit kwaadaardige bezitsdrift. De Vosseval was een waardeloze kuil tussen beboste heuveltjes waarin zich elk najaar een nieuwe laag van eike- en berkeblad ophoopte, en die alleen bij de drijfjachten in oktober en november enige aantrekkingskracht had omdat er herhaaldelijk wild doorheen trok.

Nee! De ironie zat dieper dan in het vermelden van die al lang niet meer omstreden bladerkuil: ze werd bijvoorbeeld zichtbaar in die paar woorden ‘aangename distractie’... Naar de duivel met Skawronski die goed praten had! *Zijn* vrouw leefde en hij leefde mét haar in behoorlijke harmonie; *hij* had nooit last gehad van inzinkingen die hem naar duistere *traktirs* en huizen van ontucht dreven waar iemand de roebels en de levenssappen werden afgetapt... Nee! Skawronski had die toespeling op Kankrins obsessie voor Zigeunermeiden beter kunnen weglaten.

Fjodor Kirillowitsj zat met het sierlijk gepende briefje van de nabuur tussen de vingers terwijl Tonka nog altijd vol twijfel bij de deur stond en van schroomvalligheid op zijn laarzen leek te wankelen. Kankrin verkreukelde Skawronski's briefje in de hand. ‘Laat de bode een glaasje geven, Tonka,’ zei hij op zijn effenste toon. ‘Hij mag Zijne Genade Gleb Michailowitsj voor zijn moeite bedanken. Er is geen antwoord.’

Kankrin zat weer alleen in zijn kamer, tussen de lompe ouderwetse meubelstukken. Het gewitte plafond leek lager, het drukte. Elk voorwerp in het vertrek stond daar ouder, versletener, wrevel verwekkend. Fjodor Kirillowitsj beet zich op de knevel en schuurde de gelaarsde benen langs elkaar: het scheen hem dat zijn huid overal ging jeuken. Naar de duivel met alles en iedereen! Skawronski mocht tien, honderd briefjes schrijven, spotten, insinueren. Hij, Fjodor Kirillowitsj Kankrin, was deze keer nu eens van plan *niet* naar de Zigeuners te gaan!

VI

Op de avond van dezelfde dag regende het voor het eerst sinds weken. Het geluid van water dat langs het met lood behamerde dak neerstroomde en in beekjes door de paden van het verwilderd Versailles de heuvel

afliep suste Kankrin niet als doorgaans in slaap. Hij zag tegen de nacht op. Hij had zich half uitgekleed, maar zich daarna in de oude pelsmantel gewikkeld die hij als kamerjas gebruikte en op de divan uitgestrekt. Hij had Tonka gelast de groenbetegelde, tot de zoldering reikende haard aan te maken en hem een kruik eigengestookte te brengen. De brandewijn was belegen, lichtgeel en bijtend rauw in de keel. Kankrin had de hartige schotel met augurken, rolletjes ham, uien en zwart brood weggeschoven die Tonka naast de drank had neergezet. Hij wilde deze avond niet drinken voor het gerekte plezier van de drank maar om snel slaperig te worden. De wodka gloeide in zijn hoofd met een hitte die door ongewone helderheid werd gevolgd. De twee olielampen in de kamer beantwoordden die opgeschroefde klaarheid in zijn schedel - zo leek het Fjodor Kirillowitsj - met een vinniger samentrekken van hun vlam. De slaap was verder weg dan ooit.

Kankrin gooide de pelsjas van zich en stond op. Hij liep naar de gang die het huis in tweeën deelde, een lage koker van duisternis waarin één kaarsje brandde. Hij stond lange tijd onbeweeglijk en met gesloten ogen te luisteren. De regenval klonk hier zachter en eentoniger. De helderheid in zijn hoofd begon pijn te doen. Een ogenblik dacht hij: de Zigeuners! De voorstelling van de stromende, inktzwarte nacht buiten, drab en doorweekte kleren, schrikte hem af. Hij keerde terug in de kamer met het gefronste lamplicht, de geur van sterke brandewijn en augurken, de lucht van zijn eigen onrustige lichamelijkheid. Hij begreep al te goed wat hij sinds dagen had gewild, waarop het hele dorp en het dienstvolk op het herenhuis en godweet de sloerie zelf gewacht had.

Hij schelde Tonka. De kamerdienaar-in-spe sperde zijn van slaperigheid roodgewreven jongensogen toen Kankrin hem het bevel toesnauwde: ‘Je weet wie Anna Timofejewna is? De nieuwe? Hierheen brengen!’ en draafde daarna op klepperende laarzen naar het bijgebouw waar de dienstboden sliepen.

VII

Zij stond tegenover hem. Kankrin had zich weer in de pelsjas gewikkeld ofschoon de warmte hem benauwde. Hij besefte pas nu dat hij zich sinds zijn gesprek met de Horzel geen ogenblik vergewist had van het feit of de dochter van de ketellapper werkelijk gehoor gegeven had aan de opdracht om zich op het landhuis te vervoegen en bij het dienstvolk te worden in-

gedeeld. Kankrin had er geen notie van wat zij in de verstreken dagen gedaan had, waar zij was ondergebracht, hoe zij door de andere vrouwspersonen van keuken en kelder bekeken werd. Hij mompelde als was hij haar die vraag alsnog schuldig: 'Tevreden met het nieuwe werk?'

Het meisje antwoordde niet.

Krankin vroeg weer: 'Men behandelt je goed?'

Het meisje haalde haar schouders op. Zij doorstond zijn blik zoals indertijd op het akkerland, de zwarte gewelfde wenkbrauwen zo dicht bijeengetrokken dat zij in elkaar overgingen. De landheer zag dat zij zich in alle kalmte zorgvuldig en volledig had aangekleed; een korte rode bovenrok, een zwarte die er met brede zoom onder uitstak; een linnen jakje; een omslagdoek over hoofd en schouders waarop donkere vochtplekken zaten en die weer een rijkdom van donkere, opgerolde vlechten te raden gaf. Ze droeg zwarte kousen en haar voeten staken in muilen met modderspatten. Opnieuw kon hij de kracht en de volheid van haar ongewone aanblik maar met moeite verdragen. Hij keerde zich half af, met een wijzend gebaar naar de hoge kachel die warmte uitstraalde. 'Droog je.' Anna Timofejewna verroerde zich niet, zij stond kaarsrecht en boomslank, en weer was Kankrin gedwongen naar haar te kijken. Het fronsen van haar wenkbrauwen leek de enige uitdrukking op haar brunet gezicht die zij zich dacht te veroorloven, een uitheemse en daardoor ondoorgrondelijke uitdrukking. De Moldavische moeder! dacht Fjodor Kirillowitsj, - de bedelares! Het stemde hem niet gerust terug te vallen op zijn verachting. De wilde en donkere schoonheid van het meisje was onverachtelijk.

'Droog je,' herhaalde hij.

Anna Timofejewna sprak voor het eerst. Haar stem was laag en vol afweer. 'Zo nat ben ik niet,' zei ze. Ze hief een hand en liet die langs haar hoofddoek glijden. Kankrins onbehagen groeide. Hij had haar hoge boezem een ogenblik zien deinen bij het gebaar. Hij kon er zijn ogen niet meer afhouden, het bewegen van die achteloos en trots gedragen borsten greep zijn aandacht en verlangen en hield ze zonder genade vast. Hij besefte dat zij zich bewust was van haar kracht, zo goed als van het feit dat hij die kracht niet dulden kon. Hij hees zich op van de divan. Hij hield de oude jas met één hand dicht, hij stak de vrije hand snel en als een bevel naar het meisje uit en greep haar pols.

Haar onaangedaanheid bleef. Haar arm voelde naakt en koud aan, in het polsgewricht spande zich weerstand. Kankrin zei: 'Je weet waarom ik je heb laten roepen? Waarom ik je op het herenhuis laat wonen?'

Anna Timofejewna bewoog enkel de wenkbrauwen. Het gebaar was pure geringschatting. De landheer had haar naar zich toe willen trekken. In plaats daarvan deed hij een stap naar het meisje toe. Hij zei haastig: ‘Ik wilde je zien, Annoesjka.’ Haar weerstand bezweek niet voor zijn blik of de druk van zijn hand. ‘U kunt mij toch elke dag zien, Fjodor Kirillowitsj,’ zei ze. Kankrin haalde diep adem. ‘Ik bedoel het anders. Ik wil je dicht bij me hebben. Ik wil je kunnen zien zoals je werkelijk bent. Van hoofd tot voeten. Naakt.’

Het meisje glimlachte bij zijn woorden, rustig en zonder ijdelheid. Het maakte haar geringschatting grondiger dan voorheen. Haar onaandoenlijkheid en afweer begonnen op Kankrins zenuwen te werken. Hij liet haar pols los alsof hij haar hand van zich gooide. ‘Naakt,’ herhaalde hij. Zijn tong was dik in zijn mond. ‘Waarom zeg je niets? Is het soms niet de eerste keer dat een man je vraagt of hij je zonder kleren zien mag?’

Anna Timofejewna haalde de schouders op. Opnieuw wiegelde haar boezem. Kankrin sloeg de ogen neer. ‘Annoesjka,’ zei hij weer, en plotseling haatte hij de toon van zijn eigen stem; het was de toon van een geplaagde, onnatuurlijke deemoed die hem met onzekerheid vervulde. ‘Ik heb je hier laten halen, Annoesjka, omdat ik jouw gezelschap wens...’

Het meisje had één hand op de heup gezet en daarmee opnieuw zijn blik gegrepen en vastgehecht aan die slanke, vrouwelijke ronding. Zijn deemoed kon haar niet ontgaan zijn. ‘Mijn naam is niet Annoesjka,’ zei ze kortaf. ‘Ik ben gedoopt: Anna Timofejewna. En ik ben geen gezelschap voor u. U bent de *barin* en ik de *krepostnaja*... Valken en mussen vliegen niet samen.’

Kankrin staarde haar aan. Haar hand bleef op de uitdagende heup. Haar boezem rees als een vestingrand voor zijn blik. Hij zag de vlammen van de olielampen achter Annoesjka branden, scherp en gespitst. Krenking en kwelling! Een klap in het gezicht van deze boerse hoogmoed, een bestorming zoals een weerspannige vesting het verdient...? Kankrin deed een stap terug maar hij wist zelf dat hij niet slaan zou. Zijn onzekerheid nam ongehoord toe. Het volgend ogenblik lag hij tot zijn ontzetting op de knieën. Hij kroop de korte afstand die hij zelf tussen zich en de lijfeigene geschapen had naar haar terug, naar de zwartgekousde, slanke voeten in de leren pantoffeltjes. Hij was bereid - grote God, hij was bereid tot het uiterste!

‘Vergeet valken en mussen, Anna,’ steunde hij. ‘Je weet wat ik vraag. Je ziet dat ik je hebben moet - je ziet hoe ik -.’ Hij zweeg; zelfs in zijn bereidheid waren er woorden die hem niet over de lippen wilden. Hij omving

de knieën van het meisje, hij drukte zijn gezicht tegen haar benen, laag, zich krommend in de blinde noodzaak om de weerstand te overwinnen die zij bood. Als hij zich dieper had kunnen buigen dan de stugge zware kamerjas het toeliet zou hij haar voeten gekust hebben. En met blijvende ontzetting begreep hij dat zijn kreet van begeerte fout was geweest, dat de krenking en de kwelling er ondraaglijker van werden, dat zijn gebaar van onderwerping niets had veranderd behalve dat hij zich onherstelbaar voor een horige vernederde...

Anna Timofejewna had zich niet verroerd. Het verzet dat Kankrin daarstraks in haar pols had gevoeld was nu in de lichte verstrakking van haar knieën, de gespannenheid van haar benen onder de dubbele rok die hij omhelsd hield. Haar stem klonk ver boven zijn hoofd:

'Uwe Genade! Ik moet u verzoeken op te staan... U doet zichzelf te kort... U vernedert zich voor niets.'

Een ogenblik had Fjodor Kirillowitsj bij het horen van haar ingehouden stem gehoopt op een ommekeer, een verzachting van die gestrenge vrouwentrots: de laatste woorden van Anna Timofejewna zeiden hem dat hij zelfs nu nog door haar gehoond werd... of nu pas goed. Woede en ontgoocheling brachten hem sneller op de been dan het hem onder andere omstandigheden gelukt zou zijn. Hij stond met de rug naar het meisje toe, de ogen dicht. Hij hoorde opeens weer de dichte, vertwijfelde tokkeling van de regen op het dak, het zinneloos neerstorten van het water door de loden goten. Hij deed een stap naar de tafel, hij sloeg zijn ogen weer op, hij zag de karaf van dik en ongeslepen glas waarin de wodka de kleur had van gal. Hij greep karaf en drinkglas, hij schonk zich in, zijn hand trilde en morste de drank in nerveuze gutsen over tafel en tapijt. Hij goot de brandewijn in één teug naar binnen en zette het glas met een klap op tafel terug.

De klap leek een zwakke echo te hebben. Kankrin keerde zich om. Het meisje had de kamer verlaten en de deur achter zich dichtgetrokken.

VIII

Fjodor Kirillowitsj werd laat wakker. Hij wist dat het laat moest zijn ofschoon de regendag buiten in zijn afwerende grijsheid tijd noch uur verried. Hij had de halve nacht gedronken, dat was het; hij had gedronken tot hij naar zijn bed had moeten kruipen. Hij staarde om zich heen in de kamer waar de dranklucht als een weerzin hing, brak en spijtig als de

katersmaak die hem in mond en strot zat. Waarom had hij gedronken? Herinnering roerde zich traag onder zijn schedel, ze werd een smadelijke pijn. Door het zachte huilen van de regen klonk het tikken van de Franse pendule onder de stolp als een geluid uit een verre kamer. Herinnering... Had hij maar kunnen doorslapen! Hij was veroordeeld wakker te zijn.

Hij vermande zich om Tonka te roepen. Het besluit om de tafelschel te grijpen - het ding lag vlak onder zijn bereik - draalde lang eer het uit zijn hersens in zijn hand belandde. Hij hees zich op toen de magere, strogele jongen voor hem stond. Het kwam hem voor of er een belust meewaren was in die schichtige boerenblik. Kankrin keek langs hem heen naar de ikoon in de hoek wier kleuren hem zeldzaam ontkracht voorkwamen. Hij vroeg als kon hij niet meer op de klok kijken: 'Hoe laat?'

De jongen zei haastig in zijn boerse trant: 'Tussen het vierde en het vijfde middaguur, *barin*... Wilt u niet wat eten, *barin?* Awdotja heeft een koolsoep op het vuur staan...' Kankrin keerde het hoofd zonder een woord in walging af. De lijfeigene bewoog zich niet van de plek. Hij kuchte vreesachtig. Kankrin bromde korzelig: 'Wat nu nog?' Tonka's stem daalde bijna tot een fluisteren: 'Zou Uwe Genade iemand kunnen ontvangen?'

De vraag deed Kankrin onmiddellijk aan Skawronski denken. In godsnaam! Hij keek Tonka aan, korzelig en kortaf. 'Iemand? Wie?'

Tonka sloeg de ogen neer. 'De Horzel, barin, ik bedoel Agafon Matwejitsj... Hij wacht al sinds de vroegte...' Kankrin sloot de ogen. Hij bestreed een kortstondige opwelling om Tonka, deze steiloor, de huid vol te schelden omdat hij de dorpsoudste niet meteen had afgepoeierd. Hij vroeg na enige tijd: 'Wat wil de kerel?' Tonka stotterde dat hij het niet wist, hij stotterde zo schuldig dat Fjodor Kirillowitsj op slag achterdochtig werd en hem weer aankeek: 'Jij weet het niet, he? Ik hóór je liegen, jij driedubbel overgehaalde schurk!' Hij hees zich hoger op, zijn stem raspte: 'Wat is dat voor complot hier rondom mij? Voor de dag er mee, muilezel, wat is er gaande?' Tonka was rood geweest, nu werd hij bleek; hij hobbelde op de plek. 'Het gaat, als ik het wel heb, over A-A-A-...,' begon hij. Bij het gestotter van de lakei die de naam van Anna Timofejewna kennelijk niet over de lippen krijgen kon bezonk Kankrins hittige gramschap in schaamtevolle, onheilspellende kalmte. Hij bleef stil zitten en bewoog alleen de hand. 'Verdwijn, jij. Matwejitsj hier.' Tonka denderde haastig de kamer uit.

Fjodor Kirillowitsj zat nog in dezelfde onrustbarend kalme houding toen de dorpsoudste binnenkwam, plechtstatig, omzichtig en nat van de

regen, een brok logge en deemoedige boerenlist. Hij stond met zijn doorweekte muts in de hand en boog en raakte het somber tapijt aan; hij verrees weer zwijgend zonder zijn ogen op te slaan, wachtend tot de landheer hem het bevel zou geven om te spreken. Kankrin zette zijn hielen ongemerkt schrap tegen de grond; ook zijn stem zette zich schrap:

'Jij hebt nieuws voor me, zeggen ze?' Hij beet zich op de lippen voor hij de verfoeide naam kon uitspreken. 'Nieuws van Anna Timofejewna, naar ik aanneem?'

De dorpsoudste boog het hoofd. Hij opende de mond en sprak met gedragen sonoriteit; nagenoeg een grafstem. 'Anna Timofejewna. Uwe Genade heeft 't geraden. Ze is sinds gisteravond terug in het dorp, bij haar tante.'

Kankrin liet de woorden van de dorpsoudste in zich bezinken. Annoesjka was dus gevlucht; zij had zich aan hem en zijn macht onttrokken. Het hoorde er bij, o ja, het was Anna Timofejewna ten voeten uit - maar het was strafbaar ook. Kankrin staarde naar zijn voeten die in de oude pantoffels onder het nachthemd uitstaken, naar de uitgesleten plek in het tapijt waar hij als hij op de divan zat altijd met de laarzen over schuurde. Heel de onmogelijke situatie waarin hij zichzelf met zijn greep naar deze ketellapster gebracht had stond hem voor ogen. Een troep ginnegappend huispersoneel, een horde dorpsvolk vol goed verborgen leedvermaak, en tussen hem, de barin, en die bange en slaafse horigen: ZIJ die hem, zo zag hij nu, geschoffeerd had van hun eerste ontmoeting af aan.

Het bloed steeg hem traag naar het hoofd. Het was of zijn ergernis de pijn verdreef. Hij keerde zich met een rukje naar de dorpsoudste.

'Matwejitsj! Jij hebt zelf haar mijn bevel overgebracht om zich op het herenhuis te melden. Ik heb haar *hier* in dienst genomen. Jij zorgt dat ze hier terugkomt... vandaag nog! Met of zonder geweld!'

Agafon Matwejitsj was een stap teruggedeinsd, zacht en behoedzaam, het hoofd tussen de schouders getrokken, de blik hardnekkig naar de grond. Kankrin had hem om de oren willen slaan, er nog veel meer uitgooien, woorden die beten en beledigden, beschuldiging en bedreiging. Toen dacht hij: waarom mijn nederlaag zo nadrukkelijk ten toon spreiden? Voor een dorpsgek die zich alleen maar verheugt omdat hij mij buiten zichzelf ziet en niet weet hoe gauw hij dat moet rondvertellen? Hij liet zich op het bed terugvallen en grauwde: 'Naar huis, Matwejitsj... en meteen!'

Hij keek niet meer op terwijl de dorpsoudste met boerse heusheid, die voor een deel uit aangeleerde manieren en voor een groter deel uit angst

bestond, achterwaarts lopend en buigend de deur bereikte en zich onzicht baar en - dank zij zijn viltlaarzen - onhoorbaar maakte voor zijn meester.

IX

Wraak, dacht Fjodor Kirillowitsj. Het woord klonk melodramatisch; het kwam in romans voor of in de platvloerse toneelstukken die hij nu en dan tijdens de jaarmarkt in een van de provinciestadjes door een reizende troep zag opvoeren. Wraak. Het woord drukte precies uit wat hij begeerde. Een wraak zoals ZIJ zich die in haar hoogmoed niet denken kon. Kankrin glimlachte, als voor de sprong op zijn divan gedoken, de nachtkleren los om het lijf, één hand op zijn geslacht terwijl hij de voorstelling opriep van de diepste vernedering die men een vrouw kan aandoen.

Hij had Tonka gelast het stoombad klaar te maken. De wraakneming was begonnen met zijn eigen herstel in het oude badhuisje, tussen de gloeiend verhitte stenen waarop Tonka in zijn hemd staande het water uitgoot tot men van de damp geen hand voor ogen meer zien kon. Natuurlijk, Irina had toen zij het herenhuis op Kankrinowo betrokken een badkamer laten inrichten in de westeuropese stijl, kuip en kranen. Het oude badhuisje achter de keukens was alleen nog door hem gebruikt; het was steeds een soort reinigingstoevlucht gebleven na zijn zieke uitspattingen. Ook nu had Kankrin zijn onlust in het primitieve hutje weggewassen, zijn schaamte en weerzin waren vervlogen met wolken van wasem, het grimmig welbehagen in de lust van de vergelding - zo goed als in de vergelding van de lust - was gegroeid onder het slaan met de berkerijsjes op de hete, vochtige huid. Hij was naar het herenhuis teruggekeerd, tien jaar jonger, het hoofd luchtig en klaar, zijn hele stemming nagenoeg monter. De regen had een ogenblik opgehouden hoewel er geen zonneveegje door de paarse schemerwolken brak; maar uit het park steeg een bedwelmende geur van vochtig blad, kruiderij en gras. Kankrin had zelfs gemerkt dat hij een deuntje floot - notabene uit de ‘Postiljon van Longjumeau’! ‘*Ei*, *ei*, *ei*, *wat was hij blij!*’ Was ook hij, Fjodor Kirillowitsj, blij? Kon men dit blij noemen: deze stille, nog bedwongen gramschap die hij inhield om ze straks des te onbesuisder te kunnen uitvieren?

Van top tot teen in schone kleren en met eau-de-cologne overgoten was hij aan tafel gegaan - bij de feestglans van twintig nieuwe reuzenkaarsen, goed damast, het fraaie porselein en het zware familiezilver, om zich te

goed te doen aan de maaltijd die de huishoudster bereid had terwijl hij in het badhuisje zat. Hij had nog getafeld toen hij buiten, achter de gesloten luiken, de voetstappen vernomen had, verwarde boerse stemmen, het gerucht van verzet en snauwen waaruit hij kon opmaken dat de dorpsoudste bezig was de opdracht uit te voeren die hij hem op de namiddag gegeven had. Tonka, voor de gelegenheid ook al in een schone witte kiel gestoken en met de laarzen gepoetst, zweette opeens bij de blik van zijn meester, zijn luisterhouding. Kankrin hief het glas - geen wodka dit keer maar een onschuldig wijntje uit de Krim - en zei voor hij het naar de mond bracht tegen de kamerdienaar in spe: ‘Ze brengen haar terug, hoor je 't?’ Tonka had nooit zo gestotterd. ‘H- het schijnt zo, Uwe G - G - Genade.’ Kankrin had gelachen. ‘Het schijnt niet, idioot, het *is*,’ waarna hij zichzelf had toegedronken: ‘*Za wasje zdorowje*, Fjodor Kirillowitsj!’ En nog steeds met de blik op de ongelukkige Tonka: ‘We zullen haar even de tijd gunnen terug te wennen aan deze omgeving! Laat Matwejitsj haar in de mangelkamer brengen en goed bewaken tot ik haar laat roepen!’

Tonka was verdwenen. De stemmen en stappen, de geluiden van onwil en sussen afgewisseld met gegrauw, verplaatsten zich van het erf tot in het huis, spoedig door wanden gedempt. Terwijl de stilte van lieverlede intrad at Kankrin zijn maal ongehaast ten einde, liet zich door Tonka wasbekken en handdoek brengen, waste zijn handen, gorgelde, spoelde zijn mond. Hij stak een papyrossa op en rookte enkele ogenblikken staande in de aromatische krieweling van de tabaksrook. Toen gooide hij de sigaret in zijn bord, trok de ceintuur van zijn kamerjas - de nieuwe van rood fluweel - stevig dicht en snapte met de vingers naar Tonka.

‘Laat haar binnenbrengen.’

Hij zat weer op de divan toen Anna Timofejewna werd binnengeleid. Een ogenblik kwam het Fjodor Kirillowitsj voor als herhaalde zich de historie. Maar nee. Deze historie zou heel anders worden, hij zelf was niet meer de geplaagde, onzekere Kankrin van de vorige dag die zich had vernederd tot aan de voeten van een lijfeigen vrouwspersoon. Hier was hij, vernieuwd en verjongd mocht men wel zeggen, een man vervuld met de boosaardige, opwindende kracht van een besluit: de wil om zich te revancheren. En weer was het laatste woord dat door Kankrins gedachten speelde en zijn spieren en zintuigen spande, het absurde, verrukkelijke ‘wraak’.

X

De jonge vrouw was met geweld naar hem toegeduwd door Agafon Matwejitsj, de Horzel, met behulp van een tweede dorpsbewoner die Kankrin zich wel van uiterlijk, niet van naam herinnerde. De twee boeren, beiden zwaargebouwd en niet meer jong, stonden achter Annoesjka, een soort mislukte gendarmes in gelapte vermomming. Het was Kankrin niet helemaal duidelijk wat zich achter hun sullig uiterlijk verborg. Nee, dit was heel anders. Weliswaar stond het meisje daar weer met saamgefronste zwarte wenkbrauwen, vooruitgestoken boezem en gebalde vuisten als het beeld van de weerspannigheid, maar zij had iets van haar onaantastbaarheid ingeboet. Kankrin bemerkte nu ook waardoor: ze was blootsvoets, haar doorregende hoofddoek was afgegleden, hij zag voor de eerste keer de zware overvloed van haar in vlechten gestrengeld haar; één vlecht was losgesprongen en viel over haar schouder op haar borst. Een vesting met een zwakke plek. Groot, magnifiek, begeerlijk, o ja; haar begeerlijkheid was zelfs gegroeid met Kankrins besef dat dit bolwerk van vrouwelijke hovaardij ergens kwetsbaar was. Om te lachen. Hij lachte werkelijk. De Horzel en zijn metgezel hielden hun blik naar de grond, terwijl Anna Timofejewna de ogen van de landheer met de hare weerstond. Het boosaardig vermaak dat in Fjodor Kirillowitsj leefde dreef hem bijna weer tot fluiten. '*Ei*, *ei*, *ei*, *wat was hij blij*, *die Postiljon van Longjumeau!*' Hij boog zich zittend voorover om het meisje beter in het gezicht te kunnen kijken.

'Het beviel je hier dus niet?'

Hij had kunnen weten dat ze niet zou antwoorden. Het ergerde hem nauwelijks. Het spel van vragen - ook zonder dat er antwoorden volgden - was maar een schijnmanoeuvre, de inleiding en opening die haar straks schaakmat zouden zetten.

'Je liep dus weg... op eigen ingeving. Ondanks mijn bevel dat je hier in de keuken zou helpen.'

Zelfs geen schouderophalen dit keer. Kankrin woelde kort met de vingers in zijn baard. Stuursheid, hoogmoed, inbeelding! Annoesjka mocht ze hebben zoveel ze verkoos, het raakte hem niet: zij was met al wat ze was en bezat van hem, dat stond muurvast, dat reikte dieper dan alle oekazen van tsaar en synode, om maar te zwijgen van alle commissies die men benoemd had of nog benoemen zou. Het was de bojaar in hem die zich verhief om wat rebelleerde te breken. Hij stond op en kwam op Annoesjka af. Hij raakte de slip van haar afgezakte hoofddoek, hij trok er

aan, de losse knoop gaf mee, hij hield de bonte, goedkope lap katoen in zijn hand. Hij gooide ze voor de voeten van de lijfeigene neer.

'Anna Timofejewna,' zei hij, 'er zijn dingen die niet kunnen worden geduld... overtredingen waarvoor geboet moet worden. Je bent schrander genoeg om dat in te zien, wie weet duidelijker dan ik... Ik heb je bij een vorige gelegenheid gezegd dat ik je naakt wilde zien. Wat toen een wens was maak ik vandaag tot een bevel. Ik beveel je je uit te kleden.'

Het was stil in de kamer, op het knetteren van de kaarsvlammen, het trippelend getik van de pendule en de gesmoorde zucht na die de metgezel van de dorpsoudste had uitgestoten. Kankrin was roerloos, ook de glimlach op zijn gezicht (zo voelde hij) kreeg een bevroren afwachting terwijl hij zijn macht aan die van het meisje mat. De twee lijfeigen boeren die zich koest hielden als standbeelden deerden hem geen zier. Hij had zijn plannen met hen, het zou de wraak alleen zoeter maken. Hij zei toen de jonge vrouw zich niet bewoog op korte, waarschuwende toon: 'Uitkleden, Annoesjka.'

Hij stak onverhoeds een hand uit en greep de halsboord van Anna Timofejewna's jakje. Hij gaf er een snelle ruk aan, er scheurde iets. Een ogenblik verscheen er een glimp in de blik van het meisje dat op schrik of angst leek. Het kwam en was verdwenen. Annoesjka deed een stap terug waardoor ze zich van Kankrins hand bevrijdde, wierp het hoofd achterover, nam Kankrin uit kleinere, zwartere ogen op en begon toen, zonder deze verhevigde blik van de landheer af te nemen, haar jakje los te knopen.

Fjodor Kirillowitsj bespeurde in zich een hinderlijke, onvoorziene tegenstrijdigheid. Hij had de indruk dat het meisje zich helemaal niet voor hém uitkleedde toen zij het jakje afgooide en het grove hemd tot op de heupen neerstreek. Haar schouders, borsten en armen waren naakt. Hij zag het en tegelijk leek het hem dat Anna Timofejewna zich uitkleedde als was zij thuis en alleen en bezig te gaan slapen. Kankrin kon niet uitleggen wat er gebeurde, maar hij werd er zich bewust van dat de onthulling van Annoesjka's lichaam middels haar eigen onverschillige hand zijn toeleg verstoorde. Hij keek snel en tersluiks naar de twee boeren; zij stonden sullig en lomp als voorheen op hun plekje en hielden het hoofd gebogen of zij ieder aandeel in wat hier gebeurde van zich wezen.

Kankrin voelde zijn glimlachje wegslinken toen Anna Timofejewna de band van haar rok losmaakte. Een volbloed merrie, ja, bij de duivel! De vleselijke pracht van haar tors en de volle, lichtbruine borsten, de taille die met uitheemse zwier boven haar buik en lange heupen inwaarts welfde

zodat haar flanken hem ronder en rijker voorkwamen, wond hem niet op, ze ontzenuwde hem. Wat gebeurde hier? Iets dat buiten hem omging. Moest hij het spel niet liever staken? Was het nog spel? Hij staarde naar de lijfeigene terwijl zij haar rok met onbewogen gezicht liet vallen. Het hemd gleed mee. Zij veegde beide kledingstukken met de blote, bemodderde voet op zij. Zij keek Kankrin haast onafgebroken aan. Hij volhardde van zijn kant in tegenstrijdige bewegingloosheid. Hij zag wat hij had willen zien, het vlakke schild van haar buik, de duisternis van het venushaar dat van tussen haar dijen omhoog kroesde, de smalle slanke knieën. Hij zag het zonder vreugde. Anna Timofejewna had hem gehoorzaamd, maar het was niet haar gehoorzaamheid die hij had begeerd maar haar verzet. Het drong met de oude, verwarrende pijn tot de landheer door dat het meisje hem nog altijd uitdaagde, dat haar naaktheid, zo gewillig en achteloos prijsgegeven, het overmachtige bleef. Wraakneming...? Fjodor Kirillowitsj rukte met plotseling gebaar de ceintuur van zijn kamerjas los en schudde het kledingstuk uit zodat het achter hem op de grond viel.

'Goed!' zei hij in een poging om de grimmige opzet te hervinden waarmee hij begonnen was. 'Op de grond, Annoesjka! Op de rug voor je barin!'

Hij zag haar enkel de wenkbrauwen optrekken. Als ze maar iets wilde zeggen of doen! Niets dan deze onaangedaanheid en dit zwijgen waarop hij geen vat had! Kankrin zag met onaangename verwondering hoe de Horzel onverhoeds een knie hief en Anna Timofejewna daarmee in de lendenen stiet.

'Heb je Zijne Genade verstaan, gevloekte slons! Heb je gehoord wat hij je bevolen heeft?'

Kankrin vernam in die sonore, niet meer jonge mannenstem een begin van heesheid en zonderling verdriet. Het werd hem opeens duidelijk dat deze schorre misère en vooral dat onbeheerst gebaar bij de dorpsoudste een uiting waren van wanhoop en gramschap die zich in hem hadden opgezameld en die niet het naakte meisje golden, maar *hem*. Hij hief de hand, hij wilde iets zeggen; de Horzel had niet op hem gelet maar Anna Timofejewna bij één arm gegrepen. In zijn stem klonk iets als een snik.

'Op je rug, heeft Zijne Genade gezegd! Op de grond, sloerie!'

Hij boog haar arm achterwaarts en perste haar naar de vloer. Kankrin zag nu ook de tweede boer toespringen. Hij vatte Annoesjka bij de andere arm. Samen met Agafon Matwejitsj boog hij het naakte meisje achterover. Kankrin had verwacht dat Annoesjka eindelijk zou krijsen, dat

haar gezicht zou krampen van pijn. Tot zijn ontsteltenis zag hij dat de pijn zich veeleer aftekende op het harig gezicht van de naamloos gebleven boer. Kankrin had het liefst de ogen gesloten voor wat volgde. Dit was de verdwazing, de onmogelijkheid - en hij zelf had ze gewild, hij zelf had de twee lijfeigenen de rol toebedeeld die zij in dit ogenblik vervulden! Hij zag hoe Agafon Matwejitsj zijn harde knie op het dijbeen van Annoesjka zette terwijl zijn makker haar armen omhoog trok langs het tapijt. De twee mannen ademden haastig en ontdaan. Het was duidelijk dat zij zich doodongelukkig voelden en in die toestand bereid tot het domste geweld. Kankrin trok deze slotsom uit zijn eigen groeiend besef van rampzaligheid. Toen dacht hij: wat doe ik? Probeer ik die twee schobbejakken te verontschuldigen? Woede gloeide kortstondig in hem op, een begin van hitte die hij had willen hebben om zijn voornemen uit te voeren. Hij wilde die hitte aanblazen, hij moest van die losse vonken een vuur maken van revanche en ontketende lust.

Hij knielde snel tussen de benen van het liggende meisje. Hij deed het als een acteur die de gebaren speelt van de hem ingeprente rol. Nog steeds bood Annoesjka maar een traag en niet overtuigend verzet tegen de bruutheid van de grote, aardkleurige boerenhanden die haar neerdrukten. Deze lijdzaamheid bleef voor Fjodor Kirillowitsj het onbevattelijke. Het moest een valstrik zijn van haar kant, ze zou zeker meteen het vrije been heffen en hem proberen te schoppen. Ze deed het niet. Ze bekeek hem vanuit haar zwarte, bijeengetrokken pupillen nu hij haar knieën met de zijne verder vaneenstiet. Hij had de speurende kracht in die ogen willen ontduiken; ze trokken hem met de kracht van zeilsteen. Hij mat zijn blik weer aan die van Anna Timofejewna. Op haar gezicht verscheen een vluchtig glimlachje. Het was koud en van een kalme haat, en meer nog dan de haat zag hij er de verachting in, zo ontzielend en onaandoenlijk dat hij plotseling twee andere, gestorven ogen in die van het lijfeigen meisje herkende. Ze keken uit Annoesjka's gezicht door hem heen, sluw en met provocerende ironie - de spot van de zwaksten die de sterksten zijn!

Het kwam Kankrin in zijn groeiende angst voor dat hij op dit ogenblik twee vrouwen aan zijn wil moest onderwerpen, twee vijandinnen. Maar tegelijk besefte hij al dat zij hem met haar beiden te machtig waren. Hij lag hier, tussen de zo lang begeerde dijen van Anna Timofejewna; hij had zich daarstraks voorgesteld hoe hij de grote revanche zou nemen, de bojarensprong, de vernedering van de ketellappersdochter in het bijzijn van haar soortgenoten. Er gebeurde niets - niets dan dat hij zich impotent voelde worden tegenover Annoesjka's fnuikend lachje.

Wist zij het? Natuurlijk, zij behoefde het niet eens te zien. Zij, de merrie, had haar zesde zintuig zo goed als het witte paard dat alles ried wat er met hem gebeurde. Anna Timofejewna verroerde zich nauwelijks nog nu de gewelddaad uitbleef. Ze tilde alleen even haar heupen op, een gebaar dat niet eens obsceen was maar de laatste hoon van haar onbenaderbare schoonheid voor zijn onmacht.

XI

Kankrin dronk, van uur tot uur. Het was weer gaan regenen. Boven zijn hoofd greinde en gorgelde het water langs dak en goten. Het geluid zwol onder zijn schedel samen met het af en aanwakkerend suizen in zijn bloed, een gedempt loeien door zijn hele lichaam dat hem steeds weer naar de karaf liet grijpen. Hij had in het begin nog uit het glas gedronken, hij zette nu alleen nog de kruiken aan de mond die werden binnengebracht. Hij wist na een etmaal al niet meer door wie, het kon Tonka zijn, of Awdotja de huishoudster, elk willekeurig wezen in keukendienst - allen op één na. Kankrin dronk pijn en gerucht en wraaklust weg. Hij verloor het besef van de tijd. Hij zag zonder te weten wat hij zag achter de gordijnen ochtend, middag en avond, alles herhaalde zich stompzinnnig en hardvochtig, het grijzen, de grauwe waterige glans, de uitdoving achter de ramen. Hij sliep in en werd wakker, huiverend, radeloos. Schimmen om hem heen, ergens vandaan was een blad met voedsel verschenen, heet, kruidig, vet, walgingwekkend. Hij had het van zich geschopt. Hij dronk en kroop tussen het drinken door over het tapijt, op zoek naar een naakt, magnifiek en weerspannig meisjeslichaam dat hij moest vernederen. Het was er niet meer. Hij dronk op zijn rug liggend, in zijn borst de klauw van woede en ongestild begeren. Hij lag naar het plafond te kijken waar de weerschijn van kaarsen en olievlammen uitzette en kromp in vervloeiende baren. Murmeling, rijzend en dalend. Een litanie. Bezweringsformules zoals zijn njanja ze zong tegen de boze blik, heksen en kollen. Nee, dit was iets anders - de incantatie van de huwelijksmis. Het zingend ceremonieel, gouden kronen boven de hoofden van het mensenpaar, de bruid en haar bruidegom. Hij stond naast haar in zijn jonge mannenkracht, zich bewust van grote dromen die bewaarheid moesten worden, in zijn ziel het licht van geloof en hoop, in zijn lichaam de verwachting die zijn geslacht in het verborgen liet rijzen. Naast wie? Klein was ze, sierlijk in haar rijke witte zijde, een rij krulletjes over het voorhoofd; haar hand verloren

in de zijne, alles aan haar vertedering en verlangen. Haar lieflijkheid, zo hartstochtelijk begeerd, alle verwachtingen van haar kinderloos leven in een dubbelzinnig spotlachje vergaan... O, spookbeeld van onmogelijkheden!

Fjodor Kirillowitsj kroop langs de grond. Hij bemerkte dat hij in zijn eigen vuil lag. Hij brulde lang. Gedaanten verschenen, handen rolden hem om, hij weerde zich en gaf daarna in dierlijk welbehagen toe, hij was het bevuilde kleine kind, hij zocht de veilige ronde voedsterboezem waar alles zou zijn vergeven en vergeten, hij drukte de wang tegen hout en leer van de divan terwijl men hem waste en schone kleren aantrok... Het welbehagen duurde maar kort. Hier waren handen die niet troostten zoals die van zijn njanja, handen die stug bleven, de wrevel van het water dat koud uit de spons langs zijn benen droop.

Hij dronk. Hij sliep in een schemering die onrustig bleef van onmogelijkheden. Hij hoorde paarden hinniken. In zijn knieën en rug kwam de lichte strelende kramp van het herkennen, herinnering aan zadelgenot. De merrie wreef haar fluweelgrijze, zachte neus vragend en lokkend tegen zijn gezicht. Hij steunde in zijn verlatenheid, hij sloeg de armen om de hoge, witte, edele kolom van haar hals - ‘lieveling, hartje, duifje.’ In zijn omhelzing zwol de magnifieke paardenhals, zijn vingers speelden door zware dansende manen. Het waren vrouwenvlechten, bijna ravenzwart. Hij hield een edel en nooit gezien lichaam omvat, de welving, de pracht, de volbloed glorie gleden door zijn armen, hinniken werd lachen, de hoon en de hoogmoed van een bruin vrouwengezicht. ‘U vernedert zich voor niets!’

De karaf aan de mond. Uren? Dagen? Wodka liep Kankrin met kille bijtende straaltjes in het opengescheurde hemd, langs de gekrabde borst. Hij schreide lange tijd. Hij lag voorover, zijn armen wijd gestrekt, het onderlijf in zelfvermorzeling tegen de grond geprest. Het leek hem na vele uren of hij langzaam opgeheven werd, zijn voet bespeurde de stijgbeugel, een koud en metalen klinken; het suizen in zijn hoofd werd weer ingehouden loeien, het was de wind die van de heuvels neerstroomde, de bries van de wilde rit. Opgeheven, gebogen over de gewelfde ronde paardehals die ook vrouwenhals en vrouwenrug was, machtig in de zadel. Hij had het voorzien: dit kon niet van lange duur zijn, dit werd duizelen, zwaaien en vallen. De merrie had hem al afgegooid, zij draafde al in de verte weg, hij bleef liggen, de lendenen gebroken, in zijn neus de stank van drek. Hij krabbelde na lange tijd op handen en voeten overeind, hij schudde zich, zijn hoofd dijde mateloos uit in de ruimte, vele malen groter dan

een normaal mensenhoofd. En alles wat vervloekbaar was, tegenstrijdig en onmogelijk, rumoerde en huilde in dat monsterlijk zwellend hoofd waaruit de tranen en de brandewijn neerdropen.

XII

De inzinking was achter hem. Ze had vier, vijf dagen, godweet een week geduurd. Fjodor Kirillowitsj dorst het Tonka noch iemand anders van het dienstvolk vragen. De regens hadden opgehouden. Elke ochtend als Kankrin wakker werd speelde licht langs de zoldering, zonnebloesems die hem eraan herinnerden dat daarbuiten een wereld zijn moest van grote glooiingen, geboomten, akkers - mensen. Hij had zijn kamer de eerste paar etmalen niet verlaten, behalve dan om in de schemering opnieuw naar het badhuisje te gaan en zijn wroeging en schande weg te stomen als bij vroegere gelegenheden, alsof ze ditmaal niet dieper zaten dan zijn vervuilde huid.

Hij had op zijn divan gelegen en sigaretten gerookt en gemijmerd zonder dat één gedachte vorm kreeg en bleef hangen. Zijn besef van levend te zijn kwam terug in gradaties van klaarheid en walging: van de aanblik der dingen om hem heen die vijandig en hardomlijnd waren in het zomerlicht tot de herinnering aan wat zich hier voor zijn inzinking had afgespeeld... Vogels floten in de rhododendrons, ze maakten hem trouwens elke morgen wakker met hun aanstotelijke vreugde. Het lege mijmeren in zijn schedel, een vorm van zelfverwensing en schaamte die hij zo goed kende, hield op naarmate dat hoofd zelf leek terug te slinken tot zijn gewone omvang; ja, het scheen Fjodor Kirillowitsj zelfs kleiner en verschraalder te worden dan vóór zijn langgerekte alcoholische razernij. Leven, godbetert, verder leven... Hij hoorde de stemmen van mensen op het herenhuis, bij de stallen. Het hinniken van paarden dat lang achter een scherm van behoedzaamheid en als aan de grens van zijn bewustzijn geklonken had, lokte hem tenslotte naar buiten.

Hij had aan de witte merrie gedacht zoals men zich midden tussen andermans onverschilligheid en stille vijandschap onverhoeds één ver en hartelijk en rechtschapen familielid herinnert, die er nooit aan heeft meegedaan ons te krenken. Soeliko! Hij had niet eens de moeite genomen rijkleren aan te schieten; hij was pardoes uit huis gelopen, naar de stoeterij. De lucht van stallen, stro, mest, leer, geschuierde en geroskamde paardelijven had hem overweldigd en bijna ontroerd toen hij het lage, lange ge-

bouw vol bruine duisternis binnenstapte, maar bij het terugzien van de jonge merrie waren zijn eerste tranen geweld en hij had ze ervaren als een weldaad, het gezicht tegen de slanke paardenek gedrukt, in hernieuwd gefluisterd gesprek met het bevende, gelukkige dier...

Die eerste rit! Er was nog altijd iets dat hem kwelde, maar het leek al te slinken, het was een nietige schaduw in zijn nek terwijl hij Soeliko door heuvels en dalen reed. Een geheim tussen hem en het paard, zomerland, wuivend loof, de berken slanker en bleker, de boerenpaden wit tegen de helling, het rieten dak van een mensenhut... Niet dáárheen! De herinnering aan de lenteritten met Soeliko behoorden hem en het paard alleen, ze leidden hem vaker langs verborgen bosravijnen, dellingen vol oud blad waar de zon zes maanden van het jaar nauwelijks doorbrak, vergeten en verborgen wegen... Soeliko bewoog ernstig de oren als Kankrin onzinnig en onsamenhangend tegen haar fluisterde, maar als ze de gave van de lach bezeten had zou ze zeker zachtjes gelachen hebben. Kankrin was vertederd als zelden in zijn bestaan, bijna gelukkig, als die ene schaduw, die ene verbittering er niet was geweest waarvan hij ook niet repte tegen het sprakeloze dier.

Fjodor Kirillowitsj had maar één vrees; het was bijna onvermijdelijk, hoe sluw men mocht zijn en hoe nauwlettend, men kon niet de hele tijd verkenner en schildwacht spelen van zichzelf. Het gebeurde ook: hij reed Skawronski nagenoeg tegen het lijf op een van de bospaden. Een ogenblik verkeerde hij bij de aanblik van de naderende ruiter in paniek: de teugel wenden, wegdraven, doen of hij de buurman niet gezien had? Jawel, en zich belachelijk maken terwijl Skawronski al wuivend op hem toekwam.

‘Fjodor Kirillowitsj! Wat een genoegen, wat een geruststelling!’

Gleb Michailowitsj Skawronski had zijn paard al langszij dat van Kankrin gestuurd, hij ontschoeide snel de hand en klemde Kankrins vingers in de zijne. Zijn elegant bruin rijkostuum, de Engelse hoed, de snorren met hun gepommadeerde spitsgedraaide punten hinderden Kankrin onuitsprekelijk: zij hadden de normaliteit van het herenleven, de man zag er te Europees uit.

‘Geruststelling zegt u, Gleb Michailowitsj?’

Skawronski liet zijn zweepje luchtig langs een laaghangende tak vegen zodat er wat bladeren wegdwarrelden. De paarden, die elkaars lucht schroomvallig maar goedgezind inademden, schrokken een ogenblik en wierpen hoofden en halzen wild achterover. Skawronski lachte.

‘Ik was bij u op Kankrinowo... laat eens zien, een week, tien dagen geleden? Tonka zei dat u ziek was en niemand kon ontvangen!’

Kankrin streelde nog steeds, maar nu werktuigelijk, de hals van Soeliko al had ze haar rust lang herkregen.

'Ziek...? Ja, ik was ziek.'

Hij zei de laatste woorden op een toon die geen verder vragen duldde. Skawronski vroeg ook niet verder. Hij vermoedde natuurlijk, als hij het niet lang al wist, wat er met Kankrin aan de hand geweest was. Hij lachte weer. Kankrin ergerde zich met de seconde meer. Wat viel er te lachen? Waarom was de kerel zo goedgemutst?

'Kom, Fjodor Kirillowitsj... U hebt niets tegen een gezamenlijk ochtendritje?'

Skawronski stuurde zijn paard met een lichte druk van de knie in de richting waarheen Soeliko gekeerd stond. Hij bereed een bruine volbloed, zij het niet een van de klasse waartoe de witte merrie behoorde. Gleb Michailowitsj - Kankrin moest het toegeven - maakte een goed figuur in de zadel. Deze vervloekte on-Russische zwier. Wat wilde men? Pools bloed. Het liberalisme was maar al te verklaarbaar. Geen stabiliteit bij die modernen... Hij reed zwijgend naast de man in het bruine rijkostuum. De merrie onder hem liep ijdel en opgewekt: een typisch vrouwwezen dat zich bekeken wist.

'U hebt er een mooi paardje van gemaakt, Fjodor Kirillowitsj... Ik vond het veulen destijds wat kort, te hoog op de been. Herinnert u zich?'

'Zeker,' zei Kankrin kortaf. 'Ze heeft zich niet slecht ontwikkeld. Goede ouders.'

'Adel verloochent zich niet - wat?'

Skawronski begon over paarden. Hij sprak er lange minuten over - Kankrin antwoordde éénlettergrepig. Zelfs waar de mederijder met kennis van zaken en niet zonder geestigheid redeneerde was de ochtend bedorven. Waarom verbood de stomme leefregel, waaraan mensen van hun klasse zich hadden leren onderwerpen, dat men zich losmaakte van ongewenste begeleidingen en ongewenste praat?

Kankrin bemerkte dat Gleb Michailowitsj hem van terzijde opnam: iets van zijn mismoedige wrevel moest ook minder schrandere geesten dan Skawronski opvallen. De buurman zuchtte zelfs een keer als was hij dat aan Kankrins betrokken stemming verplicht. Ze reden enige tijd zonder een woord naast elkaar op het smalle pad - te dicht op elkaar naar Kankrins smaak. Skawronski wees onverwacht met de gestrekte arm naar de afdalende grond aan hun linkerzijde, achter de heesters. Het gebaar had iets dramatisch. Kankrin reed onwillekeurig nader en keek. De Vosseval lag onder zijn blik, vol vertrapt blad en zwartverkoolde plekken.

‘U ziet het, Fjodor Kirillowitsj... De Zigeuners zijn weer vertrokken. Met pak en zak.’

‘De Zigeuners? Aha - ja.’

Kankrin voelde het bloed naar de wangen stijgen. Hij had zich opeens herinnerd dat hier Zigeuners gekampeerd hadden; hij herinnerde zich nu ook - hoe verweg leek het! - het briefje van Gleb Michailowitsj, de ironische en dubbelzinnige passage in dat gewild epistel: - ‘wat de betere talenten van het zwerversvolk aangaat: aangename distractie.’ Zo had het er gestaan. O, hij was doortrapt, deze Gleb Michailowitsj, toen en nu! Hij had hem dus met opzet naar de Vosseval geleid om hem met opzet te herinneren aan het feit dat er Zigeuners *en* Zigeunerinnen waren voorbijgetrokken... Kankrin reed onwillekeurig sneller, hopend dat Skawronski niet zou zien hoe de blos hem tot in de baard zat; de schaduw in zijn nek was er weer, zij verdiepte zich en verloor haar verdrongen onschuld.

‘U hebt niets gemerkt op Kankrinowo van diefstallen, Fjodor Kirillowitsj? Uw dorpsoudste had geen klachten?’

‘Nee. Niet bij mij.’ Kankrin hoorde hoe toonloos zijn stem was vergeleken met Skawronski's lichte, levendige spreektrant.

‘Toch jammer dat u ze hebt gemist. Ik heb u geloof ik geschreven dat er een paar duivelse muzikanten bij waren...’

Kankrin knikte.

‘Dat had u... Mijn hoofd stond niet naar muziek...’

Skawronski's argeloosheid was te argeloos.

‘Niets voor u, Fjodor Kirillowitsj! U moet die ziekte al onder de leden gehad hebben... Apropos! Weet u dat een van uw boerenmeisjes het intussen heeft aangelegd met mijn smid?’

Skawronski's vraag had in haar verrassende, voorgewende luchtigheid een bijbetekenis die pas tot Kankrin doordrong toen de woorden al verklonken waren. Des te nadrukkelijker speelde hun echo door Kankrins hoofd.

‘Over welk boerenmeisje hebt u het?’

‘Alsof ik al uw lijfeigenen kende, Fjodor Kirillowitsj! Een grote, slanke, ziet er ongewoon uit, zigeunerachtig, vandáár dat ik... U weet wie ik bedoel?’

Ja, Kankrin wist het. Hij wist het zo radicaal dat hij Skawronski in versteende, verslagen aandacht opnam. Hij had nu de naam moeten uitspreken. Het was onmogelijk. Het was een onuitsprekelijke naam geworden, een naam die zich verenigde met de schaduw in zijn nek en dreigend uitgroeide tot de hoge zon van de zomermorgen ermee befloerst leek. Hij

zei na enkele ogenblikken met weerspannige tong: ‘Ik vermoed het... Met een smid, zegt u?’

‘Pawlik, mijn smid, jawel, u kent hem, hij heeft meer dan eens een paard van u beslagen... Pawel Nikititjs. Monumentale jonge kerel, u moet hem zich herinneren.’

Kankrin herinnerde zich op dit ogenblik niets en niemand. De naam Pawel Nikititsj klonk hem uit Skawronski's mond, in Skawronski's spreekmanier, als gefingeerd in de oren. Hij herhaalde: ‘Nikititsj? Natuurlijk. O ja. Ik herinner mij hem...’

Skawronski glimlachte weer op die dunne, elegante wijze die de Europese heer in hem moest onderscheiden van de Russische bojaar.

‘Een curieuze geschiedenis, Fjodor Kirillowitsj. Ze komen 's avonds na zonsondergang bijeen in de oude vlasschuur op de grens van onze landgoederen. Mijn rentmeester heeft hen daar dezer dagen voor het eerst gezien. Het curieuze is namelijk dat ze het niet zonder kijken schijnen te kunnen stellen. Primitief én geraffineerd: liefdeswoede van onze boeren bij kunstlicht...’

Kankrins tong bleef dik en weerbarstig onder zijn gehemelte.

‘En u... u hebt ze ook gezien?’

Skawronski's zweepje veegde weer door lage takken.

‘*Mais évidemment!* Ik zou mezelf zo'n amusement niet kunnen onthouden!’

Kankrin was opeens vol woede. Huichelaar! dacht hij. Emancipatie van de lijfeigenen. En tegelijk voyeur spelen bij de minnarijen van twee plebejers! Gleb Michailowitsj, je bent met al je Franse tussenwerpsels en liberale airs net zo'n bojaar als ikzelf, je kijkt net zo diep of dieper op het volkje neer als ik! Terwijl Kankrin het dacht, stak de pijn van de naijver al, het verlangen om te weten ofschoon hij al wist, het verlangen om te zien wat de ander gezien had. De blos die pas was afgezakt gloeide weer op zijn kaken.

‘En ze komen daar samen... werkelijk iedere avond?’

‘U schijnt zich voor het geval te interesseren, Fjodor Kirillowitsj!’

‘Natuurlijk,’ zei Kankrin stroef. ‘De gedachte dat dit volkje eigenmachtig...’ Het kon hem al niet meer schelen of de ander zag hoe het opgewelde bloed zijn gezicht donker kleurde. Men kan ook een kleur krijgen van woede. ‘Wat doet men tegen zo iets, Gleb Michailowitsj?’

Skawronski haalde de schouders op.

‘Wij hebben ons van oudsher niet met het paren en baren van de ons toevertrouwde zielen bemoeid,’ zei hij, ‘tenzij we dan zelf een aanleiding

tot paren vonden in sommige vrouwspersonen die eruit liepen, zoals men dat noemt... Wat zou u eraan wíllen doen, Fjodor Kirillowitsj?'

Kankrin reed enkele ogenblikken zonder spreken naast de buurman verder. Skawronski scheen niet genoeg te kunnen krijgen van de toespelingen. Was alles wat bestond soms amusement voor die man - ook wat een ander aan kwelling doorstaan moest? Hoeveel wist hij eigenlijk? Kankrin hield de merrie in. Skawronski breidelde van zijn kant het rijdier. Ze stonden stil, half naast, half tegenover elkaar; de paarden ademden weer onrustig maar behaaglijk elkanders snuivende adem en flankendamp.

'Ik moet die twee zien, Gleb Michailowitsj,' zei Kankrin. Zijn toon raspte, hij hoorde zelf hoe hij zich de woorden ontwrong. 'Ik kan niets beslissen voor ik ze gezien heb...'

Skawronski glimlachte en zette de Engelse hoed recht die onder het rijden scheefgezakt was.

'Beslissen? Hm, ik zou niet weten wat er zou zijn te beslissen... Zien kunt u ze natuurlijk zoveel u wilt, ik zei u toch: een curieus amusement...'

Kankrin wist niet meer wat te zeggen of te antwoorden, terwijl de ander als zojuist met het paardengesprek een reeks andere 'curieuze' en ongetwijfeld voor hem amusante voorbeelden van vrijerij tussen lijfeigenen begon op te sommen, die hij zelf gezien of van andere landheren vernomen had. Kankrin luisterde eerst nog verstrooid, maar verloor al gauw ook de laatste restjes van aandacht voor dit gebabbel. Hij kwam tot zichzelf uit boze en zware mijmerijen toen hij de zon geweldig op zijn hoofd en handen voelde. Ze waren buiten het bos, ze bevonden zich op de langgerekte heuvelflank waarboven de koepel van Kankrins dorpskerk in de verte uitrees als een blauwe bal die spelende reuzenkinderen in deze ruimte hadden laten liggen. Weer hielden ze de paarden in. Kankrin zag dat Skawronski hem met een eigenaardige, voor zijn doen bijna terughoudende oogopslag bestudeerde. Hij dwong zich tot een mogelijk heuse toon.

'Hier gaan dan onze wegen uiteen, Gleb Michailowitsj... Mijn dank voor uw gewaardeerd gezelschap.' Hij schraapte zijn keel en perste zich een mager lachje af. 'En wat die twee verliefde zielen betreft... Ik veronderstel dat wij die samen in ogenschouw moeten gaan nemen... Komt u deze avond gelegen?'

Skawronski boog in de zadel zittend en nam zijn hoed af.

'Altijd tot uw beschikking, Fjodor Kirillowitsj! Vanavond is afgesproken... tot na zonsondergang!'

Hij zwaaide een keer met de hoed alvorens bij die weer opzette. Kan-

krin wendde de witte merrie met kalme, al te kalme hand en reed langzaam, al te langzaam in de richting van Kankrinowo bij de buurman vandaan.

XIII

Heel de dag verkeerde Kankrin in tweestrijd. Hij wilde zien wat er in die verlaten vlasschuur te zien was en hij was bang voor wat hij zien zou. Hij dronk voor het eerst na dagen van nuchterheid en afkeer weer een paar glazen wodka vóór hij aan de middagtafel ging. De drank hief het geplaagd gevoel in zijn binnenste niet op. Hij verweet zich dat hij in Skawronski's lokaas gebeten had: veel, veel beter zou het zijn als hij zich voor argeloos-onverschillig had uitgegeven.

Des middags leek het of het weer hem te hulp wilde komen. De zonnehitte pakte zich samen of ze grote onzichtbare gewichten op de aarde perste die daar vurig verstilden, terwijl uit een ver zwerk onweerswolken naderbij kruiden. In tuin en stallen werd het stil bij het rommelen dat aan alle horizonnen begon. Laat het komen, dacht Kankrin, weerlicht, regen, storm, zwarte nacht... geen bezoek aan de vlasschuur. Maar het onweer zakte na het sproeien van een wolk grote, warme droppels nog voor de avond in verflarde buien af; de lucht werd klaar, koel en geel, er verschenen glasheldere sterren. Het werd een van die zomernachten die hun voorkomen van milde schemering tot aan de nieuwe zonsopgang behouden.

Toen de omtrek der dingen uitgewist raakte ging Kankrin met lome laarzentred naar de stal om de merrie te laten zadelen. De stalknechten zaten tegen de muur van het verste gebouw met de blik op het westen waar één bleke lichtbaan niet wilde doven. Ze hadden hem niet gehoord; hij vernam hun praten en lachen. Hij had een ogenblik zin zich te vertonen en hen op te jagen uit die koelte, die rust en het behagen in de fraaie nacht. Hij liet het na bij de gedachte dat het de botteriken niet aanging dat hij op dit uur uitreed. Hij zelf zadelde vrijwel op de tast het paard in de onverlichte stal. Soeliko nam de verrassing van zijn komst en de uitrit met onverholen vreugde. Ze keerde toen ze het erf afreden en koers zetten naar Skawronski's bezitting het hoofd wel tienmaal dankend naar hem om. Fjodor Kirillowitsj' gedachten waren al elders.

Hij mende het rijdier met een grote boog door de heuvels: er stond een nevel op het natte grastapijt die hem uitnemend verborg; bovendien be-

tekenden de heuvels een omweg. Als hij te vroeg verscheen zou het paar hem kunnen zien en zich betrapt weten en voorgoed van de plek verdwijnen. Kankrin bedacht met een grimmig en onhoorbaar lachje hoe zonderling het was dat deze beide lijfeigenen elkaar hadden gevonden niet alleen - de wegen van dit gespuis kruisten elkaar blijkbaar onvoorzien - maar dat zij ook de moeite namen iedere avond een paar uur te lopen, ieder van zijn kant, om elkaar te kunnen treffen. En wat nog zonderlinger was: dat niet alleen die pummel en die boerenmeid, maar ook twee gezeten landheren op dit ogenblik onderweg waren naar dat ene trefpunt...

Kankrin reed het park van de Skawronski's binnen in dezelfde zware en vormloze stemming van schijnbare gedachteloosheid, toen hij een paard en ruiter uit de schemering zag naderen. Gleb Michailowitsj Skawronski kwam snel en behoedzaam naast hem gereden en vatte de teugel van Soeliko. In zijn fluistering scheen nog een zacht lachje te klinken:

'Goedenavond, Fjodor Kirillowitsj... Ik heb hier maar op u gewacht. U weet hoe vrouwen zijn: *te* veel vragen! De mijne interesseert zich geweldig voor de liefdesaffaires van ons boerenvolkje, maar van *deze* speurtocht heb ik haar maar liever niet op de hoogte gesteld... Ze neemt aan dat ik achter een paar stropers aanzit. En er zijn vaak werkelijk stropers!'

Ze reden om het park van het herenhuis heen door de jonge aanplant. Kankrin volgde Skawronski zwijgend en gedwee al kende hij zo goed als deze de weg. Hij was blij dat hij aan de conversatie met Julia Skawronskaja ontkomen was: dat soort stelde niet alleen teveel vragen zoals Gleb Michailowitsj gezegd had, zulke vrouwen ontfutselden iemand ook voor hij het besefte de ongewildste bekentenissen... Hij was bovendien blij dat hij al zijn aandacht bij de rit langs de nachtelijke paden bepalen moest: een opgedrongen uitstel van het onvermijdelijke dat daar ergens in schemering en halfdonker wachtte... Hij was zich bewust van de getemperde vrede van de nacht zonder dat hij er deel aan had. De geruchtloze sterren die in fonkelreeksen boven hem trilden, het rillen van de heesters, het roezen van een nachtuil. Hij kende deze nachten van kindsbeen af; maar deze was in zijn zoete onaandoenlijkheid anders, ijler, gevaarlijker...

Ze waren bij het doel voor Kankrin er erg in had. Zijn hart begon meteen dof te slaan toen Skawronski bleef staan en ook Soeliko's teugel weer vastnam. Ze bevonden zich aan de rand van een sparrebos en een oud stuk akkerland dat kennelijk aan de natuur teruggegeven was: het was bewoekerd met fantastisch uitgeschoten onkruid. Aan de lage kant van het terrein lag, nog ver weg als de schaduw van een hurkende bison, de schuur die hun doelwit was. Het leek er stil en duister.

‘We binden de paarden tussen de bomen, Fjodor Kirillowitsj,’ fluisterde Skawronski. ‘Hopelijk hinniken ze niet. Dan is onze pret bedorven - én de hunne, natuurlijk.’

Kankrin steeg zonder te antwoorden van de merrie en trok haar enkele meters tussen de sparren. Hij tuide haar losjes aan een van de stammen zodat ze makkelijk bij het kniehoge gras kon dat rondom de bomen opschoot.

Skawronski, die zijn rijdier op dezelfde manier had vastgezet, naderde en nam Kankrin vertrouwelijk bij de arm.

‘Ik weet niet of ze er al zijn,’ zei hij weer op gesmoorde toon. ‘Pawlik is in elk geval onderweg... Wat er ook gebeurt, mijn waarde, doe mij één genoegen: word niet boos op dit paar...’

Kankrin herhaalde in eerlijke verwondering: ‘Boos? ...Ik heb ze nog niet gezien.’

Skawronski kneep hem even in de arm.

‘Juist. Ik heb u bij onze vorige ontmoeting horen spreken over beslissingen. Daarom vraag ik u nu: wát er ook gebeurt... Neem mij mijn openhartigheid niet kwalijk, Fjodor Kirillowitsj. Ik zou mijn smid niet graag kwijt raken; men vindt tegenwoordig zo gauw geen goeie ambachtslui terug...’

‘Uw smid kwijtraken, Gleb Michailowitsj? Ik zie niet in wat ik daaraan zou kunnen af of toedoen...’

Skawronski kuchte nauwelijks hoorbaar.

‘Toch wel, mijn waarde. Ik zou hem kwijt kunnen raken als u kwaad zou worden op die zwarte meid van u en haar verbieden met Pawlik te trouwen...’

Kankrin deed of hij de uitdrukking ‘zwarte meid’ niet gehoord had. Hij bleef oprecht en somber verbaasd omdat Skawronski in zijn redenering zover dóórdacht.

‘Trouwen? Maar ik veronderstelde dat het een minnarij was, Gleb Michailowitsj, een boerse vrijerij en anders niet...’

Skawronski lachte voor het eerst weer maar het klonk niet echt. Hij dempte meteen zijn stem.

‘Ik spreek van trouwen omdat u net zo goed als ik weet dat het trouwen wordt zodra het kind geplant is. Dat is de normale weg bij al deze boerse vrijerijen, zoals u het noemt, al beginnen ze nog zo zedigjes. Dat zal ook hier het verloop zijn. Ik zeg u nog eens: ik ben erop gesteld mijn smid te behouden... ik zie hem, voor het geval u zich tegen het huwelijk kanten zou, niet graag met zijn liefje ontvluchten...’

Kankrin schudde het hoofd. Hij begreep niet waarom hij zelf nog niet op de gedachte gekomen was die Skawronski op deze vreemde plek en op dit vreemde uur aan de orde stelde. Spanning, onbehagen en twijfel kwelden hem met onheilspellend voorgevoel. Hij wilde de ander antwoorden dat hij wel heel ver in de toekomst keek, toen Skawronski hem eensklaps weer vastpakte en tussen de bomen trok.

Kankrin zag aan de zoom van het bouwland, van de kant waar Kankrinowo lag, een gedaante opduiken. De vochtige wasem op de open vlakte was aan het optrekken. De schim tekende zich duidelijk af: slank, recht, zelfbewust. Er was geen twijfel meer mogelijk, maar juist dat dreef het twijfelgevoel in Fjodor Kirillowitsj tot het uiterste. Hij deed een stap naar voren, Skawronski trok hem nog eens haastig in de schaduwen terug.

Ze wachtten tot de lichte, onhoorbare gedaante de schuur bereikt had. Er volgde een vaag knersen, de wrakke deur ging open en dicht. Kankrin bewoog zich opnieuw en ditkeer hield de buurman hem niet tegen. Ze liepen door het onkruid van het richelend akkerland naar de zware, driekantige schaduw die bij elke stap leek te groeien, tot ze niet meer op een liggende oeros leek maar werkelijk werd wat ze was: een eenmaal forse, nu bouwvallige werkschuur, verlaten zodra het vlasland waarbij ze dienst gedaan had verlaten was, scheefgezakt, vol gaten en scheuren; een kavalje waar zwervers, stropers of vluchtelingen van duister allooi zich konden bergen zoals ze het grote land geregeld doorkruisten - een toevluchtsoord voor arme boerengelieven.

XIV

De oude schuur was zo haveloos en het dak aan de ene kant zo laag boven de aarde, dat het de twee landheren niet de minste moeite kostte om een opening tussen gescheurde binten en riet te vinden waardoor zij naar binnen konden kijken. Ze stonden een eindweegs bij elkaar vandaan; de afstand was er Kankrin des te liever om. Het was waar wat Skawronski gezegd had: het lijfeigen paar had kennelijk behoefte aan licht. In de schuur brandde een teerspaander in een ijzeren haak die de smid waarschijnlijk uit zijn werkplaats had meegebracht. De spaander walmde en siste en stonk, maar de man en het meisje daarbinnen, uitgestrekt op oude strobundels en vers onkruid, bemerkten het niet.

Kankrin had niets om zich aan vast te houden dan het kavalje zelf waartegen hij meer hing dan leunde. De kracht was uit hem vandaan gezon-

ken bij de aanblik van de minnenden. Hij vergat al wat er om hem heen bestond, zelfs de hinderlijke nabijheid van Skawronski. Hij zag wat hem als onheilspellend vooruitzicht had vergezeld tot aan deze plek. De grote jonge kerel met de bruine baard mocht Nikititsj zijn, de lijfeigen smid van de Skawronski's die wel eens een paard voor hem beslagen had - er roerde zich vaag iets in Kankrins herinnering - het meisje was in ieder geval Anna Timofejewna. Een Annoesjka van nieuw en onverwacht gehalte, bijna van een andere geschapenheid. Kankrin zag het en het feit sloeg hem als met een vuurzwaard.

Pawel hield Annoesjka omklemd. Hij hield haar omvat als een zeldzame kostbaarheid en tegelijk als een begeerde, vleselijke bruid; en ofschoon Kankrin het gezicht van de smid maar half kon zien zoals zij daar lagen, waren hem de tederheid, de behoedzaamheid en de ingehouden woede van het mannelijk gebaar volkomen duidelijk. Het gezicht van Annoesjka was opgeheven, half onder dat van haar minnaar. Het had de herkenbare trekken van de vroegere Annoesjka, het was tegelijk onherkenbaar bij deze verrukte begroeting van de man in zijn lompen en afgetrapte laarzen, die zij tot geliefde gekozen had. Er was een opgetogenheid op haar gezicht die de indruk maakte van helder grondwater dat een schacht laat overlopen. Korte tijd werd Kankrin gefolterd door de vraag hoe lang deze twee elkaar kenden - of Anna Timofejewna al de geliefde van de smid geweest was toen hij, Kankrin, haar voor het eerst op het bouwland gezien had. De gedachte vervluchtigde weer tegenover de werkelijkheid van wat hij zag.

Het lijfeigen paar lag lange tijd roerloos in de kus van het hervinden. Kankrin herinnerde zich de aanwezigheid van Skawronski. Hij kon zich zelfs precies voorstellen hoe de ander naar deze omhelzing keek. Het wekte eensklaps Kankrins wrok dat hij zich had laten meeslepen dit onverholen voyeurschap te delen en daarmee voor de buurman te vernederen... Het volgend ogenblik begreep hij dat voor hem het vernederende niet zozeer lag in het feit *dat* hij zag maar in *wat* hij zag. Deze smid was een man die hij, Fjodor Kirillowitsj, het liefst zou hebben neergeschoten. Kort en goed. De smid was het ook niet die hem verbijsterde, maar het meisje. Deze Annoesjka was kil noch hooghartig noch onbenaderbaar meer. Het schaamteloze en ontoelaatbare waarvan Skawronski hem getuige had gemaakt was het nieuwe gezicht dat Annoesjka naar haar minnaar hief.

Kankrin liet het hoofd zakken. Een gebroken spanning, een moeheid zonder grenzen zonk hem in de leden. Hij stond in tweestrijd of hij de

plek verlaten zou toen hij zijn ogen weer opsloeg en bemerkte dat het paar zich uit zijn eerste omhelzing had opgericht. Annoeskja lag op haar knieën voor de smid. Kankrin vergat zijn moeheid en neiging tot vluchten, Skawronski en zijn wrok zelf. Pawel Nikititsj leunde op de ellebogen een keek toe hoe de jonge vrouw haar jakje voor hem losknoopte. Zij deed het met de bestendig overstromende glans van vreugde op haar gezicht. Het leek Kankrin of zij zich voor de eerste maal werkelijk onder zijn ogen uitkleedde. Haar naaktheid had een andere betekenis dan toen zij haar kleren op zijn bevel voor hem had uitgetrokken.

Kankrin verzonk in de aanblik van een liefdesspel dat hij uit eigen ervaring noch ook maar bij vermoeden kende. Het waren de kracht en beheksing van het begeren, doorstraald met een volslagen schuldeloosheid, die de lichamen van de twee lijfeigenen regeerden. Zij volbrachten elk gebaar van hun ritus blind en zeker, gehoorzamend aan een extatische overmacht. Annoesjka was het eerst naakt. Zij veegde met de enige beweging die Kankrin vertrouwd aan haar voorkwam haar klerenbundeltje met de blote voet op zij. Zij lag naast de man die zijn jong, ombaard gezicht van haar knieën opwaarts langs haar lendenen wreef tot hij op haar boezem bleef dralen, langdurig en bewonderend en in een omarming van hernieuwde tederheid en woede. Annoesjka hield het hoofd van haar geliefde omvat, zij had in het begin iets van een moeder, een glimlachje om de mond dat Kankrin nooit bij haar vermoed had. Haar moederlijkheid verloor zich in het stamelen van Pawels naam; het wekte bij de smid een trotse, lichte kreet. Hij begon haastig zijn kleren van het lijf te trekken, terwijl het meisje languit neergleed, de ogen sloot en haar heupen traag en wachtend bewoog.

Kankrin had zichzelf lange minuten vergeten: nu voelde hij zich koud worden van ontzetting. ‘Monumentaal’ had Skawronski deze fielt van een Nikititsj genoemd. De kerel was het, naarmate hij bij het wankel en knetterend licht van de spaander meer van zijn vodden afgooide en zich vertoonde in jonge, gespierde volmaaktheid, een Adam die door zijn gezellin geroepen wordt. Het onvermijdelijke dat zich in de verzakte schuur op stro en afval voltrok was ook het onverklaarbare: zodra de man en de vrouw zich hadden verenigd, mond aan mond, in hun hartstocht en worsteling al spoedig bedekt met een zweet dat een glanzend waas over hen uitbreidde als werden zij geolied en gezalfd, vormden zij nog maar één in zichzelf verstrengeld creatuur. Kankrin deinsde eindelijk terug. De merrie en haar hengst, dacht hij. Hij had het paren van de grote, glimmende dieren in de stoeterij uit en ter na gadegeslagen en gemeend

dat er niets mooiers bestond. Deze paring van mensen was veel meer. De minnenden maakten de indruk als gaven zij het geschenk van hun lichaamspracht niet alleen aan elkaar maar ook aan zichzelf: onthuld voor de ander in zijn schoonheid was elk voor zichzelf als in een spiegel in schoonheid onthuld. Kankrin zag het al had hij niet met woorden kunnen omschrijven wat hij waarnam. Het was de levenskracht zelf, het menselijk geluk, de uitverkiezing. Het was een verrukking die hem, heer en bojaar, levenslang was ontsnapt: iets wat nooit had mogen en kunnen zijn!

Kankrin struikelde met bevende knieën terug naar de sparren. Hij voelde de ontzetting opnieuw in alle leden. Een smid en een slaaf, dacht hij. Een bedelaarsdochter, een halve bastaard. Verschopt en waardeloos volk, door God verordineerd tot buigen en dienen. Onmogelijk en duivels! Hij hoorde iemand achter zich hijgen, wiens voetstappen en stemgeluid hem inhaalden.

'Fjodor Kirillowitsj!' riep Skawronski. 'Wat is er aan de hand? Wilt u weg? Voelt u zich niet goed?'

Kankrin bleef staan, een hand tegen het loodzware, moeizame hart geperst. Hij keerde zich om. Skawronski's gezicht was niet herkenbaar, maar zijn houding drukte net als zijn vragen ongerustheid, ja, vrees uit. Hij wilde Kankrin bij de arm vatten, Kankrin stiet die koel gehandschoende, vreemde hand met ongeduld van zich. Zijn gedachtengang zette zich trots de ander voort, de gedachtengang van een uitgeputte en wanhopige. Zij brak uit zijn mond in een gesmoorde kreet:

'Gleb Michailowitsj! Kunnen mensen van dat soort dan méér zijn dan een paard?'

Skawronski werd onbeweeglijk in hulpeloze verwondering. Kankrin liet hem staan en liep naar zijn merrie. Hij maakte met bevende hand de leidsels los van de sparrestam, hij leidde het dier onder de bomen vandaan en hees zich in de stijgbeugel. Hij was duizelig. Na drie, vier vleugellamme pogingen lukte het hem in de zadel te raken. Hij reed weg zonder meer één blik aan de buurman te besteden die zwijgend in schemering en onkruid was blijven staan.

XV

Kankrin liep van de donkere stalgebouwen naar het herenhuis. Een onthutste knecht was uit het stalduister naderbij geschoten en had Soeliko van hem overgenomen.

Kankrin betrad zijn huis. Half licht van glazige olielampjes in de hal, op de gangen. Hij sleepte zich naar de deur van zijn kamer. Hij zag Tonka op blote voeten en in een lang hemd opduiken, stotterend en slaapdronken, het haar in de ogen. Hij joeg hem met lam gebaar naar zijn slaapstee terug.

Hij verliet zijn deur weer en liep door tot hij voor die van Irina's sterfkamer stond. Hij wist niet waarom hij op dit ogenblik aan die kamer alleen nog denken kon als aan een sterfkamer.

Hij stond lang stil voor de deur. Hij kon zich alles voorstellen wat daarbinnen was, de ronde ingelegde tafel met de albasten lamp, het porseleinkastje met Meissener poppen en dieren, de theetafel, de volgepropte boekenmolen naast het bed. Alles zoals het ten tijde van Irina's sterven was blijven liggen en staan. Hij zag de kamer niet alleen, hij rook haar ook, de stoffige reuk van vermufte lavendelzakjes tussen vermuft linnengoed, immortellen in vaasjes, ongeluchte gordijnen, de dubbelgevouwen Toerkmeense plaid, rood op zwart, waaronder zij te bed lag... het wassen beeld dat nog langzaam praten kon, het smal en schamper lachje op haar ziek gezicht.

Kankrin leunde met het hoofd tegen de deurpost terwijl zijn hart al pijnlijker samenkromp. Hij had eindelijk begrepen wat er achter deze deur was opgesloten - wat hij tot deze dag toe ontlopen had. In de kamer van Irina zat de dood. Hij, Fjodor Kirillowitsj, had onder één dak gewoond met de dood en het alleen niet willen weten, tot twee lijfeigenen hem de les hadden geleerd. De dood was niet meer te ontkennen, die zat hierbinnen en wachtte - een glimlachende hoogmoed, een schampere onverschilligheid - tot de deur zou worden opengedaan, zodat hij naar buiten kon treden en opeisen wat hem rechtens toekwam.

Fjodor Kirillowitsj Kankrin leunde zwaarder tegen de deur vóór hij de klink aanraakte en langzaam naar beneden drukte.

Ziet, een mens!

I

Vincent stak de lamp niet aan, maar stookte de kleine potkachel op, zodat de kamer allengs doorschemerd werd met de rosse gloed, die uit het rooster scheen. Hij kon zich die gloed in feite niet veroorloven: het geld van Theo was al weer dagen op, de kolen op de pof gekocht. Maar zijn verlangen om alles in rode gloed te zien, was onbedwingbaar geweest. Hij had Sien na het modeltekenen op die steengrauwe nawintermiddag weer met een gebaar naar zich toegetrokken, waarin vertedering was en lust en de dankbaarheid van de eenzame. Nu lagen ze samen op de paardedeken voor de kachel; hij hield haar, dun en nietig als ze hem voorkwam, zelfs in haar vorderende zwangerschap, in zijn armen, in elk van zijn bewegingen tastten een haast broederlijke voorzichtigheid en zorg. Zijn armzalig zustertje in de nood! Hij vouwde de slippen van de deken om hen beiden heen en streek een paar zwarte sluike haarstrengen uit Siens ogen, terwijl zij afwachtend, aandachtig en met een zweem van hondse aanhankelijkheid naar hem opkeek bij het rode, smokige licht uit de kachel. Hij hield haar gezicht even tussen zijn handen, zodat het zilveren kruisje, dat zij trouw om de hals droeg al was zij in geen jaren meer ter communie geweest, als door magnetisme een ogenblik aan zijn rood behaarde, stompe vingers bengelde, en kuste haar. In dit schijnsel zag hij haar pokdaligheid minder scherp; haar gezicht kreeg zelfs een smalle, nerveuze bekoring, die hem, net als haar schichtige oogopslag, telkens weer aangreep. Hij legde haar hoofd op zijn schouder en fluisterde iets in haar oor, dat geruststellend en beschermend klonk, voor het in zijn doffe keelbas de oude smeekbede kreeg van de man aan het wijfje. Sien glimlachte zonder woorden, zij was al gewend aan Vincents diepe ruige vertederingen en trok hem nader.

Toen hij haar in een langdurige omarming genomen had, lagen zij verenigd en verstild onder de paardedeken. Sien dommelde in Vincents arm als een pover hulkje aan forse kabel. Vincent zelf lag roerloos als zij, maar hij sliep niet. Er was te veel om aan te denken, zelfs nu het bloed bevredigd ruiste en het lichaam, los van dat hoofd vol gedachten en vrezen, aan de zwangere vrouw verbonden mee leek te dobberen op die golfslag. Nog steeds had hij, die Theo haast om de andere dag schreef en ziel en geest voor hem uitstalde, de geliefde en jongere broer geen woord durven schrijven over deze Clasina Maria Hoornik, die hij doorgaans Sien en in zijn zachtste momenten soms Christien was gaan noemen. Ja, hij was van plan haar tot zich te nemen, voor altijd en voor heel de wereld. Hij

wist daarbij, al verheimelijkte hij het nagenoeg voor zichzelf, wat hem sinds de afgelopen winter vanbinnen brandde, de ontmoeting - na jaren - met nichtje Kee Stricker in het Brabants ouderhuis: nu niet meer een willekeurig meisje met wie men bloedverwant was, maar een jonge bekoorlijke weduwe met een kind - Kee Vos, zoals zijn ouders haar al met opzet noemden. Hij had wel begrepen, dat zij hem door het steeds herhalen van haar gestorven mans naam wilden ontmoedigen in zijn plotselinge passie, zijn tomeloosheid breidelen, een beroep doen op zijn discretie en ridderlijkheid - 'zij is nauwelijks hersteld van haar verlies, haar hoofd staat niet naar hertrouwen'. Vincent had zich niet laten ontmoedigen. Hij had zijn passie niet gebreideld of verdrongen - in november was hij Kee achterna gereisd naar Amsterdam, met van Theo afgebedeld reisgeld, ofschoon zij tegen hem gezegd had, dat zij nooit, neen nooit en te nimmer zijn vrouw zou kunnen zijn. Hij had geklopt aan de deur van haar ouders, oom en tante Stricker, tot zij hem in benauwde beleefdheid binnenlieten, maar Kee had hij niet mogen zien. Hij herinnerde zich hoe hij gebeefd had als een riet, maar tegelijk vol was geweest van een bijna schrikbarende gevoelloosheid. Had hij zijn hand niet in de vlam van de lamp gestoken en gesmeekt: 'Laat mij haar zien, zolang ik mijn hand in deze vlam kan houden?' Zij hadden de lamp uitgeblazen, maar hij had nog het ontsteld afgrijzen op hun gezichten waargenomen - een verdraaide ziel, deze Vincent, een ongeest, zo geen monster. Zij hadden hem behoedzaam de deur uitgewerkt, naar een pension gebracht, vanwaar hij straks huiswaarts kon reizen... Maar hij was via zus Willemien in Haarlem, die er misschien iets van begrepen had, naar Den Haag gegaan, en had zijn toevlucht gezocht bij Anton Mauve; er was maar één ding overgebleven in de stenen troosteloosheid van zijn binnenste: de begeerte naar het schilderschap. En de schilder Mauve, de man van nicht Jet Carbentus, had hem toen nog als vriend ontvangen, de eerste nabije vriend sinds vele vervloekbare weken, waar Theo in Goupils kunsthandel te Parijs werkte en Anthon van Rappard niet van zijn Utrechts atelier afkwam; Mauve, die nu godbetert van hem rondvertelde, dat hij het ambacht nooit zou leren: Vincent, deze lomperd, kan nog geen aquarel maken zonder erin te knoeien en te smeren als een kakschoolkind.

Vincent kreunde gesmoord. Sien sliep vast en hoorde het niet, haar hoofd gleed lager langs zijn saterborst. Zij kwam hem plotseling vreemd voor, aandoenlijk maar vreemd, nu hij zich teruggedompeld voelde in zijn herinneringen aan die gekrenkte furieuze liefde voor Kee, en die machteloosheid tegenover het schilderschap, het gevoel of zijn zware

rosse knuisten nooit zouden kunnen maken wat hij als nagenoeg godsdienstig aanbeden waarheid van de kunst in zich koesterde... Godsdienst? Hij kon zich al niet meer voorstellen, hoe hij nog maar kort voordien door evangelistenwoede bezeten tot zijn medemensen had gepredikt. Wat had deze nieuwe eredienst nog te maken met de verdomde nonsens, die zijn eigen vader van de Ettense kansel leraarde - een man, die Goethes 'Faust' voor een zedeloos boek hield! - met de platte eindeloos herkauwde leerstelligheid van oom en tante Stricker, het gewoonheidsgebed, dat zelfs - hij wist het al te goed - door de begeerde en unieke Kee werd gepraktizeerd...? Wat wisten zij allen van een geloof, waarbij men vloeken kan, of het reikhalzen naar God, waarbij men ziek van mensenellende in het duister van de stad naar een vrouw grijpt - zoals hij het had gedaan met Sien, in de gruwelijke decembermaand, die achter hem lag...?

Sien was verschopt geweest, Sien was - men kon het haar toen nog niet aanzien, maar zij had het hem eerlijk opgebiecht - een zwangere, in de steek gelatene; zij had bovendien, wat zij hem nog weer later opbiechtte, al een kind. Hij had haar, de twee maal verlatene, in een onooglijk buurtcafé ergens achter de Zuidwal aangetroffen met een bittertje voor zich en een sigaar tussen de witte, onrustige vingers, geknauwd en miserabel ondanks haar vulgair gelonk - hoe had hij zich zoveel misbruikte vrouwelijkheid niet kunnen aantrekken? Pa, Moe, de ooms, Mauve, de gezeten schilders van Den Haag die lustig tegen elkaar intrigeerden en in villa's woonden en als de halfzachte, brave De Bock in dure pelsjassen liepen... wie had hij het duidelijk kunnen maken? Zij lachten om hem, schudden het hoofd om hem, haalden de schouders op, liepen een straat om als ze hem zagen aankomen. Men had dat al gedaan, sinds hij zijn betrekking in de kunsthandel eraan gegeven had, ondergedoken was in bijbelstudie en heilsverkondiging en door de Borinage was gaan zwerven als een profeet in de woestijn, om ziek en verwilderd en nog even weerloos naar Pa en Moe terug te kruipen met de boodschap, dat hij zijn roeping herkend had: schilder worden... Schilder! Hij hoorde nog hun kreet, hun nieuwe ontsteltenis. 'Je verbittert ons bestaan. Je vermoordt ons.' Pa had het keer op keer gezegd, en het lage jezuïtisme van die uitlatingen was wel, dat hij ze ook deed terwijl hij rustig zijn krant las of een pijp stopte. Er was daar een onmogelijkheid tot begrijpen, die Theo maar niet aanvaarden of bevatten wilde. Waarom probeerde Theo hem te beschoolmeesteren? Niemand kon ontkennen dat hij, Vincent, van goeden wille geweest was. Hij had tegen Kerstmis, vanuit Den Haag, nog één poging gedaan om het in christelijke en kinderlijke eenvoud te rooien met Pa en Moe - maar het

was, hij had het kunnen weten, op weerzinwekkende ruzie uitgelopen. Hij was naar Den Haag teruggevlucht, onder de vleugels van de toen nog goedgezinde Mauve, en hij had gezworen dat hij zijn leven duur verkopen zou - schilderen of kapotgaan. En hier zat hij nu in dit volksbuurtje, tussen werkplaatsen en loodsen en weiland, in een kamertje met een alkoof, met wat meubels in de veldwachtersstijl, zoals Theo ze zou noemen, recht, rauw en slecht; en de ziel in hem hevig, recht en slecht, en de machteloosheid in zijn handen, die nog alles moesten leren; en het enige wat de buitenwereld van hem zag, was de rauwheid en machteloosheid van zijn talent en leven, een vaal spiraaltje van armoedige zielerook, en niemand wist iets van het magnifieke vuur daarbinnen, zelfs Sien niet, die met haar klein, gewillig en verslonsd verstandje veel in hem zo niet begreep, dan toch als waarheid aanvaardde... Wat anders was hij dan een gevangene binnen de grenzen van eigen vlees en bloed, met dit verlangen, deze kreunende begeerte naar armslag...?

Hij zag, dat Sien wakker geworden was en vanuit haar warme nabijheid tersluiks naar hem lag te kijken. Hij moest weer die zenuwtrekking om de mond gehad hebben, dat merkteken van zijn gekrenktheid, hij moest weer in zichzelf gepraat hebben, de donkere trefwoorden van zijn angst... Hij schoof zijn arm nauwer om haar, zijn hand streelde geruststellend haar tengere arm. Ze begon te mompelen. ‘Ik moet weg, Vincent, het is vast tijd voor het avondeten, en je weet...’ Hij bromde dat haar moeder wel voor het kind zou zorgen, ze had het nu al jaren gedaan. Sien knikte. ‘Jawel, zeker, maar moe heeft niet graag, dat ik lang hier blijf. Ze zegt dat ze precies weet, wat er dan gebeurt.’ ‘Alsof je zestien was in plaats van dertig,’ zei Vincent en zijn stem knarste. ‘Ze weet precies wat jij en ik aan elkaar hebben. Ik geef je weer geld mee, zodra Theo stuurt, dan kankert ze minder hard.’

Hij stond op en trok ook Sien overeind. Sien kleedde zich aan en bond haar sluik lang haar op, terwijl hij de lamp aanstak, zodat ze zich in de spiegelscherf zien kon. De zachtrode gloed van hun saamhorigheid was verstoord. Het kwam hem voor, dat de atelierkamer in het olielicht naakter was, trots de moeizame, eerste Ettense tekeningen aan de wand, de werkbank vol schetsen en gereedschap. Hij schoot in zijn oude duffel, trok een pet over zijn strubbelig rood haar. ‘Ik breng je thuis,’ zei hij.

Sien schudde het hoofd. ‘Het hoeft niet, zo ver is het immers niet.’

Hij herhaalde koppig: ‘Ik breng je thuis,’ en zij plooide zwijgend de omslagdoek om haar schouders. Ze dachten, zo wist hij, aan hetzelfde: als broer Carolus soms op de loer lag, het mislukt sujet met al de boeve-

rijen van de parasiet, om Sien op te vangen en aan een of ander individu te koppelen, dat hij in een van zijn schendkroegen had opgepikt en dat een goedkope scharrel zocht, was zij zo goed als verloren. Sien vocht niet.

Het was Vincents angst en verdriet. ‘Je bent voor mij bestemd, Sien,’ had hij haar meer dan eens verteld, ‘wij zijn twee getrapten, laten wij ons aan elkaar vasthouden, luister niet te veel naar je moeder, die wil alleen dat je model staat voor goed geld, en ze zou je nog liever aan een bode of zetbaasje met vaste weekcentjes getrouwd zien; en luister helemaal niet naar Carolus, die zou je elke nacht aan een andere fielt willen verkopen.’ Hij had het haar gezegd, en er dan steeds bij verzwegen wat hij verder dacht: Jijzelf bent een zwak riet, je buigt voor elke sterke windvlaag, je begon al de hebbelijkheden te krijgen van de sloerie... Ik zal je redden.

Hij blies de lamp uit, sloot de deur van het arbeidershuis achter zich en nam Siens arm in de maartse avond, met een vastberaden zorg als was hij de verwekker van het kind waar Sien aan begon te torsen, om haar vervolgens langs de Schenkweg, voorbij regenplassen en kuilen te sturen, in het ontoereikend licht van de enkele lantaarns. De nacht was betrokken, turfgrauw, de natte weg glom zwart en zilver, Den Haag lag voor hen uit, triest in een krans van gaslantaarns, hun schijnsel deinde ziek en geel tegen de onderflarden van een laaghangende bui, door de gele wadem staken schoorsteenpijpen omhoog, hun rook bevuilde het al vuile avondlicht. De populieren kraakten aan hun zijde, nog bladerloos. Vincent rook niettemin blad en grondgeur; hier lagen aardappelveldjes en er stonden dode bonestengels op een plekje tuin, daarachter liepen de rails van kolentreintjes, wat hij allemaal niet kon zien, maar aanwezig wist. Ze zeiden niet veel meer; Vincent loodste de zwangere vrouw langzaam stadinwaarts, voorbij station en holklinkende spoorbrug, naar de donkere buurten en het binnenhofje achter de Hekkelaan, waar moeder Hoornik met de laatsten van haar elfkoppig kroost en Siens bastaard huisde.

Toen ze het tapperijtje op de hoek genaderd waren - één lamp nog als een troebel verwaterd oog boven de toonbank - voelde Vincent hoe Sien aan zijn arm ging hangen. Hij kende dit dralen. Hij tastte in zijn broekzak; er zat nog een kwartje in. In godsnaam dan. Hij stevende met haar binnen; onder de balken in een uithoek zaten twee man dodelijk verstild, alsof zij zo al jaren gezeten hadden, het lege jajemglas voor zich op tafel. De baas in hemdsmouwen en voorschoot achter de toonbank liet de krant zakken, waarin hij las; hij zei, terwijl hij zonder missen naar een zwarte buikfles in de tapkast achter zich greep: ‘Navond, Clasina, navond, vrijer.’ Hij noemde Vincent altijd vrijer. Vincent vermoedde dat hij alle man-

nen, waarmee Sien hier gezeten had of die zij hier vroeger oppikte, zo genoemd had. Hij rilde van de wrange goedkope kruidenbitter, die hij in zijn nuchtere maag goot, maar hij zag dat Siens wangen zich vaag rood kleurden, nu de alcohol in haar bloed ging gloeien. Zij had deze opmonteringen kennelijk nodig. Hij schoof het kwartje over de zinken toonbankplaat en kreeg van de man in hemdsmouwen een cent terug.

De avond lag nat en verkild tussen de brokken huismuur toen ze weer naar buiten traden, het kroeglicht leepogend achter zich. Vincent schoof zijn arm nog eens onder die van de zwangere en bracht haar tot aan de nauwe, gemetselde poortgang, die naar het hofje leidde. Bij de lantaarn onder de poortboog nam hij Siens schamel, nerveus gezicht opnieuw tussen zijn handen, bekeek het en kuste haar daarna op het voorhoofd. Ze glipte onder zijn vingers vandaan. Er was geen broer Carolus geweest onderweg - een teken, dat hij bij een van zijn slonzen uithing. Voor vandaag was Sien weer veilig thuis geraakt.

II

In de motterende middag kwam Vincent uit de gaarkeuken aan de Uilebomen, zijn maag nog warm en bol van de goedkope stamppot, al wist hij dat die maag over een half uur weer plat zou rammelen, de stamppot was toch grotendeels warm water. Hij had graag langer willen blijven in die uitgestrekte, lage ruimte vol etenswasem en mensenlucht, om er types te tekenen, kolensjouwers, straatvegers, koetsiers, meisjes en vrouwen van de naaiateliers en strijkerijen - degenen, die hij stuk voor stuk aan zijn hart had kunnen sluiten om hun ruwe geplaagde eenvoud. Hij had het schetsboek bij zich, waarin hij 's ochtends in de regen werkvolk had staan tekenen, die de straat opbraken, maar ze hadden geen amicale dag in de gaarkeuken vandaag, ze wendden zich af zodra hij dat schetsboek te voorschijn haalde, ze wisten al dat hij geen geld had om hen voor hun zitten te lonen; zij wisten alleen niet, dat hij van hen hield en hen tekenen wilde om wat zij waren. Hij had de adem van een groepje toeschouwers vijandig in zijn nek voelen blazen, toen hij toch een in slaap gesukkeld oud vrouwtje begon te schetsen, en één van de koetsiers had zelfs kans gezien zijn tabakspruim zo op de stenen vloer te kwatten, dat de spatten op Vincents papier vlogen. Het zou allemaal niet erg geweest zijn, als hij snel en feilloos had kunnen tekenen. Dat was het juist: deze wrokkige weerstand in zijn handen. Hij voelde zich nog altijd de trage trekos, de stomme werk-

ezel, die zich keer op keer vergiste, als tekende hij nog maar met de wil alleen... Een enkele maal lukte het, dan leken ook de werklui toeschietelijker, zij maakten goedmoedige grappen over zijn onhandigheden, zijn uitwissen en krabben. Maar doorgaans had het er veel van of de schlemielen zijn onmacht rieden; dan werden zijn goedkope bombazijnen plunje, zijn oude laarzen, zijn baard van drie dagen voor hen het onvergeeflijke, en hij bemerkte: of men behoorde tot hen en was uitschot met het uitschot en tekende niet, of men behoorde niet tot hen, en dan diende men een heer te zijn met geld op zak, en kwam niet in een gaarkeuken.

Vincent stond nog niet op straat, of hij zag Breitner. De jonge schilder liep langzaam, het hoofd met de zachte sombrero ietwat gebogen. Het was al weer een week of drie geleden, dat Vincent met George Hendrik Breitner, de Rotterdammer, die hier in Den Haag een leermeester als Willem Maris had gevonden, door de volksbuurten had gezworven, op zoek naar modellen die weinig of geen geld kostten, want al had Breitner dan Apols oude atelier mogen betrekken, geld had hij kennelijk zelden. Breitner liep met de handen in de zakken van zijn ruim hangende ruige winterjas, en nu hij dichterbij kwam verscheen er in het stukje gezicht, dat tussen zijn puntbaardje en hoedrand zichtbaar was, iets troebels en galligs, dat Vincent slecht beviel. Zodra hij vlak voor Vincent stond en de ogen opsloeg, was ook die blik ziekelijk, met bloed doorschoten.

‘Vincent!’ zei Breitner, in vermoeide verrastheid.

Zij gaven elkaar een hand. Vincent nam zijn ogen niet van de ander af. ‘Onderweg...?’ vroeg hij, in de stille hoop, dat Breitner misschien weer genegen zou zijn in de derde klas wachtkamer van het spoor of bij de kolenloodsen met hem te tekenen; als hij erbij was, leek het of alles gladder verliep.

Breitner haalde de schouders op. ‘Onderweg...’ Trots maartse motregen en kilte veegde hij een paar zweetdroppels weg, die hem vanonder de hoedrand liepen. Zijn hand was onvast.

‘Ik weet niet wat ik eigenlijk wilde,’ zei Breitner toen met een schril lachje. ‘Ik was op weg naar een kop snert. Maar bij nader toezien geloof ik niet dat ik honger heb.’

Vincent hield hem zorgelijk bij de elleboog, toen hij Breitner op de benen zag slingeren.

‘Ziek?’

Breitner zweeg enkele tellen, daarna keerde hij zijn gele onrustige ogen naar Vincent. Hij zei langzaam: ‘Je ziet 't al aan me, he...? Jou kan ik het eigenlijk wel zeggen ook... jij bent de enige die geen misbruik van je

wetenschap zal maken... Ik geloof, dat ik wat heb opgelopen bij een meid.'

In Vincents hartslag klikte de kille schrik, voor hij de kunstmakker met beide handen bij de schouders pakte. Breitner was half zo stevig als hij, hij voelde zijn magere botten.

'Maar George - als dat goddome zo is, moet je naar de dokter!'

Breitner spuwde over Vincents armen heen verachtelijk op de straatstenen.

'Je weet hoe het is... Eerst denk je, dat betert wel over... En dan komt het chapiter van de duiten. Zó'n dokter kost geld.'

Vincent liet hem niet los.

'Wat bedoel je met zó'n dokter? In het ergste geval laat je je van de armen behandelen, stommerd. Beter dat een paardeweeshuisdokter je van dat vuil afhelpt, dan dat je er één dag langer mee blijft lopen.'

Breitner schoof de slappe flambard achterover, en bleef Vincent aankijken bij diens onbeholpen bekommerde kameraadschappelijkheid. Ten slotte glimlachte hij weer zijn gedwongen lachje.

'Geloof je?'

'Ga je snert eten,' zei Vincent. 'En dan ga je naar het gasthuis. Gewoon aanbellen en zeggen waar het op staat... Wat verrekt het, waar ze je neerleggen: als je maar beter wordt.'

'Ja, jij bent voor de harde onversneden waarheid, is 't niet?' zei Breitner, grinnikte even, en keek weer peinzend. 'Verdomd. Misschien heb je gelijk. En die paardeweeshuisdokter van jou hoef ik nou ook weer niet direct - als ik Ma een briefje schrijf, kan ik zelfs tweede klasse gaan liggen.'

Hij streek zich de puntbaard glad; zijn hand beefde nog steeds.

'Verdomd. Ik geloof dat ik je raad zal volgen... Weet je, Vincent: dit ding vreet me levend op...'

Hij gaf Vincent een vaag, als scherts bedoeld ribbestootje, maakte zich toen snel los, stak de gracht over en wuifde nog één keer bij de deur van de gaarkeuken.

Vincent bleef hem nakijken toen de jonge schilder al in de soepkeuken verdwenen was. Hij had Breitners trillend lachje, zijn gallige blik en geslonken gezicht ook voor zich, toen hij zich langzaam wendde en de Uilebomen afliep, huiswaarts gekeerd. Er was ontdaan medelijden in hem met de Rotterdammer, maar de ontdaanheid was vrijwel het sterkst.

III

De kunsthandel van Boussod en Valadon (erven Goupil) aan de Plaats had spiegelruiten in lijsten van gladgepolijst eikehout. De deur was een monument van beitelwerk. Op beide ruiten stond de firmanaam in gouden letters van gotisch schoonschrift. Beide etalages waren aan drie zijden afgesloten met een mollige fluwelen draperie. Als de kabinetten van een Parijs' bordeel, dacht Vincent, die onwillekeurig zijn vrije hand aan zijn pilobroek afveegde, terwijl hij van het trottoir af naar binnen keek; alleen de sofa met de kussens en de champagnefles in de koeler ontbreken. Voor wat er in de etalages stond, zelfs al was het een Millet, Mesdag of Israëls geweest, was hij in dit zenuwachtig ogenblik volslagen blind. Hij aarzelde opnieuw, om de deurkruk te vatten; het was ook geen gewone kruk, maar een staaltje van hogere bronssmederij; ze stelde het wapen van Sint-Lucas voor. Hij klemde de kartonnen portefeuille, tegen de regen in bruin papier verpakt, stijver onder de arm als om die plompe waterverfstukjes en die tekeningen met timmermanspotlood en krijt, ja, de dingen zelf die hij sinds januari getekend had, tegen vreemde en bovenal wrede blikken in bescherming te nemen. Er bleef vernederende zwakheid in zijn knieën, terwijl hij zich vermande en het wapen van Sint-Lucas neerdrukte. De luchtige zilveren gongslag, die daarmee in beweging werd gezet, ging hem door vlees en bloed.

Hij stond in de winkel, op het vaste lichtgrijze tapijt, waar hij dertien jaar geleden, vers van de Zevenbergse kostschool, zijn eerste schreden als jongste bediende in de kunsthandel gezet had. Hij kon zich, vogelverschrikker als hij zich hier voelde, niet meer voorstellen dat hij er eenmaal had uitgezien als de gladgekamde jongeman die nu, onmiskenbaar verwonderd en laatdunkend van top tot teen, op hem kwam toegeslenterd - zwart pak, brede manchetten, glimmende bottines. Hij kon zich in deze staatsiegalerij van koopbare kunst evenmin voorstellen, dat hij hier vier jaar had gewerkt, zelfs met animo gewerkt, zonder op een goede of kwade dag een moker te grijpen en die weeë porseleinen pullen, krullige bronzen en bleke doeken in bombastlijsten te verbrijzelen, die hem nu van alle consoles en nissen en elke goudbehangselwand uit hun bodemloze domheid aanstaarden.

‘Aha, *mijnheer* van Gogh,’ zei de jongste bediende. ‘Ik had u zo gauw niet herkend. Waarmee kan ik u van dienst zijn?’

Vincent slikte het brok schaamte en woede weg.

‘Als mijnheer Tersteeg soms tijd heeft - is hij terug van zijn reis?’

Zijn stem had weer geknerst als oudroest. De jongste bediende nam hem genadig op. ‘Mijnheer Tersteeg is terug. Maar of hij voor ú desponibel is...’

Vincent keek om zich heen. De oudste bediende bleef vandaag achter de schermen, die was soms nog bruikbaarder; deze jonge vlerk deed als was hij Gods plaatsvervanger op aarde, althans binnen deze muren.

Vincent maakte een paar onbeholpen passen in de richting waar Tersteegs kantoor lag. Tegelijkertijd hoorde hij vanachter de geborduurde portière de hoge, zelfbewuste stem die hij uit tientallen zou hebben herkend zoals de rekruut de stem van zijn kolonel herkent: ‘Wie is daar, Tony?’

Tony liep als hij een pas of wat in de richting van de stem.

‘Mijnheer van Gogh zou u graag even zien, mijnheer Tersteeg.’

Vincents hart bonsde traag nu hij de chef van de kunsthandel als een acteur uit de coulissen zag opduiken. Was de jongste bediende een toonbeeld geweest van op model geknipte Haagse netheid, H.G. Tersteeg die ook eens Vincents chef geweest was en hem zelfs een goed getuigschrift had meegegeven, toen hij naar het Londens filiaal was overgestapt, zag er als de door vijf ringen gehaalde salonleeuw uit. Vincents ogen, van Tersteegs langgepunte met lakstukken belegde laarzen opwaarts gaande, gaven zich angstvallig rekenschap van 's mans royaal rokkostuum, het sereen gestippelde vest, de violette das met beparelde hoefijzerspeld, op de hoge vadermoorders, de licht gefriseerde bakkebaarden, tussen de bakkebaarden een energiek en werelds omgroefde mond, boven de mond de smalle brug van de neus, en eindelijk - vol onbehagen en wrevel tegemoet gezien - de ogen, grijs, recht van blik, en met geen andere zichtbare aandoening begaafd dan kunst te verkopen aan een gefortuneerd publiek.

Het lorgnet aan een breed zwartzijden koord in de rechterhand houdend, zodat hij Vincent niet met een handdruk hoefde te begroeten, zei Tersteeg: ‘O, jij bent 't.’

Hij nam Vincent met zijn ingepakte map één seconde te lang op, de seconde waarin Vincent zich voor de zoveelste maal door deze man bij het vuil geveegd voelde. Hij had de neiging zich om te draaien en te vluchten, maar hij wist dat hij zich dat niet kon veroorloven; hij stond roerloos, tot Tersteeg zelf die verstijving slaakte door een gezaghebbend gebaar: ‘In mijn kantoor dan maar.’

Vincent liep langzaam naar het kantoor waar hij elke stoel met de gebeitelde leeuwekoppen en bekringen, de hoge groene brandkast, de laden vol etsen en gravures en het gebeeldhouwd fort van het cylinderbureau kende en herkende. Tersteeg ging aan de grote tafel zitten; hij zuchtte

stil maar duidelijk achter die barricade. Vincents hand met de portefeuille in bruin papier werd kalm. Hij wist niet, waar hij zijn pet zou neerleggen; hij stopte ze eindelijk half onder zijn jas.

'Nu?' zei de kunsthandelaar. 'Waarover wou je me spreken?'

Vincent legde de map op tafel. Hij haalde diep adem.

'U hebt destijds een tekeningetje van me genomen, mijnheer Tersteeg... Ik heb sindsdien hard gewerkt. Ik dacht, dat er misschien bij die nieuwe weer iets zijn zou...'

Tersteeg zuchtte weer half berustend, half verwijtend.

'Ja, dat tekeningetje nam ik... enfin. Ik heb toen gezegd: als je eens iets *goeds* hebt, niet te groot en in waterverf...'

Vincent pakte de portefeuille al uit, het papier en het ruwe hennepen touw stopte hij onder de tafel, ze leken zo onbehouwen in deze kamer van duur hout, tapijtwerk en aangenaam ruikend leer. Zijn knieën hadden hun zwakte nog niet overwonnen, ze zat nu ook in zijn handen. Hij sloeg de map open. Het gevoel, dat deze tekeningen - mensen in de stationswachtkamer, spitters op straat, Siens oudste meisje met een koffiemolen tussen de knietjes, de stadstuinen en polderwegen, die hij uit zijn atelierraam zag - zijn creaturen waren, zijn onnozele hulpbehoevende kinderen, keerde terug nu hij zag hoe grijs en onbeweeglijk de blik was, waarmee Tersteeg het noeste werk van de afgelopen weken bezag. De chef van Boussod en Valadon vestigde na enige tijd van doorbladeren zijn blik weer op Vincent.

'Woon je nog steeds in die gribus... daar op de Schenkweg?'

Vincent zei dof: 'Het is er goedkoop wonen. En er zijn allerlei mensen, gewone alledaagse luitjes. Een goed soort modellen...'

Tersteeg trommelde zacht op de map. In zijn sierlijke zegelring fonkelde met zwart gouden kernen een tijgeroog. De initialen van zijn zegelring waren blauw en rood ingelegd. Het kwam Vincent voor dat er alweer meer breloques aan zijn horlogeketting bengelden.

'Modeltekenen? Voor jou toch veel te duur, mijn jongen. Vooral als je je afhankelijk blijft maken van je broer.'

Vincent beet zich op de lip.

'Ik kan de schilderkunst niet op andere manier onder de knie krijgen, mijnheer Tersteeg,' zei hij toen. 'En hoe het met mij en Theo gesteld is, weet u... Hij helpt mij door dit moeilijk begin heen. Ik hoop het hem terug te kunnen betalen, na één, twee jaar ploeteren...'

Tersteeg vouwde de handen op het paarsgestippeld vest en leunde achterover.

‘Je gelooft dus nog steeds dat het je lukken zal?’

Er was in de quasi-onschuldige vraag van de chef een zorgvuldig beraamde krenking, althans Vincent kon ze niet anders verstaan. Het was deze toon, die hem niet alleen griefde - ze wilde ergens in zijn binnenste die sombere, diep verscholen vlam van hoop en zekerheid smoren. Hij kon van beving nauwelijks nog staan. Hij trok het gebeiteld krukje nader, dat hem weliswaar niet was aangewezen, maar waar hij ook vroeger wel tegenover Tersteeg gezeten had.

‘Ik weet dat het me lukken *moet*,’ mompelde hij schor. ‘Ik moet alleen de kans krijgen, mijnheer Tersteeg. De goede wil is hier...’ Hij lei een hand op de borst.

Tersteeg lachte; het moest misschien een goedig lachje heten, maar er zat iets in als de scherpe rinkeling van glas. ‘Kunst, mijn jongen, maakt men niet met goede wil...’ Zijn blanke, beringde hand beschreef een gebaar in de kamer, als kon hij daardoor de wanden vol toveren met Rembrandts, Murillo's en Rafaëls, waaraan Vincent zich maar hoefde te spiegelen. ‘Kunst is een zaak van talent. Jij bent niet alleen te laat begonnen, maar ik moet, als ik die werkstukken zie’ - zijn vinger wees naar de ongelukkige portefeuille - ‘betwijfelen of je wel de ware artiest bent. En dat zeg ik je niet voor 't eerst.’

Vincent zweeg.

‘Hier,’ zei Tersteeg. Hij haalde op goed geluk een van de schetsen uit Vincents map. Het was een tekening van Sien op de vloer gehurkt, naast de potkachel. ‘Wat moet bij voorbeeld dit naargeestig ding? Een onmogelijk stuk, de potloodvegen en de pennestreken lopen dik door elkaar heen, en de dekverf zit ertussen geklodderd als bij een kind, dat voor 't eerst een penseeltje vasthoudt. Hoor je me? Log en smakeloos: wie moet dat kopen? De mensen willen iets dat charmant is, behaaglijk, met fijnheid van hand en geest gemaakt. Maar jij...’ Hij bladerde weer door de schetsen en tekeningen: ze vlogen door die achteloze, welverzorgde handen of het pleepapier was, dat hij zo kon afscheuren.

‘Maar jij zoekt blijkbaar het onbehaaglijke en platte... en je tekent het net zo.’

Hij hief een andere tekening: de wasserij, die Vincent ziende vanuit zijn atelierraam gemaakt had.

‘Neem wat je wilt. Nemen we deze. Afgezien van het onmogelijke onderwerp: net de perspectieftekening van een ambachtsjongen. Alles met een lineaaltje getrokken, stijf als een hark die daklijnen, die huisjes en boompjes... Wat heb je daar voor idee bij gehad, in godsnaam?’

Vincent zei langzaam, op zijn roestige toon: ‘Het is getekend met hulp van een perspectiefraam. Zoals Dürer en de oude Hollanders het gebruikten, om het oog te hulp te komen. Ook het oog wil leren. Ik heb dat raam zelf voor kort met de timmerman en de smid van de Schenkweg in elkaar gezet.’

Tersteeg staarde hem aan.

‘Een perspectiefraam? Grote God. Dürer en de oude Hollanders. En jij denkt, dat die grootsten der groten hun perspectief hebben geleerd van een ráám? In je handen en je ogen moet je 't hebben, mijn jongen, en als het daar niet in zit...’

Hij zweeg een veelbetekenend ogenblik.

‘Afgezien nog van de vraag, of het geen schep geld heeft gekost, dat raam. Zonde en schande, als *dit* het resultaat moet zijn...’

Hij liet de tekening weer vallen. Vincent keek stom en ontkracht toe, hoe Tersteeg met zijn lorgnet begon te spelen. Plotseling vroeg de kunsthandelaar: ‘Mauve heeft zijn handen van je afgetrokken, is het niet?’

Weer striemde schamperheid in de onverhoedse vraag. Het bloed steeg Vincent naar het gezicht. Hij voelde bij deze smadelijke aanval de verstarring korte tijd wijken. ‘Ik weet wat u bedoelt te zeggen, mijnheer Tersteeg... De waarheid is, dat Mauve en ik op elkaars zenuwen zijn gaan werken. Maar Weissenbruch is bij me geweest en vond mijn tekeningen *goed* - en u weet, dat ze hem “het zwaard zonder genade” noemen! Hij vond ze goed, en hij heeft gezegd: Dóórgaan! En Breitner zegt hetzelfde!’

Tersteeg glimlachte fijntjes, geringschattend. Hij liet het lorgnet los; zijn hand gleed over de bestippelde buik en bleef op een van de vestzakjes hangen.

‘Weissenbruch het zwaard zonder genade? Maybe. Waarom zou zo'n zwaard ook niet eens genadig kunnen zijn? Hij had waarschijnlijk medelijden met je, voilà tout. En wat Breitner betreft, hm... een onzeker talent; en daarbij heeft hij sinds kort nog een smerige ziekte...’

Vincents vuisten balden zich onder de tafel. Hij had het liefst geroepen: ‘Een geluk voor u, mijnheer Tersteeg, dat u zo voorbeeldig en buiten de prostitutie groot bent geworden... Wat doet u niet voorbeeldig?’ Maar hij liet de bittere opwelling varen. Tersteegs hand begon in de vestzak lichtjes met geldstukken te spelen.

‘Ik pleeg heel dit complex van vragen te benaderen vanuit een ander standpunt, het enig gezonde, praktische,’ zei hij. ‘Werkelijke kunst, neem dat van mij aan, wordt als zodanig door de liefhebbers herkend - en *gekocht.* Ook Weissenbruch weet drommels goed zijn brood te verdienen.’

Tersteeg stond op en trok een van de laden met tekeningen en aquarellen open. Ieder kunstwerk zat zorgzaam in een eigen grijskartonnen huls verpakt. Hij schoof er drie, vier over de tafel naar Vincent toe. ‘Hier! Dat zijn tekeningen van Weiss, bekijk ze maar! Dat is werk waar men geld voor neerlegt, of de maker een zwaard zonder genade is, ja dan nee!’

Vincent verroerde zich niet. Er was op dit moment geen sprank nieuwsgierigheid in hem naar de tekeningen van Weissenbruch, waar Tersteeg met blanke hand op tikte. ‘*Dat* is wat jij moet leren: iets te maken wat verkoopbaar is!’

Vincent keek als door de tekeningen van Weissenbruch in hun nette grijze burgerpakjes heen naar de nu onzichtbare goedkope map met zijn eigen werkstukken, de verschopte povere schepsels van zijn reiken en begeren. Hij stond met een rukje op.

‘Ik zie het, mijnheer Tersteeg. U en ik staan wat kunst betreft op een ander standpunt. U blijft de maharadja van de kunsthándel, en ik blijf - de ezel en ezeldrijver van mezelf.’

Tersteeg sloeg voor het eerst de blik neer; hij scheen door Vincents woorden in zijn elegant zelfbewustzijn aangetast.

‘Vincent. Ik zeg deze dingen tegen je, omdat ik je zou willen zien slagen. Ik heb je, toen je hier in Den Haag kwam, mijn hulp beloofd. Ik wil je nog steeds helpen. Maar niet zó, mijn jongen. Daartoe moet je eerst bewijzen, dat je je leven met verstand kunt inrichten. Niet met deze bokkige lompe tekentrant, waaraan elk mens met kunstgevoel zich moet stoten, en niet met dit vuur maken van andermans turf: je broer Theo zelf moet werken voor zijn dagelijks brood... Om maar te zwijgen van het feit, dat je je dat vrouwspersoon om de nek hebt gehangen...’

Vincent hief een hand, snel, ruw, rossig.

‘Mijnheer Tersteeg!’

Tersteeg haalde de schouders op, maar vermeed nog steeds Vincents ogen. Hij kende overigens die groengrijze verbitterde blik onder het besproete voorhoofd en de saamgetrokken, koperkleurige wenkbrauwen: er was een gevaarlijk element in de knaap.

‘Luister, Vincent. Laten we met elkaar spreken als volwassen mannen. We weten allebei dat tientallen schilders hun modellen beslapen hebben. Het recept is oud als de weg naar Rome. Maar geen schilder heeft ooit, zelfs met de mooiste Venus op zijn knie, verantwoordelijkheid voor dat soort vrouwen op zich genomen, zoals jij, aartsstommerd, in al je misère hebt gedaan met die verlopen...’

Vincent zei nog eens, diep uit de keel: ‘Mijnheer Tersteeg!’

‘Jawel. Het is een vrouw met een bastaard en met een nieuwe bastaard erin. De hele schilderswereld weet 't en spreekt er schande van. En niets zal me weerhouden je te waarschuwen, dat je ook de laatste vriend van je zult vervreemden, als jij doorgaat, aan dát model toekomst en gezondheid te vergooien...’

Vincent was al begonnen, de tekeningen van Weissenbruch haast onbesuisd opzij te schuiven, om zijn portefeuille te kunnen grijpen. Hij trok haar naar zich toe, of hij een schat redde. Hij voelde de hete pijn van tranen in zijn ooghoeken.

‘Mijnheer Tersteeg, die vrouw is meer voor me dan een model. Zij is een ongelukkige, en ik kan haar niet aan de duivel overlaten... Meer zeg ik niet. Ik moet weg, mijnheer Tersteeg.’

Hij liep al tussen de enorme meubelstukken door naar de deur. Achter hem rees de stem van Tersteeg: ‘Hei daar, heethoofd! Kom terug! Ik waarschuw je niet voor niets! Ik ben toch je vijand niet!’

Vincent bleef staan en wendde zich om. Tersteeg stond daar hoofdschuddend, één hand in de binnenzak. De hand kwam terug, daarin een zachte, bruinleren brieventas met gouden monogram. Vincent had deze geldtas en het monogram vele malen gezien, en elke keer fascineerden beide hem door hun onnavolgbare, solide en zwierige vorstelijkheid. Hij begon van hoofd tot voeten te beven. Maar hij stak, de gruwzame vernedering ten spijt, traag de hand uit toen het bankbiljet van vijfentwintig hem onder ogen gehouden werd.

‘Ik leen het je,’ zei de kunsthandelaar. ‘Ik weet dat ik het terugkrijg, van jou - of van Theo.’ (Achter de woorden had de stem gezegd: van Theo natuurlijk, jij zult nooit een cent met je geknoei verdienen). Vincent mompelde iets, dat een dank en een verwensing kon zijn. Hij frommelde het gladde, nieuwe biljet in zijn duffelzak, bij zijn pijp en de laatste tabaks-kruimels. Hij liep met het hoofd voorover, zodat hij alleen het zachtgrijze vaste tapijt onder zijn lompe kistjes zag, niet de jongste bediende, die hem liet passeren zonder voor hem uit te lopen en de deur voor hem open te maken, niet de oudste bediende die ergens afkeurend stond te kuchen (Vincent bedacht, dat hij het zelf had kunnen zijn, die daar een onmogelijk sujet van een schilder nakuchte), en ten slotte niet de hoge chef zelf, die achterbleef zonder dat Vincent hem had gegroet, en die nu ongetwijfeld het fraaie geldboek met het monogram weer in de binnenzak van zijn residentiële rok liet terugglijden, of het lorgnet aan het koord van zwarte gevlochten zijde greep om hem na te kijken, zoals men de hond nakijkt, die met zijn ruige natte poten in de salon is gedrongen.

IV

Iedere ochtend zag Vincent uit het raam van het atelier hoe het voorjaar forser over de zelfkant van de stad streek: geen lachende fee die in pastelkleurige sluiers kwam aangehuppeld, maar een bolle boerenmeid, zwaar op de benen, die rokken aan had met verstellappen erop en naar gier en geploegde aarde rook. De roeken zwermden over de knotwilgen, de rook sloeg driftiger neer vanaf de spoorbaan, langs het landweggetje voor Vincents huis glommen de plekken kolengruis natter en zwarter. Boven een verwiste horizon hingen rafelig getornde wolken, de kleuren waren guur, blauw, groen en stuurs. Hij keek naar de gravers en mestrijders op de landpaden en in de bouwveldjes, de oude mensen die hier kwamen aanschuifelen in de eerste fladderige plekjes zonneschijn; ze hadden de kleur en bijna de vorm van oud knoestig geboomte; hij volgde hun bewegingen met spanning; hij trachtte hen snel te tekenen. O ja, hij kreeg de tekenknuist, wat of anderen dachten of zeiden. Wat had hij sinds dat bezoek aan Tersteeg al weer niet getekend? Mensen, dingen, gewassen, in hun harde als in de ruimte gekraste eenvoud en waarachtigheid die eeuwigheidstaal was, al zouden haar verschijningen wisselen. Vastleggen de tijdelijke gedaante, in nieuwe lijnen, de bewogen enkele lijn, die én vorm én inhoud omspande. Het was onmiskenbaar: hij zag licht. De naaktstudies van Sien waren gelukt. Hij had er al een reeks - begonnen met de moed der wanhoop, in zijn oude nijdige en verbeten trant, nu bekroond door een vaste, vloeiende lijn. Kijk haar ineengehurkte figuur, waaronder hij SORROW geschreven had, omdat zij de weerloze zwangerschap der verlaten vrouwen scheen te belichamen; hij had er in een latere opwelling Michelets woorden aan toegevoegd: ‘Comment se fait-il qu'il y ait sur la terre une femme seule - délaissée?’

Hij zag licht. Niemand anders dan oom Cornelius Marinus was daar op een ochtend bij hem binnengevallen - in heel zijn glorie van knappe man en knappe kunstkoper, het pendant van Tersteeg, maar in de lossere, goedmoediger Amsterdamse stijl; en er had een mirakel plaatsgevonden in het nog koude, rommelige atelier met de as op de vloer en het onopgemaakte bed waar een paar lange zwarte haren van Sien op het kussen kleefden, dat hij stilletjes had omgekeerd, toen oom C.M. de portefeuille met tekeningen bekeek, die Tersteeg zo ondubbelzinnig gehoond had. Het was waar, C.M. had - onbewust - meegedaan in het koor van de hoon, toen hij, als was het afgesproken werk, over de noodzaak was gegonnen, dat de moderne schilder zijn werk verkoopbaar moest maken,

en tot twee maal toe had opgemerkt, dat het toch wel een enorme opoffering voor Theo betekende een broer te onderhouden, die niets verdiende.

Vincent had hem eerst niet willen antwoorden, maar toen C.M. voor de tweede keer op dat brood verdienen teruggekomen was, viel hij hem in de rede: 'Wat bedoelt u eigenlijk, oom? Er zijn twee soorten verdienen, en de Fransman heeft er heel redelijk twee woorden voor: *gagner* en *mériter*. Est-ce que je ne mérite pas mon pain, parce que je ne peux pas encore le gagner?' Zijn vraag had grommelend geklonken; C.M. had ervan opgekeken, maar was er niet op ingegaan, hij had zelfs enige tijd zo hardnekkig gezwegen, dat Vincent bang was geworden vanwege zijn uitgestoten protest. En zelfs toen C.M. na enige tijd weer was bijgedraaid, had er nog een kortstondige botsing gedreigd, zodra oom iets zei over het zedeloze privéleven van De Groux en Gavarni; weer was Vincent opgesprongen uit zijn rust om te betogen, dat het intieme leven en de zielestrijd van grote meesters de buitenwereld niet aangingen, al waren zij dan noodlotsgewijs gekoppeld aan de produktie van hun werken. Hij had zijn protest dat keer wat zachtzinniger doen klinken en C.M. had er zich blijkbaar bij neergelegd, dat er tussen hem en zijn neef nu eenmaal een kloof gaapte...

Het mirakel was gekomen, toen C.M. het tekeningetje van het Paddemoes uit de portefeuille gevist had, dat Vincent eens in Breitners gezelschap had gemaakt, later thuis met inkt had doorwerkt en met witte verf opgehoogd. 'Dat is een duivels aardig ding, Vincent, dat koop ik van je... Het is montertjes, het heeft sfeer, het mist dat ruw en somber sentiment van je andere werk... Van dit soort wil ik zelfs wel een dozijntje, als je me dat kunt leveren. Ik zal zelf de prijs vaststellen, dan verdien je er wat mee.'

Vincent had er stom bij gestaan, om goed te beseffen wat C.M. daar had gezegd; en vlak daarna had hij bijna geschreeuwd: Zien jullie nu, Mauve, Tersteeg, Mesdag, jullie allemaal die twijfelen, dat het toch nog een geldverdienen worden zal? Hij had de bestelling van dat dozijntje aangegrepen, ze kwam hem om duizend redenen begeerlijk voor: en toen C.M. met de ingepakte tekening vertrokken was, had hij door het atelier gelopen, potloden, penselen, kachelpook en bezem her en der geschopt, om een pad te banen voor zijn doordravende geestdrift. Geld verdienen! Ja, hij zou een dozijn, twee dozijn, honderd van zulke tekeningen maken, hij kreeg het 'in handen en ogen', als Tersteeg per se wilde dat men geen betekenis toekende aan het perspectiefraam: die bestelling zou een school

voor hem worden. Hij kon alle varianten van die studies naar Parijs sturen, zoals hij nu al zijn probeersels aan Theo zond, en Theo zou ze daar in de zaak van Goupil aan de man brengen, God weet brachten ze nog vijf franken per stuk op...

Hij had de tekeningen voor C.M. vrijwel achter elkaar gemaakt, met noeste volharding en de inzet van al zijn gaven - molens, bruggen, huizen van de omtrek, vaartkant en bakkerij, de smidse en de gasfabriek, een zandwerk in de duinen en tuintjes aan de Laan van Meerdervoort. Hij had alles in een wilde wisseling van lentezon en lenteregen zitten tekenen, om al tekenend te vergeten, waarvoor hij ze maakte: de vreugde van het kunnen was bij elke tekening in hem gegroeid.

Hij had, telkens als hij in deze dagen aan Theo schreef, een wensdroom voelen opkomen en die zwart op wit gezet ook: hoe zou het zijn, als Theo de kunsthandel naar de weerga wilde smijten en mee kwam tekenen en schilderen? Er zat in hem, daarvan was Vincent zeker, een landschapschilder van grote allure. Hij zag zichzelf en de unieke, jongere broer samen op een atelier, samen schilderend, samen disputerend over kunstbeginselen, samen hun brood verdienend (gagner en mériter!). Hij had aan deze lang volgehouden droomvoorstelling zelfs meer dan één brief gewijd, ofschoon Theo er maar flauwtjes op inging, ja, er was zelfs enkele lange martelende weken geen wederwoord uit Parijs gekomen. Pas toen was het Vincent met weeë schrik en schuldgevoel gaan schemeren, dat hij in deze droom van twee verknochte, schilderende broers geen plaats had ingeruimd aan het zwak, zwanger vrouwtje dat Clasina Maria Hoornik heette... Had Mauve toch gelijk? Had hij een venijnig karakter? Zag Tersteeg het misschien toch juist - was hij een monster, een onding dat in de wereld der mensen en zeker in het goede Den Haag niet huis hoorde? Hij had zijn schuldgevoel jegens Sien bezworen, door haar bij de dokter te brengen, omdat zij zich zo ziek begon te voelen; en het was tijd ook, zij had snel geopereerd moeten worden, er zat een venerische knoop, die de aanstaande bevalling fataal had kunnen laten aflopen, als ze niet was weggenomen... De operatie had hem al het geld gekost, dat oom C.M. eindelijk als antwoord op de gestuurde tekeningen had overgemaakt; Vincent had het met vreugde geofferd.

Maar de tegenstrijdigheid groeide, al was het schuldbesef dan gedelgd. Er kwamen spanningen in zijn binnenste, die hij niet bezweren kon. Hij was zijn eigen leermeester geworden, nu niemand hem meer hielp. Hij bespeurde in zich de macht van dit ongehoord moeten. Maar tegelijk wist hij, nu Theo al te ondoorgrondelijk zweeg, nu Tersteeg kleinerend sprak

over de bestelling van C.M. (‘dat deed hij alleen, omdat-ie nu eenmaal Vincents oom is en een familiezwak heeft’), nu Mauve op de schildersateliers van Den Haag zijn nerveuze gezichtskrampen en schorre keelstem naäapte om de kunstbroeders aan het lachen te krijgen, dat zijn positie, misschien wel voor eens en altijd, hachelijk zou blijven: een plebejer, een vlerk met een lelijk smoel en een lelijke spraak, een Job op de mestvaalt, die het met een van de straat opgeraapte, zwangere tippelaarster hield...!

De grote potige meid van het voorjaar daar buiten raakte met haar onbehouwen tengels mensen en dingen aan, ook de zelfkant van de stad waar de smook der treinen over wegdreef, kreeg weer kleur en wasem, er was grasgeur en kwettering van nestelende spreeuwen onder het dak. Maar Vincent moest al vaker aan Breitner denken, die sinds weken in het hospitaal lag, blijkbaar omdat hij zijn ziekte te lang had verwaarloosd. Want nu wist Vincent ook, wat hij al een tijdlang had gevreesd en wat de schaduw in hem nog verzwaarde: het gif, dat aan Breitner gevreten had, zat ook in zijn bloed. Sien was ziek geweest en had hem op zijn beurt aangestoken met haar kwaal, die godbetert naar Venus heette, maar die ze eerder naar de furiën of de Medusa hadden kunnen vernoemen.

V

Hij had het Anthon van Rappard niet durven zeggen, toen die eind mei op bezoek kwam, in de gillende armoede. Hij had hem ook Sien niet durven laten zien, alleen vagelijk op haar gezinspeeld. Hij had Van Rappard koffie en brood voorgezet, zonder erbij te zeggen, dat hij zelf al dagen lang van niets anders leefde; hij moest maar denken, dat het een pechdag was... Van Rappard was zo'n verrekt goede jongen, hij had, edelman in de enige zin van het woord, Vincent ook nu weer hartelijk en als volwaardig mens en collega bejegend. Vincent had hem zijn nieuwe tekeningen laten zien, Rappard had sommige ervan zelfs geprezen, en hem ten slotte geld geleend om een ervan, die ingescheurd was, door een vakman te laten plakken... wie weet, ging het ding later nog eens voor vijftig pop van de hand! Ze hadden natuurlijk herinneringen opgehaald aan hun gezamenlijke Brusselse tijd en vooral aan het afgelopen jaar, toen Van Rappard bij de Van Goghs in Etten had gelogeerd, en hij en Vincent dagelijks op het Bredase Heike waren gaan tekenen - dagen, waarin het een ogenblik geleken had, of zelfs Pa en Moe zich, dank zij de nobel geboren gast en zijn riddermanieren, met de gedachte aan de schilderkunst als loop-

baan hadden verzoend... Ze hadden ten slotte de houtgravures in de oude nummers van de ‘Graphic’ en ‘Harper's Monthly’ doorgekeken, die Vincent, telkens als hij een paar stuivers over had, bij Mordechai Blok op de boekenmarkt placht te kopen; Rappard had gelachen om Vincents geestdrift voor de ‘armeluiskunst’ van de Herkomers, Holls en Millais, maar hij had beaamd, dat er een stuk echtheid en artistieke gezondheid en menselijkheid in zat, die men nauwelijks nog bij de hedendaagsen aantrof. Zo was dat bezoek dan kalmerend, vriendelijk, ouderwets weldadig verlopen, waardoor ook Vincent een half etmaal had kunnen geloven, dat het bestaan breukloos was geworden en normaal.

Niets was normaal.

Het werk niet, want het stond achter hem als de gevleugelde schaduw van de Noodzaak, het blies hem heet in de nek en dreef hem voort, tot hij vaak 's avonds in elkaar knipte van moeheid. Het enige grote, vertroostende was dat hij zelf volbrengen wilde wat de Noodzaak gelastte. Zat hij soms al niet om vier uur 's ochtends buiten, als er nog geen volk onderweg was, en de kleur en toon van de dingen hem in de ziel grepen? Hij keek dan hoe de koffievuurtjes in het hofje werden aangemaakt, de eerste arbeider de werf kwam opslenteren; boven de rode daken zeilden witte duivenvluchten tussen de zwart rokende schoorstenen door. Het grasland deinde eindeloos naar de horizon onder een grijs ochtendluchtje, vredig als bij Corot of Van Goyen. Hij bespeurde, als hij dit alles zag, dat het schilderen onvermijdelijk naderbij kwam - een ontdekking, die hem deed beven en tegelijk diep bezwaarde: ja, hij zou zich door de grote lijnen, de gedaanten en contouren heen omhoog werken tot de kleur, de kleur zou hem eenmaal van de vingers druipen, hij wist het vrijwel zeker-: maar men haalt kleur niet uit de lucht, men moet haar, gebotteld als zij is in tubes en potten, bij de koopman halen én betalen; en hij had geen rooie cent.

Niets was normaal.

Hij kon niemand duidelijk maken, ook Theo niet, waarin de ergste foltering van de armoede bestond, ook al schreef hij hem nog zo uitvoerig over zijn ongeneeslijk geldgebrek. Het ging niet eens meer om die schuldbriefjes van huisbaas, kolenboer, kruidenier, papierleverancier, of om het verdriet, dat hij ‘Londen’ van Doré niet had kunnen kopen, dat Mordechai Blok hem voor drie rijksdaalders had aangeboden, een spotprijs... Achter heel dit onvermogen rees net als bij de gedachte aan het werk aldoor een fatale duisternis. Oom C.M. had weliswaar nog eens zes tekeningen besteld, en Vincent had ze hem laten toekomen ook, maar er was

geen woord en geen cent ten antwoord gevolgd. Er stak iets achter. Hield men hem voor een minsoortig mens, had een ieder de overtuiging, dat hij als te verwaarlozen misfit kon worden behandeld? Het scheen zo. Hij probeerde zich in zijn koortsig hoofd uitlatingen van Tersteeg te herinneren - ‘jij bent niet in staat, je eigen leven behoorlijk in te richten’ -; hij stelde zich voor, hoe Pa en Moe in de Ettense pastoriekamer over hem spraken. hoe zij zich heimelijk met Den Haag trachtten te verstaan - hoe ze dank zij listige advocaten, die altoos te koop waren en de wet konden wringen in elke vorm, een net om hem zouden spinnen, waardoor hij zich niet meer kon bewegen naar zijn aard en karakter. Ze zouden hem voorschrijven wat hij had te doen en te laten. Ze zouden er des te eerder toe gedreven kunnen worden, als zij er ooit achter kwamen, dat hem het geslachtsgif in de lendenen zat. *Curatele* - dat was het vreselijke woord. Hij lag er 's nachts wakker van: zijn geliefde Michelet, noch Balzac, noch Sensiers levensbeschrijving van Millet die hem vroeger had meegesleept konden de nachtmerrie verjagen; en overdag brak hem keer op keer kil zweet uit als hij zich voorstelde hoe men hem straks gezamenlijk aan de stalen leiband zou leggen...

Maar of ze ook durfden? Men kreeg het er in onze tijd niet meer zo makkelijk bij de rechters door, zo had hij gepeinsd tot zijn hersens ervan martelden, iemand te ketenen die schuldeloos is, een grondwettig, volwassen staatsburger, die tevens bewezen heeft, dat hij aan een vast doel arbeidt. Theo moest het begrijpen, Theo moest zijn pleitbezorger blijven. Theo was zijn laatste houvast, als die hem liet vallen en zich aan de zijde van de vervolgers schaarde, viel alles, dan ging de kop eraf, die hij zo bokkig en standvastig had weten te verdedigen - de zijne en die van Sien, zijn onnozele tamme duif...

Niets was normaal.

Hij was met Sien naar Leiden gereisd, zodra Theo weer geld had gestuurd, om een plaats voor haar te kopen in de academiale kraamvrouwenkliniek, tegen de tijd dat het kind zou komen. En diezelfde nacht waarin hij, tevreden als iemand die een laatste wilsbeschikking getroffen heeft, het hoofd neerlei in de wetenschap, dat wat ze ook met hem zouden doen - háár leven en gezondheid zo veilig zouden zijn als maar mogelijk, had hij van Kee gedroomd. Een onverhoedse, wrede en wellustige droom, waarin geen spoor van Sien was geweest, een droom slechts vervuld van haar, voor wie hij in Amsterdam zijn hand in de vlam van de lamp gestoken had; zij had tegen hem gelachen in het droomgezicht, harteloos en verontschuldigend, terwijl zij meer dan ooit als vrouw voor hem

verrijzend, begeerlijk en begeerd, het vonnis had herhaald - ‘neen, nooit, te nimmer.’

Waarom was Kee Stricker teruggekomen in zijn verborgen leven, zo wulps en gevoelloos? Of was zij misschien nooit afwezig geweest, had hij haar soms in zich meegedragen zoals een meisje, zegt men, voor het leven het stempel in zich meedraagt van de eerste man, die haar in liefde bezeten heeft?

Niets was normaal.

Toen de warme dagen van zon en groot licht aanbraken, was hij met de hoogzwangere Sien naar buiten getrokken, naar zee: veertig cent heen en terug met de Scheveningse tram; ze hadden samen in de duinen gekampeerd, Sien had op een houtvuurtje een pannetje witte bonen gekookt, dat ze meegebracht had, ze waren oud en wilden niet goed gaar worden, maar hem hadden ze gesmaakt. Hij had er de scharrendrogerij getekend, wel drie, vier maal, tot hij de knoestige, boerse eenvoud van het ding onder de knie en op papier gekregen had. Ze hadden er gezeten in de lucht van dorre vis, netten, helmgras en de zilte geurenchemie, die door de zeewind wordt bekokstoofd en landinwaarts gedragen. Het waren zijn eerste rustige uren geweest sinds dagen. Hij had Sien na het bonenmaal in de mulle schaduw van de duinpan te rust gelegd, toegedekt met zijn oude jas, gekeken tot zij in slaap viel, de nerveuze bleke handen op haar grote buik. Ja, hij zou haar redden. Hoe meer de vijanden, de niet-begrijpers tot Pa en Moe toe, hem en haar als gendarmes belaagden, hoe nauwer hij zijn bestaan met het hare wilde verstrengelen. Man en vader zijn, haar kinderen onder zijn hoede nemen. Ergens, als de werkman en de boer, een kern in de wereld scheppen, een gezin vanwaar uit de waarachtigheid en eerlijkheid doorstraalden in zijn kunst: uit de menselijke saamhorigheid alleen kon men artiest zijn, zoeker, zwoeger, vinder...

Hij had Siens plaats in de kraamkliniek vooruit betaald, afgerekend ook met de huisbaas - er was al met beslag gedreigd en hij kon zijn meubels, gerei, tekeningen, zijn hele levenskans niet langer op het spel zetten - en pas toen gedaan wat hij al dagen had willen en moeten doen, en wat hij George Breitner zo dringend geraden had: hij was naar het gasthuis aan de Brouwersgracht gestapt, hij had er met een dokter gesproken, die hem bars en zonder manieren als een sergeant-majoor had onderzocht - wat hem overigens liever geweest was dan de neerbuigende halfzachtheid, die hij verwacht had - en hun bij wijze van vooruitbetaling zijn laatste tientje gegeven voor een bed vierde klasse, op een zaal waar hij met negen lotgenoten liggen zou, zodra er een krib vrij kwam.

Zo was hij dan op een juni-ochtend, halsoverkop uit het werk naar het hospitaal geraakt, opgetild uit zichzelf en de knagende beslommeringen. Hij was bijgekomen in een stug wit keperen ziekenhuispak, tussen stugge keperen lakens, om met schrik te beseffen, hoe uitgeput hij was geweest, afgejakkerd van koorts en meer nog van angst, en hoe hij zonder deze opkalefatering misschien toch de kop had moeten verliezen, die hij zo er manmoedig voor had gehouden...

VI

Niets was normaal.

Die eerste dagen hadden ze hem gelast volkomen stil te liggen, de vlijmende catheter in zijn vlees, de mond bitter van kinine. Rondkijken in een zaal, geschrobd en gewit als een kazernehok en door manshoge gordijnen in cellen verdeeld, zodat hij zijn mede-lijders niet zag, alleen hoorde steunen en vloeken, als de oppasser de ronde deed. Zich een levend mens weten, onder wiens schedeldak zich de gedachten en verbeeldingen in zieke heksendroom verdrongen, zodat angst en werkelijkheid niet van elkaar te onderscheiden waren. De angst, dat er elk ogenblik een zwarte deurwaarder met een bolhoed op naast zijn bed zou staan, om hem met de afgepaste harteloosheid van de automaat een exploot te overhandigen: bevel tot curatele. En dat visioen onderbroken door een werkelijkheid, waarin hij lag te huiveren voor het moment waarop dokter en verpleger met de folterwerktuigen zouden opduiken, sondes en aluinspuit, om de vuiligheid in hem met de harde handgrepen van de kuur te lijf te gaan... Zo grijpen veearts en stalknechten het mokpotige paard, en hun meedogenloze knuisten hebben de eerlijkheid van een plaag, die van lieverlede tot weldaad wordt.

De koorts was uitgespookt, na vier, vijf dagen. Hij was flauw en wemelig licht in het hoofd. Ze brachten hem over naar een soortgelijke zaal. Er waren geen gordijnen meer tussen de kribben. Hij had zich vaag verheugd op de aanblik van mensen, op gesprekken, al was hij zelf geen glad prater; maar met de mannen met wie hij de zaal deelde en die hij graag stuk voor stuk als model zou hebben gehad, was niet te praten. Vincent zag, hoe men hun leven in de sloppen en krotten had platgetreden tot een laaghartige sleur, een geesteloosheid die aan het stupide grensde. De ziekte had de verdomming voltooid. Soms kon hij 's nachts, als het licht uitging en het schijnsel van de straatlantaarns langs de zoldering en gewitte wanden

schimde, naar hen liggen staren; ze waren dan verstild en bijna plechtig, omgetoverd door de slaap en het geslonken licht tot een Caravaggiaanse grootheid, die zij overdag en in werkelijkheid niet bezaten.

In het hospitaal drong de zomerhitte langs de gangen binnen; ze kwam met een amechtige lucht van afval, medicijnen en potten; pas des avonds werd het koel. De geluiden van de straat zinderden tegen de glasruiten, elke zwaardere wagen liet de bedden onrustig rammelen. Er waren vensters, en kinderen die speelden, soms werd er gelachen, en soms gekeven. Vincent luisterde naar de stad: bij elk geluid rees er in hem een beeld, hij voelde het jeuken naar het schetsboek, maar hij mocht niet tekenen. Het enige wat hij mocht was lezen. Hij las in zijn perspectiefboeken en bestudeerde de tekeningen, maar nooit heel lang; de andere patiënten bespotten hem als de boekenwurm, wat in hun mond geen vergoelijkend, maar een boosaardig scheldwoord was. Zijn beste troost was het, zich op één elleboog op te richten en naar buiten te kijken, de gracht af: er was een meeslepend bedrijf van werfjes, aardappelschuiten werden gelost, verder weg gingen de bleke muren van huizen in afbraak tegen de vlakte, als achterplan een stadstuin en nog verder de kade met bomen en lantaarns, en de kronkelige dwaaltuin van een hofje, zoals dat waar Siens moeder tot voor kort had gewoond: ze was in april naar een kleinere en goedkopere woning verhuisd, nu de laatste zoon haar huis had verlaten (hij lag al lang met haar overhoop), en zij alleen nog haar jongste, twaalfjarige dochter thuis had... Vincent keek naar het door grauwe, blauwe en roestbruine leidaken afgesloten uitzicht bij voorkeur 's ochtends en 's avonds, als het in zijn kleuren en omtrekken zomers mild en puriteins, geheimzinnig en klaar doorzichtig werd, als schilderden de geliefde meesters van de Hollandse School het daar elke dag opnieuw voor hem in de lijst van dat kale, vierkante, kazerne-achtige raam, zoals hij het zelf had willen doen als hij gekund en gemocht had.

Niets was normaal...

Sien was, vlak voor ze naar Leiden ging om het kind te krijgen, nog eens bij hem gekomen; ze had het atelier opgeruimd en geveegd, en onderwijl was de post verschenen met een pakket. Het kwam uit Etten: Pa en Moe stuurden hem kleren, er was een brief bij met een tientje erin; ze wilden ook weten hoe hij het maakte. Hij was zo beroerd geweest van het nooit-verwachte ouderlijk gebaar en de angst om Sien zat hem zo op de zenuwen, dat hij na haar weggaan uren met het hoofd in het strooien kussen had gelegen om zijn tranen voor de gannefs rondom hem te verbijten, die bij Siens bezoek niet beter geweten hadden dan schunnig te mek-

keren over haar dikke buik: ‘Daar zal wat moois uitkomen, mannen, als de ouwe zijn brandslang hier moet laten bijlappen!’

Tranen, spanningen, ontspanningen. Onder dat alles de zelfverwijtende verwondering, omdat de idee fixe van de tegen hem beraamde curatele door het pakket van zijn ouders weerlegd scheen, zo goed als door het geld dat Theo stuurde met een argeloos-bezorgde brief. En de stijgende verbazing omdat hij hen zo grimmig had beoordeeld, toen de oppasser hem kort daarop bij verrassing was komen aanzeggen, dat zijn vader er voor hem was - ‘*Dominee* van Gogh,’ zei de kerel met nieuw respect in zijn stem. En daar had dan werkelijk Pa naast zijn krib gezeten en de broeder had, wat hij voor niemand ooit deed, zelfs een scherm om Vincents bed gezet! Vincent had de oude man aangestaard als de verschijning uit een droom, al was hij werkelijk genoeg met zijn gedunde bakkebaarden, de scherp besneden benige neus, de handen met de levervlekken, die wat schraler en beveriger leken sinds die laatste ruzie-Kerstmis, waarop hij ze had zien sidderen voor zijn gezicht; de oogopslag vermoeid, maar dat kon van het reizen komen; heel zijn persoon goedmoedig en welgezind... Het was even verbazingwekkend als vertroostend. Vincent had naar zus Willemien gevraagd, en Pa had gezegd dat het hun allemaal goed ging, ze waren alleen wel geschrokken van Theo's brief, die de ziekte van Vincent had gemeld. Ja, zei Pa, Theo schreef veel over hem de laatste tijd, vooral ook over de tekeningen die hij te Parijs van Vincent kreeg toegezonden, en die al vaster, grondiger getuigden van echt talent... De loftuitingen klonken vreemd uit Pa's mond, even vreemd als wanneer hij de onfeilbaarheid van het pausdom zou hebben verkondigd; het had Vincent in hart en nieren geschokt. Hij had weer de neiging gehad om te schreien, hij wist in zijn slapte en verbijstering niet wat hij nog meer zeggen moest; hij kon Pa niet uitleggen hoe het met zijn kunst gesteld was, hoe hij haar onder de duim kreeg, en nog minder kon hij hem vertellen van Sien en de aard van zijn kwaal. Pa vroeg ook niets, wat Vincent allengs deed beseffen dat de oude man het al begrepen had... En daarna was deze vreemdsoortige droom weer ingestort, Pa verdwenen, het scherm weg, de zaal met mannen lag daar weer voor hem; hij had hun onrust, hun vergeeflijke nijd, hun misère na dat bezoek dubbel bitter bespeurd en medelijden gehad met hen, omdat zij voor hem op dat ogenblik meer dan ooit de onterfden waren - zonder vrienden, zonder toekomst, zonder een an dere band met het leven dan die van hun verschoptheid en gemis.

En alsof dat bezoek van Pa al niet vreemd genoeg was en buiten elke verhouding viel als een sterrenregen bij dag, moest daar zelfs Tersteeg ver-

schijnen, voor de gelegenheid gekleed in een minder elegant wandelpakje, zij het niet zonder Zeeuwse manchetknopen en wit vest; hij had zich wonderlijk kalm gedragen, als was hij in 't geheim door de toverspreuk van een goedgunstige engel in een vriend herschapen. Hij had niet alleen enkele abrikozen en een zware tros blauwe kasdruiven meegebracht, er waren over zijn energieke, dunne lippen alleen alledaagse woorden gekomen; maar juist in deze afwezigheid van de gewone verwijten en steken had Vincent een opmontering willen verstaan, nagenoeg de belofte dat het in de toekomst tussen hem en de kunsthandel van Boussod en Valadon wie weet nog eens zou boteren...

Vincent had bijna elke dag aan George Breitner gedacht die ook hier moest liggen, zij het op een minder kazerneachtige zaal; en nu de dokter, de barse weldoener, die niet bang was doortastend in te grijpen waar de oppasser weifelde of onhandig bleek, de ziekte allengs uit hem wegbrandde en het in zijn moe hoofd zoetjesaan helder werd, krabbelde hij een briefje voor Breitner en liet het de verpleger bij de kunstmakker bezorgen. Hij kreeg bijna op slag Breitners antwoord: ‘Dank voor je goede wensen, ben bijna beter, wens jou compleet herstel’ - en bij het briefje was een boek. Vincent bekeek het; Zola's ‘Une page d'amour’. Het kwam hem geweldig gelegen; hij had Sien destijds nog een paar delen van Dickens laten brengen en trots de schimpscheuten van de zaalbroeders uitgelezen, hij snakte naar nieuw geestesvoer en hij had sinds lang al Zola willen lezen, Theo schreef soms over hem. De roman had hem meteen behekst. De kerel was net zo'n artiest als Dickens, misschien minder nobel, minder humaan, maar een dramatischer, tragischer begrijper van de menselijke existentie, een waarheidsman, die niets over het hoofd zag, niets vermooide... Vincent had zelfs, ongelukkig als het ging, met zijn stukje potlood twee illustratietjes voor het boek ontworpen; hij nam zich voor, de hele Zola te lezen, het bleef ongelooflijk, wat daar telkenkeer aan levenskracht uit Frankrijk kwam, de Franse ziel was toch een levend ding met honderd gezichten, en elk gezicht had zijn eigen waarachtigheid...

Hij zou zich na twee, drie weken ondanks slappe kost en duizeligheid normaal, ja onbezwaard hebben kunnen voelen, als de gedachte aan Sien er niet geweest was. Ze had hem vanuit Leiden, vlak voor haar bevalling verwacht werd, nog een briefje geschreven: ze zag tegen de verlossing op als een berg. En behalve Vincents ongerustheid omtrent die afloop was daar het besluit, dat hij in de onwezenlijke bezinning van de ziekenzaal al *het* besluit was gaan noemen - háár trouwen, for better or worse, en

voor háár, als zij met de zuigeling uit Leiden terug zou komen, een huis in gereedheid hebben, waar zij zich veilig voelen kon en nog een levenszomer opbloeien na haar vergiftigde lente, dat wat ze in zijn geboorteland Brabant het Sint-Jansschot noemen, van de mens en van de aarde...

Toen hij wist, dat Siens zware dag niet ver meer zijn kon, had Vincent de dokter aangeklampt: ‘Dokter, ik moet als 't enigszins kan, hier uit... ik heb in de kraamkliniek van Leiden een vrouw, die elk ogenblik haar kind kan krijgen; laat u mij, in plaats van in de tuin te wandelen, een dag of wat los, ik moet het huis voor haar in orde brengen...’

Hij had de dokter, deze sergeant-majoor met het hoge knoestige voorhoofd, waardoor hij hem aan een oude Hollander van Rembrandt deed denken, verbaasd zien kijken; het was hem zelfs voorgekomen dat deze medische bulderbast ergens in zijn barsheid was geraakt. De dokter had met de kin in de hand gestaan, lang nagedacht en daarna de broeder gewenkt: ‘Noteren, oppasser! Patiënt van Gogh - op eigen verzoek per 1 juli aanstaande ontslagen! Moet zich drie maal per week blijven melden voor na-onderzoek! Kan, als het medisch oordeel over de betering der kwaal niet naar tevredenheid van de arts uitvalt, ter verlenging van de kuur opnieuw in het gasthuis worden ontboden! En hiermede allen wie het aangaat: Gode bevolen!’

VII

Tien, twintig maal in deze voorzomer had Vincent in zijn brieven aan Theo gevraagd, of deze niet eindelijk komen kon, hij had vanuit het hospitaal gesmeekt om zijn nabijheid, het verlossend gesprek. En ook van de dag, haast van het uur af, waarin hij uit de ziekenzaal ontslagen was, had hij weer Theo bezworen: kom! En daar, op een augustusochtend die rijp en goudig gestoofd over het Zuidhollandse land streek, was zijn broer daar dan, aangekondigd weliswaar, en toch na zoveel maanden van afzijn en verzijn verrassend. Hij stond onder aan de trap van het nieuwe huis aan de Schenkweg - het bovenhuis naast het vorige, dat Vincent met de moeder van Sien had ingericht, nadat de buren hem hadden helpen verhuizen; alle buurtbewoners en alle buurtkinderen keken toe, de eersten vanachter hun gordijntjes en de anderen in onverholen gedrang rondom de slanke, haast zelfs tengere, goedgeklede gedaante, aan wie alles behalve het bruine hoofd lichtgrijs scheen, van de zachte hoed die hij in de hand hield tot aan de dunne zeemleren zomerhandschoenen toe.

De gast uit Parijs, die zoveel discrete hoffelijkheid aan de dag legde en wiens glimlachje eropuit was om gerust te stellen, had Sien niettemin doodverlegen gemaakt, en omdat zij het was, werd Vincent het. Sien schaamde zich; en Vincent sloeg de blik neer, omdat het hem bij het kijken in Theo's rustige, met behoedzaamheid gesluierde ogen voorkwam, of hij daar een seconde lang een flits van ontsteltenis zag lichten. Wat schokte hem, wat vonkte in zijn blik als een onveilig signaal? Het moest alles tegelijk geweest zijn: het werkmanshuisje vol met de lucht van luiers en uien en Amerikaans bakvet, zijn broer die hij grauw en gelapt terugvond als een turfdrager, Siens schamele bekoringloosheid, die deernis opriep en een bewogen gevoel van schuld, en het vijfjarige meisje, dat er trots de nieuwe laarsjes, die zij van Vincent gekregen had, versjofeld en ouwelijk uitzag, zoals zij daar met één vinger in haar neus naar de vreemdeling staarde...

Theo was een kerel. Hij had iedereen de hand geschud, hij was aan Vincents arm naar boven geklauterd, hij had zich over de wieg gebogen, de ouderwetse ijzeren schommelwieg met een hoepel erover waaraan een groen schuifgordijntje hing, en Vincent had erbij gestaan als de lijfelijke vader, trots op Willems wereldwijze karnemelkbleke kinderkopje, dat daar vijf weken oud boven de dekentjes uitstak. Theo had met hem en Sien aan de witgeschuurde tafel gezeten, op de stoel in de veldwachtersstijl, en koffie met hen gedronken, nadat hij de ouwelijke Maria een stuivertje had gegeven, waarmee het kind verrukt naar buiten was gedraafd. Het was waar, Theo zei weinig, hij was nooit uitbundig geweest, zomin als Vincent zelf. Vincent besefte, hem zo bekijkend in zijn eigen overstromende genegenheid, dat zij *briefschrijvers* waren geworden, die het best op papier en uit de verte met elkaar wisten om te gaan, hij zelf in de eerste plaats. Maar hoe had hij tegen Theo kunnen spreken van al wat zijn ziel tot de randen toe vulde, waar Sien bij was, voor wie hij zijn levensgeheimen had - niet om haar te bedriegen, maar om haar te beschermen en niet te belasten...?

Hij was na een tijdje opgestaan, om Theo zijn huis te tonen: Je weet toch, broer, vroeger heb ik op het aangrenzende nummer gewoond, maar dit huis heb ik, in de enkele dagen tussen mijn komst uit het ziekenhuis en Siens terugkeer uit Leiden, met de timmerman van de buurt ingericht; onder de schuine kap de zolder - een grote, betimmerde ruimte, net een scheepsark, waar ze met z'n allen sliepen; in het woonhuis met hulp van een paar schotten, een keukentje en een zitkamertje voor Sien; daar stond de rieten leunstoel voor de vrouw, waar ze kon zitten om op de werven

en de weiden uit te kijken, die Theo immers al van de laatste tekeningen kende, en daar een aanrechtje met petroleumstel, alles doodsimpel, net als de houten stoelen, maar het had zijn eigen gezelligheid, en in het raam had hij een bak geraniums gezet... Hij had Theo zwijgend naar de reproduktie van de Rembrandt-ets boven de wieg zien kijken, met twee vrouwen erop, ook bij een wieg, waarvan er een uit het evangelie leest. Tot slot hadden ze, om de rondgang te kronen, het atelier betreden; Vincent had zijn broer een, twee seconden op de drempel weerhouden, opdat hij met één allesomvattende blik, de artiestenblik en de mensenblik, in zich kon opnemen wat aan zijn hulp was te danken - deze werkruimte met haar effen grijsbruin behang, waartegen de opgehangen tekeningen dieper toonden, de planken vloer, ter ere van Theo's bezoek extra blank geschrobd, voor de ramen neteldoek op latjes, aan elke kant van het atelier een ezel met de jongste tekeningen, ook ter ere van Theo, op karton geprikt: op de ene nog eens moestuinen, op de andere Vincents uitzicht over de daken, waarvan de lijnen wegsuisden als pijlen van de boog...

Theo had ervoor gestaan en gekeken; er was Vincent geen huivering, geen wimperknip op Theo's gezicht ontgaan. Hij had kunnen opspringen om Theo in de armen te sluiten, toen die na enkele lange, loodzware seconden zei: ‘Verdomd, Vincent, het is je gelukt.’ Al wat hij deed was onstuimig Theo's arm te grijpen en te knellen, al de fonteinen van zijn ziel liepen een ogenblik bruisend over, in zijn oren suisde het, en de hoofdpijn, die hij al van de ochtend af had gehad, want die verdomde druiper werkte nog steeds na, bonsde heviger onder zijn schedel. Theo had hem kalmerend op de schouder geklopt; hij moest Vincents ontroering en blijdschap zien, misschien was hij er ook wel een tikje bang voor, want hij herhaalde, nu bijna sussend: ‘Jawel, het is je gelukt.’ Vincent had gemompeld: ‘En alles dank zij jou...’

In Theo's gezicht was de blos opgekropen; maar Vincent was niet meer te remmen geweest; hij had Theo's hand gegrepen, tegen zijn hartzijde geperst, en met zijn stroeve keelstem gegromd: ‘Ja, ik moet het je eindelijk duidelijk zeggen, kerel: dat Sien heelhuids door de godvergeten hel van die bevalling is gekomen, en dat dat kleine wezen in die wieg leeft en als een vonkje van Gods vuur in de wereld kijkt, en dat het oudste kind eindelijk op een kind lijkt in plaats van een mensenschuwe verstoteling, omdat het weer een vader heeft... dat dank ik aan jouw vriendschap en jouw geld, verdomd Theo, ik heb het je al geschreven en ik zeg het je nog eens, met m'n eigen ruwe eenvoudige bek...’ Hij had gezwegen, omdat Theo zich al bevangener afwendde en mond en baard met de hand

bedekte, als kon hij de lofzang van Vincent maar met moeite verdragen.

Vincent had zich al omgekeerd en draafde naar de alkoof, achter het atelier, waarvan hij zijn opbergkast gemaakt had; hij begon er de mappen uit te slepen, waarin hij zijn voltooid werk bewaarde. Binnen enkele minuten had hij de blote vloer van het atelier bezaaid met de nieuwe aquarellen op het ruwe papier, dat Theo zelf hem had toegestuurd en in welks weerbarstigheid hij een steun vond voor zijn hard lijnenspel - daar waren weer de scharrendrogerij en de blekerij; en de knotwilgen aan de Rijswijkse zijde, geschubd en gemarmerd met de wegschilfering van een slangehuid; en pinken op het strand, grote bruine walvisrompen, gebakerd op heet zand; en werkplaatsen en loodsen uit de nabije omgeving in gewaagd perspectief - Vincent stond er wijdbeens bij, zich bedwelmend aan Theo's verstilde en geboeide manier van kijken, tot het weer in hem begon te bruisen en te ruizelen van inwendige geluksmuziek.

‘Nu, Theo, heeft Tersteeg geen ongelijk? Hij beweerde destijds, dat ik alleen maar zo veel tekende, omdat ik niet aquarelleren kon... Ik kan het toch, zie je 't? Ik heb het mezelf geleerd, sinds ik uit het gasthuis kwam... En dat duivels perspectief, waar ik mee heb gevochten, ik heb het óók zelf opgelost!’ Theo's blik werd naar hem opgeslagen, verwonderd, geamuseerd ook door Vincents trots; zijn lof kreeg juist bij de teruggetrokkenheid, die de jongere broer eigen was, dubbele betekenis: ‘Ik zou Tersteegs oordeel in 't algemeen niet onderschatten... Maar voor de derde maal, broer, je hebt 't gepresteerd... Niet alleen gewerkt als een paard, maar er is iets in die laatste aquarellen - ik weet niet precies wat - maar de droes zal me halen als daar geen toekomst in zit!’

Tederheid, geestdrift, toewijding. Men kan zich toch niet voor zijn eigen broer op de knieën werpen? Vincent was naar het alkoofje teruggedraafd, om er zijn ogen fors uit te wrijven, want hij wilde Theo geen weekheid tonen, om daarna de portefeuilles aan te dragen, die hij destijds ook Van Rappard had voorgelegd, zijn geliefde Engelse houtgravures, bij Mordechai Blok voor een prik gekocht. ‘Jou behoren ze toe, Theo, ik kocht ze voor jou, ik ben maar de vruchtgebruiker!’ had hij indertijd aan Theo geschreven. Hij sloeg ze voor Theo open - het was een gebaar dat neutraliseerde, het schiep een scherm voor de naakte aandoening van zijn ziel, Herkomer en Houghton te vergelijken met Millet of Lançon, of de Elzassers met Menzel. Die Italianen, die waren te veel aquarelfabrikanten, waar hij niet van hield: dat ging té glad... Theo greep de gelegenheid om de emotie af te leiden; hij zei dat hij eigenlijk meer voor de Fransen was, de modernen; Vincent beaamde, dat zij prachtige dingen hadden ge-

daan, maar dat zij niet konden halen bij de ‘oude meesters’; die hadden de hartvervoerende kernachtigheid van het volk zelf, zij waren niet sponzig of decadent, hij voor zich zou nooit bij de nieuwlichters willen horen, als het op die manier moest... Theo was geduldig en zei, dat Vincent zich die Parijse modernen niet te flodderig moest voorstellen: Gauguin en Pissarro hadden kleuren en een werktechniek, waar je van onderstboven viel... Ze konden bij zulke gesprekken weer koffie drinken, Sien bracht hun verse in het atelier en bleef er zelf even bij zitten, als wilde ze wennen aan de gevreesde nabijheid van Vincents broer; en Vincent kwam met een kistje sigaren voor de dag: ‘Hoe vind je het, Theo? Dat stuurden Pa en Moe nou net weer, met een jas en ondergoed en allerlei eetwaar... Sien zal overigens de meeste stokken uit dit kistje wel in as verkeren!’ Sien vluchtte gnuivend, toen hij het had gezegd, maar Theo keek zo verbijsterd, dat Vincent voor het eerst sinds weken schaterde voor hij zijn broer kon uitleggen, dat Christien een liefhebster was van sigaren en dat de professor in Leiden het net zomin erg vond, als zij er van tijd tot tijd een opstak, als hij haar smaak in bittertjes afkeurde: ‘Die wekken de eetlust op,’ had hij zelfs toegeeflijk gezegd.

Ze hadden daar gezeten, gerookt, en weer over Parijs gepraat, en Vincent had Theo verteld, wat voor een Zola-verslinder hij was geworden, sinds Breitner hem in het gasthuis ‘Une page d'amour’ had geleend, en hoe hij nu de machtige roman over de Hallen las, waarin tegen het zichtbaar gemaakte Parijs met zijn verrukkelijke grijzen de diepe, nobele volksziel van de stad zelf scheen te herleven... Overigens waren de Hagenaars ook niet mis in het maken van atmosfeer: daar was net weer een tentoonstelling van de Maatschappij van Tekenkunst - fameuze dingen, wat die Weiss, Mesdag en Mauve maakten. Een ogenblik maar werd Vincents stem onzeker bij het noemen van Mauves trouweloze naam; Theo verried in niets, of hij Vincents hapering gemerkt had.

Zo hadden zij, als 't ware op onzijdig terrein, hun eigen aandoening over dit eerste weerzien getemd; Vincent had Theo na een uur, anderhalf naar de stad terug begeleid, om bij het Bezuidenhout om te keren: hij wilde deze kameraad en vertrouweling en diens stille elegantie niet compromitteren door met hem langs de Haagse straten te wandelen, laat staan tot de drempel van Theo's hotel mee te gaan. Hij was teruggeslenterd, maar hij bemerkte al na enkele honderden meters, dat hij afgetobd was van emotie, zijn hart zonk in hem weg, hij moest snel aan de kant van de gruizige weg gaan zitten, de rug tegen een paaltje, dat naar hondepis stonk. Het gaf niet, ook dat hoorde erbij; de hoofdzaak was, de lamlen-

digheid in hoofd en ledematen te boven te komen, diep ademhalend te blijven liggen, en zonder verweer ook de spot over zich te laten gaan van twee spoorjongens, die langs hem liepen: ‘Kijk daar eens, Willem, die zwerver heeft ook al vroeg op de dag een snee in z'n oor, het ken er blijkbaar af!’ Het duurde lang, voor hij kon opkrabbelen om naar huis te gaan, duizelig maar nog steeds opgetogen, uitgeput maar van top tot teen vol met de naklank van Theo's ondubbelzinnige lof.

VIII

Zij zagen elkaar pas twee etmalen later weer. Tenslotte was Theo ook voor zaken naar Den Haag gekomen. Het had Vincents geluksgevoel ietwat bekoeld als hij bedacht, dat Tersteeg een van de grote relaties was, die door Theo namens Goupil moest worden bezocht. Want Tersteeg had de kortstondige milde gedaanteverwisseling al lang weer afgeschud, waaronder hij Vincent in het gasthuis was komen opzoeken, om zijn oude ziel, zijn gebrek aan ziel, in volle kilte te openbaren... Moest hij er weer over beginnen tegen Theo? Hij had hem meer dan één brief geschreven over Tersteegs herleefde hondsheid bij het onverwacht bezoek, dat de kunsthandelaar hem had gebracht. Hij was achteraf niet bijster gerust geweest over de confidenties van zijn geschoffeerd innerlijk. Maar nu was hij blij dat hij ze gedaan had, nu wist Theo tenminste wat hij aan de chef van Boussod en Valadon had, als die soms over hem mocht beginnen - en Tersteeg was er de man naar om er meteen over te beginnen!

Vincent dacht met afschuw aan het voorval. Tersteeg was in het nieuwe huis opgedoken, toen Sien nog geen veertien dagen uit Leiden terug was. Plons, plons was hij zomaar naar boven gelopen, om Vincents atelier te betreden - een fraaie panama op, die hij niet eens had afgezet, in de hand een wandelstok van acajou met gouden knop, de residentiële resident in optima forma. Sien, die net de zuigeling de borst gaf, had hem bij zijn binnenkomen met boze intuïtie aangegaapt en was van kleur verschoten, toen Tersteeg haar zonder groeten, zelfs niet met een genadig hoofdknikje, voorbijliep om zich rechtstreeks tot Vincent te wenden, die bezig geweest was met een waterverftekening: ‘Je model, of wat is het?’ en hij had daarbij met de duim over de schouder achter zich op Sien gewezen.

Vincent had ogen en oren niet geloofd. Hij wist hoe Tersteeg kon zijn, en tegen hem mocht de kunsthandelaar zijn zoals hij verkoos... maar tegen

een moedertje met een kind! Vincent had Siens ogen gezien, grauw van verbijstering, de schril-geplaagde trekkingen op haar gezicht, die woede konden zijn en haat. De hand, waarmee ze de magere borst kneep, werd krampachtig als was het zog op datzelfde moment gestokt. Hij had Tersteeg het liefst gemept, maar hij had zich voor de zoveelste maal tegenover hem beheerst en zacht gezegd: ‘Mijn vrouw.’

De kunsthandelaar lachte. ‘Mijn God, Vincent. Met boterbriefje en al?’ En overgaande in het Engels, omdat Sien nog steeds als een gejaagde en verwoede teef naar hem keek, was hij verder gegaan: ‘You're out of your mind completely, my dear man - to pick up a woman with a child!’ Vincent had dat Engels volslagen genegeerd, hij had nog altijd zijn woede verbeten: ‘Het zijn zelfs twee kinderen, mijnheer Tersteeg, zoals u heel goed weet.’ Tersteeg was doorgelopen in het atelier, tot waar Sien hem vanuit het huiskamertje niet meer zien kon, hij had een van de harde houten stoelen afgestoft, daarop zijn panama en wandelstok gelegd, zich het gezicht geveegd met een tulpgele, zijden zakdoek en weer in 't Nederlands hernomen: ‘Ik zeg je, Vincent... dit is een ziekelijke inval, even krankzinnig alsof je met koets en paarden door Den Haag zou gaan rijden.’

Vincent was met handen, tintelend van wraaklust, zijn oude pijp gaan stoppen. ‘Competentere mensen dan u, mijnheer Tersteeg,’ zei hij, terwijl hij haar aanstak, ‘hebben mij wat mijn gezondheid aangaat verzekerd, dat ik volkomen in orde ben... mijn gestel en mijn hoofd allebei.’ Tersteeg humde ontevreden. ‘Competent? Hoe meen je dat?’

‘Ik bedoel de doktoren van het gasthuis aan de Brouwersgracht, mijnheer Tersteeg - en als u wilt, kunnen ze u ook in Leiden een deugdelijk attest omtrent mij geven, en dat zijn evenmin kwajongens, mijnheer Tersteeg... zodat ik u per se verzoeken moet, de gedachte te laten vallen, dat het mij in de bol schort.’

Tersteeg haalde de schouders op, terwijl hij met de duimen in de armsgaten van het witte piqué zomervest door het atelier ijsbeerde, kennelijk zonder iets te zien of te willen zien. ‘Het is mogelijk,’ had hij toen gezegd, ‘dat je van dat vieze kwaaltje af bent,’ (aha, hij was er dus achter gekomen, wat het geweest was!) ‘maar dat is geen reden om je familie te disgracieren, grote God, wat zou je vader er wel van zeggen, of je oom Vincent in Princenhage?’ Vincent had gemord: ‘Mijn oom Vincent heeft me al lang onterfd... aan zijn oordeel hecht ik trouwens niet.’ Tersteeg had gedaan, of hij die opmerking niet verstaan had. ‘Weet je, wat jij moet doen, Vincent? Zo gauw mogelijk een eind maken aan deze verdwazing: dat mens wordt het blok aan je been, je ondergang!’

Een, twee seconden had Vincent in de verleiding gestaan de ander toe te bijten: ‘Herinnert u zich de geschiedenis van de rijke man, die de arme man zijn enige, lieve ooilam afnam, om het voor een gast te slachten...? U kunt ze vinden in het tweede boek van Samuel!’ Maar hij wist al, dat bijbelse instructie geen vat zou hebben op Tersteeg; daarom zei hij weer op schorre toon, zo schor en zacht, dat het haast als een sarren zijnerzijds klonk: ‘Mijnheer Tersteeg, tussen dat mens en mij bestaat genegenheid; en al is er geen boterbriefje, tussen dat mens en mij zijn beloften van wederkerige trouw.’

Hij had heel wel begrepen, wat de kunstmaharadja voor antwoord op de tong zweefde - en Vincent zou hem de brute vuist in het gezicht hebben laten vallen, als het gezegd was; maar Tersteeg had gezwegen alsof hij al niet duizendmaal teveel gezegd had. Hij keek naar Vincent zoals de rechter de recidivist bekijkt; naar het atelier, de omgeving, het nieuwe huis keek hij nog steeds niet.

Vincent had, als was het aan hem om te redden wat gered kon worden, gevraagd: ‘Wilt u mijn laatste tekeningen niet liever zien?’ om Tersteeg de aquarellen en krijtschetsen voor te leggen, waarvoor Theo later zou verstillen in aandacht. Zijne Edele had er zich vluchtig over gebogen. ‘O, nog de oude, zie ik...’

Vincent had de portefeuille met een klap gesloten en eindelijk de tomen gevierd. ‘Het zijn nieuwe, mijnheer Tersteeg, stuk voor stuk - maar u, u bent de oude gebleven! Mijn werk en mijn leven deugen niet voor u! Gaat u maar liever, gaat u maar héél vlug, - dan beloof ik u, dat ik mij niet meer zal laten zien bij u aan de Plaats!’

Tersteeg had geglimlacht, de kalme wereldse glimlach van een man die zich niet boos maakt, als een plebejer hem - althans in overdrachtelijke zin - op zijn vest spuwt; misschien had ik het wel reëel moeten doen, zo dacht Vincent enkele ogenblikken nadien, toen hij Tersteeg nakeek, die met heropgezette panama en luchtig gezwaaide wandelstok langs de Schenkweg terugslenterde naar de stad - een groot heerschap, die zich de tijd gunt, omdat hij weet dat zijn zaken ook zonder hem hun verheven voortgang vinden en hun profijt binnenbrengen.

Zo was dat een maand geleden gegaan met Tersteeg, en Theo wist dat allemaal, en hij zou er zijn gedrag naar regelen ook, daarvan was Vincent overtuigd... Maar hij nam zijn broer toch vragend en onzeker op, toen zij samen op Vincents voorstel door de Rijswijkse weilanden slenterden, de voetpaden af, die zij lang, lang geleden samen gelopen hadden, tot aan het melkhuis bij de molen; dat was geweest vlak voor Theo als jongmaat-

je naar Parijs en hij zelf naar Goupils filiaal was vertrokken in Londen, waar zijn beproevingen en omzwervingen mee begonnen waren... De molen was er niet meer, maar de voetpaden met de vlonders liepen er nog, daar had hij pas de knotwilgen getekend in hun schubbige reptielehuid - hij wees ze aan Theo - daar lagen verspreid de arbeiderskotjes en keuterboerderijtjes met hun fascinerende erfjes en hooimijten, zinnebeelden der simpelste oprechtheid... Theo was argeloos, of hij deed argeloos, hij scheen óf niet bij Tersteeg te zijn geweest óf - wat Vincent vurig hoopte - niet aan Tersteegs kant te staan in heel de zaak met Sien, waarover tussen de broers nog geen woord was gevallen en die toch de as was, waarom het leven op dit ogenblik wentelde...

Theo liep met de grijze zomerhoed in de hand, het bruine haar overgegeven aan de wind, in zijn geruite zomerpak de geur van goede Franse zeep en van de Hollandse ruimte, die op haar beurt weer een oneindige mengeling was van zomers verwaaiende polderdamp, zeebries en hooigeur - de tweede snede lag te velde. Hij ademde nu en dan diep en langdurig, de ogen dicht als beleefde hij in elke vezel de aanraking met het oude vaderland; en soms ook keek hij omhoog, als er een vogel kreet - het wemelde van futen en tureluren; hij bleef zelfs even staan bij de aanblik van een ooievaar in zijn takkennest op de geraderde paal.

‘Een schitterende vogel, Vincent.’

‘Schitterend, en zo Hollands,’ zei Vincent. ‘Geknipt voor het wapen van Den Haag. Over die kwaliteit van de ooievaar zouden zelfs een Tersteeg en ik het eens kunnen worden.’

Daar - hij had gedaan wat hij had willen vermijden, de gehate naam eruit gesmeten, voor hij er erg in had. Hij keek haastig naar Theo. Die lachte, een lachje dat Vincent wonderlijk bemoedigde.

‘Ja,’ zei Theo langzaam, ‘tussen jou en de heer H.G.T. schijnt het niet best te boteren, wat?’

Vincent gromde dof. ‘Alsof boteren het woord was! Je weet, wat hij mij heeft aangedaan - of veeleer Sien. Die man, Theo, wil Sien en mij van elkaar scheuren. Hij heeft daarbinnen geen hart, maar een machinerietje van zilver en goud. Hij zou geen spier vertrekken als hij Sien voor zijn ogen zag verzuipen. Hij wilde over mijn buitensporigheden aan Pa en Moe schrijven, zei hij, maar ik was hem voor en zei, dat ik het zelf wel zou doen...’

‘Je bent nog het oude heethoofd, Vinc,’ zei Theo, maar hij glimlachte steeds. ‘Ik geloof niet, dat Tersteeg het zo radicaal meent, als jij het voorstelt...’

Vincent bewoog nukkig de schouders.

‘Ik weet het, ik ben een lastpost, een melancholicus en een dwarsdrijver, als ik mijn zin niet krijg... een heethoofd, als je wilt. Maar Theo, wat is mijn zin? De honger en de dorst naar sympathie. Krijg ik die niet, ziet men in mij enkel de nulliteit, waarnaar men trappen mag, zoals Zijne Edele H.G.T. dat doet, dan word ik bitter, nerveus, haatdragend voor mijn part... Aan wie de schuld? Hoe moet ik een man als Tersteeg ooit aan zijn verstand brengen, wat mij zo heeft gemaakt; de ontberingen, de nachten dat ik buiten sliep, de honger en de angst voor de dag van morgen... en nu de angst om Sien en haar twee schuldeloze schapen...’

Theo glimlachte niet meer; hij schopte een steentje voor zijn lichte laars weg.

‘Ik geef het toe, broer - het leven was niet bijster moederlijk voor je; en het is het nog niet. Maar Tersteeg en zijn soort zijn ten slotte niet crimineel, ze zijn in ons bestel nu eenmaal nodig...’

Vincent boorde de blik in de zachte kim van goudgroen en stapelwolken. Het leek of er over dat uitzicht een gordijn neerzonk, grijs, dof, zij het met grimmig rood doorschoten. Hij balde de vuisten op zijn rug.

‘Nodig? Ik geloof niet dat dit soort nodig is - in geen geval zal het ooit *mijn* soort zijn. De kunstenaar moest zijn werk aan 't publiek kunnen slijten, direct, zonder omhaal van grote heren, die er een koopmanszaak van wensen te maken, enkel om er zelf wel bij te varen...’

Theo hief de hand; hij probeerde het nog altijd met de lichte toon: ‘En ik dan? Ik werk ook bij zulke heren, in zo'n zaak, ik probeer er ook wel bij te varen...’

Vincent schudde halsstarrig het hoofd.

‘Jij zou ook anders kunnen. Ik zeg nog eens, wat ik je meer dan eens schreef: in jou sluimert de artiest. Als je morgen uit die gouden lijst stapte, om net als ik te gaan leven voor de kunst, je zou in enkele jaren aan de top zijn. Jij hoort niet tot de uitgelezenen als Tersteeg, die aan het feit, dat zij binnen zijn, het recht ontlenen om te oordelen over lot en leven van degenen die buiten staan, ja, daarover te beschikken! *Hunner* is het koninkrijk der aarde, jawel. Ze geven aan de kerk en de armen, daar hoef je niet eens aan te twijfelen, maar ze blijven bij al hun naastenliefde hard als bazalt!’

Hij zweeg, slikte moeizaam als was zijn schorheid te danken aan een brok in de keel, veegde de hand langs de ogen; de vertroebeling voor zijn blik wilde niet wijken. Theo keek hem tersluiks van ter zijde aan. Hij had Vincent niet eerder zo spraakzaam gehoord; als was daar in hem een benauwenis gebarsten, die naar buiten wegbloedde.

‘Ik heb je gesmeekt, Theo, om je vaste hulp - een maandgeld, een weekgeld, het doet er niet toe. Ik moet me door dit proef jaar heen sabelen... Maar moest ik ooit beleven, broer, dat je mijn band met Sien bezag met de ogen van een Tersteeg - als Tersteeg je mocht hebben beïnvloed - mijn God - ik weet, jij kunt niet onvriendelijk, onhoffelijk zijn - er is in jou een waarachtige sereniteit... Maar zou je toch door je houding meedoen om ongeweten geweld te gebruiken tegen Sien en mij - dat wil zeggen om ons nieuwe huishouden uit elkaar te rukken - ik zou je je geld voor de voeten smijten, Theo - ik zou emigreren met de vrouw en de kinderen...!’

Hij stiet de woorden er één voor één moeizaam uit; heel zijn gezicht krampte. Theo was bleek geworden. Hij greep Vincent bij de arm en hield hem staande. Hij schudde hem.

‘Vincent! Beheers je...! Ik val je toch niet af. Heb ik dat ooit gedaan? Ik weet wie en wat je bent. Ik begrijp toch waarom het juist een ongelukkig wezen als jouw Christien moest zijn, wier lot je je aantrekt... Wantrouw mijn sympathie niet, Vincent - maar probeer in te zien, hoe moeilijk het ook voor mij is een doeltreffend besluit te nemen...’

Vincent nam de pet af, veegde zich met de mouw langs het klamme voorhoofd. Hij lachte geplaagd en vertroost, een lach die Theo weer de ogen liet neerslaan.

‘Je weet wie ik ben, zeg je, Theo? Dan wil ik je zeggen, wat mij beweegt... wat voor ons, ja ook voor jou, waan en werkelijkheid is. Ik herinner me, ook jij had eens een illusie, het is lang geleden, je hield van een meisje uit het volk, zoals dat heet...’

Theo wendde bruusk het hoofd af. Het stukje jukbeen, dat Vincent van hem nog zag, was rood. Vincent zweeg inderhaast, geschrokken van eigen indiscretie. Hij wist niet, dat Theo zich schaamde voor die affaire - of kleurde hij om andere redenen?

‘Theo,’ hernam hij haastig, ‘je weet van mij en Kee Vos, ik heb je dat hele verhaal gedaan, niets gespaard, ook mezelf niet. Weet je, wat zij voor mij is? Mijn smartelijke, ontroostbare, verdoemde *illusie*... Een ding, dat ik van me werp - hoor je me? Maar Christien is mijn werkelijkheid, Theo, dat is de adem van de vrouw die over mij is gegaan, en een man van mij heeft gemaakt - Sien met haar pokdaligheid, en haar bittertjes en haar sigaren en haar buien, want die heeft ze ook, Theo, en heel de aandoenlijke broosheid en grootsheid van haar moederschap... Ik kan en mag haar niet afvallen!’

Vincents handen kantelden bezwerend en lomp door de ruimte. Theo

nam zijn elleboog: van de tegenovergestelde zijde kwam langs het landweggetje een boerenpaar met een kruiwagen.

'Ik begrijp je,' zei hij ingehouden en trok zijn broer mee. Vincents adem werd kalmer nu zij weer liepen. Hij hield de pet in de hand, zoals Theo de zachte vilten zomerhoed, en wuifde zich er koelte mee toe.

'Geloof niet,' zei Vincent even ingehouden als Theo, 'dat ik niet besef wat mijn besluit voor jullie allemaal betekent... Pa en Moe en iedereen zal zeggen: Vincent trouwt buiten zijn stand. Maar ik wil niet anders dan *uit* die stand, Theo: ik wil een man zijn van het volk, zoals mijn timmermannetje, en de kerels van het spoor en de werven, en die boerenluitjes die daar op ons afkomen... Ik vraag niets voor mezelf, Theo, nog geen kopje of schoteltje, alleen dat men mij in mijn armoe mijn afgemarteld vrouwtje laat liefhebben!'

Theo hield nog steeds Vincents elleboog vast. Hij drukte die kort, vermanend, nu Vincents stem weer knersend aanzwol. Vincent zweeg. De boer en boerin waren hun genaderd, ze staarden naar de man in het lichte steedse burgerpak en die andere, roodharige, die er als een turftrapper uitzag, met zoveel onverborgen verbazing, dat ze eerst vergaten te groeten.

'Die zijn vast gelukkig,' zei Vincent toen ze voorbij waren. 'Gelukkig als die ooievaar op zijn rad, als die boomstobben daar aan de sloot, die in de veenmodder wortelen... Ik zou gelukkig willen zijn op hun manier, Theo - maar ik kan niet. Ik heb strijd nodig, schijnt het; voor mij zijn leven en kunst één zware campagne, één vinnige oorlog... Pa en Moe kunnen dat niet bevatten. Ze zijn ongelooflijk goed, ik heb nu behalve die twee pakketten sinds mijn ziekte ook al twee couponnetjes van ze gehad, die ik kon verzilveren... Maar hoe kan ik hun ooit uitleggen, wat Sien voor mij is? Zelfs Van Rappard, die toch een artiest is en een fijn mens, snapt het maar half, hij reageert in zijn brieven zo flauwtjes... Met Pa en Moe is het erger, dat is de messcherpe scheidslijn!'

Theo zei rustig: 'Ik geloof niet, Vincent, dat je het juist ziet: Pa is ten slotte een verkondiger van de goede boodschap, al lach jij daar nu om...'

Vincent schudde hardnekkig het hoofd.

'Ik kan hun nooit uitleggen wat voor angst ik heb gehad, toen ik destijds naar Leiden ging, en mijn opluchting omdat die bevalling toch lukte en het kind, forceps en al, behouden bleef, toen de professor en de zusters Christien erdoor sleepten, als was ze de dure vrouw van een Tersteeg geweest - excusez... En nog veel minder, Theo, kan ik ze ooit aan hun verstand brengen, wat dat huis en de slaapzolder daar boven, en die wieg met het kind erin mij voor goeds aandoen...'

Theo zei, rustig als voorheen: ‘Ik geloof, dat je Pa's begrip verreweg onderschat, Vinc. Hij weet iets van menselijke dingen.’

Voor het eerst keek Vincent hem weer aan, weifelend. ‘Denk je? Denk je dat ik er goed aan zou doen, als ik Pa bij voorbeeld reisgeld stuurde en hem uitnodigde alles te komen zien: huis, vrouw, atelier, werk, kinderen? Zou de aanblik hem kunnen overtuigen van mijn juiste keuze?’

Theo zei behoedzaam: ‘Het is een idee.’

Vincent lachte eensklaps, ruimer en lichter.

‘Een goed idee, wat? De kracht en de eenvoud van de feiten zelf laten getuigen?’

Hij bleef staan, eensklaps verbleekt. Hij slingerde op de benen. Hij bracht beide handen naar zijn hoofd. Theo steunde hem met een snel gebaar.

‘Vincent...’

Vincent hield zich aan Theo vast; hij lachte flauwtjes. ‘Een nawee van het venuskwaaltje,’ zei hij. ‘Zwakheid in hoofd en knieën... Stom, wat? O, ik verzet me er wel tegen, hoor. Mensen van mijn soort mogen niet ziek zijn.’

Theo's ogen bewaasden zich. ‘Maar ga dan toch zitten,’ zei hij. Zijn tengere armen, begaafd met onverwachte kracht, drongen Vincent neer in het bermgras. ‘'t Is bovendien ook voor mij heel goed even te pauzeren, dan kan ik nog beter om me heen kijken.’

Het kwam Theo voor, dat Vincent haast meteen in slaap wegzonk zodra hij de aarde raakte; het was een bewegingloze, grondeloze slaap. Theo leunde op één elleboog en keek naar zijn broer, al spelend met zijn zachte hoed en handschoenen. Hij was blij, dat Vincent eindelijk rustte. Deze tomeloze uitstorting van aandoeningen en ressentimenten bij een man, die zelf in zijn brieven toegaf dat het spreken hem moeilijk viel en dat hij tegenover de mensen er nog het liefst het zwijgen toe deed... ze was verwarrend, ze had iets dat Theo beangstte. Hij kon zich niet in de woelige geest van zijn broer verplaatsen, de diepste grond van zoveel afmatting en opstandigheid niet peilen. Maar hij zag ze voor zich als op een toneel, het was of Vincent de toneeldichter en de tragische held zelf was van het stuk, drijver en doelwit van eigen drijfjacht. De aanblik greep hem als met vuisten in de borst. Er was geen andere keus: hij moest deze gekwelde, deze worstelaar helpen. Al was er geen peil op te trekken, waarheen dit alles zou leiden. Dat er talent was, een vreemd, ongekend, aan niets verwant talent, hij had het twee etmalen voordien in Vincents atelier definitief vastgesteld. Wat het zou opleveren? Het kon nog instorten, zoals

het bij vele begaafden instortte, na een korte lentebrand, een voorjaarsontwaken. Hij had er in de kunsthandel te veel voorbeelden van gezien... Maar Vincent was geen twintigjarige. Zijn talent was geen toevalligheid. Dit was iemand, die zich als volwassen man met onbeteugelde passie in de kunst had geworpen en van plan was, te slagen. Dit was Vincent - zijn broer. Wat er dan verder aan hem ontbreken mocht, wat men anders in hem wilde hebben - de relatie tot die opgeraapte vrouw bovenal. Waarom sprak Vincent zo pathologisch over haar alsof hij zichzelf overschreeuwde? Theo nam zich voor, Vincent nog eenmaal te waarschuwen, voor hij naar Parijs terugging: doe wat je wilt, maar trouw haar niet!

Vincent bewoog. Hij knipperde met de ogen. Hij staarde Theo aan, hees zich daarna haastig op.

'Wat bliksem, ik heb geslapen, geloof ik.'

Theo klopte hem op de schouder.

'Je hebt gehoorzaamd aan de stem van de natuur,' zei hij. 'Heel verstandig en gezond. Hoe voel je je?'

Vincent rekte en strekte zich.

'Prima,' zei hij. 'Ik zou zo willen gaan tekenen, Theo. Het is voor mij ongewoon, een dag niet te werken.'

Theo weerde lichtjes af. Hij lachte nog altijd. Hij hield Vincent zijn sigarenkoker voor, er zaten panatella's in, dunne, bruine sigaren, zoals ze van Cuba of Haïti komen.

'Laat ons liever nog een beetje zitten rondkijken en onderwijl zo'n tabaksstengel soldaat maken...'

Hij had gehoopt dat Vincent zou begrijpen, welke wens naar rust en bezadigdheid er in zijn woorden lag besloten; maar terwijl hij zelf de slanke sigaar met kalme hand aanstak en met kalme trekjes genoot, zag hij hoe Vincent de rook inzoog alsof hij het schuim van een bierglas slorpte, lange en driftige halen die de stengel zacht knetterend lieten inschroeien.

'Broer,' zei Vincent, als vervolgde hij slechts een oude gedachtengang, 'als je werkelijk aan mijn kant staat, zoals je straks zei - als je me werkelijk wilt helpen - ik weet niet hoe ik het zeggen moet - ik heb er geloof ik zelfs in mijn slaap nog aan gedacht...'

Hij nam de sigaar uit de mond, trok een paardebloem uit het gras en blies de ijle witte zweefzaadjes met even harde adempoest de lucht in als waarmee hij zojuist gerookt had.

'Ik begin alles klaar te zien, weet je... Ik zal over korte tijd helemaal beter zijn. Ze hebben Breitner al uit het gasthuis ontslagen vóór mij, en bij die was het hardnekkig, hoor... Goed, ik ben weer in actie, ik zal nog veel

actiever worden. Ik kan er alleen komen met harde arbeid. Maar die zal dan ook verlossend zijn. Ik wil de mensen bereiken, hen bewégen, hun harten raken. Al zijn er maar honderd, vijftig, maar een dozijn die van me zeggen: Bliksem, die kerel maakt iets waar fijn gevoel in zit... Ik zal ze laten zien, dat een nulliteit en een zonderling zulk gevoel heeft. En daarbij onder het volk blijven, laag bij de weg als je wilt, bij de laagte zit ook de diepte; alleen op die manier kan ik de sympathie wekken van de sympathieken, zoals jij...'

Vincent had zelfbewuster, beslister gesproken. Theo besefte, nu hij deze beslistheid gewaar werd, dat Vincent de waarheid omtrent zichzelf sprak. Hij zei nog niets, maar knikte bevestigend - hij merkte zelf achteraf, bemoedigend.

Vincent rookte enkele ogenblikken woordeloos en verwoed; hij trok de benen erbij op, verstrengelde de handen om de knieën. De sigaar danste in zijn mondhoek, toen hij weer ging spreken.

'Ik moet in de kunst nog één groot werkprincipe leren: dat van het snelschrift... Het kijken heb ik geleerd. Een mens, een boom, een stuk aarde gedecideerd, met ziel en wilskracht tot op het wezen doorgronden... De grote lijnen er bliksemsnel opgooien, geen beven of weifelen, het oog rotsvast op het object. Het ding zo op papier of doek donderen, dat men er later zelf nauwelijks nog weet van heeft hoe het daar op geraakt is. Denken, redeneren... dat doet men vooraf, zoals nu. Maar tekenen, schilderen, dat is een weerlichtshandeling, het mannenwerk van de artiest.'

Theo dacht na, daarna zei hij langzaam: 'Ik geloof dat je gelijk hebt... wat jouw kunst betreft. Je gebruikte zo net het woord schilderen. Je wilt dáár naar toe?'

Vincent liet zijn vingergewrichten kraken, aleer hij de sigaar weer uit de mond nam - veel meer dan een stomp was ze al niet meer - en beschreef er een wijd gebaar mee.

'Hoe zou het anders kunnen? Dit tekenen, dit zwoegen, deze militaire campagne zoals ik het heb genoemd - dat is de eindigheid van de kunst, de gezegende eindigheid, want hier ligt de grondslag van alle expressie, de kern - zwart en wit, Theo, zoals bij de Engelse houtgraveurs, die we samen hebben gekeken... Maar er is in het schilderen een *oneindigheid*, de oneindigheid van de kleuren, de laatste uitspraak over de waarheid en goddelijkheid van de natuur, het licht. Naar die oneindigheid word ik getrokken, of ik wil of niet, in haar zal ik pas volledig mens zijn!'

Theo zweeg, terwijl de lucht om hem nog vaag leek te beven van Vincents woorden.

‘Ik heb die oneindigheid voor het eerst goed gezien bij Millet en Israëls,’ zei Vincent. ‘En voor kort zag ik haar bij de mannen van Barbizon, die hier tentoonstelden, die Courbet, die Corot, die Daubigny... Een verrukking, waar ik 's nachts over lig te fantaseren, als ik niet slapen kan.’

‘Je bent nog altijd slapeloos?’

Vincent glimlachte verlegen.

‘Vaak,’ zei hij. ‘Ook een nawee. Het gaat allemaal voorbij, kerel: ik ben toch al zo goed als genezen, ik hoef maar ééns per week meer naar het ziekenhuis.’

Theo tikte de as van zijn panatella.

‘En je denkt, dat je met een paar jaar zover zult zijn, dat je de trektocht naar die eeuwigheid wagen kunt?’

Hij kleurde licht bij deze vraag, beeldspraak was meer iets voor Vincent, hij zelf gebruikte doorgaans sobere, dagelijkse taal. Hij zag hoe Vincent de sigarepeuk in de sloot gooide. Vincents stem sloeg over, terwijl hij antwoord gaf.

‘Als ik een jaar kon werken, broer, zo maar, zonder achtergedachten, of ook zonder me te hoeven storen aan... aan degenen die andermans bestaan met hun stommiteiten willen reglementeren... Als ik dat kon, mijn jongen, was ik gered, dan haalde ik met mijn gevloekte dertig jaar de tien jaar in die ik heb verloren, dan raakte ik misschien eindelijk over die gruwelijke hindernis heen...’

Theo was verlegen geworden. Hij blies de rook van de dunne sigaar met onnodig gerekt gesuis voor zich uit, zich bewust van de ongehoorde spanning, die zich balde in het lichaam van de man naast hem.

‘Top,’ zei hij toen. ‘Ik beloof het je. Ik geloof in je. Een jaar lang, als ik kan langer, honderdvijftig franken per maand, meer kan ik niet opbrengen... Zou het genoeg zijn?’

Hij kleurde weer bij de korte, rauwe snik waarmee Vincent naast hem de adem inhield, voor hij Theo's beide handen sprakeloos in de zijne kneep.

IX

Drie dagen later liepen Vincent en Theo de Scheveningse weg. Theo had er ditmaal om gevraagd, hij was er in geen jaren geweest. Het leek de jongere broer, of Vincent een stuk kalmer was; dat krampend ooggeknipper en dat onrustbarend trekken om de mond waren er nauwelijks nog;

in zijn spreken ontbrak de boze jachtigheid. Hij sprak trouwens veel minder; de handen in de zakken van zijn oude bombazijnen jas keek hij links en rechts naar struweel en groot geboomte, dan weer naar Theo, en in zijn rode baard was een geheim lachje.

Het was de dag voor Theo's terugreis. Theo dacht aan Parijs met een melancholisch heimwee. Er was daar, in de grote booglijnen der boulevards, de macht van pleinen en bruggen, maar zelfs in die smalle, vervallen straatlabyrinten weerszijden de rivier een grootheid, een ruim en machtig gebaar van vrijheid, die ook de Parijzenaars eigen was en die hij na een week in Holland altijd begon te missen. Hij dacht aan zijn ontmoetingen met Haagse kunstkopers en voorname klanten - een bedrijvig, welgesteld volkje, maar in hen allen stak die benepen ploertigheid, de zelfverzekerdheid, die tegelijk de kanker was van alle bourgeoise vaderlanders, waarmee men, zelfs na acht dagen, besmet dreigde te worden... Parijs, zo ver en zo eigen - kon men er deze zeewind, dit duinbos maar mee naar toe nemen, die heide van Brabant, of de zilvervissige kalme verrukking van de Hollandse rivier: dan had men het ware vaderland onverlet bij zich... Hij keek naar Vincent, die elk ogenblik bleef staan om naar de blonde regen van zonlicht te kijken, die tussen de boomkronen neerstoof en op de heesters in een goudwolk vervluchtigde. Wat moest er hier te lande worden van deze gepassioneerde lomperd die tegen alle instellingen en opinies schopte, wat had Vincent te wachten van de zelfbehaaglijke, in bekrompenheid gemarineerde heerschappen, voor wie de kunst in het vaderland werkte...?

‘Kijk, broer,’ zei Vincent, en hij wees naar boven. ‘Daar heb je 't nou, waar we zojuist over spraken. De kleur vliegt tussen je vingers door terwijl je haar denkt te grijpen... Wat is dat daar, in dat takkennest, goud, geel, groen? Maar er is paars in ook en oranje, er zijn haast alle kleuren, al zie je dat niet zo, omdat wat wij zien de duizend samenstellingen van de grondkleuren zijn... Ik heb ze dóór, zeg ik je. Je moet ze herleiden, leukweg, en ze kunnen je niet meer overrompelen, alleen nog betoveren met hun fantastische chemie.’

Theo knikte, nadenkelijk, glimlachend.

‘Enkelvouden,’ zei Vincent weer. ‘Zoals het gecompliceerde mensenleven valt te herleiden tot enkele grondwaarheden. En zoals in de kunst de gestalte valt te vangen in de contour. De grote schilders hebben de contour begrepen, Theo: kijk maar naar de schetsjes van Bruegel, Ostade, Millet... Penschetsjes noemen ze dat: en het zijn openbaringen van begrip!’

Theo glimlachte nog steeds. Hij dacht weer: Jij droomt je grote droom gewoon verder. Je droomt hem niet enkel, je probeert hem op te bouwen in het duistere stof van het stof zelf. Je droomt in de dorens, de handen vuil van de drab der werkelijkheid. Wie, wie moet jou met je halsstarrige deugden en ondeugden tegen jezelf en de heerschappij der ploerten beschermen? Kan ik het, met die ongelukkige paar franken...?

'Liefde,' hoorde hij Vincent zeggen. (Vincent was nooit bang voor hevige woorden.) 'En oprechtheid. Ieder, die met zijn kunst in de natuur afdaalt, vindt in haar zijn pantsering. Daar steekt geen van die betweters zijn gewette dolken doorheen. Hoe minder ik opschiet met de mensen, broer, hoe meer ik de natuur leer vertrouwen... En dat is het wat me al frisser maakt van binnen!'

'Ik merk het aan je aquarellen,' zei Theo. 'Je bent niet bang meer voor een kleurtje.'

Vincent knikte heftig, geestdriftig.

'Zag je 't dus? Dat nieuwe, onbedrieglijke gevoel voor de krachten en de beweging? Ja, dat is wat ik najaag, wat mij ten slotte mensen zal doen vinden, die zich voor mijn werk interesseren... Niet werken op de stomme verkoopbaarheid, waar Tersteeg en C.M. van bazelen - dat is niets dan het verneuken van de werkelijke liefhebbers!'

Hij zweeg weer, en ook Theo zweeg. Ze wandelden. Voor hen uit rolde tussen de stammen van de rechte weg, door onstoffelijk vlechtwerk van licht en schaduw, een rijtuigje. Het fijne kleppergeluid van raderen en hoeven verzweefde in verre zon. De kleine vogelkreten verzweefden in de zon. De onbegrensde zonneregen zoog alles op. Theo dacht: Nee, er is nergens zo iets als hier, dit magisch verbond van licht, zee en bos, en hij werd zich bewust van de tweeslachtige melancholie, die de gedachte aan de terugkeer naar Frankrijk meebracht; hij zou deze Hollandse magie achter moeten laten, zoals hij Vincent, de donkere holbewoner, achterlaten moest. En nog steeds was er iets, dat hij hem diende te zeggen... maar hoe? Het hele geval maakte hem lichtelijk misselijk. 'The whole thing makes me sick!' hoorde hij Vincent zeggen, en het feit dat zijn broer zijn eigen gedachte zo hardop en in 't Engels uitsprak, liet Theo een oogwenk opschrikken; het drong tot hem door, dat Vincent al weer een tijdje aan het woord geweest was. Wat had hij gezegd? Wat zei hij nu? Iets over jonge schilders, die te veel uit het hoofd tekenen in deze zotte rage voor het aquarel en het schilderij, die meteen geld willen zien in plaats van te zwoegen op een fonds van ervaring, kunde en meesterschap... en die dan een medeschilder van boosaardigheid betichten, als hij er iets van zegt.

‘It makes me sick! Ik speculeer niet, ik maak er geen systeem van!’ besloot Vincents stem, roestig en onwillig. Hij wees weer in de bomen, in de lichtnesten, die de zon tussen blad en stam aan 't bouwen was. ‘Dat moet ik kunnen maken, één keer, en hoe dat dondert niet - maar in elk geval met de uiterste oprechtheid, die de natuur van ons eist!’

Theo vermande zich.

‘Dit is onze laatste dag samen, Vinc,’ zei hij zonder overgang. Hij schoof zijn arm licht onder die van Vincent. ‘Ik ben blij dat de zon zo geweldig schijnt, dat ik hier loop, tussen deze heroïsche bomen, met jou naast me... Ik zou deze dag zo willen meenemen in mijn binnenste, zonder één schaduw...’

Hij kuchte; zijn eigen woordenkeuze, alweer te metaforisch, beviel hem niet.

‘Kort en goed,’ zei hij, ‘jij spreekt van oprechtheid. Vinc, ook ik wil oprecht zijn, omdat er nog één duistere plek is die we samen moeten ophelderen.’

Hij nam Vincents arm steviger vast, toen hij zag hoe Vincents ros omstoppelde mond zich als in voorgevoel verstroefde.

‘Sien bedoel je, niet?’ vroeg Vincent, en zijn stem kraakte vol achterdochtig gescherpte waakzaamheid.

‘Vinc,’ zei Theo als bezwerend. ‘Ik heb geen zin dit alles te dramatiseren. Je bent mans genoeg om een rechtuite opmerking te kunnen verdragen. Vinc, het kan me niet verdommen wat je met die vrouw hebt, maar één verzoek moet me van het hart; of als je wilt één raad: *trouw haar niet.*’

Vincent boog het hoofd. Hij begon nerveus in zijn zakken te zoeken. Hij haalde de oude pijp te voorschijn en stopte haar onder het lopen met de losse kruimels tabak, die ook in zijn zak zaten. Theo reikte hem zwijgend lucifers. Vincent bleef staan terwijl hij de pijp opstak, het vlammetje van de zwavelstok speelde ijl over zijn gezicht. Theo zag tot zijn verbazing dat er tranen stonden in Vincents ogen... en vast geen tranen van weekheid; met de nukkige manier waarop hij de vlam in de pijptabak zoog leek hij eerder vol inwendige, stille woede. Hij rookte en liep weer, en Theo, die het benauwd kreeg, nam de hoed opnieuw in de hand en liep ook. Het rijtuigje ver voor hen uit zwenkte een der lanen van Zorgvliet in. Uit de Bosjes aan hun rechterhand drongen bij tussenpozen kinderstemmen, een fluitje, hondegeblaf. Vincent zei plotseling: ‘Daar, op die bank, broer.’

Ze namen de bank. Vincent liet de pijp rusten, ze was kennelijk meer een kalmeringsmiddel geweest voor opstormende emotie. Theo dacht: ik

heb medelijden met je, jongen, maar respijt geef ik je niet. Hij keek de weg naar twee zijden af. Het kindergejuich en het hondegehuil waren verzonken, om vlak daarna op te leven. Ze hadden op een eiland kunnen zijn, zo musiceerde de zeewind in de boomkruinen.

Toen Vincent weer sprak, had zijn stem de schorheid van de geforceerde zelfbeheersing.

'Toen ik destijds in Leiden kwam, Theo,' zei hij, 'een half etmaal na Siens bevalling, lag ze daar voor dood. Zodra ze mij zag, begon ze opeens te leven, Theo: haar ogen straalden het uit van geluk. Ik zag meteen, dat ze beter wilde worden - en ik liet het haar beloven ook!'

Theo mompelde: 'Wie twijfelt daaraan?'

Vincents brede rode hand sneed hem het woord af.

'Een paar dagen later kreeg ik van haar een briefje, een ongelukkig wanhoopsbriefje - "je bent zeker al niet een andere vrouw," en dies meer - zo absurd, dat ik zelf, nog suf van de ziekte, de angst kreeg. Ik kon haar pas de zondag daarna weer opzoeken - en ik vond haar in die ene week volslagen dor en verlept, broer, als een boom met jong groen waar een dodelijke wind over gewaaid heeft. Het kindje van de weeromstuit beroerd en schrompelig. Geelzucht volgens de dokter, en er was ook iets met zijn oogjes... Sien zelf was dor, geel, grauw. Het gaf me een schok.'

Theo keek naar de duingrond tussen zijn voeten. Waarom vertelt hij me dit? Wat is er in godsnaam met hem en dat straattype - hij kan niet van haar houden, ik weet nu wel zeker dat het Kee Vos is, voor wie hij, als zij maar wilde, zou willen leven of kapot gaan... misschien weet hij het zelf niet?

'Christien was ziek van angst, zwaarmoedigheid, redeloos... Ik zag dat ik iets doen moest, wat dan ook. Ik liep over van medelijden, maar ik hield me boos. Ik verweet haar dat ze haar belofte had gebroken en daardoor niet alleen zichzelf, maar ook de kleine Willem in levensgevaar had gebracht. Ik snauwde en grauwde tot ze als uit een lethargische slaap bijkwam, en mij weer kon aankijken en begrijpen... Ik riep: "Beloof me dat je beter zult worden! Beloof het me plechtig!" en ze jankte en zei, dat ze haar best zou doen, en ik zweer je, Theo: ze werd beter van dat ogenblik af. Ik had haar angst weggenomen, ik had haar vervuld met mijn eigen vertrouwen... Het kind werd beter met haar, je hebt gezien hoe het kijkt, net een jong konijn bij wie voor 't eerst de oogjes zijn opengegaan... Toen ik Sien kort daarna kwam afhalen, en ik haar in het wachtkamertje tegemoet liep, had ze weer dat zelfde navrante, aangrijpende, maar levende dat je bij de vrouwentypes van Scheffer vinden kunt...'

Hij sprak al zachter, hees en dringend. Theo luisterde met toenemende bevangenheid. Het leek hem één kort, bang ogenblik, als was Vincent ver, ver van hem weg, totdat Vincent hem een hand op de arm legde. Ze namen elkaar onderzoekend op.

'Theo,' zei de oudere broer. 'Begrijp je wat het betekent? Sien is zo gebonden aan mijn vriendschap, dat haar hele ziek of gezond zijn ervan afhangt. Als twee mensen zo van elkaar doordrongen zijn, dat zij geen kalmte of gerustheid bezitten buiten elkaar, dan hoeven ze niet meer één te worden, dan zijn ze het al...'

Theo sloeg de blik neer. Arme bliksem, dacht hij, koppige dwarsdrijver, ik begrijp wat je wilt, al te goed, misschien beter dan jij. Hij zei niettemin: 'Ik heb goed naar je geluisterd, Vinc, ik voel alles na wat je zegt. En toch...'

Vincent vroeg eensklaps rauw en hoog: '...en toch: trouw haar niet?'

'Trouw haar niet,' zei Theo.

Het bleef een seconde stil; toen barstte Vincent in trieste gramschap uit: 'En dat kom je me overbrengen namens Pa, Moe, en de familie der gechoqueerden, namens de Van Goghs, de Carbentussen en God weet de Mauves... namens allen en iedereen, die ook al geen donder begrijpen van wat ik maak en doe...?'

'Vincent!' zei Theo, waarschuwend en droog. Hij had geen zin in een herhaling van de vroegere woordenwisselingen. Vincent maakte aanstalten om verder te spreken, maar stokte al in de eerste woorden. Uit een zijpad in de Bosjes kwam het geluid van een belletje. De broers keken elkaar aan. Het volgend ogenblik stapten uit het pad drie elegante wandelaars, een man en twee vrouwen; de vrouwen droegen grote matelots met linten en bonte parasols. Het belletje klonk luider; het bleek te behoren aan een onzegbaar verwijfd wit hondje, dat tussen de man en een der dames in tripte met een gouden schelletje aan een lichtblauwe halsband, alsof het beest voor lam trachtte door te gaan. De wandelaars liepen zonder omzien voorbij, in ongeëvenaarde zorgeloosheid, zichzelf genoeg, zelfs het hondje verliet zijn plaats niet om aan de schoenen van Theo of Vincent te komen snuffelen; het dribbelde in hooghartige gedresseerdheid tussen zijn bazen voort. Theo keek eensklaps geamuseerd naar Vincent. Hij zag in de groengrijze ogen van zijn broer het onverholen schichten van de haat.

'Die daar...' begon Vincent, met nog van toorn dikke tong. Theo zei kortaf: 'Nee, Vinc.' Vincent staarde hem aan. Theo herhaalde: 'Laat ze lopen, Vinc.' Vincent staarde nog. Daarna lachte hij, een ongedwongen,

wijde lach. Een van de dames keerde zich om onder haar parasol, neus en kin spits van gekrenkte bitsheid. De rug van de man werd stijver. Theo schudde het hoofd en lachte zacht met Vincent mee.

‘Ik blijf een verdomde neurasthenicus, is 't niet?’ zei Vincent nog grijnzend. ‘Kijk die hondenmadame kijken. Een ware satisfactie, broer, voor al mijn geschoffeerde menselijkheid... En een nihil, tegelijk, geen scheet van een landloper waard. Ik zie het te rechter tijd in, je hebt gelijk ook met je kalme onaantastbaarheid.’

Theo greep zijn kans.

‘Je mening over Pa en Moe laat ik in dit geval ook liever buiten spel,’ zei hij vlug maar rustig. ‘Daar praten we later weer over, per brief bij voorbeeld. Met Sien en jou hebben de Van Goghs, laat staan de rest van de familie, niets te maken. Maar de zaak ligt nu een keer zo, dat ik me met jouw schilderstoekomst min of meer verweven heb... En aan die toekomst zat ik, voor die parasolletjes en dat mopsje opdoken, te denken. C'est tout.’

Vincent stond abrupt op, het hoofd afgewend.

‘Laten we door de Bosjes teruggaan,’ zei hij. ‘De ogen trakteren. De zintuigen baden in natuurlijkheid. Het hart en het gevoel op de goede plaats. Ten slotte is dit je afscheid - voorlopig.’

Ze wandelden een van de vele slingerpaden af, tussen vogelkreten en licht. Er schoof vanuit zee een trage, hoge hemel vol langgerekte windveren over Den Haag, waar Vincent aanhoudend naar opkeek.

‘Blij, Vinc, dat je het zo verstandig opneemt,’ zei Theo, toen ze een minuut of wat zwijgend gelopen hadden. ‘Maar op dat éne ding heb je me tot nog toe alleen met uitweidingen en omwegen geantwoord... Het spijt me, dat ik nu de koppige zijn moet. Ik zou voor ik wegga zekerheid willen hebben.’

In Vincents keel was het onbepaalbaar grommelen.

‘Sien, en altijd Sien, he?’ zei hij toen.

‘Je hebt me uitstekend begrepen,’ zei Theo.

Vincent lachte zacht, en zo goedmoedig, dat het Theo een seconde of twee van de wijs bracht.

‘Goed dan,’ zei Vincent. ‘Ik capituleer... op dit punt. Ik beloof je, dat ik haar niet zal trouwen - althans niet op slag.’

Theo verhardde zich weer, maar hij sloeg snel een schertstoon aan.

‘Althans niet op slag? Wat moet dat? Je capituleert alleen op voorwaarden dus?’

Vincent keek weer in de hoge, bevederde hemel. Theo hoorde aan zijn

stem, dat hij de schertstoon probeerde na te doen; ze kwam hem onwennig over de lippen.

'Nu goed, jij doordrijver... Ik wist niet, dat jij met al je sereniteit en goede manieren zo vasthoudend kon zijn als een dashond. Ik trouw haar niet.'

X

De maan scheen op de slaapzolder naar binnen. Sien bewoog zich aan Vincents zijde, hij voelde haar magere flank een oogwenk stoten tegen de zijne. Hij schoof de armen voorzichtig onder het hoofd en bekeek haar. De maanlichtbundel, die het dakraam een glinstering van dun ijs of een kwikzilvervlies gaf, wentelde met de nacht mee naar de ochtend. Nu had hij het grote ledikant bereikt. Vincent zag Siens hoofd op de peluw, als een houtskooltekening met bleke dekverf opgehoogd, hals en schouderlijn benig gerekt in haar slaaphouding, de armen boven het dek haast te tenger, ordeloos de duisternis van het losgewoelde haar. Hij keek lange tijd, peinzend, luisterend naar haar ongeregeld ademen. Hij wist op dit ogenblik niet of hij van haar hield; maar er was een meedogen in hem met deze vrouw. Hij had die middag voor 't eerst woorden met haar gehad - en zij had geantwoord, niet met haar gewone prikkelbaarheid, koppen of snibben... dat kende hij al, daar trok hij zich al niets meer van aan. Dit keer was het bij Sien een echte vliegende driftbui geweest, met ongehoorde godslastering en het smijten van huisgerei, een uitbarsting waarbij buren staan te luisteren en elkaar belust en veelbetekenend aankijken... Voor het eerst had Vincent zich gegeneerd voor haar taal en haar doen; hij had het liefst terug willen bulderen in zijn hulpeloosheid, maar zich toch weer ingehouden, al had dat kracht gekost. En alles vanwege een smak verstelgoed, die er al dagen bij lag, kinderkleren, kousen met enorme knollen, dom en noodzakelijk lapwerk, dat hij in omvang had zien groeien, zonder dat Sien er een vinger naar uitstak - tot hij er iets van had gezegd.

O ja, ze had des avonds onder de lamp met wrevelige facie zitten verstellen. En in bed hadden ze zich verzoend, een galzoete en onnatuurlijk opgezweepte verzoening, waarbij de lust in het vlees snijdt als een mes. Sien had ongelijk bekend en was zowat in hem weggekropen, klappertandend, huilend en lachend, zodra hij haar was gaan strelen. En nu sliep zij, en ook hij had geslapen, enkele uren lang. Maar de maan had hem ge-

raakt op haar rondgang, de zilveren maanvingers op zijn gezicht hadden hem gewekt... Of zat de oorzaak van zijn waken dieper?

Buiten was het stil, zelfs op het spooremplacement pufte niets meer. Hij hoorde Siens adem, het lichte horten, dat vrouwenhart sloeg woelig en zwak, zoals haar hele gestel was. Hij hoorde de ademhaling van de twee kinderen, zij sliepen op deze zelfde zolder, zoals hij dat van 't begin af aan gewild en ingericht had. Het had hem in die eerste weken een haast lijfelijke voldoening, een simpele trots gegeven, hen allen des nachts in die scheve, betimmerde zolderruimte bijeen te weten; hij had er in zijn brieven aan Theo van gespot met stille nestverrukking - 'geen slaapstee in de veldwachtersstijl, veeleer die van een Delftse schipper - een trekschuit, met een grote, gezellige kajuit...' Ook nu voer de trekschuit weer, met al de geliefden aan boord, de kleine Maria met haar fronsgezichtje, dat alleen in de slaap glad werd, en de piepkleine Willem die eindelijk ging groeien, twee staakjes van Siens lichaam die men diende te koesteren als een kostelijk bloeisel, wilde men ze redden voor het bederf. Gezin. Een rond, vertederend, vertroostend woord. Het gezin voer op de zee van maanlicht, ingescheept tussen de vreemdste nachtwolken; beneden lagen de erfjes en werkplaatsjes en varkensweitjes en de duistere kolenpaadjes, waar de mensen woonden en hun stomme dappere strijd streden, en hier voer ook hij, Vincent, met de zijnen in de zwanenzee, zonder één ogenblik te kunnen vergeten, dat die nachtelijke ondergrond er was - ook overdag.

Vincent stak de hand werktuigelijk uit naar de oude kist, die rechtop naast het bed stond en waarop zijn pijp en een blauw tabakszakje lagen. Hij stopte de pijp voorzichtig, zonder Sien aan te stoten, en veegde even voorzichtig de kruimeltjes baai weer bijeen die op het dek vielen. Hij rookte traag en dacht: Wat is er met al dat geld gebeurd? Theo's eerste honderdvijftig franken waren als zand door zijn vingers gelopen. Er was veel nodig geweest. Voor Sien en het meisje een stel nieuwe kleren. Hij had een palet, penselen, een waterverfdoos en een pak dubbel-Ingres aangeschaft, daarna een warme sterke broek en vetleren kistjes, om weer en wind te weerstaan als hij buiten ging schilderen. Het oude perspectiefraam deed het niet meer, hij had een nieuw laten maken door de smid, hij kon het nu op zee, weiland en tuintjes braqueren als het vizier waarmee de tukke jager de verste buit voor zijn geweerloop haalt. Het maaksel had een zakvol guldens verslonden, het had ook door zijn werking zijn schilderlust verhevigd, honger die laat eten, eten dat heviger honger wekt. Hij had zich olieverf aangeschaft en studie op studie gemaakt, dingen die

hem zelf verbaasden, vol en rijk als ze hem leken, bijna het werk van een gevorderde... Olieverf was een openbaring, zo vet, zo kneedbaar, of men er met de eigen handen beelden van kleur mee boetseren kon. Er was een feest van verven gerezen, een zwelgmaal met diepe bevredigingen, of hij nu met de fijne marterpenselen werkte dan wel met de dikke Lyonese. Hij had de verfstudies weer met spijt in het hart moeten wegleggen, terugkeren tot potlood en houtskool, het eenvoudigste, het goedkoopste. Maar hij had nu de studies om zich, en aan elk ervan zat een stukje schildersleven, onuitwisbaar: hij dacht aan die dagen op Scheveningen, niet alleen als de pinken werden ingehaald met vlaggewuif en paardegesnuif, maar ook de eenzame, als de nazomer somber is, de zee streng als een stuk omgeploegd land, en de vissers in hun gelapte bruine en gele en vuigrode buizen in de duinpannen zitten en netten boeten... Eén keer had hij het bestaan bij stormweer te blijven zitten, de zee één ononderbroken dreigement, smerig zeepsop dat allengs was gaan razen en stuiven, de oudste vijand van het land... Hij had zich nauwelijks staande kunnen houden, het wervelende zand had zich aan zijn verf gehecht, de korrels zaten er nu nog in, een zeldzaam ruw en gelukkig effect. Hij was gestraft met een flinke kou, maar hij had die ervoor overgehad, als hij maar had kunnen doorgaan met die olieverf. Te duur, hel en weerlicht! Net nu hij het schilderen ging leren! Wie zag ooit zo'n pechvogel? Nu ja, potloden waren er, krijt, houtskool, er was dekverf... en er waren de eeuwige modellen van de straat, de werkers zo goed als de sjappietouwers en baliekluivers, de kinderen van en naar school. Hij had weer uren door Den Haag gestruind, het schetsboek ter hand, zag hoe de armoedzaaiers voor de gaarkeuken samendrongen, de rij die bij 't gasthuis stond, bezoekuur, sloebers ook voor het poortje van Ome Jan, hij was in hen allen, het kwam hem voor, of hij hen tot in zijn stompe harde werkmansvingers begreep, beter dan zij zichzelf begrepen. Maar hen tekenen...

Hij had vaak staan tintelen in de volte, het schetsboek open, het timmermanspotlood bevend in de hand, omdat hij wat hij als één volledigheid zag, samen wilde pakken ook in zijn tekening - om elke keer met verdriet te bemerken, dat hij aan dit moutonneren nog niet toe was; hij zou ze eerst stuk voor stuk moeten doorgronden, het betekende model zoeken en nog eens model... Afgezien van het feit, dat zij zijn innerlijk gloeien en heilig ongeduld zo slecht doorgrondden: ze zagen hem krassen en vegen, ze hoonden hem waar hij bij stond, zoals die keer toen hij de op aardappelmarkt een paard wilde tekenen, en twee kerels achter zich had horen schamperen: ‘Ook een schilder, hij begint bij het beest z'n kont,’

wat hem overigens hard had laten lachen. Maar meest was het geen lachen, zoals die keer bij het Rhijnspoor, waar hij naar het kolenladen was gaan kijken; hij had net zijn ezeltje opgezet, of daar dondert een wagen om, het paard schrikt en vliegt weg uit de zelen, slaat op hol, bruist recht op hem af, hij grijpt schilderkist en gerei en springt pardoes van de hoge kant, redt het vege lijf, maar breekt de schilderkist, onherstelbaar. Hij had het Theo nauwelijks durven schrijven, maar het was onvermijdelijk geweest, hij had extra geld moeten vragen; het was of de duivel een vuile poot tussen het wiel stak, telkens als het leek dat zijn wagentje zou gaan rollen...

Vincent merkte dat hij troebel werd van binnen bij de gedachte aan wat hij nog zou moeten doen, wat hij nog niet kon. Hij legde de pijp weg, het roken had hem dit keer niet verstild, zijn hart klopte doffer. Hij wist wat hem nog meer dwars zat: het kort en weifelig bezoek van Pa, die op een van de late septemberochtenden was opgedoken, de kinderen met afwezige goedheid had geliefkoosd, voorbijgaand Sien een pakje met versnaperingen en ondergoed had gereikt - ‘van Vincents moeder, met vriendelijke groeten’ - en daarna met Vincent de Rijswijkse weg had afgewandeld, terug langs de Trekweg... Wat voor zin had dat bezoek gehad? Waarom was Pa gekomen? Hij had Vincent misschien met zijn ouderdom, pathetische broosheid, zijn christelijk-rechtschapen aandoenlijkheid willen chanteren om Sien te verlaten, hij had de woorden half gepreveld, maar onmiskenbare hakken gegeven op Sien, of eigenlijk op Vincent zelf, omdat die nog steeds het leven met de vrouw volhield, een onmogelijke toestand... Vincent had Pa nagenoeg toe kunnen sissen: ‘Jullie hebben weer gekonkeld daar thuis, sinds jullie weten wat ik Theo heb beloofd! Onder curatele stellen kunnen jullie me niet meer, maar het konkelen laten jullie daarom nog niet...!’ Doch hij had die opwelling, althans de woede daarin, bedwongen, en alleen ruwweg gezegd, dat hij nóg altijd met Sien kon trouwen, als 't hem beliefde!

Pa had lijdzaam gezucht en vermoeider naast hem gesloft: ‘Nu, zoek dat dan maar uit...,’ wat Vincent al bijna weer kwaad had gemaakt. Maar vlak daarop was de oude man, als had hij zijn voorraad verwijten eindelijk uitgeput, met meer opgewektheid gaan vertellen van zijn nieuwe standplaats, Nuenen. Hij had bij dat monter-krakerig verhaal in Vincent een onvoorzien heimwee gewekt; Vincent had Brabant voor zich gezien, het geboorteland, de bruine bewogenheid van de hei met een marskramer of herder, akkermaalshout langs ernstig bouwland, een dorp dat onder bomen hurkt. De deuren staan open, er is een houten geratel van weefgetouwen, men ziet sobere, boerse gestalten die de draden van de spoel win-

den, om de toren snorren de duiven weg voor een buizerd, en op het kerkhofje staan rijen houten kruisen, zo oud en verweerd, of de aarde ze opgestoten heeft.

Vincent had sinds Pa's bezoek herhaaldelijk aan Nuenen gedacht, dat hij niet kende; hij zag de kruisen, de heide, de gehurkte arbeidershutten, hun donker weversvolkje voor zich - Sien? Zij leek verder weg in dit moment, zelfs waar hun flanken elkaar raakten; haar hoofd en haar, armen en schouders, niet langer door het maanlicht getekend, verschemerden al aan zijn zijde, de herinnering aan haar omarming - hittig en gejaagd, als kon zij er nog steeds niet aan wennen, dat men met één man de liefde niet hals over kop afdoet - verbleekte mee. De trekschuit gleed verder door het nachtelijk zwanenwater; maar daaronder in de diepte slopen om de kajuit de vormeloze onverjaagbare schimmen van de zorg.

XI

Het regende sinds dagen dun, de wind was nog dunner. Vincent zat in huis en speelde Robinson Crusoë, van de wereld gescheiden op zijn eiland. Hij hield van de herfst, de grote verinniging der kleuren, de tuin der ingekeerde dromen; hij had in een land willen wonen waar altoos zo een herfst bestond van rood en brons en mijmerende weelden: maar dit hier was puur plagerij van de natuur, alle kleur van hemel en aarde wegwissen, en iemand tot op de draad doorweken zodra men zich langer dan een half uur buiten waagde. Hij had het kacheltje moeten zetten, het werd kil in huis, en één van de huismuren bleef maar vochtig. Hij had afvalhout langs de spoorbaan lopen zamelen, om te kunnen stoken, hij had het zonde gevonden om nog maar op de grens van oktober geld uit te geven voor kolen. Hij had oude tekeningen voor de dag gehaald en ze vergeleken met de studies van de afgelopen september. Er was geen twijfel: hij had veel geleerd, én hij had het zichzelf geleerd. Maar de ijzeren muur tussen wat hij wilde en voelde en wat hij kon, stond er nog steeds, en nog steeds moest hij door die muur heen...

Soms, midden onder het werk, kwamen de oude aanvallen van zwakte. Hij verborg ze voor Sien en ging snel bij het kacheltje op de grond liggen, hij las en herlas er Balzac en Dickens en Zola, en bladerde in zijn Engelse houtgravures. Hij betrapte zich erop, dat hij als hij de inzinkingen te boven was, verlangend voor het atelierraam stond en in regenvlagen en windgeweld keek. Hoe moest men dat ooit in een kunstwerk vangen? -

Mauve kon het, met zijn aquarellen - het natte, gure en verwaaide, het ellendig-Hollandse dat tegelijk zo'n dierbaar element was van dit klimaat. - Hij schreef lange brieven aan Theo, soms twee maal per dag. Er sloop, nu de avonden vochtig en vroeg over het kustgebied vielen, in zijn epistels het verlangen naar Theo's nabijheid - konden zíj maar samen voor het kacheltje op de grond liggen, zorgeloos als de schooljongens die zij in de Ettense pastorie waren geweest, om samen de alweer gegroeide stapel houtgravures door te kijken. Het Robinson-spelen werd een waar verdriet, hij ging er slecht van slapen, en als hij één keer slecht sliep, begon hij rekensommetjes te maken, huishoudsommetjes: Sien schreef nooit een uitgave op, hoe hij het haar ook gevraagd had. Sien had eenvoudig geen notie van geld, hij draaide ook voor die bekommernis alleen op...

Toen de eerste ochtend zonder regen daagde - alleen de wind liet nog niet met zich spotten - pakte hij zijn waterverfdoos en tekengerei in met een gevoel of er boeien van hem vielen. Hij was nog geen honderd meter van zijn huis of hij stokte een benarde seconde. Hem tegemoet kwam Carolus. Hij had de broer van Christien in geen weken gezien, en dat zonder hartzeer. Carolus had zich sinds Siens zwangerschap en bevalling en haar samenwoning met Vincent op een afstand gehouden en Vincent had alleen bij geruchte van hem gehoord. Carolus had de vrouw met wie hij na zijn scheiding was gaan leven, buiten de deur gezet omdat zij niet voor hem wilde tippelen, en nu de moeder van Sien naar een nog kleinere woning verhuisd was, had Carolus zijn intrek genomen bij een stukje uitvaagsel, die er niet op tegen had dat hij van haar leefde. Meer wist Vincent niet, en het weten was hem al te veel, al kon Sien zich nooit stilhouden over haar broer. In haar aanmerkingen op zijn gebreken en uitspattingen hoorde hij een soort verholen bewondering, dat was het ergste; net als bij moeder Hoornik, voor wie Carolus - die nog nooit gewerkt had - een ridder was van sluw beraamde levenskunst.

Vincent liep trager, terwijl hij Christiens broer opnam. Carolus was een manse kerel, weldoorvoed, nog geen dertig; maar hij kreeg al buik. Het gaf hem het sjappietouwerig voorkomen van een verlopen herenknecht, te meer waar hij er in het zwart bijliep, allemaal tweedehands spullen, die eens om welgestelde schouders en achterwerken gezeten hadden, de bolhoed wat groenig beglommen, de schoenen met barstjes in het leer: maar dat smoelwerk was rond en zonder rimpel, de hele kop leek trouwens zwaarbloediger; de snor hing hem als een zacht stuk kattevel boven en half over de brede, slappe mond, zijn ogen waren klein, schijnbaar goedmoedig, maar ze hadden voor Vincent een ratteglinster. Carolus

kwam met een paraplu onder één arm door de wind, met de vrije hand hield hij de bolhoed vast. Hij bleef staan toen hij Vincent zag. Hij had, zo leek het, de armen willen uitbreiden om Vincent erin te sluiten, nu werd alleen zijn mond wijd in een grijns van amicaliteit, zijn ogen kraalden harder.

‘Zwager!’

Vincent zei, terwijl hij half naast, half afgewend bij Carolus staan bleef: ‘Ik ben je zwager niet.’

Carolus' stem lachte week, volbloedig rond als zijn hele body.

‘Wat niet is kan komen... U bent toch nog steeds van plan, is 't niet, om onze Christien..?’

Zijn u-zeggen gepaard met zijn valse schaamteloosheid lieten Vincent innerlijk verstijven.

‘Ik neem mijn besluiten als het daar de tijd voor is.’

Carolus boog lichtjes, een karikatuur van de herenknecht, die evenveel kruiperigheid als hoon in zijn strijkages legt.

‘Natuurlijk... U voelt zich als domineeszoon nog niet helemaal één met de familie Hoornik, wat? Kan ik in komen. Apropos...’

Het laatste woord klonk als apperpo. Vincent, die door had willen lopen, bleef staan ondanks het gevoel dat de ander hem op de hak nam.

‘Apropos wát?’

Carolus trok het gezicht in de valse gulle plooi.

‘Mijn moeder vraagt, waarom ze u nooit meer eens ziet. Het doet 'er echt verdriet, zegt ze, dat de man van d'r dochter...’

‘Ze ziet me geregeld,’ zei Vincent nors. ‘Ze komt toch bij Sien op bezoek? Verleden week heb ik haar nog getekend.’

Carolus schudde het hoofd.

‘U snapt het blijkbaar niet... Moeder bedoelt waarom ze u nooit meer eens bij haar thuis ziet. Voelt u 'm?’

Hij boog zich vertrouwelijk opdringerig naar Vincent toe, een lichte wasem van jenever en snuif kwam uit zijn kleren.

‘U weet toch hoe moeders zijn... Eerst heeft ze rechts en links aan kennissen en buren zoveel over u verteld, dat iedereen naar het wereldwonder begon uit te kijken...’ Hij liet zijn blik een ondeelbaar ogenblik over Vincents lompige plunje spelen. ‘En dan blijft het wereldwonder weg... en dat stéékt, weet u.’

Vincent trok aan één been. Carolus plantte de hand met de paraplu snel als een staketsel op zijn weg.

‘Ja, dat steekt. Neem mij nou. In geen maanden heb ik m'n zus gezien.

Nog wel, terwijl ze in en uit de kraam kwam. Kan u zich voorstellen wat dat betekent, voor 'n liefhebbende broer?'

Voor het eerst drong het goed tot Vincent door, dat Carolus' bezoek aan de Schenkweg maar weer één bedoeling hebben kon: de lage souteneur verkende terrein nu hij Siens bevalling goed en wel achter de rug wist. Vincent richtte zich pal voor Carolus op. Carolus' hangende kattesnor bewoog in de wind, alsof het ding erop geplakt was, een carnavalssnor. De aanblik slaakte de verstijving in Vincents binnenste, hij begon van de weeromstuit te trillen.

'Kijk hier, Hoornik,' zei hij kortaf. 'Je hebt mijn huis en persoon steeds op bewonderenswaardige wijze gemeden. Ik zou het waarderen als je dat bleef doen.'

De parasiet keek hem aan met voorgewend meewaren, het hoofd scheef als de spreekwoordelijke ouderling.

'Tut-tut, beste man - wat doet u me nou an? Mij m'n bloedeigen zuster verbieden te zien? Zijn daar wetten voor?'

Vincent deed zijn best ijzig te spreken.

'Verbieden kan ik je niets. Ik kan je alleen maar verzoeken uit de buurt van de Schenkweg en Christien te blijven. Je weet ook waarom. Morgen.'

Hij liep gehaast door. Hij voelde de weke, slinkse grijns van Christiens broer in zijn rug, hij zág die grijns. Hij kon zich niet weerhouden, zich nog een keer om te draaien, de vuist gebald: 'Ik méén het, Carolus! Het wordt donderen als je me dwars zou gaan zitten!'

Carolus stond nog op dezelfde plek, leunend op de paraplu. Hij grijnsde inderdaad zoals Vincent het zich had gedacht, maar tegelijk bleef hij het hoofd medelijdend schudden. Vincent liep enkel harder en keek niet meer om - te veel eer voor het sujet! Hij wist hoe triomfantelijk de ander zich voelen moest - even triomfantelijk als hij, Vincent, zich flauw en zwak voelde. Moesten de oude intriges opnieuw beginnen, was dat bedrieglijk moederwijf weer achter zijn rug met de souteneur in komplot gegaan, terwijl zij hem in zijn gezicht fleemde om het tehuis, dat hij Sien en de kinderen verschaft had? En Sien zelf, had ook zij er misschien al mee te maken? Niets was meer verwonderlijk met zo'n moeder en zo'n broer.

Hij zwierf die ochtend door het Bos, maar er was schemering voor zijn ogen. Het najaar, dat nog geen tien dagen, geen week voordien had gegloeid, scheen in de regen uitgewist. De dellingen vol afgerukt beuke- en eikeblad lagen saai, uitdrukkingsloos en kleurloos nu de zon wegbleef, het dwarrelen van de wind was vals en zenuwachtig, niets strookte met het wezen van de herfst. Waar hij ging zitten om te tekenen gaf de grond kil

op, wrevel en vijandigheid in heel de atmosfeer. De schetsen vielen beroerd uit, hij verscheurde een ervan en liet de snippers met het dode blad wegtuimelen. Er was weer een matheid in hem, die ook niet verging toen hij zijn roggebroodkorst opat, langzaam kauwend om de voedende deugd van het baksel te rekken.

Hij was vroeg terug aan de Schenkweg. Hij liep zodra hij boven was het eerst naar de wieg. Willem lag er genoeglijk bij, in zijn ogen kwam de glinstering van het herkennen. Toen Vincent een minuut met het kind gespeeld had, keerde hij zich eindelijk naar Sien. Hij was bang geweest voor die confrontatie; hij schraapte vol onbehagen zijn keel.

'Ik dacht straks, dat ik Carolus in de buurt zag lopen... Is-ie hier geweest soms?'

Siens ogen, even donker maar niet zo rattig als die van haar broer, waren vol met de argeloosheid der verwondering.

'Carolus? Gunst, nee. Hier is niemand geweest buiten de bakker.'

Vincent hield, zich inspannend, haar blik een ogenblik met de zijne vast. Sien kromp noch knipperoogde; meestal, als zij op een of andere manier oneerlijk jegens hem was, las hij het als met de hand geschreven van haar gezicht af. Het leek erop of Carolus zich werkelijk door hem had laten intimideren.

XII

De populieren aan de Schenkweg hadden nog een handvol gele bladeren; het leek Vincent of hij ze tellen kon. Mensen gingen krommer en kleiner onder rusteloze luchten. Het najaar was grillig; etmalen, waarin Vincent door de regen werd binnengehouden, etmalen waarin hij ondanks de bedreiging van loodblauwe wolkenbergen de oude stad introk met een gevoel of hij ontsnapte. Hij hield van deze met latente storm geladen dagen; de stad lag tegen schrille luchten als een zwart geworden bastion, een streep licht onder buien, die in de wind aan flarden woeien, zodat plotseling leidaken gingen glinsteren.

Vincent had in de volksbuurten, die hij vrijwel niet meer verliet, een ontdekking gedaan. Op de Geest was een diaconiehuis, waarvan de mannetjes en vrouwtjes zich voor een sober zakgeldje lieten tekenen. Hij had de oudjes al eerder gezien, maar zij waren hem pas goed opgevallen op een zondagochtend, toen zij door een 'herderin', een niet meer jonge, blozende en onversaagde diacones naar het kerkje werden opgestuwd als een

bejaarde kudde. De tekenlust had hem in de vingers gejeukt bij de aanblik van de oude, in duffels en capes verpakte weesmannen - zoals ze in Den Haag zeiden - en van de weesvrouwen met lange, op hun rug afhangende kapers, gebreide mutsen, kapothoedjes en witte, zorgvuldig geplooide grootmoederlijke huiven. Hij had geen weerstand kunnen bieden en was hun in de kerk gevolgd, om hen vanuit een hoge harde bank te bespieden en te tekenen. Hij had het oog van de prekende dominee bevreemd en ontevreden op zich voelen rusten tijdens dat proces, de man scheen te denken dat hij in de dekking van die bank oneerbare dingen uithaalde; het denkbeeld had Vincent vermaakt.

Hij was de daarop volgende dagen weer gegaan, om naar de diaconie-oudjes te kijken, zoals ze daar doelloos rond hun tehuis tripten - de vrouwen - of in een schamel plekje najaarszon saamdromden als grijsgeworden afgedankte huishonden - de mannen. Hij had een praatje met hen gemaakt en hen daarna aangesproken over model zitten. De vrouwtjes waren licht overstuur geraakt en onder bedaagd getwitter verdwenen, de mannan lachten met tandeloze monden, als had de schilder een vuil mopje getapt; Vincent begreep alras, dat zij in de mening verkeerden zich voor het poseren naakt te moeten uitkleden. Hij had hun zijn schetsboeken laten zien en met hen om de vergissing gelachen. Zij werden nieuwsgierig en aandachtig, maar nog lang niet bereidwillig. Enkele mannetjes - de durfachtigsten - beloofden hem op te komen zoeken in zijn atelier. Het was er tot voor kort maar één geweest, maar dan ook wel een prachtgeval: een voormalige schippersknecht met een overjas als een zeeroversmantel, grote witte bakkebaarden, een hoge kale kop. Hij heette Krijn Gerritse, Hollandser kon het haast niet, dacht Vincent. Hij vertelde Vincent, dat hij niet precies wist wanneer hij geboren was, maar het moest op 't eind van de vorige eeuw geweest zijn, hij herinnerde zich nog goed het bezoek van Napoleon en zijn keizerin en later de kozakken, en tijdens de oorlog tegen de Belzen had hij nog net uit de citadel van Antwerpen kunnen ontkomen met zijn aardappelschuit. Vincent had nu al minstens een tiental schetsen van de weesman - met en zonder jas, met en zonder paraplu, met koffiekom, met bierglas, van voren, en profil en op de rug gezien - aan Theo gestuurd, die er bliksems veel aardigheid in had, zoals hij teruggeschreven had.

Krijn Gerritse was het eerste schaap over de dam. Hij had ook anderen lekker gemaakt: ja, de schilder was soms kortaangebonden, maar dat zit zo in die lui d'r aard; deze rooie was in zijn hart een beste vent, hij liet je vertellen van je rotleven en je kon merken dat hij het zich aantrok, al

wat je als min mannetje, voor een cent en niet meer geboren, had moeten doorstaan. Die Van Gogh zelf was maar een sloeber, dat kon je aan zijn vrouw en kinderen ook merken; hij leefde als een arbeider, maar zijn laatste halve gulden zou hij je geven voor het poseren.

Ze waren gekomen, lieten zich koffie schenken, bleven sullig en geduldig, aan hem verbonden door een soort wederzijdse achting, de genegenheid van het gelijksoortige. Soms mopperde Sien, omdat ze zoveel werk gaven: modder in huis brachten, of naast de plee plasten - want Sien was lui, daaraan viel niets te verhelen; maar Vincent zelf ruimde de rommel met plezier, voor hem was het modeltekenen ergere dingen waard. Hij hield van hen, hij kon niet anders dan naar hen kijken met de ogen van de deernis. Het was de aandrift van zijn tekenlust zelf, hij begreep zo goed wat de Herkomers en Lançons en Bretons had bewogen - er was voor een kunstenaar geen kunst zonder dat hij dat oneindig gevoel in zich warm hield, de mensen na te staan, hen als het gekund had in hun verschopte veelheid bijeen te zamelen om een reusachtige vuurhaard, hen toe te dekken met één reusachtige deken, hen te voeden uit nooit leegrakende vleespotten.

Hij had op zijn zwerftochten door de volksbuurten nog nooit een Haagse schilder ontmoet. Ze tekenden geen figuur meer. Ze zaten in hun met pluche en leer gestoffeerde grote ateliers, in hun grote villa's, rookten onder het werk grote sigaren en schilderden met grote paletten kleine, sierlijke, stompzinnige koetjes; een even stupide vrouwtje in de duinpan, dat ongetwijfeld het geluk der armen moest voorstellen; een zeetje met een dobberend pinkje. Deze levenloze fraaiigheden werden, in dikke gebeeldhouwde lijsten gezet, door mannen als Tersteeg, oom C.M. en de rest à raison van honderden guldens aan de koudhartigen verkocht, die er hun salons mee vol hingen, omdat hun zwakke zenuwen alleen deze mergloze idylle nog verdroegen. En de artiesten kwamen al meer aan dit soort decadentie tegemoet; hij had het weer gezien, toen hij even was binnengelopen op de tentoonstelling van Pictura. Hij was er weer even snel uitgelopen. De artiesten konden alles; maar ze waren al ziek en half vergaan. De onzelfzuchtige bohème van eens was dood. Ze was bijna overal dood; als hij Theo's beschrijvingen van Parijse kunsttoestanden las, leek het of het merendeel der schilders daar in hun jacht op jonge vrouwen de wanhoop demonstreerden die in hun kunst was geslopen; hun grijpen naar de prilheid, hun omarmen van het bijkomstige, waren tekenen van dezelfde onmacht, die de Hagenaars ondermijnde.

Wie hen vervangen moest? Anthon van Rappard? Hij zat daar maar in

Utrecht, ingesponnen in zijn half-academisme, want ook hij speelde met de alles besmettende gedachte voor tentoonstellingen te willen werken. Men moest hem wakker schudden, de artiest en de mens, er was een fond van kracht en rechtschapenheid in hem, dat niet verloren mocht gaan. Vincent had hem geschreven over Herkomers laatste artikel in de 'Graphic': een vurig beroep op de kunstenaars, om de oude eerlijke ernst, eenvoud en oprechtheid niet verloren te laten gaan... Had Van Rappard er oren naar? Het was nodig, aanhoudend op zijn fatsoen, zijn schildersgeweten te werken... En hoe stond het met de jonge Breitner? Hij wist iets van straat, volk, soepkeuken, paarden en arbeid. Hij had de verschopten getekend. Maar hij was na zijn genezing al de helft van de tijd niet meer in Den Haag, hij was om te kunnen leven en schilderen tekenleraar geworden aan de Rotterdamse HBS... Het zou nonsens zijn hem er hard over te vallen, de man moest zijn kansen waarnemen; maar er was toch een adertje spijt en nijd in Vincent, omdat hij Breitner nooit meer zag. Ergens had de eenzaamheid een grens, ergens wilde men wel eens een kunstbroeder zien en spreken, op z'n falie krijgen, maar ook bij tijd en wijle van een goed mens horen of men gegroeid was...

Het levensgeheim, dat de verzadigden en de artiesten verloren hadden, was bij het volk. Hoe? Het had op zichzelf iets van een mysterie. Het moest in het element van het lijden zitten. Het was de onbeschrijflijke, niet doordachte, maar wel doorleefde eenheid van de ruwste ontbering en het nobelste geduld, een eenheid geperverteerd met bittere dwalingen. Vincent had pas nog voor het kantoor van de staatsloterij in de Spuistraat gestaan. Het motterde. Er deinde een menigte mensen. Ze wachtten; meest oudere vrouwen, sommigen zeer oud, en allen eenzaam en lijdzaam; en om haar heen het onbepaalbaar gedoe van wat er zo verder tobt in de zwarte zomen van het stadsleven. Op het bureel van de collectant had met koeiepoten van letters gestaan 'Heden trekking'. En zodoende wachtten ze met een hartverscheurende hoop op de goedgunstigheid van het lot het ogenblik af, waarin de beslissing valt, de grote cijfers uit de verborgenheid aan het licht rollen. De briefjes in handen van de miserabelen, betaald met uit de mond gespaard eten, duizendmaal gekreukt en weer gladgestreken, krijgen meer macht over het leven dan staatsverordeningen of gerechtelijke exploten. Geld, grote goedheid: wat voor sinister ding was het geworden, dit dood papier en verzilverd lood, als het blote bestaan ervan scheen af te hangen, als het levende en denkende wezens kon regeren als de Nemesis zelf...?

Als in dit alles een les lag, was het wel deze, dat men niet voor de illusie

bukken mocht. Streng blijven en de werkzame krachten samenballen. Een kettingganger als het niet anders kon. Met Herkomer naar de mannen van het verleden kijken. Zich erop voorbereiden niet begrepen te worden, maar veracht en geschonden. Geduld...! Hij had het ook aan Van Rappard geschreven: Zou je nu opgang maken, in deze hypocriete wereld van managers in kunst, dan was dat voor mij een teken dat je de verkeerde weg had ingeslagen. Men moet nooit van ons kunnen zeggen, dat wij ons door het verval hebben laten besmetten. Liever lijden met de zwarte armee der getrapten en onze gezondheid van binnen ongerept bewaren...

Het najaar zwiepte Den Haag. Oktober liep af. En nog één keer werd het stil - een glazuren, fijnzinnige stilte. Zonneschijn, als Japanse doorzichtige goudlak over al het zichtbare gestreken. Het laatste blad ros en zilverbleek vlinderend langs drooggewaaide straten, niet ritselend maar als opgezucht tegen de bronzen hekken. Vincent had de stoomtram naar Scheveningen genomen, benieuwd hoe de zee zou zijn in dit onwezenlijk verkalmen. Hij had aan de zee in geen dagen gedacht, betrokken als hij geweest was in de levens van zijn weesvolk. Nu stond hij aan een wijd, bijna ivoorwit strand. Het was eb. De ranke zwarte lijn van zeevond, dood wier, schelpengruis en drijfhout meanderde met lichtzinnige zwier weg in het perspectief. De zee hield haar deining in. Ze was groener dan jonge varens, blauwer dan winterijs; ze streek parelmoer uit over het zand. Naar het dorp toe lagen manse haringbuizen op het strand getrokken; daaromheen was een parade van de laatste badgasten. Baden deed niemand, op wat blootbeense kinderen na, die het kuilegraven in geen enkel seizoen laten. De volwassenen liepen ééns nog tussen de inkeer van de zee en de blonde ringmuur der duinen, of keken toe hoe het donkergebuisde vissersvolk de boten aftakelde. Elk geluid werd ijl onder de hemel, het uitzicht was van zonneruimten aaneengevoegd, diepte na diepte. Vincent was na lang heen en weer lopen en lang kijken gaan zitten om een aquarel te maken. Er was een grote bevreemdende zonnestilte in hemzelf: moet men zich niet verwonderen als het een ogenblik lijkt of de natuur zelf ons bedriegen wil?

De nabloei van de herfst duurde maar kort. Vlak daarop kwamen de slagregens, dag in, dag uit. Het kacheltje brandde weer. Vincent staat keer op keer voor het raam van het atelier. Er spoelen beken van hemelwater langs de Schenkweg. Geen kans, dat weesman of weesvrouw zich door dit weer zal wagen. Een begin van doelloosheid, toch niet onplezierig. Theo schrijft weinig. De weilanden zijn in groene grenzeloze vaatdoeken

herschapen, het is of men maar een reuzenhand heeft te wachten die ze zal uitwringen. Boven de horizon ligt een plateau van wolken, zo zwaar en zwart, dat men er ondanks de regen zilvergrijze huizen, bomen en fabriecksschoorstenen tegen ziet afsteken. Tussen de buien door wuift een stofregentje; dan draaft de kleine Maria op haar dunne benen met de boodschappenmand aan de arm naar het kruidenierswinkeltje. Men leeft op de pof; Vincent heeft nog twee pop op zak, en die zijn eigenlijk nodig voor de modellen, zodra ze weer komen opduiken. Hij zal Theo weer moeten aanklampen, die legt nu elke maand al veel meer dan honderdvijftig franken voor hem neer. Het huis is kil, het bijeengeraapte hout - Vincent is weer wezen jutten op het emplacement - brandt nat en smokig. Het jongetje hoest ervan onder zijn wiegekleed. Een kraaienzwerm schiet schuin door het uitzicht, hun gekras is als een krijtstreep in de ruimte. De winter staat voor de deur.

XIII

Vincent was zenuwachtig. Er had een brief van Theo moeten zijn, al dagenlang; een brief met vijftig franken erin. Het bleek, toen hij er Theo over schreef, dat de brief deugdelijk was verzonden; ze was alleen nooit aangekomen. Hoe hij er ook om liep, bij post en stations-autoriteiten, ze bleef weg, net als de schadevergoeding. Dat was het verdoemelijke lakse systeem van postbodes, die het weer te slecht of de afstand naar de Schenkweg te ver vonden en brieven meegaven aan kennissen en buurtbewoners der geadresseerden... Pech! Wie gaf hem die vijftig franken terug? Naar de duivel waren ze, juist nu hij ze dringender nodig had dan ooit - niet enkel voor kost, vuur en licht, maar voor het nieuwe litho-procédé, waarop hij verslingerd geraakt was.

Theo had hem er destijds over geschreven, toen hij zijn verlangen om te lithograferen had uitgesproken; het werd in Frankrijk al meer gebruikt. Vincent had zich meteen naar de drukkerij gehaast waar hij zijn papier placht te kopen en er de eerste steendruk op de Parijse manier gemaakt. Het was een dure grap geweest, de prent had hem een zee van tijd en zeven kwartjes gekost. Maar het procédé stemde hem geestdriftig; hij had Theo meteen om meer bijzonderheden gevraagd. Zover was hij, toen de duivel zijn poot in het wiel stak: de brief met geld raakt weg, de luiheid of slonzigheid van één brievenbesteller kost hem uren van nachtrust en vreet aan zijn zenuwen.

Het geld kwam na dagen toch. Theo zelf had kans gezien, die vijftig franken nóg eens op te brengen. En weer was Vincent naar Smulders' drukkerijtje gegaan en had er aan de steen gestaan: hij had de SORROW voor Theo gelithografeerd, en toen nog een schets van een oud arbeidertje op de zetterij. Een donders karwei, dit tekenen en drukken op steen. De fijnheid ging uit de tekening, in plaats daarvan kwamen er kracht en diepte in; maar hij beheerste nog altijd het kleine formaat niet en Theo schreef, dat hij deze dingen klein moest maken, wilde er iets van verkoopbaarheid aan vastzitten. De vijftig extra franken waren tot Siens ergernis weer gevlogen: wat zijn drieëntwintig guldens als men proeven neemt, iets wagen wil, nieuwe armslag zoekt...? De bakker zei nu al vijf ochtenden aaneen, dat dit de laatste dag was waarop hij borgde, en Sien liet het kind al boodschappen halen - en op de lat schrijven - bij een verder weg wonend komenijsmannetje; die aan de Schenkweg gaf geen krediet meer. Vincent zegende het feit dat zijn huisbaas in Voorburg woonde, die dook maar zo af en toe op om zijn centjes te garen, hij was anders een scherp sabeltje... Geld! Hij zat met de nieuwe, gelithografeerde bladen in de hand en kon wel huilen van onmacht omdat Theo, de enige vriend, zo ver weg woonde en geen mens hem een vingerwijzing geven kon hoe hij de litho's verbeteren moest, en alle geld voor de kunst naar de intriganten ging, naar de gezichtloze, hartloze middelmaat - niet alleen ging, maar stróómde.

Hij had zich verbaasd, toen hij op een novemberochtend bezoek kreeg. Hij had Herman van der Weele eens op de Tekenmaatschappij of bij Pulchri ontmoet, een grote gave Zeeuw met een bruin krullende ringbaard, die net als Breitner met een leraarschap aan zijn broodje kwam en voor de rest in de richting van Mauve schilderde: landschappen, koeien en ploegpaarden. Hij was aanvankelijk verlegen geweest, maar ook verrukt dat deze schilder ongevraagd, uit pure belangstelling, door het gure weer naar de Schenkweg gekomen was. Hij had hem de litho's laten zien, de werkmanskoppen, de weesmannen, hij had er nu al wel een dozijn te zamen. Van der Weele was grootmoedig geweest, maar Vincent geloofde ook dat hij niet loog; hij had de konterfeitsels van Krijn zelfs geprezen: ‘Als ik zulke dingen zie, begin ik ook weer naar figuur te verlangen.’ Hij had aandachtig geluisterd naar Vincents uiteenzettingen over de nieuwe Franse werkwijze en nog later gezegd: ‘Die weesmannen, daar moet je wat mee doen, kerel, je zit hier maar studies op te stapelen en honger te lijden, zet er een grote compositie mee op, ik breng het ding als 't moet voor je aan de man!’

Vincent had zijn schroom allengs verloren, zonder dat zijn opgetogen-

heid verdween. Hij had eindelijk iemand binnen zijn huismuren gehad, met wie hij als vakbroeder kon spreken, raad winnen; deze Van der Weele was geen groot licht, een Mauve zou hij zeker niet worden, maar hij had van zijn jeugd af aan op tekenscholen gezeten en daarna op de Haagse academie en de ateliers het ambacht geleerd, zoals men het vrijwel nergens in Europa leerde; men kon iets van hem opsteken, en daarmee het eigen nutteloze gezwoeg verkorten... Vincent had er geen been in gezien om de ander zijn mening over de Haagse school en haar neergang te openbaren, de afkeer zat hem nu een keer te hoog. ‘Mesdag, die mastodont, durft verdomme beweren, dat de tijd om biddende vrouwtjes te schilderen voorbij is! Hier is er een!’ en hij had Van der Weele een krijttekening van een biddende weesvrouw voor ogen gegooid. De Zeeuw lachte en zei: ‘Een goede tekening; Mesdag en jij hebben blijkbaar allebei gelijk!’ Vincent was al niet meer te tomen geweest; hij had Van der Weele ook zijn beste najaarswerk voorgelegd: de marines, de straatschetsen, de bosstudies, de olieverfschetsen. Van der Weele floot af en toe zachtjes tussen de tanden: ‘Oók een manier om de natuur te zien, maar ik geef toe - het heeft adem en ziel!’ Vincent werd opgewonden: ‘Heeft het landschap dan soms geen ziel? Ken je dat gevoel niet bij een rij knotwilgen, dat daar mensen staan, een boerenbegrafenis of weesmannetjes op weg naar de kerk? Heb je bij jong koren nooit een besef van puurheid, sereniteit ondergaan, als bij het lachen van dat wiegekind daar? En dat zwaar vertrappeld gras aan de slootkant - is dat geen achterbuurtvolk? En die savooiekool op het groentetuintje... een troep vrouwtjes, 's ochtends vroeg rondom het water-en-vuur-keldertje...?’

Van der Weele was weer in lachen uitgebarsten, Vincent had met hem mee geglimlacht, maar stil en ernstig, en de Zeeuw had zich op slag ingetoomd. ‘Je bent een vreemde snoeshaan, maar je hebt ogen in je kop, die niet door academies bedorven zijn. Met zulke ogen moet je iets aparts kunnen bereiken.’ Het was een bezoek geworden, een gesprekstoon, waarbij Vincent was opgeleefd: hij was zijn gast zo dankbaar, als had die een zak zilver in huis gebracht. Natuurlijk was hij Van der Weele vlak daarna op zijn atelier gaan bezoeken. Er waren hem na hun ontmoeting allerlei gedachten door het hoofd gegaan; hij had er de schilder ook deelgenoot van gemaakt. ‘Hier ben jij, Van der Weele, een fameus etser zoals ik zie, en een goed lithograaf... Waarom maken wij met die Franse lithotechniek niet iets als Koppen voor het Volk...?’ Hij dacht daarbij, zo zette hij uiteen, aan de bladen van de ‘Graphic’ of de ‘Illustration’, die Van der Weele natuurlijk kennen moest - de Zeeuw knikte: ‘Ja, ja, dat zijn die din-

gendie wel eens in 't Zuidhollandsch Koffyhuis liggen.' Vincent had de lichte sneer maar veronachtzaamd, hij wist hoe er in Haagse schilderskringen over de houtgraveurs werd gesproken. Maar *hier* kon men toch ook zo iets ondernemen, oude schippertjes, weesvrouwen, werkmanstypen, kinderen als model nemen, de prenten in stapels afdrukken en voor een spotprijsje aan dezelfde volksmensen verkopen. Misschien kon men zelfs van lieverlede meer tekenaars en graveurs warm maken voor de onderneming! Van der Weele luisterde beleefd naar zijn lange uitweidingen, maar Vincent zag wel dat hij ergens geen vonken uit de Zeeuw geslagen had met zijn pleidooi, hij geloofde er niet in, maar was te hoffelijk, te meegaande om het plompverloren in Vincents gezicht te zeggen. Het had Vincents ijver gedempt maar niet gedoofd. Hij had er tegen Van der Weele verder met geen woord van gerept, maar diezelfde middag thuisgekomen beschreef hij in een lang epistel zijn plan aan Theo: zag die er geen mogelijkheden in? Waarom kon in Nederland niet wat elders glad liep? Geen handelszaak, als de onderneming zichzelf maar bedroop, een affaire de charité in grote stijl. Hij had zichzelf al gezien als de illustrator van het volk...

Hij schreef aan Van Rappard in dezelfde geest: doe mee, mijn vriend, hier is eerlijk werk voor een kunstenaar, beter dan die menu'tjes en kerkdecoraties die jij voor de fijne lui ontwerpt, wat alleen maar gevaarlijk worden kan voor je artistieke toekomst. Rappards antwoord bleef, als zo dikwijls, lang uit. Hij scheen net als Van der Weele sceptisch, misschien was hij gekrenkt over Vincents aanmerking op zijn menu's en decoraties? En Theo schreef ook al, dat hij geen heil zag in de onderneming. Zo iets moest men beginnen als men de techniek goed onder de knie had... Vincent ergerde zich, om allerlei redenen.

December rukte aan. Het sneeuwde sinds dagen, het in hozen van vocht gedrenkte land werd streng en sober, het had nog slechts witte en zwarte tinten, als de harde steendruk zelf. Des nachts op de slaapzolder was het ijzig. Het wiegje bleef beneden bij een doorsmeulende kachel. Des ochtends liep Vincent, terwijl de vorst hol onder zijn voetstappen klonk, naar de drukkerij om het nog éénmaal met de litho te proberen, maar hij wist in zijn hart, dat het plan niet zou lukken, als iedereen hem alleen liet tobben. Het nam nog niet zijn heimelijk strelend en bemoedigend wensbeeld weg, de illustrator der armen te worden. Hij dwaalde door de stad, rillend in zijn duffel, de handen door de oude wanten nauwelijks tegen de nijpkou beschermd. Er was in de diepere stilte die na de sneeuwstormen intreedt, in die verkorste sneeuwsporen, dat hangen van vuilbruine rookpluimen tussen de daken een stroeve ernst, een inkeer die hem somber

betoverde. Hij meende ze ook bij de mensen te zien, die kleums en kleurloos als hij langs de straten gingen, zij schenen meer dan ooit één met de ingesneeuwde stad, bevangen door éénzelfde zwaarmoedige droom. Alleen aan het Bezuidenhout was die winterdroom duister noch ingekeerd: er werd geschaatst, er was een hoog rinkelen van lachstemmen en schaatsijzers, jonge mensen in de kracht, het fladderen van witte dassen en het deinen van bonte ijsmutsen; de kindersleden snerpten opgewekt langs spiegelharde vijverbanen. Vincent kwam bij de kleine, kromme baanveger staan, die een afgedankte tuinmansknecht bleek te zijn; de rijp hing hem witbevroren aan de wenkbrauwen. Ze keken samen toe naar het heerlijk bewegen; dit vast te leggen, zoals Avercamp de Hollandse winter had vastgelegd...! Toen Vincent wegging, had hij met de baanveger de afspraak gemaakt dat die zich, zolang het winteren aanhield, dagelijks een uurtje aan de Schenkweg zou komen warmen, en dat Vincent hem dan met bezem en al mocht tekenen.

Hij tekende hem ook in de daarop volgende dagen, zoals hij Krijn Gerritse en andere weesmannen bleef tekenen die moedig door de vrieskou naar de Schenkweg bleven sloffen. Het kwam Vincent voor, dat hij in plaats van de verkoopbaarheid van zijn werk, waar iedereen tot Theo toe op zinspeelde, iets anders aan het ontdekken was, iets dat oneindig belangrijker was, de geest van inkeer die er in de winterse stad hing, het mysterie van het bestaan dat zich in en door mensen openbaarde, in deze oude mensen bovenal... Hij kende deze stemmingen wel, ze waren hem van oudsher dierbaar, ze kwamen steeds met de neergang van het jaar, Kerstmis- en Oudejaarssentiment. Pa en Moe schenen iets van hetzelfde sentiment te hebben gehad: uit Nuenen was weer een pakket gekomen, er zaten warme winterkleren in - God wist, dat ze nodig waren - en een mantel voor Sien - ‘zij zal het wel koud hebben,’ schreef Pa - gebreid wollen kindergoed, taai-taai, tabak, suikerbeesten. Het maakte hem zwak, elke keer als zulke gebaren van Pa en Moe hem gewerden: zijn honderd grieven tegen zijn ouders vervluchtigden, zijn wrevel over Pa's bezoek, Pa's stille aanvallen op Sien en het concubinaat versmolten bij die innerlijke weekheid. Zij dachten daar in Nuenen dus niet enkel in vijandschap aan Sien... Het was bijna, als men in termen van strijd redeneerde, een vechten met oneerlijke wapens, zo dacht Vincent. Maar de kinderstemming in hem won het. Wat was het, deze tempering der driften, deze innigheid die van het levende en dode leek uit te gaan...? Zat hij met de navelstrengen van zijn jeugd zo aan de oude gelovigheid vast, dat de decembertijd hem bijna weer tot de pastoriejongen van eertijds maken kon...?

Hij was nu vertrouwd met zijn weesvolkje alsof ze familie waren. Zij zaten in zijn atelier zoals hij dat wenste, en soms in de houdingen waarin hij hen zelf liet vervallen, de handen onder het hoofd, gebogen over hun verlatenheid, gebogen over hun nabije dood. Hij had weer opwellingen van het onbegrensd, verdwaasd verlangen hen allen met één grote nimmer dovende kachel, één reusachtige donzen deken, één onuitputtelijke soeppot te koesteren, terwijl hij de melancholie van hun leven op zijn papier bracht: voor hen sloot zich de kring... Was het een sluiten? Was er een God, een leven na dit leven? Vincent had er in tijden niet meer over gedacht, het was verdomde nonsens geworden en daarmee basta. Hij besefte dat veel mensen de droombeelden van almacht, altroost en eeuwigheid nodig hebben om 's levens onmacht, troosteloosheid en korte duur te kunnen verdragen. En toch: als hij deze oude mensen zag, de mijmering waarin zij wegzonken, de breekbare gelatenheid waarin zij zoetjes glansden, na al wat eenmaal bloed, zaad en levensvuur geweest was, leken zij hem bijna een ongevraagd godsbewijs, een zekerheid dat de levensdroom niet onder kan gaan, tenzij men natuur en mensenbestaan van een zinloosheid dacht, te monsterachtig om ze te bevatten... Soms tekende hij Krijn Gerritse of Gerlof de baanveger met Sien naast zich, soms met Sien en het kind, of met het kind alleen, danig ingepakt, op schoot - het baanvegertje vooral had schik in de zuigeling -: er was in de contrasten van de levensladder, het gaande, zijnde en komende, een bijzondere betekenis. Vincent besefte dat hij daar ergens aan een wortel van het bestaan raakte, die al de anderen, de tijdgenoten, de water-schilders en koetjes-makers, ontging. Er woei hem iets groots aan bij zulke dingen, iets als in die sterfscène van Oom Tom bij Beecher Stowe. Het armste mensje, de luizigste verschoppeling had deel aan dit innerlijk nobel mysterie, en hij, Vincent, arm als zij, doorlopend op de rand van rampen als zij, kreeg er deel aan door het vast te leggen in een beeld, niet enkel met handen en gereedschap, maar met zijn gehele menselijkheid.

XIV

Vlak na Kerstmis kwam er bezoek: Moeder Hoornik en Carolus daagden op een middag ongevraagd op. Sien was zeer in haar nopjes, zij maakte thee en zette moeder en broer de laatste restjes voor van de versnaperingen, die uit de Nuenense pastorie waren gekomen, zelfs het doosje met sigaren, dat ze voor zichzelf had weggelegd, en keek Vincent een paar

maal veelzeggend aan, maar ofschoon hij Siens blik al lang begrepen had - er was een zwak geschetst gebaar bij van glaasjes heffen - ging hij nu eens niet naar de tapperij om een maatje brandewijn te halen. Hij verwenste het bezoek; hij had al een dag of wat kiespijn, die hem ook op oren en ogen werkte, zijn zenuwen waren overgevoelig, alleen de stemgeluiden van Siens moeder en Carolus werden hem al nagenoeg onverdraaglijk. De oude vrouw - maar zij was nog zo oud niet, hooguit vijftig, en taai als gerookt haaievel - sprak beurtelings fors, doortastend of met een onnatuurlijk kwelen, vooral tegen de kinderen; en Carolus' corpulent-weke borststem secondeerde haar enkel afkeerwekkend.

Vincent merkte, dat hij alweer meer hekel had gekregen aan deze als Carolus doorgaans in 't zwart geklede vrouw met haar breed kakement en haar rusteloze handen, die te benig en te groot waren voor een vrouw, dat te stijf opgemaakte borstelgrijze haar. Moeder Hoornik had in haar vierkant manshard gezicht een paar blauwe en visvage ogen, die bestendig in het vocht dreven - ze bette ze ook ieder ogenblik met een in haar mouw gestoken zakdoekje - en die haar hele flinkheid logenstraften door een suggestie van halfheid en onoprechtheid. Vincent kon nooit lang naar die ogen kijken zonder onbehagen te voelen opkomen, wat hij zich nu in deze Kerst- en Oudejaarstijd extra kwalijk nam: ten slotte had deze weduwvrouw met Carolus en Christien mee elf kinderen grootgebracht, een prestatie waarvoor ze in feite een medaille verdiende... Het onbehagen waarschuwde hem meteen: hoe was het met dat grootbrengen gegaan? Wat zou er gebeuren met de twaalfjarige, die zij nog thuis had en voor wie zij een dienstje zocht, zoals het heette...? Lagen Carolus en zijn bende al niet op de loer tegen de tijd dat het kind groot genoeg zou zijn de voetstappen van Sien te drukken...?

Vincent deed zo goed als niet mee aan het gesprek. Moeder en zoon bleven lange tijd zitten en aten de goede taai-taai op, Carolus rookte minstens vier sigaren, er werd gesproken over de vorst, die het leven peperduur en saai maakte; moeder Hoornik ried Vincent drie, vier middelen tegen de kiespijn, die alle even probaat waren - Carolus wuifde ze weg: ‘Spoelen met brandewijn, man, dat is het enige patente!’ - om eindelijk met een uitnodiging ter tafel te komen: waarom brachten ze de kinderen op 31 december niet bij een buurvrouw of een buurvrouw bij de kinderen, en kwamen ze Oud en Nieuw vieren bij Siens moeder thuis? Ze wilde oliebollen bakken - natuurlijk! -, er zou ook iets onder de kurk zijn; ze hadden bovendien wat kennissen gevraagd, niet veel, maar gezellige lui, één ervan kon zelfs goochelen, er moest toch eens een grapje bij!

De kleine Maria riep: ‘Een goochelaar, Opoe? dan wil ik ook mee!’ Vincent sloeg met de hand op tafel: ‘We gaan geen van allen!’

Hij had het gemeend, maar de verontwaardiging van Sien, het vormloos gepruttel van Maria en de protesten van de bezoekers hadden hem ineens zo onduldbaar geïrriteerd, dat hij naar zijn atelier was gelopen, waar het somber en ongestookt was, maar waar hij tenminste vrede zou hebben; hij had zich op de drempel omgedraaid: ‘Sien kan gaan als ze zo'n kermistroep lollig vindt, maar de kinderen blijven thuis, en ik pas op ze!’ De gasten waren met overdreven plichtplegingen vertrokken - vooral Carolus stelde zich daarbij weer aan als rijkemans aap -; Vincent had de indruk dat zij eigenlijk blij waren, Sien alleen bij zich te zullen hebben, zij hadden het op hem al minder begrepen...

Sindsdien mokte Maria, Sien snauwde tegen alles en iedereen en zat kousen en een jak te verstellen met een ijver, alsof ze naar het bal van de hofstalmeester moest, en Vincents kiespijn was verergerd, tot zijn hele hoofd ervan versufte. Met een doek om de kaken rommelde hij wat in het ijzig atelier, bekeek niet ontevreden de koppen van Krijn, de baanveger en ander oud volk, die hij aan de muur had gehangen, blies met hete adem een smeltkring op de ruiten, waardoor hij een waterige blik had op de witzwarte landerijen en nam het kerstnummer van de ‘Graphic’ met hernieuwde ergernis ter hand: de redactie had niet beter geweten dan Herkomers artikel over de noodzaak van het hooghouden der oude, strenge en sobere schildersdeugden te desavoueren met een beroep op veranderde tijden; ze kondigde zelfs de verschijning aan van een reeks chromokoppen - ‘Types of Beauty’! Toen hij dat las en zag, had Vincent het tijdschrift in een hoek gesmeten - was het mogelijk eigen origine zo te verraden? Ook zij dus, zij die bij het volk begonnen waren, verlieten het smalle stroeve pad, om zich bij de ploerten te voegen: salon- en serailwijven in wasechte kleur in de schoot van de zatte platenkijkers te vleien, opdat kitteling kunstbesef zou vervangen en elke in de onderneming gestoken simpele shilling zou worden omgetoverd in een gouden sovereign...!

Op de oudejaarsmiddag was Vincents kiespijn geminderd maar niet verdwenen; hij ging te bed liggen, viel na korte tijd in slaap en werd wakker toen het al volslagen schemerde. De zolder was als steeds ijzig. Zijn hoofd gloeide, voor de rest was hij koud. Hij stommelde naar beneden, om te bemerken dat Sien zich al uit de voeten gemaakt had. Maria zat in de hoek bij Willems wieg, half achter de kachel, haar geliefkoosd plekje, en punnikte een paardeleidsel van oude woldraden. Ze deed het traag en

zonder overgave; Vincent voelde in haar steelse blikken een voortgezet en zelfs verhevigd verwijt, dat zij niet mee had gemoogd naar de Oudejaarsviering. Hij vond in het keukentje een pan met koude gesneden aardappels en olie om ze te bakken, wat hij prompt deed, maar met een hart vol woede jegens Sien, die zo achterbaks de plaat gepoetst had; Willem kreeg anders des avonds nog minstens éénmaal de borst. Hij zag een flesje melk met een speen op de keukenplank staan; hij zou dus weer als voedstervader dienst moeten doen. Hij vond het in het geheel niet erg, hij had Sien die taak vaker afgenomen wanneer het zo uitkwam; hij verdroeg alleen deze slinkse manieren niet. Hij riep Maria aan tafel en zette haar de aardappelen voor; hij zelf had geen eetlust meer. Ze pruilde nog steeds, één of twee maal had hij de opwelling op haar te brommen, maar hij hield zich te rechter tijd in. Vijf jaar en nog geen straaltje licht in haar leven gezien... Het had enige moeite gekost voor zij hem was gaan vertrouwen en ‘pappa Vincent’ tegen hem was gaan zeggen, zoals zij Sien ‘mamma Chris’ noemde. Hij nam haar na het eten op schoot en begon haar een sprookje te vertellen, maar het ging traag deze avond en hij merkte dat ze halverwege al in slaap gevallen was. Hij droeg het lichte lijfje naar de slaapzolder, stopte het diep en warm in en keerde terug naar de keuken. Terwijl hij de melk voor Willem warmde, dacht hij weer aan Sien, zijn hand begon te beven, er klopte daar iets niet. Hij liet het jongetje drinken, zag toen dat hij vuil was, verschoonde hem - het ging hem niet handig af, maar het moest gebeuren, al voelden zijn handen twee maal zo groot en lomp bij dat moederwerk -, en zat eindelijk met Dickens' ‘Haunted Man’ en een kop moutkoffie aan tafel.

De onrust was bij hem. Het drong na enige tijd tot hem door, dat hij in 't geheel niet las, maar naar een van de gravures van Leech zat te staren, die de Man en zijn Spookbeeld voorstelde. De plechtige, geheimzinnig-gelukkige stemming van Oud en Nieuw was radicaal gebroken en vervlogen. Hij sloot het boek, schoof het bittere moutnat weg en besloot naar bed te gaan. Hij viel ook werkelijk korte tijd in slaap, maar schrok wakker, hij wist niet waarvan en kon de slaap niet meer vatten. Hij hoorde de klokken elf en halftwaalf slaan. Er kwam, toen hij weer onder de dekens dook, een vage nieuwe nervositeit over hem; het ogenblik waarop het jaar 1882 in het graf zou glijden, naderde. Eén jaar in Den Haag. Wat had hij bereikt? Als Theo er niet geweest was, zou het een catastrofe geworden zijn, hij was dan misschien al als kolentremmer of zwabbergast buitengaats gaan emigreren, of op de markten en kaden terechtgekomen als sjouwerman, misschien naar de venen afgezakt als turfsteker. Hij stelde

zich in het blakerig lichtschijnseltje van het looplampje honderd afzichtelijke mogelijkheden voor, die zich een ogenblik als een meute van realiteiten op hem wierpen... Weg ermee! Hij had een huis, een vrouw, kinderen, hij werkte aan een groot doel, soms met de dood in 't hart, soms opgetogen, maar altijd overtuigd van zijn eerlijk recht, het moest goed worden en het zou het ook, als men zich maar geen sociale eerzucht aanmat om als artiest vroegtijdig het loodje te leggen... Hij werd een tijdlang rustiger toen hij weer aan het lithograferen dacht; sinds korte tijd speelde hem de mogelijkheid van een nieuw procédé door het hoofd, iets waar een arme donder als hij bijna wel op komen moest: de grondtekening afmaken in potlood, de tekening met melk fixeren, waardoor de onmisbare dofheid verkregen zou worden, daarna de zaak opwerken met vet lithografisch krijt; ten slotte kon men indien nodig nog met dekverf werken, zelfs met de pen. Hij zag de koppen van de weesmannen voor zich, zoals zij op het atelier hingen; hij deed ze in gedachten stuk voor stuk over volgens de nieuwe werkwijze, *zijn* werkwijze, en ze kregen volledíger, inniger leven. Hij speelde lange tijd met de bemoedigende voorstelling, tot hij opschrok bij een of andere plof buiten.

Hij hoorde vlak daarop een klok slaan, een tweede, er werd aan alle kanten geschoten. Voor de klokken goed en wel hun middernachtelijk twaalf hadden geslagen verdronk hun gerucht al in nieuwe ontploffingen, stoomfluitjes gilden aan de nabije veerkaden schril en hoog, een donderbus dreunde. Op straat was het ineens vol stemmen en voetgetrappel, de buren gingen naar buiten, het gerucht van hun lachen en gelukwensen rumoerde zwak onder dat van voetzoekers, die zij op het stukje open land voor de huisjes afstaken. Vincent zag achter de bevroren ruit het schampen van de flitsen; hij luisterde met enige angst of Maria soms wakker zou worden; ze bewoog een paar maal, maar hij hoorde aan haar ademhaling dat ze doorsliep. Het nieuwjaarsgerucht ebde langzaam weg, er knalden nog wat verre losse schoten. Sien kwam steeds nog niet. Vincent stelde zich voor 't eerst het kamertje voor van moeder Hoornik, vol met haar kinderen - voor zover die nog thuis wilden komen -, kennissen en buren; er wordt gegeten, gedronken, als de klokken twaalf luiden zoent men elkaar, Carolus heeft vrolijke vrienden meegebracht, Sien gaat van arm tot arm en Sien vindt het heerlijk. Hij zag haar opeens voor zich, zoals hij haar kende in sommige ogenblikken van haar zinnelijk plezier: op haar gepokte wangen twee purperen gloeiplekken, vooral als er drank bij in 't spel was, de ogen half dicht, de mond halfopen, het hele lichaam pathologisch gespannen als om te breken of te vallen. Het beeld werd pijnlijk,

zodra hij het zich dacht in connectie met die kamer vol woelig bedronken onbekenden.

Vincent hield het in bed niet meer uit. Hij daalde de ladder af naar het atelier, maakte licht, trok zijn duffel over zijn onderkleren aan, nam de 'Graphic' ter hand en gooide haar weer van zich, zodra hij de 'Types of Beauty' ontwaarde, ging bij het bevroren raam staan, ontdooide een plekje met zijn adem en keek opnieuw naar buiten. De sneeuw schemerde spookblauw langs de aarde, maar al vier, vijf voet boven die aarde begon sterreloze, lichtloze nacht. Ergens achter dat bastion van duister vermaakte Sien zich. Hij haatte opeens, veel meer nog dan de waardeloze Carolus, de moeder van Sien met een zo acute haat, dat hij er zelf van schrok. Hij had zich nog nooit bewust gemaakt, dat die haat in hem leefde. Moeder Hoornik en Carolus - hij wist het nu - waren de vijanden. Zij konden maar één doel hebben: Sien uit zijn huis weghalen, haar de vrijheid teruggeven; zij hadden aangaande haar hogere, voordeliger aspiraties...!

Vincent liep sneerend het atelier op en neer. Hij hoorde weer klokken, drie uur, vier uur. Sien bleef weg. Hij vond zichzelf ineens in het woonkamertje naast de wieg geknield, het gezicht in de handen, langs zijn vingers liepen de hete tranen. Hij ontstelde opnieuw van zich zelf. In wat voor traag werkende folterinrichting was hij terechtgekomen? Had hij dit zichzelf aangedaan? Had men hem dit leven opgedrongen, terwijl hij zelf meende in vrijheid te hebben gehandeld? Het was spookachtig, luguber; hij Theo tot een bestendige last, maar erger: zichzelf tot last... Hij kroop klappertandend en ontkracht weer naar boven. De ontstoken kaak zinderde, maar zijn moeheid was zo groot, dat hij ondanks zichzelf in slaap viel.

Toen Vincent wakker werd, was de slaapzolder grijs als een pakhuis vol jute zakken. De bloemen op het raam bloeiden somber, dof en star. Hij was er zich meteen van bewust, dat Sien niet thuisgekomen was. Hij gleed uit bed, Maria sliep nog altijd, en kleedde zich aan zonder wassen. Hij keek in de wieg. Willem stiet heldere geluiden van herkenning en honger uit. Vincent stak hem zijn zware vingers toe, de zuigeling greep ze en knelde ze met paarse handjes. Vincent speelde als elke ochtend een minuut of wat met het wiegekind, voor hij afvalhout ging halen om het vrijwel doodgesmeulde kachelvuur weer te laten oplaaien.

Hij was nog bezig toen hij in de holle winterleegte van de straat voetstappen vernam. Ze kwamen stil, wat onregelmatig, bijna of iemand daar nadersloop. Hij wist meteen dat het Sien was. Hij bleef doodstil zitten luisteren tussen houtblokjes en kolenkit, de ogen naar de deur gericht. De

klink van de deur werd omzichtig gelicht. Vincent zag in de rechthoek van kleurloos ijskoud morgenlicht Siens tengere gedaante. Haar muts zat scheef. Ze kwam onzeker binnen en sloot de deur achter zich; ze werd meteen een schim, maar een schim van wie de zieke, beslagen lucht uitging van bitter en tabak, een vrijwel reeuwse mannenlucht.

Vincent stond langzaam op. Hij had niet kwaad willen worden, hij voelde zich sinds de ontdekking van Siens nachtelijk wegblijven eerder ongelukkig en hij had genoeg deernis met haar om haar ook zo te willen zien. Maar de stank van gemeenheid die zij meebracht, haar woordeloos wankelen in het halfdonker, zonder één groet of gebaar waarmee zij iets van haar nalatigheid erkende, maakten hem eensklaps furieus. Hij greep haar bij de schouders, hij smeet haar voor zich uit het woonkamertje in. De tafelrand ving haar op, ze hing er half overheen, met de elleboog op het tafelblad. Haar muts had losgelaten en viel op de grond.

Sien giechelde.

Vincent was al weer bij haar, hij hees haar overeind tot hij haar gezicht voor zich had. Het was aangedaan met een bleek, ontzield glimlachje, haar mond hing open, haar ogen hield ze dicht. Hij grauwde in dit zinnelijk-dom gezicht: ‘Nu? nu? Waar zat je? Waar bleef je, terwijl dat onnozel kind in de wieg daar je nodig had?’

Sien opende één oog. Ze likte haar droge lippen. De stem kwam schor uit haar brakke mond; haar lallen had iets van een bespotting.

‘Oud en Nieuw... bij moe. Waren allemaal een tikkie lazarus - ha, ha. Maar één keer in 't jaar Oud en Nieuw... Ben blijven maffen bij een buurvrouw van moe - verder niks an de hand - niks....’

Ze giechelde opnieuw.

Vincent gooide haar voor de tweede maal van zich.

‘Blijven slapen bij een buurvrouw? Vergis je je niet? Was het soms niet bij een van Carolus z'n kornuiten? Jij - jij...’

Hij hief de hand en sloeg Sien recht in het gezicht. Sien slingerde en viel toen pal langs de tafel, zonder geluid. Achter Vincent kreet iemand hoog en hartverscheurend. Hij keerde zich om; hij had aan de hele Maria niet meer gedacht. Hij stak overweldigd door schuld en misère de handen naar het kind uit, dat in haar hemdje van de trapleer kwam. Ze liep hem voorbij, wierp zich naast Sien op de vloer en overdekte haar moeders gezicht met snikken en kussen.

XV

Alsof iedereen na die dag met iedereen een zwijgende afspraak had gemaakt om zijn leven te beteren en daardoor het gebeurde sneller in 't vergeetboek te laten verdwijnen, werd het in huis ordentelijk en rustig. Sien zorgde met hernieuwde moederlijkheid voor Maria en nog meer voor Willem; ze stopte kousen en lapte kleren; in haar nachtelijke overgave aan Vincent was zij van een onderworpenheid die hem bijkans bevreemdde; zij scheen schaamtevol spijt te hebben van haar uitspatting. Ze raakte een week of twee, drie geen bittertje aan en hij proefde op haar lippen nog maar bij uitzondering de smaak van sigaren. Maria was na een schuwheid van enkele dagen weer argeloos jegens hem en kwam als van ouds in het atelier, om haar wang een ogenblik tegen pappa Vincent te vleien, toe te kijken als hij tekende, of om zelf iets te tekenen in het schetsboekje dat hij haar met Sinterklaas gegeven had. Vincent had het gevoel of hij door een crisis gegaan was. Zijn kiespijn was weg, zijn ogen en oren deden nog lichtelijk pijn, maar er was een kalm begin van vertrouwen in hem, dat hij lang niet gekend had. Hij had proeven genomen met het nieuwe procédé, en het effect was voortreffelijk; Theo had geschreven, dat hij de koppen zeer gelukt vond, en Vincent had hem nogmaals vol trots die nieuwe werkwijze uiteengezet.

De brief die hij terugkreeg sprak met geen woord over het procédé. In plaats daarvan bevatte hij een heel ander verhaal - een, dat Vincent op slag betoverde en bijna voorkwam als een geheime, miraculeuze beschikking van het lot. Theo, zijn broer, de teruggetrokkene, wiens leven zich tussen woonkabinet en kunsthandel langs geordende, rechte banen scheen te voltrekken, had net als hij een vrouw van de straat opgenomen, een meisje weliswaar nog, maar weerloos, in de steek gelaten, ziek, zonder één centime; ze had geen familie, leek aan de blanke slavernij overgeleverd - en ziedaar, Theo is plotseling door haar geval bevangen, zijn stil, integer gemoed is geschokt en in opstand, ergens ook is hij in zijn liefdesinstincten geraakt, hij kan niet anders: hij moet zich lot en toekomst van deze Parijse verstotelinge aantrekken... Vincents volgende brieven aan Theo kwamen stormenderhand vol nieuwe emotie, zij straalden sympathie uit en toewijding en stroomden daarbij over van raadgevingen. Theo beantwoordde ze even rustig, even terughoudend als daarvoor. Het bekoelde Vincents ijver niet om Theo's schreden op dit pad van tederheden en verborgen klippen te leiden. Was hij niet de oudste van hen beiden, wist hij door zijn ervaringen met Sien niet grondig hoe het met deze behoedzame passies

gesteld is, die de maatschappij godbetert als roekeloze dwaasheid pleegt te bespuwen...? Hij bedwelmde zich aan zijn verbeeldingen: hij kon zich het jonge gefnuikte wezentje voorstellen, dat door Theo op zijn eigen kamer was ondergebracht. Zij was geen Sien: zij was Frans, zij was ook - hij begreep dat alras uit Theo's sobere aanduidingen - geen vulgaire trottoirmadelief, zij wist iets van muziek, ze had een oog voor kunst, ze las poëzie. Hij benijdde Theo nijdloos, met de edelmoedige afgunst der dromers. Hij zag zijn broer thuiskomen van de zaak in de stille zijstraat van de boulevard, hij gaat naar boven, naar de kamer met de slanke bruingeverfde luiken; het meisje, Theo noemde zelfs haar naam niet, ligt daar op een rustbed en kijkt tussen de zware met gevlochten koorden opgehouden gordijnen naar de hemel, die warrelt van sneeuwvlokken. Ze hoort Theo komen, ze wendt zich naar de deur, Theo is er en neemt haar handen in de zijne; hij schudt haar kussens terecht; hij maakt thee of bouillon voor haar in het keukentje. Het schemert, ze steken de lamp aan, Theo vraagt: wat zal ik je voorlezen? en legt haar Hugo voor, of de 'Imitatio Christi', of Gautier, of Erckmann-Chatrian. Vincent was er zich van bewust, dat hij bij die verbeeldingen Theo zijn eigen literaire voorliefdes in de schoenen schoof... Soms zijn er dagen, dat zij zich veel beter voelt; dan staat ze op, ze is feitelijk meer psychisch geschokt dan lichamelijk lijdend, ze hinkt nog, want ze heeft letsel aan haar voet; Theo zal haar daaraan laten opereren zodra ze is aangesterkt. Maar intussen gaan ze naar een van de kleine eethuizen in Theo's kwartier en gebruiken er de avondmaaltijd; ze heeft nog weinig eetlust, maar Theo weet haar met zijn charmante schertsen te belezen om toch iets te eten; ze drinkt een paar slokjes wijn, op haar gezichtje komen de eerste vage rozen van nieuw bloed... O, sublimiteit der alledaagse dingen! O, mysterie van het leven, in de simpelste gedragingen betrapt! Behoedzaam, behoedzaam...

Hoe Theo's meisje heten zou? Zij moest geen harde naam hebben, zoals die der fikse heldinnen bij Balzac, Erckmann-Chatrian of Zola; zij is iets tussen een bloem waarover de vrieswind gegaan is, een gewonde vogel, een elfennatuur. Vincent noemde haar voor zichzelf, al schreef hij enkel over haar aan Theo als over 'de patiënte', of 'je protégée', Violette, Merle, Ondine, soms zelfs, als hij in zijn houtgravures had gebladerd, onbewust zoekend naar een vrouwenbeeltenis die strookte met zijn fantasieën, Dolorosa... Hij bezag vanuit het Haagse werkmanshuisje zijn verre broer met zachtere ogen - als de jongen nu maar begreep, in wat voor zeldzaam en breekbaar weefsel van intimiteit hij dat meisje en zichzelf bezig was in te spinnen... Hij was er trots op, dat Theo niet kleingeestig, niet kruide-

niers-Hollands, met koude berekening van achtergedachten had gehandeld, maar zijn zuivere ingeving had gevolgd. Zou hij het volhouden? Hij schreef hem erover, hoe lang het pleegt te duren - hij wist het, geleerd door Siens voorbeeld - eer zich in een getrapt mensenleven de evenwichten herstellen. Jij, Theo, hebt mij destijds gezegd: Trouw niet met Sien... Nu zeg ik jou: Trouw je beschermeling nog niet, maar maak haar voorzichtig bereid tot een liefde, die niet meer uitdooft. Besef, dat zo'n liefde langzaam rijpt, maar ook energieën in de ziel kan wekken, die het hele leven wijzigen...

Vincent zat in het atelier aan de Schenkweg, waar hij maar een paar uurtjes per dag stookte, hopend dat de warmte zou blijven hangen. Hij tekende koppen, en zat tussendoor weer te cijferen; hij zag de schulden dag aan dag oplopen, de winterkou kraakte heel die januari-maand voort aan ramen en deuren, men moest tweemaal zo hard stoken als normaal, en eigenlijk behoorde men ook tweemaal zoveel te eten. Het ging niet, ook al klaagde Maria aanhoudend over honger; Vincent zelf at vaak al minder, om haar meer te kunnen opscheppen. Hij zette het lithograferen weer stil. Het werd roof aan Sien en de kinderen gepleegd, als hij doorging met dit geldverslindend experimenteren. Hij begon Sien weer te tekenen, al vaker, Sien en het kind; Sien in haar nieuwe ingetogenheid scheen hem voor de tweede maal nader gekomen, misschien straalde er ook op haar iets terug van de fascinerende deernisdroom, zoals hij die Theo ginds in Parijs met zijn onder veilige hoede genomen grotestadskind liet beleven...

XVI

De dooi viel plotseling in, met nachtregens die het water door de goten lieten gorgelen en lauwe logge winden overdag, die voor Vincents ogen de strenge litho van het winterlandschap in een morsige asbelt verkeerden. Het leek zinnebeeldig. Hij had al vaker het gevoel, dat het hele leven een ashoop dreigde te worden, het kreeg de kleur van vuil water, het smaakte als bederf in de mond. Er was sinds die kiespijn iets met zijn ogen niet in de haak gebleven: ze zaten 's ochtends dicht van verharde afscheiding, hij moest ze openmaken door het betten met gekookt water en als hij een uur of twee met aandacht getekend had, staken ze hem als een oordeel. Hij had Theo voor de zoveelste maal om extra hulp moeten vragen. Als de schulden betaald waren, als men weer ééns halverwege had bijgegeten, restte er meestal te weinig om de eerstvolgende termijn mee te halen. Hij kreeg

een paar maal een inzinking, zoals in het afgelopen jaar na die venerische ellende; alles was hem zwart voor ogen geworden, hij gleed een afgrond binnen, een ogenblik lang was er de paniek als van het sterven. Hij zegende het toeval, dat de aanvallen van zwakte hem buiten hadden overvallen; hij vertelde er Sien nog steeds niets van.

Hij was, als het weer maar enigszins viel te harden, buiten, tussen het volk. Het deed zijn ogen in alle opzichten deugd. Hij zag hoe de wisseling van het getij zich in de miserabelen van hofjes en sloppen openbaarde: de mensen schenen uitgeput en tegelijk van een last bevrijd nu de lente zich met waterige zonnetjes meldde. De ogen van kinderen en vrouwen stonden groter in navrant verflenste wintergezichten. Als er op de markt een koopman verscheen met de eerste krokussen en sneeuwklokjes, was er op slag een aandoenlijk gedrang om hem heen, en niet alleen van vrouwen en kinderen. Zelfs de kale kantoorklerkjes, wier ziel men in geruit schrijfpapier verpakt waande en wier bloed sinds lang in kladinkt moest zijn veranderd, konden erbij blijven staan, de magere halzen uit de vettige jaskragen gerekt, de neusvleugels bevend om iets van de bloemegeur machtig te worden. Er was geen mens, althans niet bij de sjofelen, of hij onderging de wisseling van het weer tot op het merg. Vincent had in de soepkeuken een polderwerker met de schop tussen de knieën tegen een soortgenoot horen brommen: ‘Ik heb deze winter net zo hard gelejen als het winterkoren.’ Het volk wist wat waar en wezenlijk was. Er was in heel deze ommekeer een natuur-element van verwachting en hunkering, dat hem met de gesjochtenen verbond. Zij waren net als hij: meikevers aan een draadje; ze konden maar een kort eindje vliegen, een droeve illusie van vrijheid. En toch moesten zij leven.

Zijn ogen baarden hem zorg. Hij had er eerst over gedacht naar de dokter van het gasthuis te gaan, die hem van de druiper had afgeholpen. Hij had hem destijds uit dankbaarheid na afloop van de kuur de tekening van een breistertje gegeven, een van zijn eerste geslaagde figuurtekeningen, die hij eigenlijk had willen bewaren - wat wist de man welke waarde hij, Vincent, eraan hechtte? De dokter had de tekening goedaardig brommend en snuffend genomen, Vincent op de rug geklopt en het daarbij gelaten... Vincent dorst niet meer naar hem toegaan. Er groeide bijgelovige vrees in hem, dat die oogkwaal nog iets met de druiper te maken kon hebben, dat er - God beware - een nieuwe kuur in 't vooruitzicht zou kunnen liggen, waarbij hij Sien en de kinderen alleen achter moest laten, om maar te zwijgen van de mogelijkheid, dat het een zaak was die fataal kon aflopen - de voor een schilder fataalste afloop... De slapeloosheid

had hem niet eerder zo hardnekkig geplaagd als in die februarimaand. O asbelt, o wereld van vergoord fabriekswater! Wat betekende deze onveranderlijkheid van het bestaan? Zou er over vijftig, honderd jaar een menswaardiger leven bereikt zijn? Of zouden karakterloosheid, versuffing, lamme christelijkheid nooit meer verdwijnen, een eeuwigdurende pruikentijd met zich slepen? Het was een gedachte, die hem even koortsig kwelde als zijn ogen zelf. Wat, als het individu, als niemand meer meetelde, alleen de grote brakke stroom, de meedogenloze beweging van het-gelijk-blijven...?

Het kon geen reden zijn er de strijd aan te geven, vals te worden met de valsen. Hij dacht soms met een steek in 't hart aan degenen, die de wapens hadden gestrekt, de jonge Bilders bij voorbeeld; hij had de misère niet weerstaan, hij had de nek gebogen, en de dood had hem geplukt als een rotte appel. En Boks, de landschapschilder, die ze pas in het gekkenhuis hadden moeten opsluiten - ze hadden hem jaren aaneen in zijn verdomhoekje laten zitten, waren hem bikkelhard voorbijgelopen; de medaille, die hij eens in Londen voor een van zijn tekeningen gekregen had, had hij voor oud zilver moeten verkopen om tenminste te eten. Nu noemde iedereen hem geniaal, ja, beter dan Diaz - nu het te laat was! Men mocht het niet zo ver laten komen, zulke existenties waren waarschuwingstekens om nooit te capituleren, zelfs niet tegen de prijs ‘beter dan Diaz’ genoemd te worden, en dat door lui die niet anders deden dan elkaar een beentje lichten! En hoe diezelfde luitjes spraken over de aftakeling van een zo nobele geest als Thijs Maris, hoe er om zijn laatste werk gelachen werd - het was akeliger dan wanneer de tweede der Marissen de hand aan zichzelf zou hebben geslagen!

Er was weer schrale troost gedaagd; Van Rappard was opgekrabbeld na zijn ziekte en de briefwisseling met hem na lange weken hersteld. Vincent had hem over zijn nieuwe werkwijze verteld en hem gevraagd te komen kijken naar de litho's; en omdat een bezoek onmogelijk zou zijn zonder dat Van Rappard in kennis kwam met Sien, had hij hem eindelijk openhartig van haar verteld ook en de vriend erbij gewaarschuwd, dat de Haagse schilders - op een enkele uitzondering na - hem vanwege deze Sien en zijn werkmansbestaan niet meer aankeken. Ja, een home had hij, al leek het vaak meer op een schip in noodweer. Hij zou Van Rappard zijn Engelse gravures laten zien, ze moesten die nodig gaan uitwisselen, hij was blij, dat ook de vriend er eindelijk een eerste genegenheid voor ging aankweken... Vincent was gelukkig, toen Van Rappard hem zelfs al vrij spoedig voor zijn doen terugschreef, en zachtmoedig-verdraagzaam

sprak over Vincents keuze voor Sien. Het was een aanleiding voor Vincent, om de kunstbroeder te overstelpen met nieuwe bekentenissen. Hij had zich zelfs zo ver laten gaan, dat hij Sien, de kinderen en het werkmanshuis opriep als heilzame vergoeding voor een wanhopige en reddeloze liefdeservaring uit een vroeger tijdsbestek, een medicijn tegen het verdriet, dat na die verloren liefde in hem gezinderd had met de ogenschijnlijk kalme brand van witheet staal... Geloofde hij zelf aan zulke verzekeringen? En was het verstandig geweest, zich zo te openbaren, ook aan een man van waarachtig eergevoel? Als zo dikwijls was Vincent na deze vertrouwelijkheden van zichzelf geschrokken, zoals hij soms achteraf schrok als hij Theo weer een lange brief had geschreven, propvol met raadgevingen aangaande zijn protégéetje, om plotseling in doen en denken te stokken bij het schaamtevol onbehagen, dat hij zich in het geheime leven van zijn broer mengde - alsof men op de rand ging zitten van het bed, waarin twee gelieven elkaar omarmd houden.

Hij had al zulke overwegingen weer vergeten, toen Theo schreef, dat hij zijn meisje naar het ziekenhuis had gebracht om haar van dat voetgezwel te laten afhelpen. Vincent had zichzelf bij toverslag teruggezien in het gasthuis, die junimaand van het afgelopen jaar; maar bovenal herinnerde hij zich Christiens zware dagen in de Leidse kraamkliniek, haar zielsangst, haar lugubere verdorring. Hij stortte zich in nieuwe brieven aan Theo uit: hij zag hem, begeleidde hem in zijn hartzorg, zat met hem aan de voeten van de lieve lijderes. Lette Theo goed op haar? Was zij vooral niet zwaarmoedig? Het zou er - net als destijds bij Sien - op kunnen wijzen dat zij bang was voor scheiding, zij moest zich ongemeen aan Theo hebben gehecht. Vergat hij niet, hoe pathetisch vrouwen zijn in haar lijden? Stelde hij haar wel behoorlijk gerust? Misschien geloofde zij dat zij zonder hem verloren zou raken, hij was immers de sterke boom, waaromheen zij haar klimopleven gevlochten had: deed hij alles om haar angst weg te nemen? Zij scheen ten slotte voorbestemd te zijn, Theo's leven te delen. Voor ons mannen is het alleen-zijn de dood. Wij zijn afhankelijk van onze verbondenheid met een vrouw, met *de* vrouw... Vele liefdes kunnen wij hebben, Theo, maar vele liefdes komen pas volledig tot hun recht in de ene, alles beheersende...

Theo's antwoord kwam na enkele dagen; droog, bijna kortaf. De patiënte maakte het goed. Hij, Theo, deed wat hij kon om haar de ziekenhuistijd draaglijk te maken. Hij voelde zich bezorgd om Vincents oogziekte; waarom paste Vincent niet eens het goede oude huismiddel toe: de ogen betten met koude thee?

De flegmatische, schuwe droogheid van het briefje ontging Vincent niet. Hij zat ermee in zijn handen en grimlachte opeens met hervonden schaamachtigheid en nuchterheid om zichzelf: sentimentalist! Ziekenzuster! Waarmee bemoei ik me? Waarom gaat dat kind mij toch zo hevig aan? Droom ik soms van een andere Sien, een Sien die niet vloekt en plat praat en slonzig is op zichzelf en het huis, die ik Hugo en Dickens of Michelet zou kunnen voorlezen, zonder dat zij erbij gaapt, met wie ik zou kunnen spreken over Millet en Corot, de duivel weet zelfs over mijn eigen kille, verdrongen beslommeringen...?

XVII

Een van Vincents weesmannen had, zo bleek uit gesprekken, een neef op Scheveningen; en deze neef had nauwe kennis aan vissers, zodat hij voor Vincent een oude zuidwester wist te bemachtigen. Toen Vincent het lang begeerde hoofddeksel in huis kreeg, kleefden er nog visschubben aan; hij liet ze rustig zitten. Hij was dankbaar-geestdriftig vanwege het geschenk. Het was de inspiratie voor een nieuwe reeks mannenkoppen - ieder weesmannetje, dat bij hem binnenstapte, werd getekend met de zuidwester. Nog steeds had Vincent zich niet volslagen verzoend met de gedachte, afstand te moeten doen van het plan goedkope prenten te maken van en voor het volk. Hij bette nu op Theo's raad zijn ogen met koude thee. Het oude huismiddel bracht werkelijk enige baat: afscheiding en pijn minderden merkbaar. Het nam niet weg, dat het eerste felle licht van maart hem gevoelig in de pupillen stak; erger werd het, toen er na een paar etmalen van storm een licht wintertje terugkeerde, met sneeuw en al. De sneeuw schitterde wijd onder een geklaarde lucht, als onder blauwgekoepeld, zonnig glas. Vincent kon enkel buiten komen met een oude, breedgerande hoed op, die zijn ogen beschaduwde. Hij maakte niettemin een paar schetsen van zijn uitzicht op werf en achtertuinen: konijnehokken en schuurtjes, de hoge blikken schoorsteenpijpen met hun smokende gek, een besneeuwde slijpsteen, een buurman die met zijn schop een plekje grond vrij maakt om er voer voor de kippen te strooien. Op de achtergrond de peppelstreepjes langs de landweg, de witte daken van een boerderij, zwijgen en schraalheid gebroken door één wandelend figuurtje. Hij stuurde ze aan Theo; hij stelde ze zich voor in handen van Theo's beschermelingetje: ‘C'est comme ça, votre Hollande...?’

De overmaat van licht bracht hem op een inval. Als hij die scherpe

huisbaas - hij noemde hem beurtelings ‘het sabeltje’ en ‘de Yankee’ - eens bewegen kon nieuwe luiken te laten maken in het atelier, die in twee afzonderlijke beweegbare helften uiteenvielen, dan kon hij de lichtval in de werkplaats naar eigen believen regelen. Vincent had zojuist in Fritz Reuters ‘Festungstid’ gelezen, hoe de gevangenen door hardnekkig aanhouden allerlei verbeteringen hadden weten af te dwingen van de ‘plaats-majoor’. Het recept was niet gek. Vincent zocht de Yankee op in Voorburg; het was een voormalig timmermannetje, die zich tot huisjesmelker had opgewerkt - waarom zei men niet liever omlaaggewerkt? - en legde hem het plan voor, niet alleen dat van de gedeelde luiken, maar ook het timmeren van een grotere prentenkast. De huisbaas wilde er aanvankelijk niet van horen, maar draaide bij toen Vincent hem een deel in de onkosten beloofde: een lichtvaardige belofte, hij had het moeten weten, het bedrag dat ten slotte als bijdrage in de kosten van hem gevergd werd, was weer veel hoger dan hij geraamd had; tegen Yankees was men niet opgewassen... Hij had het als bij andere gelegenheden aan Theo moeten melden, die geduldig betaald had; Vincents schuldgevoel tegenover de geliefde geldschieter was er alweer door toegenomen. Theo had ten slotte dat Parijse meisje voor zijn rekening, haar ziekenhuis, haar operatie...

Vincent was niet gelukkig, trots het nieuwe raam dat werkelijk een verbetering was, trots de zuidwester waarmee hij zijn ‘vissers’ tekende, trots de ontdekking van een pakje bergkrijt in zijn kast - Theo had het indertijd meegebracht, Vincent had het toen weggelegd, niet goed wetende, wat hij met het vreemde materiaal aan moest -; het bleek nu, uit armoe in gebruik genomen, een innig diep fluweelzwart in de tekening te brengen; hij verbruikte het al zo onbekrompen, dat Theo om een nieuwe voorraad verzocht had. Dat Van Rappard schreef ook aan volksscènes te willen werken, stemde hem een ogenblik hoopvol, misschien kwam er dan van dat plan der goedkope volksprenten toch iets terecht? Maar er was anderzijds weerstand, in alle dingen, in zijn ogen, in zijn handen, heel de wereld scheen ervan samengevoegd. Hij lag vaak wakker met de vrees, dat hij niet door de muur kon breken; vooruit te komen was mijnwerkersarbeid; men hurkte in een donkere schacht; men bikte en bikte, men wist niet hoe dik de kolenlaag was, waar het licht weer begon... Moest hij het roer omgooien, anders gaan werken? Hoe?

Hij bemerkte, sinds hij veel meer buitenshuis was en rondom gaarkeukens en markten zwierf, dat Sien vaker naar drank rook. Het was duidelijk: zij liep het huis uit, zodra hij zijn hielen gelicht had, zij hing godweet waar uit, bij haar moeder, bij Carolus, bij duistere kennissen die haar vrij-

hielden... Hij zat in angst, het meest om het jongetje dat alleen bleef; men hoorde vaak van gestikte kinderen. Hij had er ééns over gedacht de buren in de zaak te betrekken. Maar hij was nooit echt vertrouwelijk met hen geworden; ze hielden hem voor een malloot, zij het een onschuldige; hij had geen zin hen als spionnen aan te werven. Maria ondervragen, hoe vaak zij 's middags uit school komend Sien afwezig en Willem alleen vond? Hij achtte het te vernederend voor hen allen en liet het. Hij kwam af en toe gejaagd door zijn vrees eerder thuis, elke keer opgelucht als hij Sien aantrof, of Willem in de wieg hoorde spartelen.

Eén namiddag verscheen Sien laat en aangeschoten. Ze was niet in staat het eten klaar te maken, en Vincent had in het keukentje moeten staan om nog iets van de kliekjes terecht te brengen. Aan tafel kreeg Sien een paar maal nerveuze lachkrampen en tussendoor praatte ze zo rap en onsamenhangend dat Maria er bang van werd en al dichter tegen Vincent was aangekropen. Sien had Willem de borst willen geven, maar Vincent had gegrauwd: ‘Niet zo, met die bast vol alcohol.’ Sien liep met loshangend jak en slingerende, magere borsten door de kamer: ‘Wat sodemietert het? Hij mot toch één keer aan de jajem wennen!’ Hij had haar de ladder opgeduwd, de kleren van het lijf genomen, haar in bed gestopt. Des nachts had ze in haar luidruchtige, kroelige slaap een mannennaam genoemd, het klonk als Jannes of Hannes, maar hij had slapeloos bij haar gelegen en aan Theo en diens meisje, Ondine, Dolorosa, gedacht; en opeens was hij overweldigd door een hevig verlangen naar Parijs; niet naar mensenwemeling, grote magazijnen, elegance, koffiehuizen; maar naar de buitenkant van Montmartre, grijze hemel, bruine akkertjes, geel zand en dor gras, de bomen zwart, de stad ver; één strelende, vertroostende eenzaamheid...

Sien was, als na de Oudejaarsviering, ook na deze buitensporigheid voor een tijdje gekalmeerd. Vincent had haar net als de vorige maal vergeven; hij hield zich althans voor, dat hij het moest. Hij tekende een dag of wat op de stortplaats van het stadsvuil, waar een merkwaardig boeiend gedoe was van karrepaarden en voddenrapers en afvalkooplui; hij sleepte allerlei requisieten mee naar huis, die ze hem goedig toesmeten als hij erom vroeg: een kachelpijp, een mand, een emmer, een ware inventaris voor een sprookje van Andersen. Het leidde hem enige tijd af, maar toch niet zo, of hij herinnerde zich soms tussen het tekenen en waterverfschetsen door de alcoholische stamelingen van Sien, als bij zijn oor uitgesproken, de onbekende mannennaam. Zich op sleeptouw laten nemen, dacht hij dan met plotselinge grimmige walging; zich in een of ander wantsenest laten bespringen. Wat, als zo'n Hannes of Jannes haar voor de tweede

keer met een vunze ziekte aansteekt, als zij mij, de zuigeling en ten slotte nog het kleine meisje vergiftigt? En wie had het liefdeloon voor die loopse verdoling opgestreken? Was het moeder Hoornik, was het Carolus? Erger dan het feit van betaalde of onbetaalde hoererij was de angst voor de ziekte. Hij vermeed Sien nachten aaneen, tot zij zich weer aan hem opdrong, dwingend als een kind, en met de hitsige prikkelbaarheid van haar vrouwenaard.

Vincent had zichzelf gezworen Carolus in zijn paffige snorrefacie te raken, zodra hij hem zien zou, maar hij stond in plaats daarvan als een zoutpilaar, toen hij hem een late middag onverhoeds op de Schedeldoekshaven uit een café zag komen. Het leek hem aan de gladgeplooide zwartheid van Carolus' voorkomen te zien, dat Siens broer zijn plunje intussen weer vernieuwd had; hij had zelfs gloednieuwe, gepunte bottines aan. Vincent voelde grimmiger de kapotte zool van zijn turftrapper, terwijl hij naar de zwaarbloedige pooier keek, die met de kaasbol achter op het hoofd en een smal randje van bierschuim in het zwarte vod onder zijn neus op hem toe kwam. Slaan? Vincent deed het enige wat hij nog doen kon, hij draaide zich om. De brede, vlezige, zachte hand van Carolus viel al op zijn schouder.

‘Een woordje, zwager...’

Vincent schudde de hand af.

‘Ik heb je eerder gezegd, dat je m'n zwager niet bent.’

Carolus zette de bolhoed recht en de borst vooruit.

‘Dat hebt u, ja. En eigenlijk terecht. Heel passend en terecht. Weet u, ik heb veel nagedacht over u en onze Christien...’

‘Welbedankt voor de eer.’

‘Niks te danken, altijd u dienstwillige... En weet u, wat ik zo bepiekerd heb?’

Vincent liep weer bij Carolus vandaan, maar de parasiet was vlugger dan hij. Hij had Vincent in een wip bij de elleboog en hield hem.

‘Ik heb zo gedacht, zei ik, daar ik temet zonder huishoudster kom te zitten - u weet, ik leef gescheie...’

Vincent staarde hem vol haat aan.

‘Je bedoelt toch niet...’

Carolus grinnikte met quasi-bescheiden schaamteloosheid.

‘Voelt u'm? Ik dacht natuurlijk aan Siens bestwil. Ik zei zo tegen mezelf: die heeft daar bij Van Gogh - de man niet te na gesproken hoor, u bent goed voor d'r, daar niet van - een pokkeleven! Die meid verdient beter, altijd die pestilente armoed, en dat met twee kotertjes...’

Vincent trok; Carolus hield hem nu met beide handen. ‘Waarom zo'n haast? Kan u me niet behoorlijk laten uitpraten? Het plan is prima, voor alle betrokkenen. Ik zit zonder hulp - Sien en dat grut hebben een warme stal en goed voer nodig... Ik zeg niet, dat u het ze misgunt - maar ja, hoe gaat dat? U heb een broer, die een flinke zakcent voor u opdokt, zoals ik van Sien hoor, kijk, dat is mooi voor één persoon - maar vier lijen er honger van. En als ik Sien nou in huis nam...’

Vincent rukte zich eindelijk los. Hij hief eindelijk de vuist.

‘En Sien de meid laten worden van jouw snollen! Wie heeft godverdomme zo iets verzonnen? Weer aan het stoken geweest met je moer? Jullie kunnen allebei naar de satan lopen!’

Hij hoorde achter zich het vet protest van Carolus, dat tussen de menigte bleef hangen. Er werd op straat om de ruziemakers gelachen, er waren er velen om het standje heen komen staan, maar de sensatie werd hun door de neus geboord. Vincent vluchtte. Hij had Carolus niet op zijn bek geslagen. Hij had gevloekt en de taal gebruikt, die Sien in de mond bestorven lag. En dat was zijn hele verweer geweest... Hij beefde en zweette, het kwam hem voor of hij opnieuw een van zijn afgrondzwarte flauwtes krijgen zou. Hij bleef op een brug staan, klemde zich aan de leuning, haalde vele malen diep adem, tot hij de duizeling voelde voorbijtrekken.

Hij sjokte langzaam naar de Schenkweg terug. Het komplot was er, het was er nog steeds, en nog steeds wist hij niet in hoever Sien er zelf bij betrokken was.

XVIII

Het werd de tijd van de donkere, met heimwee doorspeelde voorjaarsavonden, waarvan Vincent hield. Hij zag de stad onder zwavelgele of groenzwarte nachtwolken, het spookbeeld van de zonsondergang nog ergens op de horizon; de gespitte aarde voor zijn deur duister en diep van toon; één zandpaadje behield nog zijn bleekheid. Langs de Schenkweg wandelden de populieren schichtig en spichtig weg naar de verte. Daarachter gromde het laag en machtig silhouet van de stad; een bewogen massa van spoorbaan, station, schoorstenen, een enkele sombere toren. Het was als een bladzij uit Hugo, vol groots en tragisch voorgevoel, men dacht aan de mensen die hier leefden en werkten, men wilde ze opnieuw benaderen, doorgronden. Vincent tekende opnieuw de mensen.

Zodra Theo's eerstvolgende grote geldzending binnen was, had Vincent

bij een uitdrager een pittoreske, gelapte kiel gekocht. Hij maakte een serie nieuwe visserskoppen, als hij niet op dagen zonder regen rondom de gaarkeuken en de vuilnisbelt drentelde, en massaal probeerde te tekenen - dat wat hij het voorafgaand najaar had moeten laten, omdat hij de bouw der afzonderlijke gestalten niet doorzag. Het bergkrijt beviel hem meer en meer, het had een warme zigeunerziel, het deelde die spontaan en avontuurlijk mee aan het getekende. Hij maakte van zijn schetsen op regenachtige dagen thuis vergrotingen, soms met het penseel, soms door de vlakke tinten te wassen met oostindische inkt, sepia of kasselse aarde, waarbij hij de lichten eruit haalde met chinese inkt. Hij speelde, dank zij de gebroken luiken, met alle vormen van de lichtval. Hij zocht nieuwe effecten van clair-obscur door lappen van uiteenlopende kleur langs de wanden van het atelier te spannen, waartegen hij zijn modellen opstelde. Hij had met zijn manie voor het black-and-white van de Engelse en Franse houtgraveurs Van Rappard nu wel radicaal aangestoken; minstens éénmaal per week stuurde hij hem een pak oude ‘Graphics’ en ‘Harpers’, en kreeg er ‘Illustrations’ of ook losse prenten voor terug, die Van Rappard bij Utrechtse boekenmannetjes bemachtigde; ze ruilden hun dubbele exemplaren, zoals jongens lucifersmerken en postzegels. Zelfs Van der Weele, bij wie Vincent na dat eerste bezoek vaker durfde binnenlopen, was door Vincents geestdrift voor de wit-zwarten zo nieuwsgierig geworden, dat ook hij een collectie ging aanleggen. De wit-zwarten hadden hem al zover gekregen, dat hij voorlopig de brui scheen te hebben gegeven aan zijn koetjes en bleke duinlandschapjes, en gebruik makend van oude Zeeuwse schetsen tot Vincents opgetogenheid ploegers, maaiers en hooiers was gaan etsen. Hij had zich zelfs ééns laten verlokken met Vincent naar de stortplaats van het vuil te gaan om er karren en paarden en afladers te tekenen, terwijl Vincent zat te ploeteren op mannen met kruiwagens en raad zocht bij de technisch bedreven Zeeuw. Etsen - hij had het nog niet geprobeerd, het was een techniek waarmee men niet te vroeg moest beginnen; hij voelde zich bovendien veel meer de tekenaar. En dan was er zijn vervloekbare, onwrikbare limiet: de kale naden van de beurs, die hem dwongen het experiment telkens weer te staken, zodra hij ermee op weg was. Het gold ook voor het aannemen van de modellen. Weesmannen en -vrouwen kwamen nog steeds braaf en goedwillend, maar hij kon ze toch niet altijd afschepen met een kwartje en een bak koffie en vaak zelfs erzonder. Hij lag er in zijn slapeloze uren nog steeds van te dromen een huis en een atelier te hebben, dat een toevlucht was voor al wat op schobberdebonk langs de straat liep, hen te warmen, te

voeden, te tekenen - niet om dank zij hen kunstsouteneurs en dat wat men liefhebbers noemde te behagen, maar om verder door te dringen in het levensgeheim.

Hij was met Van der Weele door de tentoonstelling van Pulchri gewandeld en ze hadden voor de etsen van Israëls gestaan - zoveel groene, ondoofbare energie, zoveel jeugd bij een man die al in de zestig was! Maar Israëls was ook vrijwel de enige, die iets in Vincent aan het trillen bracht, en hij had het zonder terughouding en hardop gezegd. 'Maar wat wou jij dan, dwarskop?' had Van der Weele gevraagd; en Vincent had kennelijk tot ontzetting van de ander geantwoord: 'Voel je dan de verdomde conventie van zo'n tentoonstelling niet? Het is een vergaarbak van concurrenten die je voor je ziet, een surrogaat van eendracht; de een probeert de ander vliegen af te vangen: *mijn* molentje en *mijn* vissersvrouwtje zijn beter dan die van jou... Al hangen ze hier duizend stuks van dit genre op, het zal nooit een eenheid vormen, omdat de eenheid in het hart van de schilders zelf ontbreekt...' En toen Van der Weele zwak protesteerde: 'Wat een overdrijving!' had hij hem bij de arm geschud: 'Wil ik je zeggen, Herman, waarom alles hapert? Deze schilders verachten het grootste model dat Onze Lieve Heer hun gegeven heeft: het volk. Ze denken ieder op zichzelf iets te zijn. Zij zijn geen eerlijke bohème meer, maar industriëlen met het penseel... God weet, werken ze binnenkort mee voor de export!'

Hij wist dat hij gelijk had, het kon niet anders, al bromde Van der Weele nog steeds gechoqueerd, dat hij een rare snoeshaan bleef, verzot op de paradox, zij het dan, dat er in elke paradox een greintje waarheid stak... 'Géén paradox, maar de waarheid pur sang!' had Vincent geantwoord. 'Het volk, Herman, geeft zich ruw en zonder schijn, daarom hebben wij het nodig. Het heeft niet de fijne knepen over zich, waarmee de gezeten lui hun ondeugden en gebreken bemantelen. Het volk is net zo eerlijk als de knotwilg, die twijgen schiet uit zijn magnifieke lelijkheid, als een weggesmeten schoen op de vuilnisbelt of een pissend paard op straat - ze belazeren zichzelf noch anderen...'

Van der Weele had eindelijk weer in zijn ringbaard gelachen om dat pissende paard, maar toen Vincent korte tijd daarna opnieuw bij de Zeeuw op het atelier kwam, liet die hem half-verlegen, half-voldaan de opzet zien voor een groot schilderij: zandkarren bij het kanaal. Het was waar, zodra Van der Weele een palet opnam, begon hij Mauve na te doen; maar het onderwerp was eindelijk een kerel waardig: stevig en oprecht, de oprechtheid van mensen en dieren, weer en wind. Hij zei het Van der

Weele ook onomwonden en de Zeeuw scheen tot zijn verbazing blij en getroffen door dat oordeel.

Vincent ging, nu het voorjaarsweer triomfantelijk doorbrak, vaker met Van der Weele in de duinen tekenen, vooral rondom de zanderijen; er was daar de rusteloze beweging der figuren, die hij zocht. Van der Weele had zijn 'Zandkarren' al voor de tweede keer veranderd en verbeterd, sinds het aantal van zijn schetsen zich uitbreidde. Vincent benijdde hem om zijn vaste hand van schilderen, Van der Weele had al de voordelen van een vroeg begonnen opleiding. Misschien kwam het van zijn leraarschap, dat hij al meer een beschermende toon aansloeg, die Vincent hinderde. De echte vertrouwelijkheid was er in hun omgang niet, het leek meer op een tijdelijk, nuttig compagnonschap, dat zij hadden aangegaan. Eenzaamheid bleef het donker patroon van Vincents leven... Eenzaamheid, geldgebrek, Sien.

De geldnood werd een heksenplaag. Vincent had het narekenen van de uitgaven eraan gegeven. Hij liep zich onder de voorjaarszon suf en moe te denken. Misschien moest hij Theo vragen om interventie bij de machtigen, zowel bij Tersteeg als bij oom C.M. Theo zou de grote mannen in Parijs immers zien, de Voorjaars-Salon was geopend, alle kunstmagnaten van Europa wandelden er in en uit... Hulp vragen bij de Haagse schilders, de gezeten meesters? Het denkbeeld was hem even vlug gaan tegenstaan als het was opgekomen. Hij had pas nog Mauve gezien, op een van de gouden avonden, terwijl Vincent op weg was naar de volksbuurten, die met hun openluchtse woeling bij dit licht een pathetiek kregen, die hij keer op keer trachtte te tekenen. Mauve was hem onderweg gepasseerd, hij had Vincent niet gezien, hij liep tussen onbekenden, twee lange wat verdraaide figuren, medeschilders blijkbaar; een van hen leek op Trip. Christus tussen de moordenaars, zo had het in Vincent gespot, of misschien ook de boosdoener tussen twee gendarmes... Hij had in geen weken aan Mauve gedacht; maar het feit van deze geruisloze ontmoeting bewees hem, dat de zere plek er nog altijd zat. Hij had meteen Weissenbruch, Mesdag, De Bock voor de geest gehad: bij hen gaan bedelen? De gedachte kreeg iets stuitends. Misschien had hij Breitner om hulp kunnen vragen; hij was hem een keer bij het station tegen het lijf gelopen, maar de jonge Rotterdammer, die er met nieuwe flambard en nieuwe kleren vreemd en zwierig uitzag, had zoveel haast gedemonstreerd, dat Vincent hem niet had durven vasthouden voor een gesprek. Hij had ten slotte gehoopt op een bezoek van Van Rappard, maar de Utrechtenaar stelde dat beloofde komen om allerlei redenen steeds weer uit.

In de loop van de meimaand kreeg Sien de griep; een flinke kou, en niet meer. Het hield Vincent alleen een dag of wat aan huis gebonden; hij kookte het eten en zorgde voor Willem en het meisje. Hij was zich aan de zuigeling als een vader gaan hechten; hij nam hem meer en meer bij zich op het atelier, legde hem daar op een paar zakken neer en liet hem kruipen en schuifelen. Willem schopte, schaterde, greep op zijn rug liggend naar het langs de zoldering dansende lichtgeld - het was vrijwel het enige, dat men in huis had - en leidde hem met dierlijk-eenvoudige gezelligheid af. Het kind was na de winter fors gaan gedijen, veel beter dan Maria. Sien bleef hem hardnekkig de borst geven; zij geloofde met het overgeleverd geloof der volksvrouwen, dat zij niet opnieuw zwanger zou worden zolang zij het zogen voortzette; en het leek er veel op of het oude geloof op gronden van ervaring rustte. Het voeren van het grote, sterke kind nam kracht. Sien at beter, soms at zij veel, en omdat zij het beste nodig had schoof Vincent het haar toe. Sien zag vaak niet eens, hoe hij voor haar en Maria meer en meer uit zijn mond spaarde. Het was het enige middel dat hij wist tegen de eetlust van de huisgenoten - zelf doen of hij geen eetlust had. Het geldgebrek bleef desondanks, dag en nacht, de treiterende zwaarte op zijn hart.

Toen Sien beterende was, zei zij dat hij niet meer om haar thuis mocht blijven. Hij bracht op een ochtend de wieg met het kind bij haar boven, pakte brood en tekengerei in en ging naar de zeekant. Toen hij op de late middag terugkwam, zei Maria hem dat opoe er geweest was. Het kind keek hem erbij aan met schuwe, veelzeggende ogen. Vincent beklom de ladder, hij rook de dranklucht al voor hij boven was. Sien lag half blootgewoeld, de lange schrale armen onder het hoofd, ze grijnslachte tegen hem met een soort slaperige zinnelijkheid, haar ogen dof als twee bewaasde glazen knikkers. Er was geen drankglaasje te zien, Sien moest de bitter uit de fles gedronken hebben als een bootsman. Rondom het ledikant, ten dele op de dekens, lagen as en stompjes sigaar. Alles was duidelijk; moeder Hoornik had haar dochter ferm getrakteerd. Vincent stond naar Sien te staren en Sien staarde knipperogend en onvast terug. Vincent kreeg het gevoel, dat de asbelt zich weer verhief, de stank van vergoord water was er; heel zijn leven met Sien lag daar als één gerekte maandagochtend.

‘Het was beter geweest,’ zei hij eindelijk op zijn roestige toon, als zette hij een al met haar begonnen gesprek voort, ‘als je moeder hier wilde komen, terwijl ik thuis was...’

Hij had op slag spijt van zijn gezegde; men moet en mag niet met zie-

ken redekavelen, vooral niet met half beschonken zieken. Hij zag de wezenloosheid op Siens gezicht voor zijn ogen verdwijnen. Ze trok de armen onder het hoofd vandaan, leunend op één elleboog.

'Moe kan komen wanneer ze wil.'

Vincent zuchtte gelaten.

'Dat kan ze. Ik zeg alleen: het was béter geweest als ze kwam wanneer ik er ook was. Dan had ik haar nog kunnen tekenen ook. Ik heb al in geen dagen geld gehad voor een model.'

Siens smalle dunne lippen beefden in nerveuze hoon.

'Hoor hem. Me moeder komt wanneer ze wil, en ze komt voor *mijn* plezier, en niet voor jouw tekenarij.'

Vincent verloor zijn geduld; hij wees naar de sigarepeuken.

'Als je dat plezier noemt, ziek als je bent; sigaren en bitter... Je stinkt een uur in de wind.'

Allemaal fout, dacht hij. Omdraaien nu en weglopen. Maar hij liep niet weg. Hij bleef waar hij stond en keek toe, hoe eindelijk twee grillig groene kattelichtjes in Siens ogen gingen loenzen.

'Mijn plezier is mijn plezier. Daar mot jij van afblijven met je schilderspoten! Je ken geen wijf en twee kinderen onderhouden! Maar je weet precies, wat ze doen en laten moeten!'

Vincent stond verstrakt naast het ledikant.

'Verwijt je mij m'n armoe, Christien? *Onze* armoe?' Sien lachte, de lage redeloze giechel, waaraan Vincent zo'n grondige hekel had.

'*Onze* armoe? Heb ik hier om gevraagd? Van wie krijg ik me bittertje, me sigaartje? Jij kankert op ze, maar van jou krijg ik al lang niks meer. Geen fluit! *Zij* bezorgen me tenminste in me rotleven nog een lolletje!' *Zij.* Sien had geen namen genoemd, maar haar bedoeling verraderlijk goed uitgesproken. Moeder en Carolus. Vooral Carolus. Het zou hem geen ogenblik verbazen, als de parasiet die rokertjes en die alcohol aan moeder had meegegeven. Het was Carolus' voorstelling hoe men Sien verwennen moest, zijn bewijs van broederlijke genegenheid. Hij smeet ze Vincent als een blaffende smaad in het gezicht.

'Dit is mijn huis,' zei Vincent. 'Hier maak ik uit, wie er inkomt en ook *wat.* Ik wil niet, dat je nog meer zulke cadeautjes van je familie aanneemt.'

'Dat heb jij niet uit te maken, doordrijver!' zei Sien. Ze lachte kortaffer en kwaadaardiger, een straaltje speeksel in haar trillende mondhoek. 'Je bent nooit met me getrouwd, waar ik overigens God op me blote knieën voor bedank - majoor spelen in huis, he, dat zou je willen, mij van me familie scheien...!'

Hij steunde. ‘Familie... Grote God, Christien, als je wilt trouw ik je morgen nog... Ik verlang niets dan dat jij je een beetje tevreden voelt.’

Sien zat rechtop in bed. In het late okerige zolderlicht was haar gezicht pokdalig grauw, het haar hing haar in strengen op de benige schouders, het leek op zwart geolied touw.

‘Tevreden zeit-ie.’ Ze giechelde weer met gruwelijke schamperheid. ‘Preken. Dominees. Godverdommese zwendel, jij en je hele vrome troep! Ik ben altijd te min voor jullie geweest, voor *hen* en voor jou! Altijd!’

Ze sloeg onverhoeds met de magere armen om zich. Vincent was in een ommezien bij haar. Sien slaakte een kreet, of hij haar aanviel. Hij greep haar klauwende handen, ze weerde zich wilder en krijste. Hij drukte haar met al zijn kracht neer in het bed. De wanhoop van zijn gewelddaad ontstelde hem, en hij wist niet anders dan deze gewelddadige manier om haar in haar alcoholische toeval te beteugelen. Sien vocht tegen; de bitterlucht omwaasde hem vunzer dan tevoren.

‘Los, jij rooie wijvenpest! Je ken van nou af je eigen soort naaien! Je hebt me genomen uit spijt over een ander! Dacht je dat ik het niet gemorken had? Je had zo'n fijne madam moeten hebben, net als je broer, waarmee je kon ouwehoeren over romanse boeken en kladschilders!’

Ze schopte naar hem vanonder de dekens en kreet opnieuw, hoog en doordringend, ofschoon Vincent haar al losgelaten had. Haar hysterie had hem lam geslagen. Ze zoop, ze misdroeg zich, en nu had ze kennelijk nog al de brieven van Theo gelezen, halve analfabete die ze anders was, verklaarde vijandin van al het geschrevene en gedrukte. Hij draaide zich om en ging naar de ladder. Hij zag Maria met verfrommeld angstgezichtje onder aan de trapleer staan. Hij zei, zijn beving beheersend: ‘Breng water boven, Maria.’

Het kind repte zich al. Vincent wachtte op de rand van het zolderluik tot ze hem een grote, gevulde blikken beker reikte. Sien snikte en trappelde, rolde door het bed, wierp zich met een smak om en bleef op haar buik liggen. Toen Vincent naderbij kwam, zag hij dat haar vuisten krampachtig dichtgeklemd zaten, een benen slot. Hij zei zo kalm en gezaghebbend als hij kon: ‘Drink, Sien.’

Ze strekte zich, grauwde, haar half in het kussen gesmoorde stem verwenste hem naar de hel. Hij greep haar met één hand bij de sluike vlecht, trok haar met een ruk naar zich toe en smeet het ontnuchterende water over haar blote nek en rug.

Ze krijste nog één keer, opvliegend. Vincent sloeg haar links en rechts met de vlakke hand om de oren. Ze viel als een gebroken boogpees terug in het bed, in de kleine plas water, die de leeggegooide beker gemaakt had. Ze steunde op lage, dierlijke toon, voor ze in tranen uitbrak. Hij zag hoe ze zich al schreiend ontspande. Hij boog haar kramphanden voorzichtig open. Hij trok de deken over haar, ze verzette zich niet meer. Hij schoof het kussen onder haar hoofd en wachtte, tot zij bedaard was. Toen eerst daalde hij de ladder af. Hij vond Maria beneden in het woonvertrekje, behuild, bibberend, met ogen vol schuld. Hij ging zitten en trok het brokje kinderellende naar zich toe. Ze hing nietig en rampzalig tegen zijn schouder. Hij streelde haar over het haar, lange tijd, woordloos, zelf troostbehoevend, desondanks in zijn stroeve vingers een haast vrouwelijke zacht zinnigheid.

XIX

Vincent was eigenlijk op weg geweest naar de Deckers-duinen; er was daar een brok veen waar nog altijd turf werd gespit, en hij maakte nu sinds dagen studies van de spitters, mannen en vrouwen. Hij kon zichzelf niet verklaren, hoe het kwam - onnadenkendheid, onbewust verlangen of een herleefde macht der gewoonte -, waardoor hij niet de weg insloeg naar de Scheveningse stoomtram, maar voor hij het wist in de oude stad en langs de Geest liep. Hij zag het weesvolkje op de bankjes buiten, een deel onder de korte stramme lindeboompjes, een deel in de poort; oude bekenden groetten hem en werden door hem gegroet. Toen hij het buitenste groepje mannen genaderd was, zei Keesje de Das - hij was een wat ondermaats kereltje met een neiging tot vetzucht, waardoor het leek of hij geen hals had: ‘Je komt nog mooi op tijd, schilder, om Krijn gedag te zeggen.’

Vincent keek in de vertrouwde bejaarde oogopslag van de sjofele manspersonen en vroeg, alsof hij al niet met schrik voorvoelde wat Keesje meende: ‘Gedag zeggen?’ De stemmen van de andere kereltjes verhieven zich, bij sommigen door een reumatisch gebaar aangedikt: ‘Jawel, Krijn ligt sinds twee dagen voor anker - die komt niet meer bij je aan de Schenkweg, schilder - die heb zijn pijpie gerookt!’ Vincent stond nog altijd stil te kijken; het vreemdsoortige was, dat de oude mannen het niet geschokt of verslagen zeiden, maar bijna of het van een komische natuurlijkheid was - niet komisch, zo verbeterde Vincent daarna zijn indruk, maar be-

lachelijk, de belachelijke verdwazing van de dood... ‘Waar is Krijn?’ vroeg hij toen en Keesje zei: ‘In 't dooienhok, natuurlijk, netjes opgeborgen, morgen gaat-ie de kuil in, R.I.P.’ Sommigen lachten weer, seniel, aandoenlijk en gevoelloos tegelijk. ‘En waar is dat - dat dooienhok?’ vroeg Vincent, ‘hoe kom ik daar?’ Een van degenen, die nog niets had gezegd, een magere kerel met een zwart petje en kalken pijpje, wenkte hem: ‘Gaat u maar met mijn mee, de vader heb de sleutel.’

De vader zat in zijn kantoortje aan de binnengang; hij kende Vincent, hij knikte hem al toe. ‘U komt Krijn Gerritse de laatste eer bewijzen?’ Vincent beaamde het en vroeg: ‘Hoe is die zo opeens gestorven?’ De vader trok een la open, nam er een sleutel uit, en keek Vincent schouderophalend aan. ‘Tja, hoe? Het zijn opgebrande kaarsjes, m'n beste man, het vlammetje is er, en ineens is het er niet meer. We hebben het hier aldoor bij de hand: geen ziekte, geen kwaal... Ffft, gedaan.’

Hij ging Vincent door gewitte lage gangen voor naar de tuin. Dat wat het weesvolk zonder verdere frasen het dodenhok noemde, was een laag gebouwtje, dat er van buiten als een brandspuithuisje uitzag. Er zat aan twee kanten één hoog tralieraampje in de wanden, de rest was blind. De vader opende de deur, waar een kist zowat doorheen kon. Vincent keek in een ruimte van twee bij drie, er hing een gezeefd, eentonig, koud licht, zelfs op deze zomerochtend. De rug van de weesvader verdekte nog enkele seconden de opgebaarde, daarna stapte de man opzij. Vincent nam zijn pet af, toen hij op de gestorvene toetrad. Krijn Gerritse lag daar in de domme, armoedige dood van de alleengeblevenen. Een man zonder gezin of familie, weggetikt uit de rij der overbodigen. Het lijkbed was een recht getimmerde, al wat verveloze baar, voor zover ze zichtbaar was onder de goedkope, keperen overtrek en de dunne strozak. Krijns handen lagen, als hadden ze nog net een knoop gesplitst, met verwonderlijke kracht en pezigheid op het dek; het was het eerste wat Vincent opviel. Het gezicht met de uitstaande bakkebaarden was kleiner, de mond weggeslonken onder de knopneus; alleen de kale schedel had zijn ronde, dof glanzende, benige hardheid behouden. De weesvader zei: ‘Patent mannetje nog, zo in de dood, wat?’ Vincent knikte woordloos. Patent, ja, en tegelijk opgebrande kaars, geen voedsel meer voor de vlam. ‘Mag ik hem tekenen... een schets maar?’ vroeg hij toen en de weesvader zei, terwijl hij Vincent de sleutel gaf: ‘U tekent maar... mits u hier straks afsluit en de sleutel bij mij terugbrengt.’

Hij liet Vincent met de versteven resten van Krijn Gerritse alleen. Vincent leunde met de rug tegen de gestucte wand en bekeek de dode,

deze fascinerende dode. Hij had zich met de dood nooit bijster beziggehouden, de ouderdom dat was een ander ding, vooral die van armen en geteisterden; het was het mysterie van zijn Kersttijd geweest, rond Oud en Nieuw... Hier was weinig meer van een mysterie, dit was afgedane, afgedankte werkelijkheid. Hij sloeg zijn schetsboek open en begon te tekenen, de staande en leunende houding hielp hem er niet bij, het werd een lichtelijk verklungelde schets; hij zou haar thuis wel uitwerken, zoals hij met die der spitters deed, hij moest hier het grondpatroon vastleggen van Krijns allenige dood... Het drong tot hem door, hoe weinig hij ondanks al de gesprekken van Krijn geweten had. Aangestoken en uitgeblazen. Hij bespeurde in zich het nijpende besef van de tijd, die jakkert. Tijdnood, tijdgebrek, levensgebrek. Men deed te weinig, steeds te weinig. Er was in het bestaan een verslonzing, een verkwisting, het leven bedriegt ons, draait ons een rad van oneindigheid voor ogen en berooft ons ondertussen met lariefarie en beuzelingen van honderden uren... Hoe lang had hij zelf nog?

Hij merkte dat hij zich een vraag gesteld had. Hoe lang? Als het maar een zichtbare gloed wilde worden, als hij dat zengen in zijn binnenste maar naar buiten kon laten stralen in werk, dat bleef voor de komenden, hevig, indrukwekkend werk, vol van het vuur der waarachtigheid, der menselijke ontdekking... Dan was het niet erg, als men het in jaren niet ver bracht, dan hoefde men niet oud te worden, stokoud, verbleekt van bouwvalligheid, zoals Krijn Gerritse, Hollandse zeeman. Dan waren zes, acht, tien jaar voldoende om er een heel leven in samen te ballen.

Vincent bracht de sleutel bij de weesvader terug, die zijn belangstellend oog naar het schetsboek richtte: ‘Mag ik een kijkje...?’ Vincent sloeg het schetsboek open en reikte het hem zwijgend, het verzoek was hem onaangenaam, maar hij kon het moeilijk afslaan. De weesvader keek en trommelde bij wijze van lof met de hand op tafel: ‘Verduiveld, zo ligt-ie daar... Het heeft iets droevigs ook, wat, het valt me nou eigenlijk pas op... Maar ja, hij was ver in de tachtig, wat had ie nog te wachten?’ Vincent beaamde de gebruikelijke wijsheid met een hoofdknik, en verliet het huis langs het zijdeurtje, zodat hij geen mens meer hoefde te zien.

Hij stond buiten lange tijd in de zonneschijn, melancholisch moe en besluiteloos; toen ging hij toch naar de stoomtram en de turfspitterij; de dagen waren lang, de kunst bleef kort.

XX

De kunst was kort, de dagen lang. Vincent was vaak al bij het eerste licht op de weg, en tekende. Het was een ontvluchten aan Siens nabijheid, maar het was meer. Er moest gesabeld worden. De schaduw van de Noodzaak zat in zijn nek. Hij had rust noch duur meer, buiten een enkele avond van zo'n volstrekte gouden reinheid en onthevenheid, dat hij de schaduw daarvoor enkele ogenblikken vergeten kon. Het verpozen liet hem desondanks een gevoel van zelfverwijt en nalatigheid. De twijfel bleef zich achter de Noodzaak verbergen; er was geen respijt!

Hij zag weinig mensen meer. Anthon van Rappard had zich dan eindelijk, na veel heen en weer schrijven, bij Vincent vervoegd. Hij was beleefd tegen Sien en deed of hij haar bokkige stemming niet opmerkte, kneep Maria in de wang en betuigde hulde aan de zuigeling. Hij zei vriendelijke dingen van Vincents werk en zat enige tijd stil met de tekening in zijn handen, die Vincent van Krijn in het dodenhok had gemaakt. Vincent vertelde hem van de dood van de weesman; Van Rappard knikte. ‘Een pathetisch ding, Vincent, zo ben jij op je best!’ Vincent keek over zijn schouder; het was waar, de tekening was gelukt, zwart bergkrijt, bijgewassen met inkt, een vereffende schemering van zwarten en grijzen, waarin alleen de uitgeleefde zeemanskop eenzaam oplichtte in de aanklacht van de schrille witte dekverf. Van Rappard had hem uitgenodigd, de volgende dag meteen bij hem te komen. Vincent had moeten bekennen, dat hij het reisgeld niet bezat. Van Rappard had het hem gegeven; hij stond erop, zei hij, dat Vincent nu zijn ‘Tegelschilders’ en de studies zou zien, die hij dat voorjaar in de blindeninrichting gemaakt had: borstelmakers en spinsters. Vincent was met vreugde gegaan en had het werk van Van Rappard met vreugde gezien. Het wonderlijke was, dat het gesprek met de Utrechtenaar niet recht vlotten wilde; misschien had de goede jongen in het welgestelde ouderlijke huis, op zijn benijdenswaardig fraai atelier, een stille gêne jegens Vincent. Hij had Vincent 's avonds voor diens vertrek in de stad op een goed maal onthaald; Vincent kreeg al in de trein maagpijn, de overvloed was te groot geweest. Het kostte hem twee etmalen om weer in het gareel te komen.

Hij had Van der Weele in geen dagen gezien. Hij was half te moe, half ook te trots om hem op te zoeken. Het bijna belachelijke was, dat hij op zijn schildertochten buitenshuis een jonge landmeter had leren kennen, die ook zat te tekenen, - talentvol, maar tegelijk naïef en zo gebrekkig, dat Vincent met al zijn twijfel en bedenkingen als leermeester van de

amateur was gaan optreden, verbaasd over de zekerheden, die het in hem wekte. Er moest in hem en met hem veel veranderd en verbeterd zijn, sinds Mauve hem indertijd als hopeloos geval had opgegeven...

Rust! waar was rust? Nog zes, acht, tien jaar, zoals hij het ook aan Theo geschreven had. Zelfs in de Noodzaak lag het geluk, al was het wrang en scherp, en niet het geluk der argelozen. Hij had bemerkt, dat hij eindelijk moutonneren kon. Op zijn ezel stond een meter brede compositie, turfspitters in het duin. Het was een combinatie van oude en nieuwe schetsen, zijn eerste massale tekening op groot formaat. De figuurstudies waren pijnlijk precies geweest, in de compositie kon hij zijn verbeelding ordenend en vrij laten regeren. Hij was vast van plan het niet bij deze eerste grote opzet te laten. Hij had erover gedacht, een minstens zo indrukwekkende te maken in het oude-vrouwen-en-mannenhuis, waar ze een tuin hadden die nu in de zomertijd krioelde van de interessante modellen, maar de voogden hadden zijn verzoek afgewezen: geen behoefte aan schilders op ons terrein...

Hij was bijna een hele dag blijven hangen op de stortplaatsen van het Rhijnspoor, te midden van een magnifieke groep kolensjouwers, die daar wagon na wagon leegden. Hij maakte een serie schetsen van de bedrijvige kerels, terwijl zij hem van ver goedige spotternijen toeriepen. In hun schafttijd kwamen ze om hem heen staan, probeerden elkaar in zijn schetsen te herkennen en stopten hem ten slotte een van hun margarine-boterhammen toe, toen ze merkten dat hij geen brood bij zich had. Hij zette ook van deze tekeningen thuis, achter een tweede blank raam dat hij had laten maken - hij kon het ophopen van extra schulden blijkbaar niet afleren! -, een compositie op. Hij had nog steeds het gevoel, dat het allemaal begin bleef.

Hij raakte een ogenblik van de wijs, toen hij op een ochtend, werkend aan de kolenmannen, bezoek kreeg van Breitner. Hij had na de vluchtige ontmoeting bij het station Breitner vrijwel uit zijn gedachten gezet. En daar was hij, hartelijk en ietwat te luidruchtig - op ieder van hen heeft het gezicht van mijn armoe een andere uitwerking, dacht Vincent niet zonder sarcasme -; hij bleef ook niet lang; Vincent merkte wel, dat hij in een vlaag van nieuwsgierigheid gekomen was, maar zelfs dat nieuwsgierige was hem niet onaangenaam, vooral niet, toen Breitner voor de grote composities langgerekt tussen de tanden floot. ‘Sapperloot! er is schot in je werk gekomen, Vincent... en die figuren afzonderlijk: een heel verschil met die bordpapieren poppen, die je verleden jaar nog tekende, toen wij er samen op uit gingen!’ Vincent vroeg, schor van gelukkige bedrem-

meldheid: ‘Je meent 't?’ en Breitner zwoer, met schertsend geheven hand, dat hij het meende: ‘Als ik het slecht vond, zou ik denkelijk mijn bek wel houden, maar het is goed, daarom zeg ik het.’ Het onvoorziene bezoek en de onvoorziene lofzang van Breitner monterden Vincent wonderlijk op; hij bleef heel die dag in hoge stemming doorwerken.

Breitner had voordat hij wegging gezegd: ‘Kom eens bij me aanlopen, maar dan in de tweede weekhelft, tot en met donderdag woon ik vanwege die school praktisch in Rotterdam,’ en gaf hem vervolgens het adres van zijn zolder-atelier. Vincent had met het bezoek niet te lang gewacht. Hij vond Breitner tussen een rommelzo van oud en nieuw werk, hij had een misse bui, zijn jong gezicht met de puntbaard stond gefronst en half-sullig, in zijn kleren was niets van de zwier, die Vincent laatstelijk bij hem opgemerkt had, maar hij ontving Vincent niet onvriendelijk. Hij bood hem meteen een glas jenever aan, Vincent bedankte: ‘Ik verdraag het spul slecht, heb last met mijn maag...’ waarop Breitner alleen was gaan drinken. Vincent keek om zich heen, het atelier was niet veel meer dan een zolderkamer met een hoog daklicht; overal lagen uitgeknepen tubes en lege lucifersdoosjes, een geopend scheermes zat aan het palet gekleefd, in een langwerpige kist lag het onopgemaakte bed. Breitner grijnsde zwakjes: ‘Hoe vind je m'n lijkkist? Ze kunnen me zo wegdragen als het moet.’ Vincent schudde het hoofd: ‘George, dat is wartaal, je weet zelf beter’; maar Breitner schopte een paar verfrommelde aquarellen voor zijn voeten weg: ‘Wat 'n dreknest! Dat noemen ze de heerlijkheid van het artiestenbestaan!’ Hij schonk zich opnieuw een borrel in en dronk die staande, terwijl Vincent de mishandelde aquarellen opraapte en gladstreek, voor zover dat nog ging: ‘Zonde van die boomstudies, ze zijn toch prima, waarom trap je dat van je?’ Breitner veegde zich mond en jeugdige snorren af met de rug van zijn hand. ‘Dat is niks, oud zeer, leergeld - Nee, *dit* moet je zien, dat heb ik verleden week gemaakt!’

Hij liep naar de schoorsteen, er stonden drie immens lange repen tegen geleund, die Vincent tot nog toe voor zonneblinden had gehouden. Breitner nam de eerste - het ding was een halve meter hoog, maar minstens drie breed - en zette die tegen de wand. Vincent zag pas nu dat het een olieverfschets was, hij onderscheidde ruiters in een woeste en tegelijk vage wanorde; de kleuren leken die van molmend behang, beschimmeld en verschoten, alles inderhaast en zonder animo op de kartons gesmeten. De voorstelling zelf kon hij niet thuisbrengen: ‘Wat is het, George? De vier ruiters uit de Openbaring?’ Breitner bromde: ‘Verrek jij - je ziet toch, dat het manoeuvres zijn in de duinen?’ Vincent lachte en

wees op het tweede langwerpige stuk. ‘En dat?’ Breitner antwoordde met het jeneverglas tussen de vingers: ‘Dat moet jou liggen, misèreminnaar, het is een straattoneel, ergens bij de soepkeuken.’ Vincent zei verwonderd: ‘Maar ik zie de soepkeuken helemaal niet.’ Breitner werd vinnig: ‘Ik zeg ergens bij de soepkeuken, Hekkelaan, het kan ook het Slijkeinde geweest zijn, daar gaat 't niet om - het gaat om de anekdote van het geval: een bezopen scharesliep, zie links, die zijn wijf tracht af te tuigen; de vrouwen op straat, zie rechts, nemen de slons in bescherming.’

Vincent schudde het hoofd; Breitner zag kennelijk, wat hij niet zag. ‘En de derde?’ Breitner haalde de schouders op. ‘Kan het je eigenlijk nog schelen, wat de derde is?’ Vincent zei: ‘Leg het me uit.’ ‘Het is een marktscène,’ zei Breitner, half korzelig, half ook vol zelfspot, ‘waar precies, dat weet ik zelf niet, het kan in Den Haag zijn, en misschien in Barcelona, al ben ik dáár nooit geweest.’ Vincent lachte weer; als het een markt was, werden er zonderlinge onherkenbare dingen verhandeld. ‘Misschien,’ zei hij, ‘is het een markttafereel op een vreemde planeet, iets waar reizigers à la Jules Verne terecht trachten te komen.’ Breitner lachte met hem mee, een, twee seconden; toen versomberde zijn gezicht weer. ‘Steek jij er de draak maar mee! ik ploeter goddome op die reuzenplakkaten, ik ploeter net zo hard als jij, hoor - en jij maakt er met één slag een absurditeit van.’

Het daagde Vincent, dat Breitner niet normaal was, zeker niet toen hij deze studies had gemaakt. Er moesten in de Rotterdammer - net als in hemzelf - nog onberekenbare naweeën spoken van de kwaal; hij kon deze meterslange repen niet anders dan in koortsfantasie beschilderd hebben. Er waren fantasieën én fantasieën, zelfs met koorts gemengd. Vincent herinnerde zich lang geleden verhalen van Hoffmann en Edgar Allan Poe te hebben gelezen; als hij eraan terugdacht, doorleefde hij hun lugubere hekserij voor de tweede maal... Deze rariteiten van Breitner waren niet van die hoge orde; veeleer wezen ze op jacht naar makkelijke impressie. ‘Jongen,’ zei hij, ‘de ene dag hebben we meer geluk dan de andere. Geploeterd moet er worden. Je hebt je wat dat aangaat niets te verwijten; je bent ook slim genoeg om zulke absurditeiten te boven te komen.’ Breitner nam hem mistroostig, zelfs niet zonder wrok op. ‘Jij houdt nog steeds van de bittere waarheid, wat?’ Vincent spreidde de stugge vingers. ‘Van de waarheid, ja - bitter of zoet.’ Breitner gooide het jeneverglaasje in een hoek, op een stapel verfomfaaide tekeningen. ‘Vertel mij eens, wanneer de waarheid zoet is... Ach, wat doet het ertoe? Ik voel me bedonderd vandaag, dat is 't... Het spijt me, kerel, dat ik je weg moet sturen, ik ga naar het badhuis, mijn kersepit onder de douche houden, misschien helpt het.’

Vincent drukte hem de hand. ‘Ik kom terug, amigo: ik wens je sterkte. Vergeet niet wat ik zei: in jouw kersepit zit genoeg intelligentie om je te redresseren.’

Hij was werkelijk teruggekomen, acht, tien dagen later; ditmaal was de zolderkamer opgeruimd, geveegd, het bed opgemaakt; er was geen jenever te zien of te ruiken, en op de ezel stond een mans doek, het stelde een hoefsmederij voor, mannen en paarden. Vincent bekeek het lange tijd, betoverd door de ingetogenheid en kracht van het maaksel, dat nors en zelfs beklemmend van kleur was. Breitner liep in luchtige hemdsmouwen, er was een veerkracht in zijn bewegingen die Vincent niet eerder gezien had. Hij klopte Vincent op de schouder, hield hem bij de arm vast en bromde tevreden, terwijl Vincent zijn ogen niet van de geschilderde smidse kon afhouden. ‘Dat bevalt je, he, ik zie het aan je rooie tronie!’

Vincent knikte langzaam. ‘Het bevalt me zelfs uitstekend; gaaf als goud, George. Ik begrijp niet, hoe je dat sombere, grootse in je kleur krijgt...’ Breitner floot opgewekt. ‘Tja, jongen, wat te zeggen? Soms begrijp ik het zelf niet, maar het is zo: wij schilders zijn net zo grillig in ons wel en wee als de vrouwen... Heb je wel eens gemerkt, dat éénzelfde vrouw soms lelijk, soms ongewoon mooi kan zijn...?’ Vincent knikte opnieuw: ‘Ik heb het gemerkt.’ Breitner was al doende nieuwe dingen op de ezel te zetten. Daarna zag Vincent, dat 't in het geheel geen nieuwe waren, maar oude: Breitner had een der mislukte lange repen, het straattoneel, aan stukken gesneden, en die als zelfstandige studies overgewerkt; hij ging twee, drie stappen bij de ezel vandaan, om zelf het effect beter te zien. ‘Ik beken het, Vincent, je had de vorige keer gelijk, toen je die lange lellen absurd noemde... Ik was niet in vorm, toen ik ze maakte, ik heb me gewoonweg geforceerd... Maar *deze* zijn beter, wat?’

Vincent antwoordde: ‘Oneindig veel beter,’ terwijl hij naar de studie van de dronkeman keek, die zijn nevelvlekkenstadium te boven was, een nu zware, liederlijke gestalte, hij keek naar het andere stuk waar de vrouwen op voorkwamen; ook zij waren uit landerig stof tot beeltenis herboren, kundig en rauw - van een knapheid, die het rauwe voor Vincent niet helemaal kon wegnemen. Vincent zei na enige tijd: ‘Je hebt in je beste buien een enorm talent, George, ik zal het vrees ik nooit zover brengen... Als ik iets op deze vrouwenstudies tegen heb, dan is het je hardvochtigheid.’

Breitner sperde de ogen. ‘Wat gons je daar, Vincent - ik hardvochtig?’ ‘Die vrouwen,’ zei Vincent, ‘die zijn levenswaar, radicaal gemeen. Je hebt daar een intense aandacht voor gehad, alleen maar geen liefde!’ Breitner

keek hem nog steeds verbaasd aan, tot hij lichtjes grinnikte. ‘Ik geef toe,’ zei hij toen, ‘niet voor deze - bien que je les aime, les belles poules, parfois jusqu'à la folie...’ Vincent schudde hardnekkig het hoofd. ‘Je weet, wat ik bedoel, George: voor jou is het schilderen een machtig avontuur, een aandoening, niet om het sujet, maar om wat jij ervan maken kunt. Alles draait bij jou om de schilderkunstige sensatie... Maar die vrouwen, mijn vriend, daar wil ik iets over zeggen: Jij maakt ze zoals je oog ze ziet, en niet zoals het hart ze moet begrijpen... Ik was in dit voorjaar veel op de Geest en belendende buurten, je weet nog wel, dat ik er hetzelfde in zie als in Whitechapel. Ik heb er vrouwen aangetroffen, die in haar eerste jeugd zijn verleid en gemainteneerd, en nu met twee of drie bastaarden bij een grootmoeder intrekken en naar de kelder gaan, verlept en verdord in de lage hoererij... Jij, George, hebt de verschrikking van het vrouwenbestaan in de sloppen als artiest gedramatiseerd, maar jij staat niet stil bij goed of kwaad, je bent er niet kapot van, het is en blijft voor jou sujet!’

Hij zweeg, hij was weer bezig door te draven, meegesleept door zijn emotie. De Rotterdammer keek hem aan, zwijgend, ernstig, onderzoekend, al zat er om zijn mond een eigenaardig lachje. Na enige tijd zei hij: ‘Weet je, Vincent, wat jou bedreigt? Dat is wat ik de godsdienst noem.’ Vincent staarde hem aan; hij zag dat Breitner het boosaardig noch ironisch bedoelde. ‘De godsdienst? Hoe moet ik dat opvatten? Ik ben helemaal niet godsdienstig meer, dat was mijn jeugdzonde, al heb ik er nooit spijt van gehad...’ Breitners half-vermaakte, half-wijsgerige gezichtsuitdrukking bleef. ‘Nee, de godsdienst van de altaren, de paters en predikanten, die heb je overboord gegooid, dat weet ik... Maar er is in jou iets anders, je maakt van je hele kunst een soort religie. Je tekent de werkelijkheid van mensen en dingen en huizen en bomen als een kerel, die met beide benen op de grond staat - maar wat maalt er intussen in je hoofd, in wat voor wolk heb jij je kop? Is dat ook realiteit - deze aanbidding van lijden en lijdzaamheid, deze verheerlijking van het geslagen-worden, dit prediken van de liefde, zodat iemand die jou niet kent en voor 't eerst hoort, zou denken met een verdomde femelaar van doen te hebben?’

Vincent voelde zich in verbazing verbleken, daarna rood worden van een zonderlinge schaamte, als had Breitner hem op de open straat het hemd van het lijf gescheurd. Breitner zag zijn ontstelde verwondering, hij legde hem de handen amicaal op de schouders. ‘Dat schokt je, he? Dat heeft natuurlijk nooit een mens tegen je gezegd? Misschien had ik het ook niet moeten zeggen, het is beter jou te laten zoals je bent - daar zit ook een merkwaardig soort kracht in, zoals jij arme bliksems en werklui een

aureool verleent, dat ze zin werkelijkheid niet hebben...' Hij glimlachte, terwijl hij Vincent losliet. 'Als je *mij* dan ook maar laat zo als ik ben... verliefd op mijn sujet, op de impressie, of hoe zei je dat ook weer? op de schilderkunstige sensatie...

Vincent zat nog steeds verbluft, zwijgend, langzaam bekomend van het beeld dat Breitner van hem had opgehangen. Hij streek zich met de hand langs het hoofd. 'Is het waar,' vroeg hij daarna, 'zie jij me zo, zien anderen me ook zo?' Breitner haalde de schouders op. 'Hoe of anderen je zien, weet ik niet precies - een bepaald respect hebben ze in elk geval voor je, Van der Weele bij voorbeeld, die durft niet recht meer bij je te komen, sinds hij voor zijn "Zandkarren" een zilveren medaille heeft gekregen; hij weet hoe jij alle officiële heerlijkheid veracht...' Vincent mompelde: 'Dat was het dus - alsof ik hem die medaille zou misgunnen!' Breitner trok de wenkbrauwen op. 'En ik? Ik heb ook respect voor je, eerlijk, maar we liggen elkaar slecht. Jij houdt van de bittere waarheid, ik zal ze jou daarom ook niet besparen. Ik herinner me, Vincent, hoe we verleden jaar, het lijkt wel een eeuw geleden, nog eens samen op die duinweg hebben gelopen naar het Nettenboetstersveld...'

Vincent keek hem aan: 'Ik herinner het me ook, het was een eindeloze wandeling.' 'En dat niet alleen,' zei Breitner, 'het was de eerste warme lentedag, de zon scheen geweldig, en er was maar één kant van de weg met dennetjes beplant. Ik ging in de schaduw lopen, jij liep in de barre zon. Ik zei tegen je: 'Kom ook hier lopen,' maar jij bleef doorsjokken waar je was, en zei: 'Nee, ik wil lijden voor de kunst...' Vincent boog het hoofd. 'Heb ik dat werkelijk gezegd?' 'Ik zweer het je,' zei Breitner; 'ik zal het niet gauw vergeten, ik schrok van die soort lijdensfilosofie, en ik begreep toen dat jij en ik twee tegenpolen zijn. We zien en dienen beiden de werkelijkheid, we willen beelden maken van die werkelijkheid, maar we komen ernaar toe van een verschillende kant.'

Vincent zat roerloos en verontrust. Eindelijk vroeg hij: 'Betekent dat, George, dat je me in feite de vriendschap opzegt?' Breitner lachte opeens, een vol en hartelijk geluid. 'Ben je gek, kerel, ik zeg niets op, ik wil alleen maar beweren, dat antipoden antipoden blijven, wat we zonder flauwe kolder goed van elkaar moeten weten!'

Vincent had de ander kort nadien verlaten. Breitner had hem, als om te demonstreren dat hun betrekkingen onveranderd doorgingen. 'Soeur Philomène' van de Goncourts te leen meegegeven. Vincent kon onderweg aan niets anders denken dan aan Breitners gezegde over die godsdienst... Was het godsdienst, van de mensen te willen houden? Gods-

dienst, het hoofd te ontbloten voor hun ellende? Godsdienst, mededogen te hebben met de geslagen vrouwen - met een door haar zieke humeuren gefolterde Sien? Misschien was het toch zijn samenwoning met Sien, die Breitners opmerkingen over die lijdensfilosofie had uitgelokt. Misschien vond iedereen, dat hij getikt was haar nog langer met de ogen der deernis te bezien?

Terwijl Vincent het bedacht, voelde hij in zich de koppigheid groeien. Het was waar, dat de geschiedenis der artiesten, der waarachtigen, navrant bleef, gebonden aan lijden, zelfontzegging, eenzaamheid. Het *was* waar, dat de artiest niet bestaan kon, als hij niet op de bres sprong voor het gekrenkte. Het gekrenkte werd er ontegenzeggelijk niet edeler van, maar wat deed de kunstenaar zich aan, als hij het geschapen leven niet meer respecteerde? Hij maakte zichzelf onedel; was genialiteit alleen voldoende, om dat te vergoeden? Waar zou George Hendrik Breitner belanden, met alle genialiteit die hij in zich had? Breitner had gesproken van antipoden - terecht. Hij, Vincent, mocht niet bukken voor dat waar de rest al te makkelijk voor boog. Deze vastberadenheid der liefde was in hem geplant, opdat hij haar trouw zou blijven.

XXI

Vincent had in geen weken aan zijn ouders gedacht; hij keek vreemd op, toen Pa bij verrassing kwam opdagen. Hij bracht een koffertje vol weldaden mee: boerenkaas, een door zus Willemien zelf gebakken brood, ondergoed en kinderkleren, een hoed en tabak... Sien was nog niet geheel uit haar bui van mokken en slonzen, maar ze kwam er toch bij zitten, al deed ze de mond nauwelijks open. Pa bleef overigens maar kort - Vincent had zich ook bij dit tweede bezoek van Pa afgevraagd wat hij eigenlijk kwam doen, behalve die goede gaven bezorgen? Pa had even voor de schetsen van zanderij en turfspitters gestaan en met het beverig hoofd geknikt: ‘Dat heb je kranig gedaan, Cent...’ en dat op een toon, of hij prijsjes uitreikte op de krans der jeugdige catechisanten. Tot een gesprek waren ze nauwelijks gekomen. Had Theo hem misschien gevraagd poolshoogte te nemen? Maakten zij zich zorgen om hem, hielden zij hem voor zo arm, dat er moest worden ingegrepen? Iets van een bedoeling scheen er toch te hebben voorgezeten; toen hij Pa naar het station bracht, was die zonder aanleiding begonnen over Sien, de onhoudbaarheid van Vincents samenwoning: waarom probeerde Vincent niet er een redelijk einde aan te maken...?

Vincent had willen grauwen, dat Pa zich niet hoefde uit te sloven, maar de aanblik van de al dunnere, al brozere figuur die hem ongerust, zelfs met enige bevreemding opnam, als herkende hij zijn oudste zoon nauwelijks nog, had hem een slot op de mond gelegd. Hij had de oude man nog nagewuifd toen hij wegspoorde, niet wetend, dat hij enkele dagen later werkelijk furieus op hem zou zijn, en wel terwille van Theo. Theo schreef, dat hij de oude mensen in Nuenen evenzo van zijn Parijse vondelinge had verteld, en daarbij gerept van de mogelijkheid haar te trouwen. Pa en Moe hadden hem scherp geantwoord, ze konden zich bij dat vooruitzicht absoluut niet neerleggen, Theo's positie - zo hadden ze geschreven - stond hem zulke buitensporigheden niet toe... Vincent wierp zich na dat ontvangen bericht zonder bedenken in een lange brief aan zijn broer. Hoe haalden zij daar in Nuenen het in hun hoofd, wie gaf hun de autoriteit ook al in Theo's bestaan te willen ingrijpen als het Lot zelf? Dominees, godbetert, waren eigenlijk de meest goddeloze lieden op aarde, de hardste materialisten jegens hun medemensen - terwijl ze nederig zouden moeten zijn als de oudste Christenen, alles begrijpen, een plaatsje in hun gemoed inruimen voor het evangelisch gebod der liefde, vooral een dorpspredikant als Pa! Als de Goupils nu nog zo hoog van de toren bliezen - maar Pa! Het toornen op papier had Vincent korte tijd ontladen en bevredigd, maar ook moe gemaakt; daarna kreeg hij, als altijd wanneer de briefbliksem al onderweg was, spijt dat hij hem had weggeslingerd...

Hij kreeg te meer spijt, en dacht al na weinig weken met hernieuwde verdraagzaamheid aan zijn ouders en zuster, toen hij van Moe een postwissel van vijfentwintig gulden gestuurd kreeg: geen twijfel, of Pa had dat vermoed verslag over zijn armoede uitgebracht... Vincent zag zijn familieleden voor zich in het Brabantse dorp; een heimwee, dat hij ook had gekend bij Pa's eerste beschrijving van Nuenen, besloop hem en doorspeelde zijn vermoeidheid. Bij tijd en wijle kregen de beelden van het dorp, dat hij nooit gezien had, een sterkere nadruk dan die van de mensen welke hij levenslang had gekend. Brabant, moeilijke maar troostrijke aarde, hurkende hoeven, de stroeve geur van hei en de donkere, opwindende van eikeloof; bijenzwermen dansen door het zonlicht. Het scheen een ander zonlicht, dan wat hem hier in Den Haag bescheen en dat leger en harder leek, naarmate hem vaker de angst overviel dat hij weer achterop raakte, dat hij ook al zwoegde hij boven zijn krachten, nog steeds te weinig deed om door de ijzeren muur te breken.

XXII

In de voorzomer waren Vincents ogen genezen; nu begon zijn maag hem te kwellen, soms met pijn, soms met een volslagen walging van alle voedsel. Het was de prijs van zijn vrijwillig vasten ter wille van Sien en het meisje. De geldverlegenheden groeiden van achterstand tot gebrek. Als Theo's geldzending kwam, telkenmale als opluchting en redding begroet, verslonden de opgelopen schulden het gehele bedrag en men kon onmiddellijk de nieuwe aan de balk laten schrijven. Vincent had keer op keer het gevoel over zich als was hij een wever, wie alle draden in schrikbarende chaos uit de hand lopen. En Theo was met onheilspellend nieuws gekomen: hij wist niet, zo schreef hij, of hij de beloofde hulp nog wel lang kon voortzetten. Hij had veel kosten - hij repte van het meisje niet, hij repte van haar trouwens in zijn brieven al zeldener, tot Vincents onrust -, daarbij floreerden de zaken niet en bovendien had hij tegenslag met neef Hendrik van Gogh, die na zijn terugkeer uit Nederlands-Indië in Parijs was neergestreken, een grote geldsom van Theo had geleend, en ondanks heilige verzekeringen met terugbetalen niet opschoot.

Vincent was in zijn misère geschokt door het nieuws, het meest nog door dat van het geldlenen. Had Theo, die toch in hem geloofde, zoals hij hem meer dan eens verzekerd had, die zijn laatste tekeningen zonder voorbehoud prees, dat aan Hendrik voorgeschoten geld niet beter in hem kunnen beleggen? Hij schreef Theo, in een jammerlijk en sarcastisch verweer, dat de lieve neef ongetwijfeld had zitten springen om Theo's franken om er een kwaadaardige jachthond voor aan te schaffen, of zich in de luren te laten leggen door een of andere paardenmaquignon, volstrekt nuttige en onontbeerlijke zaken, vooral als men uit de Oost kwam en zich in Parijs had gevestigd. Theo zweeg op de desperate klacht.

Vincent had spijt van de grote blankhouten lijsten, die hij zijn timmermannetje had laten maken en die ook al duurder waren uitgevallen dan hij gehoopt had. Hij had deze passepartouts willen gebruiken om zijn composities beter in 't oog te vatten, proporties en stand der figuren makkelijker te bepalen; wat baatte al die uitsloverij, als hij met de composities zelf niets kon bereiken? Hij had ze ten slotte ook kunnen maken zonder die prijzige lijsten. Hij stuurde een aantal van de voorstudies, spitters en kolensjouwers, aan oom C.M. al kon dat vrachtgeld er eigenlijk ook niet meer af. Wat vond oom ervan, was er in Amsterdam voor zo iets geen afzet? C.M. antwoordde met taal noch teken.

Hij schreef Theo nederiger, zij het met blijvend wanhopig aandringen:

kon Theo hem niet in aanraking brengen met de redacties van Parijse tijdschriften, die tekeningen en litho's publiceerden? Waren de grote composities niet iets voor Cottier, of voor Goupil zelf? Hij, Vincent, hoopte nog steeds zich als illustrator te kunnen bekwamen, maar zelfs de eenvoudigste houtskooltekening kostte geld. En als men, denkend aan de Engelse gravures, de blik naar Engeland richtte: wat zou Theo ervan vinden als hij eens naar Londen ging - er was natuurlijk reisgeld mee gemoeid - en bij de mannen van 'Graphic' of 'London News' aanklopte om geregelde opdrachten, zo mogelijk tegen een vast maandbedrag? Hij zou bij voorbeeld een reeks 'Views of Holland' kunnen maken, de visserskoppen en het weesvolk, de stads- en zeegezichten zouden hem er geweldig bij te pas komen. Was het misschien raadzaam zelfs om Sien te trouwen - want, zo schreef hij met dubbelzinnige nadruk, een vaste verbintenis met één vrouw is ten slotte het natuurlijke, er moeten kinderen komen, de harmonie van het leven vereist dat -, het Haagse huishouden op te breken, en kort en goed naar Londen te verhuizen?

Theo gaf geen bemoedigende antwoorden. Op de toespelingen aangaande die vaste verbintenis ging hij helemaal niet in. In Parijs was bij de tijdschriftlezers en dus bij de redacties de rage voor tekenwerk en gravure over. Men verlangde nu door de bank naar dingen met kleur, impressie, liefst gemengd met enige wereldsheid. In Londen - Vincent wist het toch - beleefde het black-and-white een tijd van neergang. En een verhuizing, wat zou d*ie* niet kosten? Dan kon men beter op het plaatsje blijven, waar men zat, en daar naar oplossingen uitzien... Vincent schreef nog nederiger terug. Het was nu hoge zomer, eerstdaags kwam Theo weer in het land - wilde hij dan niet eens bij Tersteeg pleiten, zodat Tersteeg tenminste een paar van de laatste krijtschetsen nam? Zou Theo niet alvast aan Tersteeg kunnen schrijven, dat Vincent grote composities maakte, typisch Hollandse dingen? Er moest voor zo iets, n'en déplaise de Haagse school, toch wel één koper zijn te vinden...? En waren er nog andere mogelijkheden in Den Haag, particulieren misschien, waar Theo voor hem zou kunnen optreden? Hij had van Van Rappard de naam Lantsheer horen noemen, het was Anthons oom, de man moest een puissant rijke suikerlord zijn, die ook oog had voor kunst; hij scheen overigens alleen te kopen wat hij zelf mooi vond... Kon men bij zo'n grootheid aanbellen?

Theo's antwoord viel weer voorzichtig uit. De naam Lantsheer was hem niet onbekend, maar hij had er geen notie van, waar de belangstelling van de rijkaard naar uitging. Hij zou, als hij in Den Haag was, graag voor Vincent doen wat hij kon, maar Vincent mocht wat Tersteeg betrof

natuurlijk niet vergeten, dat hij de kunsthandelaar een jaar voordien zwaar op de tenen getrapt had, daar zat waarschijnlijk nog zeer veel weerstand... Vincent vergat het niet. Hij verstond de onuitgesproken wenk in Theo's epistel. Hij lag er een paar nachten lang wakker van. Zijn maagpijn werd erger. Hij vreesde dat bezoek aan de grote manager en hij wist dat hij zelf zou moeten gaan, dat hij het pleitbezorgen niet kon overlaten aan Theo...

Toen bij Sien na de zoveelste week van schraal en slecht eten het zog wegbleef, was het Vincent duidelijk dat hij Tersteeg niet langer ontlopen kon. Hij pakte een aantal van de figuurstudies in, die hij op de turfspitterij had gemaakt en hij deed er een schets bij van de compositie; Tersteeg moest wel een toegeschroeid hart en een houten kop hebben, als hij Vincents vooruitgang niet zag en erkende! Hij pakte ook de perspectiefboeken van Bargue met de grote tekeningen in, die Tersteeg hem kort na zijn komst in Den Haag - hoe eeuwig lang leek het geleden! - had geleend. Er waren een paar van de bladen gescheurd; Sien had bij het opruimen van het atelier de zware boeken uit haar handen laten vallen... Hij ging met het pak onder de arm op loden schoenen naar de Plaats. Hij trof het, Tersteeg zelf bevond zich in de kunstzaak, blijkbaar had hij net een dure klant te woord gestaan; er rolde van de stoeprand een licht coupeetje weg, daarin een schim van zomerse elegantie.

De chef van Boussod & Valadon staarde Vincent bij zijn binnentreden aan met een mengeling van verwondering en ironie. ‘Dus jij bestaat ook nog?’ Vincent beaamde het: hij bestond nog, hij woonde nog in Den Haag; hij was gekomen, weliswaar wat laat, om alsnog zijn excuses te maken voor het grof onthaal dat hij Tersteeg nu haast een jaar geleden had bereid... Zijn stem was al weer gaan knersen, het woord excuus kwam hem schor uit de keel. Tersteeg had tot zijn verbazing geglimlacht, de genadige grand-seigneur, Vincents verontschuldiging met licht gebaar afgesneden: ‘Excuses aanvaard, hoor - en sans rancune; het doet me plezier dat je je dwaling inziet.’ Vincent was meteen begonnen de Bargues uit te pakken, want hij zou nog een tweede verontschuldiging moeten maken, voor hij met zijn werk op de proppen komen kon. Tersteeg stond eensklaps met gefronst voorhoofd, toen hij de gescheurde platen zag; het leek of hij iets stekeligs wilde gaan zeggen en hij had er helaas het recht toe, toen de gebeeldhouwde deur openging, het zilveren klokje luidde. Er kwam een telegrambesteller binnen. Tersteegs gezicht helderde op, hij scheen het telegram te hebben verwacht, hij ging de besteller met een paar grote passen tegemoet, gaf hem een geldstuk en brak inderhaast het

hem gereikte formulier open. Hij liep toen hij het snelbericht gelezen had in de richting van zijn kantoor, maar hij draaide zich nog één keer om naar Vincent: ‘Je ziet - de zaken laten me geen rust; kom nog eens een andere keer, wil je?’

Vincent had, onder het spotoog van de verre gebleven jongste bediende, zijn map onuitgepakt weer opgenomen, om het glas- en fluweelpaleis der kunst zonder een woord te verlaten. In de nauwe straten woei geen aasje wind; de warmte stond stil en drukkend op het plaveisel. Hij liep sjok-sjok met de tekenportefeuille, nauwelijks verbaasd dat hij weer pech had; hij zou zich pas verbaasd hebben als het omgekeerde waar was geweest. Hij verwenste zijn stommiteit, geen tekengerei mee te hebben genomen, hij zou dan nu door kunnen wandelen naar het Bos, of zelfs een paar laatste dure dubbeltjes wagen voor een tramkaartje om in de duinen te gaan tekenen. Ze moesten daar nu even voorbij de turfspitterij aan het aardappelrooien toe zijn. Een ogenblik leefde verlangen in hem om alsnog te gaan, al was het alleen om te zien. Maar er woog te veel zwaarte op hem, hitte en teleurstelling beide; hij keerde op lome voeten naar de Schenkweg terug.

Hij zat in het atelier, bij het raam, de map met turfspitters lag ongeopend naast hem. Hoe langer hij ernaar keek, hoe meer hij ervan overtuigd raakte, dat Tersteeg er alleen maar om zou hebben gelachen. Het was duidelijk: hij moest niet meer rekenen op Tersteeg. Hij keek uit het atelierraam, lange tijd. Het zomerland lag tot de horizonnen gestrekt in hete, groene bezwijming; in die verte verspitsten molens en bomen tot sprietpotige insekten op het licht trillend vlak, huizen lagen er als doodgebrande torren. Vincent steunde het hoofd op de handen; zelfs het zitten maakte hem moe. Hij zou nu moeten opstaan en de blinden van het atelier, de nieuwe zo vernuftig gevonden blinden, gaan sluiten en daarmee koelte en inkeer om zich scheppen. Hij had de kracht noch de wil om zich van zijn stoel te verheffen. Hij sloot de ogen voor de enorme wijdte van julilicht, maar het bleef achter zijn oogleden verder stralen, het kwam sneller in beweging, het wentelde door zijn pupillen met kleurloze, gevaarlijke vlammen, het leek hem, of de zon zou uiteenspatten onder zijn schedeldak.

XXIII

Het zomerseizoen bleef hem te licht, te heet, het vervolgde hem als een vijand. Hij was dor, en hij wist het. De verdorring zat in zijn ogen, zijn

handen; zijn mannelijkheid faalde al vaker bij Sien. Ze lagen vele nachten bij elkaar zonder aanraking, zelfs zonder de tederheid van een woord. Hitte zat in de balken van het schuine dak, het rook er dor naar kalk en hars. Het verbaasde Vincent, dat Sien zijn onmacht niet hoonde, noch er zich over beklaagde; ze schoof bij hem vandaan in een stuurse onverschilligheid, des te verwonderlijker in een vrouw, die zich vroeger na dagen van verwijdering nerveuzer en zinnelijker aan hem placht op te dringen. Hij verliet vaak als zij sliep het bed en ging naar het atelier, om zich op de zakken uit te strekken, die overdag als bed voor Willem dienden, wanneer Vincent het jongetje bij zich in de werkplaats nam.

Hij had ‘Soeur Philomène’ van de Goncourts vrijwel achter elkaar uitgelezen; het ontstellend pessimisme van deze nonnen- en gasthuisgeschiedenis vervolgde hem enkele dagen met voorstellingen van zinloos, liefdeloos sterven. Hij had zich willen losmaken uit die beklemming door de roman aan Breitner terug te brengen. Hij had de Rotterdammer niet thuis getroffen. Hij gaf het boek bij Breitners hospes af en ging, omdat hij nu toch eenmaal in de binnenstad was, naar het huis van Van der Weele; er was een onrustbarend verdriet in hem dat naar mededeelzaamheid hunkerde. Maar ook de Zeeuw bleek niet thuis te zijn; een dienstmeisje met blote, rode armen en wijd uitstaande, gesteven kap vertelde hem, dat mijnheer Van der Weele een dag of wat voordien, bij het begin van de schoolvakanties, naar Drente was vertrokken om er te schilderen; hij zou een maand wegblijven.

Vincent ging naar huis en begon een lange, eenzame brief aan Van Rappard; het was al de tweede of derde, zonder dat hij op de vorige antwoord uit Utrecht gekregen had. Hij was moe, zijn maag rebelleerde en stak, hij kon zijn woorden en gedachten niet naar behoren ordenen; wat viel er bovendien nog te schrijven? Hij verscheurde het begonnen epistel en ging te bed liggen, om zijn pijn en inzinking weg te slapen. Hij droomde van een land, dat Brabant kon zijn en Drente, ofschoon hij Drente nooit had gezien. Hij liep over een uitgestrekt, roestkleurig veld, er waren verre zandkoppen, een vennetje, een bosrand aan de kim. De zon folterde en stak hem, hij verlangde dat bos te bereiken, zijn voeten zakten diep in heidestruiken die hem vasthielden als heksenbezems; het bos bleef ver, hij zelf alleen. Hij belandde tussen wallen van turf en leunde uitgeput tegen een der bruine stapels, tot hij achter die muur iets hoorde sluipen, er was krabben en snuiven en ingehouden liederlijk gegrinnik, het konden mensen zijn of hyena's, zij hielden zich nog schuil. Hij dorst zich niet van de plek bewegen, ze konden elk ogenblik om de hoek van de turfmuur

springen, hem insluiten en verscheuren. Zijn ingewanden krompen samen van vrees voor het onbekende. Dit kon niet het einde zijn, hij was er zeker van, hij had nog zo veel te voltooien, maar hij kon er in de droom niet op komen, wat het was.

Hij werd doornat van zweet en innerlijke verwildering wakker. Hij had nog steeds maagpijn. Buiten hoorde hij op het buurtje de stem van Maria tussen die van de meisjes, waarmee zij touwtjesprong. Toen hij beneden kwam, was Sien er niet; Willem lag in zijn wieg. Hij haalde het kind eruit en legde hem op de vloer van het atelier, om hem daar te laten rondkruipen. Hij vergat allengs de pijn, zijn zenuwen kalmeerden, terwijl hij op de rug liggend het jongetje over zich heen liet schuifelen, om daarna tot Willems verrukking het ene dieregeluid bij het andere na te doen: duiven en kraaien, een lam en een haan. Toen Sien thuiskwam, rook ze vaag naar kruidenbitter, maar ze was hatelijk noch boven haar theewater. Ze nam hem Willem af en ging bij de tafel van het woonvertrekje zitten om het kind te voeden. Vincent keek door de open deur toe en verwonderde zich, dat er nog moedermelk was in Siens gele, verwelkende borsten.

XXIV

Telkens als Vincent een dag had van minder pijn, ging hij tekenen op Scheveningen; het was een vlucht ver van de Schenkweg. Op een van zijn zwerftochten langs de duinrand stiet hij op een schilder die met de rug naar hem toe, in een grijslinnen zomerpak en met een panama van fijn, wit stro op het hoofd, een aquarel zat te maken, blijkbaar van de aardappelveldjes, die zich onder de duinvoet uitstrekten en waar arbeiders en arbeidsters aan het rooien waren... de rooiers, die Vincent al zo lang had gezocht! Toen hij dichterbij kwam, herkende hij in de schilder Théophile de Bock. De laatste keer, dat hij hem had gezien, was het winter geweest; De Bock had toen een weidse flambard, een jas met hoge pelskraag en zwarte glacés gedragen als een bankier en hem uit de verte toegewuifd. Vincent wilde meteen terugkeren, toen De Bock het hoofd wendde bij het knerpen van zijn schoenen en hem gewaarwerd.

‘Te duivekater, Van Gogh - ben *jij* het? Hoe vaar je? Ik had je niet verwacht: er was gemompeld, dat je niet meer hier woonde...’

De woorden klonken niet onvriendschappelijk. Vincent liep naar de welgedane schilder toe, die nauwelijks ouder dan hij al beroemd was.

‘Mij gaat 't niet geweldig... En verhuisd ben ik ook niet, dat zijn zo geruchten die rondspoken.’

Hij kwam naast De Bock staan en bekeek de aquarel, het was zoals hij gedacht had een van het aardappelland, donker tegen een blondgroene voorgrond van zandgolving en helm. Hij mompelde: ‘Een meesterstukje, je weet stemming te maken... Maar het werkvolk, waar is dat?’ De Bock, die hem vluchtig en discreet van top tot teen had gemonsterd, lachte met een mengelmoes van ergernis en geamuseerdheid: ‘Ik ben niet zo op die luitjes, die bederven al te vaak het landschap... Het lijkt me meer iets voor jou, he? - je bent goed geworden, hoor ik, in werkmansfiguren.’

Vincents neiging was om ervandoor te gaan: ‘Loop naar de pomp met je eigengerechtigheid!’ maar De Bocks opmerking over zijn figuren bracht hem vaag het bloed naar de wangen en bond hem aan de plek. ‘Van wie weet je...’ begon hij. De Bock wuifde achteloos met het penseel. ‘Tja, God, van wie - men hoort zoveel, er wordt door schilders nu eenmaal enorm gekawauweld.’ Vincent zei droog: ‘Het schijnt zo,’ en ging op de grond zitten, een pas of tien bij De Bock vandaan. ‘Heb je er iets op tegen, als ik hier ook kom schetsen? Het gezicht op die aardappelrooiers is vanhier schitterend.’ De Bock lachte opnieuw, hij was niet kwaad, waarschijnlijk had hij alleen de ijdelheid der goedigen. ‘Doe wat je wilt... de duinen zijn vrij. Jij gaat natuurlijk tekenen wat ik heb weggelaten - de mensen.’ Vincent knikte: ‘Natuurlijk,’ en sloeg zijn schetsboek al open. Hij was merkwaardig geprikkeld door de nabijheid van de ander; het leek of hier iets van een wedstrijd was begonnen. Hij had enige minuten nodig om zijn emotie te teugelen, daarna schenen zijn hand en ogen met een sinds lang niet gekende energie begaafd.

Toen zij na een klein uur van het werk opstonden, had De Bock niet minder dan drie aquarellen voltooid; ze leken op elkaar, met de kleine vrijheden en spelingen, welke een maker zich veroorlooft die weet dat hij zijn stukken aan de man kan brengen, maar dat geen koper het gevoel wil hebben een kopie te krijgen van wat zijn buurman aan de wand heeft. De Bock nam Vincents krijt- en potloodschetsen met enig hoofdschudden op. ‘Verbazend interessant,’ zei hij, ‘jij weet iets te doen met eenvoudige middelen.’ Vincent was er vrijwel zeker van, dat De Bock met dat ‘eenvoudig’ eigenlijk ‘goedkoop’ bedoelde, maar anderzijds waren goedigheid en waardering in de stemtoon van de ander niet te miskennen geweest.

De Bock pakte zijn gerei in en trof aanstalten om te gaan. ‘Wat doe je,

blijf je nog, of...?' Vincent zei, zich ineens bewust van zijn voddig voorkomen naast het zomers-gemakkelijke herenuiterlijk van De Bock: 'Ik blijf, ik heb er nog niet genoeg van,' waarop de schilder knikte met de gelaten gemakzucht van iemand, die weet dat hij een gestelde dagtaak heeft volbracht, en nu ergens zorgeloos en breeduit in een kurhaustuin mag gaan zitten en bier hijsen... 'Weet je,' zei De Bock opeens, als opgelucht omdat hij zich niet met Vincent op straat hoefde te vertonen, 'je moet straks eens bij mijn atelier aanlopen, dan kun je mijn werk uit de laatste tijd zien. Het is niet alléén maar landschap,' voegde hij er met iets malicieus in zijn stem aan toe. Hij gaf Vincent zijn adres en ging.

Vincent zat op het verlaten kopje, in tweestrijd of hij op de uitnodiging in zou gaan; maar hij was als altijd te nieuwsgierig naar andermans werk, trots het krenkende van De Bocks luchthartige superioriteit. Toen hij naar Scheveningen terugliep, kon hij de verleiding niet weerstaan; ergens was De Bock ook in hem geïnteresseerd, dat was duidelijk, ergens waren zijn milde woorden als een zomerregentje in het weerbarstig-dorre stoppelveld van Vincents ziel gezonken. Vincent vond De Bock in een loshangende, wat avontuurlijke en romantische schilderskiel op zijn atelier - de fluwelen baret ontbreekt er nog maar aan, dacht hij. Het atelier zelf was een ruime hoge kast met pluche fauteuils, oosterse taboeretjes en veel glas in het dak; voor de glasplaten schuifbare houten luiken om de lichtval te regelen. Hij vertelde De Bock meteen van zijn eigen vondst om de blinden van zijn atelierraam in twee opklapbare helften te verdelen, waarop de schilder lachte: 'Je hebt een slim koppie, jij, wat?' en Vincent meetrok langs de wanden, waar een aantal deels nog ongelijste grote stukken hingen.

Ze vielen Vincent tegen. Er was bij alle knapheid en kundigheid - die verdomde Hagenaars bezaten stuk voor stuk een fabelachtige techniek, dat was de oude, overgeleverde erfenis van de zeventiende eeuwers - een vage, ietofwat verwaterde gelijksoortigheid. Het leken aquarellen met olieverf geschilderd. Ze hadden weekheid en gevoel als eentonig-aangename dromen. De voorstellingen hadden daarenboven op wat bijkomstige nuances na nauwelijks enige variatie, hier was voor de markt gewerkt - nog een stap verder, zo dacht Vincent, en men kan zo iets per dozijn bestellen en voor zichzelf als schilder een doodkist erbij... Hij voelde de ogen van De Bock vragend op zich rusten; Vincent zei behoedzaam: 'Je kunt veel, het is knap gedaan, al is het niet mijn ideaal om het landschap zo te zien en zo te maken.' De Bock zocht sigaren, bood Vincent er ook een aan, frommelde met de lucifers: 'Wat is ideaal?' Vincent hernam:

‘Ik spreek van *mijn* ideaal en dat is er een van kracht, superbe vastheid als je wilt: het brede en brutale... Voor mij zitten concentratie en pittigheid in de contour!’

De Bock hulde zich in lila rook. ‘Oho, je bedoelt, dat ik te vormloos, te romantisch ben?’ Vincent dacht: Je bent uitgeslapen ook, je hebt het al geraden, maar hij antwoordde de ander met een vraag: ‘En die *niet*-landschappen, die je me hebt beloofd?’ De Bock sleepte al een grote map aan. ‘Ik zal je laten zien, jij onbarmhartige, of ik ook niet eens weet, wat breed en brutaal is.’ Hij legde een aantal schetsen voor Vincent op de vloer neer, in stoer krijt en grondig gepenseelde sepia uitgevoerd. Eindelijk waren het dan gestalten: turfdragers - dus De Bock had ook die veenderij in het duin ontdekt! - en nettenboeters, een vissershaventje op de achtergrond. Het zag er zo stevig uit, dat het Vincent nagenoeg in strijd leek met De Bocks gebleken schilderskarakter. Hij stond er lang naar te kijken en bromde ingehouden: ‘Dat is om de dooie dood niet vormloos, dat is weergaas goed, zo energiek moest je nu eigenlijk naar mijn idee schilderen ook, De Bock, je zou geniaal kunnen zijn!’ De Bock keek voldaan en melancholiek tegelijk; hij dook nog één keer in de map. ‘Hier, komt dit jouw ideaal ook nabij?’ en legde Vincent een enorme tekening voor. Het was een besneeuwde molen, een romantisch maar monumentaal geval, niet helemaal af, zoals Vincent aan enkele onuitgewerkte partijen zag - daar had De Bock er kennelijk genoeg van gehad, om weer, bewust of onbewust, voor het denkbeeld der verkoopbaarheid te bezwijken. ‘Mijn ideaal?’ zei Vincent langzaam, ‘niet helemaal, maar een groots ding is 't wel, ik zou het op mijn atelier willen hebben zoals het is, het doet denken aan een in de strijd gebroken mannentors... Zonde dat je niet in deze stijl bent doorgegaan.’ De Bock zuchtte verstolen en borg de schetsen weer weg. ‘Ja, men zou wel willen, maar de hand gaat te vaak haar eigen gang, de hand is een lichtzinnig instrument en de stemming voor het zware is er maar zelden.’ Vincent had een passende repliek geweten, maar hij hield ze voor zich.

Hij had zijn bezoek niet lang meer gerekt. Hij had eensklaps de inval gehad om De Bock naar de prijs van Scheveningse ateliers te vragen, misschien kon men hier in dit vissersdorp waar zoveel te tekenen viel, zee, landschap en menselijke arbeid, zuinig wonen en leven. De prijzen, die De Bock hem nonchalant en voor de vuist weg noemde, joegen hem de schrik op het lijf, daar lag ook de oplossing voor zijn armoe niet... Hij had een tweede inval: wat, als De Bock zo goed was hem een stukje van zijn atelier, een vierkante meter maar, in te ruimen om er zijn tekenkist en

ezeltje te zetten, zodat hij ze niet aldoor heen en weer hoefde te slepen van en naar Den Haag...? De Bock scheen niet zo verbaasd over het onverwacht verzoek als Vincent had gevreesd. Hij zei: ‘Ja, als je de zee- en duinkant tekenen wilt, woon je wel ver weg, ik heb er niets tegen, als je hier op het atelier een pied-à-terre inricht, je moet alleen niet verwachten dat ik er altijd zal zijn...’ Hij is een goeie kerel, dacht Vincent, maar hij is bang dat ik mij aan zijn nek zal hangen, hij houdt niet van zulk soort molenstenen; geen nood, Theophilus! ‘Je bewijst me daar een grote dienst,’ zei hij, ‘voor de rest zal ik mijn eigen gang gaan, dat is ook meer mijn aard.’

XXV

Een paar weken aaneen werd de gang naar Scheveningen voor Vincent bijna een dagelijkse. Het gaf vrijheid en losheid zich zonder de last van gerei aan arm en schouders te kunnen bewegen. Hij tekende opnieuw de aardappelrooiers, een schuitentrekker bij de Houtrustkade, en maakte een paar zeestukjes, waarin hij trots zichzelf iets terugvond van de vluchtigheid en matte bekoring die de aquarellen van De Bock bezaten. Het stemde hem niet tevreden, het was zijn stijl niet. Maar ook de tekeningen werden niet, zoals hij het wilde. Zij misten iets, er was de dorheid in, die hem bestendig bleef vergezellen.

Hij vond De Bock één of twee maal op het atelier. De schilder nam kennis van Vincents werk, goedgunstig, verdraagzaam, maar niet met toenemende hartelijkheid. Het kwam Vincent voor, of hij ermee zat, de berooide kunstbroeder dit pied-à-terre te hebben aangeboden. Na een dag of veertien scheen Vincents komen en gaan op zijn zenuwen te werken; hij vertoonde zich niet meer. Op een ochtend vond Vincent zijn gereedschap netjes ingepakt bij de huisbewaarder; de man had ook een briefje voor hem van De Bock. Vincent las: ‘Amice, ben met vakantie gegaan, spijt me dat ik het atelier tijdelijk sluiten moet. Groeten. D.B.’ De kale bewoordingen van het briefje klonken in Vincents gescherpte oren als bedenksel en uitvlucht. Er stond daarenboven niets in over De Bocks terugkeer. Vincent grimlachte: De Bock, deze brave welgedane ijdeltuit, had hem geruisloos, zo geruisloos mogelijk weer laten vallen... Exit amicus Theophilus... exit superstitio.

Er waren geen vrienden. Van Anthon van Rappard kreeg hij eindelijk een briefje, het kwam wonderlijk genoeg uit Drente. Van Rappard schreef

over de strenge, sombere ongereptheid van het noordelijk gewest op een manier die Vincent een ogenblik tranen van verlangen naar de ogen dreef. Hij zette een nieuwe grote compositie op: aardappelrooiers. Hij werkte eraan met houten handen. De verbeeldingloze traagheid van al wat hij aanpakte liet hem de Noodzaak gruwelijker ondergaan. Hij had in de duinen voor de tweede maal de jonge landmeter, Furnee, ontmoet, hem weer met zijn schetsen bijgestaan - de jongen had er geen idee van, wat voor radeloos leermeester hij had! - en hem zelfs bij zich thuis gevraagd. Furnee was gekomen ook, en bracht een geschenk mee: een echt Schevenings vissermansbuis met verkleurde kraag. Het zou een prachtbuis geweest zijn om er Krijn Gerritse in te tekenen. Maar Krijn was dood; het was alweer een kwartjaar geleden, dat Vincent hem in dat lijkenhok had zien liggen.

Iedereen scheen hem straffeloos te mogen beledigen. Op een ochtend - Vincent wilde juist met zijn schetsboek het huis verlaten - dienden zich twee droogstoppelige, maar hardhandige mannetjes bij hem aan, van boven met een zwarte hoed, van onderen met afgetrapte hakken, daartussen in kleurloos habijt. Ze waren van de belasting, ze kwamen schatten wat mijnheer de schilder voor cijnzen zou kunnen opbrengen aan het Koninkrijk der Nederlanden, schilders verdienden, zoals algemeen bekend was, een goed stuk geld. Vincent was stomverwonderd, daarna vergramd, daarna cynisch. ‘Belasting? Komt u binnen, en overtuigt u! Turkse tapijten, een piano, een massa antiquiteiten en articles-de -luxe...’ Hij had ze op zijn vier keukenstoelen, Siens rieten leunstoel en de blote tafel gewezen; de mannetjes waren door heel het huis gelopen en hadden alles bekeken; ze maakten stompjes potlood nat op de tong en schreven lang en ijverig in zakboekjes met ezelsoren, ofschoon Vincent niet begreep wat er te noteren viel.

Hij had vlak daarop een aanslagbiljet gekregen en omdat hij geen antwoord gaf, waren de zwarte hoedjes teruggekomen met een aanmaning; ze konden alles opschrijven voor dwangverkoop, zeiden ze, hij moest over de brug komen. Vincent had hen enige tijd met koudbedwongen woede aangekeken. ‘In deze weeldewijk, heren, heeft nog nooit een mens belasting betaald. U hebt veel tijd en moeite aan een man verspild, bij wie zelfs de luizen niet willen tieren... U komt voor niets, ik steek mijn pijp aan met uw aanslagbiljetten en exploten.’ De mannetjes hadden niets meer gezegd, ze waren verdwenen, hij had sindsdien ook niets meer van hen gemerkt. Maar er was angst in Vincent gerezen, dat ze zouden terugkomen met de sterke arm, dat alles faliekant zou aflopen; men kon zijn mappen en studies en de stapels tijdschriften met de houtgravures grijpen om daar

tenminste nog een handvol stuivers uit te slaan - een ramp. Hij schreef Theo dat ze maatregelen moesten treffen, alles op Theo's naam laten zetten, of de tekeningen en prenten het huis uit doen, bij Van der Weele of een ander goedwillend mens onderbrengen... Er was nog steeds niets van gekomen; er was nog steeds angst... De krenkingen hielden niet op. Hij had zijn atelierlamp moeten laten repareren, en de man van het lampenwinkeltje was gekomen voor dat karwei; hij had ook een doos met koppen en schotels bij zich gehad: ‘Neem die van me af, meneertje, wat is nou zo'n lampereparatie van vijf stuivers, word ik daar vet van?’ Sien was niet thuis geweest, anders zou hij haar het woord wel hebben laten doen; ze was beter in het afbekken dan hij. De man had zo lang over slechte tijden gejammerd, dat Vincent de koppen en schotels - voor een daalder aan waarde en hij had ze niet nodig! - genomen had... op krediet. De lampen- en aardewerkman had hem sindsdien niet met rust gelaten: er moest betaald worden! Vincent had hem al twee, drie maal gezegd: ‘Ik heb het geld niet, zodra ik het ontvang, reken ik af!’ De koopman had vuil gekeken; hij was een lang, schonkig individu met grote handen; hij zei na de vierde maal van vergeefs aankloppen: ‘Je liegt, meneertje, als je beweert dat je de duiten niet hebt; me buurman, de kruienier, heb je wel betaald.’ Vincent had geantwoord: ‘Maar die wacht ook al veertien dagen langer...,’ waarop de lampenman de armen somber over de borst had gekruist. ‘En jij noemt je, zoals ik hoor, de vrind van de kleine man?’ Vincent zei: ‘Ga m'n deur uit, kerel, ik moet werken; je krijgt je centjes, maar uit de grond stampen kan ik ze niet.’ De koopman hoonde: ‘Afschepen, he? Ik laat geen 1 april met me spelen, vader!’

Op dat ogenblik kwam Sien uit de keuken; ze bleef tot Vincents verwondering in de deuropening staan om van hem naar de koopman te kijken zonder een mond open te doen. Haar ingehouden leedvermaak had hem geprikkeld, hij had de crediteur bij de arm genomen en de trap af geduwd. De man had zich vijf, zes seconden laten duwen, maar zich op de drempel met een ruk omgekeerd. Er stonden een paar buren bij hun heggetjes, er liep een petroleumventer met zijn blikken karretje voorbij. Voor Vincent er erg in had, vatte de schuldeiser hem bij de kraag, de plompe vierkante vingers van de man hielden Vincent bij de nek en nepen, hij rukte zich vrij, de man kwam voor de tweede maal op hem af, smakte hem tegen de muur en liet hem verdoofd en verbijsterd op de grond liggen. Vincent hoorde, hoe mensen kwamen aanrennen, de lampenman was een ogenblik in hun handen en scheurde zich weer los. De petroleumslijter hees Vincent overeind, Vincent zag meewarige gezichten,

hoorde meewarige stemmen die hem volgden, terwijl hij naar het atelier hinkte. Hij kwam langs Sien, die nog op dezelfde plek stond. Hij kon zijn ogen nauwelijks geloven; zij glimlachte.

Hij wist niet meer, wat hij met haar beginnen moest. Soms was zij schaamteloos vijandig, meestal alleen onverschillig. Eens toen zij op de namiddag thuiskwam met de alcohol- en sigarenwalm in kleren en haar, liep ze het atelier binnen waar hij aan de aardappelrooiers werkte; ze vroeg als was het een kapitale mop: ‘Weet je wat Moe daarstraks tegen me zei? Je mot die vuurtoren van je veel meer dwars zitten, dat zal 'm goed doen - als ie weer op een van zijn Rembrandts zit te werken, ga je maar eens hels lawaai maken in huis!’

Sien lachte, het klonk hol en lichtelijk ratelend als was ergens in haar borst een veertje losgeschoten. Vincent greep haar bij de hand: ‘Sien! zou je het werkelijk kunnen?’ Ze staarde hem aan, lachte weer, sloeg toen de ogen neer waarbij ze onrustig en vlekkerig bloosde, rukte zich gemelijk los en liep het atelier uit.

's Nachts lag Vincent lang wakker; hij had Siens aangeschoten opmerking overdag verdrongen, maar zulke dingen plachten 's nachts met dubbel geweld terug te komen. Er was geen ontkennen aan: het ging bergafwaarts met hem en Sien, hij had er geen denkbeeld meer van hoe vaak en met wie ze hem bedroog, en wat bij dit alles haar eigen wil en ingeving was of eenvoudig gevolg van moeders gestook. Men trouwde niet enkel een vrouw, men trouwde haar hele familie en als het een familie was waarin ellendelingen de eerste viool speelden, verloor men zijn identiteit onder golven van vrouwelijk venijn... Hij had zijn haat weer willen inslikken. Hij had weer ontschuldiging gezocht voor Sien, terugdenkend aan hun eerste hoopvolle maanden, het was Siens schuld niet als zij nu ontspoorde. Schuld was het slop, de misdaad, de wolfsaard die de getrapten jegens hun medemensen eigen wordt; als ze geen wolfsaard aankweken, komen ze terecht bij de schapen die verscheurd worden. Hij zag Siens moeder duidelijker voor zich, hard en onoprecht; uit haar mond sijfelt de goede raad: Mannen? allemaal idioten en bedriegers; het beste is dat soort maar te belazeren voor ze het jou doen... De raad was er bij Sien goed ingevallen. Het had al geen zin meer haar op leugen en bedrog te willen betrappen.

Vincent zweeg over het vervuilde huis, de kapotte kousen en ongewassen kleren. Hij waste soms zelf tot Siens grinnikend vermaak het kindergoed, als hij de morsige aanblik van het meisje en het kruipkind niet langer verdragen kon. Hij zweeg als Sien weer een nacht afwezig bleef, en

omdat hij zweeg haalde zij die streek vaker uit. Hij merkte dat zijn zwijgen haar mateloos ergerde: het moest heel de kater van schuldbesef en berouw bij haar teweegbrengen, waardoor zij telkens weer tot inkeer kwam, het huis begon schoon te maken, het goed te verstellen en hem naar de ogen te zien. Het waren kortstondige tijden, Vincent wantrouwde ze meer en meer. Ze brachten hem maar vluchtig terug tot Sien, het scheen hem dat er onder al haar meegaandheid en boetvaardigheid een geheime wrok bleef treiteren tegen zijn armoe en impotentie, die aldoor weer bij haar naar buiten barstte.

Geschoffeerd door haar doen had hij zich pas waarlijk gevoeld toen Sien op een middag van een bezoek buitenshuis terugkwam; ze had het luide en onbetoomde over zich van de eerste lichte roes. Hij had haar zelden zo spraakzaam gekend. Hij had eerst maar met een half oor naar haar geluisterd, tot het hem duidelijk werd dat zij zich vrolijk maakte om een nieuwe heldendaad van Carolus. Nog rauw nagiechelend om de herinnering vertelde Sien hoe ze haar jongste zusje hadden meegenomen naar het café en haar daar haar eerste brandewijntje met suiker ingegoten.

‘Brandewijn met suiker? Dat kind?’ riep Vincent.

Sien leunde tegen het aanrechtje.

‘Hoor hem! Ik kan me niet eens herinneren, wanneer ik m'n eerste piereverschrikker wipte... Eén keer moet de eerste zijn.’

Vincent was somber-verbaasd, geschokt door haar onbeheerste vrolijkheid.

‘En je moeder zou zo iets goed vinden?’

‘Moe? Ha!’ zei Sien. ‘Die was er toch zelf bij! Ze lachte er net zo hard om als de mannen.’

‘De mannen?’ vroeg Vincent, één en al boze achterdocht.

‘Natuurlijk! Carolus had een paar maats bij zich, hoe meer zielen hoe meer vreugd... Me zus zat lekker bij een van hen op de knie, ze proestte en hoestte toen ze de eerste slokken nam als een zeehond, we hebben dubbel gelegen...’

Vincent riep: ‘Twaalf jaar...!’ Hij had aldoor het beeld voor zich van het bleke meisje met loshangende haren en de onderworpen, stille blik, die hij meer dan eens had getekend. De kinderen van moeder Hoornik hadden geen geluk... Sien giechelde weer, er was een duidelijk-hoorbare hoon in aan zijn adres.

‘Is ze er soms minder om dat ze twaalf is? Er zijn mannen, die niks liever hebben. Me zus werd geknepen en geknuffeld, kan ik je zeggen, ze had de dag van d'r leven...’

De afschuw en de woede in Vincent versmolten tot een gloeien dat op maagpijn leek, maar deze pijn zat om zijn hart. ‘Grote God, Sien, houd op met lachen. Jullie hebben daar een schanddaad uitgehaald met z'n allen...’

Siens glimlach verstierf; haar gezicht werd dom en strak, haar stem schamperde nu zonder terughouding.

‘Ach, jij dominee... weet jij veel wat vrouwen lekker vinden? Ik was nog maar acht of negen toen ik voor het eerst betast werd en ik heb er nog nooit spijt van gehad!’

Vincent balde de vuisten. Hij steunde: ‘Ik ben, bij God, nooit een heilig boontje geweest, maar zoveel zwijnerij!’ Hij hief de vuist voor hij het wist, meer tegen het beeld van Carolus en de schandkornuiten dan tegen Sien. Maar het was Sien die deinsde. Ze greep al deinzend het keukenmes van het aanrecht.

‘Ja, sla eens!’ riep ze. Haar ogen lichtten groen op en leken opeens te dicht bij elkaar te staan. ‘Sla maar! Heb het lef! Ik steek je glad door je pens, als ik je niet laat opwachten en aftuigen!’

Bij Vincents woede voegde zich de schaamte. Het kwam hem voor of Sien zich niet eerder in zoveel grondeloze ontuchtigheid had blootgegeven. Hij stamelde onthutst: ‘Als je me *laat* opwachten - *laat* aftuigen?’

Sien hield het mes tussen hen beiden in.

‘Je weet wat ik bedoel. Carolus is niet voor niks me broer! Hij laat veel over z'n kant gaan, maar hij neemt toch niet alles! Hij niet en z'n vrinden niet!’

Vincent knikte langzaam.

‘Dat is het. Ik twijfel niet of Carolus en z'n vrinden staan tot je beschikking - zoals dat ongelukkige zusje van je en jij tot hun beschikking staan!’

Sien schoot de tong naar hem uit, een bleke gepunte tong. Toen bracht ze haar hand ter hoogte van haar kin. ‘Tyfuskerel. Je hangt me de keel uit... tot zover!’

Vincent wist niet, of hij huilen zou of lachen. Hij keek in de afgrond, die Sien trok. Hij zag aanhoudend Carolus voor zich en moeder Hoornik, die haar jongste dochter zonder met de ogen te knippen de weg van Sien liet opgaan... Hij keerde zich naar de deur. De kleine Maria stond er, de ogen wijd gesperd, het neusje bleek bij de aanblik van haar moeder met het mes. Hij pakte het kind op en droeg haar naar het woonkamertje. ‘Ga maar spelen,’ fluisterde hij tegen haar, ‘er is niets aan de hand, niets.’ Hij keek naar Sien niet meer om. Hij was aan het eind van zijn krachten, maar liep desondanks naar buiten, zonder jas of pet. De zomeravond

streek ijle, manshoge nevelzwaden over het gehooide weiland. Hij liep het polderpaadje in, naast de sloot vol krooseilanden, die bijna zwart leken. Sien, in godsnaam! Het scheen hem, dat hij haar iets had moeten smeken, een soort laatste gunst, maar hij was te dof van haat jegens moeder Hoornik en Carolus, om zich duidelijk af te vragen, wat. Hij moest denken aan wat Breitner gezegd had over zijn lust in het lijden... was dit deernis *willen* hebben met Sien, dit pogen om haar schuld in het familiekomplot te verkleinen, nog godsdienst? Of was het zelfbedrog - wilde hij zichzelf uit getrapte trots niet bekennen, dat hij zich vergist had?

Hij ging in het gras zitten, aan de slootkant; het was al nat van avonddauw, terwijl de droefenis van een gele, uitgedoofde zonnestreep nog boven de dampen draalde. Hij dacht: Ik had beter in de Borinage kunnen verrekken. Het leven is één lange vreselijke vraag geworden, één langgerekte onmogelijkheid. Hij had de neiging op te springen en zijn: Waarom? hard om zich heen te schreeuwen. Waarom? En waarom *hij*? Hij hoorde zichzelf mompelen: ‘Er is geen ontkomen,’ en dacht toen in ontzetting: Wat heb ik gezegd?

XXVI

Theo's bezoek was op handen. Vincent had ernaar uitgezien en was er bang voor tegelijk. Er waren in Theo's laatste brieven duistere punten, die hem van streek hadden gemaakt; zinspelingen op moeilijke geldkwesties - of waren het zinspelingen op hem, Vincent, en zijn moeilijkheden? Wat betekende het, als Theo schreef, dat hij weinig hoop meer had? De uitdrukking had Vincent getroffen als een stoot in de borst. Hij had Theo nog aldoor zijn werk gestuurd, al was dat vanwege de nijpende geldnood schaarser gebeurd dan in 't begin. Theo wist toch, hoe hij zwoegde, ook hoe hij vorderde, hijzelf had hem om zijn vooruitgang geprezen. Waaraan in godsnaam had hij deze terughoudendheid bij Theo te danken? Theo schreef: hopen wij op beter tijden. Vincent had zich bij het lezen van die woorden naar het hoofd gegrepen. Wat kon Theo bedoelen? Het was het heden, hier en nu, dat neep!

Theo was uit Parijs het eerst naar Nuenen gereisd; daar logeerde hij en vandaar kondigde hij zijn komst aan. Vincent was een uur te vroeg bij de trein. Hij wilde geen seconde missen. Hij hield nu dan eindelijk weer die broederhand vast, hij keek eindelijk weer in Theo's ogen, goedhollands en beschouwelijk. Ze lachten elkaar toe in verlegen, gelukkig herkennen,

terwijl Theo begon met de groeten van Pa, Moe en Willemien over te brengen. Het scheen Vincent toe, dat Theo magerder was, maar elegant ook, net als de vorige maal: zo te zien nog dezelfde zomerhoed en handschoenen, maar zijn pak was nieuw. Er was aan die rustige, knappe keurigheid iets, dat bemoedigde en terneersloeg tegelijkertijd.

Theo zei, toen ze het station uit liepen: ‘Waarheen?’ en Vincent kleurde zwak en verward. Hij had die ochtend zelf onder Siens ironisch-werkeloos toekijken meubels en vloeren in huis geschrobd. Men kon Theo toch niet ontvangen in een rommelzooi, een stal? Maar nu hij naast de goedgeklede broer liep, leek hem zijn woonstee ineens sjofeler, om van Sien te zwijgen... Kon men Theo daarheen brengen? Theo scheen uit zijn ongelukkig gezicht op te maken hoe het land ervoor lag; hij zei zonder Vincent aan te kijken: ‘Het komt je slecht gelegen, mij aan de Schenkweg te hebben?’ Vincent vermande zich, boos op zichzelf vanwege dat verlegen dralen; hij trachtte te glimlachen: ‘Ik hoef je niets wijs te maken... Het is bij mij nu een keer geen Jockeyclub, je weet 't; maar je weet ook, dat je bijzonder welkom bent.’ Theo nam zijn arm al: ‘Kom,’ alsof ze samen de pijnlijke expeditie beter het hoofd konden bieden.

Theo had een koffertje bij zich en een pakje. Vincent had al meteen op het perron het valies genomen; het leek hem voor Theo wel zo plezierig, als de indruk gewekt werd dat hij slechts een pakjesdrager bij zich had. Theo stevende naar een der kleine hotels in de omgeving van het station, om er een kamer te nemen en zijn koffer naar boven te laten brengen, maar hij bleef het pakje zelf dragen.

Sien had zich tot Vincents opluchting en verwondering met zorg gekleed; ze droeg haar lichtpaarse jak en de zwarte merinos rok, die haar oude krulschoenen tenminste grotendeels genadig bedekte. Haar vlecht was opgestoken, en er ging een vage lucht van groene zeep van haar uit. Vincent sloeg zijn broer gade bij de begroeting, maar Theo had zijn gezicht en houding volmaakt in de macht. Hij opende meteen het pakje, er zaten geschenken in: voor Sien een kam met kralen - ‘dat leek me zo te passen bij uw zwart haar’ -; Maria, die op een eerbiedig afstandje zat en toekeek werd naderbij gelokt met een toverachtig stuk speelgoed, een beer op een voetstukje, die ging dansen als men de veer opwond; voor Willem was er een miniatuur schelleboom, die een ijl klepelig geluidje maakte, waar het jongetje eerst ernstig bij keek en toen om ging lachen. Maria, die al met het beertje als een pop op schoot zat, deed voor het eerst haar mond open: ‘Hebt u niks meegebracht voor pappa Vincent?’ Ze lachten nu allemaal, het hielp over de bevangenheid heen. Theo dook nog

eens in zijn pakje en haalde er voor Vincent een pijp uit, met een kop van donker, grofgekorreld hout. ‘Aha,’ zei Vincent, ‘een echte bruyère... zal me te pas komen, broer, mijn pijp raakt zowat doorgebeten.’

Vincent en Theo gingen naar het atelier. Vincent had net als bij Theo's vorig bezoek het laatste werk uitgestald, vooraan de grote composities. Hij had bovendien foto's laten maken van de voorstudies - zonder er Theo bij te zeggen, dat ze nog betaald moesten worden -: een zaaier, een turfsteker, een aardappelrooier. ‘Die geef ik je mee... ik heb vaste hoop, dat je daarmee in Parijs een indruk kunt wekken van wat ik maak, bij Buhot bij voorbeeld, die heeft destijds ook veel met Millet en Lançon gedaan.’ Theo bekeek de foto's, als hingen de originelen niet aan de wand; hij was nu voor het eerst zichtbaar verlegen. ‘Ik weet niet,’ zei hij toen, ‘of ik veel succes zal hebben; je manier is wat mannelijk voor de Parijse smaak; ik schreef je al, dat ze daar momenteel haken naar een meer elegante impressie - of naar het exotische.’ Vincent keek hem aan: ‘Probeer het toch in godsnaam, ik *moet* iets verdienen, Theo, deze armoede is een dorenheg waaraan ik mij kapot schram!’

Theo streek zich de zachte, bruine baard. ‘Je was bij Tersteeg...?’ Vincent maakte een bruuske handbeweging. ‘Tersteeg, ha! Ik was er, je weet dat hij mijn excuses aannam. Ik leefde waarachtig nog even in de waan, dat hij iets van me zou kopen. Ik weet nu wel beter, broer... Die hele atmosfeer is mij vijandig, ik zeg niet opzettelijk, maar zij is vergeven met vooroordelen over wat kunst wel en niet zou zijn... Tersteeg, Theo, blijft mijn eeuwigdurend *neen*.’

Theo antwoordde niet. Hij liep verder langs de wanden, Vincent naast zich. ‘Dat zijn mijn allerlaatste,’ wees Vincent, ‘die heb ik voor jou gemaakt, onkruidverbranders op het gerooide aardappelland.’ Theo bleef staan en bekeek de tekeningen. Hij zei langzaam: ‘Ze zijn goed, zelfs op een bepaalde manier knap...’ Vincent keek hem gespannen aan: ‘Maar op een bepaalde manier bevallen ze je ook niet?’ Theo zei zachtzinnig: ‘Hoe moet ik het zeggen?’ Vincent lachte raspend en kortaf. ‘Ik zal het jou zeggen... ik was al bang voor dat antwoord. Het is de leegte, Theo, hier in me, die maakt dat niets volslagen lukt, de angst voor morgen, de schaduw die ik voor me uit zie...’ Hij dempte zijn hese stem, het ging Sien niet aan, wat hij nog meer wilde zeggen. ‘Het is de uitputting, ik beken het je brutaalweg... Ik ben maar gemaakt van vlees en bloed, Theo. Om vol te houden op mijn manier moet je van ijzer zijn...’

Hij zweeg en liep heen en weer; hij bemerkte hoe Theo's blik hem volgde; hij kon zich die wat schuwe en wrevelig geraakte, half ook meedogen-

de blik voorstellen. Theo had zijn sigarenkoker te voorschijn gehaald en er een van zijn lange, lichtbruine panatella's uitgenomen, nadat Vincent de aangeboden koker zwijgend had teruggewezen. Vincent was nog niet uitgesproken.

'Hoe kom ik van deze uitmergeling af, die me naar lijf en ziel ontmant? Mijn maag doet pijn, als hij me niet een gevoel van zieke walging bezorgt. Niemand hier raakt ooit goed zat. Als jouw geld komt, eten we twee, drie dagen behoorlijk, daarna begint de misère opnieuw. Ik kan alleen nog zure appels verdragen en ik vind 't zonde daar geld voor uit te geven. En de zwakten en duizelingen komen weer... maar nu niet van die rotkwaal, die ben ik te boven - geloof me, het is de honger!'

Hij zat alweer op zijn stoel, moe en ineengezakt.

'Waarom eromheen draaien? Er is één fatale scharnier, waarop mijn bestaan wentelt: het geld. Wat ik het meest veracht, waar ik geen zintuig voor heb, dat is de sleutel tot geluk, het vuistrecht van deze eeuw, waarmee de overmachtigen mij vellen... Het geld, Theo, is mijn tiran!'

Theo mompelde iets, dat Vincent niet verstond.

'Ik maak maar een schim van wat me voorzweeft waar,' begon Vincent weer; hij had zijn klacht willen staken, maar het was sterker dan hij. 'Ik leef in een woestenij. Ik heb niemand meer dan jou - en jij zelf bent gebonden. En toch is het alleen het geld, *jouw* geld, dat mij kan behoeden voor bezwijken. Ik kan niet verder, Theo, zonder jouw sympathie!'

Hij zweeg en leunde diep met het hoofd op de handen; de duizeling waarvan hij net gesproken had, dreigde eensklaps. Het zweet brak hem uit; hij trilde, veegde zich het gezicht en voorhoofd met de mouw af. Theo kwam naast hem staan, een tengere stille hand op Vincents schouder.

'Vincent.'

De naam klonk in Theo's mond als een smeekbede om niet verder te gaan; de druk van de hand op Vincents schouder betekende tevens: Moed! Vincent vermande zich tot een glimlach, maar hij zag ook hoe zijn broer de blik voor dat lachje neersloeg.

'Weet je, Theo,' zei hij, met opzettelijke traagheid, 'ik heb er vaak over gedacht om het huishouden hier op te breken en te verhuizen, waar het goedkoper is... de zeekant - behalve Scheveningen dan, dat kunnen alleen de De Bocks en Blommersen betalen... -, of naar Voorburg, of nog verder naar een klein landnest. Sien moest in feite uit Den Haag weg, Theo - ik verzwijg je niet, dat haar familie tussen haar en mij stookt dat het stinkt...'

Theo knikte, als kende hij de hele toestand, hij hield Vincents schouder

vast in onafgebroken bekommernis. ‘Je schreef het. Je schreef zoveel over goedkoper leven, goedkoper wonen, goedkoper materiaal...’

‘Ja. De vader van die landmeter, Furnee, die ik in de duinen ontmoette, is drogist en verfhandelaar. Als ik bij hem een partij tubes koop waarmee hij is blijven zitten, krijg ik ze met enorme korting... Ik zou weer willen schilderen, Theo, meer dan ooit! De zee bij voorbeeld, die is alleen werkelijk te attaqueren met de kleur... Het kan me trouwens niet schelen, waar die kleur vandaan komt, als jij in Parijs een goedkope partij kan inslaan, verf en papier en doek...’

Theo had gedwee geluisterd; hij liet Vincent na enige tijd los en zei, dat hij inderdaad het een en ander goedkoop zou kunnen bemachtigen... Was het wel de oplossing? Zou ook verhuizen niet meer betekenen dan een tijdelijk en zeer gedeeltelijk medicijn voor Vincents euvelen? Vincent antwoordde niet; in Theo's vragen had te veel twijfel en bedenking meegeklonken. Theo zweeg ook. Uit de aangrenzende woonkamer klonk kinderlijk gerinkel, Willem speelde al verwoed met zijn schelleboom.

Theo gooide het restje van zijn sigaar in de asbak en stond op. ‘Ik ga naar stad terug, Vincent,’ zei hij, ‘ik moet nog vlug een paar mensen opzoeken.’ Vincent had bijna gevraagd: ‘En daarna gaan eten met Tersteeg of Wisselingh?’ maar hij hield het spijtig sarcasme nog bijtijds in. Toen zij afscheid gingen nemen van Sien, zag Vincent, dat zij de kralen kam in haar haren gestoken had; het ding stond haar goed, Theo wist het wel...

Bij de buitendeur zei Theo: ‘Ik blijf kort deze keer, Vinc, morgenavond ga ik naar Nuenen terug. Laten we doen als de vorige keer en een wandeling maken, morgenmiddag; 's ochtends heb ik nog zaken.’

Vincent knikte gewillig. Er was teleursteling in hem, trots het vooruitzicht op die wandeling. Hij zei bij het hekje ‘tot morgen,’ tegen Theo, zo effen als zagen zij elkaar elke dag. Hij had eensklaps geen zin om Theo verder te begeleiden. Hij zat in het atelier en draaide de harde nieuwe pijpekop om en om tussen zijn vingers. Er had iets ontbroken aan hun gesprek, het leek wel of er een ontwijken was in Theo. Vincent borg traag en verontrust de uitgestalde tekeningen weg.

XXVII

Ze wandelden langs de Voorburgse Vliet. Het was een idee geweest van Theo, hij had die contrei in geen jaren gezien, zo zei hij; in zijn herinneringen zat het beeld van fraai water en landelijke lommerrijkheid.

Het had 's nachts en ook 's morgens nog geregend, nu vulde een frisse, hoge wind de hemel beurteling met wolken en zonneplekken. Theo had een paraplu geleend in zijn hotel, Vincent liep in zijn oud bombazijnen pak, de broek gerafeld, de pet laag op de ogen, de handen in de zak. De wind schudde bij tussenpozen droppels uit het superbe geboomte, de zon glinsterde getemperd in gras en water, de Vliet had een glanzende kruivende leikleur. Theo zei bewonderend: ‘Ik wist niet meer, Vincent, dat het hier zo vervloekt mooi was, elke keer als ik uit Parijs overkom, vind ik in Nederland een magistraal landschap.’

Vincent zei eerst niets, hij was in tweeslachtige stemming. Hij hield van deze majestueuze bomen, de verzonken deftigheid van de serene, witte herenhuizen achter hun hellende gazons, het uitzicht onder de reuzeneiken door over het weiland, waar de wolken tuimelende schaduw opjoegen. De aanblik hield hem vast als de weerspiegeling van een drama, dat in hemzelf speelde; iedere boom, waaronder hij liep, rees geschud en nagenoeg geteisterd voor hem als een gestalte, die hij herkennen kon... Hij bromde na enige tijd: ‘Magistraal is het, jawel. Als die godvergeten burgermansrococo er niet was, zie die smerig-groene tuinkoepeltjes eens, net rommel uit een speelgoeddoos, en al die stomme perkjes en prieeltjes... heel de valse fantasie van Hollandse renteniers!’ Theo lachte. ‘Zo herken ik je beter dan gisteren, in je ouderwetse stekeligheid... Ik zeg erbij dat ik het niet zo zie. Ik mag die burgermansrococo wel. Het hoort erbij, het heeft een zeker karakter...’ Vincent schokte met de schouders. ‘Als dit alles karakter heeft, dan komt dat van de onverdorven natuur zelf en niet van wat de mensen er bovenop geplakt hebben... Je kunt hier trouwens een moraal aan vastknopen. Het zijn niet de belachelijke conventies, die het 'm doen in het bestaan - grootheid zit in dat wat calamiteiten het hoofd biedt, zie die wind, die wolkengevaarten, die slaags zijn met de bomen!’

Theo zwaaide lichtjes en ernstig met zijn paraplu. ‘Nu begrijp ik je beter, er moet voor jou storm zijn, is het niet, beweging en dramatiek?’ Vincent bromde onwillig: ‘Ik zeg niet dat het moet, maar het is beter dan stilstaan en verstarren in de pose...’ Hij zweeg een ogenblik, schraapte toen zijn keel en voegde er zonder overgang aan toe: ‘Ik weet het zo goed... Ik zelf moet me vernieuwen, dat is het, de droogheid uitbannen... Ik heb je gisteren mijn noodtoestand uitgelegd. Je hebt er weinig op geantwoord, Theo. Je schreef me de laatste tijd trouwens niet veel en niet bepaald opwekkend...’

Theo zei langzaam: ‘Ik had er ook weinig reden voor. Ik had zorgen. Ik heb ze nog. Soms zie ik net als jij alleen duister voor me...’

Vincent nam Theo's arm. ‘Theo - zeg op - in alle openhartigheid - wat denk je? Kan ik op je blijven rekenen? Sleep je mij erdoor?’

Theo keek hem niet aan. ‘Ik wou dat ik het je beloven kon - ik zeg je eerlijk, dat ik het niet weet... Als ik kan, ben ik bereid, Vinc, onvoorwaardelijk.’

Vincent liet hem los. ‘En het meisje?’ Theo herhaalde als verrast: ‘Het meisje?’ Vincent zei: ‘Je beschermelingetje - je bent nog van plan haar te trouwen? Je schreef destijds, toen Pa en Moe er zo'n deining over opzetten, dat 't in oktober zou gebeuren.’ Hij zag hoe Theo het gezicht afwendde.

‘Nee, Vinc, van dat huwelijk komt niets. Het ging toch niet tussen haar en mij. We hebben het beiden ingezien. Ik ben blij dat ik haar heb kunnen helpen. Maar vlak voordat ik hier kwam, hebben we afscheid genomen, zij en ik.’

Vincents mond viel halfopen, wrokkig; er was iets in hem dat zich verontwaardigd weerde tegen de wending van zaken, die Theo's liefde en mensenzorg zo onverhoeds genomen had. Hij had willen zeggen: dat mag toch niet, dat kan niet! In plaats daarvan vroeg hij op plots schorre toon: ‘En wat wordt er van haar?’ Theo tikte een steentje weg. ‘Ik heb ervoor gezorgd, dat ze een betrekking kreeg als gezelschapsdame bij een Parijse familie, nog wel in de Faubourg St. Germain.’ Vincent was opeens vol wrok en bitterheid jegens zijn broer, als had die achter zijn rug om een beschamende laagheid uitgehaald en daarmee hun vriendschap in gevaar gebracht. ‘Faubourg St. Germain!’ herhaalde hij sarcastisch en rauw. ‘Dan zal ze uit het boudoir van madame wel gauw verhuizen naar het bed van een der aanwezige messieurs!’ Theo maakte een stokkend gebaar, zichtbaar geschrokken van Vincents genadeloze uitval. Vincent zag het en schrok op zijn beurt. Hij stamelde: ‘Excusez, kerel... Je nieuws overviel me. Ik had me voorgesteld, dat jij en dat meisje in het najaar als man en vrouw terug zouden kunnen komen in Nederland...’

Theo zweeg alsof niets hem pijnlijker viel dan een gesprek over zijn voormalige protégée. Ze keken allebei naar een kant, Theo naar de groene, deinende tuinen, Vincent naar de door augustusstorm overjaagde weilanden aan de overzij. Vincent was blij dat ze in beweging waren; als men wandelde, kon men elkaars woorden beter verwerken en eigen gedachten makkelijker uitspreken dan wanneer men stilzat, tegenover de partner, belemmerd en geremd door de rechtstreekse confrontatie. Wandelende bekeek men elkaar op z'n best zijdelings, men hield de blik op de objecten van de buitenwereld. Men leidde in zo'n blik spanningen af, men suste

prikkelbaarheden... Hij zei, als moest hij Theo uitleggen, waarom hij zo bekommerd was geweest en waaraan zijn uitval was te wijten: ‘Vrouwen, Theo, blijven onze zorg, met haar schommelende, onrustige naturen, haar vatbaarheid voor indrukken... Het grootste gevaar is, bij Sien bij voorbeeld, de angst voor instorting in vroegere vergissingen; men mag die soort vrouwen eigenlijk om haar zelfswil niet loslaten... zelfs al maken we daarmee ons liefdeleven prozaïsch en glansloos als een maandagochtend.’

Theo zei nog niets; Vincent keek stijf voor zich.

‘Ik ken dat; ik geloof nu ook, Theo, dat ik jouw stemming doorzie... Ergens vraagt men zich af, of men aansprakelijk is voor de gevolgen van een goede daad. Het hele bestaan is gebonden aan de fatale inrichting, dat kwaad en goed door elkaar lopen... geen absoluut zwart en geen absoluut wit... wie dat gelooft, wordt een schijnheilige en farizeeër...’ Hij haperde, verstrikt in zijn eigen gedachtengang; hij keek weer tersluiks naar Theo. Theo wendde het gezicht naar hem toe.

‘Vincent,’ zei hij, ‘je hebt van vrouwen en haar grilligheden gesproken... van Sien. Ik heb jullie gezien gisteren, ik heb je horen klagen over het intrigeren van Siens familie... Nu hoor ik je spreken over de plicht haar niet los te laten, zelfs ten koste van je eigen levenspoëzie. Bedoel je, Vinc, dat je - ook nu nog - verder gaat met Sien?’

Vincent liep langzamer, de vraag van Theo was pal als een klap in het gezicht en eerlijk als een brok steen uit de groeve; hij had ze alleen van Theo niet meer verwacht. Hij gromde. ‘Ik heb het je gezegd. Er is geen onbeperkt goed of onbeperkt verwerpelijk. Ik geloof, wat Sien betreft, in geduld - ook in morele wedergeboorte, als je dat grote woord kunt slikken.’

Theo vroeg weer, met een voor hem ongewone koppigheid: ‘Je blijft doorgaan met Sien?’ Vincent weifelde maar een enkele seconde. ‘Ik kan niet anders, broer. De afgrond trekt haar; je weet het. Ik kan haar niet laten vallen.’ Theo loosde een zucht. ‘Ik weet hoe jij bent, en ook hoe zij is... maar ik heb goed naar je klacht geluisterd, en ik ken maar één remedie, Vincent: je moet van die vrouw en kinderen af, je moet je vrij maken. Ik zal jou steeds op een of andere manier kunnen helpen. Vier mensen onderhouden gaat boven mijn krachten. Dat is mijn antwoord, je hebt er daarstraks om gevraagd - voilà.’

Vincent merkte, hoe ondanks frisheid van groen en wind de benauwenis uit zijn lichaam sloeg. Theo hield hem een raad, een geneesmiddel, een oplossing voor. Het was onloochenbaar. De hitte gloeide rossig in

zijn gezicht. Hij nam de pet af en veegde zich het vochtige voorhoofd. Theo's ogen stonden op hem gericht, de stille vraag klemde nog. Vincent versomberde; een koud, boos wantrouwen rees in hem.

'Theo... Is de gedachte, die je me voorhoudt van jezelf? Weet je zeker dat jouw remedie, of wat je daarvoor houdt, niet uit de Nuenense koker komt...?'

Theo stampte kortaf en onaangenaam met de paraplustok tegen de grond.

'Genade, Vincent - kun je dan niet laten Pa en Moe erbij te slepen? Ja, zij accepteren je leven met Sien niet. Ze zijn er pijnlijk door getroffen. Laat het zo zijn. Laat mij voor mezelf spreken. Heb ik geen oordeel? Wij zijn door de kunst nauwer bij elkaar betrokken dan jij bij hen, zo is het nu eenmaal geworden - laat *ons* het samen oplossen!'

Ze stonden tegenover Vreugd en Rust. Er lag hier aan de vaart, met de gevel naar het ruisende, diepe park van het buiten, een melkhuis. Theo wees zwijgend naar de ijzeren tafeltjes en stoeltjes, die onder de kastanjeboom opzij van het huis stonden. Ze streken neer, Vincent bemerkte pas nu hoe doodmoe hij weer was. Hij leunde achterover op het stoeltje, de ogen gesloten; zijn hart sloeg dof onder zijn ribben. Hij hoorde Theo's woorden naklinken in zijn schedel, hij wist dat Theo gelijk had, dat Pa en Moe niet slecht waren, dat zij wat hij deed en wilde maar niet bevatten konden of naar hun overtuiging niet bevatten mochten... De hoofdzaak wat Theo gezegd had was deze: wij zijn door de kunst nauwer bij elkaar betrokken dan jij bij hen. Hij opende de ogen weer bij het sloffen van voeten over het zand onder de kastanjeboom. Er kwam een niet meer jonge dienster naar buiten. Ze bestelden karnemelk; de boerse vrouw staarde vrijmoedig-verbaasd naar het ongelijke mannenpaar voor ze weer in huis verdween. Vincent zei, als was hij Theo nog een antwoord schuldig: 'Ik weet het niet, broer - ik heb geen kracht meer tot beslissingen.'

Theo begon figuurtjes te tekenen in het zand, die hij bijna meteen weer uitveegde met de voet. Hij zei na enige tijd: 'Je hebt daarstraks gezegd, dat je je wilde vernieuwen. Je zult het niet kunnen, Vinc, als je de kracht tot beslissingen niet opbrengt. Je moet uit dit web van tegenstrijdigheden vandaan. Je moet terug tot de mensen, de mensen van de kunst vooral, je hebt je te veel van ze vervreemd.'

Vincent hief het hoofd. Zijn stem knerpte hem weerbarstig in de keel.

'De mensen? Ik heb het met de mensen, ook die van de kunst, op alle manieren geprobeerd. Ik heb ze gegeven en geboden wat ik had. Ik heb me zelfs gebogen voor een Tersteeg. Wat wil je nog meer? Ik sta voor een

muur, Theo... Schildersplicht, arbeid, een werkmansleven, desnoods minder... ja, ja! Wat kan ik verder voor de mensen doen?'

Theo kraste in het zand.

'Je spreekt van een muur. Wie heeft die muur méé opgericht? Jijzelf. Je zou moeten beginnen, Vinc - neem me niet kwalijk - je voorkomen eens grondig te herzien. Je loopt erbij als een vagebond; wie jou ziet, vraagt zich af hoe ter wereld je daar zelf vrede mee kunt hebben!'

In Vincents hoofd begon het hittig gloeien opnieuw, zijn wangen met de stoppelbaard prikten. Hij staarde Theo aan. Theo sloeg de blik niet neer. Vincents tweeslachtigheid, de wrevel en de twijfel, waren vervlogen. Hij balde de vuist op het ijzeren tafelblad.

'Theo... Heb ik er het recht toe...? Wat gaat 't voor de weerlicht anderen aan, hoe ik gekleed ben? Ik hecht niet aan kleren. Met kunst of kunstbeschouwing heeft het geen lor te maken! Je ziet het aan Mesdag, dat nijlpaard met zijn speknek ziet er belachelijk uit, maar hij smeert anderen zijn marinetjes bij dozijnen aan... Als ik zover kom, dat ze mijn werk *moeten* nemen, zal ik misschien ook een jacquet en een das met parel en een stijve hoed dragen, maar niet om mijn medemensen te behagen...!'

Theo was bleker geworden, maar zijn ogen lieten Vincent niet los. Hij had zich zichtbaar voorgenomen niet voor zijn broer te wijken. Zijn blik bekoelde Vincents opgebruiste tegenstand, plotseling en zonderling. Vincent wilde spreken toen de vrouw naar buiten kwam met de karnemelk en die voor hen neerzette. Zodra ze gegaan was, grinnikte Vincent; het klonk hem zelf hol en gemaakt.

'Ja, zo ben ik - vergeef me -; het praten over kleren maakt me driftig... Je moet snappen: ik ben de helft van de tijd in 't goede seizoen buiten; wat heb ik aan een fijn stel kleren?'

Theo zei rustig: 'Ik begrijp dat, maar desondanks geef ik je mijn raad. En als ik in Nuenen terug ben, waar mijn grote bagage staat, stuur ik je een pak toe met het verzoek om het te dragen ook.'

Vincent wilde protesteren. Hij liet het na. Er was onder Theo's kalme vasthoudendheid een sympathie, die hij niet kon en mocht negéren. Hij dronk zijn karnemelk langzaam op, Theo deed als hij. Ze staarden over het water naar de magnifieke gazons van Vreugd en Rust, de serpentines van de vijvers, de gladde, glanzende merels, die daar driftig in het gras en op de boomwortels hakten naar microscopisch voer. Ze zwegen erbij tot Theo op zijn horloge keek. Hij tikte, de dienster kwam, Theo betaalde. Ze stonden op van hun stoeltjes en begonnen de wandeling huiswaarts. Ze spraken enkele minuten lang niet, tot Vincent het niet langer uithield.

‘Wat is dat toch met ons beiden, Theo? Weet je nog, dat ik me een jaar geleden de illusie maakte, dat jij de kunstkoperij erbij zou neergooien en met mij zou komen schilderen? En nu ga jij je weg - Parijs heeft je vast; en ik ga mijn weg - waarheen? In Den Haag zal ik niet eeuwig blijven, al valt hier wel voor een eeuwigheid te schilderen...’

Theo zei nog niets; zijn stilzwijgen had iets behoedzaams.

‘... Weet je waar ik vaak aan denk? Aan Nuenen, al ken ik het niet. Pa heeft 't me bij zijn eerste bezoek hier beschreven, en sindsdien vervolgt het me, met een soort serene en balsamieke verlokkelijkheid... de verlokkelijkheid van veldbloemen en graan...’ Hij lachte zachtjes. ‘Ten slotte, Theo, zijn wij geen grote stedelingen, althans ik niet. Hebben wij onze wortels niet in Brabant, zal dat land ons niet blijven vergezellen, ook al beseffen we dat zelf niet zo?’

Theo zei nog altijd niets; zijn behoedzaamheid was merkbaar tot aandacht gegroeid.

‘Een stad geeft wrijving, Theo, ik weet het, en soms hebben we die hard nodig om onze kracht te prikkelen of te meten... Maar Brabant kan mij plotseling verschijnen als het rustgevende. De boeren, hun vrouwen en kroost, ze zien eruit als de harde ingetogen figuurtjes op gotieke koorbanken... Het landschap van een magerte, die ook volte is. Ik zou bij de wevers willen binnenlopen. Ik zie Pa en Moe gearmd langs een herfstige beukenheg wandelen. Hij is de dorpsdominee, die dit volkje door en door kent. Ik hoor de torenklok luiden, er komt een boerenbegrafenis... Ik zou het allemaal willen tekenen, broer, met zwart en wit, en met kleur: grijzen en bruinen en olijfgroen, donker, gedegen...’

Theo schoof zijn arm onder die van Vincent door.

‘Vinc... Ik wist niet, dat *dit* in je omging. Ik heb naar je geluisterd met ongelooflijk plezier. Weet je wat jij moest doen? Ga naar Brabant terug!’

Het beefde in Vincent. Het verbazingwekkende, haast ontstellende was, dat hij en Theo iets anders bedoelden, nu ze het over Brabant hadden. Theo bedoelde de provincie die bezuiden de grote rivieren lag, waar de pastorie was van ds. Theodorus van Gogh - en hij, Vincent, bedoelde met Brabant al nagenoeg een droom, een verlangen, een zegenende waan, die in de verte hing als een rode wolk boven de avondzee... Theo schudde zachtjes zijn arm.

‘Is dat niet de oplossing, Vinc? Pa en Moe en zus Willemina zouden je met open armen ontvangen. Je zou een atelier kunnen laten timmeren achter in de boomgaard, of anders kunnen ze misschien de mangelkamer voor je inrichten...’

Vincent slofte van emotie, hij durfde naar Theo niet kijken, de verwachting en hoop in diens hele gestalte schenen zich door de aanraking van zijn arm aan Vincent kenbaar te maken. Het werd vochtig en bitterheet in Vincents ogen.

'Het kan niet, Theo,' zei hij toen. 'Er is in mijn leven sinds ik uit Etten wegging, te veel gebeurd... Ik kan Pa en Ma nooit meer aanzien met de blik van vroeger. Het is hun fout niet, al denk ik dat af en toe... Mijn bestaan in deze anderhalf jaar is gruwelijk doorploegd. Theo, ik heb mijn onschuld verloren. Als ik vóór ik Sien kende niet de pijn van dat brandijzer in mijn ziel had gehad...' Hij stokte. Theo vroeg zachtzinnig. 'Je denkt nog steeds aan nicht Kee?'

Vincent boog het hoofd.

'Noem geen namen, ik smeek je, Theo. Ik wil het niet meer weten. Ik zeg je, dat ik met ijzer en vuur ben bestookt. Ik wil niet thuiskomen, bij Pa en Moe, met zo'n wond... En ik kan hier niet vandaan, Theo, ik houd van die twee kinderen; als ik ze verlaat, trekt Sien ze met zich de afgrond in...'

Ze hadden de Vliet achter zich, ze wandelden naar het verveloos geregend wachthuisje van de stoomtram bij de Hoornbrug. Geen van hen zei een woord tot ze binnen zaten, op het houten bankje, als enig wachtende passagiers. Vincent leunde voorover. Hij sprak weer knerpend als altoos wanneer hij zichzelf de woorden moest afpersen.

'Die enkele maanden, Theo, hebben het mij aangedaan. Eerst zij, en daarna Mauve. Dat teruggestoten worden door een vrouw, en dan die moordende minachting van Mauves kant. Daar zit mijn kwetsuur, Theo, onder alles wat mij verder plaagt en het bestaan ondraaglijk maakt. Is daar een oplossing voor?'

Theo drukte zijn arm en begon niet opnieuw, wat Vincent gevreesd had, over Brabant, over een breken met Sien. Hij scheen verward, vrijwel neergeslagen door Vincents bekentenis. Ze zaten in samenhorig zwijgen tot het stoomtrammetje uit Delft kwam naderpuffen. Ze tramden de Rijswijkse weg af, tot het stationsplein, waarachter Theo's hotelletje lag. Ze stonden een ogenblik tegenover elkaar op het trottoir, namen elkaar bekommerd en nadenkelijk op. Theo vroeg eindelijk, zijn stem dempend: 'Dus... géén besluit?'

Vincent lachte flauwtjes.

'Ik neem het besluit, Theo... om een besluit te nemen, straks. Er moet een stap gedaan worden, om uit de stalen dorenheg te raken. Ik besef het en ik verzet me nog steeds...'

Theo trok hem naar zich toe. De paraplu schuurde een ogenblik hard en pijnlijk tegen Vincents borst, terwijl Theo beide armen om hem heen sloeg. Vincent zou zich op andere tijden over het onhollands gebaar van Theo verbaasd en voor deze openlijke aandoening op straat geschaamd hebben. Hij vergat op deze dag alles bij de vertederde, ontdane kus van Theo, bij diens haperende stem: 'Broer... Mijn broer.'

Hij zag Theo wegwandelen, de paraplu losjes slingerend aan zijn arm. Dit was hun hele afscheid... tot wanneer? Hij keek Theo na, tot hij om de trage bocht van de straat was verdwenen. Zonder Theo leek het plein voor het station plotseling van een angstige leegte, de geluiden der treinen op de perrons, die tot Vincent nog niet waren doorgedrongen, schraapten en schrilden hem in de oren, de voorbijgangers bewogen zich langs de kant in onzinnige sleur - waarheen, waarvoor? Vincent had de neiging om Theo nog één keer na te rennen, hem te omhelzen, hem alles te beloven wat hij maar verlangen zou. De gedachte aan de Schenkweg, het huis, Sien, de kinderen, weerhield hem met reuzenhand.

XXVIII

De tweestrijd was begonnen en Vincent wist het. Het had geen zin zichzelf te bedriegen, en hij was boos op zichzelf, omdat hij het nog probeerde.

Hij had Sien trouw beloofd. Zij had gezegd, dat zij alles zou doen om hem trouw te zijn. Zij had gefaald, zij kende trouw noch vertrouwen. Moest hij falen vanwege haar?

Maar de kunst? Zij was - hoe goed herinnerde hij zich wat Breitner gezegd had - voor hem een soort religie. Zij was *zijn* religie. Voor George Breitner was kunst hartstocht, hij omhelsde haar even begerig naar lust en bevrediging als hij het zijn wijfjes deed. Voor hem, Vincent, kon zij nooit een genot zijn, zij was eenvoudig het hoogste waar men met talent en geweten naar reikte. Hij was bereid zich aan haar op te offeren, te verbranden of uit te mergelen, ter wille van haar grootheid. Zes, acht, tien jaar. Hij was dertig jaar en oud. Wat hij niet meer kon inhalen in de tijd, zou hij samenvatten in één korte, machtige overgave. Onmenselijk zijn jegens zichzelf, ter wille van het mens zijn.

Maar men jaagt niet naar de straat terug, wat men van de straat heeft gered. Brabant was er nog - het Brabant van Theo en dat van zijn eigen kinderdroom... Sien en Brabant? Hij zag zich in een dorp lopen, dat in

Brabant verscholen lag. Hij had Sien daar ondergebracht, veilig voor moeder en broer. Zij zou er kleur in de wangen en vuur in de ziel krijgen; het herstel, waarop hij een jaar gewacht en gehoopt had, was daar dan werkelijkheid geworden. Het betekende ook dat Sien had begrepen wat hij wilde en nastreefde, zodat eindelijk kunst en liefde en levensplan elkaar zegevierend zouden doordringen.

Op dezelfde avond, toen hij met deze gedachte speelde, kwam Sien te middernacht thuis. Hij was al naar bed gegaan, maar hij lag slapeloos en hoorde haar komen. Ze was niet alleen; ze werd gebracht. Er was in het zwijgen van de nacht een aangeschoten, schor gesprek bij het hekje, een mannenstem die obscuur lachte en het beeld opriep van ordeloos nagestoei; Siens hatelijk ingehouden lachen kirde en stierf weg. Voetstappen gingen, die van Sien kwamen boven. Ze verscheen op de slaapzolder en wierp zich gekleed naast hem te bed. De walm van alcohol en tabak die in haar kleren en haren zat, breidde zich als een tastbaar ding over Vincent uit. Hij had nu moeten opstaan, haar uit de kleren helpen, desnoods alleen de schoenen van haar voeten trekken; hij had haar polsen en slapen dienen te wassen, zoals hij het bij vroegere gelegenheden had gedaan... Hij bleef liggen. Hij had voor zijn ogen nog een Sien op de drempel van een boerse woning, een weer jonge vrouw; in haar gezicht en ogen is het leven behoedzaam en schuw, maar de genezing strekt en vult haar lichaam, het lijkt een herrijzenis.

Vincent rolde zich om en verbeet in het hoofdkussen de tranen om het lichaam naast hem, dat snurkte en stonk.

XXIX

Het was eind augustus toen Herman van der Weele zich bij overrompeling meldde. Hij zag er dubbel sterk en gezond uit met zijn diep gebruinde huid: hij had, zo vertelde hij, zijn vakantie deels in Drente, deels op de Veluwe gesleten. Hij had overal solide gewerkt: hij nodigde Vincent in feite uit om die studies eens te komen bezien! Vincent werd getroffen door het woord Drente... het scheen hem op merkwaardige wijze voor de voeten te springen. Hij begon Van der Weele naar Drente te vragen en de Zeeuw vertelde goedsmoeds. Zijn beschrijvingen klopten met die van Van Rappard: de vage voorstellingen in Vincents hoofd balden zich samen tot één beeltenis van nagenoeg onherbergzame, onbekende en onbezochte schoonheid, ergens in het noorden des lands...

Heimwee en verwondering bekropen Vincent, toen Van der Weele vertelde, dat er hier en daar in Drente behalve marskramers alleen nog enkele schilders rondzwierven. De beroemdste was de Duitser Max Liebermann, de vriend van Israëls, maar hij had tevergeefs geprobeerd hem te ontmoeten. Vincent droomde zich op slag in Drente; hij treft er niet alleen Liebermann, maar nog anderen. Zij zitten 's avonds om een woudlopersvuur, spreken over kunst, bekijken elkaars werk; en voor men het weet, is er een schilderskolonie geboren...

Was het Brabant, of Drente...?

Vincent ging zo gauw hij kon bij Van der Weele op bezoek, in het pak dat Theo hem volgens belofte gestuurd had. Als hij dat pak buitenshuis droeg, was het om Theo. Voor zichzelf was hij er zeker van, dat hij in dit Parijse boulevard-maaksel - hij had er de naam van de kleermaker al uitgetornd - voor aap liep. Hij meende bij Van der Weele verbazing te zien, toen hij daar kwam aanzetten in dat stemmig, goedgesneden grijs, maar de Zeeuw zei er verder geen woord van. Hij stalde zijn Drentse en Gelderse studies voor de begerige Vincent uit, schaapskooien en veenkanalen, houtskoolbranders en zandverstuivingen. Vincent begon Van der Weele opnieuw uit te vragen over Drente: was het leven er goedkoop, kon men er een huis krijgen met werkgelegenheid? Van der Weele was gaan lachen: ‘Je vraagt het, of je naar Drente verhuizen wilt.’ Vincent knikte traag: ‘Wie weet...’ Hij bemerkte, toen hij het zei, dat hij zijn beslissing ging naderen. Van der Weele beaamde, dat men in Drente inderdaad van een krats kon leven; maar van huizen wist hij niets, hij had in dorpsherbergen gelogeerd. Eén ding mocht Vincent bedenken: het was in Drente verlaten, huiveringwekkend verlaten...

Vincent kocht nog onderweg naar huis een kaart van Drente. Hij spreidde ze thuisgekomen op de vloer van het atelier uit en bekeek ze. Een groot wit vlak zonder één tittel van dorp of nederzetting. Door die verlatenheid een rechte vaart waarvan de kunstbroeder gesproken had, de Hogeveense, uitmondend in een netwerk van koloniekanalen. Rondom het blanke vak een stippeling van groen en dorpsnamen, aan de grens een poel, het Zwarte Meer. Het riep het gezicht op van een zwarte, uitgewrikte kolk, langs de brokkeloevers baggeraars in hoge laarzen. Vincent lag nog te kijken toen Maria zich naast hem vleide, een armpje om zijn hals.

‘Wat is dat, pappa Vincent?’

‘Dat is een landkaart.’

‘Wat is een landkaart?’

‘Daar kun je alles op zien, waar de mensen wonen, heuvels en heidegrond en bos en watertjes...’

‘Maar ik zie geen huizen en geen water...’

‘Nee, dat hebben de mensen zo afgesproken: een rondje is een dorp, en een geel kriebeltje is een heuvel, net een rups door het groen, en dat roze is veen, maar het lijkt wel marsepein, he?’

Maria wees verrukt op de tekens van hunebedden.

‘En dat zijn precies de mieren die onder uit de stoep kruipen!’

Ze keken opnieuw en zochten naar vergelijkingen, tot er een schaduw over de kaart viel. Sien stond achter hen. Ze zei niets, keek alleen over Vincents schouder. Vincent rolde de kaart op.

Des avonds vroeg Sien op ontevreden toon: ‘Wat mot die kaart van Drente? Wou je verhuizen soms?’

De beslissing kwam nader en nader. Hij knikte: ‘Je hebt 't geraden.’ Sien snoof gemelijk en verachtelijk. Hij vroeg: ‘Zou jij dan niet graag in zo'n rustig boerendorp neerstrijken, Christien, bomen voor je deur, een eigen tuin, bloemen en groenten...?’ Sien staarde hem aan, een ogenblik verbluft alsof hij schertste; de slappe pokdalige huid van haar wangen begon te trillen. ‘Naar zo'n negorij, daarboven, waar de boel met zweethemden zit dichtgeplakt...?’ Haar tegenvraag was antwoord genoeg; Vincent voelde zich op slag hulpeloos; hij kon alleen herhalen: ‘Een rustig dorp, een eigen tuin?’ Sien legde het hoofd in de nek en lachte smadelijk; hij wendde de ogen weg voor de aanblik van die bleekrode open mond. ‘En niemand meer zien,’ viel ze daarna uit, ‘dan een paar heikneuters, die je niet eens kan verstaan? Je wilt me zeker malende hebben in de kortste tijd.’ Hij zei, zachter: ‘Maar zoals we hier leven, gaat het niet langer, Sien - we *moeten* bekrimpen, we *moeten* het anders aanleggen... Verhuizen naar waar het goedkoper is.’ Sien schokte met de schouders; haar magere borsten slingerden onwillig. ‘Verhuis jij maar. Ik ga niet uit Den Haag vandaan. Ik hoor hier thuis. Hier heb ik me moeder.’ ‘En de rest,’ grauwde Vincent, plotseling driftig. Sien lachte weer met onverholen hoon. ‘En de rest, je raadt 't precies... Ik zeg nog eens: verhuis jij gerust als je daar behoefte aan hebt.’

Vincent greep haar bij de pols en trok haar naar zich toe. Ze kromp een ogenblik, als bang voor zijn handtastelijke woede. ‘Jij zou me rustig alleen laten gaan, he?’ vroeg hij. Sien sloeg de ogen neer en zei nukkig: ‘Als het moest.’ ‘En zonder pijn, wat?’ Sien rukte een keer; hij liet haar pols niet los. Haar toon was niet veranderd. ‘Zonder pijn ook - is het nou goed?’ Hij liet haar op slag gaan, ze haastte zich het atelier uit, haar pols

wrijvend. Hij hoorde haar voetstappen, kort en verbolgen, in het keukentje, ze ging er ongetwijfeld tot troost een peukje sigaar halen, die bewaarde ze daar in een doosje. Hij zat lange tijd stil in het licht van de lamp, waaronder een paar motten zenuwachtig dansten, vielen en weer opfladderden. Hij moest wennen aan het denkbeeld dat Sien hem niet meer nodig had, al had zij zo vaak gescholden of gesnauwd, dat ze hem zat was. Alleen gaan? Het leek ineens, op een grimmige manier, niet zo onmogelijk meer. Hij was al sinds maanden alleen.

XXX

Het regende, dagen aaneen; de weilanden over de Schenkweg zilverden groen, het popelloof klaterde en sidderde gesmoord aan zijn dunne stengel. Bij tijd en wijle kreunde door het regensuizen de verveelde kakeling van kippen op de aangrenzende erfjes. Vincent bemerkte, dat Brabant stilaan door Drente uit zijn fantasieën verdrongen werd. Hij kon zich nog steeds geen terugkeer onder het dak van Pa en Moe indenken.

Hij was aan nieuwe varianten van de grote composities begonnen. Het werk mocht niet stilliggen, geen dag, maar hij was er met zijn hoofd niet bij, hij kon in werkelijkheid niet anders dan zich afvragen wat een leven zou zijn zonder Sien. Had hij eigenlijk het recht haar Den Haag af te nemen? Was hij zoveel beter dan zij? Was hij zo goed? En wat wist Sien van goed en kwaad? Zij had nooit gezien of geleerd, wat goed was. Hij bemerkte meer dan eens dat hij, in plaats van te werken, weer bij het atelierraam was gaan zitten om naar buiten te kijken, tegen het scherm van regen, dat voor de verte trilde. Het was een uitzicht zonder uitzicht, een wezenloos, kleurloos verschemeren, niet veel beter dan nacht. Hij herinnerde zich zijn kinderangst voor de nacht, lang geleden. Zijn moeder, de grote, kordate vrouw, placht met hem tot aan de deur van zijn zolderkamertje te gaan: ‘Flink zijn in het donker, vent, en zo meteen je kaarsje zelf uitblazen.’ Hij hoorde de stem van zijn moeder op dit moment, hij was dertig jaar en een man, en hij moest nog altijd flink zijn in het donker.

Hij schoot op een ochtend zijn duffel aan, trok zijn oude pet over de ogen en verliet het huis. Hij hoorde dat Sien hem een vraag nariep, maar hij deed of hij het niet had gehoord. Hij stevende recht door de regen naar het straatje waar moeder Hoornik huisde. Siens jongste zuster zou er niet zijn, die was intussen uitbesteed als loopmeisje in een hoedenwinkel.

Hoogstens kon hij er Carolus aantreffen, die zou er wel iedere ochtend zijn koffie komen lurken. Vincent stapte vanwege zijn kapotte laarzen over de waterplassen heen - als hield men daarmee zijn voeten droog! - en vroeg zich af, wat moeder en zoon samen voor gesprekken zouden voeren... hij zou er niet graag bij zijn. Hij betrad het gangetje, ging weer naar buiten om de regendroppels af te schudden als een hond en luisterde. Het was stil in het huisje, blijkbaar zat er, Gode zij dank, geen Carolus. Vincent tikte tegen de geelgeverfde deur en kreeg meteen het 'Binnen!' van de bekende en gehate vrouwenstem.

Toen hij voor haar stond, de brede vrouw in het zwart, schenen ze beiden een ogenblik te weifelen wat voor houding zij moesten aannemen. Moeder Hoornik had haar verwonderd kerelsgezicht het eerst in de plooi; het was een leedvermakelijke, nagenoeg gnuivende plooi.

'Wel, wel! De wonderen zijn de wereld nog niet uit! Komt-ie toch eindelijk eens aanwaaien, de schilder... Een grote eer!'

Vincent liet de schamperheid passeren, het scheen een familietrek te worden in de oudere Hoorniks, zo vaak hij voor hen opdook. Hij keek met één blik het kamertje rond - gehaakte loper op tafel, wandrekje met Chinees porselein, merk Maastricht, een vogelkooi waarin een kleums, mistroostig geel vogeltje in een hoek gedoken zat. Hij gooide zijn pet onder de hem aangeboden stoel en slikte zijn afkeer weg. Wat was er in dit brave kamertje al niet beraamd, miszegd, gestookt? Hij nam het vierkant gezicht met de waterige blauwe ogen en het te glad getrokken haar van Siens moeder nog eens op; het was ondoorgrondelijk. Hij zei op doffe toon: 'U moet me helpen.'

De oude vrouw vroeg met teruggekeerde verbazing, die snel in onmiskenbare voldoening overging: 'Helpen? Ik jou? Heb je dan hulp nodig?'

Vincent keek naar de grond. 'Het gaat niet langer tussen Sien en mij. We komen niet meer uit de ellende,... ik kan zo niet werken en vooruitkomen.' Moeder Hoornik plantte zich breder uit in haar leunstoel. 'Dat het niet gaan zou, wist ik al toen het begon.' Vincent zei hittig: 'Dat hebt u *toen* nooit gezegd - u hebt me zelfs geholpen, het huis voor Sien in te richten.' De bazige vrouw snipte verachtelijk twee vingers langs elkaar. 'Destijds, ja! Maar ik vatte wel, toen je niks van je gekrabbel aan de man kon brengen, dat 't faliekant mis zou gaan... Daar zit je nou in de puree.' Ze veegde haar waterogen af en keek nagenoeg glunder. 'Ik heb een huis vol moeilijkheden, die ga ik niet allemaal uitmeten,' zei Vincent kortaf. '... Ik ga weg - zodra ik een oplossing heb voor Sien, en een eerlijke oplossing!' Moeder Hoornik veronachtzaamde zijn laatste woorden; ze riep:

‘Hij gaat weg! En waarheen, als ik vragen mag?’ Vincent zei ontwijkend: ‘Naar buiten, ergens... waar het rustig is en goedkoop. Ik zeg nog eens, dat ik pas zal gaan, als er voor Sien iets op gevonden wordt, waardoor zij en de kinderen kunnen leven!’

Moeder Hoornik wreef de grote, knokige manshanden langs elkaar. ‘En dat moet ik zo maar even bedisselen?’ Vincent knerpte: ‘Ik reken erop, dat u iets vindt, waarvoor Christien zich niet hoeft te schamen.’ De oude vrouw sloeg de ogen maar een seconde neer. ‘Wat denkt-ie van ons? Siens eigen moeder zou voor haar een dienst zoeken, waarvoor ze zich schamen moest...?’ Vincent zei: ‘Het is maar een waarschuwing... Een dienst moet ze hebben, jawel, met *werken* aan de kost komen, ze kan van alles, als ze haar wil erachter zet...’ De vrouw tegenover hem kreeg een verontruste tic om haar platte, dunne mond, als verdroeg zij zijn volgehouden blik slecht. ‘Sien kan veel, Sien is niet gek, de armoe heeft haar alleen de knauw gegeven. Hoe vaak is ze nou van puur gebrek al niet zonder zog geweest? Begrijp je, wat dat zeggen wil voor een vrouw en een moeder?’

Vincent verroerde zich niet bij de wraakneming, die van de woorden uitschoot. Hij vroeg: ‘Kan ik dus op u rekenen?’ De moeder van Sien verschoof op haar stoel; het was verbazingwekkend, hoeveel houdingen en expressies zij in staat was in korte tijd na elkaar aan te nemen; nu zette ze haar gezicht in de beschermend-meewarige plooi: ‘Ik zal me best doen... we moeten het proberen... als jij ook een handje helpt.’ Vincent vroeg: ‘Hoe?’ De oude vrouw draaide haar duimen om elkaar. ‘Je krijgt toch geregeld geld van je broer? Je kan niet weggaan en Sien nakend en bloot op de keien laten zitten.’ Vincent stond kort aangebonden op. ‘U had dus gedacht dat ik zo iets van plan was? U kent me slecht. Ik zal met Sien delen wat ik kan... zodra ik weet dat ze eerlijk onderdak is.’

Moeder Hoornik schoof de harde kin vooruit, mat Vincent met één lange tweeslachtige blik, bette haar ogen - het leek werkelijk even of het van aandoening was - en hees zich uit haar stoel. Vincent liep naar de deur, ze volgde hem met een paar resolute stappen. Ook haar stem was resoluut. ‘Ik doe wat ik kan, jongen, ik beloof het je, we moeten met Gods hulp verder, Sien is een goeie meid!’ Vincent stond al weer buiten in de gesmoorde treitering van de regen die onverminderd viel. Zelfs geen kom koffie heeft ze me aangeboden, dacht hij; zeker bang dat er te weinig zou overblijven voor Carolus. De naam Carolus herinnerde hem er eensklaps aan, dat hij Siens moeder nog had willen kapittelen over de schoftenstreek van Carolus en zijn kornuiten jegens het jongste zusje. Hij

had het in zijn eigen beslommeringen vergeten. Hij weifelde of hij zou omkeren, maar hij liep door; ergens was er een moeheid in hem; ergens wist hij dat zijn vertogen machteloos zouden zijn; hij was niet opgewassen tegen moeder Hoornik, tegen Sien niet, tegen de hele gedepraveerde meute niet...

XXXI

De kracht van de buien was gebroken. Vincent bewonderde de geweldige flardende luchten die uit het westen overvlogen, het was puur een reuzenoorlog daarboven. Het trok hem naar de zee. De zee was in haar groene branding nog heerlijker dan de luchten, nu hij met zijn kraag opgeslagen langs het strand liep, waar zich alleen een paar schelpenvissers met hun karren vertoonden. Zo vaak de wolken scheurden, stortte zich zon uit, meeuwen raasden, de ruggen van de karrepaarden glinsterden als met olie gewreven. De ziltheid en de furore van de nastorm onthulden het binnensluipen van de herfst. Wat Vincent in de regentijd niet had gezien, bij een beeldloze eentonigheid van grijs, werd openbaar in het terugkerend licht. Er liep een bronzen en bruinen over het land, de kastanjeblaren hoopten zich op langs de Scheveningse Weg, het helmgras zwiepte geel. Vincent zag het, maar het land hield hem nauwelijks bezig; het was de zeekant waarop hij zijn laatst verlangen richtte. Laatst verlangen? Hij werd er zich bewust van, dat hij de zee opzocht om afscheid te nemen.

Hij liet Scheveningen al verder achter zich liggen, struinend door de duinen naar plekken, waar geen van zijn zwerftochten hem nog had gebracht. Hij belandde voor Loosduinen, verwonderd dat hij dit dorp pas nu ontdekken moest. Hij liep bij de uiterste huizen vandaan naar het verste strand. Het was een bochtend weggetje, met zandvlagen overstoven, bezoomd met boompjes die jammerlijk landinwaarts bogen voor de zeewind. Vlak buiten het dorp lagen nog stoppelvelden, er was hier gezicht en geschoofd en opgeladen, en hij had het gemist! Hij stond aan de Noordzee alsof het een hem onbekend water was. Voor hem uit schoven zeeweringen de hoge branding in, gestrengeld van gevlochten takken en met stenen bezwaard. Palissaden staken er als zwarte, blinde slavenkoppen uit. Hij ging op een ervan zitten en begon de opkomende vloed te schilderen, maar het tij steeg zo snel, dat hij zijn waterverfdoos midden onder het werk moest oppakken en vluchten.

Hij bleef langs het strand lopen, de plek was een voorpost, hij keek naar

het land, waar gebronsde, gewrongen duindoorns in de wind klepperden als een tot leven gewekt ‘Kreupelbosje’ van Ruysdael. Zijn blik werd gedurig teruggetrokken naar de zee. Aan de overkant lag Engeland, lag Londen, waar zijn misère begonnen was en waarvan hij gehouden had, nog altijd hield, met duistere, smachtende liefde. Hij had om die liefde terug willen keren naar Londen, Whitechapel, de slums, de straten van Dickens, die ook de verontwaardiging en het meedogen waren geweest van Herkomer en zijn school. Hij dacht meteen aan Theo, Theo was ertegen dat hij zijn geluk in Londen zou beproeven; hij had het niet openlijk gezegd maar laten doorschemeren, dat hij Vincent niet opgewassen achtte tegen Britse concurrenten... nog geen ‘Views of Holland!’ Theo had waarschijnlijk gelijk, hij moest het beeld van dit eigen land eerst doorgronden en beheersen, zo overtuigd, dat hij later, ook in Engeland, zijn werk zou kwijt kunnen... Hoeveel later was er nog...?

Hij kwam vaker in Loosduinen. Het dorp, de palissaden, de verbogen boompjes en ruwe velden gaven hem de zekerheid, dat de wereld van de beschaving in al haar tegenstrijdigheden achtergebleven was. Er kwam een kalmte over hem, die hem verbaasde, hij had zoveel rust in zijn innerlijk niet meer voor mogelijk gehouden. Zelfs zijn maag liet zich niet meer bemerken, terwijl hij liep en zat, zat en tekende; om hem heen landschappen, Corots, Millets en Daubigny's uit de ontdekkersperiode, maagdelijk, streng, eenvoudig. Was het ten slotte niet raadzaam om hier te blijven - zich erdoor te slaan, zoals de meesters zich indertijd door honger en onbekendheid en de wespenzwerm van deurwaarders en schuldeisers hadden heengeslagen...?

De storm raakte na enkele dagen uit de lucht. Het land lag ruig en bleek gewassen; alleen in het Haagse Bos spookte nog kleur. Vincent ging er aquarellen maken, het kwam hem voor of de bonte ontbladering van het geboomte ten nauwste met hemzelf te maken had; er kwam een eigen sentiment in de stukken, die hem weer hoop gaf. Hij zou het liefst een dag of wat voor die boomstudies teruggekomen zijn, maar de mensen liepen hem voor de voeten, zij schenen allen op het Bos af te komen, hielden er picknicks en lieten er hun kinderen en honden stoeien; sommigen kwamen om hem heen staan als hij zijn aquarellen maakte; zij zeiden van allerlei, misschien was het prijzend, misschien criticasterden zij; de strekking van hun woorden drong niet tot Vincent door, maar hun stemmen hinderden hem. Hij ging opnieuw naar Loosduinen, aan de rand van het vasteland, waar het licht stilte was. Hij zat op de palissaden van de kleine pier, vergat te werken en liet zand door zijn vingers glijden. Hier was

natuur en niets meer. Met de mensen kon hij niet meer spreken. Later...? Op dit ogenblik kwetsten zij hem, zelfs al door er te zijn. Verzinken in de natuur, die onaandoenlijk was en daardoor medicijn. Zonder de mensen - zonder Sien.

De beslissing lag er.

Hij had geen keuze meer, de nederlagen waren te groot. Iedere dag verdrong hij ze uit zijn bewustzijn; maar hier, aan de rand van het vasteland, moest hij ze eindelijk oproepen, als dingen tegenover zich zien, die de doorruiste, parelmoeren ruimte vulden.

Hij dacht met jaloezie, maar zonder de boosheid van de jaloezie, aan de kunstwerken die hij op andere ateliers had gezien, bij schilders van zijn leeftijd of zelfs jonger - de smidse van Breitner, Van Rappards tegelschilders en blinde borstelmakers, De Bocks besneeuwde molen, de zandkarren van Van der Weele. Als hij ze zich voor ogen stelde, scheen hun werking voor hem onbereikbaar. Ze leken zonder inspanning gemaakt - hij wist dat het niet het geval was, ze hadden de schijnbare moeiteloosheid van het kunnen. Ze spookten door zijn herinnering met een volmaaktheid, die ze misschien niet hadden, maar die hij er in zijn dorheid en leegte aan gaf, terneergeslagen, zwaarmoedig en gelukkig, zoals men voor een Van Goyen of een Corot staat: zij zijn al ver voorbij het weifelpunt. Hij, Vincent, had niets bereikt dan het weifelpunt. En al zeiden Theo en de kunstbroeders bemoedigende dingen over zijn vooruitgang, de Tersteegen lachten hem uit, en C.M. gaf zelfs geen antwoord meer als hij hem een pak studies zond... Hij had de regels van hun wereld, hun heilige geboden overtreden, zo leek het. Er kwam voor hem geen ruimte. Hij was, de duivel wist om welke reden, de bederver geworden van het feest, hij die alles wat ademhaalde één lang en diepzinnig levensfeest wenste. Het was meer dan mensenhersens konden verdragen...

Vrouwen? Hij had in zijn jeugd de handen nooit naar haar uitgestoken, al wist hij vroeg al dat hij nederig en machtig zou zijn in vrouwenarmen. Het kwam eropaan, in welke armen. Hij had altoos gekozen, in plaats van zich te werpen in een roes van schoonschijnendheid, die hij bij voorbaat had gewantrouwd. Hij had steeds verkeerd gekozen, niet de verkeerden. Alleen Sien was een verkeerde geweest. Hij had haar liefkozingen moeten delen met uitvaagsel en onderwereld, Carolustypen; het was voldoende geweest, om een trotse vent, die bovendien nog door de honger verzwakt is, keer op keer impotent te maken, zoals Sien het hem had gedaan. Hij dacht aan de liefdelessen die hij Sien gegeven had, toen zij samen begonnen. Hij dient haar met zijn toewijding en begeerte, zij dient hem met haar

aanhankelijkheid en bekoring. Wat in de hoererij niets is dan godvergeten nabootsing en hoon, vernieuwt in de liefde bestendig de twee zelfde mensen, hun dagen en nachten zijn varianten van één saamhorigheid...

Hij had met de oneindigheid voor zich en de stilte in zijn hoofd plotseling oren van herinnering; hij hoorde in zich de zingzang van het oude loflied, dat hij van kind af aan had gekend: ‘de liefde is lankmoedig; zij is goedertieren; zij is niet afgunstig... zij zoekt zichzelve niet; zij wordt niet verbitterd; zij denkt geen kwaad... zij bedekt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij verdraagt alle dingen...’ Sien, die hij eenmaal zijn makke tortel had genoemd, had hem verraden, hem en zijn droom van de gelukkige slaapzolder, alle beminden te zamen in de trekschuit, de stille vaart over het nachtelijk zwanenwater... Sien had van haar vrouwenleven en natuurlijke zinnelijkheid niets terechtgebracht - zomin als hij iets van haar had kunnen maken.

Vincent lachte grimmig, hij lachte zichzelf uit. Het volgend ogenblik schreide hij, het gezicht in de armen, dor aan het dorre strand. Bespotting! En de laatste bespotting, die niet minder groot was - waar was het volk, waar was hij met het volk? Hij had gedacht, dat hij één van hen zou kunnen worden, simpel, eerlijk, arbeidzaam met de eenvoudigen en waarachtigen: en hier lag hij in het duinzand en was alleen, en wenste enkel nog alleen te zijn. Voor hem was er geen volk; zijn hart was niet in hen verloren gegaan, het was gewoonweg over het hoofd gezien, de vertrapten hadden hun broeder niet herkend. Alle nederlagen rezen nog eens te zamen voor hem op in de ene vreselijke vraag: Waarom?

XXXII

Vincent wenkte, toen Maria die avond naar bed was, Sien bij zich in het atelier. Hij liet haar tegenover zich zitten. Zij was onbehaaglijk verwonderd, zo zag hij, door zijn ongewoon en plechtig gedrag. Haar handen bewogen onrustig in haar schoot. Het lamplicht scheen van één kant op haar gepokt gezicht, er viel schaduw over van haar loszittende vlecht. Haar nervositeit stak hem ondanks al zijn voornemens aan; hij dwong zich tot zelfbeheersing.

‘Ik heb mijn besluit genomen, Sien... Ik ga naar Drente. Ik moet weten wat jij doet.’

Sien scheen te verstrakken onder zijn blik, in haar stem rees de oude weerbarstigheid: ‘Ik blijf. Dat zei ik je toch... Ik heb hier een betrekking.’

‘Een betrekking?’ vroeg Vincent verbaasd. ‘Heb je dan met je moeder gesproken? Ze heeft dus iets voor je gevonden?’

Sien zei: ‘O, al lang... een week of drie geleden, toen jij met die kaart van Drente voor de draad kwam, denk ik.’ Vincents verbazing en wantrouwen groeiden ongehoord.

‘Toen ik met die kaart kwam? Toen had je moeder die betrekking al voor je? Ik begrijp het niet. Ik was een dag of veertien bij geleden haar, en ze wist nog van niets. Ze beloofde me alleen dat ze iets voor je zou zoeken... een fatsoenlijke dienst, waar jij en de kinderen van konden bestaan.’

Sien zweeg; ze verstrengelde en ontstrengelde haar vingers aldoor. Vincent begreep, dat ze zich versproken had. Ze hadden hem samen bedrogen, de moeder en de dochter, zoals steeds! Alles was bedisseld geweest! Hij stond op en schoof zijn stoel krassend achteruit: ‘Wat is dat voor een betrekking?’

Sien keek langs hem heen naar een hoek van het atelier. ‘Tweede meisje. Bij een goeie familie. Kost en bewassing.’

Ze had het te vlug gezegd. Vincent drong aan: ‘Wat voor familie? Waar wonen ze?’

Siens stem werd nukkiger.

‘Zakenlui... aan het Bezuidenhout.’

De leugen had zelden dommer en duidelijker uit haar mond geklonken. Hij had willen opvliegen, haar een oorveeg geven voor zoveel nutteloos bedrog - hij keerde zich af. Hij vroeg zelfs niet meer, wat Sien bedoelde met een nietszeggendheid als ‘zakenlui aan het Bezuidenhout’. Hij stond met de rug naar haar toe, toen Sien vol hervonden stekeligheid vroeg: ‘Nog meer op je hart, soms?’

Hij zei: ‘Niets’ - en hoorde haar opstaan en wegwandelen; ze was kennelijk opgelucht dat het verhoor zo afliep. De volgende ochtend was Vincent bij Siens moeder. Hij trad het kamertje binnen zonder te kloppen, een ogenblik wensend dat hij er ook Carolus zou aantreffen; het beloofde een afrekening te worden met die twee! Hij vond moeder Hoornik alleen en bezig de bloemen in de vensterbank uit een oude theeketel te begieten. De kanarie, in een brede bundel najaarszon, liet dunne rollers horen. De oude vrouw zette de ketel hard op tafel; ze viel venijnig uit als iemand die geschrokken is: ‘Is het zover met je? Mensen overvallen en de stuipen op het lijf jagen? Fijne lui, die domineeskinderen. Zelfs een armoeig mensje als ik weet, dat je ergens aanklopt als je naar binnen wil.’

Vincent bleef met de rug tegen de deur geleund staan. ‘Wat voor gemene komedie hebt u me geleverd? Ik kwam hier hulp vragen voor Sien,

uw bemiddeling. En nu vertelt ze me, dat ze al een betrekking had!'

De moeder van Sien keek met haar blauwe, vochtige ogen brutaal in zijn gezicht; het effect was dat van blatante onoprechtheid.

'Heeft ze dat gezegd? Nou, het kan zo zijn... in elk geval héb ik iets voor haar gevonden...'

Vincent stampte ongeduldig op de vloer. De kanarie zweeg midden in zijn trillers.

'Grote God, draai toch niet eeuwig om de waarheid heen! Zeg liever wat voor betrekking dat dan wel is, dat ik het niet weten mocht - en bij wie.'

De vrouw in het zwart maakte een gebaar, als ging hem dit alles niet aan.

'Sien heeft een baan, jawel, en een goeie baan ook, dat is de hoofdzaak, nu ze alleen verder moet. Tegen oktober kan ze beginnen. Wat maal jij om de rest? Jij wou toch weg van hier?'

Vincent duwde de handen diep in de zakken.

'Ik wil weten wat dat voor betrekking is, Sien liegt er weer om tot ze zwart ziet... Ik wil geen leugens meer, maar de waarheid.'

De oude vrouw gleed in haar stoel, de handen knokig om de leuningen. Ook haar stem had iets knokigs: 'Ik snap niet waarom jij je zo druk maakt... 't Is een dienst bij een paar zusters: linnenmeid.'

'Zusters, zei u?' zei Vincent. 'Ik was er bang voor. Zusters der liefde, daar twijfel ik niet aan.'

Siens moeder lachte kort en schril, te schril.

'Waar jij al niet over piekert... Zusters, dames, nou ja, hoe zegt men dat precies? Ze wonen mooi en ze ontvangen af en toe heren. Komt overal op de wereld voor.'

Vincent leunde zwaar op de tafel.

'Een platte, gewone hoerenkast dus... Waarom zei u dat niet meteen? Waarom zei Sien het me zelf niet? Omdat ze wist, is het niet, dat ik het nooit goed zal vinden, omdat ik aan de kinderen denk en haar voor eens en voor altijd verbied zich aan zo'n hol te verkopen!'

Moeder Hoornik hief de mannelijke hand. Ze sprak nu op haar wijze rechtuit, lomp en hoog en bot.

'Poeh! Waar sloof jij je voor uit? Er is koopwaar en koopwaar in onze wereld, alles draait om het betalen... Moet men niet leven soms...?'

'Leven? Ja!' zei Vincent. 'Maar niet in de zwijnerij!'

'Dat zegt hij!' De oude vrouw sprak nog steeds op haar onvervaarde, rauwe toon. 'Ik geef hem mijn dochter...' Vincent lachte sarcastisch.

‘Een vrouw van dertig wordt niet meer door vader of moeder gegeven. Die geeft zichzelf.’

Er werd hem een vuist voor ogen gehouden.

‘Je hebt niet eens voor d'r kunnen zorgen, wat hamer! Door jou zit ze pas goed in de zwijnerij!’

Vincent duwde de vuist weg.

‘Ik heb haar buiten de hoerenkast gehouden... Beter de zwijnerij van de armoe dan die van het bordeel!’

Moeder Hoornik lachte. Het klonk niet opgewekt.

‘Leef jij eerst maar 'ns vijftig jaar in de honger! Is Sien niet oud genoeg om te weten wat ze doet?’

‘Oud genoeg - nu weer wel? Maar dan toch niet op dát punt, daar heeft ze tot nog toe altijd de verkeerde stap gedaan.’

De vrouw tegenover hem bleef verachtelijk lachen; ze antwoordde niet. Vincent liep naar de deur. Hij keerde zich op de drempel om:

‘Ze gaat *niet* in die betrekking, al zal ik er haar met de politie uit houden!... Ze luistert van nu af aan niet meer naar u of Carolus! Trouwens, geef aan die parasiet van u mijn complimenten. Zeg hem uit mijn naam, dat er een Duitse dichter is, die geschreven heeft: Denn alle Schuld rächt sich auf Erden!’

De oude vrouw snauwde met plotselinge furie: ‘Ik ken die moffentaal niet... En Carolus is beter voor Sien geweest jij het ooit zou kunnen, stuk aangebreide kous!’

Vincent was al buiten.

XXXIII

Ook op deze avond zei Vincent toen de lamp brandde: ‘Kom, Christien ik moet je iets zeggen.’

Sien had zojuist haar muts opgezet voor het kleine spiegeltje en stond met de keelbanden in beide handen. Ze bekeek Vincent ontevreden.

‘Ik ga uit,’ zei ze.

Vincent schudde kortaf het hoofd. ‘Je blijft. Ik heb iets van belang met je te bespreken.’

Sien nam de muts af. Ze legde die niet in de klerenkast terug, maar bleef ermee in de hand staan.

‘Je bent wel van de tongriem gesnejen, de laatste dagen!’ Hij veronachtzaamde de hoon, nam haar hand vast en trok haar in het atelier. Ze zat

er met de muts in haar handen, de ogen klein, een wrevelige, ongeruste trek om de mond. Vincent ging vlak tegenover haar zitten en stopte zijn nieuwe bruyère; het hielp hem de beving van zijn handen te onderdrukken.

'Christien,' zei hij, 'ik heb je gisteren gevraagd, of je met me mee wil naar Drente. Je zei toen, dat je niet wilde.'

'Dat zei ik, ja,' bevestigde ze snel.

Hij nam de lucifers en stak de pijp aan. Tussen het puffen door zei hij: 'En daarna loog je me voor over een betrekking... Toen ik bij je moeder kwam, Sien, om te vragen of ze jou iets kon bezorgen, waardoor je *eerlijk* aan de kost zou komen, was tussen haar en jou alles al beredderd en beplooid.'

Er gleed een lachje over haar gezicht, smal en schamper tegelijk, alsof het een kapitale grap was, waar ze hem in hadden laten vliegen.

'Lach niet,' zei Vincent. 'Je hád al een betrekking... Maar je wist ook waarom je dat voor mij verzweeg. Het was in een hoerenkast, meid in een bordeel! Om de koetsiers beneden bezig te houden, ongetwijfeld, terwijl de heren druk werk hebben met de dure snollen boven.'

Sien zei niets; het sardonisch-nerveuze lachje bleef spelen om haar mond. Vincent had het liefst willen razen, haar beetpakken en door elkaar schudden. Hij smoorde zijn stem tot schor geduld.

'Sien, het kán niet. Je mag doen, wat je wilt, je bent vrij - maar niet tot zo iets. Je moet aan de kinderen denken.'

Ze keek hem bevreemd aan, meer nog dan door zijn woorden leek ze getroffen door de bevende ernst van zijn stem.

'Wat mot ik dán?' vroeg ze na enige tijd; het klonk bokkiger dan ooit.

Hij hief de hand.

'Goeie God - weet je niets te bedenken? Er is zoveel, wat je kunt doen, wassen, een atelier, een strijkerij, koffie pikken...'

Ze zat roerloos-gemelijk voor zich te kijken, haar handen speelden alleen met de banden van de muts. Vincent boog zich naar haar toe, nam haar de muts af en legde die op tafel.

'Je moet me beloven, Christien, dat het met dat leven in de hoererij afgelopen is... Je moet me beloven, dat je Carolus uit de weg zal gaan. Ik kan je niet beletten met mannen, die je ergens ontmoet, te slapen als je daar plezier in hebt. Maar ga niet in een kast. Ik zal geen rust hebben als ik moet denken, daarginder, dat Maria en Willem straks voor jouw dwaasheden opdraaien.'

Ze zat onveranderd. Hij rookte enkele ogenblikken, zonder de blik van haar af te nemen.

‘Christien...’

Ze sloeg de ogen op. Er was een ontnuchteren in, dat hij niet had verwacht, een bijna redelijk licht. Het herinnerde hem aan de aanhankelijkheid en volgzaamheid, die zij hem in het begin had laten blijken. Het stemde hem meteen week tegenover haar. Hij greep met zijn vrije hand naar de hare, hield die vast, drukte ze als moest hij haar aanmoedigen tot een besluit. Hij bespeurde hoe onder haar kalmte de weerspannigheid terugkwam, het scheen hem toe of hij haar tweestrijd lichamelijk kon volgen. Hij dacht: nu strijdt ze tenminste... Ergens is zij geraakt door de fatale wending die ons samenleven gevonden heeft. Zij heeft haar verdriet gehad, net zo goed als ik, maar tot nog toe in de bitter verdronken. Sien keek langzaam naar hem op en beantwoordde aarzelend de druk van zijn hand.

‘Als je erop staat, dat ik wat anders zoek, er staan in de krant aldoor advertenties. Ik vind vast wat goeds.’

Hij legde zijn pijp neer, stond op en kwam snel naar haar toe, hij sloot de handen om haar schouders.

‘Sien! Beloof je dat je het doet? Beloof je 't me nu werkelijk?’

Ze liet het hoofd lichtjes zijwaarts hangen.

‘Ik zal me best doen,’ zei ze.

Hij had de woorden eerder uit haar mond gehoord - meer dan eens. Hij zag de lange en moeizame weg, die er voor Sien lag. Als ze maar vocht, als ze zelfs maar vechten wilde, in plaats van zich door jan en alleman te laten duwen!

‘Goed, Christien, goed,’ zei hij. Hij geneerde zich onverhoeds omdat hij haar zo zonder terughouding zijn hartsstemming had getoond. Zijn handen beefden opnieuw, terwijl hij mompelde: ‘Je stelt me geweldig gerust, Sien. Ik durf nu tenminste weg te gaan... We moeten alleen nog weten, waar jij onderdak komt.’

Sien hield de ogen nog steeds naar de grond.

‘Moe zei, dat ik met Maria en Willem bij haar kon intrekken, ze zit nu toch alleen. Ze wil op zolder een slaapkamertje inrichten voor mij en de kinderen.’

Hij kromp onwillekeurig, toen ze het zei. Waarschijnlijk wist ze zelf niet, wat voor nieuwe onrust ze bij hem wakker riep. Hij had haar nog wel willen zeggen: bemoei je zo min mogelijk met je moeder en broer. Ze hadden dus nog veel meer bedisseld dan alleen die meidenbaan in de kast. Ze hadden alles, alles al voor elkaar gehad, ze wachtten gewoon tot hij, jangat en dwarskijker, ophoepelde. En Carolus, de intrigant, die zich

de laatste weken zo netjes onzichtbaar gemaakt had, hoe zou die er niet mee te maken hebben? Het besef van het familiecomplot, waar hij niet tegen bleek opgewassen, gaf hem een gevoel van zinloze moeheid. Hij zat met de pijp in zijn handen; het leek of de kuil, waar hij met Sien zojuist was uitgeklauterd, begon in te brokkelen nu hij de rand had bereikt; ze zouden weer glijden, glijden! Hij zei, toen ook Sien bleef zwijgen - hij kon het niet laten -: 'Dat was dus ook al afgesproken werk.'

Sien bewoog op haar stoel, ze schuifelde met haar voeten. Het drong kennelijk pas nu tot haar door, dat zij weer iets miszegd had, iets dat hem had gekrenkt en ontsteld. Ze zei haastig, zo haastig dat hij bijna weer medelijden met haar kreeg om haar halfheid en gebrek aan verstand: '... maar Moe is goed voor de kinderen! Daarover hoef je je kop niet te breken.'

Vincent zuchtte, maakte een wegwerpend handgebaar. 'Ik twijfel er niet aan, of Moe zal goed voor ze zijn... Op een bepaalde manier is ze kordaat als een dragonder, dat weten we. Ik had me voorgesteld - ach, wat bliksemt het nog...'

Sien vroeg met nieuwe, medelijdenswaardige argeloosheid: 'Je doet of je Moe niet vertrouwt.'

Hij glimlachte, de oude doorn stak hem weer in het vlees.

'En jij doet alsof Moe alleen maar dingen gedaan heeft in haar leven, ook jegens mij, waardoor ik haar per se vertrouwen moet? Ik zeg nog eens: wat geeft het nog... Ik moet de boel overlaten, Sien, ik ga weg, en alles rolt verder zoals het rollen wil... Ik ben een tobber.' Hij boog zich weer naar haar toe. 'En toch, Sien, ik zou stukken geruster zijn als ik maar wist, dat je terecht was...' Hij glimlachte al minder wrang. 'Je zult het vreemd vinden, als ik het zeg, - al kreeg je maar kennis aan een eenvoudige, goeie kerel, waarmee je kon trouwen; een werkman, een weduwnaar, die goed voor je was en voor wie jij goed zou moeten zijn - beter dan je voor mij was, Christien... dan had ik de zekerheid, dat je beschermd was; dan kon ik altijd je vriend blijven.' Hij zag aan haar zwak opglanzende ogen, dat van al wat hij had gezegd alleen het huwelijksdenkbeeld enige indruk op haar gemaakt had, dat zij het woog en overwoog. Ze knikte hem opgewekt toe, als om hem een plezier te doen. 'Misschien loop ik wel gauw zo iemand tegen het lijf... misschien iemand met een beetje poen ook nog...' Ze giechelde onverwacht hoog en meisjesachtig, het klonk hem onguur in de oren. Hij klopte zijn pijp uit en zei: 'Ik reken erop, Christien, dat je je aan onze afspraak houdt...' Het had geen zin nog eens over het bordeel te beginnen. '...Voor de kinderen. Denk aan de kin-

deren. Het hangt van jou af, Christien, wat er verder met hen gebeurt.'

Ze zat weer gedwee, haast te gedwee.

'Dat weet ik toch? Ik heb je toch beloofd, dat ik me best zal doen?'

Vincent stond op, liep naar de bergkast met prenten en materialen. Hij nam er een rol goedkoop linnen uit, die hij tot dan toe steeds zuinig bewaard had, tegen de tijd dat hij groot en met olieverf zou gaan schilderen. Hij bracht de rol bij Sien, duwde haar het linnen in de handen. Ze keek er even verbluft naar.

'Hier,' zei hij. 'Linnen. Ik heb geen geld voor afscheidscadeautjes. Maak er hemden van voor je scharminkels.'

Ze nam de rol aan en stond langzaam op. Hij hield haar smalle schouder met één hand vast. 'Als ik aan de kinderen denk - ik was toch aan ze gehecht - én aan jou, Sien... We zijn goed begonnen. Als ik iets verkeerds heb gedaan, vraag ik je vergiffenis.'

Ze was vol verlegen onbehagen bij zijn gebaar en veel meer nog door zijn woorden, ze wilden hem niet meer aankijken. Het gesprek was ten einde. Hij liet haar los, reikte haar ook de muts, terwijl hij vroeg: 'Je wou toch nog uitgaan?'

Sien antwoordde niet, er kwam een blos over haar pokkig gezicht, ze haalde gemelijk de schouders op en liep het atelier uit. Tot zijn verwondering kraakte kort daarop de ladder. Ze was gaan slapen.

Hij zat aan de tekentafel, het hoofd in de handen en trachtte te begrijpen wat er gebeurd was. Hij had Sien zoveel duidelijk willen maken, en er had een kleine straal van het licht der rede uit haar geschenen. Ze was eerlijk geweest en ze had hem tegelijk alweer onwetend bedrogen, hoezeer ze beiden in de brand zaten... Ze was een sfinx uit de sloppen, hij meende dat hij haar begrepen had en hij wist minder dan ooit van haar. Eén ding was onweerlegbaar zeker: ook al kwam hij straks uit Drente in Den Haag terug, hij zou haar nooit meer in huis nemen. Hij was terneergeslagen en tegelijk begon er voor het eerst in zijn binnenste een zacht-opwindende luchtigheid, een ademing van vrijheid. Hij was niet eerder zo verscheurd geweest ná een keuze. Hij kon Sien niet haten zoals hij haar moeder haatte bij het bedenken, dat Maria en Willem onder haar dak moesten opgroeien. Doorzetten of zinken, dacht hij. Overlaten, overlaten, met krimpend hart; als Sien dan naar de kelder ging, kon hij haar niet weerhouden, maar zij zou vallen zonder dat althans zijn hand haar erin gestoten had....

XXXIV

Hij was naar de huisbaas in Voorburg gegaan om de huur op te zeggen. Hij legde het kleine bijdehante mannetje uit, dat de zorgen hem zo over het hoofd waren gegroeid, dat hij naar buiten ging en vrouw en kinderen achterliet in de zorg van haar moeder. De ‘Yankee’ nam hem op vanuit scherpe, grijze oogjes en zei: ‘Dat's dan niet zo mooi, schilder, dat zal een hoop verdriet geven.’ Vincent zag dat de man meer begreep dan hij had vermoed; zelfs kleine huisbaasjes hebben af en toe notie van menselijke misère. ‘Ik wacht nu nog op geld van m'n broer,’ zei Vincent, ‘u krijgt alles tot de laatste cent.’ De huisbaas zei: ‘Maar dat spreekt vanzelf, we kennen elkaar toch langer?... En wat doet u met die inventaris, die platen en tekeningen, gaat dat allemaal mee naar Opoe?’ Vincent zei, dat het dáár in geen geval naar toe ging, het moest ergens opgeslagen worden waar het veilig zat. De Yankee zei: ‘Opslaan kost u weer een handvol geld. Brengt u alles bij mij, ik heb een lege zolder. Ik zal het gratis voor u bewaren, tot u 't terug komt halen.’ Vincent was al meer verwonderd, hij had zoveel naastenliefde bij het sabeltje niet gezocht.

Hij ging voor het laatst met zijn waterverfdoos naar Loosduinen. Het was een stuurse dag, de zee was zonder kleur, het oude grimmige zeepsop. De versombering buiten, de lage wolken beantwoordden aan het landschap van zijn innerlijk. Vloed en storm zwiepten zo onbarmhartig met zand, dat hij landinwaarts week. Terwijl het weer verruwde, tekende hij de gebogen jammerboompjes langs de strandweg, daarna, steeds terugdeinzend naar het dorp, stiet hij op boerderijen, die als onheuglijke hunegraven in het duinzand lagen. Het regende al, toen hij zijn schilderdoos openmaakte en de regen hield ook niet op. Hij bleef koppig zitten, bevangen door een van zijn harde plichtsopwellingen.

Toen hij drie uur later doorweekt thuiskwam en het atelier binnenstapte, zag hij dat er een mannetje van de huisbaas geweest was. De Yankee had beloofd alles weg te zullen laten halen, wat hij wilde opslaan, als Vincent het maar wilde inpakken en klaarleggen en er een inventarisbrief bij doen. Het was gebeurd. Vincent staarde om zich, de lege vloer, de openstaande kast, de studies weg, evenzo de pakken Franse en Engelse tijdschriften, die hij bij de oude Bloch had gekocht, soms in ruil voor een portretschets van Bloch zelf of zijn familie, als hij geen geld had gehad... Alleen zijn werkgerei stond er nog, het gereedschap dat mee moest naar Drente. Hij ging aan de tafel zitten, overvallen door de plotselinge last van breuk en fataliteit. Men dreef hem naar het einde. Het leek hem of hij-

zelf al lang niet meer besliste. Einde was een gruwelwoord. Het werk de deur uit, de kaalheid resteerde; zij had niets van de heilzame leegten daarbuiten. Wat hier meer dan een jaar geleden zorgzaam was getimmerd en ingericht, werd opgeruimd als afgedankt decor van een gevallen stuk.

Het duurde nog drie, vier dagen, eer moeder Hoornik opdook om Sien te vertellen, dat de zolder voor haar en de kinderen was ingericht. Ze vertelde er niet bij door wie. Vincent was er zeker van dat een of meer van Carolus' gannevenclub een handje geholpen had. Vincent had de oude vrouw niet meer van oog tot oog willen zien, maar zich bij haar komst opgesloten in het atelier, waar hij de laatste dagen, nu hij niet meer werken kon, al vaker met de kinderen speelde, met Willem vooral. Hij had er al dagenlang een kermisbed van kranten en de oude paardedeken, het ledikant boven overlatend aan Sien. Terwijl hij Sien en haar moeder in het woonkamertje hoorde praten, zat hij in het atelier waar hij Willem op de vloer had neergezet en keek toe, hoe het jongetje zich watervlug op handen en voeten door de werkruimte bewoog. Hij ving hem midden in zijn vaart op en zette hem op zijn knie. Willem kromde zich en stiet zijn eerste onsamenhangende woorden uit, waarna hij Vincent wild aan diens baard begon te trekken.

‘We gaan uiteen, ouwe jongen,’ zei Vincent schor. ‘Ik weet niet wat er met jou en je zusje gaat gebeuren, en jijzelf weet het nog minder... Je zus is slimmer, die kan me af en toe aankijken of ze alles snapt. Jullie verhuizen naar je grootmoeder, een vrouw die veel kan, hoe je 't ook bekijkt, in het goed zowel als in het kwaad... Wat zal ze van jullie maken? Ik durf er niet aan te denken, Willem. Jij en Maria hebben een vader nodig, zoals ik kinderen. Over een dag of wat zul jij niet meer weten wie ik ben, bij je zusje zal het wat langer duren eer ze me vergeet, maar voor mij wordt het een lang, lang missen... Wat haalt ons uit elkaar, Willem? Geldgebrek! Wat is geld? De toverformule van deze tijd, de despoot van de gesjochtenen, die de formule niet kennen...’

Willem uitte een hoge, geestdriftige kreet.

Na deze dag had Vincent geen zin meer nog iemand op te zoeken. Breitner noch Van der Weele hadden iets met zijn nederlaag te maken; misschien zou hij hun schrijven, later, als hij uit Den Haag vertrokken was...

In deze aflopende dagen kwam Sien hem stiller voor, zij scheen over iets te peinzen, er streek dikwijls vage droefenis over haar trekken. Op de dag voor haar verhuizing naar moeder Hoornik merkte hij, dat ze aldoor tersluiks naar hem keek. Des avonds na het eten, toen hij in zijn atelier verdween waar hij alleen nog lag te lezen, volgde ze hem. Ze stond voor hem,

zoals in het begin, met losgeschud haar, de ogen neergeslagen. Dit keer was er bovendien een verlegen trillen om haar mond, alsof ze zich bewust was van de afstand tussen hen beiden.

'De laatste nacht in dit huis, Vincent...'

Hij dacht bitter: maal jij daarom? Hij zei op effen toon: 'De laatste nacht, voor jou althans.'

Ze kwam bij hem staan, wreef haar dunne onrustige vingers langs zijn ruwe mouw.

'Toen je me pas kende, lagen we samen vaak op die deken...' Ze wees naar het kermisbed. '... Ik wil nog één keer bij je slapen, Vincent.'

Vincent haalde de schouders op.

'Heeft het zin? Ik ben niet geschikt meer om bij je te slapen.'

Ze hield hem eensklaps met beide armen vast.

'Laat het aan mij over, Vincent... ik maak het je.'

Hij schudde het hoofd. Sien streek langs zijn ruwe baard, ze maakte de knoopjes van zijn hemd los, in een koketterie, grillig en plat en tegelijk onweerstaanbaar. Hij dacht aan Theo, zijn vertrek, zijn besluit, hij had zich niet willen vernederen. Sien zelf blies de lamp uit. Toen ze op het kermisbed lagen, onder de paardedeken die hij vroeger vaak voor het kacheltje had gespreid in het vroegere huis, om er haar te bezitten, had de illusie al te veel kracht. Sien omvatte hem, met zwijgende aanhankelijkheid, nagenoeg berouwvol. Hij streelde haar werktuiglijk en ouder gewoonte. Ze bekroop hem met woordloos dringen, de armen om zijn hoofd, haar droge hete mond ademde in zijn hals: 'Ik heb een hoop lelijke gore dingen tegen je gezegd, Vincent, en een hoop gore dingen tegen je gedaan.'

'Niet meer aan denken, Christien,' fluisterde hij. 'Je deed ze blind, in drift, buiten jezelf..., niet met opzet.'

Haar dringen en haar fluisteren roerden de weke plek die hij in zijn binnenste voor haar had, nog altijd. Zijn zuster in de nood. Hij streelde haar arm, haar tengere rug. De illusie, dat zij elkaar pas gevonden hadden, werd sterker. Het scheen te beginnen, hun saamhorigheid, de twee verdwaalden, de twee verschopten. Hij trachtte te vergeten dat er een leeg atelier om hen heen was, dat Siens magere bagage gepakt stond. Sien drong weer, haar mond aan de zijne, nog steeds in die mengeling van zinnelijkheid en berouw, die hem opwond. Hij had weer de neiging zich te verzetten, wat zij deden kwam hem voor als dubbel spel en zelfbedrog. Hij had haar in de afgelopen maanden nog meer dan eens begeerd, maar haar afgebeten onverschilligheid had hem belet de daad te volvoeren. Nu was zijn kracht er, tegenstrijdig en zeerdoende en daarbij vol grimmige

lust. Sien had hem al tot zich genomen, terwijl zijn trots zich nog weerde. Toen hij haar bijna gewelddadig bezat, snikte zij éénmaal, diep en triomfantelijk.

Hij werd wakker, verbaasd dat Sien in zijn armen lag. Hij herkende achter haar het atelier in vroeg, huiverig licht; het werd weer een regendag. In het uitgewiste grijs had Siens gezicht nog een spoor van tederheid. Hij werd zich bewust van een dof schaamtegevoel, hinderlijk als de beslagen wansmaak tegen zijn gehemelte. Sien had kennelijk op zijn ontwaken liggen wachten. Het eerste wat ze deed was hem een vraag stellen.

'Wie is Kee?'

De klank van die naam uit háár mond gaf hem een steek door het hart; hij duwde haar onwillekeurig van zich.

'Hoe kom je dáárop...?'

Ze rekte zich opnieuw tegen hem, onder haar lome gemakzucht loerde iets dat niet zo onschuldig was.

'Vannacht, toen je bij mij geweest was, heb je me in je slaap meer dan eens tegen je aangeperst en me Kee genoemd, twee, drie keer...'

Vincent bedekte zijn heet gezicht; hij kon geen antwoord vinden.

Sien drong ineens niet meer aan. Ze liet hem los. Ze sloeg de deken weg. Vincent opende de ogen weer. Sien stond op van het kermisbed met een sluw, dubbelzinnig lachje, het was of ze een heimelijke vreugde koesterde. Hij bleef liggen, ontsteld om wat hij deze vrouwelijke onberekenbare lichtmis, die ja en neen was in één persoon, nog in de laatste nacht verraden had: ze had hem zijn schat ontfutseld, hij was als Simson door een sloerie van het gewijde teken beroofd; en zij had hem erom uitgelachen, als was Kee een mededingster geweest van vlees en bloed met wie zij hem werkelijk deelde, in plaats van zijn ongeneeslijke waan.

Een uur later kwam de man met het ezelwagentje, die Sien verhuizen zou. Vincent hielp hem de povere stukken huisraad opladen, het was gauw gebeurd, maar het sjouwen langs de trappen maakte hem doodop. Sien en hij kusten elkaar vluchtig, hij drukte haar hand alsof ze een ver familielid was van wie hij afscheid nam: 'We zien elkaar dus nog aan het station, als ik naar Drente ga.' Sien zat al met de kinderen op het wagentje, toen Maria er nog eens afsprong en terugrende, om zich aan Vincents hals te hangen.

'Ik blijf bij pappa Vincent!'

Vincent wiegde haar behoedzaam.

'Pappa Vincent gaat op reis, en jij gaat naar Opoe... die zal goed voor je zorgen, daar krijg je vast meer te eten ook.'

Maria klemde zich met haar dunne armpjes stijver aan hem vast, terwijl ze in tranen uitbarstte.

‘Ik wil niet naar Opoe! Ik blijf bij jou, pappa Vincent! Ik wil met jou mee op reis!’

Vincent schudde aanhoudend het hoofd. Sien riep na enige tijd ongeduldig: ‘Hoe zit 't, Maria, kom je nog?’ Maria snikte en verroerde zich niet. Vincent moest haar optillen en naar de ezelwagen dragen. Hij fluisterde haar onderwijl in het oor: ‘Je bent veel te groot om te huilen... Ik kom weer terug om te kijken hoe je gegroeid bent. Pas jij onderwijl goed op Willem?’

Het meisje hield op met schreien en keek hem met grote ogen aan. Hij zette haar op het beddegoed neer zonder te letten op Sien en de buren, waarvan er een aantal naar buiten waren gekomen en langs de hekjes leunend voor toeschouwer speelden. Naar Willem dorst Vincent in 't geheel niet meer te kijken.

Hij ging naar binnen en naar boven terug, terwijl hij het wagentje met mensen en have hoorde wegrijden. Het houten wielgerucht maalde lange tijd na in zijn hoofd.

XXXV

Vincent zat alleen in het atelier, waar bij de tafel nog één stoel was blijven staan. Hij had de landkaart van Drente voor zich uitgebreid. Hij bekeek ze voor de zoveelste maal, terwijl hij wachtte op het geld uit Parijs waarmee Theo hem zou loskopen: uit de onmogelijkheid en de schuld, liefde en haat, los van al wat Mauve en De Bock, Tersteeg en Carolus heette. Achter de kleuren en stippelingen van de kaart had hij Drente voor zich. Boenderharde aarde; de reuk van armoe en verbrande plaggen; boenderhard volk. Een gladde koude herfsthemel, waar een ganzenkluft wegpuntert in gele leegte. Ten langen leste overblijven met niets dan de eigen waarheid. Na onontwarbare leugen en verachting de eerlijkheid van het elementaire. En in zijn hartstreek - hij wist het - de lichte angst, of er op zijn vragen en nederlagen een antwoord zou volgen en een herstel.

Misschien was het Drente...

Wilde lantaarns

Het had een hele tijd geduurd, zo vond iedereen in de heipolder, voor Anders Noordewind en Floris Hoogwolda elkaar te lijf gingen, nadat ze om zo te zeggen om elkaar heen hadden gedraaid als twee katers wie de staarten zwellen; al was het de vraag of Floris wel zoveel van Anders wist als Anders van Floris. Er was geen mens die niet verwacht had dat er eindelijk iets gebeuren moest, en misschien stelde de klap met de biljartkeu die Anders op het hoofd van Floris in twee stukken geslagen had daarom eerst wel wat te leur. Men was van ouds in de Wildhoek gewend dat het anders botste; het oude Moordpad liep niet voor niets door de veenstreek, en als de mensen er los kwamen deden ze het als dollemannen. Maar de echo van die klap ging toch veel verder dan de donkere gelagkamer van de Dubbele Bocht waar hij gevallen was. Men hoorde dat toen de eerste dagen niet maar werd het mettertijd gewaar. Voorlopig gingen er meer mensen dan voorheen naar de winkel van Wieger Swildens (Wieger Potteman noemden ze hem nog steeds), om het gezicht te zien dat Jannina trok. Maar veel hielp hun dat ook al niet. Het meisje was wel wat bleek, maar ze had zichzelf stevig in de macht en woog met argeloos-strak gezicht zeep, suiker en gort af, als ging het haar niet aan dat de medeminnaars elkaar nu toch getroffen hadden. Desondanks roerden er zich in Jannina veel heviger gevoelens dan iemand zich voor kon stellen. Want toen ze na de dag waarop de polderjongens, in wier gezelschap zich Anders bevonden had, het nieuws langs de vaart en de Midbuurt verspreidden, naar bed ging, bleef ze dralend en nadenkend voor de kast staan waarin ze haar zondagse japon weghing; daar, op een plank, lagen de dure zijden kousen die - zij wist het maar al te goed - de uitbarsting van dolle nijd hadden verhaast. Jannina keek naar die kousen, terwijl het leek of ze inwendig vol tranen liep; ze nam er een op, spande die over haar uitgespreide vingers en liet de zijde glanzen onder de petroleumlamp. Ja, ze trok eensklaps de goedkope vleeskleurtjes die ze aan had, uit en strekte zich ruggelings op het ledikant om de zijden aan te doen. Waarom ze dat deed begreep ze zelf niet; het leek wel of ze zich rekenschap moest geven van het onheil dat die kousen hadden gewekt. Ze kon niet bekomen van de stille ontsteltenis die de aanblik van de kousen in haar wakker riep, zoals ze haar gestrekte benen omspanden. En onderwijl dacht ze aan de klap die Anders de vervenerszoon had toegediend; ze dacht aan alles wat er die winter gebeurd was, terwijl ze beurtelings haar benen opwaarts stak om ze te bekijken. Zo lag ze als in een wakende slaap, tot een smartelijke, trillen-

de onmacht door haar heen ging, en zij het licht uitblies om zich in het donker uit te kleden. Ze haatte eensklaps de schoonheid die de dunne, dofglanzende zijde haar verleende - haatte ze alsof het pas op het laatste ogenblik geheel tot haar doordrong dat die benen, die zich zo sterk en hoogmoedig in de kousen spanden en als dierlijke, blanke wezens buiten haar wil om schenen te bestaan, de ramp van haar leven hadden veroorzaakt.

Er was meer in die klap dan Jannina in haar ontsteltenis en haat kon vermoeden. Om te begrijpen dat de oorzaak van alles ver terugging, moest men wel oeroud zijn; ouder bijvoorbeeld dan Sijffart-met-de-linten of Wobbe Kachel, de armhuismannetjes die samen toch om en de bij de tweehonderd jaar waren en wier memorie achterwaarts reikte tot aan de tijd, dat de jonge mijnheer Ruyghaver door ten naastebij driehonderd veenarbeiders naar het familiegraf op De Leek werd gebracht. Natuurlijk was de jonge mijnheer ook al diep in de zestig toen hij stierf, maar ze noemden hem altijd de jonge, omdat zijn vader, Sebald Ruyghaver, de eerste was die in de polder met het afgraven van de turf was begonnen; maar die ouwe had niemand gekend, behalve onze vaders en grootvaders - lang geleden, zei Sijffart met een terugwuivende handbeweging. En Wobbe Kachel die alleen scherp van geheugen was als het gebeurtenissen vóór de zeventiger jaren betrof, voegde er aan toe: nog voordat ze de vrijheidsbomen plantten. ‘Ja, dat moet heel lang geleden zijn,’ zeiden ze allemaal, en ze wachtten op het verhaal van die begrafenis naar De Leek dat de twee oudgedienden zouden doen; want van die vrijheidsbomen wist geen levende ziel iets af; het klonk alsof de schoolmeester aan 't woord was wanneer hij uit geschiedenisboekjes voorlas.

De oorzaak van de klap tussen Anders en Floris ging inderdaad verder terug dan wat Sijffart met-de-linten en Wobbe konden weten; tot aan de sterke jaren van de oude mijnheer Ruyghaver. Die moet nog verder weg gekomen zijn dan Groningen waar de jonge later woonde; in elk geval was hij het die de Wildhoek kocht, bunders en bunders woest veenland, waarover gordels van eikehakhout kropen, hier en daar wat sparren en lijsterbessen uitrezen en planten en beesten maar woekerden en tierden naar het zo viel. Dat was in 1780 of daaromtrent, toen ze een hoofddiep begonnen te graven tussen de Bonteschouw en de Kibbelaan. Oudjes wilden hebben dat de vaartgravers in het najaar, toen het diep half klaar was, nog een wolf in de Wildhoek gevangen hadden. Wat daarvan aan was, moeten zij die beter met de oude dingen op de hoogte zijn maar uitmaken; in elk geval zat het er vol hertebokken, hazen en vogels, en het volk at

geregeld wildbraad alsof het hoge heren waren die van niet anders dan reerug, patrijs en hazepeper praten. De ouwe mijnheer Ruyghaver moet die weelde met leedwezen gezien hebben, toen hij eens kwam kijken hoe het werk opschoot, en verbood de slatters streng om aan zijn wild te komen; want het land was nu ten slotte van hem en wat er op groeide, gewas of dier, was ook van hem. Hij kwam die herfst met een stuk of wat andere grote hanzen jagen, maar veel was er niet meer te halen, want wat de grachtgravers niet hadden opgegeten - voor en na het verbod - dat was dieper de wildernis ingetrokken, verder dan de oude Drentse weg waar de postkoetsen rijden, misschien wel tot aan de zwarte bossen bij Bakkeveen. Zodoende legden de jagers alleen wat kleingoed neer.

In Bonteschouw woonde toen een woest volkje dat boenders en bezems bond en stoelenmattend door de streek trok. Ze werkten ook wel in de braakhokken maar ze zwierven het liefst. Waar ze woonden kon men alleen zien aan de rook die er uit de heidekoppen opsteeg, want hun huizen waren niet te onderscheiden van de bultige aarde. Die hadden de Wildhoek steeds gebruikt om er te stropen en om er het rijs voor de bezems te snijden, en toen er mannen met bijlen kwamen, en later kerels met schoppen en kruiwagens die eerst alle hakhout en struiken uitroeiden en daarna een vaart in het veen slatten, was de hel los. De Bonteschouwster heidebinders staken de keten in brand waar de gravers in huisden, ze vernielden soms het rondliggende gereedschap of smeten bij nacht de uitgediepte stukken weer vol. Dat duurde wel een maand lang, en de opzichters liepen met het jachtroer onder de arm, en als maar iets in de struiken ritselde schoten ze als gekken, want ‘dat heidevolk is vogelvrij’ had de grietman van Smallingerland gezegd. Maar eindelijk moest er een compagnie voetvolk uit Leeuwarden ontboden worden; die hadden twee dagen werk om er te komen, maar ze namen ook nog wat bereden schutters mee die in Bergum gestationeerd geweest waren, en toen was het gauw afgelopen met de schenderijen. Het werd een klopjacht zonder weerga, na een kleine week was het hele stropers- en mattersvolk gegrepen, en de oude mijnheer Ruyghaver kwam uit Groningen over en bekeek de troep in lompen en vodden die tussen de blanke geweren stond, alsof hij een generaal was die inspectie hield. Toen zei hij dat het beter was voor de Bonteschouwsters om met hem in vrede te leven, want hij was nu eenkeer heer en meester van de Wildhoek, en als er nog eens verzet kwam zou hij volmachten aan Gedeputeerden vragen om alles neer te schieten, wat hem in de weg wou lopen. Hij zei dat als een echte mijnheer, met een glimlachje, maar hard als staal, en hij rekte zich in zijn donkerblauwe jas met koperen

knopen, en hij had een zachtgrijze driekantige steek op het hoofd, en iedereen zag wel dat er niet viel te spotten met wat hij zei, en toen hij midden in zijn toespraak was riep de wachtmeester van de ruiters die aan de flank van de troep stond, met rollende ogen: ‘Verstaan jullie dat, voor de weerga?’ maar hij zweeg snel, toen de oude mijnheer Ruyghaver afkeurend naar hem keek en sommige arbeiders lachten. Maar de oude mijnheer sprak verder tegen de Bonteschouwsters en vroeg hun of ze niet liever turf voor hem wilden graven. Dan hoefden ze niet langer als mollen onder de grond te wonen, ze zouden goed geld verdienen ook, zei hij, en hij hield een zilveren rijder omhoog, die in het licht vonkte en straalde dat het een lieve lust was. Dat deed de deur dicht voor de Bonteschouwsters. Natuurlijk waren er een paar dwarskoppen bij die de wijk namen, maar de rest had goed naar het geld gekeken en ook de knuppels van de soldaten gevoeld, zodat ze wisten wat ze moesten kiezen.

Met dat volk is de oude mijnheer Sebald Ruyghaver toen begonnen om de Wildhoek te vervenen. Het hoofddiep was in het voorjaar, nadat de eerste schop in de grond was gestoken, al klaar, en de eerste schuiten kwamen uit de Jonkersvaart opzetten om de turven weg te halen. Langs het hele Wildhoeksterdiep bouwde men kleine huisjes met één stookplaats en één deur, en de dakgoot boven de regenton was niet hoger dan een flink manspersoon, maar voor het volk van de Bonteschouw waren het paleizen, en ze woonden er met tien en dertien man royaler in dan de stadhouder op Het Loo. Van die oude huisjes staan er nu niet veel meer; ze zijn in elkaar gezakt, verkalkt en uitgehold door de zon, die in barre zomers op het ontboomd gebied blakerde en de meedogenloze winters, die de grondvesten van de armelijke bouwsels ondermijnden met hun vorst en dooi. Maar hier en daar leunen er nog een paar tegen elkaar aan, met zwarte gevelijzers naast het vuil doorrookte schoorsteenfront, grote kromme cijfers van wier ouderdom men verbaasd staat. En daar is nog een ander oud huisje dat staat verder weg, en dat heeft zijn naam te danken aan de Baptisten-dominee die hier af en toe op huisbezoek kwam. In dat huisje woonden twee vrijgezellen broers, de Meijers. En Sijffart met-de-linten en Wobbe Kachel weten allebei nog dat er in die dagen een ferm stuk bos achter het huisje van de Meijers lag; dat kon met trouwens wel aan de naam horen die die Baptisten-dominee er aan gaf, want hij noemde dat huisje steeds ‘de meijerij van den bos’ en telkens als hij dat woord bezigde schoot hij in de lach tot hij rood zag, en ook de schoolmeester had er om gelachen, maar de Wildhoeksters en Kibbelaansters en de heidehippers van de Bonteschouw lachten alleen maar onnozel.

Het vervenen was onder de oude mijnheer Ruyghaver niet zo hard van stapel gelopen als men gedacht had, want de nieuwe turfstekers moesten het bedrijf nog leren en het kostte de oude Sebald heel wat andere blinkende rijders, om van de schrobbermakers en stoelwinders behoorlijke arbeiders te maken die zitvast werden. Er stak te veel avonturij in de knapen, voortdurend waren er een paar die het niet uithielden en weer op schobberdebonk trokken met hun matjes en biezen rollen op de rug. In de tijd van de vrijheidsbomen waarover Wobbe Kachel sprak, schoot het werk zo traag op dat er haast geen winst uit te halen viel, en mijnheer Ruyghaver moest polderjongens uit Holland laten komen die al langer hadden geturfd en gestoken, om met deze duur-betaalde krachten, die alleen maar wittebrood wilden eten, de Friezen en Drenten goed op gang te helpen. Maar in die paar jaren leerden ze dan ook bliksems aanpakken, en de ene wijk na de andere boorde na 1800 vanuit het hoofddiep de veenlagen in, en de schuiten zwenkten met hun brandbare, molmende last onder de hooghouten en tussen de draaibruggetjes door dat het een lust was. Alles ging te water, een stuk weg was er nauwelijks te vinden, het land lag grauw en stoffig onder de hitte en het kil misbaar van de seizoenen, en men groef de wijken steeds langer en drong het hakhout, de lijsterbessen, de vlieren en berken en de heideplekken steeds verder terug; alleen langs het hoofddiep liep een hobbelig stukje bestrate weg dat na ieder najaar en elke winter verzakt en gevaarlijk naast het water hing; daaraan groeide de Midbuurt waar nu nog de meeste huizen staan, laag, naakt en verveloos.

Naarmate de aarde er grauwer en wijder en vlakker werd en al het lieflijke, bloeiende en ongetemde weggeschoren door spaden en steekijzers, week de hemel hoger terug, werden de mensen in de Wildhoek talrijker en gemengder. Er ontstond een nieuw volk, teelt van de Bonteschouwsters met al wat van nabij op de vervening afkwam, om geld te verdienen, uit De Wilp, Siegerswoude en Nuis, een slag van Drenten, Groningers en Friezen, die zich weer verbonden met al wat van veraf was blijven hangen, hetzij uit Holland of Overijssel, tot er een mensensoort huisde, die machtig kon werken en waaraan door soldatenvolk of zelfs door bereden schutters geen eer meer zou vallen te behalen; want als het ooit weer zo ver mocht komen dat er een klopjacht of een bendenoorlog moest gehouden worden, dan zouden ditkeer de veenslatters het met hun zwaar gereedschap, hun spaden en hakkelijzers zeker gewonnen hebben. In die dagen en nog jaren daarna keken de koddebeiers ook maar liefst een andere kant uit als ze ergens onraad vermoedden, en bij

bruiloften en dodenmalen waren de mannen van de wet nergens te vinden.

Eén pad liep er door een nog onaangetast stuk hei, en daarlangs bracht men de lijken van hen die in de kolonie stierven, naar het kerkhofje dat de veenarbeiders zelf hadden aangelegd, aan de uiterste rand van de Wildhoek waar de bezitting van mijnheer Ruyghaver ophield. Dat kerkhofje ligt nu nog tussen de eenzame ontginningen, want toen daar voor een jaar of twintig door boeren een zanderij werd gestoken, rolden de blankgeschuurde schedels en doodsbeenderen kriskras voor de schoppen. En pluis is het daar niet, beweert Sijffart-met-de-linten; hoe of wat dat kan hij niet zo precies zeggen; maar Wobbe Kachel weet, dat er op die plek wel eens wilde lantaarns gezien zijn. ‘Wilde lantaarns - wat zijn dat nou weer, Wobbe?’ De jeugd moest niet voortdurend zoveel vragen, meent Wobbe; dat zijn van die danslichtjes, spooklichtjes, zoals je ze hier en daar op zomeravonden waar kunt nemen, en draai je dan maar meteen gauw om ook, want dan is 't er onguur. Ja, daar lacht het volkje van tegenwoordig om, voegt hij er kwaad aan toe, maar ze lachen uit angst waar ze vroeger liever over zwegen.

Op dat heidepad waar nooit een schop of hakijzer in het veen gestoken was, begonnen dikwijls al na de begrafenis de twisten; er ging altijd brandewijn mee, en zodra de dode onder de aarde lag nam men een hartversterking, en op de terugweg nam men nog een hartversterking, en wanneer de dominee dan verdween (áls er een dominee bij was) gebeurde het nogal eens dat de messen los schoten voor iemand er erg in had, en vaak kon men er dan een tweede dode bij begraven. En al gauw noemde men dat pad het Moordpad, want zo vaak er volk op liep, stroomde er haast ook bloed. Nu wonen er al lang vredige mensen, tuinders en een ijmker, en van de hei is niet veel meer over dan wat eilandjes, hier en daar over het smal bezit van een kleine veenboer verstrooid; maar de naam Moordpad bestaat nog.

Dat kerkhofje was natuurlijk alleen voor het werkvolk, en de enkele gezeten boeren en notabelen die er later kwamen, lieten zich op een goed christelijk kerkhof in een van de omliggende dorpen ter aarde bestellen, waar ze een graf gekocht hadden. De Ruyghavers moeten een familiegraf op De Leek hebben gehad, want als Sijffart en Wobbe over de jonge mijnheer en diens uitvaart beginnen, dan kan iedereen dat uit hun woorden opmaken; maar hoe lang de heren dat gehad hebben, en of de oude Sebald het pas gekocht heeft nadat de Wildhoek van hem geworden was, weet geen mens. Dat staat wel in de kerkarchieven beschreven, opperde de schoolmeester een keer; maar wat moet het snuffelen in oud papier

dat de muizen niet eens meer lusten? vragen de Wildhoeksters zich af: en misschien hebben zij gelijk.

Die begrafenis van de jonge mijnheer was een geweldige gebeurtenis in de dagen toen Sijffart-met-de-linten werkelijk nog met linten en band langs de deuren ventte, en Wobbe Kachel als jonge kerel zijn bijnaam kreeg, omdat hij zulk roetzwart haar had en een gezichtskleur als koffiedik, zodat hij vreemd afstak tegen de licht en donkerblonde kerels en vrouwen van de kolonie. Die jonge mijnheer kwam raar aan zijn einde. Men vertelde: in het bed van de Paardevlieg, een jonge weduwe die zo groot als een manskerel was en er met haar oorijzer op uitzag als een freule. Het was dan ook niet haaks met dat oorijzer; want de arbeidersvrouwen droegen op zijn best een smal zilveren, en zij kreeg met al haar schijnbare armoe al heel spoedig nadat men de jonge mijnheer bij haar voor het eerst naar binnen had zien stappen, een breed zilveren, en na zijn dood bleek het dat ze zelfs een smalgouden bezat. Dat stak de Wildhoeksters diep, en niemand vergat ooit om het de weduwe onder de neus te wrijven, zelfs niet toen ze al veel ouder was. Ook dat is een verhaal van Sijffart dat de jeugd van de Wildhoek graag honderd keer horen wil. Het gebeurde dat de Paardevlieg eens op de Midbuurt liep en Douwe Steek tegenkwam, die met een wagen vol winkelwaren de boer op ging. ‘Morgen, Douwe,’ zei de Paardevlieg, zo beminnelijk en sarrend als het haar afging, en dat ging het, ‘heb je ook steekjes in je wagen?’ Douwe, die de hoon op zijn vader, welke steeds met een afgedankte steek van de grietman op gelopen had, niet kon verdragen, antwoordde giftig: ‘Nee, om de donder niet; maar wel paardevliegen met oorijzertjes op.’

Het antwoord gaf een gejuich bij de jongens die het hadden aangehoord en weken lang was Douwe de held van de dag. Dat was later, zoals gezegd, toen de Paardevlieg al niet meer zo recht van lijf en leden was als in de dagen waarin de jonge mijnheer Ruyghaver haar opzocht. Het was wonderlijk dat hij in het laatst van zijn leven altijd naar de Paardevlieg ging, en er wel hele middagen bleef; hij zei altijd: ‘Als ik hier in de Wildhoek kom, kan ik Lolkje niet voorbijlopen; ze zet de beste koffie van de hele streek.’ Maar dat had de jonge mijnheer al van zoveel vrouwen gezegd, en iedereen wist dat hij sinds zijn jonge jaren verzot was op de poldermeiden en dat er heel wat van hem in de kraam waren gekomen, zodat er minstens twintig kinderen van hem rondliepen, wier onwettige geboorten alle door gekochte vaders werden verheimelijkt. Maar wie had kunnen denken dat hij, al zo grijs als een houtduif, nog verslingerd zou raken op de Paardevlieg wier vader hij had kunnen zijn? Die moet

hem heel wat geld hebben afgetroggeld, zei men, maar ja, hij heeft er ook plezier van gehad, ze heeft 'm een zalig uiteinde bezorgd. Het was een opschudding van je welste, toen Lolkje de Paardevlieg met de schort voor de ogen bij de dorpsveldwachter kwam aanhollen om hem de dokter uit Marum te laten halen; mijnheer Ruyghaver, die des morgens bij haar was gekomen om zijn bakje koffie, was niet lekker geworden, snotterde ze, en nu had hij zulke rare krampen, en met de grootste moeite had ze de oude heer in de bedstee gehesen, er moest beslist een dokter bij, ze vreesde het ergste. De veldwachter stuurde zijn zoon dadelijk naar een van de vrachtlui die een best paard had, en die sprong op de draver en vloog dwars over de veenderij, de greppels en het heideveld om bijstand te halen. Maar toen ze met de dokter terugkwamen - laat op de middag - was de jonge mijnheer al vredig en wel ter ziele, en de Paardevlieg zat op een stoel voor de hoge bedstee te snikken en was tot in merg en been ontdaan. De dokter zei dat het een hartverlamming geweest was, en dat er van die vreemde krampen waarover de Paardevlieg gesproken had, niet veel aan kon zijn, en nam haar heel scherp en vreemd op over zijn kleine brilleglazen heen; maar het volk zei: Ze heeft 'm doodgekieteld, en verheugde er zich op dat de begrafenis vanuit de Wildhoek plaats zou vinden, waar de jonge mijnheer meer dan dertig jaar aaneen de mannen voor zich had laten baggeren en de meisjes verleid.

Dat was in het begin van de novembermaand geweest; het was stil, droog weer met onverhoedse rukjes uit het Oosten. Maar terwijl de jonge mijnheer nog boven de aarde stond en Ate timmerman bezig was, een kist te maken van het beste hout dat hij had, sloeg het weer radicaal om tot een jagende vrieskou; en toen de morgen van de begrafenis kwam, lag er een voet dik sneeuw, en hier en daar, waar de ijzige storm houvast had aan een huis, een muurtje of een paar planken, stouwden witte dammen op waar men wel tot de middel in weg kon zakken. En door die moorddadige wind en ongebaande wereld moest men met de dode mijnheer Ruyghaver naar De Leek, het lijk op een boerenwagen, en de arbeiders die mee wilden - en ze wilden bijna allemaal - er voetje voor voetje achteraan, eerst langs het Wildhoeksterdiep en zo naar de Jonkersvaart.

Onder die arbeiders en Wildhoeksters, die met de staatsie mee trokken, waren ook Sijffart-met-de-linten en Wobbe Kachel, en de man, die op de boerenwagen zat welke de fraaigetimmerde en beklonken kist droeg was niemand anders dan de overgrootvader van Anders Noordewind. En daaruit kan men zien dat de klap, die Anders later aan Floris Hoogwolda gaf, terugging tot aan de dagen van de oude mijnheer Ruyghaver, want

de Noordewinds kwamen helemaal uit de Zuidhollandse polder, en de grootvader van Anders' overgrootvader was in de Wildhoek blijven hangen, toen de oude mijnheer vreemde polderjongens had gehuurd om de Bonteschouwsters het baggeren te leren. Ja, zo sluit de keten van oorzaken en gevolgen in deze wereld; als de oude mijnheer niet uit Groningen of nog verder weg was gekomen om de Wildhoek te vervenen, dan zou Anders er nooit geboren zijn om als volwassen kerel naar Jannina Swildens te kijken en daarbij door Floris op de tenen getrapt te worden.

Maar eerst waren er nog vele dingen in de heipolder gebeurd, en dat verhaal van de begrafenis was een van de wonderlijkste. In gewone omstandigheden was het maar een paar uur lopen naar De Leek; er bestonden geen treinen en weinig wagens, wie zich verplaatsen wou deed dat te voet. Nu goed. Maar op die verschrikkelijke novembermorgen, toen men met het lijk van de jonge mijnheer naar het familiegraf trok, was het anders gesteld. Koud, dat het was; zulke winters heb je later nooit meer gehad, zegt Sijffart. Het duurde dan ook niet lang of Wigle Noordewind op de bok van de wagen was blauw en paars en had geen handen meer om de leidsels vast te houden; en toen ze in de omtrek van Heineburen kwamen waar een fikse herberg stond, had Wigle gezegd: ‘Wat jullie doen of niet doen, ken mij niet verdommen; maar ik moet een dikkop.’ En hij sprong van de bok. De achterste mannen in de kolossale sleep van mensen, die achter de kist kwamen, keken raar op toen alles zo ineens stokte; maar zodra ze hoorden dat de voerman een borrel nam, drongen ze allemaal als wildemannen de herberg binnen, en toen Wigle Noordewind al weer achter de twee merries zat en de eerste vijftig man opkrasten, achter de wagen aan, langs de stijfbevroren vaart, waren de laatsten nog niet eens aan de beurt bij de toonbank. Maar na een minuut of twintig hadden ze allemaal de warmende drank in hun ingewand, en zo schuifelde dat verder in de richting van Oost-Indië, langs het kaalste en rechtste stuk vaart dat er denkbaar was. De wereld lag wit zover een mens kon zien, en alleen roeken en bonte spreeuwen tuimelden en krasten over de verlatenheden, die zich tussen de buurtjes uitstrekten welke aan het water lagen en die in alles het weerbeeld van de Wildhoek waren. De tjalken zaten vast in het ijs, hier en daar hakte een schippersvrouw een bijt, maar verder was er geen sterveling te zien. Wigle Noordewind zat als een blok op de bok; hij had de zwarte doek die over de kist lag driemaal om zich heen geslagen en alleen zijn zijden beste pet stak er boven uit. De arbeiders konden nog een beetje warm worden omdat ze liepen, maar 't was armoe en ellende, en alleen het vooruitzicht op een vet lijkmaal dreef hen verder.

Toen de tweede herberg aan het water zichtbaar werd, bij de Vliegstaartbrug die later is ingezakt, sprak het vanzelf dat Wigle een tweede dikkop moest, maar hij was zo stijf geworden dat ze hem van de bok moesten dragen. Het was maar een kleine herberg maar daarnaast stond een geweldige doorreed, en het werkvolk in de achterste rijen die het ditkeer vertikten om weer buiten te moeten staan wachten tot de vooroplopenden hun beurt hadden gehad, sleepten de tilbury en de krompanelen sjees die er stonden het erf op en drongen allemaal in de schuur bijeen. Wigle was bij de kachel al gauw ontdooid en toen hij een borrel had gehad, rilde hij zo dat ze er haastig een tweede overheen schonken, en toen Wigle er twee had gehad, vonden de anderen dat het nu hun beurt was, en het volk in de doorreed maakte zo'n duivels kabaal dat de kastelein er als de wind met een paar kruiken jenever heen trok. De eerste borrel, bij Heineburen, hadden ze zelf betaald, maar nu kwam er geen pong meer uit de zak en Wigle Noordewind die zijn courage al aardig terugkreeg sloeg met de vuist op het smalle toonbankje en betuigde bij hoog en laag, dat de familie van mijnheer het wel betalen zou; en de herbergier, doodsbang dat ze zijn hele huis af zouden breken of op zijn minst de tapkast in gruizels slaan, sleepte alle drank die hij in de kelder had liggen aan, en ze dronken het uit glazen, kopjes en uit de kruiken zelf die van mond tot mond gingen. En intussen lag mijnheer buiten in zijn kist op de wagen, en het sneeuwde ook al weer dunnetjes en scherp, zodat een medelijdende kerel eensklaps uitriep: ‘Mijnheer zal het wel koud hebben daarbuiten! As we'm eens binnen haalden!’ De woorden waren nog niet gezegd, of ze renden al om de kist van de wagen te sjorren, en twee van de smoordronken kerels die het gevaarte vasthielden lachten zo dat ze de hengsels los lieten, en daar plofte de prachtige doodkist van Ate op de harde sneeuw, zodat er een paar moeren af sprongen. Maar de andere twee hielden vast en zeulden, terwijl de rest er om heen danste en zong, de jonge mijnheer in zijn houten kluisje de tapkamer binnen. En omdat ze niet konden zien, of de jonge mijnheer het al dan niet aangenaam vond dat hij in de kachelwarmte kwam, schroefden ze de bovenkant van de kist met stuntelige dronkemansvingers los, en zetten de kist half overeind tegen een stoel om het gezicht van de dode te kunnen zien. Tegen die tijd was de herbergier met zijn vrouw naar de keuken gevlucht die hij afgrendelde, en zo weet niemand precies meer wat er daarna gebeurd is, zelfs Sijffart en Wobbe niet, want het volk was door en door beschonken, en de herbergier heeft er nooit iets van durven navertellen ook. Sijffart herinnert zich alleen nog vaag dat Wigle Noordewind de jonge mijnheer een borrel voorhield,

maar dat de dode de drank niet wou hebben, en dat Wigle toen een rode kop van kwaadheid kreeg. ‘De koffie van de Paardevlieg, he, loeder?’ moet hij geschreeuwd hebben, ‘die smaakte je beter, - maar als een eerlijke arbeider jou een romer cats aanbiedt, dan is dat mijnheer niet fijn genoeg!’ En Wobbe Kachel herinnert zich ook nog dat de kist met een smak van de stoel neerplofte en open sprong, en dat ze de jonge mijnheer op een stoel naast de kachel hadden neergezet, en er was haast geen arbeider geweest of hij had de heer van de Wildhoek een of ander hartgrondig verwijt in het gezicht te slingeren; die was onrechtvaardig bekort in zijn weekloon, die had een dochter gehad waarvan de jonge mijnheer niet af kon blijven, een derde woonde nog steeds in het lekkende huisje dat de jonge mijnheer tien jaar geleden al beloofd had te zullen laten herstellen, en nu lekte het nog erger; en zo ging dat maar door. Een leven als een oordeel, ken je denken, zei Sijffart-met-de-linten; en wat ze daarna met de roezige kop hebben uitgehaald dat weet ook geen levend wezen meer te beschrijven, en de dooien zwijgen er over. Maar ze wilden wel eens beweren dat het lijk van de jonge mijnheer helemaal niet op De Leek was aangeland, dat de arbeiders een bijt in het ijs hadden gehakt en dat ze daar de jonge mijnheer in geduwd hadden, en dat ze stro en koolrapen in de kist hadden gestoken en die aan alle kanten weer dichtgespijkerd. En waar is het dat daar omtrent Oost-Indië in het volgend voorjaar een lijk in het hoofddiep gevonden is, maar het was al niet meer te herkennen, en wie zal zeggen of het niet een verdwaalde schaatsenrijder is geweest, of iemand die nog in het najaar in het donker van het glibberige pad naast de vaart is geraakt en te water gevallen?

In elk geval kwamen de turfgravers laat op de middag op De Leek aan; de stijve wind en de kou hadden hun koppen ontnuchterd, ze zeiden geen kik meer en ze keken vol angst naar die kist; maar de nabestaanden van de jonge mijnheer, die wel drie uur in de pastorie bij het kerkhof hadden zitten wachten, hadden gelukkig geen zin gehad om de dode nog eens te zien, en zo hadden ze de kist gauw in het graf laten zakken en de dominee had mooi gesproken - ‘misschien wel voor koolrapen en stro,’ zei Wobbe Kachel - en na afloop hadden ze broodjes met worst en ham gekregen en sigaren en warme koffie, en de man een kwartje voor de moeite, en dat hadden ze toen op de terugweg maar weer te Heineburen, dat halfweg lag, verdronken.

Later is er nog een onderzoek geweest, wat er eigenlijk gebeurd was tijdens het lange oponthoud dat de arbeiders in Oost-Indië gehad hadden, maar de herbergier hield zijn mond, en dat hadden de veenders zo ge-

waardeerd dat ze hem bij stukjes en beetjes het geld voor de verdronken jenever terug hadden betaald - bijna honderd gulden aan drank die Wigle Noordewind, de voerman, er elke zaterdag trouw bezorgde, tot het geheel was afbetaald...

Die winter na de uitvaart van de jonge mijnheer had het volk geleefd zoals altijd: van de spaarduitjes; maar toen het voorjaar kwam en alles al jeuk in de handen voelde om weer de turf op te gaan, kwam de eerste grote klap die de veenderij in De Wildhoek kreeg. De erven van mijnheer Ruyghaver raakten met elkaar aan het procederen. Wanneer en waarover dat begonnen was, daarvan heeft niemand ooit het fijne te weten kunnen komen, maar in de lente was het zo dat geen baggeraar in de Wildhoek wist voor wie hij werkte, want er kwam geen opzichtersbaas meer met loon, en de ene neef van mijnheer woonde in Groningen, een andere in Zwolle, en twee nichten helemaal in Utrecht, en dan had hij nog een halfbroer ook die van zijn centen wilde plukken. Maar goed dat hij nooit getrouwd was geweest, zei men in de veenderij - dan was het nog ingewikkelder geworden. Nu was het ook wel duidelijk waarom de nabestaanden de jonge mijnheer niet meer hadden willen zien vóór hij de zwarte modder inging; zij hielden meer van wat hij had gehad dan wat hij was geweest.

Daar zaten nu de arbeiders en hun vrouwen en kinderen. Wigle Noordewind, wiens voermansbedrijf zo goed als stilstond, was wel drie keer met de wagen naar Haren geweest waar die Groninger neef van mijnheer Ruyghaver woonde; maar het hielp allemaal niet. Kanjers van spiegelruiten, en blauwe borden an de muur zo groot as een wastobbe, zei Wigle tegen het volk die bij enen en bij troepjes kwamen navragen, hoe hij het er af had gebracht - maar verder... ho maar! Ik zou jullie wel willen helpen, zei mijnheer, maar we hebben een klein meningsverschil over de regeling van de erfenis (en Wigle bauwde hier met grimmige haat de Hooghollandse spraak van mijnheer na) en dat moest eerst uit de wereld worden geholpen. - Maar de arbeiders krijgen intussen geen cent loon, mijnheer! had Wigle gezegd. Ja, heel treurig, zei mijnheer, maar daarvoor ben ik toch niet verantwoordelijk? - Kan mijnheer de advocaten dan niet wat achter de vodden zitten, dat ze een beetje haast maken met het proces? had Wigle gevraagd. De mijnheer had gelachen en gezegd: Mijn beste man, zo eenvoudig is het niet... En daar had Wigle weer op het matje gestaan, een keer of drie aaneen; ja, de laatste maal had de mijnheer Wigle niet eens meer ontvangen. ‘Nou ken ik nog wel naar Zwolle of naar Utrecht gaan,’ had de verbolgen Wigle tegen de bedrukte arbeiders ge-

zegd, - ‘maar wat helpt me dat? Ze hebben ons met mekaar in de verdommenis geholpen, deze Ruyghavers en hun erfgenamen!’

Het veen lag er, onbenut, de zetvelden met de eerste turfhopen strekten zich grauw en mistroostig onder de vroege voorjaarshemel; maar er kwamen geen lonen meer, de spaardozen waren leeg; het volk kreeg honger. Een aantal jonge kerels trokken naar de Groninger veenkolonies, een ander deel besteedde zich dagreizen in het rond bij de boeren om een grijpstuiver in het landwerk te verdienen; maar de rest bleef en leed gore armoede. De bakkers gaven geen krediet meer en kregen zelf ook geen krediet bij de mulders; het was verschrikkelijker dan de muizenplaag, de galziekte onder de schapen en de cholera die ze in vroeger jaren hadden doorstaan, en toen eindelijk in het najaar de neef uit Zwolle de Wildhoek alleen in handen kreeg, waren er al heel wat oudjes en kinderen gecrepeerd aan allerlei vreemde ziekten, waarnaar de dokters op 't end maar niet eens meer kwamen kijken omdat er toch geen redmiddel voor was. Zulke jaren ruïneerden de Wildhoek en dunden het volk uit; want ze kregen wel wat voorschotten van die nieuwe veen-heer, maar het gebrek had hen lelijk geknauwd. Wie elders goed werk gevonden had, bleef weg en liet mettertijd zijn hele familie overkomen; en een magere rest van niet al te best werkvolk schoot over en baggerde verder. Mettertijd liep het wel weer wat op met de bevolking, en er kwam ook wat meer bedrijf; maar het vlotte toch traag en men zat jaren aaneen met een slag jonge mensen die eigenlijk nooit goed meer gedijen wilden en daarom ook nooit zoveel werk leerden verzetten als de vorige geslachten.

Tegen de zeventiger jaren kwamen er weer nieuwe veranderingen: waar de grond was uitgebaggerd en ongebruikt bleef liggen, begonnen de eigenaars (tegen die tijd had de neef van mijnheer Ruyghaver ook al weer de kraaienmars geblazen en niemand heeft daarna meer secuur geweten wie baas was van de Wildhoek, want het wemelde er later van rentmeesters, zaakwaarnemers en zulk goedje) met het ontginnen en aanmaken van de ontveende gronden. Volgens het reglement moest er voor die aanmaak een veenlaag van minstens een halve meter blijven zitten, maar op vele plaatsen was er niets meer van te zien, behalve wat onbruikbaar stobbenveen waar de halfverrotte boomstammen van bossen, ouder dan Methusalem, nog in de aarde staken. Toch waren er boeren voor te vinden, om het in dat kale, naakte land te wagen met een bedrijf. En onder die boeren, die allemaal van buitenaf kwamen, was Broor Hoogwolda de eerste. Dat was de grootvader van Floris Hoogwolda, die net als Anders Noordewind zo fel naar Jannina's zijden benen gekeken had.

Wobbe Kachel weet nog precies wanneer die Broor Hoogwolda in de Wildhoek kwam; la's kijken, zegt hij dan, dat was in het jaar dat koning Willem III hier op inspectie door de heidevenen koerste... Ze waren toen net begonnen met land-aanmaken en de koning, die van Drachten door de Compagnie kwam, zat in een open rijtuig met kerels te paard er om heen, en hij had net zo'n baard als Sytze Potjes tegenwoordig, alleen die van Sytze is smeriger, van 't pruimen. Nou, de arbeiders die daar aan 't binnenslechten waren - want er zat een put van belang in dat land, en als je veengrond ontgint moet je altijd beginnen alles flink egaal te maken - stonden als een erewacht langs de zandweg opgesteld waar die open koets over heen hotste, en ze presenteerden de schoppen die waren opgepoetst tot ze blonken als spiegels; en de koning, die een tikje naar brandewijn rook, maar van een fijner soort dan ze hier schenken, had geweldig plezier in ons, want ik was er ook bij, zegt Wobbe. Toen hij bij ons bleef staan, riepen we allemaal: Hoera voor de Sire! en de koning lachte tot de tranen hem over de wangen rolden en hij wou opstaan in het rijtuig, maar hij kon niet en plofte weer neer, en hij lachte aan één stuk door, en een van de heren moest toen van zijn paard en ons allemaal een gulden geven met het portret van de koning er op.

In die dagen kwam dan de grootvader van Floris in de Wildhoek; hij was ergens uit het Oldambt vandaan en had zo'n hooghartige Groningse grootsigheid over zich, zegt Wobbe, en dat is er steeds in die familie blijven steken. Maar een uitgeslapen knaap was het, want hij accordeerde met de eigenaar van 't land dat hij de eerste vier huurjaren voor niets zou hebben; die kostten toch alleen maar geld, zei hij; en het eerste jaar wou hij ook nog gratis mest over het nieuwe land. En hij kréég het, met al zijn brutaliteit. Nu, dat was een best begin voor een jonge boer die geen rooie duit bezit, althans niet vergeleken bij dat wat ze tegenwoordig achter de hand moeten hebben om een spul op te zetten. En een duivekaters inzichtige kerel was Broor ook; hij liet een hoop modder en nat zand over de veenlaag brengen en ploegde alles fiks door mekaar, en hij kocht een paar tjalken met stadsvuil en liet dat er nog eens extra doorheen kruien, en het eerste najaar dat heel lang zacht bleef bracht hem een mooie tarweoogst op. Toen plantte hij in het voorjaar klaver op dat land en ploegde dat er in de zomer onder, en in het derde jaar pootte hij aardappelen, en toen was de grond al zo hecht dat hij er met een beetje mest nog eens een schep aardappelen uit haalde, en er zat zelfs nog zoveel kracht in dat hij er het vierde jaar bij het mudvol erwten en bonen uit trok; en dat alles welverstaan, zonder dat hij een stuiver pacht hoefde neer te tellen. Nou, dat

lokte anderen ook; en al gauw waren er aan alle wijken boerenplaatsen, en ze lieten hier en daar het veen gewoon liggen en begonnen meteen met het verzanden en doormesten van de grond, en in die tijd werden er tientallen turfgravers landarbeiders, en daarbij was ik ook, zegt Wobbe.

Het hele land veranderde; vroeger zag men alleen zwarte en smerige vlakten die in het najaar wel eens half blank stonden, als de wijken en het hoofddiep het water zo gauw niet konden verwerken; en er was geen boom meer in de omtrek; maar langzamerhand werd er weer wat heestergoed geplant, en om de nieuwe boerderijen kwamen linden en ieperen die snel groeien; en als de boekweit en de rogge bloeiden was het een lustoord, beaamt Sijffart-met-de-linten die van het boerenbedrijf verder geen weet heeft, omdat hij in die benarde hongerjaren met garen en band is gaan venten en daarmee volgehouden heeft tot aan zijn negenenzeventigste, toen de deur van het armhuis voor hem openging. Ja, dat turfbaggeren gebeurde ten slotte alleen nog maar langs de achterafwijken, want alles werd bouwland, behalve waar leem in de bodem zat; daar hoefde men het niet te proberen, dat was alleen goed voor weidegrond. Maar je zag in die dagen toch meer paarden dan koeien in de Wildhoek, vertelt Wobbe - hier en daar wat Drentse langstaarten, maar dat is dan ook alle vee dat hier ooit tierde in die voordagen van Broor Hoogwolda en anderen. Het enige, waarmee ze de grootste last hadden, dat was de bemesting, want in de Groninger venen vochten ze ook om het stadsvuil, en ze haalden het daar zelfs uit Embden vandaan. Maar gelukkig waren er een paar Wildhoeksters, die - God mag weten van welke voorouder - schippersbloed in de aderen hadden, en die besloten om Smallingerland en Achtkarspelen in te varen en overal pleevuil op te kopen. En toen er de herberg kwam bij het Knillesverlaat die nu De Dubbele Bocht heet, hielden ze daar elk voor- en najaar een strontbeurs, waarvan de datum door de dominee van de kansel bekend werd gemaakt, en de nieuwe boeren kwamen op de lucht van de mestschuiten af als een ouderling op de jenever. Ja, er werd hittiger gehandeld om die broodnodige vuilnis dan op de paardenmarkt te Norg, waar de beesten voor het werk en voor de pronk vandaan plachten te worden gehaald. Dat waren wonderbaarlijke, fleurige jaren; er was weer geld in de laatjes, er kwamen nieuwe huizen aan de Midbuurt tot er niets meer bij kon en ze zelfs een achterweg moesten aanleggen die met een boog om de oude kolonie heen liep, en ook aan de wijken werd druk gebouwd. Er was geen arbeiderswijf - laat staan een boerin - die meer de oude vijfschacht en het bontgestreepte goed wilde dragen. De fijndoekspoepen hadden ook de Wildhoek ontdekt en liepen

er met hun pakken en marsen de drempels plat, en de meisjes en vrouwen gingen des zondags in zijde gekleed, zoals het in de stad niet beter kon... Maar die strontbeurs is na '80 verdwenen; toen kwam de kunstmest, eerst de guano, en daarna al die andere soorten met de namen waarover men de tong breekt, en het heeft het land niet eens zoveel geschaad als men eerst wel dacht.

Maar er kwam méér; er kwamen nieuwe hongerjaren, en alleen de eerste boeren, zoals Broor Hoogwolda die de aap al binnen begonnen te krijgen, konden zich staande houden in die storm die tot de negentiger jaren duurde. De arbeidersmensen verging het intussen haast zo slecht als vlak na de dood van de jonge mijnheer Ruyghaver, wiens steen op het kerkhof in De Leek al aardig groen begon uit te slaan. En hoewel de helft van de bevolking wegtrok - naar Amerika en Canada, met pak en zak en kind en kraai - bleef er voor de rest toch maar een matig beetje over om er de honger mee te stillen. Er kwam steeds meer los werkvolk dat op alle manieren aan de kost moest zien te komen; sommigen trokken 's zomers naar de hooiing in de Friese Wouden en zelfs óver de spoorlijnen naar de greidstreek, waar de dikke boeren wonen. Anderen baggerden in de zuidvenen van Drente of verhuurden zich in de ontginningen; maar de laatste liepen niet hard meer van stapel; bijna niemand dorst er meer geld in te steken. De dominees kregen het hard te verantwoorden, want het volk werd oproerig en het was waarachtig of de Bonteschouwster geest van honderd jaren her nog eens opstond. Er konden geen tien, twintig man bij elkaar aan het werk zijn, of na een tijdje staakten ze en eisten opslag, en in de dagen dat in de Zuidoosthoek honderden veenarbeiders het werk er bij neergooiden en iedereen met de naam van Domela op de lippen liep, woelde het ook in de Wildhoek nu en dan angstwekkend; en de drie veldwachters, die daar voor de orde moesten zorgen, kregen scherpe patronen, maar ze dorsten hun huizen bijna niet uit te komen, want er gingen geruchten dat men op Friese Palen een veldwachter gejonast had tot hij flauw was gevallen, en daarom kozen de orde-bewaarders de wijste weg en tartten de hongerige mannen en vrouwen van de heipolder niet. Later betijde alles weer; de dominees die de kerken leeg zagen worden, zamelden geregeld geld in en vochten daarmee tegen de grauwe nood, maar het hielp hun niet veel wat het kerkbezoek betrof, want alleen de boeren bleven in God geloven. Zij moesten ten slotte regen en zon op hun bedrijf hebben en voelden er niet voor om met de onberekenbare machten te spelen.

Anders Noordewind was geboren met de nieuwe eeuw: klokslag twaalf in de nacht van 31 december 1899 stiet hij zijn eerste jammerkreet uit. Er klepten geen klokken - men deed in de Wildhoek niet bijster aan het nieuwjaarsluiden - en er werden alleen een paar pistoolschoten gelost door jongkerels die na het sluiten der herbergen langs de buurten struinden, maar dat was minder voor Anders dan voor het jaar 1900.

Anders groeide op in een van de oude keetjes aan het hoofddiep die er nog van oudsher stonden, toen de Bonteschouwsters hun aardholen verlieten om arbeiders te worden en zilveren rijders te verdienen. Het was waar dat Wigle Noordewind, die het lijk van de jonge mijnheer Ruyghaver op die gedenkwaardige tocht naar De Leek had gebracht, tijdens de land-ontginning een goed voermansbedrijf had gekregen, maar Anders' vader Japik was altijd een zwakachtige, schroomvolle man geweest, die van paarden en rijderij niets moest hebben en daarom bij de boer ging werken. Hij had toen hij met Berber, Anders' moeder, trouwde, een kleine koemelkerij die hij na het werk bij de boer beredderde, maar in de crisisjaren glipte hem alles door de handen, en toen Anders als derde zoon geboren werd - er waren al twee kinderen vóór hem gestorven - was Japik Noordewind een alledaags daglonertje, die in een van de vervallen huisjes moest trekken welke er nog aan de vaart stonden, en die daar voor de rest van zijn leven zou blijven wonen ook. In die nieuwe eeuw toen alles gedijde en machtig werd wat vroeger gering was geweest, mits het maar in de bewoonde wereld en aan een spoorweg lag, raakte de Wildhoek geheel in de vergetelheid. Het was van oudsher al wat een afzijds stukje grond geweest, maar in de dagen van de schuiten en postkoetsen had dat niet gehinderd; men reed en voer toen overal even langzaam. Nu echter begon het voormalig turfgebied geheel uit de rook van de grote wereld te liggen. Het Wildhoeksterdiep met de oude Midbuurt en een paar klinkerwegen was alles wat hier de boeren en arbeiders met het leven daarbuiten verbond. De oude Drentse postweg was al jaren in verval, trams liepen er pas in Drachten en in Marum, bussen en vrachtauto's waren er nog niet. Het bestaan ging er op een sluimering lijken. Niet, dat er zich niets meer roerde; er werd op kermissen en feesten nog zat gedronken en gebruld, men raakte er geregeld slaags met de politie, en er werden net zoveel processen-verbaal uitgedeeld als voorheen voor het naburig kantongerecht. Maar de gezonde fleur was er uit, en die zou ook nooit helemaal terugkeren. De enige stoom die er opsteeg, was uit de zuivelfabriek welke te Friese Palen verrees en uit de vrachtboten die op Leeuwarden en Groningen voeren en amechtig en met donkere rook-

pluimen door de kleine verlaten werden geschut op hun urenlange reis.

Het Wildhoekster volk was er aan gewoon geraakt dat er niet veel meer verdiend werd. Alleen de boeren hadden de oude welvaart behouden; de anderen hadden het goed noch slecht, de een wat beter dan de ander, maar in het nederige bleven ze allemaal. En aanpakken moesten ze allen om de monden open te houden, want de grond had een doorlopende zorg nodig en uit heide kan men geen aardappels rooien.

Zo wist Anders Noordewind van zijn jonge jaren af aan niet anders dan dat zijn ouders beiden dagenlang in het spier waren. En des zomers was het de hele familie die de schrale bouw optrok en mee hielp met het wieden en oogsten; dat deden alle arbeidersgezinnen; er zat dan haast geen kind op school, en geen veldwachter of ambtenaar die dáárop lette. De tentdoeken stonden gespannen op het land; daar leefden vaders, moeders en kroost van vroeg tot laat, men kookte er en at en dronk haastig tussen lange werktijden waaraan iedereen mee deed, ook Anders en zijn broers Wigle en Koop die even ouder waren dan hij.

Wigle had een trekkersnatuur, van kindsbeen af aan, toen hij steeds onvindbaar was en soms zelfs nachten van huis bleef die hij dan ergens slapend in een hooischelf had doorgebracht, nadat hij te ver was weggelopen. De drie jongens waren allen grote knapen die op hun dertiende, veertiende jaar al een hoofd boven de petiterige, scheve Japik uitstaken; en toen Wigle vijftien was, gaf hij zich uit voor achttien en werd knecht bij een boer in Opeinde, maar hij bleef er niet lang, want het zwerven werd een tweede natuur in hem, en op een keer kregen ze een briefkaart uit Westfalen, waarin hij vertelde dat hij een troep trekkende arbeiders had gevonden, waarmee hij van het ene dorp naar het andere toog en alle seizoenwerk verrichtte dat maar te krijgen was; dat leverde goed geld op en tussentijds weken van niets-doen, en dat was nou net wat Wigle nodig had, schreef hij. Na '14 hoorden ze niets meer van hem, en Berber beweerde altijd dat Wigle zeker Duitser en soldaat was geworden en ergens in de modder van een loopgraaf moest zijn omgekomen; maar Japik, vanaf zijn steevaste plaatsje naast het oude kabinet, wilde zulk praat niet horen en zei steeds: ‘Hij komt weerom.’

Anders en Koop trokken zich van Wigle's verdwijning niet veel aan. Koop werd soldaat en Anders ging met zijn vader naar de boer. Ook Koop verdween uit de Wildhoek, want hij had in de Betuwe waar hij gemobiliseerd was verkering gekregen, en omdat de vader van het meisje een goed kruidenierszaakje had en geen opvolger, had Koop besloten de kans waar te nemen: Hij trouwde het meisje en de kruidenierszaak.

Japik werd ziekelijker dan hij ooit was geweest en verzuimde de boer vaker en vaker. Anders werkte als een paard, maar een dag heeft maar vierentwintig uur en men moet toch ook enkele uren slapen, en zodoende besloot zijn moeder, Berber, om met broodmanden te gaan venten. Anders was toen ook nog maar een zeventienjarige knaap, maar hij had praats voor een kerel van vijfentwintig en hij was even gewant en kon bergen verzetten. Maar zo'n aankomende man, die zich door niemand en niets uit het veld laat slaan, kan wel een half varken per week alleen aan, om maar te zwijgen van de stapels brood die er nodig zijn om hem tussentijds op krachten te houden. En als een pond mager spek een paar gulden kost en de boter een daalder en de rest van desgelijken, dan moeten er heel wat harde guldens op tafel liggen, wil men niet diep in de schulden raken. Berber torste haar manden aan het groengeschilderd juk over de vlonders en hooghouten van de Wildhoekster vaart, in weer en wind, tot ze net zo bruin zag als de korsten van het brood dat ze uitventte om te zorgen dat Anders kreeg wat hij nodig had. Japik at niet veel meer dan een muis in die dagen; als het zonnig weer was, ging hij nog wel eens naar de boer, maar het was meer uit medelijden dat die hem nog wat licht werk gaf; de oude was schoon opgeteerd.

Uit die tijd stamt de eerste kennismaking van Anders met Floris Hoogwolda. Natuurlijk kenden ze elkaar nog van hun jongensdagen - de schooltijd die ze samen gesleten hadden. Floris was toen ook al zo'n hoogdoenerig heerschap die meestal alleen met de jongens van de zuivelfabrieksdirecteur speelde en de anderen afzijdig liet liggen. Alle Wildhoekster jongens en meisjes kenden elkaar van die school; Jannina Swildens was er ook op geweest; maar later zagen ze elkaar gewoonlijk pas goed en leerden ze wat ze aan elkaar hadden.

An het einde van de mobilisatie waren de brandstoffen zo schaars, dat sommige boeren op de inval kwamen om het veen, dat in de dagen van mijnheer Ruyghaver en zijn erfgenamen nog niet was uitgepolderd, af te graven en er geld uit te slaan. De Hoogwolda's gingen ook hierbij al weer voor en ze hadden goed gezien. Floris' vader, Fok, was net zo uitgeslapen als de oude Broor, die in zijn tijd in de Wildhoek was neergestreken en er vier gratis huurjaren en een jaar gratis mest bedongen had. Hij kocht, toen hij zag dat er goud in die baggelaar stak, als de wind de laatste restjes grauwveen, en van het jaar zeventien af aan waren er weer zetvelden in de Wildhoek net als een eeuw daarvóór, en schoven er weer tjalken met machtige stapels turf naar de fabrieken. Hij betaalde fikse lonen ook, die Fok Hoogwolda, want hij had haast om zo veel mogelijk uit de trekgaten

te slaan toen het vrede werd en de kansen op winst verkeken raakten. En om die lonen werd Anders Noordewind turfgraver en mettertijd een van de beste die er in de Wildhoek te vinden waren.

Floris was toen een lang-opgeschoten jongen, die een jaar jonger was dan Anders. Hij was in Groningen op school geweest en droeg zelfs door de week witte stijve boordjes. Hij las een krant die uit Holland kwam, en had een eigen wagentje met een paard. Zijn vader had hem zo'n beetje tot opzichter over de veenderij gemaakt, en hij kwam daar meestal met het brikje langs rijden, een sigaret slapjes in de mondhoek en een groen hoedje op, dat een tikje scheef op zijn kop zat en hem nog eigenwijzer maakte dan hij al was, zoals iedereen zei. Hij bekeek het werk met koude, blauwe ogen, maar lang niet onverschillig; want alle Hoogwolda's kenden de taal der getallen en Floris deed daarin niet voor hen onder. Hij schreef steeds cijfers in een klein leren zakboekje, en als er schippers kwamen om voorraden, ging hij met hen langs de turfstapels en onderhandelde met hen.

De oude Japik sukkelde regelrecht naar het graf toe en op een morgen, toen Berber met de broodkorven op weg toog omdat men nu eenkeer op haar zat te wachten, gaf ze een buurjongetje een halve stuiver en zei, een paar tranen langs de neus wegvegend: ‘Ga as de weerlicht naar de veenderij van Fok Hoogwolda en zeg tegen Anders, dat Japik er min voor staat.’ Het jongetje leende een fiets en trapte naar de rand van de Wildhoek en de graverij om zijn boodschap over te brengen. Anders schrok toen hij het jobsbericht hoorde en vloog op de oude tweewieler terug, zo vlug als het zandpad het toeliet, maar hij kwam te laat. De kleine Japik lag dood in de bedstee en Berber zwierf met de broodmanden aan het juk langs de wijken en dwarsvaarten om het baksel aan de man te brengen, zonder dat hij wist waar ze precies uithing.

Anders was toen net achttien geworden en hij had er eigenlijk nooit bij stilgestaan dat niet alleen ándere mensen sterven, maar ook die van het eigen gezin. Terwijl hij alleen in het lage vertrekje stond, naast die bedstee waarin zijn dode vader lag, draaide er iets om in zijn lijf. Hij wist niet precies wat het was, dat hem in dat gestorven-zijn van de schriele, uitgemergelde vader zo raakte. Hij wist dat hij geen verdriet over hem hoefde te koesteren, want Japik was uitgebrand als een stompje kaars, en hij had toch geen goede dag meer kunnen hebben, zelfs al was dat uitbranden nog trager gegaan. En toch had Anders Noordewind verdriet op die najaarsmorgen in dat kamertje vol koude zonneschijn en dood; een verdriet, gemengd met onverklaarbare angst en huiverende woede. Hij ging

eindelijk bij de tafel zitten, zich afvragende wat er met hem aan de hand was, en hij zat nog zo toen de buren kwamen, die bemerkt hadden dat er in het keetje van de Noordewinds iets ongewoons aan de hand was. Zij schrokken toen ze Japik als een wassen pop in bed vonden, maar ze keken misschien nog ontdaner op van de traanloze strakke Anders, die hen aanstaarde als kwamen ze van de maan neerstrijken, en geen woord zei behalve één dat hij een keer of wat herhaalde: 'Smeerlappen'. Alleen hij wist dat het niet tegen hen gericht was, maar dat hij onderwijl aan iets anders dacht. Hij stond op, nam zijn pet en zei: 'Ik ga ons mem halen.'

Terwijl hij langs de vaart liep en de oude vrouw zocht, die daar ergens achter boerenplaatsen en arbeidershuizen langs de zandpaden sjokte onder het groengeschilderd juk, klaarden zich de botsende duisternissen in hem, langzamerhand, en nu wist hij waarom hij smeerlappen had gezegd waar argeloze, onschuldige mensen bij waren geweest, die er niets mee hadden uit te staan dat hij, Anders Noordewind, voor het eerst inzicht in de dood en nog meer in het leven had gekregen. Ja, nu begreep hij waarom hij, naast dat bed met de dode Japik staande, die gestorven was zonder dat Berber er bij was geweest, maar steeds het groene hoedje en de sigaret in het onaangedane, rosse gezicht van Floris Hoogwolda voor ogen had gehad. Die Floris had er iets mee te maken dat Japik Noordewind als een hond alleen in een hoekje gecrepeerd was, hoe gek het ook leek. Anders liep steeds sneller, terwijl hem alles duidelijk werd wat voordien schemerig en vormloos achter dat beeld van de vervenerszoon in hem was opgedoemd. Het was wonderlijk dat hij er zich eigenlijk nooit rekenschap van had gegeven, hoe en waar hij en de zijnen leefden. En nu plotseling was het allemaal in hem: het veranderde hem, hij zag zichzelf, het leven van zijn ouders, hij zag ook de Wildhoek waar hij achttien jaar had gesleten, waar hij elk steggetje en paadje kende en waarvan het wezen hem toch steeds onbekend gebleven was - waar hij van dag tot dag had geleefd zonder een vraag en een oordeel. Hij zag zijn vader ineengehurkt als een rimpelig wijfje naast het roodgelakt kabinet zitten; hij hoorde hem als zo vaak weer zeggen: 'Wigle komt weerom.' Hij vernam de stille wanhoop in die woorden voor de eerste keer. Wigle Noordewind was nooit teruggekomen, en ook Koop had niet meer de moeite genomen naar de Wildhoek om te zien toen hij elders iets beters vond. En zij hadden gelijk gehad, zo dacht Anders in de heldere doorziendheid van het ogenblik - waar het leven zó was, dat mensen zonder bijstand het uur van hun dood moesten afwachten, daar haperde iets. En zijn moeder? Die had het geweten, ze had hem een boodschap gestuurd. Zij had niet thuis kunnen

blijven. Daar haperde iets, daar haperde iets. En zijn ogen opslaand om van het kanaal af de kolonie te overzien, die in het rijp en dun geworden oktoberlicht lag, onder grote stapelwolken die haast niet bewogen, viel het hem pas goed op hoe hier armoede en rijkdom naast elkaar woonden - hoe tussen de boerenplaatsen aan het grote water en de wijken als hoekig geslechte molshopen, maar even verweerd en donker, de arbeidersbuurtjes lagen. Zij waren lelijk en overwoekerd door een deklaag van ouderdom en verwaarlozing; er stonden hoogstens een paar verdwaalde vlierbomen en wat bessenstruiken omheen; maar de rijzige ieperen waren rondom de boerderijen, en de boomgaarden die men daar voor een halve eeuw geplant had, waren rondom de boerderijen, en als er wat blonk dan was het op de boerenplaatsen, die daar op het oud veen waren opgetrokken en voor wie door de bewoners van de haveloze, onderdanige buurtjes gewerkt was, zoals er vroeger was geturfd en geslat voor de heren van de kolonie, de Ruyghavers en de rest.

Anders Noordewind dacht een oogwenk niet meer aan zijn onaanzienlijke, dode vader, terwijl het tot hem doordrong hoe het met de verdeling van de dingen in dit leven stond, en hoe ook in de Wildhoek de wet van de sterken en de zwakken gold. Bijna ontdaan en verbaasd ontdekte hij dat hij dit alles tot op die sterfdag beschouwd had als iets dat onveranderlijk vaststond. Nu brak hij zijn hoofd er over. Dit was geen redelijkheid, dit was geen gerechtigheid. Dáár was de plaats van de Hoogwolda's midden in het ontgonnen land, met schuren en hokken en hooimijten als een nederzetting van macht en welvaart. En ginder, aan de kolonievaart, in een keetje met gevelijzers er op die vertelden dat het wrakke krot er al meer dan honderd jaren stond, lag een uitgesukkeld arbeidersmannetje. Gerechtigheid? Niemand had Anders Noordewind ooit dat woord geleerd en toch sprak hij het uit in zichzelf. Dat is geen gerechtigheid, had hij in zichzelf gedacht. Wie had hem de zin van het woord bijgebracht? Het beeld van Floris Hoogwolda was achter dat woord en achter alles wat Anders die morgen in de heipolder zag liggen, niet vermooid, maar onverbiddelijk onthuld door het klare najaarslicht.

En Anders Noordewind wist dat hij de Hoogwolda's en hun soortgenoten haatte, - niet om hun persoon, maar om iets dat sterker was dan de mensen en waardoor de een over een huis met glanzende luiken en paarden en wagens in de schuur en turfvelden en geld bij de notaris beschikte, terwijl een ander met grijze haren langs de buurt moest trippelen, onderwijl haar man vergeten lag te sterven.

Het scheelde niet veel of Anders had zijn moeder, toen hij haar einde-

lijk omtrent de derde brug vond waar ze altijd een kom koffie bij haar zuster ging drinken, met juk en korven en al op de schouders genomen en teruggedragen. Toen ze hem zag aankomen, hoefde hij niet meer te vertellen van Japik. Ze gingen zonder een woord naar huis langs het diep en toen ze thuis kwamen, hadden de buren Japik al afgelegd, en in zijn doodshemd zag men bijna helemaal niets meer van hem, zo nietig was het restje lichaam dat hij niet in dienst van de sterkeren versleten had.

Nadien mocht Berber niet meer met brood venten van Anders, en hij liet haar een éénkamerwoninkje betrekken en sliep zelf onder de pannen op zolder; en als Berber zich altemet beklaagde dat ze er maar niet aan kon wennen om niets te doen, voer hij woedend uit: ‘Brei dan warme sokken voor de negers in de Oost!’ of ‘Sla de kommetjes in de diggelkast in stukken en brokken en lijm ze weer aan elkaar... Maar geen gesjouw weer met broodmanden, zo lang als mem leeft!’ En Berber, die hem bij die gelegenheden zonder schrik en aandachtig opnam, antwoordde niets, maar dacht het hare; er was ook niet zo veel voor nodig om te begrijpen wat Anders bedoelde.

Nee, een moedersjongen was Anders niet - maar een brutale rakker van amper twee meter die, sinds hij op zijn zevende of achtste jaar de pastorietuin plunderde waar aan een leimuur abrikozen groeiden, al met de veldwachter overhoop lag en later een hoop last gaf met zijn dronken kop, als hij van een naburige kermis thuis kwam, of vrijende paartjes lastig viel, vooral als er jongens van buiten naar de meisjes van de Wildhoek dongen. Ze waren in de Wildhoek eigenlijk allemaal wat bang van hem, maar hij kon allemachtig mooi op de trekharmonika spelen, en dansen dat de oude bovenzaal van De Dubbele Bocht en zelfs die van het nieuwe café aan de Kibbelaanster dwarsvaart, waar ook veel Groningers kwamen, ervan dreunde... Iedereen weet dat de meisjes zo'n kerel wel mogen, want met al zijn luidruchtigheid en vlagvertoon was Anders, als hij in vrouwenarmen lag, zo zacht als een lam en zo vurig als een jong paard, en hij kon zo vleien dat ze hem niets weigerden van wat hij met tedere volhardendheid nastreefde. Dat gaf heel wat keren een dubbele naijver: bij de jongkerels die minder bedreven waren in het vrijen, en ook bij dat soort meisjes, die omdat ze van een andere stand waren, door hem gemeden werden. Want een turfgraver, een arbeider, die een boerendochter naloopt, dat voegt niet; volk bij volk en boeren bij boeren, zo luidt de wet. Maar geloof maar dat er heel wat van die boerendochters waren, die spijtig keken als Anders Noordewind, bruin als notehout, met zijn zondagse lichte

pak aan en een grijs hoedje losjes op het hoofd - haast zo eigenwijs als dat van Floris Hoogwolda - door de streek fietste om zijn kameraden te bezoeken of om, als de schemer viel, de uitverkorene van die zondag en dat ogenblik het hoofd op hol te gaan brengen. Anders van zijn kant keek nooit naar die boerenplaatsen en hun brede ramen waarachter de opgedirkte meiden zaten, en als hij ze soms op de koloniebuurt ontmoette, alleen of bij rissen, dan groette hij alleen maar kortaf - ze waren hem vreemd als juffers uit de stad en geen krul op zijn vierkante kop dacht er aan, dat hij, als hij maar gewild had en doorgezet, nog wel eens een zondagnacht in zo'n dure boerenplaats had kunnen doorbrengen en op een warm plaatsje ook, en wie weet of hij een van die meiden met geld niet zo uit de starre plooi had kunnen vleien, dat hij voorgoed onder de kap van een veenboerderij terecht zou komen...? Hij zelf prakkizeerde daar niet over, in zijn hart was hij bang voor het bezittende volk van de polder; alsof er tussen hem en zo'n vrouw altijd iets in zou staan dat hard en dodelijk was voor alle liefde.

Maar met Jannina werd dat allemaal anders.

Jannina was geen boerendochter en ook geen arbeiderskind. Het was al een veertig jaar geleden dat haar vader, Wieger Swildens, geregeld met een wagen vol potten en pannen in de Wildhoek kwam vanuit de Gorredijkster contrijen. Daarom noemde iedereen hem nu ook nog Wieger Potteman, alhoewel hij sinds een jaar of dertig een winkel aan de Midbuurt had. Die had hij daar opgezet tegen het eind van de grote crisistijd, en hij had daarin stapels dingen die Luurtske Elkeneen of de halfblinde Pomme Roek niet konden leveren, en hij ging geregeld naar de stad om zijn voorraden aan te vullen, zodat hij al gauw de beste klandizie had; de oude duitendief had goed uitgekeken wat hij deed! Hij was geen onrijpe kwant meer toen hij daar aan het hoofddiep neerstreek, en hij liep naar de vijftig toen hij met een knap, maar doodarm meisje trouwde. Ze stierf in het kraambed, omdat er geen dokter of vroedvrouw te krijgen was op dat ogenblik, maar Jannina bleef leven, en met die Jannina gingen Floris en Anders naar school en om die Jannina kregen ze hun hooglopend scheel.

In de dagen toen zij die nu volwassen waren nog als klein grut in het blauwgekalkte schoollokaal met de boven kinderhoogte aangebrachte ramen zaten, bij meester Vogelsang die er nog steeds voor de klas staat, was Jannina maar een heel alledaags meisje, zo'n dingetje met een geruit jurkje boven magere beentjes en een paar van die stijve stroblonde vlechtjes in het haar. Anders heeft nog zo'n oud schoolportret dat geel wordt alsof er olie over is uitgegoten, en daarop kan men wel zien dat de jongens

toentertijd om heel andere meisjes heen draaiden en in haar nabijheid gefotografeerd wilden worden: Anna van de molenaar, een dikke met bruine wangen waarin de kuiltjes als beloften van ongehoorde zaligheid stonden te glimmen; of Baukje Ingeles met haar witte, krullende haren en ranke nek, of Sijmentje de bakkersdochter die steeds zulke fladderende bonte linten in haar dikgestrengelde vlechten droeg en zulke warme, zachte handjes had. Sijmentje was geen onknappe meid gebleven en warme handjes had ze ook nog, maar Anna bijvoorbeeld was steeds dikker geworden, en er was geen denken aan dat er nog een mannenarm om die middel kon, en haar benen hingen met ringen over de rand van haar hoge schoenen, een vreselijk gezicht bij zo'n jonge vrouw van even twintig; en Baukje Ingeles was ook niet geworden, wat men indertijd wel eens gedacht had, maar een zure schriele haaibaai die zo rechtop liep alsof ze de steel van een paraplu had doorgeslikt; en haar man, de controleur van de melkfabriek, had met haar zuur karakter heel wat te stellen. En andere meisjes, van die onaanzienlijke, gewone die vroeger nooit veel waren geweest of gedaan hadden om de jongens te tarten en uit te lokken, waren nu dikwijls vrouwspersonen geworden waar men maar naar kijken moest en nog eens naar omkijken ook. Zo is het leven: lelijke eendjes worden glanzende zwanen, zei meester Vogelsang vaak als hij zijn grootgeworden discipelen des zondags voorbij zag flaneren. En Anders heeft er zich wel eens over verbaasd hoe het toch kwam dat die doodse kinderen, als ze vijftien, zestien jaar werden, eensklaps herschapen konden lijken. Men moet denkelijk weer oud zijn als Wobbe of Sijffart van het armhuis, om zich niet meer te verwonderen over de opkomst van de geslachten, want zij weten ook dat er een andere, duistere kant is aan deze bloei; zij hebben er meer zien komen en gaan dan jonge blagen zoals Anders.

Met Jannina Swildens was het ook zo gegaan als met dat jonge eendje uit het verhaal dat de meisjes vroeger op school al zo mooi vonden. Wie zal ooit zeggen wat er precies omgaat in die stakerige, ongevormde wezentjes, als ze nog klein zijn, - ook al wonen ze dan maar in een heidehoek en al is het hele leven er ingeslotener en verborgener in elk mens dan elders? De tijd dat Jannina haast niet in de spiegel dorst kijken lag lang achter haar. Ze wist nu wel beter, en ook de vrijers hadden het haar goed verteld. De oude Wieger die verzot was op het kind, had haar natuurlijk verwend en hij verwende haar nog, en het was maar goed dat hij meest strenge huishoudsters had gehad die Jannina af en toe eens flink van leer gaven. Ze was tenminste niet te groots geworden om ook eens in de winkel te helpen; dat kwam misschien ook omdat Jannina, toen ze ouder

werd, het voordeel van die winkel inzag en de mensen zo goed bediende dat ze nergens anders naar toe gingen, al blijven er natuurlijk altijd klanten die om een halve cent uit te sparen een kwartier omlopen naar het achterweggetje, waar ook nog zo'n halfslachtig zaakje is van grutterijen, touw en zakken. Jannina hield van nieuwe, blinkende dingen in die winkel; stapels blikjes en busjes, glinsterende stopflessen, bont en koel gekleurde thee- en koffietrommels. Ze ging dikwijls met de oude Wieger naar stad om er zelf bij te zijn als de Potteman wat insloeg; want hij werd ouderwetser en zuiniger, en begon daardoor tegen zijn eigen vroeger beterweten in te gaan. Hij had één angst, en dat was die voor Jannina's vastberadenheid, die niets van zoveel grijskoppigheid hebben moest en zorgde dat er dingen in de winkel kwamen die men in de heipolder nooit zou hebben gezocht. ‘We blijven der mee zitten, meid,’ piepte Wieger benauwd als de kisten van de grossier kwamen en Jannina als een kind op Sinterklaasmorgen het glanzende speelgoed van zwierige busjes en gekleurde doosjes uitpakte: ‘denk der om dat een macht mensen hier bang zijn voor zulke nieuwmodes...’ Jannina stapelde achter de ramen een toren van jampotten boven een bolwerk van biscuittrommels op en verwaardigde haar vader met geen blik. ‘Nou, die klanten moeten we nét niet,’ zei ze kort en krachtig. ‘Laten die dan maar naar Luurtske van de achterweg gaan, daar krijgen ze hun rommel in grauw-papieren zakken, en hoe meer ze daar komen, hoe minder schade wij van dat goedje hebben, want wanbetalers zijn het dikwijls ook; laat Luurtske hier maar de bezems en dweilen verkopen, dan hebben wij die stofboel niet langer in huis... Het duurdere slag koopt toch bij ons. En als de anderen eran gewend zijn en er ook om durven vragen, komen ze vanzelf in deze winkel terug.’

Des maandags sprong Jannina op de fiets en ging de hele buurt door met een opschrijfboekje in een rieten mandje aan het stuur en belde aan bij de twee dominees, de rechtzinnige en de Menist, en bij de dokter en de grote boeren en de veekooplui en de schoolmeester en anderen om bestellingen op te halen, en de oude Wieger Potteman begreep maar niet hoe de meid het klaar speelde, maar ze kon zeker haar mondwerk allemachtig goed roeren, want er werden steeds meer blikjes verkocht en er moesten steeds nieuwe worden bijbesteld, en ze wist zelfs van die rommel in gelei aan de man te brengen die hij nooit aan zou willen raken laat staan opeten; maar de boeren en handelaars die grof geld verdienden en het andere welgestelde volk langs de Midbuurt lustten die dingen wel, of deden tenminste zo omdat het stads leek; en Jannina triumfeerde.

Zo was ze een echte winkelvrouw geworden en niemand kon zeggen dat ze de pronkkleren, die ze des zondags graag droeg, niet met ere verdiend had. Iedereen wist en kon zien dat de winkel van Wieger Swildens op zijn dochter dreef. Maar de Wildhoeksters begonnen zich toch wel eens met een aasje leedvermaak en nieuwsgierigheid af te vragen hoe of dat op den duur zou moeten gaan; want Wieger was mooi bij de zeventig, en al stommelde hij nog wel wat in het winkelhuis rond, hij zou het bijltje er haast wel bij neerleggen; hij kon nu al bijna de keldertrap niet meer op of afkomen met voorraden. Jannina was een kopstuk van een meid; die zou zeker niet maar zo makkelijk een man kiezen die het hele zaakje overnam, zoals Dina van de smid die een vreemde smidsknecht had genomen, toen haar ouwe niet meer werken kon, of zoals de meeste enige boerendochters die trouwen en op het spul blijven wonen. Ja, als men weduwe is en zelf een winkel drijft... dan verwondert zich niemand daarover en dan vindt iedereen het vanzelfsprekend; maar een meisje alleen! En toch leek het daar veel op; want Jannina had meer dan eens gezegd: ‘Die kerels? Ik heb ze niet nodig; ik kan mij zelf wel door de wereld slaan; van mij zal zo'n opvreter niet vet worden.’ Voor zulke woorden zijn heel wat mannen bang, en al wisten ze niet allemaal dat Jannina die dingen wel eens zei, ze stonden in haar gezicht geschreven, en dat was ook niet zonder reden, want van alle vrijers die ze had gehad waren de meesten nooit twee keer achtereen terug gekomen; die hadden aan één zondagavond met die knappe, eigenzinnige meid genoeg gehad. Wat er zo tussen hen en Jannina was heen en weer gepraat, daar repten ze niet over; maar de korf kwam iedere keer van Wieger Swildens' dochter zelf, dat was duidelijk. Jannina vond het slaperige kerels, die niet voor de helft begrepen wat zo'n meisje eigenlijk wil en voor de andere helft dom als dieren begeerden wat zij niet weggeeft als een stuk drop aan een kind in de winkel. ‘Hier zijn geen mannen voor mij,’ zei Jannina kortaf tegen de oude Wieger die haar er wel eens een verwijt van gemaakt had, dat ze te ongeduldig was en geen aanbidder op de proef stelde; ‘de boerenjongens zoeken een boerin, en nooit van mijn leven ga ik achter de koeien zitten of emmers schrobben en niks anders eten dan bruine bonen en karnemelkse pap; en armoedzaaiers lopen er genoeg rond, daarvan kun je er hier in de heidehoek wel tien aan elke vinger krijgen. Ik ben best tevreden met wat ik heb, dat heb ik wel honderd keer gezegd.’ ‘Maar je bent toch een knappe meid!’ zei de oude Potteman dan half-vertwijfelend. ‘Des te beter voor de klandizie,’ antwoordde Jannina, ‘een eptige tronie achter de toonbank trekt meer an dan een zuur gezicht!’ En bij zulke gelegenheden herinnerde zich Wieger

Swildens wat meer dan een op de buurt hem met dubbelzinnige ernst had gezegd: Die dochter van jou... dat is een duur paardje! en hij wist nooit goed of hij om zulke woorden ijdel of bitter moest zijn; hij voelde alleen dat er in de volwassen Jannina iets was verscholen, machtiger dan de simpele, maar rooskleurige voornemens die hij terwille van haar had gekoesterd, toen ze nog een aankomend meisje was.

Veel feesten worden er in de Wildhoek niet gehouden; wie op kermisvieren gesteld is gaat naar grotere plaatsen in de omtrek en host, rijdt en zweeft daar; maar ééns per jaar heeft men toch ook in de Wildhoek een feest, dat men het schoolfeest noemt. Eigenlijk is het een feest voor de groten en het heet alleen maar zo omdat men de schookinderen in de morgenuren wat spelletjes laat doen en hun prijsjes uitreikt. Na de middag begint het pas goed en dan zijn de kinderen al half van de feestweide verdrongen, terwijl er 's avonds alleen maar volwassenen op de been zijn en mal en uitgelaten doen als jong vee in het eerste gras. Naar dat schoolfeest kijken er heel wat uit die zelden hun erf en de Wildhoek verlaten; het betekent hun wildste en opgetogenste dag in het lange jaar van sleur en arbeid.

Op zo'n schoolfeest ontmoetten Jannina en Anders elkaar voor het eerst van hun leven nader. Niemand had het ooit gedacht, zij zelf het allerminst. Ze kenden elkaar van hun zesde jaar af en toch hadden ze nooit iets van elkaar geweten. Ze hadden elkaar van hun zesde jaar af gegroet en ze waren elkaar altijd ook voorbijgelopen; zo min als er wat te vertellen valt tussen een schoolmeisje en een schooljongen, gaat dat tussen de dochter van een winkelman en de zoon van een boerenarbeider, die met zijn vader naar het land trekt en later turfgraver wordt en zijn moeder onderhoudt. Want de grenzen tussen mensen en mensen snijden diep, ook in de kleine Wildhoek.

Op de middag van dat schoolfeest stond Jannina met een witte blouse aan op het weiland, waar men de wedstrijden voor de volwassenen in gereedheid bracht; er was een wedloop met hindernissen, daarna kuipjesteken. Zij drentelde wat heen en weer en praatte met deze en gene, toen ze voelde dat iemand achter haar stond die aanhoudend naar haar kijken moest; ze draaide zich om en zag bij een ploegje jonge kerels, die mee zouden doen met de wedstrijden, Anders Noordewind. Hij was in het lichte pak dat hem zo goed stond, en er lag op zijn gezicht een lachende en vragende uitdrukking, terwijl hij naar haar keek, het hoofd een beetje op zij gewend en de handen diep in de broekzakken neergeduwd. Toen hij

zag dat zij zich naar hem toedraaide, glimlachte hij breed en met blinkende tanden tegen haar; daarop knikte hij, de ogen op haar blouse, brutaal en bewonderend. Jannina knikte nauwelijks bemerkbaar terug en wendde het hoofd met opgeheven kin weer weg. Ze hoorde het troepje achter zich lachen om het hoogmoedig gebaar dat eigenlijk vals was, en ze voelde zich eensklaps warm en kwaad - het meest op Anders Noordewind die niets met haar had te maken en haar toch had aangekeken en uit dorst lachen, alsof hij iets over haar te zeggen had... maar ook kwaad op zichzelf.

Die hele middag vermeed Jannina Swildens met zorg de plaatsen, waar ze het lichte pak en het donkerbruine hoofd zag bewegen. Het feest tierde volop. Het fanfarekorps van de Wildhoek zat op een withouten stelling en blies, de mensen stonden langs de grasbanen en lachten om de grote onhandige manskerels, die door zakken kropen, boegspriet liepen en vaker naast de paal stonden dan er op, zich in oude trouwjassen wrongen en hoge hoeden op moesten zetten, waarbij hun de mouwen te lang of te kort waren en de hoofddeksels hun over de oren zakten of gevaarlijk bovenop de schedel bleven wiegelen; - de kinderen renden her en der, bliezen oorverdovend op papieren toeters, huilden om lekkers dat was gevallen en vertrapt; voelden zich op zij geduwd en onderstbovengelopen; een troep halfvolwassenen, schrille meiden en schorre jongens, vocht om de plaatsen in het draaimolentje, waarvan het orgel tussen het kopergedreun der fanfare door klaagde; over het weideveld dat een van de boeren voor het goede doel had afgestaan, steeg de adem van vertrappeld gras, mensenzweet, eau-de-cologne, het ranzig geuren van oliebollen; de Wildhoeksters die weinig gewend waren liepen kriskras dooreen en omringden alle vermaak, de galanteriekramen en de hoepelwerptent met beluste gezichten, nu er even respijt was in de wedstrijden en men de stellages voor het kuipje-steken onder opzicht van de timmerman nog eens deugdelijk nakeek en hier en daar met doffe hamers beklopte.

Het duurde niet lang of Kleine Bonne, die ordecommissaris was en met een machtige rozet op de borst en een van zweet overpareld voorhoofd tussen de drommen doorglipte, schreeuwde met hoge stem de namen van de deelnemers aan het kuipje-steken af; en Jannina keek, ze was zich niet duidelijk bewust waarom, om zich heen waar het lichte pak was, toen ze de naam van Anders Noordewind er bij vernam. Ze zag hem niet en ze schrok er waarachtig van, toen ze zijn stem eensklaps licht-grinnikend naast zich vernam: ‘Present Bonne!’

Ze keerde zich met een ruk om, en daar stond Anders, maar hij had zijn

lichte pak niet meer aan, en daarom had ze hem ook niet zo gauw herkend; hij droeg nu een vaalbruin, dat raar en verzakt om zijn ledematen hing. Jannina bedacht dat de mannen, die gingen kuipje-steken, zich natuurlijk in de tussentijd verkleed hadden in de tent, en oude plunje aangetrokken om bestand te zijn tegen het overkantelend water. Jannina's kin ging onmiddellijk omhoog toen ze Anders' onveranderde, lachend-nieuwsgierige blik bemerkte, ze wilde weggaan, naar de andere kant van het veld; maar het was als moest ze nog iets tegen hem zeggen, hem terechtwijzen voor die blik; en terwijl ze langs hem schoof, achter twee kinderen langs, die tussen hen doorzwenkten, zei ze spottend: ‘Pas maar op dat je niet missteekt!’ Anders keek haar aan; een, twee tellen leek hij verbluft omdat zij met al haar hooghartigheid de mond tegen hem had geopend; maar vlak daarop werd zijn lach weer breed en blinkend, en hij antwoordde terwijl hij zijn donker gezicht een tikje dichter naar Jannina toestak: ‘Anders Noordewind steekt altijd raak!’ En hij knipoogde op een manier waardoor Jannina zich gekwetst voelde en gestreeld tegelijkertijd. Ze wendde zich zonder verder spreken af en verdween kortaf tussen de andere Wildhoeksters, vastbesloten om Anders, die molferd, met blik noch woord meer te verwaardigen want niet het gestreeld zijn, maar haar donkere woede overheerste. Hier was zij, de onvervaarde, bazige Jannina Swildens van de winkel die niemand nodig had, en Anders had haar opgenomen en toegesproken alsof hij al haar onafhankelijkheid verachtte en er spelenderwijs over heen liep; hij zei dingen met de platte rechtuitheid van de arbeider, waar Jannina om had kunnen lachen als het elders was geweest en anderen betroffen had.

Het lukte haar om Anders in het verloop van de middag geheel te vermijden; dat kostte haar wel de aanblik van het kuipje-steken, waarvan ze alleen het schateren der toeschouwers vernam, maar ze zou nog wel eens een schoolfeest en een kuipjeskantelen meemaken, en ze had nu tenminste niet de kans om de brutale turfgraver tegen het lijf te lopen. Pas toen de middagfeesten voorbij waren en de schemering stoffig en bedauwd over het weiland kwam en de Wildhoeksters naar hun huizen afzakten, drong het tot Jannina door dat ze eigenlijk het veld had geruimd voor Anders Noordewind, en haar stille verontwaardiging wies opnieuw. Ze balde onder het naar huis gaan de vuist. Ja, zij had zich laten verslaan door de eerste de beste zwetser die haar overmoedig had aangekeken en aangesproken! Het was te mal, dat was onmogelijk! Jannina klemde de lippen strijdlustig opeen: Anders had het nog niet van haar gewonnen!

Na het avondeten, toen de nacht met een slepende bries en besterde

duisternis over de Midbuurt zonk, stond ze in de verlichte woonkamer en maakte haar haren met zorg voor de spiegel op. De ramen boven de jachtweide van de grote herberg gloeiden al, en ook uit de doorreed viel het schijnsel van de reusachtige petroleumlampen die de pas-gelegde dansvloer verlichtten. Buiten drentelden al weer jongelui, vroegtijdig azend op de vermakelijkheden van de avond: een voordrager in de bovenzaal en een bal in de doorreed. Wieger Swildens die hummend aanstalten maakte om naar kooi te gaan, keek zijn dochter aan: 'Blijf je lang weg? Dan doe ik de grendel op de voordeur, want je ken niet weten wat voor verkeerd volk er langs de buurt struint; en jij neemt de sleutel van de achterdeur mee.'

Jannina knikte zwijgend. Wieger verdween in het zijkamertje, nadat hij de deur had gesloten en de luiken voor de ramen had gehaakt. Jannina treuzelde nog wat, keek af en toe in de spiegel, streek haar blouse glad en luisterde naar het kraken van de bedstee waarin de Potteman zich, wars van alle feestgedoe, gemakkelijk nestelde. Buiten klonken meer voetstappen en stemmen, opgeschoten jongens zongen verderop langs het diep, een losse voetzoeker knalde, het gillen van een uiteenstuivende meisjestroep gierde in de vroege avond. Jannina trok haar manteltje aan en verliet het huis door de achterdeur. De gedachte aan Anders was weggedrongen; ze wist niet precies wat ze dacht; er was alleen een gevoel van afwachting in haar. En zelfs dat verdween een tijdlang op die avond, toen ze met vriendinnen op de bovenzaal naar de kluchten van de voordrager zat te luisteren en vergat dat er iemand als Anders Noordewind op de wereld bestond.

Doch de duivel speelde er mee die dag en moest wel hebben voorbeschikt dat Jannina nog vóór middernacht aan Anders gekoppeld werd. Want toen Jannina na een uur of tien, toen de voordrager schor werd en de meeste feestgangers aardig aan de dans begonnen te verlangen, naar de doorreed afdaalde waar de polka en de wals werden getrappeld, stond Anders daar vlak naast de deur; hij had het lichte pak weer aan en toen hij Jannina met haar witte blouse binnen zag komen, zag ze een tinteling door zijn ogen gaan. Maar meteen waren ook weer de hoogmoed en het boos verzet in haar; ze liep langs hem en ging naar de overzij, en voor ze daar was had zich al een danser aangeboden en leidde haar in de rondte over het plankier. Willem Matjes van Heineburen, de beste muzikant van de omtrek, die piston, fluit en harmonika met hetzelfde gemak bespeelde, zat op zijn tafeltje boven de dansers, en terwijl hij met één hand het wijsje op de toetsen van het accordeon tokkelde, zodat men ongestoord door kon draaien, bracht hij met de andere het bierglas naar de mond. Men vond

dat Willem dat alles bijster fraai deed; de kerel scheen maar niet moe te worden, want hij hield niet op met spelen en er kwam steeds meer geld in de gedeukte hoed die aan zijn voeten stond, en velen hadden al uitgerekend dat Willem Matjes met de rijksdaalder die hij van de kastelein kreeg er bijgeteld, een mooi stukje geld naar huis zou brengen. Anders Noordewind, die zelf machtig veel van harmonika-spelen hield, had bijna nog meer naar Willem dan naar de meisjes gekeken die er rond stapten en wachtten, dat men ze vragen zou. Willem kende de beste handgrepen, en als je oren en ogen openhield viel er wat van te leren. Zodra Jannina binnen was, werd Anders onrustiger. Er was wat tussen hem en die meid, dat besefte hij; en hij had daarbij een gevoel of hij haar voor de eerste maal in zijn bestaan goed zag. Misschien was hij al deze jaren te veel afgegaan op zijn herinnering aan het magere dingetje met de vlechtjes, dat een paar banken voor hem had gezeten en wier enige talent was geweest dat ze zo goed had kunnen rekenen. Dat spichtige wicht was er niet meer. Er was nu een Jannina die de wereld braverend in de ogen keek, een rappe, welgeschapen Jannina met een zwaar bos haar, een slanke nek en lange benen die ferm bewogen in de dans. Er was iets geweest in de oogopslag waarmee ze hem had aangekeken, toen hij haar des middags bij de wedstrijden zo brutaal en met bewondering had opgenomen; iets dat nog meer inhield dan de hooghartigheid en koppigheid van een welgestelde winkelmansdochter tegenover een turfgraver. Daarvan was Anders zeker; en met het verlangen haar nog eens zo dicht bij zich te hebben, rees ook de eerzucht om die trots en koppigheid te breken; om te zien wat Jannina werkelijk was. Eigenlijk was dat een zonderlinge eerzucht; want het was nog nooit in het hoofd van Anders Noordewind opgekomen om zich te bemoeien met andere meisjes, dan waarmee hij zich volgens de wet van rangen en standen in de Wildhoek had te bemoeien. Maar die overweging was er nu niet eens; Anders wist alleen dat hij het meisje in die witte blouse wilde vasthouden, dat hij met haar alleen wou zijn zoals hij met vele andere vrijsters alleen was geweest, om te weten wat er in Jannina verscholen was; om er achter te komen of hij zich soms alleen maar inbeeldde dat zij niet zo sterk was als ze voorgaf.

Een tijdje leek het moeilijk; Anders stond besluiteloos naast de deur en beet zich op de lippen, terwijl hij nadacht; maar het was eensklaps gemakkelijker toen de schotse-drie werd gespeeld. Hij richtte zich op de tenen op; ja, Jannina deed mee. Hij schoof haastig tussen twee meisjes, en terwijl de muziek speelde van ‘nooit zal ik weer dronken wezen,’ begon het ronddraaien en stond hij onder het keren en zwenken tegenover

Jannina. Zijn gezicht was nu anders geworden; niet meer zo brutaal en tartend, maar scherper, aandachtiger: hoe keek zij? Jannina leek niet veranderd jegens hem; haar kleine, stevige kin bleef opwaarts; maar ze wilde of dorst hem niet aankijken, want ze hield de wimpers neer. ‘Raad es wat ze doen, ze zoene, ze zoene,’ gierde men mee met Willem Matjes' trekharmonika, ‘raad es wat ze doen, ze zoene met een zoen.’ Op Anders' lippen drong de vraag, zo vaak hij langs Jannina zwenkte: Ben je boos op me om wat ik vanmiddag gezegd heb...? - maar het instrument zong verder op de wijze: ‘Eerst wat meer en dan wat minder, Eerst wat minder en dan wat meer,’ en hij keerde naar zijn oorspronkelijke plaats terug, tussen de meisjes waar hij bij het begin naast gesprongen was, en pas aan het einde van de dans toen de grote kring werd gevormd en iedereen iedereen bij de hand greep, zag hij de kans schoon weer naast Jannina te komen. Allemaal riepen ze: ‘Hoera!’ en zo luid dat Willem Matjes nog eens van voren af aan begon, maar nu konden Anders en Jannina niet meer meedoen, want de duivel had er zich weer mee bemoeid, en een haakje van Anders' horlogeketting, waaraan een gouden hoefijzertje en nog wat van die kleine prulletjes hingen, had zich in de zachte witte blouse van Jannina gehaakt, en ze moesten de rij wel verlaten want ze konden zich niet meer vrij bewegen, en alle omstanders lachten; en Remmelt de postbode die met zijn vrouw aan de kant had staan popelen, terwijl de schotse gedanst werd, schoot als een flits met haar naar de opengevallen plaatsen en Jannina en Anders stonden terzij van het plankier, aaneengekoppeld door het eigenzinnige, nietige haakje van de horlogeketting.

Anders lachte, maar Jannina had een kleur als bloed en haar ogen werden een zweempje donkerder en harder, maar ze zei nog niets, en het leek wel of de lange uithalen van Willem Matjes' harmonika sarrend over hen beiden wegdreinden, terwijl Anders zich vooroverboog en met ongewende handen aan de blouse begon te frommelen. Maar onderwijl bleef Jannina niet staan; ze scheen zich te schamen voor de mensen, ofschoon de meesten niet eens meer naar hen keken en week steeds verder achteruit naar de wand waar het schaduwiger was en grijzer. Eindelijk kon ze niet verder achterwaarts, en Anders die meegezeuld was aan het verdomde haakje als een bul aan de ketting, begon weer met ongeduldige vingers aan de blouse te plukken. Doch terwijl hij dat deed, was zijn hoofd boven haar borst, en hij moest het wel voorovergebogen houden, omdat hij anders in het grijze halfduister niets kon zien; en hij voelde hoe zij veerkrachtig en warm was onder de blouse, en hoe zijn eigen adem, heet van de dans, door de zijde heendrong tot op haar huid, warmte tegen warmte;

en zijn hand werd eensklaps zachter van een nieuw gevoel. Hij hoorde hoe Jannina een tel of wat de adem inhield. Toen maakte ze plotseling een ongeduldig schuddend gebaar met het bovenlijf, als om zich van hem te ontdoen, haar handen gingen snel naar de blouse om de zijne weg te duwen en zelf het kettinghaakje los te maken. Maar onderweg stieten hun handen tegen elkaar en een ogenblik lang hield hij haar vingers vast, en weer was er de warmte van wederzijden, en weer stokte de adem hoog in Jannina's keel. En ook Anders Noordewind was niet meer helemaal dezelfde: toen hij Jannina aankeek, was zijn gezicht vragender dan voorheen; haar blos scheen hem te verbijsteren. En met dat al was het haakje nog altijd niet los, en nu waren er twee paar handen op Jannina's borst die elkaar beurtelings wegduwden en er om streden de ketting los te maken. Jannina won; ze rukte het haakje eenvoudig weg, mét een draad van de witte blouse. ‘Daar dan,’ zei ze, en toen ze Anders' verbluft gezicht zag begon ze meteen te lachen; en nu lachte ook Anders, want het wás gek dat zij daar zo tegenover elkaar stonden en zich opwonden over een onnozel haakje.

Jannina streek het haar omhoog langs de slapen en Anders trok het vest onder de horlogeketting recht. Ze stonden nog steeds tegenover elkaar; maar de donkere, verwarrende spanning was er niet meer. Anders was de eerste die een besluit scheen te nemen.

‘As we weer eens gingen dansen,’ zei hij. Maar Jannina, wier kin niet meer opwaarts scheen te willen gaan, schudde van neen. ‘Ik moet naar huis,’ zei ze, ‘het wordt me te laat.’ ‘Willen we nog even in de jachtweide, wat drinken?’ ‘Och...,’ zei Jannina. ‘Eén advocaatje,’ drong Anders aan, die het meisje voelde wankelen. ‘Nou - ééntje dan,’ zei Jannina; ‘en mijn manteltje hangt ook nog in het café.’

Ze gingen naar binnen en zaten tegenover elkaar, en Jannina nam een advocaatje, en toen nog een omdat het eigenlijk veel lekkerder smaakte dan ze gedacht had, en Anders dronk iets klaars, en de bronzen wijzers op de porseleinen uurplaat van de grote reclame-klok boven de tapkast draaiden maar, en van achter uit het huis drong de dansmuziek tot hen door, maar zij bleven in de half schemerige jachtweide, waar niemand anders was dan de kastelein om te tappen, en een stuk of wat bejaarde Midbuurters die de kans waarnamen om zich in stilte te bezatten. En Anders hield Jannina's handen vast en ze verzette zich nu niet meer tegen die dubbele, betoverende warmte, maar gehoorzaamde er aan, met gesloten ogen en overwonnen trots.

Het was na middernacht toen ze naar Jannina's huis terugkeerden, en

op de drempel van de achterdeur die Jannina geruisloos opende om de oude Wieger niet wakker te maken, begon Anders zo hevig te vleien en te smeken dat ze hem nog even in het gangetje liet, en een poosje daarna zaten ze samen op één stoel in het donkere woonvertrek, en hoe lang ze bijeen waren weet geen van beiden meer; maar het werd al blauwigwit in de lucht alsof men dunne melk langs de hemel uitgoot, toen Anders Noordewind het huis van Wieger Swildens behoedzaam verliet. Hij zwaaide lichtelijk, door de kracht van de jenever en de kracht van Jannina's liefkozingen, terwijl hij langs het diep en de wijk naar het huisje van zijn moeder Berber liep, om nog een paar uur te slapen, voor hij naar de veenderij trok.

Dat het zo snel was gegaan tussen haar en Anders, maakte Jannina Swildens in de nu volgende dagen een beetje bang, en ook keerde er iets van haar oude hoogmoed terug. Waarachtig, deze vrijer had haar eigenlijk met een handomdraai naar zijn wil gezet, en zij had zich laten gaan alsof het de gewoonste zaak ter wereld was. Dat verontrustte Jannina, nu zij weer in het nuchter beloop der dingen terugkeerde, bestellingen opnam en de klandizie in de winkel bediende. Het was als had er een oogwenk iets gehaperd aan de opzet waarmee zij door het leven had willen gaan; als was de geheime koers van haar bestaan veranderd. Zij dorst het zich niet bekennen, wilde dat ook niet. Jannina was toch Jannina? Maar Anders had haar in zijn armen gehouden; die vrijnacht in de donkere kamer was er geweest en de herinnering daaraan had ergens post gevat in Jannina en liet zich niet verdrijven.

Jannina begon steels naar de gezichten van de mensen te kijken; hoeveel wisten er al dat zij met Anders Noordewind in de jachtweide van de herberg had zitten vrijen, en hoeveel hadden hem des morgens in de gure vroegte uit haar huis zien komen? Maar de gezichten van de mensen verrieden niets; zij hadden het op de avond van het feest en de nacht te druk gehad met hun eigen pleziertjes om na te speuren wie er al zo gepaard waren. Het was een kortstondige geruststelling voor Jannina. Want er was nog geen week om of Wieger Swildens' dochter wist, dat zij gedrukt en verlangend was, en dat het de herinnering aan Anders was die haar zo stemde. Nieuwe onrust, nieuw verzet en nieuwe angst: wat zou Anders doen? Had hij die avond gezien als een tijdelijke ontmoeting, die vrijnacht als iets wat op die avond onvermijdelijk moest volgen? Was hij ook ontnuchterd door de teruggekeerde sleur van het leven, zag hij alles zoals zij - als iets, dat eigenlijk niet paste en deugde? Zij hoopte het; en ze wist dat ze het inwendig niet hoopte.

Jannina liep geprikkeld en bleek door het huis, blafte de oude Wieger aan die suf-verwonderd naar haar opkeek omdat hij zich van geen kwaad bewust was, werd minder spraakzaam tegen de klanten en had zich nog nooit zo vaak bij het optellen vergist. Af en toe schrok ze als er een mannenpas op het erf klonk; in jezusnaam... als het Anders maar niet was! Maar hij was het niet; en onder de oppervlakkige onverstoorbaarheid klopte haar hart machteloos en teleurgesteld.

Toen het tegen de zondag liep, had Jannina blauwe kringen onder de ogen van vreesachtige gejaagdheid: stel je voor dat Anders die nacht had opgevat als het begin van een reguliere vrijerij en zich frank en vrij aan de deur zou presenteren, alsof het een uitgemaakte zaak was dat hij en het meisje bij elkaar hoorden. Ze sliep de nacht van vrijdag op zaterdag bij vlagen en buien en lag tussendoor uren wakker om te bepeinzen wat ze doen moest. Het kon niet aangaan! Ze moest zorgen dat Anders niet meer onder haar dak kwam. Ja, dat was het enige wat ze zou en moest doen: hem een briefje sturen. Nee, ook geen briefje; ze moest zelf gaan, hem te spreken zien te krijgen, zeggen dat hij na wat er gebeurd was natuurlijk niet moest denken dat hij van nu af aan door haar als vaste vrijer werd beschouwd. Hoe kreeg ze hem te spreken? Morgen was het zaterdag, de drukste winkeldag van de week. Ze zou er niet uit kunnen. Jannina draaide en draaide onder de dekens, ze voelde hoe tranen warm en groot langs haar gezicht in het kussen vielen. Waarom huilde ze? Het was immers onbegonnen werk deze vrijerij voort te zetten!

Maar toen des zaterdagochtends het winkelbelletje ging en Anders eensklaps in de lichte deuropening stond, met het geblikker van het diepswater en de heesters van de overzij achter zich, schrok ze van ontdane blijdschap. Ze kon zijn gezicht niet zien, want hij stond met de rug naar de zon; pas toen hij de deur achter zich sloot zag ze dat hij glimlachte; niet zoals op het feestterrein maar, wat ze van Anders nooit had gezien of vermoed, bijna verlegen, vragend en wachtend.

‘Morgen, Jannina.’

Jannina liep snel om de toonbank heen naar hem toe.

‘Anders... Wat kom je hier doen - nóu?’

Anders haalde de donkere hand een keer door het krullend haar. Een lucht van arbeid en tabak zat in zijn werkkleren. Jannina leunde met de rug tegen de toonbank; haar knieën waren wonderlijk zwak en er duwde iets van binnen tegen haar keel.

‘Ja... ik weet niet, ik kwam eens vragen... over morgen -’

Hij scheen verlegener te zijn door haar klaarblijkelijke ontroering. Maar

hij maakte een gebaar met zijn schouders als verzette hij zich lijflijk tegen deze zwakte. En meteen gleed de heldere glimlach om zijn mond en steeg naar zijn ogen. ‘Je bent me toch nog niet vergeten, Jannina?’

In dat zelfde ogenblik greep hij haar handen in de zijne, en daar was het weer: de overweldiging die hij moeiteloos aan haar voltrok, deze aanraking, de eerste die zij zich herinnerde en waarnaar zij terug had verlangd. Haar keel zwol aan; ze slikte en zei, zo kalm als ze kon: ‘Vergeten? Nee... Maar Anders... -’

Ze keek snel om zich heen. Het was stil in huis, de Potteman onzichtbaar. Door de buurt denderde het wagentje van de bakker; in de heg stoven mussen uiteen toen het voorbijkwam. Het nazomerlicht dreef goudgroener en doorschijnender achter de ruiten.

Anders was dichterbij gekomen. Haar handen zaten nog opgesloten in de zijne; hij hield ze stevig en aandachtig als ging dáárdoor de geheime stroom van haar gevoelens naar hem over.

‘Je ken niet terugkomen, Anders,’ zei Jannina haastig en fluisterend. Het ken niet. We hadden er nooit an moeten beginnen, Anders... Je bent een bestige, aardige jongen - maar nee...’

Ze zweeg, want zijn gezicht tegenover haar veranderde. Het kwam vol met een uitdrukking van ongelovige, zachte spot. De ogen knepen heel even bijeen; de mond werd iets smaller; en toch glimlachte Anders Noordewind, als vertelden haar handen hem andere dingen dan haar mond.

‘Zo, zo,’ zei hij langzaam.

Toen kuste hij haar. Hij deed het even langzaam als hij had gesproken met een trage nadrukkelijkheid die zich diep in Jannina leek te prenten. Hij drukte haar achterover tegen het stugge hout van de toonbank, de handen om haar bovenarmen; alles was hard en scherp aan die langzame kus, en weer was er verzet onder de plotselinge verwarring van gevoel die in Jannina opstak als een kleine storm, trots die zich verhief tegen dit eigenzinnige van Anders; maar het verzet dreef als een nietige ijsscherf in een zee van warmte, alles stroomde naar hem terug en loste zich op in de harde, knellende dwingelandij van zijn omarming. Ze voelde haar mond week en willig worden onder de zijne; haar handen die ze ineengesloten in de zijne had gehad, openden zich en vatten de schouders van Anders maar niet om hem weg te duwen.

‘Je meent het niet, Jannina,’ was Anders' stem eensklaps schor bij haar oor. ‘Je ken me zo maar niet wegsturen. Je doet 't ook niet, Jannina? Mag ik morgenavond komen?’

In de gang sloften onvermoed de toffels van de oude Wieger, en Jannina

wierp Anders bijna van zich af om achter de toonbank te schieten. En Anders boog zich over het spiegelruiten kastje met tabaksdozen en pijpen dat op de toonbank stond, terwijl Wieger binnenkwam, mompelend groette en een zak met rijst neersmakte: ‘Meteen maar legen, Jannina?’

Jannina verhaspelde zich bijna in het eenvoudige ‘ja,’ maar Wieger had werk genoeg om zijn hijgen baas te worden en leegde de rijst in de bak die zijn dochter aanwees, zonder vermoeden van het gespannen ogenblik. Toen de oude verdwenen was, richtten zich Anders en Jannina tegelijkertijd op om elkaar aan te kijken. Jannina's gezicht was zacht, gewillig zoals haar stem: ‘Kom dan... Maar láát - as 't donker is. En an de achterdeur.’

Laat en donker en aan de achterdeur was de zonderlinge vrijerij tussen Jannina Swildens en Anders Noordewind begonnen. En zo was ze eigenlijk ook steeds gebleven: laat en in het verborgen en aan de achterdeur. Er gingen werkelijk weken en weken voorbij, zonder dat iemand in de Wildhoek er een vermoeden van had wat zich onder de herfstige nachthemel en in het zijkamertje van de Swildensen voor verliefde en vreemdsoortige samenkomsten voltrokken. Op het eerste gezicht kon dat misschien niet vreemd lijken; want in de heipolder en ook elders pleegt men nu eenkeer niet naar alle zijden uit te bazuinen, dat Evert Zus het zo best kan vinden met Fokje Zo, of dat Jelke en Waapke vast en zeker wel eens een paar zullen worden, omdat hij nu al een winter en een zomer vast op zondagavond bij het meisje komt. Men weet nu eenkeer dat men jongelui de tijd moet geven om voor zichzelf te ontdekken bij wie ze zullen horen, en dat men daarom niet dadelijk moet beginnen met de geheimen van de vrijkamers wereldkundig te maken. Iedereen is om het zo te zeggen betrokken in het complot, en iedereen laat het aan de hoofdpersonages van deze samenzwering over om te verkondigen wanneer de geheimhouding is opgeheven en zij zich openlijk als een paar beschouwd willen zien.

Maar zo was het niet met Jannina en Anders. Daar was het geheim niet dat van jan en alleman, maar een geheim van twee, en zo iets komt niet voor, dat druist in tegen recht en zede, dat heeft de inslag van het verbodene en zoekt zijn heil langs sluipwegen, zoals de onwettige minnarijen van getrouwden die natuurlijk ook bestaan, maar waarvoor dan ook het merendeel van de Wildhoeksters een rechtschapen huivering van afkeer voelt.

Jannina en Anders wisten het. Maar Anders was een zorgeloze knaap in wie het geweten voor deze dingen slechts uitermate gebrekkig sprak. Hij

wond er zich niet over op, hij piekerde er ook door de week niet over als hij aan het werk was en onder zijn kameraden verkeerde; het baarde hem zorg noch wroeging; hij nam het aan zoals hij het mooie weer aannam, en de muziek van zijn accordeon en de vrijheid van de dagen waarop hij niet naar de grauwe veenderij hoefde, maar in de bleek van zijn moeders huisje kon liggen en in de zonnige hemel kijken. Hij wist alleen dat Jannina er was als de werkdagen ophielden en de zondag kwam; het streelde zijn ijdelheid, zijn zintuigen en onverschillige levensdrift. Hij was ook nog maar jong, die Anders; hij had slechts vage en lege voorstellingen van de toekomst; het ogenblik ging bij hem boven alles, zonder dat hij zich rekenschap gaf van de tijd en van zijn eigen gevoelens, zoals iemand die nooit ziek is zich geen rekenschap geeft van zijn gezondheid. Het was goed om Jannina te hervinden, steeds opnieuw; goed, om met haar dit geheim van onstuimige najaarsnachten te bezitten, dat niemand raakte dan hem of haar; wat maalde hij om gewoonte of wet, zolang niets deze eb en vloed van arbeid en zinnelust kwam verstoren? En ofschoon het wel iets was geweest voor een alledaagse arbeiderszoon om er op te snoeven, wachtte Anders Noordewind er zich met een soort ingeschapen listig overleg wel voor om tegen leeftijdsgenoten te reppen van zijn bezoeken aan Jannina Swildens... want hij besefte vanuit eenzelfde overleg heel wel, dat Jannina het zelf niet zou willen en dat het wel eens het einde kon zijn van de verborgen vreugden.

Zo verging het Anders; maar met Jannina was het niet zo gemakkelijk. Terwijl Anders deze nachten met Jannina nam zoals de gezonde mens het goede brood en de warme zonneschijn, onderging zij ze ook met haar gedachten en vragen en scheen alles haar soms veeleer een ziekte - een slechte, zoete, verdovende gewoonte die ze niet gewild had en die niettemin verweven raakte met haar hele persoon en bestaan, waartegen alle verzet redeloos was. Zij beraamde dit verzet in de gewone wekelijkse sleur, als haar verstand en koele vrijheid de boventoon voerden; zij bezweek weer wanneer het gewende klopje tegen de deur of op de donkere ruiten klonk en Anders binnenkwam, om met zijn stormachtige aanwezigheid alle zorgzaam opgeworpen dammen van haar weerstand te overrompelen. Daarin was niets veranderd sinds de dag, waarop Anders Noordewind na het schoolfeest de winkel van Wieger Potteman had betreden om Jannina's handen te nemen en haar te kussen met de spelende en harde onvervaardheid, die zijn sterkte was... zijn al te gemakkelijke sterkte.

Ja, hoe minder Anders over deze tersluikse nachten nadacht, des te

meer bepeinsde Jannina de vraag waarheen alles leiden moest. Van Anders hoefde men misschien niet meer te verwachten ook; ten slotte was in hem een mengeling van Bonteschouwsters en Hollands bloed, en men weet dat heidevolk noch Hollanders het bijster secuur nemen met de vrijerij. Met Jannina was dat heel anders; deze bijdehante winkelmansdochter verkropte met haar overleg eigenlijk heel slecht, dat het toeval dat Anders en haar bijeengebracht had ook de verdere drijvende macht bleef in al wat er tussen hen geschiedde. Jannina wantrouwde het toeval, zij had van jongs af aan goed kunnen rekenen, zij rekende steeds beter, zij wilde ook nu het verloop van deze verholen liefde voor zich getekend zien als in de cijfers van een klare som. En als zij deze som voor zichzelf opmaakte, dan bekende zij zich daarbij één ding - er was misschien in de Wildhoek geen beter minnaar dan Anders Noordewind, en zij had in zijn armen en omhelzingen leren liefhebben, zich gans en al de vrouw gevoeld die zij geworden was; maar er was misschien geen slechtere man ook; althans voor Jannina Swildens. Want ook al opende zij de achterdeur voor Anders, al liet zij de opwindende en ervaren kracht van de arbeiderszoon over zich gaan met alle geluk, dat de ontdekking met zich meebrengt - Jannina wist vanuit haar diepste overtuging dat zij nooit Anders' vrouw zou zijn - beter: dat zij Anders nooit tot man wilde. De jaren waarin Jannina tot meisje was gegroeid en waarin zij zich tegelijkertijd met de winkel had bemoeid om daarvan de mooiste en beste van de Wildhoek te maken, hadden haar de voldane trots geschonken over een werk dat ze zich niet voetstoots uit handen zou laten slaan; en trouwen met Anders Noordewind was - ze beredeneerde dat niet klaar, maar het stond reeds in haar vast - hetzelfde als zich het werk van jaren uit handen laten slaan. De winkel had haar vrij en zelfstandig gemaakt; de winkel was het begin geweest van haar jaren van eigenwaarde; de winkel had een eerzucht in haar gelegd die haar enkel toestond voorwaarts te streven en niet om een deel van de gemaakte veroveringen los te laten. En dat zou zeker gebeuren als Anders haar man werd; dat was een afdaling naar een twijfelachtige levenstrap, een handreiking naar een lagere orde...

Met dat al gingen een najaar en een winter voorbij, nadat het schoolfeest haar en de turfgraver bijeen had gebracht. Jannina was blij dat het een winter werd zonder ijs; dat zou haar en Anders zeker verraden hebben; want wanneer ze op de schaats waren gegaan, zou het al heel vreemd geweest moeten zijn als ze niet samen gereden hadden; en dan was het geheim een geheim van de hele Wildhoek geworden, en dat vreesde Jannina het

meest. En niettemin werd het geheim van de achterdeur en de donkere zondagavonden openbaar door hetzelfde domme toeval waarvoor Jannina steeds zo bang geweest was. Dat gebeurde in februari of daaromtrent; in dezelfde zondagnacht of maandagmorgen, waarop Anders behoedzaam het erf van de Swildensen verliet, botste hij tegen een man op die hardlopend het paadje afkwam dat achter de huizen van de Midbuurt langs liep. De twee mannen schrokken en vloekten allebeide een moment en herkenden elkaar toen; Anders zag dat het Lieuwe Bijkes was, en wist ook meteen wat Lieuwe ondernam: zijn vrouw had haar zwangere buik nu al zoveel maanden getorst dat het uur van de bevalling wel nabij moest zijn; en de vroedvrouw woonde in de richting die Lieuwe inholde. Lieuwe van zijn kant was eerder kwaad dan verbaasd; hij dacht op dat ogenblik meer aan de noodzaak om de vroedvrouw zo snel hij kon te bereiken dan aan het wonderlijke feit, dat Anders Noordewind het huis van Wieger Potteman langs het achterpaadje verliet... Maar een dag of wat later, toen Lieuwe veilig en wel vader was en hij ook weer aan andere dingen begon te denken, herinnerde hij zich de nachtelijke botsing en dacht bij zichzelf: Hee! En met dit hee! begon de openbaarwording van het zo zorgvuldig gehoede en gekoesterde geheim waarop geen mens in de heipolder verdacht was geweest.

Lieuwe volgde de weg der onnozelen en vroeg zo langs zijn neus weg deze en gene in de streek of er wat gaande was tussen de dochter van Wieger Potteman en Anders Japiks Noordewind; en de vraag, listigjes en lichtjes uitgezaaid, oogstte een verwondering en wantrouwen waar Lieuwe in stilte prat op ging, alsof hij een nieuwe heldendaad had verricht (want ook het verwekken van zijn kind betekende voor Lieuwe een heldendaad; zijn huwelijk was jaren kinderloos geweest). Het babbelen en fluisteren was op gang gebracht, en iedereen die deze verafgelegen streken en het ingekeerde, sluimerig beloop van hun bestaan kent, weet, wat het betekent als de tongen ergens over los komen; men koestert het nieuwe onderwerp van gesprek, men is er zuinig op als op een nieuw meubel, men draait er om heen, men wrijft het voor de zoveelste maal glad, men omringt het met vrome aandacht, men bekijkt het van alle kanten; men werpt er bij het naar bed gaan een laatste, verliefde blik op en begroet het bij het opstaan met hernieuwde belustheid. Zo koesterde en wreef men aan de vermoedens van Lieuwe, aan de opgetogen verwondering of het werkelijk waar zou zijn, dat de eigenzinnige, hoge Jannina zich had ingelaten met een vrijer als Anders... wel verbazend, zou je ooit, en sinds hoe lang zou dat al geweest zijn? En nu begonnen sommi-

gen die de gave bezaten om de dingen met elkaar in samenhang te brengen, terug te denken aan het schoolfeest, aan het gebeurde op de dansvloer: weet je nog dat Anders met zijn horlogeketting aan de mouw van Jannina vast had gezeten? Nee, niet aan de mouw, voor aan de blouse, zeiden de scherpe opmerkers. Nu ja, aan de mouw of voor aan de blouse, in ieder geval was er iets geweest, waardoor die twee met elkaar in aanraking gekomen waren... En nu doken er nog meer onomstotelijke getuigenverklaringen uit het duister verleden op: de kastelein van de jachtweide waar Anders en Jannina des avonds laat in het halfdonker hadden zitten pimpelen, zag er bij deze staat van algemene opwinding geen been meer in, om beroepsgeheimen prijs te geven: het was secuur zo, ze hadden met de handjes in elkaar gezeten en waren tegen middernacht samen weggegaan. Hij, de kastelein, verzon dat niet, want Sjerp Oenes en Waatze Ruardi hadden die avond onder de klok gezeten en alles mee aangezien, en die hoefde men maar naar waarheid te vragen, als er soms getuigen nodig waren... Sjerp Oenes grauwde van zich af dat hij niks had gezien, toen zijn huishoudster het hem onder het eten vroeg; zij behoorde tot de nieuwsgierigsten, want ze had zo de leeftijd tussen jonge meid en oude vrijster en dat soort wordt van zulke verhalen en vermoedens soms bijster branderig; ze was dan ook diep teleurgesteld dat de grijze weduwnaar-boer snauwde en bromde om het hele geval dat hem geen laars kon schelen. Hij had misschien die avond wel in de jachtweide gezeten, maar dan in elk geval voor zijn eigen plezier en niet om naar het gedjoei van de blagen te kijken. Waatze Ruardi bleek van een beter slag dan Sjerp. Hij was getrouwd en had grote dochters thuis; en zij omringden en stekelden hem net zo lang tot hij zijn geheugen wakker schudde en piekerend erkende dat het hem niet vreemd voorkwam, waneer er werkelijk zo iets gebeurd was, ja, als hij zijn gedachten eens scherp over de zaak liet gaan... en in die trant ging het verder: dan waren Anders en Jannina die avond ook in de jachtweide geweest toen hij er met Sjerp Oenes berenburgjes zat te hijsen, en nou ja, die zouden daar wel niet alleen gezeten hebben voor het gedistilleerd, zei Waatze Ruardi met een trage grijns.

Dat was dus afgemaakt. Er was op het schoolfeest iets begonnen tussen de dochter van de Potteman en Anders Noordewind, dat onverschillig stuk kerel uit het éénkamerwoninkje. En daarmee nam ook het kijken een aanvang, waarvoor Jannina vlak na het schoolfeest zo bang was geweest: het speurende, zachte leedvermaak dat nog niet waagt om zich geheel te vertonen, dat zich nog onder de schaduw van tersluikse woorden bedekt houdt. Eerst bemerkte Jannina het niet eens; maar er zijn dingen zonder

lichaam en vorm die toch gewicht hebben en tastbaar zijn, en Jannina was te schrander van gevoel om na enkele dagen niet te bemerken, dat er zich iets tegen haar richtte, in woorden, in het kijken der ogen, in de gewaande argeloosheid van sommige vragen. En plotseling voelde ze angst die tegelijk doordrenkt was met een verwijtende woede - jegens zichzelf; alsof haar verstandiger Ik zag, dat de gevoelshelft van haar wezen haar nu in de hinderlaag had gelokt die ze altijd nabij geweten had. Hoeveel wist men, hoeveel vermoedde men alleen maar? En had men Anders Noordewind bij haar vandaan zien sluipen, of hadden er soms, zoals dat voorkomt, een paar herberg-gasten in een leeg, boosaardig ogenblik aan het schoolfeest gedacht omdat er niets anders was om aan te denken; en hadden ze toen hun geheugen afgemarteld om te weten hoe dat eigenlijk precies gezeten had met die zoon van Japik Noordewind en de dochter van Wieger Potteman...?

Reeds maakte Jannina plannen voor de aftocht - een aftocht met ere. Geen mens zou er pleizier van beleven dat zij betrapt was; ze zouden als voorheen een grote en fiere Jannina zien! Ze mocht zich dan tegen wil en gewoonte van streek en volk gekant hebben door de bezoeken van haar minnaar te verheimelijken... (god, hoeveel gaf ze niet om hem, hij was eensklaps in haar verbeelding bloedna, levend, heftig), zij was inwendig toch te sterk, om dáárdoor het hoofd te buigen voor de Wildhoeksters en zodoende te erkennen dat zij gefaald had. Wat gebeuren moest, moest gebeuren vóór erger dingen de kop opstaken: het zou uit zijn tussen haar en Anders Noordewind.

Zo kreeg Anders de korf op de laatste zondagnacht van februari, toen hij niet in het minst verdacht was op deze klap. Hij fleemde en smeekte Jannina wel twintig keer om hem te zeggen, waarom hij niet terug mocht komen, maar Jannina was koud als het koper van de ouderwetse vuurtest, die in een hoek van het zijkamertje stond te glimmen en haalde de schouders op. ‘Is er dan een ander?’ vroeg Anders ten slotte met trillende keelstem.

‘Misschien,’ zei Jannina, zo onaangedaan als ze kon, en wensend dat Anders nu eindelijk maar ging. ‘Als dat zo is...’ begon Anders, en onverhoeds daalde zijn stem schor en verbeten: ‘dan sla ik 'em dood!’ Jannina lachte dunnetjes en uit de hoogte. ‘Dan bederf je 't helemaal voor jezelf, Anders,’ zei ze opstaande, inwendig vertwijfeld, en vechtend tegen de opwelling om op hem af te vliegen en hem als van ouds de armen om de nek te slaan. ‘Zou je zo graag levenslang in Leeuwarden zitten?’ Anders zat ineengehurkt op zijn stoel, en Jannina zag dat zij hem sterker geraakt had dan

de sterkste kerel; zij stond in het halfdonker van hem afgewend. Zo bleven ze lange tijd; de stoeltjesklok kraakte slaperig en met versleten raadjes en het tikken was amechtig als oud besjeshart; alle geluiden stonden rechtop in de stilte; het leek waarachtig wel of men zelfs de houtwurm in het ladenkastje kon horen. Het werd zo ondraaglijk dat Jannina een keer opzettelijk hoestte. Anders keek langzaam op bij het geluid; ze zag de schim van zijn gezicht verrijzen in het schemerlicht van het nachtelijk vertrekje. Jannina bleef staan, het was of er een dunne streep van pijn van haar borsten naar haar schoot trok, toen ze Anders naar de deur zag lopen en weggaan. Het was zo heel anders dan ze had gedacht: hardheid en kracht alleen waren niet voldoende; er moest ook iets afgestorven zijn om een liefde als deze weg te kunnen smijten - en alles in Jannina leefde, lééfde! Ze stond nóg stil met die vreemde, vrouwelijke pijn in zich, terwijl zijn schreden - nu luid en zonder terughouding - wegklonken op het leempaadje achter het huis.

Des maandagsmorgens had Anders Noordewind niet veel gezegd; hij spoelde zijn brok tarwebrood haastig naar binnen met een grote kom thee, maar het was Berber toch opgevallen dat er iets bokkigs en stroefs in al zijn doen en laten was, en de manier waarop hij het blikje met brood en de koffiekan omhing, op de fiets sprong en wegtrapte, beviel haar niet. En des avonds barstte de bom; onder het eten hield Anders ineens op met het fijnstoten van zijn aardappels en vroeg Berber, zonder op te kijken: ‘Wat zeggen ze op de streek van mij en Jannina Swildens?’

Berber schrok er van zoals hij dat zei; ze had hem dikwijls kwaad gezien, maar dit was niet zozeer woede als wel een krampachtig, toornig verdriet. Ze trok en schoof wat aan het tafelzeil en zei gelaten: ‘Wat moeten ze zeggen?’ Voor het eerst keek hij haar aan; zijn bruin verward haar hing laag over het voorhoofd, en het leek daardoor misschien of zijn ogen dieper wegscholen; de ijzeren vork in zijn hand trilde. ‘Ze hebben weer geroddeld en door de glazen gekeken,’ zei Anders op dezelfde morrende, ingehouden toon: ‘zeg het maar vlug, mem zal er alles wel van afweten.’ Berber bracht de gegroefde handen naar de neepjesmuts, als moest ze die recht trekken van de schok. Haar breed, van onder ingevallen gezicht stond ontdaan. ‘As ze wat zeggen, dan luister ik niet...’ ontweek ze omzichtig. ‘Dan wordt het tijd dat mem de oren openzet zodra het over mij gaat!’ zei Anders. Hij schoof zijn bord weg, lei de ellebogen op tafel en steunde het hoofd op de benedenarm. Berber verschoof zwaar in de rieten stoel. ‘Een mens hoort zo veel beweren...’ begon ze. Anders knikte ongeduldig. ‘Ik heb d'r nooit veel om gegeven, wat ze zeiden,’

ging Berber voort, die van het ene onnodige gebaar in het andere verviel om haar ontdane bedremmeldheid te verbergen en baas te worden. Anders hief de bruine, harde kin. ‘Voor de dag er mee,’ zei hij kortaf. Berber snoot haar neus, dat gaf haar uitstel van woorden, misschien kwam ze nog op een reddende gedachte. ‘Ik heb het niet willen geloven, dat jij bij de dochter van de Potteman kwam,’ zei ze eindelijk, half fluisterend. Anders stond meteen rechtop tegen de tafel. ‘En waarom niet?’ Berbers handen zochten tevergeefs naar iets om het vast te houden, frommelden aan de donkere katoenen schort. ‘Voor de dag er mee!’ herhaalde Anders die nu werkelijk kwaad werd. Berber zuchtte. ‘Omdat 't geen soort is voor ons volk...’ zei ze toen. ‘Zeggen de lui dat, of zegt mem dat?’ vroeg Anders zachter, maar onheilspellend. ‘Dat zeggen de lui,’ antwoordde Berber, vaster van toon dan ze zelf gewild had, ‘én dat zeg *ik.*’

Anders leunde zwijgend tegen de tafel. Ze zag in het snelvallend duister zijn hoofd en schouders afgetekend tegen de nog zilvergrijze ruit. Hij stond zo onbeweeglijk dat het haar beangstte. Ze draaide zich heen en weer op de stoel. ‘Je aardappels worden koud...’ zei ze in een gebrekkige poging om hem af te leiden. Ze zag hem gemelijk met de schouders schokken; het hoofd met de krullen viel zwaarder neer. ‘Het vet stolt...’ zei ze weer. Hij richtte zich op en liep langs haar naar de buitendeur. ‘Waar ga je naar toe?’ riep ze hem klaaglijk na. Hij gaf geen antwoord; zij dorst niet opstaan en bleef wezenloos en ongelukkig tegenover het koudwordend maal zitten. Ze hoorde zijn fiets piepen; een tel of wat later reed hij langs het raam, de buurt uit.

Hij kwam 's avonds laat pas terug. De lichtbundel van zijn lantaarn die in de kamer viel en langs de balkenzolder draaide, vertelde haar dat hij thuiskwam. Ze was blij en verontrust tegelijk. Ze zat rechtop in het bed waarin ze de slaap niet had kunnen vinden. Ze hoorde hem de platte schoenen uitschoppen in het achterhuis, ze kon zich al zijn norse, bijna woeste gebaren voorstellen; de ladder kraakte; hij liep over de zolder. Ze ging niet liggen voordat ze hem niet meer vernam: hij was tenminste thuis gekomen, naar bed gegaan. Als hij maar geen dolle dingen gedaan had...! Berber van Japik zag eensklaps Jannina's gezicht voor zich: hoe had haar zoon het in zijn kop gehaald om die knappe, eigengereide meid uit de winkel achterna te lopen? Dat kon ook niet anders dan verkeerd eindigen -; maar het was Jannina's schuld, besloot Berber haar gepeinzen en nachtgezichten met onverhoedse heftigheid; wat er ook gebeurde, het was háár schuld! De gedachte was de eerste die haar vaag vertroostte. Ze suste zichzelf er mee in de broodnodige slaap.

Nee, Anders Noordewind had geen dolle dingen gedaan, Berber kon gerust zijn, de Wildhoek daarentegen een zekere geprikkelde teleurstelling niet wegdrukken. Men wist ook veel te weinig na al wat men gepraat had; en de kwajongens die zichzelf beloofd hadden eens een zondagnacht bij het huis van de Swildensen te waken, kwamen juist te laat - op de zondag nadat Jannina Anders terug had gestuurd. Zodoende lagen de struinders voor niets een halve kille nawinternacht op de loer en kwamen, om zo te zeggen, met lege handen bij hun streekgenoten terug: er was niemand bij Jannina. Lieuwe Bijkes zwoer bij kris en kras dat het Anders geweest was die hij tegen het lijf was gelopen, toen hij naar de vroedvrouw rende; en sommigen geloofden hem, maar anderen vielen hem af en beweerden dat Lieuwe in de alteratie natuurlijk maar een naam had genoemd, dat er een vreemde vrijer bij Jannina was geweest, en dat alles wat de kastelein en anderen beweerden van al even betwijfelbaar en dronkemansachtig allooi moest zijn. Beide zegswijzen en opvattingen hadden hun aanhang; men praatte er lang en breed over, want in de Wildhoek laat men niet gauw een onderwerp van gesprek varen dat zo belangrijk is als de vraag waar het hier om ging...

De enigen die werkelijk wisten hoe alles zich had toegedragen, zwegen. Anders zweeg en trok dagelijks naar de veenderij waar hij als een dolleman werkte en geen mens hem iets dorst vragen. Berber zweeg en weerde de zoetsappige pogingen van de buurvrouwtjes af, terwijl ze in stilte haar best deed om haar enig overgehouden zoon met lekkere kostjes te troosten voor de klap die hem het vrouwspersoon uit de fijne winkel aan de Midbuurt aangedaan had. En Jannina zweeg ook en wapende zich tegen de al onbedekter aanvallen van blikken en toespelingen door een uiterlijke onaanrandbaarheid, waarmee ze verscheidenen op dwaalspoor bracht.

De weken kropen traag als de klokslag van de toren over de polder, en velen maakten zich nog zo druk over Anders en Jannina en hadden het zo te kwaad met hun broeiende vermoedens dat ze er bijna van schrokken, toen het voorjaar zo maar voor hun neus stond. Dat gaf wéér een verandering. De wintergrauwe polder liep overal groen uit, wilde bloemen woekerden rondom de restjes hei, de wilgen kregen dunne sluiers, de berken werden vochtiger en witter; op de boerenerven was grote schoonmaak, geklets van mattenkloppers op bonte veren bedden in de bleekveldjes, het roepen van de meiden die met rode hoofden en emmers en bezems renden; de knechten verfden de wagens achter het huis groen en lichtblauw; de smid hamerde de hele dag aan gereedschappen en machines; oude mensen die de winter nog krakerig door waren gesukkeld

legden het loodje (met uitzondering natuurlijk van Sijffart met-de-linten en Wobbe Kachel uit het armhuis die in stilte gezworen schenen te hebben de volle honderd jaar te halen en voor elkaar het veld niet wilden ruimen); er werden bruiloften beraamd, huishuren opgezegd, nieuwe ingegaan; de notarisklerken vlogen van de ene pachter naar de andere; de geruchten rondom de zuivelfabriek klonken metaalhard, bedrijviger en later in de al lichtere avond. En Jannina Swildens maakte de som van haar voorraden op en liep een uur over de oneffen klinkerweg tot het naastbijliggende tramstation om naar stad te gaan en inkopen te doen.

Het is of vrouwspersonen in zo'n grote stad met winkels altijd veel meer zien dan mannen. De Potteman had er nooit veel omhaal bij gemaakt; hij had een paar adressen waar hij moest zijn, kocht dit en dat, dronk tot besluit een gepeperde in een vaste kroeg, en was gewoonlijk op de middag al weer in de polder terug. Maar Jannina bleef haast een hele dag weg; dat bleek des avonds wel toen de Wildhoeksters langs de buitenweg voor wier ogen geen mens ongezien kan passeren, haar met pakjes en zakjes beladen in de brik van Floris Hoogwolda voorbij zagen rijden.

Dat gaf een opschudding waardoor velen die avond later naar bed gingen dan ooit. Wát was er gebeurd? Had men goed gezien? Had de dochter van de Potteman daar naast de zoon van Fok Hoogwolda gezeten, alsof... ja, alsof... Men stond aan de achterdeuren, bij de waterputten, langs de erfscheidende heggetjes, de koppen bij elkaar, verdwaasd en opgewonden door de nieuwe wending, het ongehoorde en verrassende. Er waren er die zinloze boodschappen verzonnen om kennissen, die verderop aan de streek woonden en het verbluffende gezicht gemist hadden, te kunnen opzoeken en met de snelheid van een telegraaf het nieuws door te geven.

En het was nieuws; veel groter nieuws dan men toen in de Wildhoek vermoedde; en ook Jannina en Floris Hoogwolda zelf, de lange, stugge boerenzoon met zijn boordjes en het slappe groene hoedje wisten dat nog niet. Want er was voor hen niet anders gebeurd dan dat Floris juist langs het tramstation kwam rijden toen Jannina uit het walmend voertuig stapte, handen en armen vol met zorgvuldig gedane inkopen, waarmee ze nog een uur moest lopen om het Wildhoeksterdiep te bereiken; zodat Floris, na een kortstondige aarzeling, het brikje stil had laten staan en zich omwendend op haar had gewacht, om haar te vragen of ze met hem naar huis wilde rijden. Floris Hoogwolda wist op dat ogenblik zelf nog niet secuur, wat hem er toe bewogen had om Jannina mee te nemen; hij was niet van het soort dat zich veel in voorkomendheid uitslooft en om winkelmansdochters zou hij zich zeker niet bijster bekommerd hebben. Maar

tijdens de rit zelf, aan Jannina's zijde, werd het hem duidelijk dat er iets was aan het meisje, dat hem eigenlijk ook al opgevallen was toen hij haar daar zo voor het tramstation had zien staan met haar last van pakjes. Het waren haar benen. En ook weer niet haar benen, maar haar kousen. Door die kousen was Floris Hoogwolda juist opmerkzaam geworden op Jannina's benen, op de gehele Jannina. Jannina zag wel wat hij zag; ze onderging zijn blik met een mengeling van gestreeldheid en tegelijk van afweer en de lichte beklemming waarmee dorpse mensen zich schamen, een nieuwe en gewaagde dracht ten toon te stellen waartoe hen toch de ijdelheid drijft. Ja, het was een heel verhaal met die kousen, want vele gevoelens waren er bij te pas gekomen en in Jannina leefden ze, terwijl ze naast Floris in het wagentje zat, in volle kracht na. Voor een meisje in de stad waren die zijden kousen niet zo iets nieuws; Jannina had ze ook al eerder zien dragen, maar slechts door enkelen. Doch op die voorjaarsmorgen waarop alle vrouwen er trachtten uit te zien als levende bloemen, had zij ze overal opgemerkt en met een naijverige bewondering gekeken naar de dunne, strakke vliesjes van zij die de benen der stadse dames omsloten en als het ware nieuwe wezens van haar maakten. Geen man zal ooit geheel kunnen doorgronden wat er in vrouwen omgaat, die de betovering van dit nieuwe eensklaps voelen, met het hele lichaam en met alle jaloersheid en hebzucht die daaraan gekoppeld zijn. Vrouwen hebben de eigenschap dat zij zichzelf steeds weer willen vernieuwen, en daarin komen zij de kooplui tegemoet die hun zwierige en voorname winkels inrichten, om van die trek te profiteren. En na al wat er gebeurd was in het najaar en de winter, had Jannina Swildens misschien wel meer dan ooit het verscholen verlangen om óók nieuw te worden; wat anderen ijdelheid zouden hebben genoemd en dwaze pronkzucht kreeg eensklaps een diepere reden, een levensreden. En om die reden raapte Jannina op die lentemiddag al haar moed bijeen en ging zij een winkel binnen en kocht na lang wikken en zoeken twee paar van die dunne, dure kousen, die voor haar op een haarzelf verborgen wijze het zinnebeeld waren geworden van haar drang om zichzelf en daardoor alle dingen in andere gestalte te zien. De juffrouw die haar hielp zag, dat zij er met een hand van verliefdheid en verwachting over streek en scheen - zoals dat weer alleen bij vrouwen voorkomt - Jannina's gevoelens uitmuntend te begrijpen. ‘U kunt meteen wel een paar aantrekken,’ zei ze glimlachend, en Jannina keek een beetje ontdaan rond in de winkel alsof het juffertje in het zwart een geheim verraden had. Maar er was niet veel voor nodig om haar te overreden, en in een klein kamertje met gordijnen wanden trok Jannina voor een smal,

hoog spiegelglas de nieuwe kousen aan - dezelfde kousen waardoor Floris Hoogwolda het brikje had laten stilhouden en Jannina naast zich op de zit genomen had, waar hij haar nu af en toe met zijdelingse blik opnam.

Zo waren ze door de vlakke kant van de heipolder gereden waar de weg traag tussen het aangemaakte land door bochtte. Op het muisgrauwe veld, waar slechts hier en daar een boer aan het eggen was, stonden spaarzame hoeven, verstrooide kleine bomen, het enig groene en beweeglijke in deze verlaten contrij. Floris en Jannina praatten weinig; zij keken naar de dansende schoften van het vospaard dat glansde of het met vet was ingewreven. Er was ook niet veel om over te praten; alles wat er na de schooljaren gebeurd was lag onoverzienbaar en vervreemdend tussen hen. Jannina zat rechtop en liet de wind door haar haren en open mantel stromen; maar meer dan de rivieren van wind die hun weg door de namiddag vonden voelde ze het liggen van haar benen tegen de voorrand van de brik; een rust die geen rust was; een liggen dat steeds weer verstoord werd, doordat Floris' blikken er over heen gingen, lichter dan een hand en toch voelbaarder dan warmte of luchtstroom. Ze dorst ze bijna niet te verroeren; haar voeten lagen luchtig gekruist, en de gedempte glans van de zijde tekende haar enkels en de lange zwellende lijn naar de knieën met een fijnheid en tegelijk met een nadrukkelijkheid die haarzelf verrasten en onzeker stemden. Ze keek bij korte tussenpozen naar de rijke boerenzoon, naar zijn onaangedaan, zonnerood gezicht. Van dichtbij zag men de sproeten op zijn voorhoofd; zij misstonden hem niet: alleen zijn ogen waren te licht, van een lichtheid die niet glanst, maar iets kouds heeft. Waarom had hij haar eigenlijk meegenomen -? Ze kenden elkaar nauwelijks, hij had haar groeten steeds met een verstrooid knikje beantwoord; hij scheen zich alleen maar bezig te houden met dingen die niemand in de Wildhoek iets aangingen en om te gaan met mensen waarmee niemand anders in de Wildhoek omging. Waarover praatte men met zulke mannen? dacht Jannina. Een gewone boerenzoon was het niet; dan zou het haar zeker niet moeilijk gevallen zijn. ‘De Kuipers gaan ook van de plaats af,’ zei ze eindelijk, nadat ze haast wel vijf minuten aaneen gezwegen hadden, wat een lange tijd is als men naast elkaar op een smal bankje van een wagen zit. Floris Hoogwolda knikte. ‘Dat heb ik gehoord,’ zei hij. ‘Gaan ze hier vandaan, of hebben ze een andere plaats ingehuurd?’ poogde Jannina verder. Floris schouderschokte en Jannina begreep dat hem het wel en wee van zulke kleine boeren als de Kuipers niet veel schelen kon. ‘Is het waar dat sommigen het hier met de tuinderij gaan proberen?’ vroeg ze. Floris knikte, ijveriger ditkeer. Hij had onder het rijden

weer een sigaret aangestoken en de ijle geurende rook vervloog aangenaam prikkelend met de damp die uit het paardelijf steeg. Terwijl het gouden mondstukje tussen zijn smalle, bleke lippen geklemd hing en lichtjes danste als hij sprak, wees hij met de zweep over het grijsblauwe veld. ‘Daarginder hebben de Loks wat bunders verkocht,’ zei hij; ‘en hier’ - de zweep draaide een kwart hemellengte oostwaarts over het paard en de effen horizon - ‘hebben we zelf plannen.’ Jannina keek in de geduide richting; daarachter rezen als pluimpjes stilstaand gras de laatste restjes bos; daar kronkelde ook door het grauwveen het Moordpad; twee, drie nietige boerenstelpjes met nieuwe, rode daakjes tekenden zich scherp en hoekig af tegen het geel van de zanderij. ‘Maar ik dacht, dat daar turfgrond lag,’ zei Jannina. ‘Dat ligt er ook,’ zei Floris kort, nam de sigaret uit de mond en tikte de as weg op hét wentelend wiel; ‘maar het loopt af met de veenderij, en we moeten wat nieuws zoeken.’ ‘Loopt het af met de veenderij?’ vroeg Jannina in een onverwacht inwendig beven; en ze wist meteen ook waarom ze ontdaan raakte over die woorden. ‘En het werkvolk?’ vroeg ze met een gedempter stem, daar ze niet wist of Floris Hoogwolda zou begrijpen waarom ze die vraag stelde; of hij eigenlijk wel helemaal wist waarom Jannina met hem over de veenderij sprak. Floris deed een rukje aan de teugel; zijn jong, koel gezicht met zonnesproeten veranderde niet. ‘Och,’ zei hij; ‘er loopt hier altijd al veel los werkvolk in de polder... die vinden wel weer wat. Dat is altijd zo geweest, as ik zo naar mijn vader luister, en dat zal wel zo blijven. Die arbeiders kennen toch moeilijk vergen dat wij ze onderhouën.’ En hij lachte eventjes. ‘We zitten hier as boeren en niet as armvaders voor de liefdadigheid.’ ‘Nee,’ gaf Jannina op dezelfde gedempte toon toe, en het was nu minder bedremmeldheid dan een schaduw van verdriet die haar inwendig bekroop. Ze dorst niet vragen: ‘En Anders? Wat doen jullie met Anders Noordewind?’... Inplaats daarvan wachtte ze een poosje; ze rondden de laatste bocht, de grijsbruine koloniewijk van de Wildhoek kwam in het zicht vanachter een bosje gespaarde eikebomen. Toen vroeg ze: ‘Geven jullie er dan de hele veenderij an?’ Floris spuwde het endje sigaret weg. ‘Alles niet, we zullen 't nog eens anzien; maar er komt weer zoveel goedkope steenkool los, en die stoken ze liever in de fabrieken dan turf, zie.’

Jannina lette er nu helemaal niet meer op dat zijn ogen langs de lijn der kousen gericht waren en onder haar rokken op leken te willen kruipen. De schaduw in haar verdichtte zich; de voldoening over haar nieuwe uiterlijk was geheel verwist onder deze innerlijk koude adem. Ze zeiden niet veel meer tot elkaar; Floris bleef staan bij de opvaart, Jannina stapte

uit het brikje en hij reikte haar wat stuntelig de pakjes, terwijl zijn ogen van haar enkels naar haar mond en terug gingen. Ditkeer zag ze zijn blik; de verwarring en bedruktheid in haar namen toe. Daarop glimlachte Floris op zijn gewone manier, dat wilde zeggen zonder dat het leek of hij er veel mee bedoelde, en tikte met de vrijgekomen hand tegen de rand van het groene, scheefstaande hoedje. Ze knikte, bedankte, hij zei: ‘In orde,’ en reed door. En tussen het kruisvuur van de beluste, alomtegenwoordige blikken bereikte Jannina de winkel waar Wieger juist de lichten met een bibberhand aanstak, en in de gang op haar mopperde omdat hij zich het vuur uit de sloffen had moeten lopen die dag en de helft van de dingen niet had kunnen vinden. En haar ontdaanheid en schaduwig verdriet verloren zich een oogwenk in de bitse uitval van over en weer, ja, ze vluchtten er met duistere vreugde in, om te vergeten wat Floris over de veenderij had gezegd.

De Wildhoek ging de voorzomer in, het felste seizoen van de arbeid, terwijl de dagen met standvastige hitte en schelle luchten zonder onweer op elkaar volgden. Langs de Midbuurt dreven de geuren van gemaaid weideland met de brakke waseming van het veenwater dat in het diep en de wijken door vrachtboten en pramen met borrelend zog werd beroerd; het puffen van oliebootjes liet machtige pauwestaarten op het bruinbestofte vlak, en zelfs uit het water scheen warmte te hijgen. De boeren, kleine en grote, waren in de hooiwinning; vanaf de smalle landerijtjes klonk het ijle, kleine takkelen der haarhamers op de snee van de zeisen; bij de Leenstra's, Heida's, Hoogwolda's en hoe de oudgezeten grondbezitters verder heetten, denderden de maaimachines. Door de koloniewijken gleden de turfpramen, nu overbloezend met rijp, kruidig gras; en de fijne, stuivende zaadjes woeien tot in de oude school en brachten meester Vogelsang geregeld aan het niezen. Alles zwoegde en zweette in de heipolder zoals iedere voorzomer, met vermoeienis en voldoening en weinig tijd voor andere dingen. Dat wilde niet zeggen dat de Wildhoeksters alle geruchten en gezegden over sterven en vrijen en trouwen vergaten, dat zij ook niet eens over Jannina Swildens, over Anders en meer nog over Floris Hoogwolda dachten die Jannina uit de stad had thuisgebracht: maar men was te uitgeput na een dag van achttien uur werken om nog aan hekken en stekken te staan praten, men rolde in de kooi terwijl de zon nog boven het land stond, en vloog er met de wekkerratel uit voor ze de boog door het noorden goed en wel had gemaakt. Men moet nu eenmaal het getij van wasdom en gloed benutten en uit de aarde halen wat men

kan. Iets anders is het natuurlijk voor de bakker of slager; die duwen en trappen hun fietsen en wagens rustig als altijd langs de vlonders en achterpaden; de kleermaker heeft geen snars te doen en kan in zijn moestuin de rupsen stuk voor stuk van de koolbladeren afpeuteren, zo secuur alsof hij ze met een vergrootglas opzoekt; zelfs de winkelman heeft het niet veel drukker; die hoeft alleen maar wat diepere zakken vol te maken, want men leeft in zulke weken als in een kolonie van veelvraten. En ook de notaris heeft niets omhanden; die zit in zo'n nieuwerwetse korfstoel onder de schaduw van zijn kastanjeboom en rookt een sigaar met een gouden bandje en knikt de voorbijrijdende boeren over zijn krant heen met een glimlach toe waaraan al zijn onderkinnen meedoen, als hij tenminste niet in slaap is gesukkeld. En dan zijn er nog andere nietsdoeners, zoals Floris Hoogwolda wiens hoedje nu helemaal achter op het hoofd zit en die in hemdsmouwen en met een lichte broek aan op zijn brikje rondrijdt door de veenpolder als had Onze Lieve Heer zelf hem tot opzichter over dit stukje van de wereld gemaakt. ‘Zo iemand heeft 't verdomd maar makkelijk getroffen,’ zeggen de arbeiders in de veenderij die onder een bijkans steile zon de harde turven op het veld stapelen en keren, wanneer Floris met schippers en brandstofkooplui van veraf langs de borstweringen van turf slentert, oude en nieuwe partijtjes verhandelt en almaar cijfertjes kriebelt in het groenleren opschrijfboekje. De arbeiders staan er in hun grofwollen hemden en blauwe katoenen broeken; ze zien scheel van de warmte, ze hebben bijna de kleur gekregen van de veenaarde zelf, vaalbruin verbrand, ze glimmen alleen wat meer van het vocht dat hun uit alle zweetgaatjes loopt; ze zeggen ook niet veel meer in deze afmattende dagen als ze zo op een rij zwoegen en nog een beetje dekking zoeken tegen de zon achter de vlakke heuvels van turf die ze om moeten leggen. ‘Voor mijn part regent het morgen alsof ze daarboven alle sluizen opengooien,’ heeft Anders Noordewind een keer gezegd en de anderen beamen het, want ze zijn al lang weer vergeten in wat voor drab en pap ze hebben gestaan toen het jaar pas begon en regen en sneeuw elkaar opvolgden als steevaste plagen. Altijd telt de ellende van het ogenblik het zwaarst.

Het is nog maar kort geleden dat ze wel veel te vertellen hadden; en Anders wist ook waarover het ging, want als hij in de buurt was zwegen ze of zeiden dingen die al zo vaak gezegd waren dat het waarachtig niet de moeite loonde om daarvoor de koppen bij mekaar te steken. Zwijgen over die dingen in Anders' tegenwoordigheid was ook maar beter, want de jonge kerel zag er zo mager en in-verbeten uit dat ze hem het verdriet waarachtig niet gunden, dat hij toch kennelijk van die verbroken vrijerij

met Jannina van de Potteman had, om maar te zwijgen van al het ritselig gepraat over de jonge Hoogwolda, die naar iedereen zei tegenwoordig zelf zijn sigaretten in de winkel van de Swildensen ging kopen; en dat moest zijn oorzaak hebben! Geen van Anders' kameraden in de veenderij dorst daarover een mond tegen hem opendoen; sommigen twijfelden er aan of hij wel wist wat er allemaal voor praatjes gingen; maar anderen smaalden dat Anders' oren scherp genoeg waren en zijn verstand ook; - en was het niet waar dat hij zich 's zondags haast niet meer buiten vertoonde, en dat hij al weken lang zijn accordeon niet aangeroerd had? Dat waren toch vast en zeker bewijzen voor wat Lieuwe Bijkes en Waatze Ruardi en de kastelein van de Midbuurt beweerden?

Nu had de standvastige warmte dit alles weggeschroeid, en als er nog gepraat werd was het bij de schaft over een nieuw, boosaardig gerucht dat zijn weg naar de arbeidersketen van het achterdiep en de zandpaden gevonden had: het gerucht dat het met de turfstekerij ten einde liep en dat Fok Hoogwolda in de herfst al het veenland voor de tuinderij wilde aanmaken. Daarom keken de turfstekers steelser en giftiger naar Floris die met zijn zeegroen hemd en lichte broek op zijn gemak achter het dravertje kwam aanzetten, als konden ze hem met die blikken een antwoord ontpersen op hun angstvraag: wat gebeurt er met ons? Floris alleen bleef onaangedaan als steeds - of hij al of niet bemerkte wat er voor donker wantrouwen in het werkvolk broeide; en die mond met de achteloze sigaret, of het gebaar van het zorgzaam te voorschijn gehaalde boekje kregen een hatelijk-hooghartige terging voor de arbeiders die voelden, dat deze jonge veenderszoon hun nooit rekenschap zou afleggen van zijn bedoelingen vóór hij zelf het ogenblik rijp achtte. ‘Zijn nek mag ie breken met dat vosbeest,’ werd er gezegd; ‘op hol slaan van hier tot Groningen, met zijn kop tegen iedere boom.’ Zo zaten ze daar op het heetst van de dag, redeloos twistend tegen een meester die hun haat niet horen kon, zichzelf en hun angst opschroevend tot ze er hun broodhompen en drinkkannen bij vergaten. Anders Noordewind had bij die gelegenheden niets gezegd; maar zijn ogen staarden en hij veegde de handen met hun harde hoornen binnenkant langzaam langs zijn opgetrokken knieën, zo vreemd dat de anderen elkander zwijgend aanstieten en op hem wezen. ‘Of de warmte hem in de kop geslagen is...,’ opperde er zachtjes een die meteen een ribbestoot kreeg en zich bijkans in zijn roggesnee verslikte. Maar het was niet de warmte, het was een herinnering aan een dood oud mannetje in een bedstee die zonderlingerwijs en onnaspeurlijk uit het donker van Anders' geheugen rees; hij zag zichzelf op ditzelfde stuk veen staan, hoor-

de het piepen van een fiets, zag een verschrikt dorpsjongetje naderbij lopen:

'Berber zeit, dat je gauw thuis moet komen, want 't staat er min voor met Japik, zeit ze...,' en daarachter was weer het gezicht van die Floris Hoogwolda met de koude ogen onder de rand van het hoedje... De veenarbeiders schrokken er van toen Anders Noordewind een rauw geluid in de strot maakte en met een ruk opstond. Maar ze zagen toch dat het geen zonnesteek was, want hij stond daar, manhaftig als drie kerels, met zijn naakte nek en vochtige krullen en smeet een van de zware steekijzers door de lucht als een veertje - precies alsof hij op iemand had gemikt die van de weg het turfland op kwam; alleen er liep geen mens. Toen draaide Anders Noordewind zich om naar zijn kameraden die onbeweeglijk zaten met het brood en de koffie in hun handen en grote ogen opsperden; en hij vroeg, net alsof zij hem stuk voor stuk zonder mankeren konden antwoorden: 'Jongens, is het waar, dat Floris Hoogwolda werk maakt van Jannina?' en toen niemand een kik gaf van verbazing, schudde hij de oude Jan Herder die het dichtst bij hem zat dooreen, maar zonder geweld, en vroeg nog eens: 'Is het waar, Jan?' en Jan zei met de ogen naar de grond: 'Ze zeggen van wel, jong,' en daarop bromden ze allemaal het hunne, blij dat het er eindelijk uit kon. Het duurde geen kwartier of Anders wist tot in de puntjes wat hij al had horen smoezelen: Floris Hoogwolda had Jannina thuisgebracht uit de stad, met de brik, en hij was daarna een keer of wat in de winkel geweest, en men beweerde dat hij al twee zondagavonden bij haar was komen vrijen ook. Anders keek naar zijn makkers, de handen in de zijde; het water liep traag van zijn gezicht terwijl hij naar hen luisterde. De schafttijd was al lang om, maar ze zaten nog allemaal zoals ze waren gaan zitten en keken met dezelfde grote, ontdane ogen naar Anders, die maar knikte als een er weer wat had bijgevoegd; en toen geen van hen meer iets te vertellen had lachte hij en zei: 'Ja, zo zijn ze. Zo zijn ze dus. Zij moeten alles hebben, jongens. Alles nemen ze ons af.' Ze schrokken van zijn korte, half ingeslikte lach en verwachtten dat hij iets doen zou, huilen of languit gaan liggen, waarop ze met vrees en ook met huiverige belustheid wachtten; doch hij deed niets, draaide zich om en liep weer terug naar het werk dat hij daarstraks in de steek gelaten had.

Ja, waarom had Jannina de hofmakerij van Floris Hoogwolda aanvaard als iets dat onvermijdelijk komen moest? Ze had heel goed geweten wat zijn bedoelingen waren, toen hij na die avondlijke tocht op het wagentje zelf in de winkel gekomen was, en bij de derde of vierde wissewas van een boodschap, toen ze alleen waren, gevraagd had: 'Nou, Jannina, zou je d'r

wat tegen hebben als ik zondagavond kwam?' Ze had 'nee' willen schudden, zeggen dat het niet gebeuren kon; maar tot haar eigen verbazing zei ze 'ja' en ze gaf hem er nog een zwak glimlachje bij ook. Toch was dat niet zo wonderlijk als het leek, want het hing samen met de eerzucht en trots die diep in haar zaten, en ook met het verlangen om alles wat er voordien gebeurd was 'goed te maken.' 'Ik moet het goed maken,' had ze bij zichzelf gezegd, meer dan eens; maar dat betekende niet dat ze de scheiding met Anders te niet wilde doen; integendeel, het ging er om het verleden uit te wissen, de herinneringen aan Ander's verborgen, vurige bezoeken te vergeten. En het was ook niet om Floris; die moest haar alleen het gevoel geven dat het verleden werkelijk overwonnen was; zoals ze, toen hij kwam, weer de dunne, prachtige kousen droeg om het besef te hebben dat zij zelf nieuw en veranderd was...

En toch had Jannina nooit zo hulpeloos en bijna dom tegenover een vrijer gezeten als de eerste avond, waarop Floris kwam; ze was blij om de afstand die door de aanwezigheid van de oude Wieger tussen haar en de boerenzoon geschapen werd - want dit was nu een openlijke, bij daglicht aangevangen vrijerij zoals dat zede en gebruik is en waarvan iedereen kennis nemen kon om te zien dat zij zich in Jannina vergist hadden. Wieger Swildens was gevleid door het bezoek, hij poogde steeds weer een nieuw gesprek aan het voorgaande te breien en scheen maar niet naar bed te willen gaan; Floris zat tussen hem en Jannina aan de mahoniehouten ronde tafel, waarop het mooiste servies glinsterde, en er waren schalen met allerlei lekkernijen; Floris knabbelde verstrooid op koekjes en amandelen en antwoordde vaag en traag op alle gezegden van Wieger. Het was duidelijk dat hij op de aftocht van de oude wachtte. Later, toen Wieger werkelijk was gaan slapen, en zij met Floris in het verdonkerde kamertje zat, rees de twijfel in Jannina, zodra zijn lange, hebberige armen haar op zijn schoot trokken en zijn handen langs haar zijden kousen opwaarts gingen - behoedzaam en onbeschaamd tegelijk: de aangeboren onbeschaamdheid van hen die gewoon zijn zonder veel vragen het beste van 's levens tafel te grijpen. Dat was al iets wat Jannina dadelijk bemerkte, wat haar inwendig deed twijfelen en weerspannig maakte bij de koude haast van Floris' liefkozingen.

Zo ging het de eerste avond, de tweede en de derde; zij liet zich op zijn knieën trekken omdat zij haar eigen twijfel wantrouwde; omdat zij met heel haar wil hunkerde naar het nieuwe dat sterker moest zijn dan het oude; zij liet Floris begaan, hopend dat hij bij machte was de ommekeer in haar gevoelens te weeg te brengen die haar redden zou. Maar telken-

keer kwam weer het ogenblik waarop zij het hebzuchtig ongeduld van zijn minnarij niet langer verdragen kon en hard werd van verzet. Dan zocht ze naar een uitvlucht om zich los te kunnen maken, de kamer uit te gaan, zijn aanraking af te schudden. Deze man hield zichzelf voor een bedreven vrijer en zijn ijdelheid was aanwezig in alles wat hij deed; hij dacht enkel aan zichzelf, hij kon haar niet raken en alles wat in haar om vergetelheid smeekte tot zwijgen brengen. De derde avond was het haar te machtig. Zij snikte eensklaps, en de boerenzoon zat met Jannina in zijn armen, verbijsterd en zonder besef van de verlatenheid waarvoor het meisje bij hem tevergeefs naar genezing zocht.

Zij namen vroeger dan anders afscheid. Floris hield haar hand vast, en zij wilde wel dat hij maar ging, ze kon zijn gezelschap niet langer verdragen. ‘Heb ik je wat misdaan, Jannina?’ vroeg Floris, misschien voor het eerst in zijn leven met een vermoeden van eigen machteloosheid en daardoor warmer en waarachtiger dan het in zijn aard lag. Jannina schudde het hoofd. ‘Nee - 't is niks, wat zenuwen.’ ‘Maar... ik mag toch nog eens komen?’ Jannina dacht een tel of wat na. ‘Kom over veertien dagen,’ zei ze toen en duwde hem zacht over de drempel. Hij gaf haar hand nog een drukje als een man, die de vrouwen kent en op haar tijd weet te ontzien; het gebaar had iets onnozels en roerends dat Jannina trots zichzelf weker stemde.

Toen hij gegaan was stond ze nog op de drempel te kijken, vastgehouden door een dwaze en verwarde inbeelding. Het diep lag in de zomerse duisternis als een tweede, blauwere weg naast het bleke klinkerpad. Aan de overzij roerden zich de nachtvormen van de heesters; die leken op niets dat haar verbeelding of geheugen kende. Alle dingen hadden het onwezenlijke dat zij bestonden, zonder dat men wist wat ze waren. Ze kende zichzelf op dat ogenblik niet; zij, Jannina, met de rug tegen de deurpost, haar ogen in de nacht -? Het scheen of de schaduw naast het water, vlak bij haar, gestalte aan wilde nemen, de gesmoorde geluiden van de eenzaamheid een betekenis openbaren. Zij hield de adem in, wachtte wat er zou volgen, wat er zou gebeuren met haarzelf. Maar het onbewuste spon zich, onbekommerd om haar verlangen, verder in mensen en dingen; zij voelde alleen langs haar wangen de kille streep van een traan. Na een korte tijd doortrok haar de rilling, waarmee de handen van het duister langs haar in zijde gespannen benen tastten, en dreef haar terug in het bedompte huis.

Nog altijd verwachtten de turfstekers en alle Wildhoeksters die van Anders' kameraden hadden gehoord, hoe hij zelf navraag gedaan had naar de vrijerij tussen Floris en Jannina, dat Anders iets zou ondernemen. Maar dat hij niet anders deed, de zondag daarop, dan in zijn lichte pak wegfietsen, verbaasde hen die hem zagen. Hij zag er vreedzaam, ja onverschillig uit en trapte, met het bovenlichaam over het stuur leunend, langs de oude kolonievaart in de richting van het Knillesverlaat, langzaam, want het was nog heet. Anders zelf wist zomin als een van zijn makkers dat hij een beslissing tegemoet reed.

Altijd staan er op zo'n zondagmiddag na het eten ploegjes mensen in de berm, en tot twee keer stapte Anders af en mengde zich in de gesprekken van de jongkerels die hij kende. Zij zaten en lanterfantten daar, verkondigden luidkeels hun mening over elkeen die voorbijging, 't zij vrouw of man, paften goedkope sigaretten en schroeierige sigaren, rekten zich van verveling in hun beste pakken waaruit hun nekken en harde vuisten verbrand, overmoedig en boordevol kracht te voorschijn kwamen, wentelden zich van verveling in het gras en verzekerden voor de vijftigste keer dat het nu welletjes was met de warmte en dat de grond water nodig had. Bij de tweede ploeg vond Anders een drietal die de fiets bij zich hadden en uit een soort donkere nieuwsgierigheid met hem verder trapten toen hij weer opstapte, tot ze bij de aanblik van de Dubbele Bocht aan het verlaat op de inval kwamen zich vol te gieten met bier en als het kon een partij biljart te spelen.

Ze zwenkten over het gele ijzeren bruggetje en reden langs de zijkant van het oude café, waar voor de tachtiger jaren de strontbeurzen gehouden werden, al wist daar nu niemand meer van; en toen ze aan de beschaduwde achterzijde kwamen om er hun fietsen te stallen, bleven ze alle vier een paar tellen staan. Onder de lindebomen die met de verlaatsherberg verweerd waren, stond het glimmend gelakte brikje van Floris Hoogwolda; hun ogen zochten verder en ontdekten ook het vospaardje dat in het klaverveldje achter het café graasde. De drie metgezellen richtten hun ogen getroffen en afwachtend op Anders. Maar die liep al door en zette zijn tweewieler tegen de achtermuur, als ging hem het wagentje van Floris niet aan; hij zei zonder dat ze aan zijn stem iets konden horen: ‘Kom jongens, gauw naar de bierpomp!’ Ze grinnikten, stieten elkaar verholen aan en volgden Anders in de gelagkamer.

In de niet te lichte ruimte, met haar balken zoldering, gebouwd en donker geschilderd in de trant van een vervlogen eeuw, zaten al een man of vijf, zes, toen ze aan het naakte, houten tafeltje schikten, het dichtst bij

de deur. Er werden wat korte groeten gehumd; bij het biljart stonden Floris Hoogwolda en twee van zijn kornuiten, van het rijkere slag zoals hij. De ene was een kleine, beweeglijke knaap, de zoon van de fabrieksdirecteur, die met Floris in de stad had ‘geleerd’ zoals men dat in de Wildhoek noemt; de andere een luidruchtige, logge boerenkerel, die ook door zijn ouders naar de burgerschool was gestuurd, maar er even hardleers vandaan was gekomen als hij er heen getrokken was, en nu onder opzicht van zijn vader de boerderij beheerde. Zij allen die in het café zaten kenden elkaar van kindsbeen af: maar de mannen bij het biljart hadden alleen eventjes met het hoofd geknikt, als waren de laatstgekomenen vreemdelingen voor hen. De kleine boog zich juist over het biljart en maakte een snelle, welgemikte stoot; de boerenzoon met het domme gezicht kauwde op het restje van een sigaar en keek leunend op de biljartkeu toe. Floris die wat terzijde stond richtte zijn blauwe kille blik een oogwenk op Anders en draaide zich daarna om.

Niemand zei een woord nadat Anders en zijn metgezellen het eerste koele bierschuim van de lippen hadden geveegd; in de donkere, lage, lange ruimte klonk enkel het doffe stuiten van de biljartballen die door Floris' makker aan het rollen werden gehouden. De kastelein dook weg achter Hepkema's krant en men zag alleen af en toe het driftig bewegen van zijn hand, waarmee hij vliegen wegsloeg. Floris Hoogwolda was gaan zitten, de rug halverwege naar Anders' tafeltje gekeerd. De jonge arbeiders rondom Anders keken van de een naar de ander met voorovergeboven bovenlijf; van de drie of vier man bij het brede raam hadden zich ook een paar omgedraaid en namen Anders op met een gezicht, waarvan de zondagse verveling was afgegleden en dat zich op het een of ander scheen te spitsen.

Anders leunde kalm tegen de muur, de voeten op de spijlen van de harde, rechte stoel. Er verging enige tijd; de nieuwsgierigen begonnen zich weer naar hun eigen gezelschap terug te wenden; Anders' kameraden ontspanden zich ook ietwat en dronken de een na de ander hun glas leeg. De kleine directeurszoon veegde zich achter het biljart na gedane arbeid het voorhoofd af, terwijl de logge zich gereedmaakte voor het spel. Anders keek toe hoe de grote kerel, die geen gebaar scheen te kunnen maken zonder blazen en misbaar, zijn stoten de een na de ander verprutste; een klein glimlachje van bedekte spot trok om Anders' mond. De herbergier sloeg weer naar de vliegen die zich bij voorkeur op zijn weerloze kruin schenen neer te laten. Bij het raam pruttelden even wat woorden; de klanten daar deden moeite een onverstaanbaar gesprek te voeren. Anders

plofte onverwacht weer recht met zijn stoel en zei: ‘Zijn die heren daar haast klaar met 't biljart?’ Hij had de vraag uitgesproken zonder daarbij iemand bepaald aan te kijken. De zwaargeschouderde, snuivende boerenzoon, die zich juist met gespannen achterst over het groene laken gebogen had, zonder te zien van wie de vraag kwam, richtte zich op en speurde met saamgetrokken brauwen in de gelagkamer rond: ‘Zei daar iemand wat?’

Anders trommelde zacht met de hand op het naakte tafelblad. Het vreemde was dat hij niet naar de logge dommerik maar halsstarrig naar Floris Hoogwolda keek, die toch niets had gedaan of gezegd en wiens mond in het blonde harde gezicht van verbazing gesperd stond. En onderwijl zei Anders koeltjes: ‘*Ik* zei wat. Ik wou ook wel 'ns even bij dat biljart, als 't niet te veel gevergd is.’

Niemand bewoog zich buiten de grote boerenzoon die, zonder de biljartkeu neer te leggen, een stap naar Anders toedeed. Zijn nek was zwaar en bruinrood boven het slappe, door de warmte als papier opkrullende boordje; en het leek, of ze met de seconde zwaarder en roder werd. De krant ritselde hard in de zwevende, pijnlijke stilte; de cafébaas had ze neergelegd en keek verontrust naar de jonge boer en daarna naar Anders.

‘Heedaar, jij...’ sputterde de grofgebouwde eindelijk, ‘waar bemoei je je mee? Heb je geen ogen in je kop? Wij zijn hier bezig en wie 't eerst komt, 't eerst maalt. We zijn nog lang niet klaar.’ Anders hief de blik van Floris' strak, terzijgewend gezicht en richtte die even op dat van de spreker. ‘Dat je nog lang niet klaar bent,’ antwoordde hij, ‘dat zie ik. Maar mijn kameraden en ik hier kennen niet wachten, tot jij het spel geleerd hebt - zie.’

De stille mannetjes aan het raam kregen glinsterende oogjes. De uitdrukking op de gezichten van Anders' metgezellen werd schichtig. Ze waren meegegaan uit een soort benieuwd leedvermaak om eens te zien hoe die Anders zich wel houden zou; en nu ze zagen dat Anders hen meesleepte in gevaren, leek het of ze spijt hadden en graag teruggekrabbeld waren. De plompe boerenzoon kon eerst van verwondering geen kik geven; zijn hele facie kwam vol dikke rimpels, als spande hij zich in om terdege te beseffen wat Anders beweerd had. De directeurszoon was achter hem gekomen met een onhoorbare, haastige stap, al leek het er meer op dat hij het uit eigen veiligheid deed dan om zijn kornuit van ondoordachtheden terug te houden. Anders glimlachte nog altijd het lachje van slinkse spot, toen de logge met de keu op hem toeliep. De caféhouder had even de arm uitgestoken als moest hij zich als slagboom tussen de twee ruziemakers stellen; maar hij bedacht zich en bracht de hand naar de warme, vochtige schedel waarop weer vliegen aasden.

‘He-je goddorie van je leven!’ bruiste de grote onhandzame kerel eindelijk op als was hem de spraak hergeven. ‘Hij ken niet wachten, zeit-ie. tot ik het spel geleerd heb! Wie denk jij wel, dat je bent - he? Wat verbeeld jij je wel, zo'n poldervent, zo'n...’ Hij zocht naar de verpletterendste uitdrukking die hij kon bedenken, snuivend en gorgelend. ‘Zo'n stuk schorum die nog geen luis te vreten ken geven...’

Anders had niet gelet op wat de boerenzoon opgewonden uitstotterde, maar onafgebroken naar Floris gekeken. En Floris kwam eindelijk in beweging onder de aanhoudende, straffe dwang van die blik. Toen hij opstond, stond ook Anders op. Allen zagen dat de turfgraver bleker was geworden. Hij duwde met de voet de stoel achterwaarts om zich ruimte te verschaffen. De grofbottige boerenzoon met de keu maakte nog een paar verstikte woedegeluiden, toen Anders al bij hem was en hem kort en krachtig op zij duwde, doch hij was evenals de anderen te verbaasd om iets te doen. De zoon van de fabrieksdirecteur had opnieuw een kleine, behendige en onhoorbare angstsprong gemaakt, die hem naar de andere kant van het biljart deed verhuizen dan waar Anders tegenover Floris stond.

In Floris' stug, hardblond gezicht veranderde niets. Hij had de naderende Anders zonder angst, bijna nieuwsgierig, opgenomen. Er kwamen nu meer gasten van hun plaats om beter te zien en alles later tot in de puntjes te kunnen oververtellen: want de meesten dachten aan alles wat er aan geruchten had gespookt en zich in de hoofden der Wildhoeksters vermenigvuldigd, - en zij, *zij* waren er bij, nu de stille en de openlijke vrijer van Jannina Swildens elkaar getroffen hadden, en wilden geen woord en beweging verliezen van wat er gebeuren ging...! Hun blikken sprongen van Floris naar Anders, en het was hun duidelijk dat de rijke boerenzoon de kalmste was van de twee; ja, tot aller verbazing begon Floris ineens op trage, gelijkmatige toon te spreken:

‘Wel, wel, Anders, je zet me daar een borst van belang op... Ik snap niet recht, wat je wil. Geen mens hier heeft jullie iets misdaan. En als je geduld had gehad, had je 't biljart ook nog kennen krijgen. 't Is anders net zoals Roorda hier zegt: Wie het eerst komt, 't eerst maalt... As je goed nadenkt, zijn er nog méér cafés in de buurt, en ik zou zeggen dat 't niks erg was als jullie door waren gefietst... Nou je zo'n bek opzet, kon het wel eens gebeuren dat je helemaal niet meer aan bod komt. Ja, ik voel der waarachtig veel voor om hier tot sluitingstijd te blijven biljarten - en jullie mannen?’

Hij richtte de laatste woorden tot zijn metgezellen; de kleine beweeglij-

ke leunde op de rand van het biljart en glimlachte flauwtjes, maar men zag aan zijn gezicht dat hij graag mijlen ver weg was geweest. Roorda knikte driftig: ‘Voor mijn part nog een dag en een nacht,’ zei hij, beamend en strijdlustig.

Weer lette Anders niet op hem. In zijn nu lichtelijk bijeengenepen gezicht bewoog alles, kaakspieren, neusvleugels, wenkbrauwen; hij had moeite zijn stem baas te blijven.

‘Luister hier, Floris Hoogwolda. Met die grootsige praatjes van jou heb ik niks te maken... Dat biljart - iedereen die wil ken daar gebruik van maken... dat weet jij zo goed as ik. Maar je bent nou eenkeer van een soort dat er plezier in heeft net datgene te willen hebben wat een ander toekomt... Ja, je wilt altijd álles, al was 't alleen maar om mij en de jongens dwars te zitten. Maar *hier* ben je geen baas, versta jij - hier tel ik ook mee!’

Allen hadden ademloos naar hem geluisterd, want ze verstonden de verscholen bedoeling van zijn woorden. Floris Hoogwolda glimlachte dun. Hij haalde een sigaret uit de zak en tikte die langzaam vast tegen het kartonnen doosje. Het gesprek leek hem te vermaken. ‘Wel, wel, wel...’ zei hij weer en streek met een harde schrapbeweging een lucifer af om het vlammetje in de tabak te zuigen. Anders' laatste geduld scheen te scheuren bij het geluid en het gebaar. Er kwam een smartelijk, hulpeloos trillen om zijn mond, zijn stem had alle vastheid verloren.

‘Zeg, of het niet zo is!’ dreigde hij. ‘Zeg maar of Floris Hoogwolda niet precies weet dat hij alles hebben wil wat een ander heeft! Dat is hier in de Wildhoek zo geweest, zo lang jullie grote boeren hier zitten. En jullie denken dat 't zo hóórt! Omdat jullie gewend zijn voor je kale guldens alles te kopen wat op de wereld maar te koop is... huizen en land en mensen... omdat een medemens er voor jullie niet op ankomt.’

De logge, wiens ogen bol begonnen te staan, stapte tussen Anders en Floris in, gereed om naam en faam van zichzelf en zijn makker te verdedigen. Hij hief de vuist met de biljartkeu voor Anders' gezicht: ‘Vlegel...! Nou Jannina Swildens jou niet meer lust denk je -’

Hij zei nog meer maar dáárnaar luisterde geen mens. De naam die hij daar in de oude gelagkamer van de Dubbele Bocht had uitgesproken was voldoende geweest en sloeg als de lont in 't kruit. Iedereen voelde en zag dat het nu alleen nog om Floris en Anders ging. Floris' benedenste gezichtshelft was wit geworden; hij nam de sigaret met bevende vingers uit de mond en smoorde iets tussen de tanden dat niemand verstond. Had zijn kornuit dingen gezegd die hem nog niet bekend waren; begreep hij nu eensklaps waarom Anders zich juist tegen hem had gekeerd?

Het onbeheerste en trillende was uit Anders' gezicht vervlogen bij de laatste uitval van de grove. Het werd hard en wraakzuchtig. ‘Ja...!’ hoorde men hem roepen, met niet langer gebonden hartstocht - ‘iedereen hier weet 't immers - Jannina!’ En voor iemand er op verdacht was rukte hij de biljartkeu uit de vuist van de sputterende lomperd en zwaaide ze omhoog. Floris stak haastig een hand uit en bukte zich; maar de beweging van afweer baatte hem niet; de harde stok suisde neer en brak middendoor op zijn hoofd in de slag.

Zo kreeg het nieuwsgierige drietal dat Anders die zondagmiddag was gevolgd en ook het kleine troepje aan het raam van de herberg waar voor hun geld; er was werkelijk iets gebeurd, en zij hadden het gezien en gehoord en er bij zitten huiveren. Want er was vrees bij gekomen ook; Floris Hoogwolda was niet de eerste de beste en ten slotte was Anders begonnen, ja, hij had van het begin af aan rechtstreeks op die klap aangestuurd, en het had een oogwenk geleken of hij de anderen daarvoor mee had willen laten opdraaien. Ze zouden dat misschien in andere omstandigheden graag gedaan hebben en ze gunden Floris die opdoffer ook van harte; maar een die het bangst was, rende na de klap meteen naar buiten, en de anderen deden hetzelfde, toen ze zagen dat Floris niet dood was maar met wat bloed om neus en mond tegen een stoel te kreunen hing. De kleine directeurszoon was, nu alles zich had voltrokken, over zijn angst heen en commandeerde water en azijn. De twee enigen die zich na de klap niet verroerden, waren Anders en de loggerd. Ze stonden er beiden links en verslagen bij, terwijl Floris naar adem hapte en de pijn als een zichtbare kramp over zijn voorhoofd en gezichtstrekken kwam. De herbergier die met het water en de azijn kwam aandraven - dat wilde zeggen, hij had zijn vrouw gewaarschuwd om het te brengen en ze volgde hem bijna op de voet - draaide zich naar Anders en zei ernstig en kortaf: ‘Ga liever naar huis, Anders.’ En de boerenzoon uit wiens hand Anders de keu had gerukt, knikte bij die woorden en voegde er aan toe: ‘We zullen jou wel vinden’ - en wendde zich af met een gebaar, alsof het hem beter leek het recht niet zelf in handen te nemen maar zijn hoger beloop te laten.

En Anders verdween.

Laat op de middag reed het brikje van Floris Hoogwolda langs de rechte kolonievaart terug. Roorda mende, de directeurszoon zat achterin, en tussen hen leunde, bleek van gezicht en met een doek om het hoofd, Floris zelf. De bewoners van de Wildhoek zagen hen met stil afgrijzen en

een even stille voldoening passeren. Want de getuigen waren reeds langs kanaal en polder getrokken en hadden het nieuws met de bekende snelheid verbreid. Er mochten zeker wat gezeten boeren en notabelen zijn die verontwaardigd waren en het voertuigje met de gewonde vervenerszoon en zijn makkers nakeken met een blik die onmiddellijke aardse gerechtigheid eiste voor zo'n smaad - het merendeel van de Wildhoeksters stond aan de zijde van Anders in een plotseling nieuw gevoel van saamhorigheid, waarin zij hun vroeger leedvermaak, hun nieuwsgierigheid om de prikkelende geruchten van eens en hun belustheid op handtastelijk gebeuren vergaten.

De oude Fok Hoogwolda had niet veel gezegd toen men zijn zoon zo gehavend en vernederd thuis bracht, maar zijn grimmigheid was er des te onheilspellender om. Toen Floris door zijn moeder en zusters te bed was gebracht - de vrouwen jammerden en kwaakten dat het een aard had - ging Fok naar de Midbuurt om maatregelen te nemen. En zo kwam het dat de veldwachter des avonds in het huisje van Berber zat te wachten, tot Anders die zich de hele zondag niet meer vertoond had met het vallen van het donker in zijn moeders woninkje terugkeerde. Anders keek wel even op, toen hij in het kamertje trad en de glans van witte tressen en koppelriem gewaar werd die vaag uit de schemering lichtten; maar daarop leek het alsof hij begreep, dat het nu niet om een gewone dronkemanstwist, een straatschenderij of een andere lichtzinnigheid ging, en dat hij zich in het onvermijdelijke moest voegen. Hij groette niet en ging op zijn moeder toe die aan de tafel zat en bij zijn binnenkomen zachtjes was gaan huilen. Hij klopte haar een paar keer op de schouder, onbeholpen en aarzelend: ‘Kom, kom...’ maar scheen niet méér woorden te kunnen vinden. Hij wendde zich tot de veldwachter die zwijgend op was gaan staan en zei: ‘Zullen we...?’ Toen verliet hij het huisje, gevolgd door de man der wet; buiten stonden een tiental nieuwsgierige buren die gemerkt hadden dat hij terug was gekomen. Ze zeiden geen woord. Hij liep tussen hen door, het hoofd licht en nadenkend voorover, en haastig; de oude veldwachter had moeite hem bij te houden.

Het werd stil in de Wildhoek. Men wachtte op iets. De natuur was stil en tot het uiterste gespannen als de mensen; een hitte, waarin geen wolk verrees, hard vuur onder een violetblauwe lucht dat des avonds snel koelde en iedere ochtend even snel aanwakkerde.

De woensdag of de donderdag na de klap in de Dubbele Bocht vertoonde Floris Hoogwolda zich weer onder het volk. Hij was niet ver-

bonden; de pleister onder zijn hoed zag geen mens; hij rookte achteloos als voorheen en liep langs de turfstapels van de veenderij zonder iemand te groeten. De arbeiders keken hem gedrukt en zonder een woord na toen hij weer wegreed, nadat het leek of hij de voorraden geteld had. Bij het schaften praatten zij niet over hem. Zij zeiden toch al niet veel, verbrand en onrustig als zij waren. Sommigen keken naar de hemel; er was geen voorteken van regen. Evenmin als over Floris praatten zij over Anders, die door de veldwachter naar de stad was gebracht. Zij wachtten. De stilte stond op springen.

Toen het zondagavond werd, waren er meer mensen op de Midbuurt dan anders. Zij wachtten op Floris om te zien hoe hij naar Jannina toeging. Zij zagen hem met zijn geelgelakt wagentje van het binnenpad naar de vaartweg rijden, tot aan de jachtweide waar hij zelf het paardje uitspande. Daarop liep hij stug en eenzelvig langs de zwijgende mensen, die aan de kant stonden en wachtten, naar het huis van de Swildensen. Men zag hem de klink lichten en binnengaan. De schemering perste zich samen onder de stolp van de donkerblauwe zomerhemel. Moeders brachten hun kleinste kinderen naar binnen en naar bed en kwamen weer terug om te wachten. Niemand wist waar men op wachtte. Hier en daar werd gedempt gepraat.

Toen Floris in de gang van haar huis trad, kwam Jannina uit de kamer. Ze bleef op de drempel staan. Hij zag haar gedaante, donker achter in de donkere gang. Hij hing zijn hoed aan de kapstok, waarvan het kleine spiegeltje vaal glimmerde, en trad op haar toe. Haar hand was koud. Toen hij in de kamer kwam, zag hij dat de oude Wieger er niet was. Het tikken van het ouderwetse wandklokje was haast te hol voor de stilte. Jannina liep half om de tafel heen en ging niet zitten toen Floris een stoel naderbij trok. Hij lachte even, bevreemd en met een poging de zonderlinge ernst te breken. ‘Vader niet lekker?’ ‘Ik heb hem naar bed gestuurd,’ zei Jannina kortaf. Floris zweeg en haalde langzaam de koperen beker met sigaren naar zich toe. ‘Koffie?’ vroeg Jannina. ‘Asjeblief,’ zei Floris. Het zachte plensen van de koffie in het kopje was weer wonderlijk hoorbaar. Floris poogde zo zacht hij kon de sigaar te snijden en aan te steken; maar elk geluid groeide in dit besloten zwijgen tot iets haast ondraaglijks.

Jannina schoof Floris het kopje over de tafel toe. Ze dronken zwijgend de koffie, de sigarerook tekende een lichtgrijze schroeflijn tegen het donkergrijs van de vallende avond. Jannina zat tegenover Floris met de handen in de schoot.

Eindelijk stond Floris op; hij legde de sigaar in de asbak en liep naar

haar toe. Hij boog zich over haar, vatte haar schouders met grote, harde hand. Het scheen hem of ze strak werd in die greep; haar gezicht wendde zich af toen hij haar wilde kussen; de zoen viel ergens op haar schouder. ‘Doe dat niet, Floris,’ zei Jannina zacht en dringend - ‘ik wil eerst met je praten.’

Floris stond naast haar, lang, langer, doordat zij uit haar zittende houding naar hem opkeek. - ‘Praten?’ zei hij eindelijk met geringschattende en koud lachende teleurstelling, ‘na veertien dagen?’ ‘Er is veel gebeurd,’ zei Jannina. Hij haalde de schouders op met dezelfde nurkse geringschatting. ‘Gebeurd... Wat zou dat?’ ‘Dat weet je zelf, Floris, en goed ook,’ zei Jannina. Hij maakte een paar onzekere passen door de kamer, kwam weer naast haar staan. ‘Ik weet niks,’ zei hij veelzeggend en kort. ‘Dan moet ik het dus zeggen?’ vroeg Jannina. ‘Ik weet niet, waar je 't over hebt, Jannina,’ zei Floris weer met nadruk. Jannina zuchtte. Hij hoorde haar groeiende ergernis er in; zijn eigen ergernis roerde zich. Hij boog zich weer naar haar toe, sloeg de arm om haar heen: ‘Jannina, kunnen we dan niet anders tegen elkaar zijn?’ En hij maakte met de vrije hand weer overrompelend en als op zijn overmacht vertrouwend het gebaar, dat haar bij al de vorige bezoeken woedend en afkerig had gestemd. Ze stond onverhoeds op, bevrijdde zich, deed een paar stappen van hem vandaan, leunde op de rand van de tafel. ‘Doe dat niet,’ zei ze opnieuw met een strengheid die hem scheen te verbazen en scherp te grieven. Hij trad op haar toe, Jannina deed een pas achterwaarts; nog eens herhaalden zich die bewegingen; toen stak Floris zijn armen uit, greep Jannina's polsen en trok haar ruw naderbij. De vreemde, benauwende stilte was vervlogen. Er was nu alleen zijn woede, haar verweer ‘Luister, Jannina,’ zei Floris hard, ‘dit is geen behandeling: wat je die vent gegeven hebt, kun je mij toch zeker geven?’ Jannina's adem bleef een oogwenk dralen, daarop rukte ze zich los. ‘Welke vent...?’ Floris bleef wijdbeens en dreigend voor haar staan. ‘Ik spreek over Anders Noordewind,’ zei hij, ‘en jij weet 't en hoeft er niet om heen te draaien dat ie hier bij je geweest is, de hele winter, zondag op zondag...’ ‘Sinds wanneer is het verboden dat men uit vrijen gaat?’ zei Jannina schamper, maar er was een bijklank van bange zelfverdediging in. ‘Verboden is niets,’ zei Floris, ‘ik vraag je ook niet anders dan wat hij van je gevraagd heeft.’ ‘Wat weet jij van Anders af?’ viel Jannina uit, en meteen wendde ze zich om en liep bij Floris vandaan, maar hij volgde haar op de hielen. Weer bleven ze tegenover elkaar staan, vijanden in het donker.

Ze zwegen een oogwenk; daarop herhaalde Jannina zachter: ‘Wat weet jij van Anders af?’ en terwijl Floris nog niets zei, voegde ze er aan toe:

‘Misschien... was ie beter dan jij.’ Ze zag in het schemergrijs hoe Floris' tanden in een lachje lichtten. - ‘Zo?’ zei hij daarop, tergend, - ‘beter dan ik, he? Heeft ie daarom de korf gekregen?’ - ‘Ik heb 'm beter behandeld dan jij,’ begon ze ademloos, maar ze stokte, want ditkeer lachte Floris hardop en overdonderde haar: ‘Nou breekt mijn klomp... Wat heb ik hem dan misdaan? Of hebben ze je soms de omgekeerde waarheid verteld? Hij was het die mij te lijf ging, godbetert. Ik kan er niet voor dat zo'n aanslag strafbaar is volgens de wet... Maar wat heb jij met 'm gedaan?’

Ze zwegen kort tot Floris opnieuw en driftig uitviel: ‘Wat heb jij met 'm gedaan terwijl ie beter was dan ik? Hij moest toch opdonderen, is het niet...?’ Hij boog zijn gezicht plots naar Jannina toe, zijn ogen waren bleek in de donkere, sterke omtrek van het hoofd. ‘Ik snap je niet, Jannina... waarom praat je die kerel nog schoon? Dat je 'm de deur uitgestuurd hebt, dat ken ik begrijpen. Anders is een wildeman en een ruziezoeker... Maar dat je mij en jezelf nou nog wijs wilt maken, dat ie een engel was -!’ Jannina wrong de handen ineen; het was als wrong ze iets in zichzelf. Toen zei ze dof: ‘Een engel was ie niet. Maar als ik zeg dat ie beter was dan jij, dan spreek ik de waarheid. Hij gaf om mij - en jij... jij denkt alleen aan je eigen plezier!’

Ze zag dat Floris zich rekte van verbazing; zijn hoofd en schouders gingen even achterwaarts. Toen kwam hij weer met zijn gezicht naar het hare; zijn stem was een schorre adem bij haar mond: ‘Hij gaf om jou, zeg je? En toch moest ie weg, mocht ie niet terugkomen? Jannina, ik begin licht te zien... Om mij heb je nooit een zier gegeven, is het wel? Ik deugde alleen als deksel op die doofpot... omdat je van hém af wou wezen, omdat je hém niet goed genoeg vond. Nou zie ik het ineens - jij kleine achterbakse...’

Hij zocht nog naar een woord toen Jannina snel begon te spreken.

‘Ik weet 't allemaal. Je hebt gelijk, Floris: Ik gaf om Anders en hij om mij. Maar ik meende dat ie niet bij me horen kon... Ik zei tegen hem dat 't uit moest zijn... Ik zei “ja” tegen jou, omdat ik aan hem niet meer denken wou -’

‘Dat is nog veel te mooi gezegd,’ kwam Floris eigenmachtig en nors tussenbeide. ‘Ik zeg je dat ik alles zie. Ik begrijp alles. Bij hem zat je warm, zijn handen heb je vast nooit weggeslagen... Maar dat is het niet. Jij moest geen arbeider, dat was het, ook al sliep je goed met 'm... Jij moest iets bijzonders hebben... en ik vloog er in! Als je maar weet, Jannina, dat Floris Hoogwolda er in der eeuwigheid niet aan denkt te trouwen met een

meid, die door de bank een gezicht zet of ze voor een edelman nog te goed is, en zich in stilte door een turfgraver laat -'

Jannina's kleine, harde hand trof Floris recht in het gezicht.

'Zo ken het wel, Floris! Nou ben jij an de beurt om weggestuurd te worden! En je gáát der uit, direct!'

Floris had een tel roerloos gestaan. Dat ogenblik was Jannina doodsbang: ze had hem geslagen - wat zou hij doen? Maar Floris Hoogwolda had zijn stugheid en hardheid mee. Hij liep langzaam naar de deur, draaide zich nog ééns om en zei koud en kalm: 'Mij stúúr je niet weg. Ik ga uit mezelf. Ik heb me drie keer vergist met hier te komen, de vierde keer ga ik - uit mezelf. Nacht.'

Hij liep door de gang, stond stil om zijn hoed van het kapstokje te nemen en trok de buitendeur open.

Het was nu bijna volslagen duister, maar de zomerhemel was doortrokken met de vage afglans van onzichtbare sterren. En langs de heggen en paadjes stonden, bij drieën en vieren, wachtend, zwijgend, de bewoners van de Midbuurt; zij hoorden de voordeur van de Swildensen met een schok dichtslaan en zagen de lange Floris naar de jachtweide gaan om zijn brikje te halen: hij liep met grote nurkse passen, het hoofd gebogen. Hij was nog geen half uur binnen geweest.

Toen zijn wagentje langs de landweg verdween, luisterden allen naar de stervende weerklank van de paardehoeven. Een enkele lachte. 'Die heeft zijn trekken zeker thuis gekregen,' zei een ander. En een vrouw voegde er bij: 'Had je dat nou gedacht van Jannina? Ze valt me honderd keren mee!'

In het kamertje zonder licht stond Jannina voor het raam. Ook zij luisterde naar de hoefslag van het wegdravend paardje; zij luisterde nog toen het gerucht allang vergaan was. Twee zondagen voordien had zij zo op de drempel van de buitendeur gestaan, zinneloos wachtend en dromend of Anders misschien tóch nog zou verschijnen... En de zondag daarna was het nieuws gekomen dat Anders door de veldwachter was weggehaald - de avond toen Jannina, op haar bed liggend, verdwaasd had gestaard naar haar eigen benen in de kostbare zijden kousen, denkend aan de klap met de biljartkeu die Floris in de Dubbele Bocht van Anders gekregen had.

In Jannina's ogen waren de tranen van woede gedroogd. Nu overviel haar de kilte van schande en zelfvernedering. 'Jij moest geen arbeider, ook al sliep je goed met 'm,' had Floris gesnauwd - 'jij moest iets bijzonders hebben!' Jannina ging aan tafel zitten; haar knieën trilden machteloos bij

de gedachte aan al het vreselijke dat er gebeurd was en gesproken - de vreselijke waarheid van Floris' gezegde. Maar er was meer dan de schaamte en zelfvernedering die Floris' woorden haar hadden ingegeven: - het wanhopig inzicht dat zij Anders Noordewind om een drogbeeld had versmaad... en verloren.

De volgende morgen was Floris Hoogwolda bijna tegelijkertijd met het volk op de veenderij. De koelte begon zich al te verzaden met droge en verterende warmte, de ochtend werd schel blauw als alle vorige dagen. Floris keek ontevreden en stuurs. Het werkvolk nam hem met achterdocht op; zij zagen dat er niets goeds was te wachten. En zij wisten het te meer, omdat het nu alom bekend was hoe Floris de vorige avond kort na zijn komst weer bij de Swildensen vandaan was gelopen als een woedende, geslagen hond. Men hoefde ook niet lang in onzekerheid te verkeren omtrent Floris' stemming. Hij wenkte de oude Jan Herder om het volk bijeen te zamelen, en die zette zijn handen als een scheepsroeper voor de mond en gaf een schreeuw, waardoor zij die zich al naar de verafgelegen stapels dachten te begeven verwonderd terugkeerden. Na een minuut of wat stonden ze allemaal om Floris heen, die met de armen over elkaar gekruist tegen een turfwand leunde.

‘Ze zijn er allemaal...’ zei de oude Jan Herder aarzelend. Floris sloeg zijn ogen op - hij had de laatste ogenblikken naar de grond gestaard - en keek naar de verontruste gestalten rondom zich. Zijn gezicht was nog even ontevreden en bits als voorheen.

‘Mannen,’ zei hij kortaf, ‘misschien is er hier al wat bekend van de nieuwe plannen, die wij hebben... De veenderij brengt niks meer op. Dat weten jullie allemaal. We hebben nog nooit een zomer met zoveel onverkoopbare turf gezeten en 't zal nog wel erger worden... We scheien er mee uit. 't Is niet plezierig, dat weet ik wel, maar waar niks is verliest de keizer zijn recht, zeggen ze.’

Hij zweeg en ook de arbeiders antwoordden niet. Zij zagen hem met ontdane ogen aan. Hij haalde onwillekeurig de schouders op bij die blik en scheen aanstalten te maken om weg te gaan. Op dat moment deed er een een stap naar voren.

‘Wil dat zeggen dat wij wel naar huis kennen gaan?’ vroeg hij.

Floris maakte weer een gebaar met de schouders, als was hij degene die zich het meest in het onvermijdelijke had te schikken.

‘Ja, Kreger, zo is 't,’ zei hij na een paar tellen van sombere stilte.

De oude Jan Herder stond achter de arbeider die de vraag had gedaan,

maar kwam nu naast hem: ‘Dus - we worden weggestuurd? Ik bedoel - 't is afgelopen voor ons allemaal...?’

Floris knikte.

‘Het is afgelopen, Jan; hier tenminste. Tja - ik zeg al dat 't niet plezierig is; maar 't ken niet anders. We moeten jullie allemaal gedaan geven, ook al wouën we wel beter.’

Niemand zei iets. Ze keken elkaar schuw aan en sommigen draaiden zich half om als was hun de stugge aanblik van Floris te machtig. Floris zelf deed een pas naar het pad toe waarlangs het brikje stond. Hij bleef weer staan en keerde zich nog een keer naar de verzamelde arbeiders.

‘O ja - jullie kennen vanmiddag de centen voor deze week nog bij mijn vader gaan halen... En verder zal er misschien ergens wel weer wat werk loskomen - zie maar eens -’

Zijn mededeling verloor zich in enkele onduidelijke mompelingen, en nu ging hij toch met lange onbarmhartige tred naar het wagentje.

De mannen keken hem na, hoe hij het paardje losmaakte van de staak die daar in de grond stond, op de bok klom, met de tong klakte, het wagentje liet keren en wegreed. Een enkele arbeider ging hoofdschuddend zitten en wiste zich het zweet onder de pet vandaan. De meesten stonden roerloos. Weken hadden zij op deze mededeling gewacht, waren zij er zeker van geweest dat ze zou komen - en nu viel ze toch met een schrikbarende onverhoedsheid op hen. Plotseling barstte er een los: ‘Dat is Anders z'n schuld...!’

De heftige uitval maakte de tongen los: ‘Zo is het! As Anders 'm niet een opdonder gegeven had...!’

‘Ach man, kom nou!’ drongen stemmen van andere kant aan. ‘Jullie weten net zo goed as wij dat Floris dit allang van plan was!’

‘Dat is zo! 't Secreet heeft er dagen mee rondgelopen!’

‘Goed en wel... maar as Anders 'm niet geslagen had... misschien hadden we dan tot an de winter...’

‘Ik geloof er geen bliksem van,’ zei de oude Jan Herder. ‘Het heeft misschien in de verte iets met Anders te maken... maar iedereen hier weet immers dat 't bij lui als de Hoogwolda's alleen om de centen gaat. Floris zelf zegt 't: de veenderij brengt niks meer op.’

‘Wat Floris zegt en wat ie denkt - dat is niet hetzelfde!’

‘Die verdomde hitsige kop van Anders ook -!’

De oude Jan Herder klom op een lage turfstapel.

‘En ik zeg: Anders heeft er niks mee te maken!’ riep hij uit. Zijn dor, grijs bestoppeld gezicht werd nog valer. ‘Als Floris wat tegen Anders had,

dan kon ie na verleden week alleen maar lachen, want Anders is weggehaald en zit in de bak, en ze zullen met z'n allen wel zorgen dat ie die klap met woeker terugkrijgt... met woeker! Dáárover hoeft Floris zich geen zorgen te maken!'

'Precies, Jan! Zo is het!'

'En ik blijf der bij: als Anders niet zo'n oplopende kop had gehad...'

De stemmen van de arbeiders twistten smartelijk tegen elkaar op. De oude Jan Herder verliet zijn turfgestoelte niet. Hij zwaaide met de korte armen, wenkte om stilte, betoogde: 'Als 't om Anders was, zou Floris ons verleden maandag ook wel naar huis hebben kennen jagen!'

'Maar toen wist ie nog niet dat Jannina hém naar huis zou jagen!' riep er een.

Die bewijsgrond was nieuw en overrompelde ook een aantal, die er nog niet van hadden willen horen dat Anders' drift er de oorzaak van was dat zij gedaan hadden gekregen.

'Anders had van Jannina af motten blijven!'

'Met die vrijerij heeft ie ons alleen maar in de onderwal geholpen!'

'Met die vrijerij en met zijn dolle kop!'

Jan Herder zette weer de handen aan de mond en gaf een grauw.

'Mannen!' riep hij, 'zijn we nou kinders of grote kerels? Willen we de waarheid dan niet zien? Ik werk hier nou amper vijfenvijftig jaar in de polder en ik ken dit boerenvolk van haver tot gort... Zo zijn ze altijd geweest. Als ze ons nodig hadden, konden we maar klaar staan, en als ze ons niet meer nodig hadden, dan smeten ze ons weer weg... Geloof me nou: ik ken er van mee praten... Er zijn jaren geweest dat we geen slag om handen hadden... in de grote crisis leefden we van aardappels die als zeep smaakten, met mosterdstip... Toen hadden ze ook geen werk voor ons. Dat had er waarachtig niks mee te maken, of ze een van ons minder goed mochten lijën... Als dat zo was, wisten ze zo iemand nog wel anders te vinden...'

Hij zweeg en keek naar zijn makkers die luisterden.

'Nee jongens... het mag Floris dan verdomd hoog zitten dat een kale neet as Anders zo lang bij Jannina kwam, en dat ze hém na een paar keer de deur wijst... maar dat heeft er niks mee te maken, zeg ik, daarvoor neemt ie wel wraak bij de hoge heren van de rechtbank... wacht maar. Ik zeg niet, mannen, dat het ons helemaal niks angaat, maar wij hebben nou waarachtig wel andere zorgen as te prakkizeren hoe we in deze smeerlapperij zijn geraakt...'

'Precies, Jan! Goed gezegd, Jan!'

‘... Wij motten nou prakkizeren hoe we der weer *uit* raken, zeg ik! We motten vanmiddag zelf met Fok Hoogwolda praten... We leven niet meer in de 80-er jaren... de tijden zijn veranderd... een arbeider is ook een mens. Daar kennen ze niet meer overheen lopen!’

‘Zo is het! Gelijk heeft ie! Naar Fok Hoogwolda!’

‘Ze kennen ons zo maar niet naar de armvaders sturen!’

‘Ze kennen ons niet meer op hun manier trakteren!’

‘Naar Fok Hoogwolda!’

Men greep schoppen en ijzers en laarzen en broodzakken en kannen; men praatte verder, gehaast, luidruchtig, plannen makend wat men zou zeggen; en onderwijl vormde zich de stoet, onregelmatig en hortend, die naar de bewoonde buurten terugkeerde; sommigen liepen, sommigen fietsten met langzaam piepende bewegingen naast hun kameraden; anderen hielden hun oud rijwiel aan de hand om tussen hun makkers in te kunnen lopen en mee te kunnen redetwisten; en zo, bij groepjes en beetjes en toch in één verband, voelden zij zich, elkaar opwarmend met krachtwoorden en doffe bedreigingen, een tijdlang sterk door elkaars nabijheid en het gemeenschappelijk voornemen, om Fok Hoogwolda vooral te laten merken dat hij maar niet alles doen kon wat hij verkoos...

Nu, de Wildhoek keek vreemd op, toen daar in het vroegst van de ochtend zo maar een veertig of vijftig man in optocht van de verre veenderij terugkeerden, al heel wat stiller dan zij de turfvelden verlaten hadden, want de zon had hen onderweg geblakerd en gesard tot de fut er uit was. De arbeidersvrouwen, die in de bleekveldjes bezig waren en op de drempels stonden te kijken, kregen een schrik van belang.

‘Wat nou, wat nou?’

‘Is er wat gebeurd?’

‘Motten jullie niet wérken?’

En het antwoord kwam neerslachtig en kort.

‘Het werk houdt op.’

‘We hebben gedaan gekregen.’

‘Floris heeft ons opgezegd.’

Die morgen zaten de turfstekers mismoedig thuis, slobberden hun bakje koffie aan moeders tafel - wat hun anders alleen des zondags overkwam -, snauwden hun kinderen weg, liepen in hun enge kamertjes op en neer, krabden zich het hoofd, mompelden, en antwoordden gebelgd en prikkelbaar op de klachten van hun vrouwen.

‘Is er dan niks aan te doen?’

‘Ja mens, wát dan? We zullen vanmiddag met Fok Hoogwolda praten...’

En ze herhaalden, maar niet meer met de toornige geestdrift die zij des ochtends vroeg hadden tentoongespreid: ‘Een arbeider is toch ook een mens...’

Des middags hobbelde de ongelijke, kleurloze stoet over het bouwland langs de wijk naar de plaats van de Hoogwolda's om het beloofde loon af halen. Tussen de witgeverfde geweldige keistenen, die de ingang van het erf markeerden, bleven de vooroplopenden een paar tellen staan. Het was een schroom van vele jaren her die de nederigen tegenover de woonstee van de machtigen deed stokken. Daarbij lazen sommigen - kerels die in gewone omstandigheden voor geen duivel bang waren - met enige beklemdheid het bordje: ‘Wacht u voor de hond,’ alsof de honden van de Leenstra's en Hoogwolda's regelrechte hellemonsters waren die zij als werkvolk bijzonder hadden te vrezen. En inderdaad huilde het janken van de geketende heemdog oorverdovend onder de rechte, hoge ieperenlaan, die naar de voorzijde van de boerderij leidde en dan een scherpe zwenking zijwaarts maakte om met een kleine uitloper de zuidkant van de plaats tegen de zon te beschermen. Eindelijk vermande zich een, en de anderen volgden als schapen; maar niet alsof ze de gewende stal vonden; het leek meer als waagden zij zich op gewantrouwde grond. Nooit hadden zij hier een voet gezet: Floris betaalde op andere tijden de lonen altijd aan de veenderij zelf uit.

Ze aarzelden opnieuw of ze aan de voordeur zouden kloppen, waarboven een bonte ruit was aangebracht met een landschapje vol windmolens en zeilen, of, wat hun passender leek, op zij. In dat ogenblik ging de zijdeur al open en Floris stond er, met wapperende hemdsmouwen en zonder hoed; hij nam de troep onderzoekend op en maakte een handbeweging dat ze maar moesten komen. Onwennig schuifelden de turfgravers op onder de koelte der iepenbomen; niemand zei iets.

‘Waar is Jan Herder?’ vroeg Floris ongeduldig. ‘Hij en Wybren Post kennen de centen binnen halen.’

De oude Jan en Wybren Post duwden zich naar de zijdeur toe en volgden Floris.

Het duurde enige tijd voor ze terugkwamen. Sommige arbeiders waren in het gras gaan zitten; anderen stonden nog, achterdochtig en onzeker van zichzelf in deze grote omgeving. Een gesmoord gefluister begon.

‘Zouën ze niet vergeten, met Fok te praten?’

‘Zó ken het toch niet aflopen...’

‘Fok vertoont zich maar niet...’

‘Dat smoelwerk van Floris belooft niet veel goeds...’

Toen Jan Herder eindelijk met een grijs zakje vol geld en Wybren met een lang papier in de handen buiten kwamen, keken allen gespannen naar hen; zij die zaten sprongen op en alles stouwde naar voren.

‘Hebben jullie je bek opengedaan?’

‘Wat zei Fok?’

‘Kennen we blijven werken?’

Jan Herder stond met de geldpong in de hand; hij keek zijn makkers niet recht aan en er was een verlegen lachje om zijn mond. Wybren Post zei zacht: ‘We hebben niks gezegd...’

Van alle kanten rees verbaasde verontwaardiging.

‘Niks gezegd?’

‘Maar dat hadden we niet afgesproken!’

Jan Herder maakte een lomp afgebroken gebaar.

‘We kregen er geen tijd voor... “Ga zitten,” zei Fok; nou, en we gingen zitten; hij haalde een papier uit de la met onze namen en Floris stond er bij en die zette overal een kruisje achter... en toen ging Fok naar de voorkamer en hij kwam terug met 't geld... Dat was alles.’

‘Alles...!?’ zeiden de anderen.

Jan Herder knikte. Hij hief het grijslinnen zakje. ‘Hier bennen de lonen,’ zei hij.

Een paar tellen lang zei niemand iets. Toen barstte er een uit: ‘Maar we motten weten of we weer an 't werk kennen!’

Jan Herder haalde de schouders op.

‘Hier bennen de lonen...,’ herhaalde hij.

Ruurd Kreger werkte zich vastberaden naar voren.

‘Dat loon is de hoofdzaak niet,’ zei hij kortaf; ‘we motten klaarheid hebben... daarvoor staan we hier!’

Meteen ging de zijdeur open en Floris verrees in de opening, waar zijn lange gedaante precies onder paste.

‘Nou, mannen,’ zei hij, - ‘wat mot dat? Is 't niet in orde? Waarom dangelen jullie hier zo lang op 't heem?’ Ruurd Kreger die ook des morgens de eerste was geweest om zijn vraag te stellen, voelde de blikken van alle kameraden in de rug.

‘Floris...,’ begon hij. ‘We bennen hier niet alleen gekomen voor 't loon. We motten weten waar we an toe zijn... Onze vrouwen bennen der meer as beroerd van over wat je vanmorgen hebt verteld... Niemand ken het zich indenken -’

Hij stokte want naast Floris kwam een tweede gedaante in de deuropening, Fok Hoogwolda zelf. Hij was kleiner dan zijn zoon, maar eer-

biedwekkend breed in de schouders, met een kalm, streng, krachtig gezicht, grijze smalle bakkebaarden langs de oren; naar de kruin toe werd zijn haar donkerder. Hij was in vest en hemdsmouwen; zijn ogen namen de veenarbeiders met verwonderde tegenzin op.

'Hapert er wat an de rekening?' vroeg hij.

Daarop zag hij Jan Herder met het geldzakje en Wybren Post met de lijst. Een zware plooi trok in zijn voorhoofd. 'Waarom staan jullie hier nou nog? Motten jullie het geld soms niet?' vroeg hij weer, scherper van toon.

Ruurd Kreger hoestte.

'Dat geld zal wel in orde wezen,' begon hij; - 'dat vertrouwen we Jan en Wybren wel toe. Maar er is wat anders... We motten weten of het nou werkelijk waar is dat het uit is met de turverij...'

Fok Hoogwolda trok de wenkbrauwen hoog op.

'Heeft Floris dat dan niet gezeid?' zei hij.

'Ja, juist daarom...,' zei Ruurd weer. En eensklaps mengden zich allen in het gesprek.

'We kennen toch zo maar niet ophouden!'

'We willen niet naar de armvaders...!'

'We zijn allemaal goed voor ons werk!'

'Is er geen ander werk voor ons?'

Fok Hoogwolda nam de beweeglijke, opgewonden troep arbeiders met een vaste, omvattende blik op en zei toen: 'De veenderij is afgelopen. Ik ken de turf niet meer kwijt. Dat is jullie net zo goed bekend as mij. Dat is beroerd voor ons allemaal. Maar 't is zo en er valt niks an te doen. Het spijt me. Der zit niet anders op, mannen: naar huis en wat beters zoeken. Middag.'

Hij draaide zich om, Floris mompelde ook iets dat op een groet leek; de groene zijdeur viel dicht.

De turfgravers stonden enige tijd stil naar de gesloten deur te kijken; toen draaiden een paar zich om en liepen terug naar de ieperenlaan en de witte stenen van de oprit. De anderen volgden met hangend hoofd, verbouwereerd en traag. Tussen hen liepen Jan Herder met het geld en Wybren met het papier. De heemhond huilde wild.

Toen de boerenplaats achter hen lag en zij weer onder de venijnige zon stonden om het loon te verdelen - Wybren las de namen en de bedragen voor en Jan haalde het geld uit de pong - kwamen de tongen in beweging; maar het optreden van Fok had hen allen zo van hun stuk gebracht, dat er niet veel redelijks meer uitkwam; niemand wist wat men moest doen.

Diezelfde avond al stond de ploeg weer bijeen langs de Midbuurt. Hoe dat zo kwam wist geen van hen; een paar waren naar buiten gelopen, naar het water; anderen hadden het van ver gezien en konden zich niet weerhouden zich bij hen te voegen; en toen de broeiend blauwe avond schimmiger en koeler werd, mankeerde er bijna niemand van de ontslagen arbeiders.

Zij stonden in groepjes bij elkaar, langs de vaart, in hun kielen en blauwe baggerbroeken, zoals ze van het werk waren gekomen. Vanachter de ramen keken de Midbuurters toe; de kinderen die hier zelden iets beleefden dansten en tolden om de grote mannen heen en stonden tussen hen in, luisterend naar wat er gezegd werd, al begrepen zij er weinig van. De arbeiders zelf begrepen hun toestand ternauwernood. Zij praatten, wonden zich op, schudden de hoofden; begonnen weer over de onmogelijkheid van het ontslag, over Floris en Fok, over de koelbloedige haast waarmee ze aan de dijk waren gezet, over de klachten van hun vrouwen. Er heerste angst en bedruktheid, nog meer dan woede. Maar ook de woede zou komen.

Het was als een stille afspraak: er ging geen avond voorbij zonder dat de turfgravers uit hun huizen kwamen en zich naar de kolonievaart begaven. Zij zaten er in het smalle reepje gras dat langs het water liep; zij stonden tegen de schuttinkjes en de hekjes, zonder dat de eigenaars hen dorsten verjagen. Zij spraken. Soms zwegen ze ook lange tijd. Ze keken de late en spaarzame hooiwagens na die nog van de weilanden af naar de boerenplaatsen schommelden, of luisterden naar het ver geluid van de zuivelfabriek. Af en toe schoot er een driftig los en uitte verbeten dreigementen; hij noemde geen namen, hij luchtte meer zijn overkropt hart en vrees voor de toekomst; een koor van soortgelijke stemmen antwoordde; de avond bromde van korzelig, ingehouden verzet.

Op de derde of vierde avond waarop de turfstekers bij elkaar stonden, liep Jannina met een mandje onder de arm langs de Midbuurt, om ergens nog waar te bezorgen. Zij hield het hoofd wat voorover; alle gezichten keerden zich naar haar toe terwijl ze passeerde. Ze groette aarzelend, vluchtig; de meesten groetten niet terug en keken haar onwillig na. Toen ze na een kwartier omtrent terugkeerde, leek het haast wel of de ontslagen arbeiders haar opwachtten. Ze hadden zich slordig over de hele breedte van de weg verdeeld, niet opzettelijk wellicht, maar het had er de schijn van als wilden ze nog een appeltje met de winkelmansdochter schillen. Jannina bemerkte het al van een afstand. Ze vertraagde haar voetstap maar liep toch door. Ze stapte langs de eerste groep die haar zwijgend op-

nam en doorliet; maar ze had nog geen tien pas verder gedaan of ze zat midden tussen de veenarbeiders. ‘Mag ik niet even passeren?’ vroeg ze scherp.

Niemand verroerde zich; ze glipte nog tussen een paar man door, maar ze stuitte al weer op een volgende wand. De turfgravers keken haar aan, niet boosaardig; eerder nieuwsgierig als wilden zij er zich terdege rekenschap van geven, dat dit het meisje was waar Anders en Floris zich zo druk over hadden gemaakt. Het onderzoekende, borende kijken van de sjofele mannen maakte haar verlegen, het was duidelijk dat die bijkans vijftig kerels en het knappe bruinharige meisje aan hetzelfde dachten. Jannina's beschroomdheid duurde niet lang. Ze drukte het mandje plat tegen zich aan en duwde een van de arbeiders op zij.

‘Jullie beletten een mens het pad,’ zei ze kortaf.

Niemand maakte aanstalten haar vrijuit te laten gaan. Wat ze eigenlijk van Jannina wilden was hun zelf niet duidelijk; ze keken alleen en opnieuw werd Jannina rood en onrustig onder de donkere, stille blikken. Eindelijk zei er een vlak achter haar: ‘Daar staan we nou, Jannina.’

Jannina wendde zich naar hem om en meteen schoven de buitenstaanden nog wat dichter opeen, zodat het wel leek of ze een kring om Jannina vormden.

‘Wat willen jullie?’ vroeg ze, maar haar toon kreeg niet de bitsheid die zij eraan had willen geven; ze sloeg kort de ogen op en keek een paar man aan. En daar niemand antwoord gaf, zei ze nog eens: ‘Wat willen jullie dan?’

Jannina's vingers klemden het harde riet van het mandje. Een wonderlijke, plotseling niet meer beklemmende warmte groeide in haar, alsof het haar even licht werd van binnen. En met die warmte keerde haar oude zekerheid terug. Ze keek in het rond; het leek wel of ook de arbeiders de verandering in haar wezen bemerkten. Eensklaps trad de oude Jan Herder dicht op haar toe; hij was kleiner dan zij; zijn grauw, trouwhartig, geteisterd gezicht was vlak beneden het hare: ‘Wat motten we doen, Jannina?’

En Jannina antwoordde, zonder aarzelen: ‘Wat Anders zou doen - as ie in jullie omstandigheden was.’

Ze wist niet hoe ze er bij kwam om het te zeggen; maar het was het enig denkbare, het enig mogelijke antwoord; en ze was blij dat ze het gezegd had, dat ze de naam genoemd had van hem die er niet meer bij was. Ze wist niet hoe er een zweem van trots en een glimlach op haar gezicht lag toen ze het zei: ze zag alleen dat de arbeiders zo verbaasd waren, dat

ze onwillekeurig op zij gingen toen ze een voorwaartse beweging maakte; en toen de eersten ruim baan maakten opende zich de hele kring, en Jannina liep tussen hen door en vervolgde haastig haar weg.

In de stoffige hete avondval stonden de turfstekers bijeen. Zo'n bliksemse meid! Wat had ze gezegd dat ze moesten doen? ‘Wat Anders zou doen - in jullie omstandigheden!’ Ze moesten er diep over denken, breeduit en verwonderd over praten. Anders! Bijna beschaamd zei er een: ‘Ik mis die knaap, mannen.’

Gebrom en geschuifel volgde. Jan Herder wreef zich met de borstelige hand langs de neus.

‘Het was een patente kerel, ja.’

‘Zonde en schande dat ie moet zitten.’

‘Voor zo goed as niks.’

‘Voor een klap die verdiend was,’ zei er een met nadruk.

‘Maar die meid heeft er toch ook schuld an gehad...!’ viel een ander uit. ‘Als zij het zich niet in de kop had gehaald dat Floris beter was dan onze Anders...’

Ruurd Kreger maakte een afwerende beweging met beide handen. ‘Dat is oud zeer, mannen. Jullie weten hoe dat jonge vrouwengoed wezen kan. En daarbij - ze heeft Floris immers zelf uit het nest gekiept. Die meid geeft om Anders - wat ik je brom.’

‘Je zou het waarachtig haast zeggen,’ bevestigde men, nog verbaasd om het voorbeeld van vrouwelijke zielsgekronkeldheid dat Jannina hun had gegeven. En daarmee waren ze weer teruggekomen op Jannina's woorden; er kwam geen einde aan hun gesprekken die avond. ‘Ja, maar wát zou Anders dan in onze omstandigheden gedaan hebben?’ vroeg ten slotte bijna peinzend een kleine kromme arbeider.

Ze keken er allemaal van op en Ruurd Kreger zei heftig: ‘Wat ie doen zou? Floris en Fok Hoogwolda opzoeken en hun de hersens inslaan!’

Een zwijgen van ontsteltenis en nadenken volgde.

Tegen het einde van de week bemoeide de veldwachter zich er mee, nadat hij zich bijna voortdurend schuil had gehouden. Het werd te gek, dat belegeren van de openbare weg iedere avond weeran; brave en vredige Wildhoeksters kwamen in stilte bij hem klagen dat de turfgravers een molest gingen worden voor de buurt; ze zaten daarbij op de stekjes, schopten de verf er af met hun klompen en vetleren laarzen, hielden een fatsoenlijk mens tot diep in de nacht uit de slaap met hun woest gekwebbel daar langs de vaart en - waar moest dat op uit lopen?

De veldwachter wist het allemaal; hij vergoelijkte de ontslagen arbeiders niet, o nee - maar ja, men wist nu eenkeer hoe het volk was... men moest ze maar wat laten betijen, het zou wel afzakken, straks verveelde hun dit bijelkaar-hokken en zouden ze tot inkeer komen, hun fiets of de benenwagen nemen en ergens werk zien te vinden, op de bouw, bij een vlasfabriek of waar ook... en dan was alles tenminste in vrede verlopen.

Maar het zakte niet af en betijde niet - en zo moest de niet meer jonge, niet ongoeiige, bijziende ordebewaarder zich wel opmaken om een woordje met de weggestuurde veenstekers te wisselen. Zij wachtten hem op met de spottende, nog goedhartige minachting, waarmee kinderen naar een grootvader zien waarvan zij bij voorbaat weten dat hij hun een les komt lezen die zij bij voorbaat niet ter harte denken te nemen. De veldwachter keek verlegen en kortzichtig vanachter zijn kleine brilleglazen terwijl hij het volk monsterde.

‘Navond, allemaal...’

De meesten bromden iets terug.

‘Nou mannen, hoe zit 't...? Is de vertoning haast afgelopen?’

‘De vertóning?’ zei er een.

‘Nou ja, dit gedoe hier... Kijk er 'es hier: jullie weten net zo goed as ik dat dit wat te ver gaat...’

‘Te ver gaat?’ viel er weer een uit. ‘Doen we dan wat verkeerds?’

‘Dat zeg ik niet,’ zei de oude man haastig. Hij schraapte zijn keel en fronste de wenkbrauwen zo goed hij kon. ‘Maar 't is toch ook niet in de haak... kijk er 'es hier: wat schieten jullie er mee op om hier dag in dag uit de buurt te belegeren...’

‘Doen wij dat dan?’

‘Val me nou niet aldoor in de rede!’ zei de veldwachter die zijn gedachten onmogelijk verzamelen kon. ‘Ik kom jullie kort en goed vertellen dat de gemeentebepalingen zulk soort samenscholingen verbieden...’

‘Is dit dan een samenscholing?’ vroeg Ruurd Kreger.

‘Val 'm niet in de rede, Ruurd!’ zei Jan Herder droog.

De veldwachter draaide zich zwaarwichtig om.

‘Die gekheid moet ophouën!’ zei hij. ‘Jullie zijn een last voor de mensen aan de vaart... brengen de boel in opspraak... Er komen klachten en bovendien: worden jullie er wijzer van?’

Ze stonden nu allemaal om de oude man heen en staarden hem aan.

‘Maak er een end an,’ zei de veldwachter; en ditkeer was er een smekende bijklank in zijn stem. ‘Waarom motten we 't mekaar zo lastig maken? Laten we orde en vrede bewaren.’

Weer zei niemand iets. De veldwachter maakte aanstalten als wilde hij zijn benauwende pet afnemen, maar hij liet de hand weer zakken.

‘Ga naar huis, jongens,’ zei hij, een machteloze vader tegen een onhandelbare knapentroep. ‘Ga naar huis en beleger de buurt niet meer. Ik ken er inkomen wat jullie voelen, maar wat helpt ons dat? Neem mijn raad an: ga de streek op en zoek werk. Dat is het beste voor ons allemaal.’

Er fladderden stemmen van alle zijden.

‘Werk zoeken? Waar leit dat opgeschept?’

‘Als wij hier bij mekaar willen staan, dan doen we dat!’

‘Wij vallen geen mens lastig!’

Een jonge, magere kerel verhief zich voor de veldwachter.

‘Vertel eens op,’ zei hij geprikkeld. ‘Wie stuurt jou eigenlijk? Fok Hoogwolda soms? Heeft ie 't met de angst te kwaad?’

‘Ja - worden ze bang voor ons?’ riepen anderen.

‘Als het Fok Hoogwolda is,’ zei de jonge arbeider weer, ‘zeg dan tegen 'm dat ie de waterstuipen krijgen ken. Wij gaan voor hem niet van de straat. Bepaling of geen bepaling.’

De veldwachter trok zijn grimmigste gezicht.

‘Ik word niet gestuurd. Ik ken de wet zelf. Er mag hier niet samengeschoold worden. Denk daaran. De gevolgen komen voor jullie.’

Een zacht gejouw klonk uit de mannentroep.

‘Maar gauw naar bed, veldwachter, naast je ouwe!’ schreeuwde er een.

‘Daar lig je warm en veilig, jawel! Wij redden ons ook wel zonder de wet!’

Het smadelijk lachen dreef de veldwachter terug. Hij streek de hand onder de stijve, gladde klep door en trachtte nog een vernietigende blik om zich te werpen, maar het gelukte hem niet. De kreten troffen hem als stenen in de rug toen hij verdween.

‘Zeg maar tegen Fok, dat wij niet bang zijn!’

‘As ie werk voor ons heeft, gaan we naar huis!’

‘De weg is van iedereen!’

Op de zondag die volgde was de hitte ondraaglijker geworden dan voorheen.

Het gekke was dat iedereen de avond daarvoor gedacht had dat het dan toch eindelijk zou gaan regenen. De lucht was dichtgeslagen; een lauw, donker gordijn van mist zweefde dik tegen het anders zo diepe en klare firmament. Bij lange tussenpozen viel er eens een enkele drop of trilde een asempje vocht tegen de gezichten van degenen die ‘in het weer keken’.

En zo was het ook nog des zondagmorgens vroeg toen een handjevol jongens in een van de brede, stille wijken gingen vissen. De befloersing druilde; waarom pakte ze niet samen, kwam de verlossende regen niet? Het was vreemd om zo langs de wegen in hete stof te lopen en hoog boven zich die voorbelofte van regen te vermoeden. En toch was het een bedrog van de natuur; in de loop van de zondagochtend dampte de beneveling zachtjes vaneen; de zon zat eensklaps weer op de hoge rode daken van de boerenplaatsen in het rond; wat mist en neerslag was vervloog spoorloos, het licht stekelde vinniger dan ooit.

Zo'n lucht is vol vermoeienis en klamheid; de paar mannen en jongens die uit vissen waren gegaan kwamen met slepende pas terug; het was niet meer uit te houden op het open veld. De zwarte kerkgangers sjokten als uitgeput vee achter elkaars hielen; vrouwengezichten stonden opgeblazen en puffig. Wat niet naar de kerk was, kroop weg in alle schaduw die er maar was te vinden. Het was een weer waarbij elk gebaar inspanning kost en elk woord ergens onder uit het lichaam schijnt te komen, zolang duurt het voor het op de lippen is.

Toch was er die middag meer los volk langs de streek dan vroeger. De bermen waren vol met arbeidersmensen, meest jonge kerels die hun enige ‘eigen’ dag hadden en amechtig in het gras gestrekt lagen, niet van zins hun zondagse vrijheid binnen de huismuren te slijten. Tussen hen zaten en leunden de turfgravers die Fok Hoogwolda naar huis had gestuurd. Men zat bij voorkeur om hen heen; zij waren helden en slachtoffers tegelijk naar wier woorden stil en opmerkelijk geluisterd werd, ook al zei haast geen sterveling meer dan strikt nodig was. Toen de turfstekers 's avonds na het eten weer naar de vaart liepen, hadden ze een gevolg en een gehoor waar sommigen in de Midbuurt ontdaan over waren. Alles, wat die dag niet werkte, en niet alleen het jonge, avontuurlijke slag, maar ook ernstiger, anders terughoudend volk had zich bij hen gevoegd. Er waren naar schatting zeker wel een honderdvijftig man bij elkaar daar langs de bebouwde buurt, van de buitenweg tot het eerste verlaat. En het had er weer de schijn van als wachtten ze, zoals een zondag geleden velen hadden gewacht toen Floris bij Jannina was. Ze wachtten, vervloekten de hitte, morden en draaiden wat in het grasbermpje en staken dadelijk de koppen aandachtig op, zodra een van de weggestuurde veenarbeiders een kik gaf, al was het maar een benauwde zucht.

De hitte zat in de aarde, in de huizen en de bomen, in de mensen en hun knellende kledij; en toch was het vocht niet helemaal verdwenen, want steeds leek het als kon de damp weer neerslaan en dik en druilerig onder

de strakke hemel samenwolken. En zelfs dat voorgevoel van vochtigheid had de zwoelte en spanning en de hitte van de dag; niets was meer gevrijwaard tegen de benauwenis die van onder en boven woog. Het hielp ook niet dat de zon nu ging verdwijnen; de verblindende witvuren bol werd zacht en rood en rolde achter het geboomte van de Wildhoeksrand neerwaarts. Het werd een angstige aanblik, die langgestrekte rij van hangerige kerels die vrijwel niets zeiden en maar wachtten. Iemand opperde dat men er misschien toch maar beter aan deed te gaan slapen. Een flauw gemompel verhief zich. ‘Bij zo'n smoorhitte slaapt geen mens,’ zei men. ‘Ook al zou het regenen, dan heb je de warmte nog wel een etmaal in huis.’ ‘Ik heb wel 's van mijn vader gehoord,’ begon er een, ‘toen ie nog bij de boer werkte dat ie bij zo'n hitte spiernakend op de tichels van de stal ging liggen.’ ‘Ja, er moeten vroeger ook vreselijke zomers geweest zijn.’ ‘Mijn vader sliep in zijn jonge jaren des zomers geregeld in de bleek.’ ‘Zo'n gloeiende zomer voorspelt een harde winter,’ meende er een. ‘Onze Lieve Heer heeft 't verdomd raar verdeeld in deze wereld,’ zei de jonge gast die de veldwachter gevraagd had of Fok hem soms had gestuurd; ‘dan weer te warm en dan weer te koud.’ Een al bejaarde arbeider, die met de ellebogen onder het hoofd lag en in de hemeldiepte keek, mompelde langzaam. ‘Ze zeggen, dat er in Amerika een land is, waar je nooit last van hitte of kou hebt; daar is het altijd zacht, zonnig weer; daar halen ze 't hele jaar vruchten binnen.’ ‘Dat is niks voor ons!’ riep men. ‘Daar moet je centen voor hebben!’ ‘Als ik duizend pop had, ging ik daar naar toe.’ ‘Spaar dan maar flink!’ ‘Waar mot ik van sparen? Van de broodkorsten?’ ‘Ik zat nou anders net zo lief in het ijs,’ gromde een stem. De arbeider die met de ellebogen onder het hoofd lag begon weer: ‘In Amerika...’ Men liet hem niet uitpraten. ‘Amerika! Hou op met zwetsen! Misschien bestaat 't wel niet eens, dat hele Amerika!’ ‘Zo!? En Jelte Boenstap is er verleden jaar nog met z'n hele familie naar toe gegaan...’ ‘Misschien hebben ze Jelte wel bedonderd en hem ergens anders naar toe gebracht... er varen zoveel boten... wie weet waar naar toe...’ De jonge arbeider die lange tijd op zijn buik had gelegen richtte zich op in het platgedrukte gras. ‘Snikhete zomers en smerige winters,’ snauwde hij; ‘smoorrijke mensen en gesjochten arbeiders...’ Ze keken allemaal naar hem die in zijn buurt waren; hij praatte niet meer loom en laks, maar het klonk als kon hij elk ogenblik van pijn gaan huilen. Plotseling stond hij op. ‘Wat scheelt er an, Gosse?’ vroegen ongeruste stemmen. De jongen liet het scherpbesneden gezicht op de borst vallen. ‘Ik wil zo niet meer leven,’ zei hij; ‘ik ken zo niet meer...’

Er kwam roering in de verderop liggende troepjes toen ze daar zomaar iemand op zagen staan. ‘Mankeert er wat an?’ riep Ruurd Kreger uit een groepje oudere mannen vandaan. De maten, die rondom Gosse lagen en waarvan sommigen van de weeromstuit ook al overend klauterden, antwoordden niet; ze keken verlegen naar Gosse die nog steeds met de kin op de borst stond en verbeten in zichzelf prevelde. De grijze Jan Herder kwam van een huislengte of vijf af aanlopen en keek al van ver ongerust. Men ving hem onderweg op vóór hij bij de jonge turfgraver was. ‘Maar wat héét ie dan?’ ‘Ik weet 't niet,’ werd er geantwoord, ‘hij doet zo raar... we hadden het over hete zomers en zo... en over Amerika, geloof ik -’

Gosse richtte zich op en liep op Jan Herder af. Nu stonden er misschien wel dertig man; velen ervan kwamen naderbij lopen, Wybren Post was er ook bij. Gosse keek van Jan naar Wybren en lachte. ‘Jullie dachten zeker, net als laatst bij Anders, dat de warmte in m'n hersenpan was geslagen?’ vroeg hij. ‘Nee... Ik dacht an iets anders... Jannina daar’ - hij wees met zijn vinger naar de winkel van de Potteman - ‘heeft daar onlangs iets gezeid, waar ik lang over geprakkizeerd heb... Wat zou Anders doen, zei ze, als ie in jullie omstandigheden was...?’ Hij wachtte en streek de dikke tong langs de lippen. ‘Ruurd hier’ - hij wees weer - ‘wist 't...: Naar Fok Hoogwolda gaan en 'm de hersens inslaan!’

Zij, die veraf in het gras lagen, bemerkten nu dat er wat te doen was. Dat gaf een beweging van je welste; ze krabbelden allemaal achter elkaar op en naderbij om te horen wat er tussen Jan Herder, Wybren en de anderen verhakstukt werd. Jan Herder keek Gosse met kleine oogjes aan. Hij streek de duim langs de kin, die nog niet van 't zondagse scheren bekomen was, en vroeg aarzelend: ‘Hoe kom je daarbij...?’

Gosse lachte weer, met dezelfde schrille pijn in zijn keel. ‘Omdat ik 't zo niet langer uithou!’ riep hij. ‘Omdat ik nog een of twee dagen te vreten heb en dan niet meer - dáárom! Begrijp je dat? Of heb jij het soms beter?’ viel hij tegen de oude veenarbeider uit.

Jan Herder gaf geen antwoord, maar keek de anderen aan. De lome en afmattende moedeloosheid van de hittedag was van de meesten afgegleden. De ogen stonden licht en gescherpt in de verbrande gezichten.

‘Hij heeft gelijk!’ riep er iemand.

‘Bij mij is 't krek zo!’

‘Straks is de kast leeg...!’

‘Fok z'n schuld...!’

De bijkans honderd arbeiders, die zich bij de werkloze makkers hadden gevoegd, schreeuwden en praatten mee.

‘Naar Fok Hoogwolda!’

Jan Herder zwaaide, midden in de troep vol hassebassend getier, de gedrongen armen.

‘Hou op! hou op! wat willen jullie met Fok!’

Stemmen ketterden: ‘Doen wat Anders zou doen!’

‘Fok en Floris de hersens intimmeren!’

Jan Herder wiegde wanhopig rukkend het bovenlijf. Hij stond hier niet op de turfstapel en kon niet boven de vergadering uitschreeuwen. Gosse stond voor hem, lang, bleker dan anders, met de onveranderde zere glimlach. Ruurd en Wybren duwden met de ruggen tegen de woest opdringenden, die veraf stonden en de rest haast in de vaart dreigden te werken. Eindelijk waren er een paar die Jan te hulp kwamen en met galmend stemgeluid verkondigden dat Jan Herder wat zeggen zou. Met moeite susten ze de losgeschoten woeling.

Jan Herder praatte zo luid hij kon: ‘Allemaal goed en wel... Maar we kennen zo maar geen moord plegen! Wat we hebben motten, mannen, dat is werk en brood... Dáár gaat 't om!’ Hij keek Gosse aan die nog maar niets zei. Jan Herder vervolgde kras en kregel: ‘Nou, zeg dan wat..! Daar staat nou amper een heel regiment en niemand weet, wat er gebeuren zal?’

‘Naar Fok Hoogwolda!’ werd er weer geroepen.

‘Dat helpt ons niet,’ zei Jan Herder kortaf. ‘Die heeft ons al één keer de deur voor de neus dichtgegooid.’ Gosse rekte zich.

‘Dat is waar, Jan Herder,’ zei hij nu, langzaam. ‘Maar 't is de vraag of ie het een tweede keer nog 'ns durft... We gaan nou niet met een kleine vijftig man naar 'm toe, maar met honderd méér... Of spreek ik onwaarheid, jongens?’

‘We gaan naar 'em toe!’

‘Der zal er niet één van ons mankeren!’

‘Nou vanavond nog!’

‘Raar zal ie opkijken!’

‘En dat smoel van Floris...!’

‘Hij mot ons werk geven!’

‘Of zorgen dat we ergens anders aan de slag komen!’

En Gosse zei nog eens, met de hand op de stugge, brede schouder van Jan Herder: ‘Je hebt 't zelf gezegd, Jan... een arbeider nou of vroeger, dat zijn twee dingen... Een arbeider is geen deurmat meer... Niemand ken er zijn poten langer aan afvegen! Gaan we?’

Jan Herder knikte.

‘Ik ben er vóór,’ zei hij.

Er waren er al die niet afwachtten wat besloten werd, maar de sokken er in zetten, in de richting van de grote plaats onder die ieperenbomen, die zich tegen de zonloze maar heldergroene hemel hoog en duidelijk aftekende. De rest draalde niet lang; met Jan en Gosse in het midden kwam de hele troep in beweging. Er waren heel wat mensen aan de Midbuurt die zich zo verbaasden dat ze naar buiten kwamen, wat ze geen enkele avond daarvoor gewaagd hadden. En ze hoefden niets te vragen; bij tienen tegelijk riep men nog: ‘Naar Fok! Naar Hoogwolda!’

De oude veldwachter, die zich na zijn nederlaag niet meer vertoond had, schoot op zwartleren pantoffels en met losgeknoopte uniformjas de straat op. Hij was zonder pet; de grijze haren stonden hem verward achter de oren en in één hand hield hij zijn bril.

‘Wat nou, mannen, wat nou?’

Het lachen waarmee de arbeiders hem groetten had iets goedmoedigs. ‘We gaan naar Fok! Veldwachter, ga mee! Dan ken je procesverbaal opmaken!’ Op elke roep volgde nieuw gelach.

De veldwachter liep drie, vier passen met de stoet mee en bleef weer staan. ‘Mannen,’ zei hij. ‘Doe het niet. 't Is tegen de wet. Ik mot jullie waarschuwen. Ik mot jullie ernstig waarschuwen!’

Een van de arbeiders bleef bij hem staan.

‘Jouw wet is niet voor ons gemaakt,’ zei hij hard. ‘De wet zorgt voor de anderen. Wij moeten voor onszelf zorgen. En reken maar dat we 't doen zullen.’ En hij liep door.

‘Ga terug naar je bakje koffie, veldwachter!’

‘Je hebt niks gezien!’

De oude man zwaaide zijn bril. ‘Ik heb alles gezien!’ riep hij. ‘Ik zie voor de donder alles! Denk je dat ik stekeblind ben? Ik waarschuw jullie voor het laatst! Daar komt spul van!’

Men veronachtzaamde zijn vermanend geroep, liet hem staan en liep hem voorbij. Grote jongens en kinderen kwamen de paadjes tussen de huizen afhollen en renden een eindweegs mee; de kleinsten bleven spoedig achter. Hier en daar stond een vrouw die haar man in de stoet zocht en hem er uit wilde trekken. Maar het lukte haar niet. Soms ging ze, als nam ze een onverhoeds besluit, naast hem mee verder. Aan de Midbuurt bleven nog de veldwachter en wat verschrikte burgerlui die de optocht nakeken; de veldwachter had zijn bril eindelijk opgezet en knoopte zijn uniform langzaam dicht. Zijn vrouw kwam uit huis geschuifeld en bracht hem zijn pet. Hij zette ze op en scheen kalmer te worden.

‘De rel heeft nou lang genoeg geduurd,’ hoorde men hem zeggen. ‘Ik moet rapport uitbrengen. De kolder hebben ze in de kop. Maar ik heb het ze gezegd. 't Zijn op 't laatst geen kinderen. Ze moeten het dan zelf maar weten.’

Hij keek de arbeiders na tot ze op de landweg verdwenen, en keerde toen stram opgericht langs het paadje met stokrozen en boerendahlia's terug in zijn huis.

Het janken van de heemdog verbijsterde ditkeer de arbeiders niet terwijl zij de grote boerderij naderden.

Onder het lopen had men de gele hemel snel paars en diepblauw zien worden, zonder dat de warme uitstraling verminderde. De sterren vertoonden zich, groot en als vonken van een vuurwerk dat achter de rand van de Wildhoek werd ontstoken. Onverhoeds verschoot er een - toen nog een. Lang niet alle turfgravers zagen het; zij liepen met het gezicht naar de aarde of naar de zichtbaarlijk hoge vorm van de boerenplaats in de ieperen gekeerd die voor hen lag. Maar de arbeider die over Amerika gesproken had en die graag in de lucht keek had het gezien, en nog enkele anderen met hem. ‘Het zit in het weer,’ zeiden er een paar; ‘zo lang aneen heb je 't zelden warm. Ze zeggen dat er nou verandering komt.’ De bejaarde arbeider die wel overwogen sprak meende: ‘Je mot een wens doen as je een ster ziet vallen. Dat zeiden de oude mensen.’ ‘En helpt dat?’ vroeg een spottende jongkerel. ‘Ik weet 't niet,’ zei de peinzende arbeider; ‘ik had nooit zo gauw de tijd iets te denken.’ Er werd weer gezwegen; zij waren nu vlak voor de hoeve, tegengebast door de heemhond, maar niet van de wijs gebracht. Onder de hoge bomen van de oprit bleef men voor het eerst staan. De boerenplaats lag daar met blinde, donkere wanden in de schaduw van het geboomte; er kwam geen geluid buiten het aanslaan van de wachter.

‘Ze zijn niet thuis, verdomme,’ bromde Jan Herder.

‘O ja,’ zei Gosse; ‘ze zijn er, ik heb hier straks zelf een licht gezien.’

‘Ze hebben de luiken voor de ramen gedaan!’ riepen de voorsten van de stoet. Het nieuws maakte allen haastig. Ze kwamen in breed gelid aandringen en nu stokten ze niet meer.

‘De angst!’ zei Ruurd Kreger.

‘Ze hebben ons an zien komen...’

De nacht roerde zich warm in het loof van de grote, struise bomen. De arbeiders omringden het huis, rammelden aan de deuren die potdicht zaten; zij bonsden er met de vuisten op, sloegen op de luiken.

‘Fok Hoogwolda! Kom er uit!’ begon men te roepen.

‘Hier staan we van de veenderij! We willen je spreken!’

‘Wegschuilen helpt je niet!’

De boerenhoeve zweeg.

Jan Herder en Gosse trapten tegen de voordeur.

‘We wachten niet te lang!’ riep Gosse schel. ‘Als er niemand buiten komt, komen wij binnen!’

De hond tierde en rukte aan zijn ketting, een zwart monster in de schemering.

‘Een mens ken zijn eigen geluid niet horen van dat verrekte geblaf,’ gromde Gosse.

‘Mol dat ongeluksbeest!’ ried iemand achter hem.

‘Snij 'm de strot af!’

Men zocht in het duister naar een werktuig om de hond te lijf te kunnen gaan; ergens op het erf lag een mestvork; men legde het ding met de ijzeren boog naar boven en trapte de steel er af. Een paar van de mannen stonden om het huilende dier heen en maakten aanstalten als wilden ze het met de blote handen aanvatten. Nu er geen gerucht uit de boerenplaats kwam, richtte hun haat zich tegen het luidkeels tierende beest. Slechts een paar hadden medelijden.

‘Laat 'm met vrede...’

‘Ken het beest het helpen?’

Geprikkelde stemmen antwoordden.

‘Ze gebruiken de krengen toch tégen ons?’

‘Sla dood het mormel!’

Een gedeelte van de troep stond nog twistend om de hond, toen anderen met een zware balk kwamen aanslepen. Ruurd Kreger liep voorop.

‘Hier hebben we een sleuteltje, jongens, op de voordeur!’ zei hij ‘voor het geval ze daar binnen de boel niet goedschiks open maken!’

Gosse klopte de hand bijna liefkozend op de balk. De arbeider met de zachte stem, die de verschietende sterren had opgemerkt, begon weer: ‘Dan wordt het net als vroeger... toen ramden ze de poorten van de kastelen open als ze naar binnen wilden...’ Maar een koor van driftige en ongeduldige stemmen overdonderde zijn woorden: ‘An de slag! Niet goedschiks - dan kwaadschiks! Ram open de boel! Laat ze 't maar voelen!’

Jan Herder schopte nog een keer tegen de voordeur: ‘We motten met je praten, Fok, we vragen nog één keer of je buiten komt! Anders gaat de boel in splinters!’ Hij wachtte een tel of drie; iedereen zweeg en wachtte;

alleen de hond om wie niemand zich nu meer bekommerde huilde lang.

‘Alla, mannen!’ schreeuwde Gosse. ‘We hebben het nou netjes gevraagd: de heren willen niet. Vooruit, laten we de vossen uit hun hol jagen!’

Hij zelf had met een paar rappe bewegingen zijn jasje uitgetrokken, stroopte zijn hemdsmouwen op en vatte de balk aan. Een grimmig lachen was op zijn woorden gevolgd. Velen deden zoals hij, zoveel dat ze lang niet allemaal bij de balk konden. ‘Neem de sterkste kerels, Gosse,’ zei Jan Herder fluisterend. Gosse knikte en zocht zijn maten uit. Met een man of tien hielden ze de balk, namen afstand en plantten de hielen vast in de grond om af te zetten zodra Gosse zou tellen... Op dat ogenblik hoorden ze voor 't eerst gerucht uit de boerenplaats: alsof men een zwaar meubel, een kast of iets van die aard voor de deur schoof. Dit bewijs dat de Hoogwolda's thuis waren - onder de arbeiders hadden sommigen het tot op dat moment toe nog niet helemaal geloofd - maakte de mannen van de Wildhoek nog hittiger. Gosse begon al te tellen toen de stem van Fok zich achter de donkere deur verhief.

‘Mannen, zo ken het niet! Hou er mee op, jullie maken je strafbaar!’

Uit het vormloos joelen werd één stem hoorbaar. Het was die van Ruurd.

‘Nadat jij ons brodeloos gemaakt hebt!’

‘Erger als nou ken het met ons niet komen!’

‘Dat denk je maar, Ruurd Kreger, en jij, Gosse - ik herken jullie geluid,’ kwam nu ook, kouder en dreigender, Floris' stem. ‘En as ik me niet vergis, is Jan Herder er ook bij. Dat zal jullie zuur opbreken!’

‘Kom naar buiten als jullie zo goed weten wie we zijn!’ tartte Gosse, toen een korte stilte op Floris' woorden volgde.

‘Wij blijven hier en jullie gaan naar huis!’ zei Fok Hoogwolda met trage nadruk. ‘*Ik* beloof jullie dat ik er geen werk van maken zal als alles in vrede verloopt.’

Opnieuw werd het stil. Toen riep Jan Herder: ‘En wat hebben jullie dan met Anders gedaan?’

‘We komen hier niet om genade!’

‘Werk motten we hebben!’

‘We zijn niet bang voor de bajes - daar krijgen we tenminste te vreten!’

‘Treiter ons niet langer, Fok,’ zei Ruurd, ‘maar kom er uit en zorg dat we weer werk hebben.’

‘Er is geen werk meer!’ riep Floris' stem.

‘Dat is jullie toch verteld!’ voegde Fok er bij.

Gosse verhief zich in de dichte schemering.

‘Wij praten niet met een deur tussen ons in!’ zei hij schel. ‘Wij weten hoe het hoort. Kom bij ons, want we staan hier met zoveel man dat we niet bij jou in de kamer kennen. Maar open die deur!’

Achter het bleke bovenlicht met de zeilscheepjes en molentjes, wier kleuren nu geheel onzichtbaar waren geworden, verscheen een schimmig schouderstuk met een hoofd. Daarop volgde een knal en het gruizelend uiteenspatten van glas. Een van de Hoogwolda's had geschoten; de scherven regenden op de hoofden van de voorste arbeiders neer.

De arbeiders waren nog niet bekomen van de wilde schrik over dit schot, of een tweede volgde. Gosse en zijn makkers hadden de balk neergesmeten. De vrouwen die mee waren gegaan krijsten. Allen liepen. Niemand had deze lading van hagel en los kruit verwacht die over de hoofden was weggestreken met haar holle schijn van moorddadigheid en gevaar. De echo van de twee schoten hing nog tussen de ieperen, de hond was door het dolle heen.

De arbeiders waren in hun verbijstering naar alle kanten gevlucht; sommigen wipten over de sloot die om het erf van de Hoogwolda's liep en bleven pas op het land, een paar honderd meter van de plaats af, weer staan; anderen verdrongen zich tussen de hekstenen van de oprit. Overal zag men in het halve schemerduister, dat de kleur had van verborgen maanlicht, gestalten bewegen; hier en daar, waar men elkaar in het nauw dreef op een smal pad, werd geschreeuwd. Verscheidenen hadden natte voeten gehaald waar ze in de onderwal terecht waren gekomen, tussen het beslibde riet. Maar er verstreken geen vijf minuten na het dubbele schot, of de vluchtenden stonden allen stil, waar zij zich ook bevonden; de schrik was hun uit benen en hoofden. Vrouwen riepen om hun mannen, en omgekeerd.

Daartussendoor hoorde men de stemmen van Gosse, Ruurd, Jan Herder en anderen die luidkeels naar elkaar zochten.

‘We moeten weer bij mekaar komen, jongens!’

‘Hier, over de sloot, mannen!’

‘Hijs me er over!’ riep een angstige vrouw.

‘Honderd meter verder ligt een plank!’ zei een stem, rustig in het gejoel.

Een kwartier omstreeks verstreek; in de hete duister, dat over het bouwland hing als een doorschijnende damp, kwamen de arbeiders langzaam samen. Het woedend beklag over de Hoogwolda's begon.

‘Zulke moordenaars!’

‘Zo maar te schieten - midden onder het volk!’

‘Vrouwen waren er bij!’

Ergens jammerde een oud mannetje: ‘M'n pet bin ik kwijt.’

‘En ik heb een schoen in de blauwe modder laten steken.’

‘Mijn broek is me tot aan de knieën doornat.’

Op het stuk bouw, dat rul en warm onder de voeten was, op zij van de boerenplaats waar voor het eerst weer licht achter de ramen was gaan gloeien, stonden de turfgravers en hun makkers van de streek, schimpend en besluiteloos; hier en daar zocht men nog naar elkaar in het halfdonker.

‘We hebben ons verdomme laten wegjagen als een troep spreeuwen,’ morde Jan Herder eensklaps.

‘Fok zit natuurlijk om ons te gnuiven!’

‘Met een oud verroest geweer en wat los kruit heeft ie honderdvijftig man van z'n heem laten vliegen.’

‘Wie zegt dat 't los kruit was?’ twistte er iemand weerspannig.

Gosse, Wybren en Jan Herder hadden elkaar gevonden en spraken met elkaar.

‘Ik ga terug,’ zei Gosse, ‘al was 't alleen maar om die verrekte heemhond om zeep te helpen. Dat plezier heb ik dan tenminste gehad!’

Ruurd Kreger voegde zich bij hen.

‘Het gaat niet om honden,’ zei hij kortafgebeten. ‘Deze smeerlappen hebben op ons geschoten. Laten jullie dat er bij zitten?’

‘Ik niet!’ zei Gosse.

Rondom hen, waar men naar hen had staan luisteren, gingen driftige stemmen op: ‘Nooit!’

‘Gaan we terug?’ vroeg Gosse.

‘Vraag het an de jongens -’ wilde Jan Herder zeggen die zich de appèls van langgeleden stakingen herinnerde; maar hij kon niet ten einde spreken, want er klonken van onderscheidene kanten zoveel en zulke vreemde uitroepen van verbazing, dat er zeker iets aan de hand was onder de troep. Wybren en Ruurd liepen weg, Gosse stapte als een lange, norse schim onder het volk.

‘Wat is er nou weer?’

Armen wezen en stemmen werden luid: ‘Daar! Kijk, dáár! Langs mijn hand! Achter de meijerij van de bos! Daar brandt wat!’

Onder de blauwe, lage hemelkap lag de bosrand als een zwarte wal, en waarachtig, iedereen zag dat tegen die fluwelige, vormloze donkerte kleine, zwevende lichtschijnsels bewogen. De oude Jan Herder die niet zo groot was dat hij over de schouders kon kijken, draafde haastig om de arbeiders heen naar voren.

‘Brand?’ vroeg hij ongelovig. ‘Waar dan? Wat mot daar dan branden?’

Vlammetjes flakkerden blauwig en mistroostig groen, doofden uit, bibberden een eindweegs verder weer op. Het waren geen brandvlammen, Jan Herder had gelijk; en toch had het er de schijn van als waren daar onzichtbare wezens bezig met vuur te spelen. De schijnsels zweefden op en neer, sommige schenen zich los te maken, dreven als op de wind een weinig opwaarts, trilden boven de zwarte rand en verdwenen spoorloos. Het oude huisje dat daar vergeten aan de zoom van de Wildhoek lag dook af en toe groeniggrauw beschenen op; na een poosje leek het of de kleine, wonderlijke vlammen weer afdreven; het krotje werd niet meer zichtbaar, het schokkende en zwevende dansen van de lichtjes verplaatste zich al zwakker.

‘Ik weet wat dat zijn,’ zei eensklaps de bejaarde arbeider die ook de sterren had zien vallen, met zijn langzame, zoekende stem, ‘het zijn wilde lantaarns.’

Het woord viel vreemd en haast onheilspellend onder de stilgeworden mensentroep.

‘Wilde lantaarns?’ vroegen er eindelijk een paar, moeizaam.

Jan Herder had zijn pet afgenomen, zo zweette hij; toen zei hij veel zachter dan anders: ‘Hij heeft gelijk... 't zijn wilde lantaarns.’

‘Ze zeggen,’ begon de oude arbeider, die het eerst had gesproken, ‘dat het de zielen bennen van dooie mensen... daar moet lang geleden een kerkhof geweest zijn...’

‘Dat komt uit,’ zei iemand snel. ‘M'n broer heeft daar wel eens een vracht zand in de buurt gehaald... 't zat er vol doodsbeenderen...’

‘Die dooien vinden geen rust,’ zei de arbeider weer; ‘de ouwe geslachten wisten daar meer van te vertellen... Die dooien komen in zulke warme nachten als deze als vuur uit de grond en dat voorspelt ongure dingen...’

Een onderdrukte vrouwenstem viel in: ‘Dat zegt Wobbe Kachel van 't armhuis ook... we hebben 'm daar vaak om uitgelachen. En nou is het toch waar!’

Ze staarden weer naar de lichtjes die steeds minder hel en talrijk werden; hier en daar glom er nog één wat groenig uit het donker. Niemand sprak totdat de stem van Gosse, schel en bazig als altijd, uit het gedrang klonk. ‘Wilde lantaarns...? 't Zou me wat wezen! Ik ben niet bijgelovig! 't Zijn van die glimwurmen of dat soort goedje... As daar wat onguurs was hadden we het hier al lang gemerkt. Ik heb daar vaak zitten kakken bij donker en nooit wat gezien!’

De zuchtende, onwezenlijke stilte brak in gelach. Gosse zelf lachte het hardst van allen.

'Als het wat kwaads voorspelt, jongens!' riep hij, met grimmige branie, 'dan weet ik wel voor wie! En als hier in de Wildhoek wilde lantaarns moeten branden, dan weet ik wáár!'

'Vertel het ons, Gosse!' schreeuwden de jongkerels, niets gesticht over de gedrukte ernst die er eensklaps bij de ouderen scheen te zijn gerezen.

'Ik geloof verdomd dat ik weet waar de aap op aanstuurt,' zei Jan Herder en deed een pas in de richting van Gosse. Wybren Post, die naast hem was komen staan, greep hem bij de arm.

'Wat gaat ie doen, Jan?' fluisterde hij. 'Motten we 'm niet tegenhouden? Der kan niks dan kwaad uit voortkomen.'

'Laat me los en hou je bek,' zei Jan Herder en sloeg de hand van de ander weg. Wybren bleef ontdaan naast hem staan. Iedereen stond stil en luisterde als behekst naar Gosse, die op zijn schelle manier had doorgesproken:

'Kom maar mee! Als er vuurwerk in de Wildhoek wezen mot, dan ken ik het jullie leveren, gratis en voor niks! En iedereen ken mee helpen om het an te steken! Wilde lantaarns - poe! Ze zullen hier in de streek nog eens wat anders zien dan een paar van die benauwde theelichtjes!'

'Dacht ik het niet -?' zei Wybren klaaglijk, maar Jan Herder stompte hem onder de ribben. Een wraakzuchtig, boosaardig lachen rees uit de saamgepakte menigte.

'Fok Hoogwolda,' tierde Gosse verder, de armen in de witte hemdsmouwen boven de troep uitstekend die nu vol dringende nieuwsgierigheid om hem samendromde, 'Fok heeft gezegd dat ie de turf niet meer kwijt ken. Het hindert niet. *Wij* zullen hem er wel af helpen... nietwaar mannen?'

Hij had de woorden nog niet gezegd of de oude Jan Herder sprong op hem toe: 'Het vuur in de turf!'

Tientallen stemmen vielen mee in: 'De brand in de veenderij!'

'We zullen het de moordenaars betaald zetten!' gilde een van de vrouwen.

Jan Herder danste bijna van opwinding: 'De hele bliksemse boel gaat er an!'

Elkander stotend en opdrijvend en aanvurend raakte men op gang - dwars over het land in de richting van de turfstapels, de verre nog onzichtbare veenderij. De jongsten, achter Gosse, liepen voorop; maar ook de bejaarde arbeider volgde, al had hij hoofdschuddend geluisterd; ook de

bedremmelden van daareven die in heilige schrik voor de lantaarns waren verstomd; ook de vrouwen waarvan sommigen nog verstolen zijwaarts keken naar de bosrand onder de dompige hemelronde, waar de dansende vlammetjes hadden gespookt.

Wybren Post vocht tevergeefs om Jan Herder tegen te houden.

'Jan, dat loopt mis! Brandstichterij... in de turf! Luister nou, Jan! Als dat gebeurt, bennen morgen de soldaten hier! We draaien de kast in!'

De grijze turfgraver hijgde om de haastig geworden troep bij te houden. Hij weerde Wybrens woorden, Wybrens wanhopig rukken met gebalde vuisten af.

'Denk an Anders Noordewind!' kwam het onder het lopen met horten en stoten uit zijn keel. 'Heeft die zich soms bedacht...? Der blijft ons niks anders over... Begrijp dan toch dat ons niks anders overblijft... Al schieten ze ons allemaal dood! Eén keer moest het immers spaak lopen tussen hen en ons! Vooruit jongens! Ze kennen niet meer over een arbeider heen trappen zo lang as ie lééft!'

De dag was grijs en gedrukt en haast zonder geluiden. Anders Noordewind hoorde zonder om te zien, hoe in de grote zwarte gevangenispoort het kleine deurtje achter hem werd dichtgeslagen, het omwrikken van de sleutel, wat voor sommigen betekent dat zij hun strijd met de wereld in vrijheid mogen hervatten, en voor anderen dat hun aanwezigheid cipiers en rechters dierbaar blijft.

Anders stond op het verlaten, troosteloze plein en keek om zich heen. De straftijd was om. Het was najaar. Ergens opende zich een brede klinkerstraat met kastanjeboompjes, waarvan het blad rossig en roerloos neerhing. Er ging een negotiewagen van huis tot huis. In een kanaal, dichtbij, klonk de bel van een boot voor de brug. Als hij zijn gezicht naar de lucht hief - deze zonderlinge, kleurloze hemel die ergens in zijn kilheid iets prikkelends had en hem als hij lang keek duizelig maakte - scheen het of er dropjes dwarrelden, miniem en wijd verstuivend vocht uit een onzichtbare sproeier met zeer weinige, fijne gaatjes.

Er was geen mens om hem te halen. Wie ook? Niemand had hem ooit geschreven. In zijn familie was men niet schrijfziek. Hij had in de cel gedaan wat ze van hem vroegen: zich koest houden en manden vlechten. Iedere morgen was hij een half uur gelucht, en elke avond bracht hij de voltooide manden naar een afdak op de binnenplaats, waar zij zich opstapelden tot ze aan het einde van de week werden weggehaald.

Soms had een van de bewakers hem iets goedmoedigs willen zeggen.

Anders had alleen met ja en neen geantwoord. Zij hadden hem weer links laten liggen. Hij had geen behoefte aan gesprekken met bewakers - met niemand. Hij hield zich aan het reglement dat in een verveloze houten lijst onder het tralieraam hing. Hij lag 's nachts niet van ellende op zijn brits te vloeken, maar sliep; en overdag zong en floot hij niet.

Hij had dikwijls zijn best gedaan grondig na te denken. Over alles wat er in de Wildhoek was gebeurd. Over het hondeleven dat hij en de andere slatters, turfstekers, de onnozelen, daar leidden. Ook over Floris Hoogwolda, al was dat eigenlijk niet de moeite. Over alles, wat er haperde en wat zij verkeerd hadden gedaan, domweg, als mollen in het donker. Maar mollen weten hun weg. Zij hebben overleg. De mensen hadden hun weg niet geweten, en Anders besefte traag dat er ook voor de mensen een weg moest zijn om niet te vergaan.

Als hij aan de Wildhoek dacht, was het met een grimmig heimwee. Hij zag dan steeds een heet, grauw veld, greppels en veenputten die vol drab liepen; grijze, blauwe, gebogen ruggen van arbeiders, verbrande nekken en handen; ver weg de veenboerderijen in hun geboomte, en wat rook van boten in de kolonievaart; hij hoorde het dunne roepen van kinderen die naar school gingen of 's middags terugkwamen; en soms een landbouwmachine die tikte; om zijn hoofd gegons van uit de heide verdwaalde bijen. De Wildhoek was hem nabijer geweest dan de cementen wanden van de cel. Hij zag zich langs de buurt aan het water lopen, hij liep huis in en huis uit, hij kende al die rood en groen geschilderde verzakte kamertjes met onooglijke penantkastjes en stugge vloermatten en de deuren van bedsteden, er zaten mensen oud te worden als destijds zijn vader, en het rook er naar vergankelijkheid en ingekankerde armoede. Het was alles wat hij wist.

Toen zijn laatste dag om was, moest hij in het kantoor van de directeur komen. Er hing een portret van de koningin en er stond een brandkast, en de directeur die een hoge rechte boord droeg en een geel lintje in zijn knoopsgat keek hem over kleine brilleglaasjes welwillend aan en zei, dat hij zich oppassend had gedragen en dat deze straftijd - hij hoopte het - een les voor eens en altijd was geweest, en dat hij wel wist dan Anders zijn daad in drift en spijt had gedaan, en dat het normale leven hem spoedig zou genezen. Ten slotte stelde hij hem vijftig gulden ter hand voor de gevlochten manden. Hij had Anders het beste gewenst en Anders was naar buiten geleid. En daar stond hij nu in de grijze najaarsdag, en alles was kil en nieuw en vreugdeloos, en dit heette het normale leven. En waarvan moest het hem genezen?

Hij slenterde de stad in, lange, nauwe straten waar het naar vis en bakkerswaren rook, en belandde op de brede, dubbele gracht met de oude boterwaag en langgewelfde boogbruggen en hoge huizen met pilaren en winkelpuien en caféruiten en veel volk dat hem niet opmerkte, wat hem alleen maar geruststelde.

Hij had een kaartje gekregen voor de trein en voor de tram en een briefje waarop stond hoe laat hij op het station moest zijn.

Hij zag, toen hij voor de gele stationsgevel met de reuzenklok stond, dat hij lang zou moeten wachten. Het had geen zin de stad nog eens binnen te lopen. Hij rilde een keer zonder jekker of jas en ging het station binnen en naar de wachtkamer, door de dubbele deur.

Hij stond nog met de ene deur in de hand en keek de holle ruimte in; wat veeboeren, een slapende man tussen koffers met opengezakte mond; schooljeugd van buiten die schriften en boeken op tafel hadden gespreid en met de vingers in de oren hun les voor de volgende dag begonnen te leren. Toen zag hij dat er nog iemand in de wachtkamer was. Zij droeg een donkerblauwe, geruite mantel en een hoed met een rand die haar gezicht in de schaduw liet. Maar hij herkende haar. Hij werd roerloos op de drempel.

‘Hei, vrind, die deur dicht; 't is geen zomer meer,’ zei een stem vanachter het kale buffet.

Anders gehoorzaamde werktuigelijk. Hij stond binnen, maar het liefst had hij zich omgedraaid om hard weg te lopen. Het was te laat. Jannina kwam op hem toe.

Zij keken elkaar aan. Anders' gezicht veranderde nauwelijks; hij merkte alleen dat zijn ogen zich bijeennepen; een zonderlinge weekheid, een afweer, een onverdrongen wrok. Jannina's gezicht hief zich naar het zijne; het was bekommerd van een vragende, verontruste vrouwelijkheid die hem overweldigde en benauwde.

Hij voelde zijn hand gegrepen. De schilferende kantigheid van zijn grote hand in een kleinere, ferme en zachte. De aanraking - de eerste menselijke aanraking na maanden - was een gebaar van het leven zelf. Hij wist het niet; hij wist alleen dat het hem plotseling vermurwde, zijn knieen waren zwak en hij zwaaide bijna toen ze hem meetrok.

‘Kom,’ zei ze alleen.

Hij liep achter haar aan naar de stille uithoek van de zaal die onverhoeds vol leek met banken en tafels, waartegen hij zijn schenen en zijn schoenen stiet. Hij begreep het niet. Hij zat naast haar en keek naar haar en dacht; alles staat verkeerd, op zijn kop, een vergissing, een bespotting.

Zij veronachtzaamde het wantrouwen van zijn ogen en houding, glimlachte, en wenkte de magere kelner met de sleetse plekken op zijn ellebogen en het front vol koffiespatten, die met gerekte hals had toegekeken. Anders zat nog voor zich te staren, toen de koffie voor hem op het blote, bekraste hout van de tafel stond.

'Drink toch,' zei ze.

Hij begon met het blikken lepeltje in het bruine vocht te roeren en schudde het hoofd. Haar hand gleed weer over de zijne.

'Ik wist toch wanneer je vrij kwam,' zei ze gedempt. 'Ik heb het precies gevraagd en hier gewacht.'

'Waarom... op mij?' zei hij voor het eerst. Zijn stem klonk hem rauw en ongeoefend in de oren. Hij roerde nog steeds kijkend naar haar hand op de zijne.

'Omdat ik je zien moest en spreken,' zei Jannina.

Buiten, achter het perron, schoof een goederentrein aan, die zoveel lomp en dampend gedruis maakte dat hij noch zij iets had kunnen zeggen zonder te schreeuwen. De man tussen de koffers bewoog in zijn slaap en smakte met de lippen. De kelner staarde onverdroten. Een paar van de schoolkinderen begonnen hun boeken in zeildoeken tassen te pakken en zich te rekken. Toen de goederentrein naar het einde van het emplacement was geknerst, zei Jannina: 'Er is veel gebeurd bij ons... We hebben weer veldwachters gehad en ook soldaten.'

Hij trok pijnlijk verbaasd de wenkbrauwen op. Alles was verwonderlijk, onbegrijpelijk op deze dag. Hij luisterde terwijl zij hem vertelde. Hoe het vuur door de woedende arbeiders in de turf van Fok was gestoken. Hoe het dagen had gebrand. Hoe men uit omliggende plaatsen mensen had gestuurd om de brand te stuiten. Hoe er politie en troepen waren verschenen; de soldaten hadden nog mee moeten helpen met schoppen in de hand om het vuur te teugelen. Hoe de geuniformden van huis tot huis waren gegaan, en niet hadden geweten wie zij het eerst en het laatst moesten arresteren. Hoe zij Jan Herder en Wybren en nog twee, drie man op aanwijzing van de Hoogwolda's een dag op het gemeentehuis hadden vastgehouden, en hoe zij ze weer hadden losgelaten omdat er niets te bewijzen viel en mannen, vrouwen en kinderen hun mond hadden gehouden; ook de kinderen, al had men ze bij de bruggen en landpaden met pepermuntjes en witzoete praatjes opgevangen en uitgevraagd.

Anders zat met de armen op tafel geleund, het hoofd dat eerst duizelig licht was geweest al zwaarder op de handen. Er kwam een nijdige en verwonderde rimpel tussen zijn wenkbrauwen. De koffie voor hem werd

koud. Hij zat nog stil toen zij het verhaal eindigde, en dacht moeizaam na. Toen vloekte hij zacht. Zij begreep wat hij voor zich moest zien, en hoe hij moest denken aan iemand met een groen hoedje en een sigaret tussen de smalle, eigenzinnige lippen.

'Hier - voor ik het vergeet,' zei ze haastig. Zij haalde sigaretten uit een tasje en lucifers. Hij keek haar weer aan, de bevreemding in hem rees. Zij deed het doosje open en haalde er een sigaret uit die ze hem in de hand gaf en streek een lucifer voor hem aan.

Hij rookte traag. Het was anders dan anders; het vrat in. Niet alleen de smaak van de tabak op zijn tong en de strelende, gekruide krieweling van rook langs zijn gehemelte, maar de beweging van haar handen die hem de sigaret hadden gereikt en de lucifer hadden aangestreken, de naklank van haar stem in zijn oren. Het gevoel van weekheid en de machteloosheid haar niets te kunnen zeggen, kwamen verbijsterend terug. Hij merkte dat zijn mond onvoorziene, onbeheerste trekkingen kreeg, en het verlangen op te springen en weg te lopen en alleen te zijn met deze overstelpende gevoelens kwam daarmee terug. Zij bemerkte alles. Zij hield zijn arm vast en keek hem voor het eerst zacht en waarschuwend aan, alsof zij hem zo niet wilde zien.

'Anders...!' zei ze; en haar stem smeekte.

Hij wist weer geen antwoord. Hij kneep de sigaret bijna doormidden tussen harde vingers. Zij had hem uitgelegd wat er in de Wildhoek was gebeurd, en ook hoe de mensen er die zomer hadden geleefd, bij pozen werkend in de bouw, in het vlas, de aardappels, en dan weer leeglopend, geknauwd, wachtend op wat niet kwam; hoe er geleend was en geborgd; en hoe zij tegen de winter opzagen waar niets meer omhanden zou zijn - Zij had hem niet uitgelegd waarom zij met dit alles bij hem kwam. En de nurkse, vijandige achterdocht, die onder zijn vertedering en verbazing bleef dreinen, verbood hem er naar te vragen.

Hij zag haar weer de kelner wenken om de man te betalen; de kelner wees gekwetst op de koud geworden koffie en zei iets, hij scheen zich te beklagen; zijn woorden bleven buiten Anders' gehoorwijdte. Jannina ging er ook niet op in; zij nam Anders' arm en trok hem mee naar het perron.

Zij wandelden onder de overkapping. Hij keek stug naar de grote, grijze tegels onder de voet, hij zag de zoom van haar rokken om haar knie bewegen en deinen en haar voeten lopen - hij had eigenlijk vergeten dat ze zulke kleine voeten had - en hoorde het ruisen van haar kleren onder het lopen. Het grote onverteerbare brok lag in hem, tussen

zijn hals en borst; en hij dacht: zij had niet moeten komen; ik had alles thuis kunnen horen, van Mem en van Jan en de anderen, in kleuren en geuren. Zij heeft er mij mee overrompeld; het is niet goed na al die dagen en weken, iemand zo te overrompelen... Maar zij was er tegelijkertijd met al wat hij van vroeger begon te herkennen, een angstige vertrouwelijkheid, een vergeten, verbeten geluk. Het drong tot hem door dat zij was gaan spreken; ook haar stem behoorde zo volkomen aan de herinnering dat het hem pas laat bewust werd wat ze zei: 'Er moet veel veranderen in de Wildhoek. Ik heb er dikwijls over gedacht, Anders, maar ik kom er niet uit... Daarom ben ik ook hier. Zonder jou gaat het niet, Anders -'

Ze stokte alsof haar woorden een dubbele betekenis hadden. Ze brachten eindelijk iets in beweging in de moeizame en kwetsbare verstarring van zijn inborst en gedachten. Hij hief het hoofd op en keek haar aan. Ze glimlachte. Hij glimlachte voor het eerst tegen haar; het was iets, een gebaar van mond en gezicht dat met de gedachten en de beroering binnen in hem samenhing; na de lange opsluiting een vrij en bevrijdend gebaar.

'Maar wat wou jij dan -' vroeg hij ingehouden.

Zij hadden elkaars ogen weer vermeden.

'Vroeger,' zei Jannina als peinzend, 'leefde iedereen bij ons op zich zelf, de mensen wisten alles van elkaar en toch niets, als het er om ging iets te doen tegen de beroerdigheid... Ze stonden alleen dicht bij elkaar als het werk er naar was; ze hebben elkaar geholpen in de slechte tijd; maar ze kwamen pas goed samen in de dagen toen Fok hen uit de turf gooide... Wat ze daarná deden was mis... Ik kan het niet beredeneren... maar ik heb er toch dikwijls over gedacht. Ze hadden heel anders moeten doen.'

Ze zweeg, licht verlegen. Anders keek van terzijde naar haar. Hij had zulke woorden nooit uit haar mond gehoord, zelfs niet verwacht. Het leek hem dat er een nieuwe Jannina naast hem liep. Het raakte hem ergens tot in de ziel.

'Welverdomd!' zei hij. 'Heb jij - over zulke dingen geprakkizeerd?'

Zij knikte weer met vage bedremmeldheid als vroeg zij zich af of ze er wel goed aan had gedaan. Ze liepen langzamer; hun handen raakten elkaar voortdurend. Het bracht hen weer dichter tot elkaar. Anders begon in zijn verbazing iets te vermoeden van wat er in die zomermaanden in Jannina moest zijn omgegaan, zonder dat hij of ook anderen er maar een bleek vermoeden van hadden gehad dat vrouwen over zulke dingen denken... Hij bleef met een rukje staan. Hij zag alles voor zich wat er in de Wildhoek gebeurd was, zo duidelijk en grievend scherp als in de cel. Hij stond midden in de heipolder en herkende de arbeiders en

hun vrouwen, gezicht na gezicht; en om hem heen stond de gevoelloze mensenmuur, de goed gekleden en warm gevoeden, die bestonden door andermans arbeid en in brikjes reden, die de vaders van hongerige kinderen voor hen hadden verdiend - en hoe dat grote boerenvolk maar een arm hoefde uit te steken als de arbeiders 'honger!' riepen, en van links en rechts kwamen er gewapenden en trokken de sabels, en de rechters zaten zwart en met witte beffen achter de groene tafels met wetboeken en vonnisten de overtreders droog en afgemeten.

'Jezus, Jannina!' zei hij schor. 'Waar zat ons verstand? Nou zie je, geen haar op m'n kop had ooit bedacht dat wij zelf een eind aan die slavendrijverij moeten maken... Of ze ons ook klein gekregen hebben en gehouën, al die jaren; of ze ook geloofd hebben dat wij in onze uithoek toch nooit wijs worden... dat alles voor hen is en blijft, en voor ons alleen de afval en de armoe... en dat wij dat genomen hebben ook... tot het ons dan één keer naar de kop slaat en wij alleen nog maar dingen doen waardoor ze ons met de huzaren te lijf kunnen...'

Hij dacht en redeneerde weer met moeite; de rimpel zat opnieuw zwaar en haast dreigend tussen zijn brauwen. Zij keek naar zijn verbleekt, maar hard gezicht; zijn ogen, die zo lang leeg en befloerst waren geweest, schitterden ingehouden met de weerschijn van nieuwe beelden.

'Wij moeten leren, hoe we bij elkaar moeten gaan staan, Jannina, alle arbeiders van de Wildhoek... We moeten kijken hoe ze het ergens anders doen... We moeten leren terug te slaan als ze ons willen nekken, en niet met ons laten sollen en wachten op wat er misschien komt; we moeten met man en macht ons recht op een stuk brood verdedigen... door ons aantal, door niets en niemand tussen ons en hen te laten komen...!'

'... in plaats van als krankzinnigen het vuur in de turf te steken,' zei ze.

Hij knikte enkele malen, heftig.

'Ja,' zei hij. 'Zoals het nu is, mag het niet blijven... Ik geloof dat het anders kan. Dat wordt een zware hijs Jannina, maar het moet... Er moet gevochten worden, maar niet meer zoals vroeger. Ze moeten er allemaal bij, werk of geen werk... en dan samen de vuist op tafel...!' Hij greep haar arm en knelde die. 'Maar dat jij - Jannina -'

Hij schudde weer het hoofd. Jannina drukte haar arm vast tegen hem aan. Haar kleine voeten kwamen weer in beweging en hij volgde met grote, nadenkelijke mannenpas.

'... die toch niet een van ons bent...,' zei hij weer, worstelend tegen de veelheid van gevoelens die in hem begonnen te woelen.

Jannina zweeg enkele tellen. Toen tilde ze het hoofd naar hem op en

zei: ‘Maar ik bén een van jullie... Ik was het al toen ze geen werk meer hadden en Jan Herder mij op een keer vroeg: wat moeten we doen? Toen zei ik: wat Anders gedaan zou hebben, als hij hier was... Ik wist toen niet eens goed, wat ik zei. Maar ik dacht er later over na. Ik begon het te begrijpen. Zij meenden dat ik hen opstookte om te vernielen en te branden. Dat was het niet... Ik wist alleen dat jij mij helpen moest, hen en ons allemaal... Ik ben een van jullie, Anders... door jou.’

De trein hamerde hun zijn ingehouden ritme in, terwijl ze in de volle coupé zaten; en de tram waarin ze overstapten toen het al schemerde rammelde en schokte en kwam elke keer amechtig weer op gang, zovaak hij stil had gestaan bij een boerenoverweg of een verlaten halte in de heidestreek die zij ook bij halfdonker herkenden. Anders en Jannina reisden terug naar de Wildhoek. Ze reisden samen, voor het eerst in hun leven. Zij hielden elkaar niet bij de hand vast; er was tussen al die onbekende reizigers een nieuwe, vreemdsoortige schuwheid in hen die het hun belette. Maar zij hield hem al vast met wat ze had gezegd, haar komst en nabijheid, teder en onverbrekelijk, haar warmte aan zijn zijde, de nieuwe gedachten die zij had leren denken en de verwachtingen die zij stelde op hem, zij hielden elkaar vast met hun overtuiging en ernst.

Zij hadden over Floris niet meer gesproken. Het was ook niet meer nodig. En dat zij hem, Anders, op het station had gewacht tot de gevangenis hem zou loslaten, alleen maar om hem te vertellen wat er in de Wildhoek was gebeurd, sinds de veldwachters hem daarvandaan hadden gehaald... het was allemaal larie. Het was hem nu eindelijk zo duidelijk en het verwarde hem nog steeds in zoveel opstormende tederheden en triumf, dat hij de ogen telkens sloot om zich te bezinnen, en ze telkens weer naar haar opsloeg om te weten dat het waarheid was.

Ze liepen eindelijk zijde aan zijde langs de nachtelijke paden van de heipolder waar geen tram meer rijdt. Er waren half uitgewiste verre lichtjes, tussen zwaden van dunne herfstige mist, en de droppeltjes van de laaghangende motregen werden talrijker en legden een ruige dauw over haar mantel en zijn korte jas. Hij herkende, zelfs zonder het te zien, de eenzaamheid, de kleine merktekens in de verlaten ruimte, de paden. Zij vroeg hem éénkeer of hij het niet koud had en hij verbaasde zich over die vraag, want er was alleen maar warmte in hem en het voorgevoel van beloftevolle dagen, dat hij nooit eerder had gekend; en hij zei: ‘Nee.’ Ze liepen nog een minuut, en Jannina zei zacht: ‘Maar *ik* heb het koud, Anders -’ en toen begreep Anders Noordewind wat hij in het geluk en de

verbijstering van deze terugkeer had vergeten. Hij bleef staan en trok haar naar zich toe, hard en sterk, zodat haar de adem in de keel stokte, en kuste haar eindelijk op de mond die warm was in het fris gezicht; en haar armen sloten vast om zijn hals, terwijl dit koel en aanbiddelijk vrouwengezicht allengs ging gloeien, en haar tas op de grond viel en de regen dichter en venijniger viel, en Anders begon te spreken, hij wist niet meer wat en hoe lang, en Jannina's naam stamelde, en haar tussen zijn gebroken woorden en zuchten opnieuw kuste en kuste, en eerst dacht dat de regen haar ogen en lippen zo vochtig had gemaakt, tot hij de lauwe droppels proefde en wist, dat het geen regen was.

Einde

Enkele bijzonderheden over de schrijver en zijn werk

Op 26 april 1967 werd hij zestig jaar, Theun de Vries, het episch unicum onzer letteren zoals C.J. Kelk hem eens heeft genoemd en mede ter gelegenheid daarvan verscheen deze THEUN DE VRIES - 60 - KEUROMNIBUS.

Het reeds tot een imposante reeks van titels - romans, verhalen, gedichtenbundels, essays, monografieën, herinneringen - uitgegroeide werk van Theun de Vries behoort al lange tijd tot het meest gelezene en meest populaire uit onze literatuur, waarin het om zijn veelzijdigheid en monumentaliteit zo'n unieke plaats inneemt. Zijn romans zijn bijna alle historische romans, ook al spelen ze soms in het heden of zeer nabije verleden. Het thema van de geleidelijke sociale ontvoogding van de mensheid dóór de eeuwen, zowel in nationaal als internationaal verband gezien, heeft Theun de Vries, zonder ooit iets prijs te geven van zijn onwankelbare overtuigdheid van de sociale dynamiek, op virtuoze wijze gevarieerd. Man van grote cultuur en belezenheid bezit zijn proza dát direct aansprekende, dát geladene en kleurrijke, dat hem in brede kringen tot zo'n populair auteur heeft gemaakt. Het proza van Theun de Vries is immers, zoals Johan van der Woude eens heeft opgemerkt, ‘rijk van klank en vol kleur. Het is doorzichtig naar de betekenis en helder van expressie.’

In deze Keuromnibus werden die boeken opgenomen die het meest markant zijn voor de verschillende facetten van dit schrijverschap. In *Wilde lantaarns*, de roman die voor 't eerst verscheen in 1940, verbeeldt hij de strijd tussen de veenarbeiders en de boeren in dat afgelegen stuk Nederland, waar de drie noordelijke provincies aan elkaar grenzen. Theun de Vries, zelf geboren in de Friese woudstreek, kent de venen door en door. De karakters die hij in dit boek schiep zijn fictief, maar de sfeer van de venen en de historische achtergrond van het sombere drama, dat zich in dit boek afspeelt, zijn volkomen authentiek. De voorgeschiedenis van het veenbedrijf in de Wildhoek gaat terug tot het jaar 1780. De heftige sociale tegenstellingen vormen de diagonalen van het boek maar tegelijk stijgt het sociale thema boven het maatschappelijk motief aléén uit in een ongemeen boeiend, dramatisch verhaal van liefde en dood.

Meesterlijk is de schets van de stugge boerenkarakters en het vlakke onromantische landschap. De noodlottige liefdesdriften, die de winkeldochter Janina - ‘het meisje met de zijden kousen’ - bij de boerenzoon en de

turfarbeider oproept, zijn even knap geregistreerd als de sociale en erotische spanningen, die de grote rol spelen in het tweede boek van de keuromnibus, de roman *De vrijheid gaat in 't rood gekleed.*

Dit op Guadeloupe tijdens de Franse revolutie spelende boek - met die titel zo uitdagend en triomfantelijk als de regel uit een gedicht! - verscheen voor 't eerst in 1945. De auteur was er al tijdens de oorlog aan begonnen. Hij wilde een revanche schrijven van de ‘gewone neger,’ die hij in de overigens door hem zeer gewaardeerde Jamaica-roman *Rumeiland* van S. Vestdijk, nergens meende te kunnen ontdekken. Op ‘Het eiland van de zwarte godin’ - titel waaronder het boek eens sterk ingekort is herdrukt - laat De Vries de negers zelf de voornaamste krachten vormen, die onder leiding van de historische figuur Victor Hugues de revolutie tot stand brengen. Bij het schrijven van dit boek zweefde De Vries de figuur voor ogen van de beroemde Haïtiaanse vrijheidsstrijder Toussaint L'Ouverture die door Napoleon op zo'n laffe wijze ter dood is gebracht. *De vrijheid gaat in 't rood gekleed* - tegelijk kunstenaarsroman én revolutionaire roman is geschreven in een snelle, gepassioneerde stijl. Er zit iets in van de exploderende bevrijdingsroes van vlak na 1945. Het is óók een groot avonturenboek en David, de jonge begaafde negerslaaf, die droomt van een loopbaan als schilder in Parijs, is een van de onvergetelijkste creaties geworden van de schrijver, die vooral in deze ‘koloniale roman wilde uitbeelden welke beroeringen in het Caraïbische gebied werden gewekt, toen in 1793 de Nationale Conventie in Parijs, steunend op de rechten van de mens, de negers in de Franse koloniën vrij verklaarde.

De roman *Ziet*, *een mens!* van 1963 handelt over de Haagse jaren van Vincent van Gogh, toen deze einde 1881 na een bittere liefdesontgoocheling naar Den Haag vluchtte om zich daar door radicaal aanpakken tot schilder te vormen. Hij komt in contact met de vrouw van de straat, Sien, met wie hij gaat samenwonen. De altruïstische jongere broer Theo, die in de Parijse kunsthandel werkt en al rotsvast in Vincents geweldige talent gelooft, houdt hem en de zijnen in het leven. Dóór de ongehoorde misères van het dagelijkse bestaan heen wil Vincent de ijzeren muur van heersende hypocrisie, decadentie en vooroordeel slopen en zich een weg ‘sabelen’ naar een kunst, die de waarheid van mens en natuur verkondigt. Inderdaad vormt hij zich tot de geheel nieuwe schilderkunstige doorgronder en verbeelder van de menselijke figuur en het landschap. Maar het prille meesterschap wordt duur betaald. Door kunstenaars en kunsthandel van zijn tijd niet erkend, door gebrek ondermijnd, bedrogen in zijn

illusies over ‘de zuivere ziel van het volk’. door de terugval van Sien in de dronkenschap en de prostitutie, gekrenkt in zijn hoop op het begeerde gezinsgeluk, staat Vincent in het najaar van 1883 voor ons als een mens zonder geluk of rust, die opgejaagd wordt naar een weg van grootheid maar óók nog van groter leed.

De *Nieuwe Rotterdamse Courant* schreef over dit boek: ‘Werk van een romancier die zijn vak verstaat en een diepgaande studie van zijn onderwerp gemaakt heeft.’

In het korte verhaal *De merrie*, door Theun de Vries in 1966 tijdens een kort verblijf in Brussel geschreven, verbeeldt hij een der meest omstreden aspecten van het vóórrevolutionaire Rusland: dat van de lijfeigenschap. De Russische landheer Kankrin wordt hevig verliefd op een van zijn lijfeigenen, de mooie, wilde Anna. Met geweld maakt hij zich ten slotte van het meisje meester, maar hij merkt dat in wezen hij met zijn gekwetste trots de verliezer is en Anna met haar bij alle schoffering ongebroken zuiverheid de meester. Kankrin ziet dan in dat hij en zijn soort aan de dood vervallen zijn.

In *De merrie* stelt Theun de Vries de machinaties aan de kaak van de mens, die probeert een dominerende greep te krijgen op een medemens. Het verhaal toont aan dat de kracht van een eigen, fiere persoonlijkheid spot met de willekeur van wie haar mishandelen.

Zo biedt deze Keuromnibus met een Friese roman, een historische roman over de Revolutie, een kunstenaarsroman en een sociaal-kritisch verhaal uit het vóór-revolutionaire Rusland, een zo breed mogelijk scala van thematiek, stijl en bedoelingen van een van onze grootste schrijvers.

Theun de Vries werd in 1907 in Veenwouden geboren. Tot zijn achtste jaar bleef hij daar. ‘Mijn kinderjaren stonden in het teken van de concreetheid der dingen.’ Zijn wieg stond letterlijk de hele dag tussen bloemen en bomen. Hij leefde steeds ‘buiten’ en de hang naar ruimte en natuur is een kenmerk gebleven in veel van zijn latere boeken, die zich van de meeste andere ‘streekromans’ onderscheiden door een sterk accent van het monumentale.

Hij stamt af van doopsgezinde patriotten en jacobijnen, waaruit hij zelf zijn socialistische en vaderlandslievende verworvenheden verklaart. ‘Het ware christendom was voor mij dat van de Bergrede: radicaal en communistisch.’ Ook in zijn jongste verhalenbundel - *De namen in de*

boom - heeft hij veel van zijn vroegste jeugdherinneringen verwerkt.

Van zijn achtste tot zijn twaalfde jaar woonden zijn ouders in Leeuwarden. Daar leert Theun voor het eerst de uitgestrekte Friese weigebieden kennen, die hem later tijdens zijn bibliotheekjaren in Sneek tot het machtige epos *Stiefmoeder aarde* zullen inspireen, een boek dat zoals Vestdijk eens heeft aangetoond, 'door een eigen eenheid der tegendelen' mag gelden als een zeldzaam geslaagde 'lyrische inventaris' van indrukken uit en herinneringen aan het open, koele land der gezeten boeren, maar ook opstandige veenarbeiders.

Zijn jeugd was niet gemakkelijk. In 1930 - hij heeft dan al drie dichtbundels gepubliceerd - verklaarde hij nog: 'Daar ik pas 23 jaar ben, verwacht ik nog de belangrijkste levensfeiten. Moeilijke en onrustige jaren lagen toen echter al achter hem. Maatschappelijk gesproken had hij al heel wat afgezworven. Na gestrand te zijn op het gymnasium te Apeldoorn - waar de ouders na Theuns lagere-schooltijd gingen wonen - was hij werkzaam in heel wat beroepen, vaak als 'volontair' dus zonder een cent te verdienen: handelscorrespondent, privé- secretaris, voorlezer, magazijnbediende, journalist, tot hij in het leeszaalberoep een tiental jaren vaste grond onder de voeten vond. Maar naast het dagelijkse werk en de vele studies, die Theun begon, was daar al vroeg de schrijverij als compensatie voor en uitingsmogelijkheid van alle leed en tegenslag.

Theun de Vries schreef op zijn veertiende een heel bijbels drama, gedichten, toneelstukken, verhalen. Hij stuurt op zijn 20ste gedichten naar Dirk Coster, redacteur van het humanistisch-esthetische maandblad *De Stem*, die hem aanmoedigt en een aantal jaren grote invloed op hem zal hebben. In 1926 vormt het bundeltje *Doodendans*, een zinnebeeld, in veertig bladen met bijschriften bij plaatjes naar Hans Holbein de Jongere, zijn officiële lyrische debuut.

Een merkwaardig bundeltje met regels als:

Wat schraapt de hand robijnen fonkelrode?
Wat wint de witte ziel zich met geld-vergoden?
Een stervensuur weegt zwaarder dan al goud.
En welke schatten heeft een lijk van noode?

Het is de tijd van het vitalisme, van Marsman en zijn schuimende morgen en zijn vuren lach, van een nieuwe, hevig bezielde retoriek. Het grote woord werd niet geschuwd als er maar 'een hart', 'een vent' achter zat. Bij Theun de Vries zat het hart hóóg: hij stortte zich uit in een felle na-

tuurlyriek, waarin al sociale sentimenten doorklinken. Het is de dichterlijke ontlading van een moeizame postpuberteit in een bedwelmende roes van worden, die soms toch zo machtig-monumentaal en gebeeldhouwde regels opleverden, dat *Westerse nachten* in 1930 bekroond kon worden met de *Domprijs voor Poëzie.* Theun de Vries werd beschouwd als het opkomende grote talent van de Nederlandse dichtergeneratie. Marsman schreef: 'Ik overschat hem misschien maar ik verwacht van De Vries, dat hij binnenkort de verzen zal schrijven, waarnaar ik al jaren onder ons jongere dichters bleef uitzien: gedichten die van de hedendaagsegangbare jeugdpoëzie, die dood en donker met diepte identificeert, en weemoed met liefde en God met een klachtenbureau, sterk zullen verschillen: verzen waarin tranen helder zijn en somberheid niet neerslachtig, die boven de floersen snelle, vermetele lichten doen spatten, die verzen van spanning, waarin een jonge, vrolijke, vrolijke aarde danst, frisse, vrolijke tranen.'

Vestdijk wees op De Vries' vermogen tot het neerschrijven van 'les jardins galants', tot die galante, erotische poëzie, waarvan De Vries inderdaad ook met een kleine cyclus *erotica* uit 1928 getuigde. Toch zal de lyricus Theun de Vries ná 1930 vrijwel zwijgen, wanneer wij even afzien van het incidentele lange gedicht *De dood*, (verschenen 1948) in het najaar van '44 in het doorgangskamp Amersfoort geschreven.

In zijn eerste grote prozawerk, de historische roman *Rembrandt* van 1931, greep De Vries naar een genre, dat hij dikwijls opnieuw en met verbluffende resultaten zal aanvatten en variëren: de kunstenaarsroman. In *Rembrandt* - dat in 1932 bekroond werd met de *Meiprijs C.A. Mees van de Nederlandse Maatschappij van Letterkunde* (een tijdelijk pendant van de Van der Hoogtprijs) zocht De Vries vooral uitingsmogelijkheden voor eigen kwellende problematiek - sociaal en erotisch - die hij kristalliseerde in het leven van strijd, teleurstellingen, hartstocht en gebrokenheid, dat Rembrandt leidde.

Thans ziet De Vries dit boek - op het geld van de prijs kon hij toen gaan trouwen! - zelf méér als 'een grootste greep'. De geslaagdheid acht hij maar gering. In het onstuimige proza van dit boek, in de snelle vaart waarin het is geschreven, in het vermogen karakters en figuren uit het verleden neer te zetten tegen een beeldrijk historisch decor, ontplooide Theun de Vries zich in elk geval als een rasverteller, als een groot prozatalent, dat zijn middelen beheerst en dat gedreven wordt om met woorden de werkelijkheid rondom hem te doorlichten tot nieuwe wer-

kelijkheid. *Rembrandt* wordt meteen in verschillende landen vertaald, ook in Duitsland waar de nazi's in 1935 het boek in beslag namen en duizenden exemplaren aan de vernietiging prijsgaven. De auteur was toen immers een communist en zijn boek trouwens ook veel te vriendelijk voor de joden...

Omdat de kunstenaarsroman zo'n centrale plaats bekleedt in zijn totale oeuvre is het goed de vier voornaamste direct te noemen:

Pan onder de mensen, het tweede deel uit de cyclus *Fuga van de tijd*, uit 1954, is de roman van een eenvoudige Drentse herdersjongen, die een groot musicus wordt. Het karakter van de hoofdfiguur is fictief maar De Vries - die het zelf een van zijn beste boeken acht - verwerkte er veel sleutels in tot bestaande personen en situaties uit het muziekleven, maar legt vooral de nadruk op het groeiproces van de jonge kunstenaar.

Het motet voor de kardinaal van 1960 handelt over een lijfeigene, die huursoldaat wordt en later zanger in het pauselijk koor. Het is een indrukwekkende schildering van de tijd der late renaissance in Italië, met zijn verdorven politiek en zedelijke klimaat. Een belangrijke rol in dit boek speelt ook de Bourgondische componist Josquin des Prés.

Ziet een mens! uit 1963 - opgenomen in de Theun de Vries - 60-Keuromnibus - handelt over de Haagse periode van Vincent van Gogh en *Moergrobben* uit 1964 is geïnspireerd op het leven van Jeroen Bosch en, zoals P.H.H. Hawinkels in het *Nijmeegs Universiteits Blad* eens heeft aangetoond, qua stijl, inzet en allure van onbetwiste Europese rang.

Centraal in zijn kunstenaarsromans - waaronder in zekere zin ook *De vrijheid gaat in 't rood gekleed* gerekend kan worden, de ex-slaaf wordt immers kunstschilder! - stelt De Vries het probleem van de verhouding tussen de kunstenaar en de sociale dynamiek van de samenleving waarin hij werkt. Door zijn werk en innerlijke houding moet de kunstenaar zien zijn integriteit te bewaren, zijn roeping trouw te blijven en pal te staan tegen corruptie en maatschappelijke uitbuiting, die hem bedreigen. Door een visionaire greep op de dingen, een eigen beeldtaal moet de kunstenaar een teken van tegenspraak zijn in een gecorrumpeerde samenleving, tevens echter een symbool van culturele vooruitgang in een maatschappij, die sociaal ten goede verandert. En daarmee komen wij dan meteen op een element dat een beslissende invloed gaat uitoefenen op zijn hele werk en persoonlijkheid: dat van de sociale strijd en de sociale dynamiek als de wet van het leven en grondtoon van het kunstwerk. In zijn in 1941 verschenen bundel essays *Vox Humana*, heeft De Vries dit thema aan de hand

van de levens van verschillende grote kunstenaars al eens uitgewerkt, in een thans op stapel staande nieuwe bundel essays *Het grote engagement* zal dit in nog aanzienlijk toegespitster en actueler vorm gebeuren.

In zijn prachtige autobiografie *Meesters en vrienden* - uit 1962, bundeling van oorspronkelijk in *De Gids* verschenen artikelen - heeft Theun de Vries uitvoerig beschreven hoe hij zich uit het breekbare romantisme van zijn jeugdjaren ontwikkelde tot overtuigd socialist, marxist en communist. De jaren van grote studie van het marxisme vallen van 1933 tot 1935. Vóór 1933 geloofde De Vries al in de verworvenheden van de Franse Revolutie, na 1933, als het fascisme zich steeds duidelijker gaat opmaken de klok radicaal terug te zetten naar nieuwe, barbaarse middeleeuwen, gaat hij de socialistische Russische Revolutie zien als dé logische voortzetting van de burgerlijk - democratische, die met De Franse Revolutie inzette.

‘De tijden voor een Rembrandt-idylle waren voorbij. Het socialisme werd voor mij de enige kracht op wereldschaal die het fascisme zou kunnen stuiten en vervangen, 'schrijft hijzelf in *Meesters en vrienden.* Zijn keuze vóór het communisme betekent een breuk met vele vrienden, onder meer met Dirk Coster, een in de autobiografie beschreven ongelukkige episode. De levenskeuze was verricht, de richting was nu bepaald. De sociale strijd door de eeuwen heen, de mislukte of geslaagde aanpassing van individu en groep aan veranderde sociale omstandigheden, de sociale vooruitgang als beslissende factor voor elke andere vorm van vooruitgang, hij zal ze gaan verbeelden in een reeks van boeken, waarvan Rico Bulthuis eens getuigde: ‘Soms is het alsof hij één groot boek wil schrijven, dat ten slotte zal eindigen in een voor hem aanvaardbare werkelijkheid.’

De strijdbaarheid van zijn meeste boeken blijkt duidelijk uit de titels, die vaak iets uitdagends hebben *Sla de wolven herder!; De vrijheid gaat in 't rood gekleed; een spook waart door Europa; Het wolfsgetij.*

Na het gedeeltelijke mislukte *Doctor José droomt vergeefs* van 1933 - *De tijd* schreef er over: ‘Satanisch in elkaar gezet, doordrenkt met een weeë, humanitaire sentimentaliteit en vrijmetselaarsmoraal’ - volgt in 1934 de hartstochtelijke revolutieroman *Eroica*, die thans door De Vries zelf als een kweekprodukt van ongerijpte beïnvloedingen’ wordt beschouwd. Het werd in de kritiek ook bar slecht onthaald, maar de schrijver moest door deze van proletarisch sentiment spattende onklaarheid heen om tot hét grote meesterwerk, *Stiefmoeder aarde*, van 1936 te komen, dat nog

altijd wonderbaarlijke poëtische, muzikale boek, waarin hij in één grote monumentale stroom het conflict verbeeldt van gevestigde zede en revolutionaire vernieuwingsdrang. Hoewel doortrokken van grote sociale opstandigheid, slaagde De Vries erin tot een zo hoge mate van 'objectiviteit' te komen, dat het boek in die dagen van hevig anti-communisme onder de burgerij ook dáár een groot succes werd en goed onthaal vond.

Zelf schreef De Vries in 1965 nog over dit boek: '*Stiefmoeder aarde* (1936) heb ik geschreven tussen mijn 27ste en 29ste levensjaar, in een periode van grondige woelingen in het wereldbestel. Het werk werd voor mij onder het schrijven het boek der ontdekkingen. Ik ontdekte de maatschappij in haar eigenlijke beweegkrachten en samenhangen. Ik ontdekte mezelf in die historische verbanden, kind van een bepaalde tijd, land en groep. Ik ontdekte de tradities die mij hadden gemaakt en ik beleefde hun crisis-in mij en buiten mij. Ik ontdekte de wereld van onterfden en ontrechten en werd meegesleept door een solidariteit die hen drijft tot de gote opstandigheid tegen al wat hun bevrijding remt. Ik ontdekte kortom, een nauw omschreven, dynamische werkelijkheid, resulterende uit het conflict tussen gevestigde zede en revolutionaire vernieuwingswil - ik vond de stof voor een modern heldendicht.'

De uit het niets van het noorden opgedoken schrijver werd nu werkelijk een beroemdheid al sprak Eduard Du Perron ook smalend van 'historisch knutselwerk'. De Vries rekende af met het zweverige humanisme van Coster en Havelaar maar moest óók niets hebben van het sterk onder invloed van Nietzsche staande elite-intellectualisme waarmee Ter Braak en Du Perron de Forum-generatie voor fascisme én communisme beide wilden behoeden. Mede daardoor geraakte De Vries als schrijver in een betrekkelijk isolement - na zijn vermeende 'regionalisme' stond nu zijn communisme brede erkenning in de weg en al onving hij in 1963 uit handen van een vroegere schoolvriend, minister Bot, de Staatsprijs voor Letterkunde, *de PC Hooftprijs*, hij bléef een 'buitenbeentje'. misschien ook omdat hij nooit in de pas is gaan lopen met literaire revoluties en experimenten en ongebroken trouw bleef aan zijn eenmaal gemaakte sociaal-literaire keuze.

Na het verschijnen van *Stiefmoeder aarde* volgt nu ook snel de breuk met zijn superieuren uit de bibliotheekwereld, die hem zijn literaire vrijmoedigheden kwalijk namen. Hij gaat nu naast het schrijven veel journalistiek werk verrichten: van 1937 tot 1940 bij het *Volksdagblad*, van

1943 tot zijn arrestatie bij de illegale pers, van 1945 tot 1949 bij *De vrije katheder* en in 1950 nog enkele maanden bij *De Waarheid.*

In 1937 verschijnt *Oldenbarneveldt*, de eerste van een aantal historische studies die De Vries nog zal schrijven over o.a. Rutger Jan Schimmelpenninck, Karel de Grote en de dichter en jaren lange vriend Nijhoff. In 1938 publiceert hij *Het rad der fortuin*, en in dat zelfde jaar *De bijen zingen* In 1940 verschijnt de in de Theun de Vries - 60-Keuromnibus opgenomen - korte roman *Wilde lantaarns.* In de novellenbundel *De tegels van de haard* uit 1941 - later herhaaldelijk als *De Friese postkoets* herdrukt - keren weer veel jeugdherinneringen terug.

Al vóór de oorlog - die behalve veel illegaal werk ook de verschrikkelijke ervaringen in het kamp Amersfoort met zich bracht - in 1939, was hij begonnen aan wat de enorme historische roman uit het vóórbabylonische Mesopotamië zou worden: *Sla de wolven*, *herder*, voltooid in 1942, verschenen in 1946, een jaar nadat hij de Staatsprijs voor Verzetsliteratuur had ontvangen.

Het had het eerste deel moeten zijn van een omvangrijke cyclus ‘De drie rijken’ waarin ook romans hadden moeten verschijnen over het oude China en het oude India. Die zijn er nooit gekomen. En *Sla de wolven*, *herder*, waaraan De Vries jarenlange historische vóórstudie wijdde - hij maakte b.v. een compleet, speciaal trefwoordenboek en liet zich uitvoerig inlichten door de assyroloog professor Böhl - was eigenlijk nog de vrucht van het toeval. In 1939 leed de schrijver veel aan slapeloosheid. 's Nachts pakte hij vaak een boek over wereldgeschiedenis om boven de dreun van jaartallen en woorden in saap te kunnen sukkelen. Zo stootte hij op de geschiedenis van het volkskoningschap in het oude Sumerië, dat hij tot zo'n grandioos boek zou ombouwen.

Eveneens van 1946 dateren *De vrijheid gaat in 't rood gekleed*, de novelle *Kenau* en de novellenbundel *De laars.* In 1944 was illegaal onder het pseudoniem Swaertreger het onlangs herdrukte *WA-man* verschenen. Van 1948 tot 1954 verschijnt dan de korte trilogie over revolutiejaar 1848 en het leven van Marx en Engels: *De vuurdoop (Een spook waart door Europa - Nieuwe rivieren - Hagel in het graan).*

In 1952 verscheen *Anna Casparii of het heimwee*, dat werd bekroond met de Vijverbergprijs van de Jan Campertstichting, in 1954 *Pan onder de mensen* en *Bruiloftslied voor Swaantje.* In 1956 verschijnt de grote verzetsroman *Het meisje met het rode haar*, in 1940 *Het motet voor de kardinaal*, in 1962 het driedelige magistrale epos over de Februaristaking van 1941 in

Amsterdam *Februari*, in 1962 *Meesters en vrienden*, in 1963 *Ziet*, *een mens!*, in 1964 *Moergrobben*, in 1965 *Het wolfsgetij*, de ongewoon harde en realistische roman over een moffenhoer - het zielige meisje Mobsie -, in 1966 *Doodskoppen en kaalkoppen*, over het kamp Amersfoort en in 1967 *De namen in de boom*, verhalen. In 1966 fungeerde als Boekenweekgeschenk een sage van Theun de Vries, die zeer goed werd onthaald: *Het zwaard*, *de zee en het valse hart.*

Daarnaast verschenen nog de novellenbundels *Eros in hinderlaag* en *Noorderzon*, een bundel Chinese verhalen - *Woe sjoeang*, de weergaloze bruid - en in 1959 het boek, dat zijn ervaringen gaf over een reis door China, *De meesters van de draak.* Een aantal gebeurtenissen in China van einde 1966 en begin 1967 acht Theun de Vries een betreurenswaardige brutalisering die niet strookt met communistische beginselen.

'Het is, zoals ik het zelf toen al heb kunnen bespeuren, een gevolg van een populair-chauvinistisch egalitairisme, dat in feite een *communisme van de armoe* is. Er is in China werkelijk sprake van een weergaloos chauvinisme, dat artistiek begeleid wordt door een in Rusland b.v. al tientallen jaren geleden achterhaalde Proletkult.'

Staat Theun de Vries, zelf lid van het bestuur van de CPN, dan op het Russische, *revisionistisch* gescholden standpunt?

'De Sovjet-Unie was de eerste onuitwisbare stap, die niet de zichtbare effecten heeft opgeleverd, die wij er in de dertiger jaren van verwachtten. Misschien hebben we ook te veel verwacht. Ik blijf op de vooruitzichten van het communisme in de wereld hopen. De toepassing er van in China en Rusland vertoont tot op heden grote haperingen, maar die maken de noodzakelijheid van het communisme juist dringender dan ooit! Het nieuwe communisme zal waarschijnlijk nóch uit Rusland komen nóch uit China. Ik verwacht veel van een grote revolutionaire vernieuwingsbeweging in het oude Europa zelf.'

Theun de Vries woont thans met vrouw en dochter in het door de Stichting Diogenes mooi gerestaureerde huis aan de Amsterdamse Egelantiersgracht, waar nog meer kunstenaars een onderdak vonden. Hele dagen brengt de Vries hoog op zolder door, waar hij een ruim werkvertrek en een uitgebreide bibliotheek heeft. Zijn eigen literaire voorkeur gaat uit naar Tolstoj, Thomas Mann, Izaak Babel, de oude Ehrenburg, Balzac, Flaubert, Zola, Hemingway, Verga, Tsjechov, Vestdijk, Boon, Mulisch, Walschap, Streuvels en Couperus. Zijn laden herbergen nog heel wat onuitgegeven manuscripten, mappen met knip-

sels en tekeningen - De Vries is ook een zeer verdienstelijk tekenaar en schilder, illustreerde zelfs eens voor eigen plezier de *Faust* en *Stiefmoeder aarde!* - schriften vol aantekeningen en opzetjes voor nieuwe boeken. Plannen genoeg: studies over Lenin, Spinoza, Cromwell, Robespierre, Hegel, Giordano Bruno; een reeks kleine historische romans op Griekse thema's; een boek over Potgieter; een nieuwe bundel verhalen; een bundel essays over *Het grote Engagement;* losse artikelen; toneelwerk. Zijn verstrooiing bestaat in wandelen en - als het mogelijk is - reizen; hij is ook een groot filmliefhebber.

Ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag organiseert het Friese tijdschrift *Die Tsjerne* in Sneek een grote overzichtstentoonstelling van het hele werk van Theun de Vries inclusief de tekeningen. Maar al is hij nu 60, nét als de met hem bevriende Simon Vestdijk is hij van plan gewoon door te gaan met het werk, dat hij al tientallen jaren zo voorbeeldig heeft verricht: met het schrijven van boeken.

DE UITGEVER